

УНИВЕРЗИТЕТ У КРАГУЈЕВЦУ
ФАКУЛТЕТ ЗА ХОТЕЛИЈЕРСТВО И ТУРИЗАМ
У ВРЊАЧКОЈ БАЊИ

Душан В. Гарабиновић

**ПОТЕНЦИЈАЛИ ЗА ОДРЖИВИ ТУРИЗАМ
ЗАСНОВАНИ НА ПРИРОДНИМ
РЕСУРСИМА НА ТЕРИТОРИЈИ
МОРАВИЧКОГ УПРАВНОГ ОКРУГА**

докторска дисертација

Врњачка Бања, 2023.

UNIVERSITY OF KRAGUJEVAC
FACULTY OF HOTEL MANAGEMENT AND TOURISM
IN VRNJAČKA BANJA

Dušan V. Garabinović

**SUSTAINABLE TOURISM POTENTIALS
BASED ON THE NATURAL RESOURCES IN
MORAVICA ADMINISTRATIVE DISTRICT
TERRITORY**

Doctoral Dissertation

Vrnjačka Banja, 2023

Идентификациона страница докторске дисертације

Аутор
Име и презиме: Душан Гарабиновић
Датум и место рођења: 11.11.1994., Чачак
Садашње запослење: Асистент, Висока пословна школа струковних студија „Проф. др Радомир Бојковић“ Крушевац
Докторска дисертација
Наслов: Потенцијали за одрживи туризам засновани на природним ресурсима на територији Моравичког управног округа
Број страница: XVIII + 462
Број слика: 171; Број табела: 174
Број библиографских података: 533
Установа и место где је рад израђен: Универзитет у Крагујевцу, Факултет за хотелијерство и туризам у Врњачкој Бањи
Научна област (УДК): 338.48:330.15(497.11)(043.3)
Ментор: др Марија Костић, ванредни професор Факултета за хотелијерство и туризам у Врњачкој Бањи, Универзитета у Крагујевцу
Оцена и одбрана
Датум пријаве теме: 14.10.2021.
Број одлуке и датум прихватања теме докторске дисертације: IV-02-188/14, 16.03.2022.
Комисија за оцену научне заснованости теме и испуњености услова кандидата: <ol style="list-style-type: none">
1. др Марија Лакићевић, ванредни професор Факултета за хотелијерство и туризам у Врњачкој Бањи, Универзитета у Крагујевцу, ужа научна област Општа економија;
2. др Милош Папић, ванредни професор Факултета техничких наука у Чачку, Универзитета у Крагујевцу, ужа научна област Менаџмент информациони системи;
3. др Тања Станишић, ванредни професор Факултета за хотелијерство и туризам у Врњачкој Бањи, Универзитета у Крагујевцу, ужа научна област Општа економија;
4. др Лукреција Ђери, редовни професор Департмана за географију, туризам и хотелијерство, Природно-математичког факултета, Универзитета у Новом Саду, ужа научна област Туризам;
5. др Снежана Милићевић, ванредни професор Факултета за хотелијерство и туризам у Врњачкој Бањи, Универзитета у Крагујевцу, ужа научна област Пословна економија и управљање.
Комисија за оцену и одбрану докторске дисертације: <ol style="list-style-type: none">
1. др Тања Станишић, ванредни професор Факултета за хотелијерство и туризам у Врњачкој Бањи, Универзитета у Крагујевцу, ужа научна област Општа економија;
2. др Милош Папић, ванредни професор Факултета техничких наука у Чачку, Универзитета у Крагујевцу, ужа научна област Менаџмент информациони системи;
3. др Марија Лакићевић, ванредни професор Факултета за хотелијерство и туризам у Врњачкој Бањи, Универзитета у Крагујевцу, ужа научна област Општа економија;
4. др Лукреција Ђери, редовни професор Департмана за географију, туризам и хотелијерство, Природно-математичког факултета, Универзитета у Новом Саду, ужа научна област Туризам;

5. др Снежана Милићевић, редовни професор Факултета за хотелијерство и туризам у Врњачкој Бањи, Универзитета у Крагујевцу, ужа научна област Пословна економија.

Датум одбране дисертације:

ПОТЕНЦИЈАЛИ ЗА ОДРЖИВИ ТУРИЗАМ ЗАСНОВАНИ НА ПРИРОДНИМ РЕСУРСИМА НА ТЕРИТОРИЈИ МОРАВИЧКОГ УПРАВНОГ ОКРУГА

Апстракт

Природни ресурси представљају један од основних атракцијских елемената туристичких кретања који у савременом свету све више добија на значају. Паралелно са тим, јавља се тежња ка потпунијем остваривању циљева концепта одрживог развоја, из које проистиче и одрживи туризам. Природни ресурси могу бити недовољно или прекомерно туристички искоришћени што доводи до потребе за разматрањем њихове одрживости, односно усмерености на одрживи туризам заснован на природним ресурсима. Основни циљ докторске дисертације је утврђивање могућности креирања квалитетније туристичке понуде Моравичког управног округа искоришћавањем природних ресурса као једног од покретача развоја одрживог туризма овог подручја. Спроведено је истраживање актуелне и потенцијалне туристичке понуде Моравичког управног округа, њеног вредновања и одрживости, које је обухватило два засебна истраживања: 1) истраживање потенцијала природних ресурса за развој туризма и 2) истраживање доприноса развоја туризма заснованог на природним ресурсима одрживом туризму. Прво је спроведено оцењивањем 40 одабраних природних локалитета од стране стручњака из одговарајућих области и аутора коришћењем модела заснованог на прилагођавању постојећег модела за процену гео-локалитета – *GAM*. Додатно је спроведено истраживање мишљења (потенцијалних) туриста о значају карактеристика природних локалитета применом аналитичког хијерархијског процеса – *AHP*. Утврђени тежински коефицијенти су потом искоришћени за кориговање вредности оцена природних локалитета чиме се добија реалнија слика о њиховој туристичкој атрактивности и врши њихово рангирање. Друго истраживање спроведено је на узорку становника четири територијалне јединице Моравичког управног округа (три општине и један град) коришћењем прилагођених одабраних тврдњи из *SUS-TAS* модела сврстаних у три групе – економске, социјалне и еколошке. Утврђено је да Моравички управни округ располаже природним ресурсима, природни ресурси нису искоришћени за развој туризма и да функционалне карактеристике дестинације доприносе потпунијем развоју туризма заснованог на природним ресурсима. На основу наведеног се закључује да природни ресурси на територији Моравичког управног округа имају потенцијал за развој туризма. Такође је установљено да развој туризма заснованог на природним ресурсима доприноси економској, социјалној и еколошкој компоненти одрживог туризма Моравичког управног округа. На основу наведеног се констатује да развој туризма заснованог на природним ресурсима доприноси одрживом туризму Моравичког управног округа. Главни закључак ове докторске дисертације јесте да природни ресурси Моравичког управног округа имају потенцијал за одрживи туризам.

Кључне речи: одрживи туризам, природни ресурси, валоризација природних локалитета, Моравички управни округ

SUSTAINABLE TOURISM POTENTIALS BASED ON THE NATURAL RESOURCES IN MORAVICA ADMINISTRATIVE DISTRICT TERRITORY

Abstract

Natural resources represent one of the basic attraction elements in tourism movements that are gaining importance in the modern world. At the same time, an aspiration to achieve a more complete aim of sustainable development concept occurs, and its result is sustainable tourism. Natural resources might be insufficiently or excessively used in tourism which brings about the need to consider their sustainability, that is, the direction towards sustainable tourism based on the natural resources. The main aim of this doctoral dissertation is to establish the possibilities for the creation of a better quality tourist offer in Moravica administrative district using natural resources as one of the drivers in sustainable development of tourism in this region. A research of current and potential tourist offer in Moravica administrative district was conducted, its evaluation and sustainability, and it included two separate researches: 1) the research of natural resources potential in tourism development, and 2) the research of tourism contribution to tourism development in sustainable tourism based on the natural resources. The first research was conducted through the assessment of 40 natural sites selected by the experts in the appropriate fields as well as the author using a model based on the adjustment of the existing *Geosite Assessment Model – GAM*. In addition, a research of potential tourists' opinions was conducted on the significance of natural sites characteristics through the application of the *Analytical Hierarchy Process – AHP*. Weighted coefficients determined in this way were used in natural sites evaluation value correction, which provided a more realistic image on their tourist attractions and enabled their ranking. The second research was conducted on population samples from four territorial units of the Moravica administrative district (three municipalities and one city) using adjusted and selected statements from the *SUS-TAS* model classified into three groups – economic, social and ecological. It is determined that Moravica administrative district possesses natural resources, natural resources are not used in tourism development, and that destination functional characteristics contribute to a more complete tourism development based on the natural resources. Based on the above, it is concluded that the natural resources in Moravica administrative district possess the potential for tourism development. Also, it has been established that tourism development based on natural resources contributes to the economic, social and ecological component of sustainable tourism in Moravica administrative district. Based on the above, it is concluded that tourism development based on natural resources contributes to sustainable tourism in Moravica administrative district. The main conclusion of this doctoral dissertation is that natural resources in Moravica administrative district possess the potential for sustainable tourism.

Key words: sustainable tourism, natural resources, natural site valorization, Moravica administrative district

САДРЖАЈ

АПСТРАКТ	III
ABSTRACT	IV
СПИСАК СЛИКА	VIII
СПИСАК ТАБЕЛА	XIII
УВОД	1

I ДЕО: ПРИРОДНИ РЕСУРСИ, ТУРИЗАМ И ОДРЖИВОСТ

1. Природни ресурси и туризам	9
1.1. Појам и врсте природних ресурса	9
1.2. Значај природних ресурса за развој туризма	10
2. Одрживост природних ресурса и туризма	14
2.1. Одрживи развој	14
2.2. Одрживо коришћење природних ресурса и екотуризам	15
2.3. Одрживи туризам	18

II ДЕО: ДРУШТВЕНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ МОРАВИЧКОГ УПРАВНОГ ОКРУГА

1. Територијална организација и административна подела Моравичког управног округа	25
2. Становништво Моравичког управног округа	27
3. Привреда Моравичког управног округа	37
4. Ванпривредне делатности Моравичког управног округа	47

III ДЕО: ПРИРОДНЕ И ЕКОЛОШКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ МОРАВИЧКОГ УПРАВНОГ ОКРУГА

1. Природни ресурси Моравичког управног округа	53
1.1. Општина Ивањица	53
1.1.1. Геоморфолошки ресурси	53
1.1.2. Водни ресурси	55
1.1.3. Клима	56
1.1.4. Флора и фауна	57
1.2. Општина Лучани	59
1.2.1. Геоморфолошки ресурси	59
1.2.2. Водни ресурси	61
1.2.3. Клима	62
1.2.4. Флора и фауна	64
1.3. Град Чачак	65
1.3.1. Геоморфолошки ресурси	65
1.3.2. Водни ресурси	67
1.3.3. Клима	68
1.3.4. Флора и фауна	68
1.4. Општина Горњи Милановац	70
1.4.1. Геоморфолошки ресурси	70

1.4.2.	Водни ресурси.....	72
1.4.3.	Клима	73
1.4.4.	Флора и фауна.....	74
1.5.	Преглед најзначајнијих природних ресурса Моравичког управног округа...	76
2.	Стање заштите природе у Моравичком управном округу	78
2.1.	Законска регулатива	78
2.2.	Заштићена природна добра на територији Моравичког управног округа	82
2.3.	Главни еколошки проблеми Моравичког управног округа.....	86

IV ДЕО: ТУРИЗАМ У МОРАВИЧКОМ УПРАВНОМ ОКРУГУ

1.	Туристичка инфраструктура и супраструктура Моравичког управног округа.....	96
2.	Туристички промет у Моравичком управном округу	112
3.	Постојећи облици туризма у Моравичком управном округу.....	127
4.	Потенцијали Моравичког управног округа за развој туризма засновани на природним ресурсима.....	138
4.1.	Потенцијали за развој туризма општине Ивањица засновани на природним ресурсима	145
4.2.	Потенцијали за развој туризма општине Лучани засновани на природним ресурсима	153
4.3.	Потенцијали за развој туризма града Чачка засновани на природним ресурсима	159
4.4.	Потенцијали за развој туризма општине Горњи Милановац засновани на природним ресурсима	166
4.5.	Преглед најзначајнијих потенцијала за развој туризма Моравичког управног округа заснованих на природним ресурсима	173
5.	Антропогене туристичке вредности Моравичког управног округа	184
6.	SWOT анализа развоја туризма Моравичког управног округа	190
6.1.	Снаге развоја туризма Моравичког управног округа.....	196
6.2.	Слабости развоја туризма Моравичког управног округа.....	199
6.3.	Шансе за развој туризма Моравичког управног округа.....	202
6.4.	Опасности за развој туризма Моравичког управног округа.....	207
7.	Плански документи и извештаји о развоју туризма Моравичког управног округа.....	210

V ДЕО: ЕМПИРИЈСКО ИСТРАЖИВАЊЕ ПРИРОДНИХ ПОТЕНЦИЈАЛА ЗА РАЗВОЈ ТУРИЗМА МОРАВИЧКОГ УПРАВНОГ ОКРУГА И ЊИХОВОГ ДОПРИНОСА ОДРЖИВОМ ТУРИЗМУ

1.	Преглед одабраних сличних истраживања	218
2.	Хипотезе истраживања	220
3.	Опис истраживања.....	223
3.1.	Опис истраживања потенцијала природних ресурса за развој туризма на територији Моравичког управног округа	223
3.2.	Опис истраживања доприноса развоја туризма заснованог на природним ресурсима одрживом развоју Моравичког управног округа	278
4.	Резултати истраживања.....	283
4.1.	Резултати истраживања потенцијала природних ресурса за развој туризма на територији Моравичког управног округа	283
4.1.1.	Општина Ивањица.....	283

4.1.2.	Општина Лучани.....	289
4.1.3.	Град Чачак	295
4.1.4.	Општина Горњи Милановац.....	301
4.1.5.	Моравички управни округ	306
4.1.6.	Рангирање природних локалитета према мишљењу туриста.....	323
4.2.	Резултати истраживања доприноса развоја туризма заснованог на природним ресурсима одрживом туризму Моравичког управног округа.....	333
4.2.1.	Допринос развоја туризма заснованог на природним ресурсима економској компоненти одрживог туризма Моравичког управног округа.....	333
4.2.2.	Допринос развоја туризма заснованог на природним ресурсима социјалној компоненти одрживог туризма Моравичког управног округа.....	340
4.2.3.	Допринос развоја туризма заснованог на природним ресурсима еколошкој компоненти одрживог туризма Моравичког управног округа	347
5.	Преглед предлога кључних праваца развоја туризма Моравичког управног округа у будућности.....	355
6.	Допринос докторске дисертације и могући правци даљег истраживања...	358
ЗАКЉУЧАК		360
ЛИТЕРАТУРА		367
ПРИЛОГ 1.....		401
ПРИЛОГ 2.....		406
ПРИЛОГ 3.....		412
ПРИЛОГ 4.....		417
ПРИЛОГ 5.....		422
ПРИЛОГ 6.....		427
ПРИЛОГ 7.....		431
ПРИЛОГ 8.....		442
ПРИЛОГ 9.....		445
ПРИЛОГ 10.....		449
ПРИЛОГ 11.....		451
ПРИЛОГ 12.....		454

СПИСАК СЛИКА

Слика 1. Сарадња између аутора у писању радова о <i>SUS-TAS</i> према држави у којој се налази институција.....	22
Слика 2. Карта Моравичког управног округа.....	25
Слика 3. Подаци о територијалној структури Моравичког управног округа.....	26
Слика 4. Број становника у Моравичком управном округу (укупно и по локалним самоуправама).....	27
Слика 5. Просечна старост становника Моравичког управног округа (по годинама од 2003. године).....	29
Слика 6. Делатности са $\geq 5,00\%$ учешћа у структури запослених у Моравичком управном округу.....	40
Слика 7. Просечна зарада без пореза и доприноса по запосленом у Моравичком управном округу 2006-2020. године.....	41
Слика 8. Пејзаж са Голије.....	54
Слика 9. Део тока реке Моравице кроз насеље Ивањица.....	55
Слика 10. Рђанске стене.....	61
Слика 11. Део тока реке Бјелице кроз насеље Гуча.....	62
Слика 12. Меандри Западне Мораве (поглед са Каблара).....	66
Слика 13. Део тока реке Западне Мораве кроз Чачак.....	67
Слика 14. Пејзаж Горњег Милановца.....	71
Слика 15. Део тока реке Дичине кроз насеље Шарани (Савинац).....	73
Слика 16. Палибрчки церови.....	82
Слика 17. Липа у Гучи (лево – црквена порта, десно – стабло липе).....	83
Слика 18. Фигус у Културном центру Чачка.....	84
Слика 19. Островица (пејзаж).....	85
Слика 20. Један од природних извора воде (Губеревци, општина Лучани).....	99
Слика 21. Ловачки објекти у Драгачеву.....	106
Слика 22. Доласци туриста у Моравички управни округ (2001-2020. године).....	112
Слика 23. Ноћења туриста у Моравичком управном округу (2001-2020. године).....	113
Слика 24. Доласци туриста у општину Ивањица (2001-2020. године).....	114
Слика 25. Ноћења туриста у општини Ивањица (2001-2020. године).....	116
Слика 26. Доласци туриста у општину Лучани (2001-2020. године).....	117
Слика 27. Ноћења туриста у општини Лучани (2001-2020. године).....	118
Слика 28. Доласци туриста у град Чачак (2001-2020. године).....	119
Слика 29. Ноћења туриста у граду Чачку (2001-2020. године).....	120
Слика 30. Доласци туриста у општину Горњи Милановац (2001-2020. године).....	121
Слика 31. Ноћења туриста у општини Горњи Милановац (2001-2020. године).....	123
Слика 32. Упоредни приказ просечног годишњег броја долазака туриста и екстремних вредности.....	124
Слика 33. Упоредни приказ просечног годишњег броја ноћења туриста и екстремних вредности.....	125
Слика 34. Просечно годишње учешће локалних самоуправа у доласцима и ноћењима туриста (2001-2020. година).....	125
Слика 35. Предео са Голије.....	133
Слика 36. Овчар (поглед са Каблара).....	134
Слика 37. Пејзаж у Овчарско-кабларској клисури код Хидроелектране „Овчар бања”.....	134
Слика 38. Поглед са Равне горе.....	135
Слика 39. Видиковац на Каблару.....	137

Слика 40. Упоредни приказ предлога природних локалитета на територији Моравичког управног округа према мишљењу свих испитаника и становника Моравичког управног округа (проценти $\geq 5,00\%$)	174
Слика 41. Приказ предлога природних локалитета на територији Моравичког управног округа према мишљењу становника општине Ивањица (проценти $\geq 5,00\%$).....	176
Слика 42. Приказ предлога природних локалитета на територији Моравичког управног округа према мишљењу становника општине Лучани (проценти $\geq 5,00\%$).....	177
Слика 43. Приказ предлога природних локалитета на територији Моравичког управног округа према мишљењу становника града Чачка (проценти $\geq 5,00\%$).....	178
Слика 44. Приказ предлога природних локалитета на територији Моравичког управног округа према мишљењу становника општине Горњи Милановац (проценти $\geq 5,00\%$).	179
Слика 45. Приказ предлога природних локалитета на територији Моравичког управног округа према мишљењу лица која припадају категорији стручњака (проценти $\geq 5,00\%$)	181
Слика 46. Приказ предлога природних локалитета на територији Моравичког управног округа према мишљењу лица која не припадају категорији стручњака (проценти $\geq 5,00\%$)	182
Слика 47. Непокретна културна добра у Моравичком управном округу по локалним самоуправама	184
Слика 48. Истраживачки модел	221
Слика 49. Положај природних локалитета са територије Моравичког управног округа који се оцењују	225
Слика 50. Хаџи-Проданова пећина (лево – околина; десно – улаз у пећину).....	226
Слика 51. Поглед са платоа испред Хаџи-Проданове пећине	226
Слика 52. Јанков камен	227
Слика 53. Јанков камен (околина)	227
Слика 54. Одвраћеница.....	228
Слика 55. Одвраћеница (пример уређеног простора).....	228
Слика 56. Василијин (Василин) врх	229
Слика 57. Дајићко језеро	230
Слика 58. Околина Дајићког језера	230
Слика 59. Језеро Небеска суза.....	231
Слика 60. Језеро Небеска суза (околина).....	231
Слика 61. Кошанинова језера (лево – Велико, десно – Мало).....	232
Слика 62. Прилички кисељак	233
Слика 63. Остаци објеката у Приличком кисељаку	233
Слика 64. Река Изубра (водопади).....	234
Слика 65. Римски мост.....	235
Слика 66. Околина Римског моста	235
Слика 67. Рћанска пећина.....	236
Слика 68. Пећина Кађеница (прилаз пећини).....	237
Слика 69. Пећина Кађеница	237
Слика 70. Црна Стена (лево – видиковац, десно – жиг врха)	238
Слика 71. Панорамски поглед са Црне стене (лево – Драгачево, десно – Чачак/Стјеник)	238
Слика 72. Градина – жиг врха	239
Слика 73. Градина на Јелици (археолошки локалитет)	239
Слика 74. Раданова гора	240
Слика 75. Раданова гора (пејзаж).....	240
Слика 76. Савина вода (Светиња) у Губеревцима	241

Слика 77. Савина вода (Светиња) у Губеревцима (околина).....	241
Слика 78. Извор минералне воде у Котражи (чесма)	242
Слика 79. Извор минералне воде у Котражи (локација извора)	242
Слика 80. Извор минералне воде у Вичи	243
Слика 81. Извор минералне воде у Вичи (околина)	243
Слика 82. Језеро Голи камен (Вучковичко језеро).....	244
Слика 83. Језеро Голи камен (Вучковичко језеро) (бедем).....	244
Слика 84. Бањски поток (пејзажи 1).....	245
Слика 85. Бањски поток (пејзажи 2).....	245
Слика 86. Пећина Турчиновац (улаз у пећину).....	246
Слика 87. Пећина Турчиновац (положај у стенама)	246
Слика 88. Клисура реке Западне Мораве	247
Слика 89. Клисура реке Западне Мораве (поглед са Каблара)	247
Слика 90. Стјеник (лево – Стјеничке стене, десно – Окно)	248
Слика 91. Стјеник (лево – извор воде, десно – манастир).....	248
Слика 92. Брдо Љубић	249
Слика 93. Брдо Љубић (поглед на Чачак)	249
Слика 94. Поглед на Суву Мораву (уређено шеталиште поред Западне Мораве)	250
Слика 95. Сува Морава	250
Слика 96. Овчар Бања (извори).....	251
Слика 97. Овчар Бања (Природњачки центар)	251
Слика 98. Бања Горња Трепча (центар бање и стационар)	252
Слика 99. Бања Горња Трепча (хидро-терапеутски блок и чесма).....	252
Слика 100. Слатинска бања	253
Слика 101. Слатинска бања (центар).....	253
Слика 102. Језеро Међувршје.....	254
Слика 103. Језеро Међувршје (пристаниште)	254
Слика 104. Река Каменица (део тока кроз територију Чачка).....	255
Слика 105. Река Каменица (освежење на реци)	255
Слика 106. Мокра пећина на Равној гори (лево – поглед ка пећини, десно – поглед из пећине).....	256
Слика 107. Мокра пећина на Равној гори (унутрашњост пећине).....	256
Слика 108. Острвица (Острвица) на Руднику (лево – поглед на природни локалитет, десно – поглед са врха)	257
Слика 109. Острвица (Острвица) на Руднику (лево – поглед на остатке средњовековног града, десно – плато на врху)	257
Слика 110. Велики Штурац на Руднику.....	258
Слика 111. Велики Штурац (строги природни резерват).....	258
Слика 112. Средњи Штурац (поглед са платоа)	259
Слика 113. Мали Штурац на Руднику (лево – обележје врха; десно – поглед са природног локалитета Прљуша).....	260
Слика 114. Мали Штурац (локалитет Прљуша).....	260
Слика 115. Бакрач.....	261
Слика 116. Бакрач (лево – Треска, десно – околина природног локалитета).....	261
Слика 117. Савинац (извори)	262
Слика 118. Савинац (порта Цркве Св. Саве)	262
Слика 119. Таково (меморијални комплекс)	263
Слика 120. Таково (црква брвнара – Св. Ђорђа).....	263
Слика 121. Извор минералне воде – Сврачковци.....	264
Слика 122. Извор минералне воде – Сврачковци (околина).....	264

Слика 123. Извор минералне воде – Брђани.....	265
Слика 124. Извор минералне воде – Брђани (прилаз води)	265
Слика 125. Релације у оквиру оригиналног <i>GAM</i> модела	266
Слика 126. Сабор фрулаша Србије „Ој, Мораво” у Прислоници (2022. година)	272
Слика 127. Драгачевски сабор трубача у Гучи (2022. година)	273
Слика 128. Сабор виолиниста Србије у Прањанима (2022. година)	273
Слика 129. Нушићијада у Ивањици (2022. година)	274
Слика 130. Рангирање природних локалитета према главним вредностима (<i>MV</i>) – општина Ивањица	285
Слика 131. Рангирање природних локалитета према додатним вредностима (<i>AV</i>) – општина Ивањица	286
Слика 132. Рангирање природних локалитета према укупним вредностима – општина Ивањица	287
Слика 133. Позиционирање природних локалитета у односу на главне и додатне вредности – општина Ивањица	288
Слика 134. Позиционирање природних локалитета у односу на функционалне и туристичке вредности – општина Ивањица.....	289
Слика 135. Рангирање природних локалитета према главним вредностима (<i>MV</i>) – општина Лучани.....	291
Слика 136. Рангирање природних локалитета према додатним вредностима (<i>AV</i>) – општина Лучани.....	292
Слика 137. Рангирање природних локалитета према укупним вредностима – општина Лучани.....	293
Слика 138. Позиционирање природних локалитета у односу на главне и додатне вредности – општина Лучани.....	294
Слика 139. Позиционирање природних локалитета у односу на функционалне и туристичке вредности – општина Лучани	295
Слика 140. Рангирање природних локалитета према главним вредностима (<i>MV</i>) – град Чачак.....	297
Слика 141. Рангирање природних локалитета према додатним вредностима (<i>AV</i>) – град Чачак.....	298
Слика 142. Рангирање природних локалитета према укупним вредностима – град Чачак	299
Слика 143. Позиционирање природних локалитета у односу на главне и додатне вредности – град Чачак.....	299
Слика 144. Позиционирање природних локалитета у односу на функционалне и туристичке вредности – град Чачак.....	300
Слика 145. Рангирање природних локалитета према главним вредностима (<i>MV</i>) – општина Горњи Милановац	302
Слика 146. Рангирање природних локалитета према додатним вредностима (<i>AV</i>) – општина Горњи Милановац	303
Слика 147. Рангирање природних локалитета према укупним вредностима – општина Горњи Милановац	304
Слика 148. Позиционирање природних локалитета у односу на главне и додатне вредности – општина Горњи Милановац.....	305
Слика 149. Позиционирање природних локалитета у односу на функционалне и туристичке вредности – општина Горњи Милановац	306
Слика 150. Рангирање природних локалитета према научној/едукативној вредности (<i>VSE</i>) – Моравички управни округ	308

Слика 151. Рангирање природних локалитета према сценској/естетској вредности (VSA) – Моравички управни округ.....	309
Слика 152. Рангирање природних локалитета према вредности заштите (VPr) – Моравички управни округ.....	310
Слика 153. Рангирање природних локалитета према главним вредностима (MV) – Моравички управни округ.....	311
Слика 154. Рангирање локалних самоуправа према главним вредностима (MV) природних локалитета.....	312
Слика 155. Рангирање природних локалитета према главним вредностима (VFn) – Моравички управни округ.....	313
Слика 156. Рангирање природних локалитета према главним вредностима (VTr) – Моравички управни округ.....	314
Слика 157. Рангирање природних локалитета према додатним вредностима (AV) – Моравички управни округ.....	315
Слика 158. Рангирање локалних самоуправа према додатним вредностима (AV) природних локалитета.....	316
Слика 159. Рангирање природних локалитета према укупној вредности – Моравички управни округ.....	317
Слика 160. Рангирање локалних самоуправа према укупним вредностима природних локалитета.....	318
Слика 161. Позиционирање природних локалитета у односу на главне и додатне вредности – Моравички управни округ.....	319
Слика 162. Позиционирање локалних самоуправа и Моравичког управног округа у односу на главне и додатне вредности природних локалитета.....	320
Слика 163. Позиционирање природних локалитета у односу на функционалне и туристичке вредности – Моравички управни округ.....	321
Слика 164. Позиционирање локалних самоуправа и Моравичког управног округа у односу на функционалне и туристичке вредности природних локалитета.....	322
Слика 165. Тежински коефицијенти критеријума.....	324
Слика 166. Рангирање природних локалитета према научним/едукативним вредностима и мишљењу туриста – Моравички управни округ.....	326
Слика 167. Рангирање природних локалитета према сценским/естетским вредностима и мишљењу туриста – Моравички управни округ.....	327
Слика 168. Рангирање природних локалитета према вредностима заштите и мишљењу туриста – Моравички управни округ.....	328
Слика 169. Рангирање природних локалитета према функционалним вредностима и мишљењу туриста – Моравички управни округ.....	329
Слика 170. Рангирање природних локалитета према туристичким вредностима и мишљењу туриста – Моравички управни округ.....	330
Слика 171. Рангирање природних локалитета према укупним вредностима и мишљењу туриста – Моравички управни округ.....	332

СПИСАК ТАБЕЛА

Табела 1. Подела природних ресурса	10
Табела 2. Анализа радова о <i>SUS-TAS</i> према критеријуму државе у којој се налази институција аутора.....	21
Табела 3. Фреквентност речи у оквиру кључних речи радова о <i>SUS-TAS</i>	23
Табела 4. Цитираност анализираних радова о <i>SUS-TAS</i>	23
Табела 5. Број становника у Моравичком управном округу (укупно и по локалним самоуправама).....	27
Табела 6. Полна структура становника Моравичког управног округа	28
Табела 7. Просечна старост становника Моравичког управног округа.....	29
Табела 8. Број становника Моравичког управног округа без стручне спреме.....	30
Табела 9. Број становника Моравичког управног округа са непотпуним основним образовањем.....	30
Табела 10. Број становника Моравичког управног округа са основним образовањем ...	31
Табела 11. Број становника Моравичког управног округа са средњим образовањем.....	31
Табела 12. Број становника Моравичког управног округа са вишим образовањем	32
Табела 13. Број становника Моравичког управног округа са високим образовањем	32
Табела 14. Брачни статус становника Моравичког управног округа.....	33
Табела 15. Број домаћинстава у Моравичком управном округу	34
Табела 16. Просечан број чланова домаћинстава у Моравичком управном округу.....	34
Табела 17. Број породица у Моравичком управном округу.....	35
Табела 18. Број породица без деце у Моравичком управном округу	35
Табела 19. Процентуална заступљеност породица без деце у укупном броју породица у Моравичком управном округу	36
Табела 20. Структура запослености у Моравичком управном округу према полу	37
Табела 21. Структура запослености према врсти запослења у Моравичком управном округу	38
Табела 22. Структура запослених према делатности у Моравичком управном округу..	38
Табела 23. Број пољопривредних газдинстава у Моравичком управном округу	41
Табела 24. Површина коришћеног пољопривредног земљишта у Моравичком управном округу	42
Табела 25. Површина ораница и башта у Моравичком управном округу.....	42
Табела 26. Површина воћњака у Моравичком управном округу	43
Табела 27. Површина винограда у Моравичком управном округу.....	43
Табела 28. Површина ливада и пашњака у Моравичком управном округу	44
Табела 29. Број говеда у Моравичком управном округу.....	44
Табела 30. Број свиња у Моравичком управном округу	45
Табела 31. Број оваца у Моравичком управном округу	45
Табела 32. Број живине у Моравичком управном округу	46
Табела 33. Предшколско образовање у Моравичком управном округу – установе и корисници	47
Табела 34. Редовно основно образовање у Моравичком управном округу	47
Табела 35. Основне школе за ученике са сметњама у развоју у Моравичком управном округу	48
Табела 36. Основне школе за образовање одраслих у Моравичком управном округу ...	48
Табела 37. Основне школе у Моравичком управном округу.....	49
Табела 38. Редовне средње школе у Моравичком управном округу	49
Табела 39. Структура лекара у Моравичком управном округу	50
Табела 40. Заступљеност стоматолога и фармацеута у Моравичком управном округу .	50

Табела 41. Најзначајнији закони из домена заштите природе	78
Табела 42. Заштићена природна добра/подручја на територији општине Ивањица	82
Табела 43. Заштићена природна добра/подручја на територији општине Лучани	83
Табела 44. Заштићена природна добра/подручја на територији града Чачка	84
Табела 45. Заштићена природна добра/подручја на територији општине Горњи Милановац.....	85
Табела 46. Подручја од међународног значаја са аспекта биодиверзитета у Моравичком управном округу	86
Табела 47. Врсте и извори загађења на територији Парка природе „Голија”	87
Табела 48. Мередавни ниво буке – град Чачак (2022. година).....	90
Табела 49. Мередавни ниво буке – општина Горњи Милановац (2022. година).....	93
Табела 50. Отпадне воде у Моравичком управном округу	94
Табела 51. Процентуално учешће локалних самоуправа у дужини путева.....	97
Табела 52. Најзначајније установе културе у Моравичком управном округу	99
Табела 53. Структура категорисаних хотелских смештајних објеката у Моравичком управном округу.....	101
Табела 54. Структура категорисаних хотелских смештајних објеката по локалним самоуправама.....	101
Табела 55. Структура категорисаних хотелских смештајних објеката према врсти објекта	102
Табела 56. Структура категорисаних хотелских смештајних објеката према категорији објекта.....	103
Табела 57. Капацитети категорисаних хотелских смештајних објеката у Моравичком управном округу.....	103
Табела 58. Капацитет категорисаних хотелских смештајних објеката по локалним самоуправама.....	104
Табела 59. Капацитет категорисаних хотелских смештајних објеката по врсти и категорији објекта (звезде).....	105
Табела 60. Планинарске стазе на Овчару и Каблару	107
Табела 61. Планинарске стазе у околини Горње Трепче.....	108
Табела 62. Планинарске стазе на подручју Горњег Милановца.....	109
Табела 63. Планинарске стазе у Ивањици	109
Табела 64. <i>Via ferrate</i> у Моравичком управном округу	111
Табела 65. Кључни показатељи долазака туриста у Моравички управни округ	112
Табела 66. Кључни показатељи ноћења туриста у Моравичком управном округу.....	114
Табела 67. Кључни показатељи долазака туриста у општину Ивањица.....	115
Табела 68. Кључни показатељи ноћења туриста у општини Ивањица.....	116
Табела 69. Кључни показатељи долазака туриста у општину Лучани	117
Табела 70. Кључни показатељи ноћења туриста у општини Лучани	118
Табела 71. Кључни показатељи долазака туриста у град Чачак.....	119
Табела 72. Кључни показатељи ноћења туриста у граду Чачку	120
Табела 73. Кључни показатељи долазака туриста у општину Горњи Милановац	122
Табела 74. Кључни показатељи ноћења туриста у општини Горњи Милановац.....	123
Табела 75. Најзначајније туристичке манифестације у општини Ивањица	128
Табела 76. Најзначајније туристичке манифестације у општини Лучани.....	128
Табела 77. Најзначајније туристичке манифестације у граду Чачку	129
Табела 78. Најзначајније туристичке манифестације у општини Горњи Милановац...	130
Табела 79. Културно-историјске знаменитости у Моравичком управном округу	131
Табела 80. Најзначајнији верски објекти у Моравичком управном округу	132

Табела 81. Најзначајнији природни туристички локалитети у Моравичком управном округу	133
Табела 82. Најзначајније бање у Моравичком управном округу	136
Табела 83. Структура испитаника – Предлози природних локалитета.....	140
Табела 84. Структура испитаника из и ван Моравичког управног округа – Предлози природних локалитета	141
Табела 85. Структура испитаника из Моравичког управног округа по локалним самоуправама – Предлози природних локалитета	142
Табела 86. Структура испитаника према категорији стручности – Предлози природних локалитета.....	144
Табела 87. Упоредни приказ предлога природних локалитета на територији општине Ивањица према мишљењу свих испитаника и испитаника који припадају категорији становника Моравичког управног округа.....	148
Табела 88. Упоредни приказ предлога природних локалитета на територији општине Ивањица према мишљењу испитаника по локалним самоуправама.....	149
Табела 89. Број и списак најзначајнијих природних локалитета на територији општине Ивањица према мишљењу испитаника по локалним самоуправама.....	150
Табела 90. Упоредни приказ предлога природних локалитета на територији општине Ивањица према мишљењу лица из категорије стручњака и лица која не припадају категорији стручњака.....	151
Табела 91. Број и списак најзначајнијих природних локалитета на територији општине Ивањица према мишљењу лица из категорије стручњака и лица која не припадају категорији стручњака.....	151
Табела 92. Упоредни приказ предлога природних локалитета на територији општине Лучани према мишљењу свих испитаника и испитаника који припадају категорији становника Моравичког управног округа.....	154
Табела 93. Упоредни приказ предлога природних локалитета на територији општине Лучани према мишљењу испитаника по локалним самоуправама	155
Табела 94. Број и списак најзначајнијих природних локалитета на територији општине Лучани према мишљењу испитаника по локалним самоуправама	156
Табела 95. Упоредни приказ предлога природних локалитета на територији општине Лучани према мишљењу лица из категорије стручњака и лица која не припадају категорији стручњака.....	157
Табела 96. Број и списак најзначајнијих природних локалитета на територији општине Лучани према мишљењу лица из категорије стручњака и лица која не припадају категорији стручњака.....	157
Табела 97. Упоредни приказ предлога природних локалитета на територији града Чачка према мишљењу свих испитаника и испитаника који припадају категорији становника Моравичког управног округа	162
Табела 98. Упоредни приказ предлога природних локалитета на територији града Чачка према мишљењу испитаника по локалним самоуправама	163
Табела 99. Број и списак најзначајнијих природних локалитета на територији града Чачка према мишљењу испитаника по локалним самоуправама	164
Табела 100. Упоредни приказ предлога природних локалитета на територији града Чачка према мишљењу лица из категорије стручњака и лица која не припадају категорији стручњака	165
Табела 101. Број и списак најзначајнијих природних локалитета на територији града Чачка према мишљењу лица из категорије стручњака и лица која не припадају категорији стручњака	165

Табела 102. Упоредни приказ предлога природних локалитета на територији општине Горњи Милановац према мишљењу свих испитаника и испитаника који припадају категорији становника Моравичког управног округа	168
Табела 103. Упоредни приказ предлога природних локалитета на територији општине Горњи Милановац према мишљењу испитаника по локалним самоуправама	169
Табела 104. Број и списак најзначајнијих природних локалитета на територији општине Горњи Милановац према мишљењу испитаника по локалним самоуправама	170
Табела 105. Упоредни приказ предлога природних локалитета на територији општине Горњи Милановац према мишљењу лица из категорије стручњака и лица која не припадају категорији стручњака.....	171
Табела 106. Број и списак најзначајнијих природних локалитета на територији општине Горњи Милановац према мишљењу лица из категорије стручњака и лица која не припадају категорији стручњака.....	171
Табела 107. Структура предлога природних локалитета по локалним самоуправама..	175
Табела 108. Заступљеност природних локалитета по локалним самоуправама (мишљење испитаника из Ивањице, Лучана, Чачка и Горњег Милановца)	180
Табела 109. Структура предлога природних локалитета датих од стране испитаника из категорије стручњака и испитаника који не припадају категорији стручњака по локалним самоуправама у којима се налазе	183
Табела 110. Структура непокретних културних добара у Моравичком управном округу према врсти	184
Табела 111. Структура непокретних културних добара у општини Ивањица	185
Табела 112. Структура непокретних културних добара у општини Лучани.....	185
Табела 113. Структура непокретних културних добара у граду Чачку	186
Табела 114. Структура непокретних културних добара у општини Горњи Милановац	186
Табела 115. Структура непокретних културних добара у Моравичком управном округу према врсти	187
Табела 116. Структура непокретних културних добара од изузетног и великог значаја у општини Ивањица	187
Табела 117. Структура непокретних културних добара од изузетног и великог значаја у граду Чачку	188
Табела 118. Структура непокретних културних добара од изузетног и великог значаја у општини Горњи Милановац.....	188
Табела 119. Структура испитаника – <i>SWOT</i> анализа.....	191
Табела 120. Структура испитаника из и ван Моравичког управног округа – <i>SWOT</i> анализа	192
Табела 121. Структура испитаника из Моравичког управног округа по локалним самоуправама – <i>SWOT</i> анализа	193
Табела 122. Структура испитаника према категорији стручности – <i>SWOT</i> анализа	195
Табела 123. Упоредни приказ снага развоја туризма Моравичког управног округа према мишљењу свих испитаника и становника Моравичког управног округа.....	196
Табела 124. Упоредни приказ снага развоја туризма Моравичког управног округа према мишљењу испитаника по локалним самоуправама	197
Табела 125. Упоредни приказ снага развоја туризма Моравичког управног округа према мишљењу лица из категорије стручњака и лица која не припадају категорији стручњака	198
Табела 126. Упоредни приказ слабости развоја туризма Моравичког управног округа према мишљењу свих испитаника и становника Моравичког управног округа	199

Табела 127. Упоредни приказ слабости развоја туризма Моравичког управног округа према мишљењу испитаника по локалним самоуправама	200
Табела 128. Упоредни приказ слабости развоја туризма Моравичког управног округа према мишљењу лица из категорије стручњака и лица која не припадају категорији стручњака	201
Табела 129. Упоредни приказ шанси за развој туризма Моравичког управног округа према мишљењу свих испитаника и становника Моравичког управног округа	203
Табела 130. Упоредни приказ шанси за развој туризма Моравичког управног округа према мишљењу испитаника по локалним самоуправама	204
Табела 131. Упоредни приказ шанси за развој туризма Моравичког управног округа према мишљењу лица из категорије стручњака и лица која не припадају категорији стручњака	205
Табела 132. Упоредни приказ опасности за развој туризма Моравичког управног округа према мишљењу свих испитаника и становника Моравичког управног округа	207
Табела 133. Упоредни приказ опасности за развој туризма Моравичког управног округа према мишљењу испитаника по локалним самоуправама	208
Табела 134. Упоредни приказ опасности за развој туризма Моравичког управног округа према мишљењу лица из категорије стручњака и лица која не припадају категорији стручњака	208
Табела 135. Моравички управни округ као приоритетна туристичка дестинација.....	211
Табела 136. Природни ресурси Ивањице, Лучана и Чачка	211
Табела 137. Приоритетни облици туризма – Ивањица, Лучани и Чачак.....	212
Табела 138. Облици туризма планине Рудник (Моравичка област)	213
Табела 139. Природни локалитети са територије Моравичког управног округа који се оцењују	224
Табела 140. Индикатори и субиндикатори прилагођени оцењивању природних локалитета	267
Табела 141. Начин оцењивања субиндикатора прилагођен оцењивању природних локалитета	268
Табела 142. Стручњаци који су вршили оцењивање природних локалитета.....	271
Табела 143. Скала за оцењивање значајности критеријума	275
Табела 144. Број одговора по групама поређења	275
Табела 145. Структура испитаника – Значај критеријума.....	276
Табела 146. Структура испитаника – Значај субиндикатора	277
Табела 147. Структура испитаника – Значај индикатора	278
Табела 148. Тврдње за економску одрживост туризма заснованог на природним ресурсима у Моравичком управном округу	279
Табела 149. Тврдње за социјалну одрживост туризма заснованог на природним ресурсима у Моравичком управном округу	280
Табела 150. Тврдње за еколошку одрживост туризма заснованог на природним ресурсима у Моравичком управном округу	281
Табела 151. Структура испитаника – Истраживање доприноса развоја туризма заснованог на природним ресурсима одрживом туризму Моравичког управног округа	282
Табела 152. Валоризација природних локалитета – Општина Ивањица	284
Табела 153. Валоризација природних локалитета – Општина Лучани.....	290
Табела 154. Валоризација природних локалитета – град Чачак.....	296
Табела 155. Валоризација природних локалитета – Општина Горњи Милановац.....	301
Табела 156. Валоризација природних локалитета са територије Моравичког управног округа (просечне вредности).....	307

Табела 157. Дескриптивна статистика – економска компонента одрживог туризма	334
Табела 158. <i>Box's Test</i> једнакости матрица коваријансе – економска компонента одрживог туризма.....	335
Табела 159. <i>Levene's Test</i> једнакости варијансе грешке – економска компонента одрживог туризма	335
Табела 160. Мултиваријациони тестови – економска компонента одрживог туризма .	336
Табела 161. Тестирање ефеката између субјеката – економска компонента одрживог туризма.....	336
Табела 162. Процењени гранични просеци – економска компонента одрживог туризма	339
Табела 163. Дескриптивна статистика – социјална компонента одрживог туризма	341
Табела 164. <i>Box's Test</i> једнакости матрица коваријансе – социјална компонента одрживог туризма	342
Табела 165. <i>Levene's Test</i> једнакости варијансе грешке – социјална компонента одрживог туризма	342
Табела 166. Мултиваријациони тестови – социјална компонента одрживог туризма ..	343
Табела 167. Тестирање ефеката између субјеката – социјална компонента одрживог туризма.....	344
Табела 168. Процењени гранични просеци – социјална компонента одрживог туризма	346
Табела 169. Дескриптивна статистика – еколошка компонента одрживог туризма	348
Табела 170. <i>Box's Test</i> једнакости матрица коваријансе – еколошка компонента одрживог туризма	349
Табела 171. <i>Levene's Test</i> једнакости варијансе грешке – еколошка компонента одрживог туризма	349
Табела 172. Мултиваријациони тестови – еколошка компонента одрживог туризма ..	350
Табела 173. Тестирање ефеката између субјеката – еколошка компонента одрживог туризма.....	350
Табела 174. Процењени гранични просеци – еколошка компонента одрживог туризма	352

УВОД

УВОД

Релјеф, воде, биљни и животињски свет, климатски услови, сви они су изузетно комплексни када се посматрају засебно. Са друге стране, они не могу бити независни једни од других, јер сви заједно чине јединствену целину, породицу у којој сваки члан има неку своју посебну и значајну улогу. Природа у складу са тим утиче на живот човека, али и човек утиче на природу. Колико год се човек трудио да не буде, он је и даље део природе. Удаљавајући се од природе, човек се све више удаљава од себе самог, од исконске сврхе свога постојања. Мењајући природу, човек првенствено мења себе.

Природне катастрофе и непогоде често се доживљавају негативно, али оне су у ствари упозорења природе послата људима како не би заборавили да уништавајући природу уништавају себе. Према Аристотелу природа не ради ништа узалуд, а према Леонарду да Винчију она никада не крши своје законе. Законе природе крши човек. Иво Андрић је рекао да природа јесте сурова, али су људи немогући.

Природа је одувек својим карактеристикама (као што су јединственост, разноврсност, и лековитост) деловала на кретања људи, а кретање је у основи туризма. Путујући појединац не само да упознаје свет, већ првенствено упознаје себе. Што више путује, човек постаје свеснији колико је мали у односу на природу која га окружује. „Окретање природи” постаје тренд који прихвата све већи број људи, а који се заснива на једном важном услову – да „природа” постоји. Туризам јесте значајан у економском смислу, али никада не треба запостављати ни његов друштвени и еколошки значај.

Често људи запостављају и умањују значај природних богатстава којима се њихов крај, округ, па и читава држава одликују. Више се усмеравају на оно што је далеко, сматрајући да је то и боље, као да једноставно теже да, бар на кратко, побегну од себе и свог свакодневног живота. Са друге стране, јасно је да ко не зна да поштује и чува своје, своје неће ни имати. У складу са тим, становници Србије би требало да се на самом почетку упознају са својом земљом. Први корак је кључан, а када се крене, упознавање ће трајати и трајати, а свест становника о богатству земље којој припадају ће додатно унапредити и однос према њој. Гете истиче да је „природа једна књига која на свим листовима нуди много садржаја”. Поставља се питање колико су људи заправо спремни да је пажљиво „читају”.

У складу са претходно наведеним, треба истаћи и природне карактеристике Моравичког управног округа, као дела Републике Србије, и утврдити њихове потенцијале и искоришћеност за развој туризма. Овим се ствара основа за будући уравнотежени и одрживи развој Моравичког управног округа као туристичке дестинације засноване на одрживом туризму.

Географски и, уже посматрано, природно-географски ресурси су разматрани као основ за стварање нове и унапређење постојеће туристичке понуде Моравичког управног округа (општина Ивањица, општина Лучани, град Чачак и општина Горњи Милановац). Овај простор располаже богатом природом, укључујући различите геоморфолошке облике, водне ресурсе, повољну климу и разноврсни биљни и животињски свет. Насупрот томе, природни ресурси тренутно нису кључни аспект на коме се заснива туристичка понуда, односно њихов потенцијал није у потпуности искоришћен. Из тог разлога је потребно утврдити и дати преглед стварног стања природних ресурса у Моравичком управном округу кроз присуство и однос према њима у предметној законској регулативи, истаћи заштићена природна добра и главне еколошке проблеме.

Преглед природних ресурса и њиховог актуелног стања у Моравичком управном округу представља добру основу за утврђивање потенцијала за развој одрживог туризма заснованог на природним ресурсима, као и упоређивања са постојећим степеном њихове искоришћености у туристичке сврхе. Овде је кључно упоредити потенцијале засноване на природним ресурсима, вредновање постојеће туристичке понуде и односа достигнутог и потенцијалног нивоа развоја туризма и његове одрживости, како би се добила комплетна слика о томе шта су туристички потенцијали на које се треба фокусирати у даљем развоју. Добија се систематизовани преглед предлога кључних праваца развоја одрживог туризма у Моравичком управном округу у будућности.

Предмет истраживања докторске дисертације јесу природни ресурси као потенцијал за унапређење постојећих и развој нових облика одрживе туристичке понуде на територији Моравичког управног округа.

Основни циљ докторске дисертације је утврђивање могућности креирања квалитетније туристичке понуде Моравичког управног округа искоришћавањем природних ресурса као једног од покретача развоја одрживог туризма овог подручја.

Поред основног циља, дефинисано је и пет специфичних циљева докторске дисертације којима је додатно прецизиран основни циљ:

- Први специфични циљ је идентификација природних ресурса у Моравичком управном округу;
- Други специфични циљ је опис постојећег стања природних ресурса у Моравичком управном округу;
- Трећи специфични циљ је дефинисање потенцијала за развој туризма заснованог на природним ресурсима;
- Четврти специфични циљ је утврђивање тренутне искоришћености природних ресурса у сврху креирања туристичке понуде; и
- Пети специфични циљ је испитивање односа креирања туристичке понуде Моравичког управног округа са концептом одрживости.

Ради реализације дефинисаних циљева (основног и специфичних) одређено је и неколико задатака:

- Давање прегледа постојеће литературе на тему природних ресурса и туризма заснованог на природним ресурсима Моравичког управног округа;
- Спровођење истраживања о предлозима природних локалитета за развој туризма у Моравичком управном округу;
- Спровођење истраживања о карактеристикама развоја туризма Моравичког управног округа (*SWOT* анализа);
- Одређивање предлога четрдесет природних локалитета;
- Вредновање одабраних природних локалитета;
- Истраживање потенцијала природних ресурса за развој туризма на територији Моравичког управног округа – Одређивање значаја субиндикатора (анкета потенцијалних туриста);
- Рангирање одабраних природних локалитета по њиховом тренутном значају; и
- Спровођење истраживања међу локалним становништвом о доприносу развоја туризма заснованог на природним ресурсима одрживом туризму Моравичког управног округа.

Докторска дисертација се, са територијалног аспекта, односи на анализу Моравичког управног округа као административне целине у оквиру Републике Србије, која се састоји од четири локалне самоуправе.

У наставку следи преглед **метода** које се примењују у истраживањима у оквиру ове докторске дисертације и њихово објашњење.

Аналитичка метода се користи у смислу рашчлањавања одређене целине ради детаљније анализе елемената од којих се та целина састоји. Наведена метода обухвата проучавање доступне литературе и извора података који се односе на концепт одрживог развоја, одрживог туризма, туризма заснованог на природним ресурсима и другим за тематику докторске дисертације значајним областима, али исто тако и територије шире од Моравичког управног округа, како би се истакли подаци битни за округ, а потом и декомпоновањем до нивоа локалних самоуправа од којих се анализирани управни округ састоји.

Синтетичка метода се користи у груписању делова у целину. Наведена метода обухвата извођење јединственог прегледа података (како примарног, тако и секундарног карактера) који се односе на Моравички управни округ као целину и извођење закључака о стању и перспективама развоја туризма заснованог на природним ресурсима на анализираној територији, као и доприноса концепту одрживости.

Метода компарације се користи како би се указало на поређења између одређених величина – између локалних самоуправа које чине Моравички управни округ, као и поређењем добијених резултата са другим сличним просторно-географским или административним целинама. У оквиру метода компарације спроведено је рангирање локација. Основ за рангирање представља утврђивање тежинских коефицијената критеријума употребом одговарајуће методе вишекритеријумског одлучивања.

Историјска метода указује на проналажење доступних података који се односе на анализирану тематику у претходном (прошлом) периоду како би се стекао бољи увид у временско мењање одређених елемената који су важни у остваривању предмета и циља рада.

Статистичка метода се користи ради обраде различитих података до којих се дошло истраживањем (примарни подаци), али и других доступних података (секундарни подаци).

Мапирање је у комбинацији са другим **графичким методама** коришћено како би се дао јаснији преглед природних и антропогених ресурса у Моравичком управном округу који се користе или се потенцијално могу користити у употпуњавању туристичке понуде анализиране територије као туристичке дестинације.

У току писања дисертације примењиван је рад у кабинету и на терену.

Кабинетски рад подразумева прикупљање доступних података (секундарних) из одговарајућих база података доступних на интернету или у литератури (извештаји, научно-стручне публикације и друга литература), и њихова обрада путем доступних алата (отворени подаци могу бити представљени помоћу алата пословне интелигенције, анализа публикација помоћу одређеног облика библиометријске анализе и слично).

Теренско истраживање се односи на прикупљање података на терену. У случају ове дисертације, теренско истраживање се односи на прикупљање доступних података посматрањем, снимањем (фотографисањем) и анкетирањем (упитници, скала процене).

Оригиналност истраживања у овој докторској дисертацији истиче се управо у указивању на природне ресурсе и њихов потенцијал за развој туризма на територији Моравичког управног округа, као простора који располаже значајним природним вредностима, који нису у довољној мери истражена и у туристичке сврхе искоришћена и промовисана.

Докторска дисертација се састоји из **пет делова**:

1. Природни ресурси, туризам и одрживост;
2. Друштвене карактеристике Моравичког управног округа;
3. Природне и еколошке карактеристике Моравичког управног округа;
4. Туризам у Моравичком управном округу; и
5. Емпиријско истраживање природних потенцијала за развој туризма Моравичког управног округа и њиховог доприноса одрживом туризму.

У **првом (I) делу** докторске дисертације дат је теоријски осврт на природне ресурсе, туризам и одрживост, као и њихову повезаност. Посебна пажња је посвећена *SUS-TAS* моделу, за који је спроведена библиометријска анализа у најзначајнијим светским часописима из домена туризма и угоститељства.

Један од предуслова за развој туризма одређеног подручја јесу одговарајуће антропогене карактеристике. Без адекватне структуре и стања друштва и поред потенцијално туристичко атрактивних елемената природе и повољних природних услова, туризам неће бити одговарајуће развијан, нити одржив. Управо из наведеног разлога, у **другом (II) делу** докторске дисертације, у циљу комплетнијег сагледавања постојећег стања и тенденција, указано је на друштвене карактеристике Моравичког управног округа. Друштвене карактеристике су представљене са аспекта: територијалне организације и административне поделе, становништва, привреде и ванпривредних делатности.

Након друштвених, у **трећем (III) делу** докторске дисертације, у складу са дефинисаним предметом и циљевима, дат је приказ главних природних ресурса Моравичког управног округа. Природни ресурси су представљени према територијално-административном критеријуму, односно према локалним самоуправама које сачињавају Моравички управни округ. У оквиру наведене поделе, природни ресурси су додатно класификовани у четири групе – геоморфолошки ресурси, водни ресурси, клима и флора и фауна. Такође, дат је кратак преглед најзначајнијих природних ресурса Моравичког управног округа. У домену климе, анализирани су доступни подаци из XXI века чиме се добија јаснији приказ постојећих климатских карактеристика анализираног подручја. Посебна пажња је посвећена стању заштите природе и то са аспекта законске регулативе, прегледа заштићених природних добара и главних еколошких проблема.

Туризам у Моравичком управном округу анализиран је у **четвртном (IV) делу** докторске дисертације са аспекта туристичке инфраструктуре и супраструктуре, туристичког промета, постојећих облика туризма, потенцијала за развој туризма заснованих на природним ресурсима и антропогених туристичких вредности као неизоставног дела туристичке понуде. Туристичка инфраструктура и супраструктура Моравичког управног округа, између осталих, садржи податке о саобраћајној (друмској, железничкој и

ваздушној) инфраструктури, установама културе, спортској инфраструктури, туристичким организацијама, категорисаним смештајним објектима према врсти, категорији, капацитету и локалним самоуправама, сеоским туристичким домаћинствима, ловној и планинарској инфраструктури и другим значајним подацима. Туристички промет је разматран по основу података за прве две деценије XXI века и дат је пример коришћења алата пословне интелигенције (енгл. *Business Intelligence*) за обраду података из домена туризма. Кључни актуелни облици туризма (манифестациони туризам, културни и туризам наслеђа, верски туризам, туризам у природи, бањски и рехабилитациони туризам и активни и спортско-рекреативни туризам) су издвојени и детаљније сагледани фокусом на представљање од стране локалних туристичких организација, Туристичке организације регије Западна Србија и Туристичке организације Србије. Потенцијали Моравичког управног округа за развој туризма засновани на природним ресурсима су утврђени анкетним испитивањем заинтересованих лица (308 испитаника) који су давали предлоге природних локалитета за развој туризма. Резултати су представљени по локалним самоуправама и збирно на територији округа и то према локацији испитаника (сви испитаници/становници Моравичког управног округа), локалној самоуправи Моравичког управног округа (Ивањица/Лучани/Чачак/Горњи Милановац) и категорији стручности (лица из категорије стручњака/лица која не припадају категорији стручњака). Лица из категорије стручњака обухватала су стручњаке из области природних ресурса, екологије и заштите животне средине, туризма, естетике и лепоте пејзажа и заљубљеници у природу. Антропогене туристичке вредности Моравичког управног округа представљене су по основу анализе материјалног (непокретна културна добра) и нематеријалног културног наслеђа. У циљу добијања јасније слике о стању туризма урађена је *SWOT* анализа развоја туризма Моравичког управног округа по основу спроведеног истраживања (301 испитаник). Резултати су представљени збирно за Моравички управни округ и то, као и у случају предлога локалитета, према локацији испитаника, локалној самоуправи Моравичког управног округа и категорији стручности. Однос туризма и заштите животне средине додатно је представљен прегледом одабраних планских докумената из области туризма и заштите животне средине, са посебним освртом на годишње извештаје локалних туристичких организација за период 2019-2021. године.

Пети (V) део докторске дисертације садржи преглед одабраних сличних истраживања која представљају добру основу за анализу Моравичког управног округа, постављене хипотезе, опис истраживања, резултате истраживања, преглед предлога кључних праваца развоја туризма Моравичког управног округа у будућности, допринос докторске дисертације и могуће правце даљег истраживања. Истраживање ставова о актуелној и потенцијалној туристичкој понуди Моравичког управног округа, њено вредновање и одрживост је обухватило два засебна истраживања – истраживање потенцијала природних ресурса за развој туризма на територији Моравичког управног округа и истраживање доприноса развоја туризма заснованог на природним ресурсима одрживом туризму Моравичког управног округа. Прво истраживање је засновано на прилагођеном моделу за процену гео-локалитета (енгл. *Geosite Assessment Model*). Спроведено је на 40 одабраних природних локалитета (по 10 из сваке локалне самоуправе) оцењивањем одговарајућих елемената главних и додатних вредности од стране аутора, као и стручњака из области природних ресурса (4 стручњака), естетике природе и пејзажа (3 стручњака), екологије и заштите животне средине (3 стручњака) и туризма (4 стручњака). Сваки локалитет је у докторској дисертацији описан, представљен фотографијама и позициониран на карти. Локалитети су ранжирани према одговарајућим групама вредности и то по локалним самоуправама и Моравичком управном округу као целини.

Такође, спроведено је истраживање мишљења (потенцијалних) туриста о значају критеријума/карактеристика природних локалитета применом аналитичког хијерархијског процеса (енгл. *Analytical Hierarhcy Process – AHP*) као методе вишекритеријумског одлучивања (енгл. *Multi-Criteria Decision Making*) (узорак 167 испитаника чије мишљење је узето у разматрање у некој од категорија поређења). Добијени тежински коефицијенти критеријума искоришћени су за кориговање вредности оцена локалитета датих од стране стручњака и аутора. На овај начин се добија потпунија и реалнија слика о туристичкој атрактивности природних локалитета и потом врши њихово рангирање. Истраживања доприноса развоја туризма заснованог на природним ресурсима одрживом туризму Моравичког управног округа спроведено је коришћењем прилагођених тврдњи из *SUS-TAS* модела – тврдње о економској, социјалној и еколошкој одрживости туризма заснованог на природним ресурсима, односно тврдње које се односе на допринос развоја туризма заснованог на природним ресурсима одрживим туризму Моравичког управног округа. Узорак су чинили становници четири локалне самоуправе Моравичког управног округа (укупно 547 испитаника).

I ДЕО: ПРИРОДНИ РЕСУРСИ, ТУРИЗАМ И ОДРЖИВОСТ

1. ПРИРОДНИ РЕСУРСИ И ТУРИЗАМ

Природа у целини, као и њени поједини елементи, својим богатством и јединственостју чине један од атракцијских основа туристичких кретања, али исто тако представљају и фактор окружења који у форми природних услова утичу на могућности креирања општих услова за живот и рад. Природа је неизоставни елемент мозаика укупне туристичке понуде. Карактеристике природе одређеног подручја захтевају да буду адекватно валоризоване како би се утврдио ниво потенцијала за туристички развој. Валоризовани природни потенцијали нису директан део туристичке понуде, већ представљају могућности за њено даље унапређење у виду коришћења природних ресурса у туристичке сврхе. Заступљеност природних ресурса у туристичкој понуди дестинације условљена је постојањем природних ресурса, утврђивањем њихове туристичке атрактивности и актуелним степеном искоришћености у креирању туристичких производа.

У циљу бољег разумевања природних ресурса и туризма, њихов однос је разматран са аспекта:

- Појма и врсте природних ресурса и
- Значаја природних ресурса за развој туризма.

Разлог за наведену поделу је потреба да се најпре укаже на обухват природних ресурса и њихову класификацију како би се потом представили кроз однос са туризмом. Тежња је приказати допринос који природни ресурси имају или могу имати у креирању савремене туристичке понуде.

1.1. Појам и врсте природних ресурса

Природни ресурси су „посебни видови природних услова који су на датом стадијуму економског развоја укључени у процес привређивања и непосредно се експлоатишу и прерађују у производним процесима у циљу задовољавања материјалних и културних потреба људи (соларна енергија, гео-термална топлота, вода, земљиште, минерали, биљни и животињски свет)” (Аџимовић et al., 2006, стр. 612). Техничко-технолошки развој, економске карактеристике, оправданост и адекватност експлоатације природних и општи степен знања о њима базиран на нивоу истражености чине неке од основних услова који одређују шта се у општем, али и у туристичком смислу, може подразумевати под природним ресурсима (Аџимовић et al., 2006). Природни ресурси су све оно што природа нуди, а што човек на одређеном ступњу техничко-технолошке развијености може искористити.

Постоји пет типова класификације природних туристичких ресурса. Реч је подели заснованој на (1) природним елементима, (2) природним географским окружењима, (3) туристичким функцијама, (4) обрасцу дистрибуције и комбинацији живописних места у туристичким областима и (5) учесталости појављивања (Chen et al., 2015). Значајна је и класификација природних туристичких ресурса према узроцима формирања у пет главних категорија (Chen et al., 2015): туристички ресурси литосфере, туристички ресурси хидросфере, туристички ресурси биосфере, туристички ресурси атмосфере и туристички ресурси универзума.

Још један од примера класификације природних ресурса приказан је у следећој табели (Табела 1).

Табела 1. Подела природних ресурса

Критеријум поделе	Врсте природних ресурса	
Квантитативна мерљивост	Материјални ресурси	
	Нематеријални ресурси	
Степен истражености	Доказни ресурси	
	Вероватни ресурси	
	Уочени ресурси	
	Закључени ресурси	
	Хипотетички ресурси	
	Спекулативни ресурси	
Степен економичности	Рентабилни (билансни) ресурси	
	Условно рентабилни ресурси	
Еколошке одлике	Абиотички ресурси	
	Биотички (биолошки) ресурси	
Трајност	Необновљиви (исцрпљиви) ресурси	Нерециклабилни ресурси
		Рециклабилни ресурси
	Трајни (неисцрпљиви) ресурси	
	Обновљиви (или потенцијално обновљиви) ресурси	

Извор: Ćuruvija et al., 2022., стр. 58 на основу текста Dražić, 2020, стр. 4

На основу претходног текста закључује се да постоје различити критеријуми по којима је могуће класификовати природне ресурсе. Одабир одређеног критеријума зависи од циља који се класификацијом и даљим анализама жели остварити.

1.2. Значај природних ресурса за развој туризма

Да би се истакао значај предложене теме докторске дисертације, неопходно је указати на постојеће стање у области истраживања, односно у тзв. туризму заснованом на природним ресурсима (енгл. *Nature-Based Tourism – NBT*). Newsome et al. (2012) у спектру туризма природних области издвајају екотуризам, туризам дивљег света, геотуризам и авантуристички туризам. Кључна питања туризма природних области у XXI веку су базирана на спремности за прилагођавање оличеној у адаптивном менаџменту, свеопштем уравнотеженом развоју оличеном у концепту одрживог развоја, као и све израженијим климатским променама (Newsome et al., 2012). Newsome et al. (2012) посебну пажњу посвећују утицајима на окружење. Туризам заснован на природним ресурсима није хомогена категорија туризма. Наведено додатно потврђују и могуће димензије туризма заснованог на природним ресурсима посматране према односу активности које обухватају и природе, односно (Wearing & Neil, 1999):

- „оне активности (искуства) које зависе од природе;
- оне активности (искуства) које су побољшане природом; и
- оне активности (искуства) којима је природно окружење успутно” (стр. 4).

Промене које се јављају у области туризма заснованог на природним ресурсима могу бити различите по својим општим карактеристикама, али и према интензитету деловања. У складу са тим, Elmahdy et al. (2017) су установили мегатрендове и под-трендове који утичу на туризам заснован на природним ресурсима: (1) друштвени (раст популације, промене у структури домаћинства, старење, здравље и благостање, урбанизација, промене образаца рада, пол, повећање културне разноликости, вредности и стилови

живота), (2) технолошки (транспорт, опрема високе технологије, информациона и комуникациона технологија), (3) економски (економски раст у развијеним економијама, економски раст у економијама у развоју, привреда дељења, трошкови горива), (4) трендови окружења (климатске промене, коришћење земљишта и промена пејзажа), (5) политички (политичке турбуленције, рат и тероризам, промене у граничним прописима, здравствени ризици, геополитика). Значај који туризам заснован на природним ресурсима има у савременим истраживањима потврђују и Fredman & Margaryan (2021) који у нордијском контексту (анализом пре свега *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*) наводе да је у последњих десет година у око четвртини објављених радова присутна усмереност на наведену тематику.

Један од најзначајнијих облика туризма заснованог на природним ресурсима је планински туризам. У досадашњим истраживањима планинског туризма нагласак је на природи и маркетингу, као и ефектима развоја туризма на планинска подручја (Mutana & Mukwada, 2018). Mutana & Mukwada (2018) предлажу да би истраживања наведеног облика туризма у наредном периоду требало да буду више усмерена на показатеље одрживости (универзалност примене), укључивање локалне заједнице у плански развој и улогу у сфери смањења сиромаштва. Најзначајнији континент у анализама планинског туризма (радови у базама *Scopus* и *WoS*) је Европа, док су главне области истраживања туристички систем (укључујући подобласти: анализа понуде (23 рада), анализа тражње (10 радова), концептуализација (1 рад) и менаџмент дестинације (20 радова)), одрживи туризам (укључујући подобласти деградација окружења (2 рада), одрживи развој (10 радова) и менаџмент раста и депопулација (3 рада)) и климатске промене (9 радова) (Río-Rama et al., 2019). Pârву & Fleşeriu (2018) истичу значај примене добре праксе и потпуније искоришћавање планинских подручја помоћу концепта „четири сезоне”.

Флора и фауна такође могу имати значај у туристичкој привреди. Cong et al. (2017) су анализирајући кинеску литературу о *wildlife* туризму (туризам у дивљини, туризам дивљег света) указали на растуће интересовање за овом облашћу у оквиру које постоји још могућности за даљи истраживачки прогрес. На значај односа човек-*wildlife* (дивљина), пре свега са аспекта утицаја (позитивних и негативних), указано је и прегледом радова на ову тему од стране Dou & Day (2020). Bateman & Fleming (2017) указују на утицаје туризма на дивље животиње користећи реакције избегавања, временске буџете и физиолошке одговоре као методе процене које се могу довести у везу са постојећом литературом на ову тему. Поменути аутори закључују да је превелика пажња посвећена негативним ефектима туризма. Такође, на основу краткорочних одговора (првенствено се мисли на избегавање) установљено је да поједине врсте животиња имају способност да се изборе са насталим променама (Bateman & Fleming, 2017). Општи закључак је да постоји неопходност поштовања етичких принципа употребе животиња у туристичке сврхе на шта указују Fennell (2015b) и Winter (2020) дајући преглед литературе на ову тему.

Туризам је рањив на климатске промене што је показано на примеру активности зимског туризма у Финској према мишљењу предузетника који се наведеном делатношћу баве, али узимајући у обзир разлике у региону и делатности (Tervo, 2008). Значај повезаности климе и туризма види се у прегледима до сада објављених радова на ову тему (Becken, 2010; Nickerson et al., 2011; Pang et al., 2013; Becken, 2013; Lopes & Simões, 2019; Kaján & Saarinen, 2013; Njoroge, 2015). Becken (2010) указује на повезаност климе/времена са туризмом фокусирајући се на преглед литературе са аспеката: 1) туристичке тражње – избора дестинације и кретања туриста, искустава (учешће у активностима и задовољство, безбедност), информације о клими и времену; и 2) односа менаџмента дестинације и

климатских промена (више температуре, планинска дестинације, раст нивоа мора, поплаве, ветар; промене у окружењу). Nickerson et al. (2011) су дали преглед литературе о климатским променама и туризму класификујући радове у 13 категорија: транспорт (21%), друштвене забринутост и иницијативе (11%), ефекти климатских промена на сферу туризма (7%), политика (7%), књиге/зборници (7%), мерење и моделовање (6%), преференција и избор дестинације (6%), океани и језера (5%), планине (5%), промена времена и ефекти (5%), ставови (4%), сезонске промене/сезоналност (2%); уз додатну категорију разно (8%). Pang et al. (2013) указују на растуће академско интересовање за питање односа туризма и климатских промена, при чему наводе да је учешће радова из сфере туризма у укупном броју радова из домена климатских промена на нивоу мањем од 1% ($\approx 0,5\%$). Најзначајније теме (1986-2012) су „утицаји климатских промена и прилагођавање” (50%), „смањење” (34%) и „политика или интегративни радови (на пример кроз смањење и прилагођавање)” (по 8%) (Becken, 2013, стр. 54). Број радова расте уз повремене мање стагнације, али су земље у развоју присутне у малом броју студија (8), док је највећи фокус на Канаду (40), Аустралију, Сједињене Америчке Државе, Уједињено Краљевство (≥ 30), Нови Зеланд (24), алпске земље (Швајцарска и Аустрија – по 14), шире Европу (21) и медитеранске земље (11) (Becken, 2013).

Потребно је, дакле, више пажње усмерити на однос туризма и климатских промена у осталим деловима Европе и земљама у развоју, као што је, на пример, подручје Републике Србије. Повећање интересовања за питања односа туризма и климе запажа се у XXI веку и то посебно у другој деценији овог века (Lopes & Simões, 2019).

Kaján & Saarinen (2013) су анализирајући литературу о туризму, климатским променама и прилагођавању у бази радова *Scopus* установили да је по присутности у радовима најважнија тема „бизниси”, а потом „потрошачи”, „дестинације”, „политике” и „оквири”. Njoroge (2015) закључује да се поред претходно наведених области додатно појавило интересовање и за новом (шестом) облашћу названој „одрживо прилагођавање”.

Једна од карактеристика ваздуха која има све већи значај, поред основних карактеристика (температура, влажност, притисак и друго), јесте квалитет ваздуха. У складу са наведеним, Eusébio et al. (2021) анализирали су 26 радова који се односе на квалитет ваздуха и туризам и установили су да се интересовање за ову област повећава (88% радова је из друге деценије XXI века), најчешће територије истраживања су Кина (око 42%) и југоистична Азија, а термини „загађење” и „окружење” су значајни (као и термини „утицај”, „Кина” и „перцепције”), а такође указују и на коришћене методе истраживања, као и димензије утицаја квалитета ваздуха на индивидуалне посетиоце и глобалну туристичку тражњу.

Потребно је указати на улогу водних ресурса у савременом свету не само за развој туризма, већ и за свакодневни живот људи (Narasaiah, 2005). Системским истраживањем радова о питању уштеде енергије и воде у туристичком смештају даје се предлог будућег фокуса на области смештаја нехотелског типа, смањење потрошње воде у смештајним објектима и госте са аспекта њиховог понашања (Warren & Becken, 2017). Наведене области тренутно привлаче веома малу пажњу истраживача и сходно томе су недовољно анализирани (Warren & Becken, 2017).

Један од облика туризма који је истовремено у вези са природом и рекреацијом јесте авантуристички туризам, што потврђују и Newsome et al. (2012) у раније наведеном обухвату туризма природних области. Према Swarbrooke et al. (2011) активности које су повезане са авантуристичким туризмом су „физичка активност” (оличена у појму

„активни туризам”), „контакт са природом” (оличен у појму „туризам заснован на природи”), „контакт са другим културама” (оличен у појму „туризам открића и догађаја”) и „путовања” (оличена у појму „експедициони туризам”), али у форми „спољних и активности у дивљини”, када је реч о прве две активности, као и форми „удаљених, необичних и екзотичних дестинација”, када је реч о друге две активности. Huddart & Stott (2020) истичу пет елемената значајних за дефинисање авантуристичког туризма:

- Ризик (стваран и перципиран);
- Природно окружење (недовољно истражено и урбанизовано);
- Тестирање издржљивости (физичке и менталне);
- Културна уроњеност (енгл. *Cultural Immersion*); и
- Минимализам (еко-туризам, одговорни туризам и одрживи туризам насупрот конзумеризму).

Постоје одступања од пет елемената авантуристичког туризма. На пример, последњи наведени елемент није подржан када је реч о појединим облицима луксузних крстарења иако по осталим карактеристикама испуњавају услове за сврставање у авантуристички туризам (Huddart & Stott, 2020).

Посебан нагласак на туристе склоне откривању и истраживању (енгл. *Explorer Travellers*) у оквиру авантуристичког туризма дали су Laing & Frost (2014). На основу наведеног авантуристички туризам би подразумевао „било коју активност или путовање које креира осећај ризика и узбуђење за особу која учествује у активности која може имати степен ризика од повреда” (Jenkins, 2019, стр. 4).

Ресурси природе су повезани и са развојем руралних области. Природни амбијент је један од објективних чинилаца тражње руралног туризма (Свијановић & Руџић, 2017). Компоненте природе су значајне и као чиниоци руралне туристичке понуде, и то (Свијановић & Руџић, 2017): климатске прилике, карактеристике рељефа, живи свет (биљке и животиње), заштићена природна добра (посебно паркови природе) и пољопривредна производња (посебно еко- и био-пољопривреда). Као ужи концепт у оквиру руралног туризма, и агротуризам је повезан са туризмом заснованим на природним ресурсима, што је уочљиво на основу значаја науке о животињама, зоологије и географије у оквиру мултидисциплинарног карактера знања у агротуризму (Sznajder et al, 2009).

2. ОДРЖИВОСТ ПРИРОДНИХ РЕСУРСА И ТУРИЗМА

Коришћење природних ресурса у сфери туризма је присутно и има значајан удео у креирању свеукупне понуде дестинације. На основу тога се закључује да природни ресурси у одређеној мери детерминишу туристички развој. Са друге стране, поставља се питање да ли развој туризма утиче на природне ресурсе, какав је обим утицаја и каква је његова суштина – позитивна или негативна.

Након појашњења појма и обухвата природних ресурса и значаја природних ресурса за развој туризма, требало би указати и на ефекте употребе природних ресурса у туристичке сврхе. Однос природних ресурса и туризма није једносмеран, где само један елемент утиче на други, већ двосмеран, где оба елемента утичу један на други. Прецизније, неопходно је истаћи не само утицај природних ресурса на развој туризма, већ и утицај развоја туризма на природне ресурсе. У складу са тим, потребно је указати на главне карактеристике одрживог развоја, одрживог коришћења природних ресурса, као и на значење појмова екотуризам и одрживи туризам, односно сличности и разлике између њих.

2.1. Одрживи развој

Енглески термин *Sustainable Development* у преводу на српски језик најчешће гласи „одрживи развој”. Поставља се, међутим, питање релевантности оваквог превода. Термин који би (по мишљењу аутора) био адекватнији јесте „уравнотежени развој”. Одрживи би означавао могућност дугорочног постојања, док би уравнотежени означавао равномерни развој различитих елемената (области, територија, привреде, друштва, екологије и других). У складу са наведеним, најоптималније би било остварити уравнотежени одрживи развој.

Одрживи развој је према једној од најстаријих дефиниција „развој који задовољава потребе садашњице, а да истовремено не угрожава могућност будућих генерација да задовоље своје потребе” (World Commission on Environment and Development, 1987, стр. 43). Ова дефиниција иако кратка садржи сву суштину концепта одрживог развоја, а то је „одговорност”. Одговорност би у овом контексту подразумевала одговорност према себи и осталим члановима друштва, али исто тако и према људима који су живели пре нас, али и према онима који тек долазе у смислу очувања свих компонената које одређују квалитет живота. Шест концепата одрживости су (Perman et al., 2003):

1. „Одржива држава је она у којој корисност (или потрошња) временом не опада;
2. Одржива држава је она у којој се ресурсима управља тако да се очувају производне могућности за будућност;
3. Одржива држава је она у којој се природни капитал временом не смањује;
4. Одржива држава је она у којој се ресурсима управља тако да се одржи одржив принос ресурса;
5. Одржива држава је она која у времену испуњава минималне услове за отпорност екосистема; и
6. Одрживи развој као изградња консензуса и институционални развој” (стр. 86).

Разлози прихватања одрживог развоја су морални (одговорност према наредним генерацијама), економски (ефикасност) и еколошки (заштита природе) (Томић, 2013). У овоме се показује да је основ концепта одрживог развоја концепт одговорности.

Одрживост је потребна у свим областима човековог живота и рада, па тиме и у области туризма. Примена смерница за одрживи развој показује универзалност када је реч о врсти дестинације и туризма. Принципи одрживости односе се на еколошке, економске и социо-културне аспекте развоја туризма, и мора се успоставити одговарајућа равнотежа између ове три димензије, како би се гарантовала његова дугорочна одрживост” (United Nations Environment Programme & World Tourism Organization, 2005, стр. 11). На основу карактеристика одрживог туризма (United Nations Environment Programme & World Tourism Organization, 2005), закључује се да су основне компоненте одрживог развоја:

- Еколошка одрживост (оптимално коришћење и очување природних ресурса, биоразноликости и поштовање еколошких принципа);
- Економска одрживост (дугорочне економске активности које доводе до остваривања правично распоређене користи свим интересним групама, уз посебан нагласак на локално становништво); и
- Социо-културна одрживост (очување карактеристика локалне заједнице, традиције и културног наслеђа уз поштовање других култура).

2.2. Одрживо коришћење природних ресурса и екотуризам

Примена принципа одрживог развоја је неопходна у свим сферама савременог живота, укључујући и привредне активности. Усмеравање посматрања значења одрживог развоја на област природних ресурса, подразумева, пре свега, њихово очување. Одрживо коришћење природних ресурса би у свом фокусу требало да има првенствено еколошку компоненту, притом не занемарујући ни остале значајне чиниоце без којих одрживи развој не би био потпун – економска и друштвена добробит.

На основу претходно објашњеног појма одрживи развој, могуће је истаћи три основне карактеристике одрживог коришћења природних ресурса, а које обухватају дугорочан допринос:

- Очувању и смањењу деградације и загађивања природне средине;
- Отклањању ранијих негативних ефеката на природну средину; и
- Обогаћивању и унапређењу животне средине.

Такође, са економског становишта, одрживо коришћење природних ресурса би требало да дугорочно не умањује постојеће стање привредне развијености, да отклања или умањује постојеће негативне привредне карактеристике или тенденције, као и да доприноси општем привредном напретку. Са социјалног становишта, требало би да дугорочно не угрожава, односно не погоршава постојеће стање локалног становништва – локалне заједнице (број становника, квалитет живота, начин живота, обичаји, култура, свакодневне активности, стање друштвених и културних објеката и слично), да отклања или умањује негативне карактеристике локалног становништва – локалне заједнице, и да додатно унапређује локалну заједницу.

Како би у фокусу одрживог коришћења природних ресурса екологија требало да заузима најзначајније место, а уједно тежећи ка каснијем појашњењу појма одрживи туризам, потребно је указати и на основне карактеристике концепта еколошког туризма, познатијег као екотуризам.

Услед повећане усмерености туризма на природу, али и на заштиту исте, јавља се концепт еколошког туризма. Beeton (2000) указује на три значајна елемента екотуризма:

(1) „екотуризам је заснован на природи (јавља се у природном окружењу), (2) едукативан је и (3) њиме се управља на одржив начин” (стр. 2). Категорије екотуристичких производа су бројне (Patterson, 2007), као што је широк и обухват облика туризма који се на екотуризам односе (Patterson, 2007; Buckley, 2009). На пример, екотуристички производи укључују „туристичке пакете”, „фестивале”, „смештај”, „услуге вођења”, „атракције”, „непрофитна удружења”, „услуге хране”, „малопродају”, „транспорт”, док се обухват екотуризма најбоље може видети кроз многе појмове који су са њим повезани: „природни туризам”, „на природи засновани туризам”, „авитуризам (гледање птица)”, „културни туризам”, „историјски туризам”, „путовање специјалних интересовања”, „рекреација у дивљини”, „сафари путовање”, „авантуристички туризам”, „меки авантуристички туризам”, „одговорни туризам”, „еколошки осетљиви туризам” (енгл. *Environmentally Sensitive Tourism*), „туризам са малим утицајем”, „одрживи туризам”, „етички туризам”, „туризам окружења”, „образовни туризам”, „рурални туризам” и „туризам дивљине” (Patterson, 2007). На сличан начин и Buckley (2009) издваја облике туризма који се односе на екотуризам – „зелени туризам”, „алтернативни туризам”, „ендемски туризам”, „геотуризам” (*геолошка верзија*), „геотуризам” (*географска верзија*), „одговорни туризам” и „одрживи туризам”); као и појмове повезане са екотуристичким производом – „природа или на природи засновани”, „дивље животиње”, „авантура”, „култура”, „авантура-култура-екотуризам” (енгл. *Adventure-Culture-Ecotourism – ACE*), „природа, еко- и авантуристички туризам” (енгл. *Nature, Eco- and Adventure Tourism – NEAT*). Chandel & Mishra (2016) су идентификовали шест најважнијих елемената екотуризма: „путовање оријентисано на природу”, „подршка очувању”, „учење и уважавање”, „социо-економски развој локалног подручја”, „подршка и поштовање локалне културе” и „учешће локалног становништва (подручја)” (стр. 149).

Разматрајући екотуризам потребно је такође истаћи значај утицаја, заштите, заједнице и других елемената (Buckley, 2009). Beeton (2000) наводи да су користи развоја екотуризма за локалну заједницу економски, индиректни издаци и ефекат протока (енгл. *Flow-on Effect*) („ефекат изазван производњом” и „ефекат изазван потрошњом”), користи за окружење (животну средину), нематеријалне користи. Када се говори о екотуризму, значајна је и улога образовања о окружењу (животној средини) и то пре свега три групе – посетилаца, локалне популације и будућих генерација (Ramírez & Santana, 2019). Социјални капитал је веома значајан за екотуризам заснован на заједници (енгл. *Community Based Ecotourism – CBET*), а главне користи које доноси се могу груписати у користи окружењу, економске, политичке, друштвене и културне (Musavengane & Matikiti, 2015).

Екотуризам може унапредити три основна циља биолошког диверзитета (Singh, 2010): „(1) Сачувати биолошке одлике, (2) Промовисати одрживо коришћење биодиверзитета, (3) Обликовати користи екотуризма” (стр. 147). Узимајући у обзир све карактеристике екотуризма, може се закључити да је планирање програма екотуризма такође од великог значаја (Fennel, 2002). Према Wearing & Neil (1999) у области екотуризма је препозната важност успостављања партнерстава чиме се стварају многе нове и проширују постојеће могућности за даљи развој. Партнерства се првенствено заснивају на сарадњи локалне заједнице (становништва), привреде (приватног сектора) и надлежних органа управе (влада) чиме се остварују користи међу свим партнерима (Wearing & Neil, 1999).

Fennel (2002) дефинише екотуризам као „суштинско, партиципативно и на учењу засновано искуство које је усредсређено првенствено на природну историју региона, заједно са другим повезаним карактеристикама односа човек-земља. Његов циљ је да се одрживо развија (очување и добробит људи) кроз етички засновано понашање, програме

и моделе развоја”. Fennel (2015a) је истакао и главне принципе дефинисања екотуризма утврђујући њихово присуство у досадашњим дефиницијама: „интересовање за природу”, „доприноси очувању”, „ослањање на паркове и заштићена подручја”, „користи локалним људима/дугорочне користи”, „образовање и учење”, „низак утицај/неконзумантан”, „етика/одговорност”, „менаџмент”, „одрживи”, „уживање/уважавање”, „култура”, „авантура” и „мала размера”. На основу тога, екотуризам се може посматрати као „путовање са примарним интересом у природној историји дестинације”, уз истовремено учење, одрживост и „етичко планирање, развој и менаџмент” (Fennel, 2015a, стр. 17).

Пажњу треба усмерити и на подручја изузетне природне лепоте и процес доношења одлука (Baker, 2005). Eagles et al. (2002) указују на потенцијалне користи туризма у заштићеним областима (побољшање економских прилика, заштита природног и културног наслеђа, побољшање квалитета живота), као и на потенцијалне ризике оличене у трошковима туризма (финансијски и економски, друштвено-културолошки и трошкови окружења). Borges et al. (2011) на примеру 12 локалитета светског наслеђа посматрају позитивне (унапређено очување, вредновано место, развој заједнице), негативне (притисци посетилаца, загађење и отпад, нереализована очекивања) и позитивно/негативне утицаје (инфраструктура).

Liu & Li (2020) су анализирајући радове о екотуризму (објављене 1990-2016. године) установили најзначајније категорије кључних речи („очување природних ресурса”, „учешће заједнице и очување”, „образовање о окружењу и одрживи развој” и „блиски облици екотуризму”) и најчешће коришћене методе (метода контингентног вредновања, ГИС, потврдна анализа фактора, анализа садржаја, истраживање, анализа значај-перформансе, АХП, SWOT анализа) (Liu & Li, 2020). Требало би посебно нагласити да је анализирајући присуство студија случаја земаља (Liu & Li, 2020), установљено да Република Србија није била предмет ниједног рада. На основу свега до сада наведеног, потврђује се становиште да је „суштинска карактеристика екотуризма одрживост” (Wearing & Neil, 1999, стр. 6). „Очување је кључни фокус, заштићене области су главни предмет истраживања, а одрживи туризам главни циљ” (Liu & Li, 2020).

Анализом 878 радова из шест значајних часописа, установљено је да се тематске области радова о екотуризму могу класификовати у четири групе (Khanra et al., 2021): „еколошко очување туристичких дестинација” (1990-2011), „заштита интереса становника у туристичким дестинацијама” (1999-2015), „угљенични отисак из туристичке мобилности” (2000-2017) и „туристички ставови и понашање према одрживости” (2005-2018).

У складу са раније наведеним обухватом туризма природних области (Newsome et al., 2012), и авантуристички туризам се заснива на природним ресурсима, али исто тако може утицати на њих. Huddart & Stott (2020) указују на значај утицаја авантуристичког туризма на окружење у различитим деловима света, док Jenkins (2019) међу значајним питањима са којима се индустрија авантуристичког туризма суочава истиче одрживост и климатске промене. Анализу многих авантуристичких активности на одабраним локацијама спровео је Buckley (2006), али истичући постојање три групе утицаја авантуристичког туризма и примере истраживања на ту тему: 1) еколошки утицаји; 2) друштвени утицаји (утицаји на локалну заједницу која не припада области туризма, друге туристе и лица која су учесници одређеног путовања/туре у улози путника или водича) и конфликти (између учесника различитих авантуристичких активности); и 3) економски утицаји. Управо из разлога могућих конфликта потребно је нагласити значај менаџмента авантуристичког туризма, што је учинио Buckley (2010).

2.3. Одрживи туризам

Одрживи развој је значајан концепт у савременом свету, а из њега је проистекао и одрживи туризам.

Као што се и у претходним поглављима могло видети, одрживи туризам је:

- Област која представља једно од кључних питања туризма природних области у XXI веку (Newsome et al., 2012);
- Област за којом се појавило интересовање када је реч о туризму и климатским променама (Njoroge, 2015);
- Област којој би требало омогућити више простора када је реч о планинском туризму (Mutana & Mukwada, 2018);
- Област која представља један од главних предмета анализе планинског туризма (Río-Rama et al., 2019); и
- Област која је један од елемената дефинисања авантуристичког туризма (Huddart & Stott, 2020).

Edgell Sr (2006) наводи да су туризам у природи, локалитети из домена наслеђа, места из домена културе и рурална подручја главни елементи одрживог туризма, уз наглашавање сложености, интерактивности и симбиотског односа интересних група, међу којима су туристи као носиоци туристичке тражње, локално становништво, привреда, атракције и окружење. Са друге стране, Edgell Sr (2016) посматра екотуризам, геотуризам, одговорни туризам и културни туризам као елементе одрживог туризма који су од половине осамдесетих година XX века највише еволуирали.

Одрживи туризам треба посматрати као истраживање или откривање, а не као експлоатисање (Mitra, 2018). Приступ три димензије одрживог туризма (енгл. 3-D) обухвата „друштвено-културолошке димензије”, „димензије окружења – одговорност према окружењу” и „економске димензије – економско здравље” (Mitra, 2018). Сличан приступ који укључује три димензије одрживог туризма налази се и код Swarbrooke (1999). На пример, окружење се посматра у оквиру аспеката природно окружење, пољопривредно окружење, изграђено окружење, природни ресурси, дивљи живи свет (Swarbrooke, 1999); друштвена димензија одрживог туризма обухвата туристе, стране туроператоре, владу дестинације, локалну туристичку индустрију, заједницу домаћина (Swarbrooke, 1999) и слично. Swarbrooke (1999) истиче шест најважнијих *стејкхолдера* одрживог туризма – јавни сектор, туристичка привреда, добровољни сектор, заједница домаћина, медије и туристе, док су према Mitra (2018) то, између осталих, влада, туристичка делатност, туристи и НВО (невладине организације). Narasaiah (2004) разматра концепте глобализације и одрживог развоја туризма и наводи да „само уколико туристички инвеститори и лица која развијају туризам:

- а) узму у обзир природну способност регенерације и будућу продуктивност природних ресурса;
- б) препознају допринос људи и заједница, обичаја и стилова живота стварању туристичког искуства и стога прихватају да ти људи морају равноправно учествовати у економским користима од туризма;
- в) слушају локално становништво на туристичким дестинацијама, туризам може постати одржив” (стр. 39-40).

Hunter (1997) сматра да се дефинисање одрживог туризма више своди на сам појам туризма него на концепт одрживог развоја од кога изворно потиче, па предлаже четири могућа (напредна) приступа одрживом туризму: 1) одрживи развој кроз „туристички императив“, 2) одрживи развој кроз „туризам вођен производима“ (енгл. *Product-Led Tourism*), 3) одрживи развој кроз „туризам под утицајем окружења“ (енгл. *Environment-Led Tourism*), 4) одрживи развој кроз „неотонски туризам“ (енгл. *Neotenus Tourism*). Sharpley (2000) истиче да постоје значајне разлике између концепта одрживог туризма и ширег концепта из којег је одрживи туризам потекао – одрживог развоја. Пре свега је реч о томе да је одрживи туризам углавном усмерен на производ (има интерну/унутрашњу перспективу), па у складу са тим и поред начелног прихватања циљева одрживости окружења, не остварује потпуну усклађеност са аспектима одрживог развоја. Закључује се да је „истински“ одрживи развој туризма неостварив. Liu (2003) даје критику одрживог туристичког развоја наводећи шест занемарених питања: „улога туристичке потражње, природа туристичких ресурса, императив унутаргенерацијске правичности, улога туризма у промоцији социокултурног напретка, мерење одрживости и облици одрживог развоја“ (стр. 459).

Mbaiwa (2011) указује на последице туристичког развоја на коришћење природних ресурса земаља у развоју користећи на заједници заснован менаџмент природних ресурса (енгл. *Community-Based Natural Resource Management – CBNRM*). У духу одрживог развоја требало би указати и на улогу животиња у туризму, а посебно са аспекта њихове добробити (Carr & Broom, 2018), односно већ раније поменутог етичког односа према њима у контексту развоја туризма (Fennell, 2015; Winter, 2020).

Предметна тематика радова о одрживом туризму се према анализи радова објављених у периоду од 25 година (1988-2012) у одабраним часописима односи на (Ruhanen et al., 2015): праксу одрживог туризма (95; 19%), одрживи туристички развој (50; 10%), туризам заснован на природи (36; 7%), заштићене области (35; 7%), острвске дестинације (32; 7%); екотуризам (28; 6%), земље у развоју (27; 5%), рурални туризам (22; 4%), смештај (20; 4%), спортове/рекреацију (18; 4%), климатске промене (18; 4%), наслеђе (16; 3%), културни туризам (16; 3%), туристе (16; 3%), догађаје (15; 3%), транспорт/путовање (15; 3%). Са друге стране, приступи истраживању одрживог туризма су (Ruhanen et al., 2015): планирање (19; 19%), понашање (60; 12%), перцепција (52; 11%), теорија/методе туристичког истраживања (50; 10%), индикатори и мерење (44; 9%), политика (44; 9%), стејкхолдери (42; 9%), студије утицаја (31; 6%), менаџмент посетиоцима (19; 4%), маркетинг (18; 4%), студије климатских промена (23; 4%), економија (11; 2%). Најважније теме које су присутне у истраживањима о одрживом туризму 1993-2013. године су (поређане по броју радова) (Zolfani et al., 2015): парадигма, одрживи развој туризма, истраживање тржишта и економија, израда политика, инфраструктура, моделовање и планирање, рурални туризам, окружење и кризни менаџмент, еко-систем и еко-туризам, климатске промене, екологија, култура и наслеђе, менаџмент људских ресурса, штедња енергије и материјала.

Sahebalzamani & Bertella (2018) су анализирајући радове (наслов, апстракт, кључне речи) у базама *ISI Web of Science* и *ProQuest* установили само 18 радова који се односе на пословне моделе и одрживост у туризму (заснованом на природи). Први радови су објављени 2009. године, док је највише радова објављено од 2015. године.

Проблеми који се јављају у туризму, односно који су проузроковани туризмом, представљају основни разлог за неопходност примене концепта одрживог туризма. Padma et al. (2022) идентификовали су проблеме у туризму који су најчешће присутни у

литератури – губитак интегритета туристичког места (45), климатске промене (39), конфликт између стејкхолдера (20), загађење (12), претерани туризам (11), избегличка криза (5) и остали проблеми који претходно нису наведени (25 – ублажавање сиромаштва, губитак додатног дохотка, друштвена укљученост, прекомерна употреба/недостатак природних ресурса, неједнака расподела прихода од туризма). Исти аутори предлажу концептуални оквир природних решења (Padma et al., 2022): „оснаживање *стејкхолдера*”, „мониторинг природног стања окружења”, „економски развој резидената”, „усвајање еколошки прихватљивих решења”, „мењање начина размишљања *стејкхолдера*”, „развој законодавства и политике”.

Као и у другим облицима туризма, и у туризму заснованом на природним ресурсима није све идеално и без могућих нежељених ефеката. Неизвесност увек постоји, а она је повезана са ризиком. Прегледом литературе Gstaettner et al. (2018) су установили да је у већини студија о туризму заснованом на природним ресурсима и рекреацији (63%) ризик посматран са негативног аспекта, при чему се наводе многи фактори подељени у три групе (индивидуални, фактори окружења и менаџмент), док је у мањем броју студија (37%) посматран са позитивног аспекта, при чему се наводе фактори подељени у две групе (интринстични и екстринстични). Једна врста ризика су свакако и природне катастрофе. У складу са тим, Estevão & Costa (2020) су прегледом литературе у *Web of Science^{TM} Core Collection* и *Scopus* установили да постоји 19 радова који се односе на шумске пожаре (7), земљотресе (5), цунамије (3), тајфуне (2), циклонску кишу (1) и заједно посматрано цунами, земљотрес и нуклеарна несрећа (1), при чему су регије погођене овим непогодама „Аустралија, Канада, Кина, САД, Индија, Нови Зеланд, Тајланд и Јапан” (стр. 5), док је највећи нагласак на термин „бизнис”. На основу наведеног се може закључити да Европа није у довољној мери присутна у досадашњим истраживањима на ову тему.

У складу са постојањем бројних проблема, Mandić (2019) је усмерен на решења заснована на природи (енгл. *Nature-based Solution – NbS*) за одрживи развој у заштићеним природним областима дајући преглед литературе у одабраним часописима 2008-2018. године на основу чега закључује да ова област није довољно разрађена у постојећој литератури, као и да је могуће сваку димензију развоја туризма повезати са једним решењем заснованим на природи путем одговарајућим мерила (концептуалних или имплементираних). Наведене димензије развоја туризма обухватају „управљање, менаџмент и очување, изградњу капацитета, менаџмент и мониторинг посетилаца, одрживо финансирање и зелену инфраструктуру” (Mandić, 2019, стр. 249).

Када је реч о коришћењу природних ресурса, потребно је анализирати локалне и нелокалне преференције, јер се међу њима може јавити одређени ниво хетерогености (Lindberg & Veisten, 2012). На пример, однос аутохтоних заједница домаћина и екотуриста, иако на први поглед делује потенцијално идеалан, може бити проблематичан због разлика у начину посматрања односа човек-природа (Hinch, 1998).

Из претходно наведеног произилази да је потребно у обзир узети могућности за развој туризма заснованог на различитим облицима природних ресурса (геоморфолошки, хидролошки, биолошки, климатски), али истовремено поштовати концепт одрживости (економски, друштвени, социјални). Узимање у разматрање ставова само неких од *стејкхолдера*, био би крајње поједностављен приступ зато што могу постојати разлике у виђењу анализираних тематике.

Један од примера добро осмишљених модела за процену ставова локалног становништва о одрживом развоју је модел *SUS-TAS* креиран од стране Choi & Sirakaya (2005). На основу анализе наслова, апстраката и кључних речи у 27 најзначајнијих туристичких часописа из *Web of Science (WoS) Clarivate Analytics* (29. јануар 2023.), одабраних по критеријумима коришћеним од стране Anđelić et al. (2019) и Garabinović et al. (2021), утврђено је да је овај модел коришћен у укупно десет радова, односно изузимајући Choi & Sirakaya (2005) коришћен је и по потреби модификован у још девет радова (Sirakaya-Turk, 2007; Sirakaya-Turk et al., 2008; Yu et al., 2011; Zhang et al., 2015; Ribeiro et al., 2018; Wang, 2019; Hsu et al., 2020; Obradović et al., 2021; Chamarro et al., 2023). И поред тога што је осмишљен 2005. године, *SUS-TAS* модел је, као што се може видети, и даље веома актуелан (70% радова је објављено у другој и трећој деценији XXI века, а половина радова у периоду од 2018. године).

У наредној табели (Табела 2) представљени су резултати анализе радова о *SUS-TAS* према критеријуму државе у којој се налази институција аутора.

Табела 2. Анализа радова о *SUS-TAS* према критеријуму државе у којој се налази институција аутора

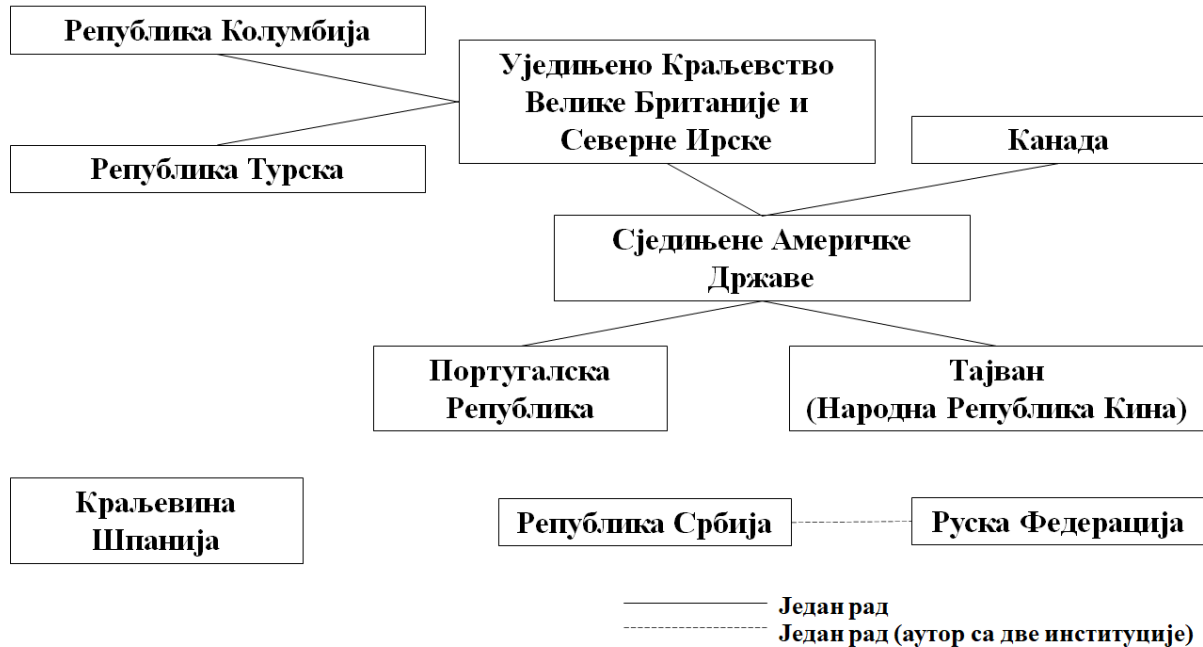
	Број ауторстава		Број аутора		Број радова	
	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%
Сједињене Америчке Државе	10	32,26	8	27,59	6	60,00
Република Србија	6	19,35	6	20,69	1	10,00
Тајван (Народна Република Кина)	4	12,90	4	13,79	2	20,00
Краљевина Шпанија	3	9,68	3	10,34	1	10,00
Португалска Република	2	6,45	2	6,90	1	10,00
Уједињено Краљевство Велике Британије и Северне Ирске	2	6,45	2	6,90	2	20,00
Канада	1	3,23	1	3,45	1	10,00
Република Колумбија	1	3,23	1	3,45	1	10,00
Руска Федерација	1	3,23	1	3,45	1	10,00
Република Турска	1	3,23	1	3,45	1	10,00
УКУПНО	31	100,00	29	100,00	10	100,00
Напомене: Уколико је један аутор навео у истом раду две институције из различитих држава, такав аутор је посматран као аутор из сваке од наведених држава. Уколико је један аутор на различитим радовима навео институције из различитих држава, такав аутор је посматран као аутор из државе која се налази на конкретном раду.						

Извор: Аутор

Укупан број ауторстава је 31. Запажа се да је највећи број ауторстава забележен у Сједињеним Америчким Државама (САД). Поред САД, из још пет земаља постоје два или више ауторстава. Укупан број различитих аутора (без вишеструког укључивања због два или више радова) је 29. Поредак је идентичан као у прегледу ауторских места, само са смањеним учешћем САД у односу на остале земље. Најзначајнији аутори са више од једног рада су: *Ercan Sirakaya-Turk* (3), *Charles Herbert Chancellor* (2) и *Shu Tian Cole* (2). *Charles Herbert Chancellor* и *Shu Tian Cole* су међусобно сарађивали на оба рада. Када се у разматрање узме допринос који су државе институција дале укупном броју радова долази се до закључка да су у 60% радова допринос дали аутори са институција из САД. Допринос у више од једног рада бележи још само Уједињено Краљевство Велике Британије и Северне Ирске и Тајван (Народна Република Кина). На наредној слици

(Слика 1) је дат приказ остварене сарадње аутора са институција из различитих држава у писању радова о *SUS-TAS*.

Слика 1. Сарадња између аутора у писању радова о *SUS-TAS* према држави у којој се налази институција

Извор: Аутор

Најразгранатију мрежу сарадње имају аутори из САД, који остварују повезаност са ауторима из четири државе. На другом месту се налази Уједињено Краљевство Велике Британије и Северне Ирске чији аутори остварују повезаност са ауторима из две државе.

Територије које су највише анализиране налазе се на подручју Сједињених Америчких Држава (3 рада, тј. 30,00%), Републике Турске и Тајвана (Народна Република Кина) (по 2 рада, тј. по 20,00%). Међу анализираним територијама налазе се и поједине на подручју Републике Србије, Тајвана (Народна Република Кина), Краљевине Шпаније, Турске републике Северни Кипар (Кипарска Република) и Републике Зеленортска Острва. У оквиру анализе садржаја потребно је указати на структуру кључних речи (Табела 3).

Табела 3. Фреквентност речи у оквиру кључних речи радова о *SUS-TAS*

Ред. бр.	Термин	Фреквентност	Ред. бр.	Термин	Фреквентност
1.	<i>Tourism</i>	17	8.	<i>City</i>	1
2.	<i>Sustainability/ Sustainable</i>	16	8.	<i>Connection</i>	1
3.	<i>Attitude(s)</i>	14	8.	<i>Cross-</i>	1
4.	<i>Scale</i>	12	8.	<i>Cultural</i>	1
5.	<i>Resident(s')</i>	4	8.	<i>Environmental</i>	1
5.	<i>Validation/Validaty</i>	4	8.	<i>Events</i>	1
6.	<i>Development</i>	3	8.	<i>Group</i>	1
7.	<i>Community</i>	2	8.	<i>Involvement</i>	1
7.	<i>Indicators</i>	2	8.	<i>Local</i>	1
7.	<i>Invariance</i>	2	8.	<i>Multi-</i>	1
7.	<i>Measurement</i>	2	8.	<i>Nature</i>	1
7.	<i>Parsimony</i>	2	8.	<i>Negative</i>	1
7.	<i>Policy</i>	2	8.	<i>Platforms</i>	1
7.	<i>Predictive</i>	2	8.	<i>Reserves</i>	1
7.	<i>Subjective</i>	2	8.	<i>Serbia</i>	1
8.	<i>Accommodation-</i>	1	8.	<i>Sharing</i>	1
8.	<i>Biosphere</i>	1	8.	<i>Taiwan</i>	1
8.	<i>Cape Verde</i>	1	8.	<i>With</i>	1

Извор: Аутор

Значај *SUS-TAS* модела види се и на основу броја цитата (Табела 4). Просечан број цитата износи 161,7.

Табела 4. Цитираност анализираних радова о *SUS-TAS*

Референца	Број цитата	Процент цитата
Choi & Sirakaya (2005)	1.005	62,15
Yu et al. (2011)	297	18,37
Sirakaya-Turk et al. (2008)	127	7,85
Hsu et al. (2020)	57	3,53
Ribeiro et al. (2018)	48	2,97
Zhang et al. (2015)	26	1,61
Obradović et al. (2021)	19	1,18
Wang (2019)	18	1,11
Sirakaya-Turk (2007)	15	0,93
Chamarro et al. (2023)	5	0,31
Укупно	1.617	100,00

Извор: Аутор на основу – *GoogleScholar*, 2023

**II ДЕО: ДРУШТВЕНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ МОРАВИЧКОГ УПРАВНОГ
ОКРУГА**

1. ТЕРИТОРИЈАЛНА ОРГАНИЗАЦИЈА И АДМИНИСТРАТИВНА ПОДЕЛА МОРАВИЧКОГ УПРАВНОГ ОКРУГА

Моравички управни округ сачињавају четири локалне самоуправе:

- Ивањица;
- Лучани;
- Чачак; и
- Горњи Милановац.

За Моравички управни округ је карактеристичан правац пружања (југ-север), у коме се локалне самоуправе надовезују једна на другу. Ивањица се граничи само са Лучанима, на Лучане се надовезује Чачак, а на Чачак Горњи Милановац (Слика 2).

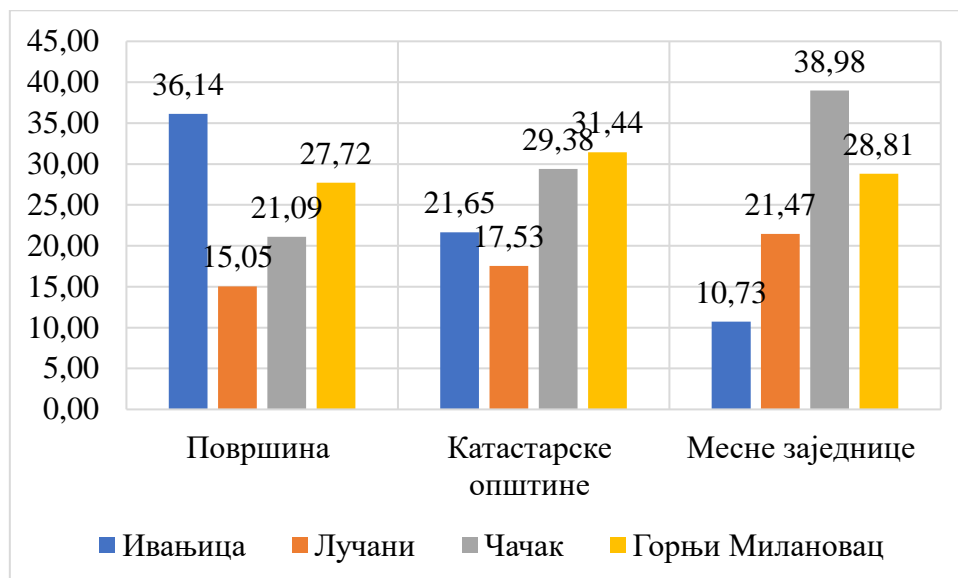
Слика 2. Карта Моравичког управног округа

Извор: Аутор

Три локалне самоуправе имају статус општине (Ивањица, Лучани и Горњи Милановац), док Чачак има статус града и представља административни центар Моравичког управног округа. Подаци о територијалној структури приказани су на следећој слици (Слика 3).

Слика 3. Подаци о територијалној структури Моравичког управног округа

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2021

Моравички управни округ обухвата 3016 km², 206 насеља, 194 катастарске општине и 177 месних заједница (Републички завод за статистику Републике Србије, 2021). Највећу површину има Ивањица, број насеља и катастарских општина Горњи Милановац, регистрованих месних заједница Чачак, а најмањи број у свим наведеним категоријама имају Лучани.

2. СТАНОВНИШТВО МОРАВИЧКОГ УПРАВНОГ ОКРУГА

У Моравичком управном округу према попису из 2011. године живи 212603 становника, од чега више од половине на територији града Чачка. Најмање становника има општина Лучани. Подаци о броју становника према пописима из 2002. и 2011. године приказани су у следећој табели (Табела 5).

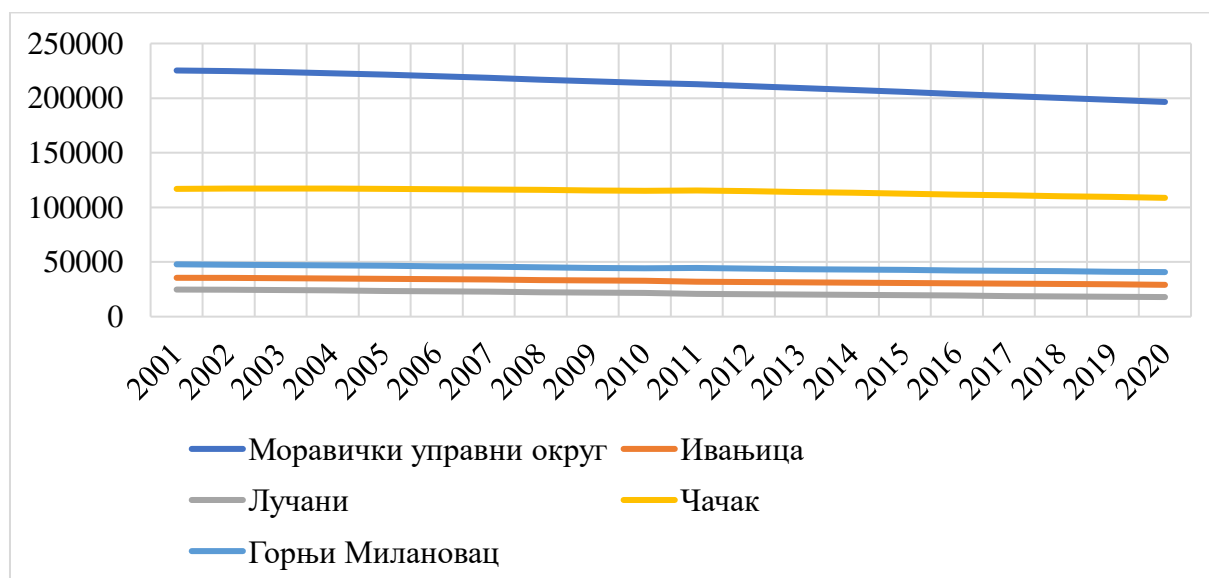
Табела 5. Број становника у Моравичком управном округу (укупно и по локалним самоуправама)

Територија	Број		Промена		Процентуално учешће		
	2002.	2011.	Апс.	%	2002.	2011.	Промена
Моравички управни округ	224772	212603	-12169	-5,41	100,00	100,00	0,00
Ивањица	35445	31963	-3482	-9,82	15,77	15,03	-0,74
Лучани	24614	20897	-3717	-15,1	10,95	9,83	-1,12
Чачак	117072	115337	-1735	-1,48	52,08	54,25	2,17
Горњи Милановац	47641	44406	-3235	-6,79	21,2	20,89	-0,31

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2011, 2021

Поред пописа, Републички завод за статистику Републике Србије врши и процену броја становника. Процењени број становника у Моравичком управном округу од почетка XXI века (по годинама) приказан је на следећој слици (Слика 4).

Слика 4. Број становника у Моравичком управном округу (укупно и по локалним самоуправама)

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010а, 2010б, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021

Може се закључити да у Моравичком управном округу, као и свим локалним самоуправама које га сачињавају, постоји тенденција смањења броја становника.

Смањење је највеће у општини Лучани, а потом следе Ивањица, Горњи Милановац и Чачак. Карактеристично је да се учешће три општине у броју становника Моравичког управног округа смањује, док се учешће града Чачка повећава.

У следећој табели (Табела 6) приказана је полна структура становника Моравичког управног округа.

Табела 6. Полна структура становника Моравичког управног округа

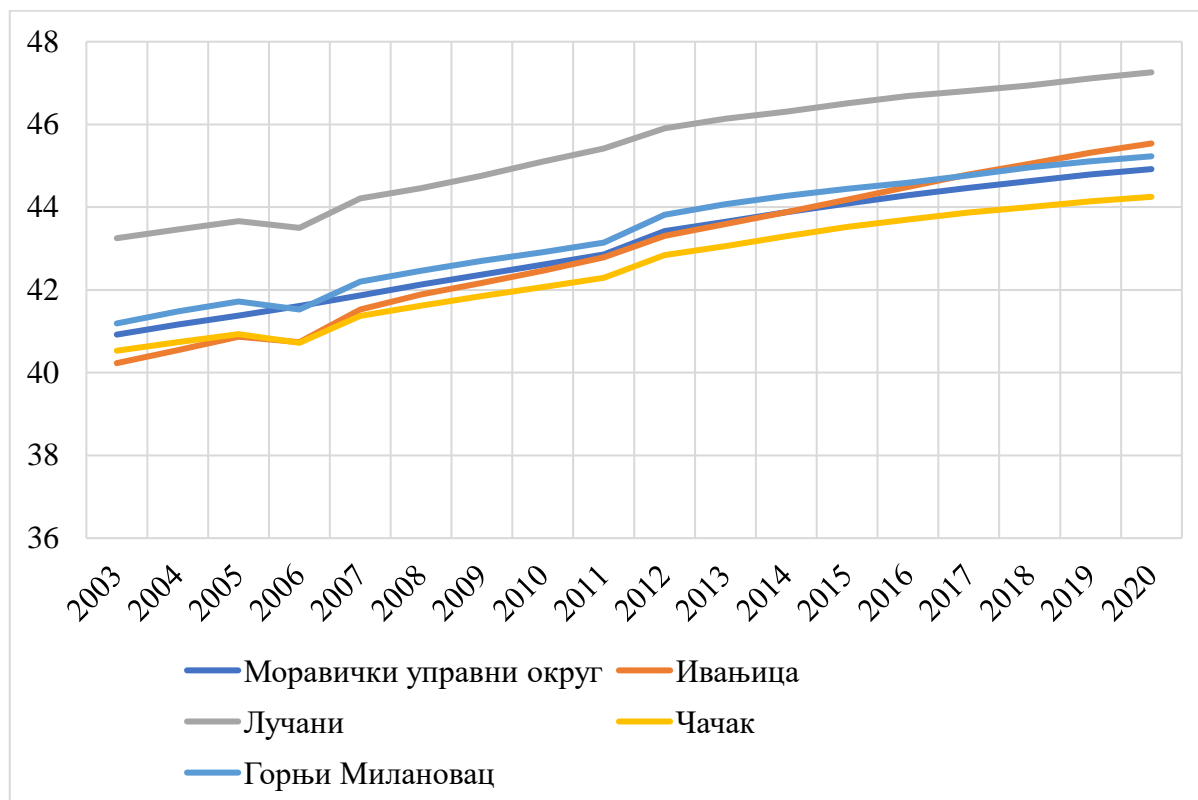
		Број		Промена		Процентуално учешће		
		2002.	2011.	Апс.	%	2002.	2011.	Промена
Мушкарци	Моравички управни округ	110384	104309	-6075	-5,50	49,11	49,06	-0,05
	Ивањица	17868	16081	-1787	-10,00	50,41	50,31	-0,10
	Лучани	12230	10431	-1799	-14,71	49,69	49,92	0,23
	Чачак	56894	55995	-899	-1,58	48,60	48,55	-0,05
	Горњи Милановац	23392	21802	-1590	-6,80	49,10	49,10	0,00
Жене	Моравички управни округ	114388	108294	-6094	-5,33	50,89	50,94	0,05
	Ивањица	17577	15882	-1695	-9,64	49,59	49,69	0,10
	Лучани	12384	10466	-1918	-15,49	50,31	50,08	-0,23
	Чачак	60178	59342	-836	-1,39	51,40	51,45	0,05
	Горњи Милановац	24249	22604	-1645	-6,78	50,90	50,90	0,00

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2011, 2021

У Моравичком управном округу становници женског пола чине већину, што је случај и у свим локалним самоуправама изузев Ивањице. Учесће мушкараца се смањује у округу, као и у Ивањици и Чачку, док се учешће жена смањује у Лучанима. У Горњем Милановцу је процентуално учешће непромењено.

На следећој слици (Слика 5) је приказано годишње кретање просечне старости становништва (почев од 2003. године).

Слика 5. Просечна старост становника Моравичког управног округа (по годинама од 2003. године)

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010а, 2010б, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021

У следећој табели (Табела 7) је приказана просечна старост становника Моравичког управног округа у 2020. години и просечни годишњи раст (од 2003. године).

Табела 7. Просечна старост становника Моравичког управног округа

	Просечна старост (2020.)	Просечни годишњи раст (од 2003.)
Моравички управни округ	44,92	0,24
Ивањица	45,54	0,31
Лучани	47,26	0,24
Чачак	44,25	0,22
Горњи Милановац	45,23	0,24

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010а, 2010б, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021

Може се закључити да становништво Моравичког управног округа, као и свих локалних самоуправа које га сачињавају, стари. Најстарије становништво има општина Лучани, а за њом следе Ивањица, Горњи Милановац и Чачак. Разлика између просечне старости

становника Лучана и Чачка је три године (3,01). Највећи просечни годишњи раст просечне старости је забележен у Ивањици, а најмањи у Чачку.

Становништво Моравичког управног округа је у великом проценту српске националне припадности. Ниједна друга национална припадност не прелази 1% броја становника. Слична је ситуација и са матерњим језиком – доминантан је српски.

Образованост становништва такође представља значајну компоненту за анализу. У следећој табели (Табела 8) приказани су подаци о броју становника без стручне спреме.

Табела 8. Број становника Моравичког управног округа без стручне спреме

	Број		Промена		Процентуално учешће		
	2002.	2011.	Апс.	%	2002.	2011.	Промена
Моравички управни округ	10514	4618	-5896	-56,08	5,50	2,51	-2,99
Ивањица	2409	1117	-1292	-53,63	8,07	4,05	-4,02
Лучани	1846	858	-988	-53,52	8,74	4,67	-4,08
Чачак	4116	1829	-2287	-55,56	4,14	1,85	-2,30
Горњи Милановац	2143	814	-1329	-62,02	5,26	2,11	-3,16

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2011, 2021

У следећој табели (Табела 9) приказани су подаци о броју становника са непотпуним основним образовањем.

Табела 9. Број становника Моравичког управног округа са непотпуним основним образовањем

	Број		Промена		Процентуално учешће		
	2002.	2011.	Апс.	%	2002.	2011.	Промена
Моравички управни округ	36036	23796	-12240	-33,97	18,87	12,95	-5,91
Ивањица	6825	4754	-2071	-30,34	22,86	17,25	-5,61
Лучани	5209	3314	-1895	-36,38	24,67	18,02	-6,65
Чачак	14488	9609	-4879	-33,68	14,59	9,69	-4,89
Горњи Милановац	9514	6119	-3395	-35,68	23,37	15,83	-7,54

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2011, 2021

У следећој табели (Табела 10) приказани су подаци о броју становника са основним образовањем.

Табела 10. Број становника Моравичког управног округа са основним образовањем

	Број		Промена		Процентуално учешће		
	2002.	2011.	Апс.	%	2002.	2011.	Промена
Моравички управни округ	46838	40071	-6767	-14,45	24,52	21,81	-2,71
Ивањица	9139	7854	-1285	-14,06	30,61	28,49	-2,12
Лучани	5261	4371	-890	-16,92	24,92	23,77	-1,14
Чачак	22856	19143	-3713	-16,25	23,01	19,31	-3,70
Горњи Милановац	9582	8703	-879	-9,17	23,54	22,52	-1,02

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2011, 2021

У следећој табели (Табела 11) приказани су подаци о броју становника са средњим образовањем.

Табела 11. Број становника Моравичког управног округа са средњим образовањем

	Број		Промена		Процентуално учешће		
	2002.	2011.	Апс.	%	2002.	2011.	Промена
Моравички управни округ	79686	92166	12480	15,66	41,72	50,16	8,44
Ивањица	9788	11595	1807	18,46	32,79	42,06	9,28
Лучани	7443	8424	981	13,18	35,25	45,81	10,57
Чачак	46547	53543	6996	15,03	46,86	54,01	7,15
Горњи Милановац	15908	18604	2696	16,95	39,08	48,13	9,05

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2011, 2021

У следећој табели (Табела 12) приказани су подаци о броју становника са вишим образовањем.

Табела 12. Број становника Моравичког управног округа са вишим образовањем

	Број		Промена		Процентуално учешће		
	2002.	2011.	Апс.	%	2002.	2011.	Промена
Моравички управни округ	7155	8636	1481	20,70	3,75	4,70	0,95
Ивањица	791	967	176	22,25	2,65	3,51	0,86
Лучани	578	587	9	1,56	2,74	3,19	0,46
Чачак	4448	5437	989	22,23	4,48	5,48	1,01
Горњи Милановац	1338	1645	307	22,94	3,29	4,26	0,97

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2011, 2021

У следећој табели (Табела 13) приказани су подаци о броју становника са високим образовањем.

Табела 13. Број становника Моравичког управног округа са високим образовањем

	Број		Промена		Процентуално учешће		
	2002.	2011.	Апс.	%	2002.	2011.	Промена
Моравички управни округ	8865	14092	5227	58,96	4,64	7,67	3,03
Ивањица	717	1182	465	64,85	2,40	4,29	1,89
Лучани	563	803	240	42,63	2,67	4,37	1,70
Чачак	5908	9386	3478	58,87	5,95	9,47	3,52
Горњи Милановац	1677	2721	1044	62,25	4,12	7,04	2,92

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2011, 2021

Такође, постоје и становници са непознатим образовањем. Њихов број је на нивоу Моравичког управног округа по попису из 2002. године био 1,00%, а по попису из 2011. године 0,20%.

Број становника без стручне спреме, са непотпуним основним образовањем и са основним образовањем опада, као и њихово учешће у броју становника. Број становника са високим, вишим и средњим образовањем расте, као и њихово учешће у броју становника. Становници са средњим образовањем имају највеће учешће у Моравичком управном округу, као и свим локалним самоуправама које га сачињавају (највише у Чачку, најмање у Лучанима). Након средњег образовања по учешћу се истичу становници са основним, непотпуним основним и високим образовањем. Више образовање је заступљеније у односу на непостојање стручне спреме у свим територијалним јединицама, са изузетком Ивањице.

У следећој табели (Табела 14) приказани су подаци о брачном статусу становника Моравичког управног округа.

Табела 14. Брачни статус становника Моравичког управног округа

		Број		Промена		Процентуално учешће		
		2002.	2011.	Апс.	%	2002.	2011.	Промена
Неожењен / неудата	Моравички управни округ	45953	47225	1272	2,77	24,06	25,70	1,64
	Ивањица	7302	7016	-286	-3,92	24,46	25,45	0,99
	Лучани	4594	4617	23	0,50	21,76	25,11	3,35
	Чачак	24307	25617	1310	5,39	24,47	25,84	1,37
	Горњи Милановац	9750	9975	225	2,31	23,95	25,81	1,85
Ожењен / удага	Моравички управни округ	118053	106806	-11247	-9,53	61,80	58,13	-3,68
	Ивањица	18921	16669	-2252	-11,90	63,38	60,47	-2,91
	Лучани	13294	10517	-2777	-20,89	62,96	57,20	-5,76
	Чачак	60574	57304	-3270	-5,40	60,98	57,81	-3,17
	Горњи Милановац	25264	22316	-2948	-11,67	62,06	57,73	-4,33
Удовац / удовица	Моравички управни округ	20733	22422	1689	8,15	10,85	12,20	1,35
	Ивањица	3066	3220	154	5,02	10,27	11,68	1,41
	Лучани	2745	2744	-1	-0,04	13,00	14,92	1,92
	Чачак	10499	11671	1172	11,16	10,57	11,77	1,20
	Горњи Милановац	4423	4787	364	8,23	10,87	12,38	1,52
Разведен / разведена	Моравички управни округ	5600	7025	1425	25,45	2,93	3,82	0,89
	Ивањица	507	600	93	18,34	1,70	2,18	0,48
	Лучани	433	487	54	12,47	2,05	2,65	0,60
	Чачак	3509	4389	880	25,08	3,53	4,43	0,89
	Горњи Милановац	1151	1549	398	34,58	2,83	4,01	1,18
Непознато	Моравички управни округ	671	260	-411	-61,25	0,35	0,14	-0,21
	Ивањица	58	60	2	3,45	0,19	0,22	0,02
	Лучани	49	22	-27	-55,10	0,23	0,12	-0,11
	Чачак	444	151	-293	-65,99	0,45	0,15	-0,29
	Горњи Милановац	120	27	-93	-77,50	0,29	0,07	-0,22

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2011, 2021

Учешће лица која су у браку је највеће – највише у Ивањици, најмање у Лучанима. Потом следе неожењени/неудате (највише у Чачку, најмање у Лучанима), удовци/удовице (највише у Лучанима, најмање у Ивањици) и разведени/разведене (највише у Чачку, најмање у Ивањици).

У следећој табели (Табела 15) приказани су подаци о броју домаћинстава у Моравичком управном округу.

Табела 15. Број домаћинстава у Моравичком управном округу

	Број		Промена		Процентуално учешће		
	2002.	2011.	Апс.	%	2002.	2011.	Промена
Моравички управни округ	74387	72867	-1520	-2,04	100,00	100,00	0,00
Ивањица	10930	10550	-380	-3,48	14,69	14,48	-0,21
Лучани	8277	7302	-975	-11,78	11,13	10,02	-1,11
Чачак	39404	39409	5	0,01	52,97	54,08	1,11
Горњи Милановац	15776	15606	-170	-1,08	21,21	21,42	0,21

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2011, 2021

У следећој табели (Табела 16) приказани су подаци о просечном броју чланова домаћинстава у Моравичком управном округу.

Табела 16. Просечан број чланова домаћинстава у Моравичком управном округу

	Број		Промена	
	2002.	2011.	Апс.	%
Моравички управни округ	3,02	2,9	-0,12	-3,97
Ивањица	3,24	3	-0,24	-7,41
Лучани	2,97	2,9	-0,07	-2,36
Чачак	2,97	2,9	-0,07	-2,36
Горњи Милановац	3,02	2,8	-0,22	-7,28

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2011, 2021

Закључује се да се број домаћинстава смањује у округу и општинама, док се повећава у граду Чачку. Више од половине домаћинстава се налази у Чачку, а потом следе Горњи Милановац, Ивањица и Лучани. Учешће домаћинстава у укупном броју у округу се смањује у Лучанима и Ивањици, а повећава у Чачку и Горњем Милановцу. Просечан број чланова домаћинстава се смањује у округу и свим локалним самоуправама – највише у Ивањици, најмање у Чачку и Лучанима.

У следећој табели (Табела 17) приказани су подаци о броју породица у Моравичком управном округу.

Табела 17. Број породица у Моравичком управном округу

	Број		Промена		Процентуално учешће		
	2002.	2011.	Апс.	%	2002.	2011.	Промена
Моравички управни округ	66527	63396	-3131	-4,71	100,00	100,00	0,00
Ивањица	10515	9552	-963	-9,16	15,81	15,07	-0,74
Лучани	7363	6176	-1187	-16,12	11,07	9,74	-1,33
Чачак	34503	34435	-68	-0,20	51,86	54,32	2,45
Горњи Милановац	14146	13233	-913	-6,45	21,26	20,87	-0,39

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2011, 2021

Забележено је смањење броја породица – највише у Лучанима, најмање у Чачку. Више од половине породица живи у Чачку, а потом следе Горњи Милановац, Ивањица и Лучани. Забележено је повећање учешћа броја породица из Чачка у укупном броју породица у Моравичком управном округу, док је у осталим локалним самоуправама регистровано смањење (највише у Лучанима).

У следећој табели (Табела 18) приказани су подаци о броју породица без деце у Моравичком управном округу.

Табела 18. Број породица без деце у Моравичком управном округу

	Број		Промена		Процентуално учешће у округу		
	2002.	2011.	Апс.	%	2002.	2011.	Промена
Моравички управни округ	20823	19069	-1754	-8,42	100,00	100,00	0,00
Ивањица	3280	3090	-190	-5,79	15,75	16,20	0,45
Лучани	2689	2084	-605	-22,50	12,91	10,93	-1,98
Чачак	10193	9802	-391	-3,84	48,95	51,40	2,45
Горњи Милановац	4661	4093	-568	-12,19	22,38	21,46	-0,92

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2011, 2021

У следећој табели (Табела 19) приказани су подаци о процентуалној заступљености породица без деце у укупном броју породица у Моравичком управном округу.

Табела 19. Процентуална заступљеност породица без деце у укупном броју породица у Моравичком управном округу

	Процентуално учешће		
	2002.	2011.	Промена
Моравички управни округ	31,30	30,08	-1,22
Ивањица	31,19	32,35	1,16
Лучани	36,52	33,74	-2,78
Чачак	29,54	28,47	-1,08
Горњи Милановац	32,95	30,93	-2,02

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2011, 2021

Већина породица у Моравичком управном округу има децу. У апсолутним бројевима највише породица без деце је у Чачку, а најмање у Лучанима. Највеће учешће породица без деце у укупном броју породица по локалним самоуправама имају Лучани, а најмање Чачак. Повећање учешћа породица без деце у укупном броју породица по локалним самоуправама бележи се једино у Ивањици.

3. ПРИВРЕДА МОРАВИЧКОГ УПРАВНОГ ОКРУГА

Према доступним подацима за 2020. годину (Републички завод за статистику Републике Србије, 2021), у Моравичком управном округу је 64879 запослених. Од наведеног броја 54,97% је припадника мушког пола, док су запослени 15-29 година заступљени са 15,2%. Број запослених на хиљаду становника је 330 (Републички завод за статистику Републике Србије, 2021). Структура запослености према полу приказана је у следећој табели (Табела 20).

Табела 20. Структура запослености у Моравичком управном округу према полу

	Процентуална заступљеност (локална самоуправа)		Процентуална заступљеност (округ)		
	Мушкарци	Жене	Укупно	Мушкарци	Жене
Ивањица	56,46	43,54	13,63	13,99	13,18
Лучани	61,43	38,57	8,40	9,39	7,20
Чачак	53,20	46,80	57,04	55,19	59,29
Горњи Милановац	56,26	43,74	20,93	21,42	20,34

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2021

На основу података Републичког завода за статистику Републике Србије (2021) закључује се да је већина запослених у Моравичком управном округу из Чачка, а најмањи број запослених је из Лучана. Жене су највише заступљене у структури запослених у Чачку, а најмање у Ивањици. Највише запослених жена у округу је у Чачку, а најмање у Лучанима. Број незапослених је 10594, од чега највише у Чачку (48,57%), а потом Ивањици (28,01%), Горњем Милановцу (14,60%) и Лучанима (8,83%). Незапосленост је, узимајући у обзир број становника, највећа у Ивањици, Лучанима, Чачку и Горњем Милановцу.

Већина лица су запослени у неком привредном субјекту, док је мањи број у форми регистрованих пољопривредника. Структура запослености према врсти запослења приказана је у следећој табели (Табела 21).

Табела 21. Структура запослености према врсти запослења у Моравичком управном округу

	Запослени у правним лицима		Предузетници, лица која самостално обављају делатност и запослени код њих		Регистровани индивидуални пољопривредници	
	ЛС	МУО	ЛС	МУО	ЛС	МУО
Моравички управни округ	73,42	100,00	23,77	100,00	2,81	100,00
Ивањица	68,06	12,90	27,61	16,16	4,33	21,42
Лучани	77,13	8,27	16,70	5,53	6,16	17,26
Чачак	74,01	58,85	24,30	59,68	1,69	35,03
Горњи Милановац	73,95	19,98	22,33	18,63	3,72	26,29

Напомене: ЛС – процентуално учешће у броју запослених у локалној самоуправи; МУО – процентуално учешће у броју запослених одређене категорије у Моравичком управном округу.

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2021

Запошљавање у правним лицима је доминантна форма запошљавања. Посматрајући процентуално учешће у броју запослених по локалним самоуправама, највише је заступљена у Лучанима, а најмање у Ивањици. Запослени код предузетника су процентуално најприсутнији у Ивањици, а најмање у Лучанима. Регистровани пољопривредни произвођачи су процентуално највише присутни међу запосленима у Лучанима, а најмање у Чачку. У апсолутним бројевима највећи број запослених у све три наведене категорије је у Чачку.

Анализа запослености по форми субјекта у коме су лица запослена не пружа довољно јасну слику о карактеристикама привреде. У складу са тим, структура запослености према делатности приказана је у следећој табели (Табела 22).

Табела 22. Структура запослених према делатности у Моравичком управном округу

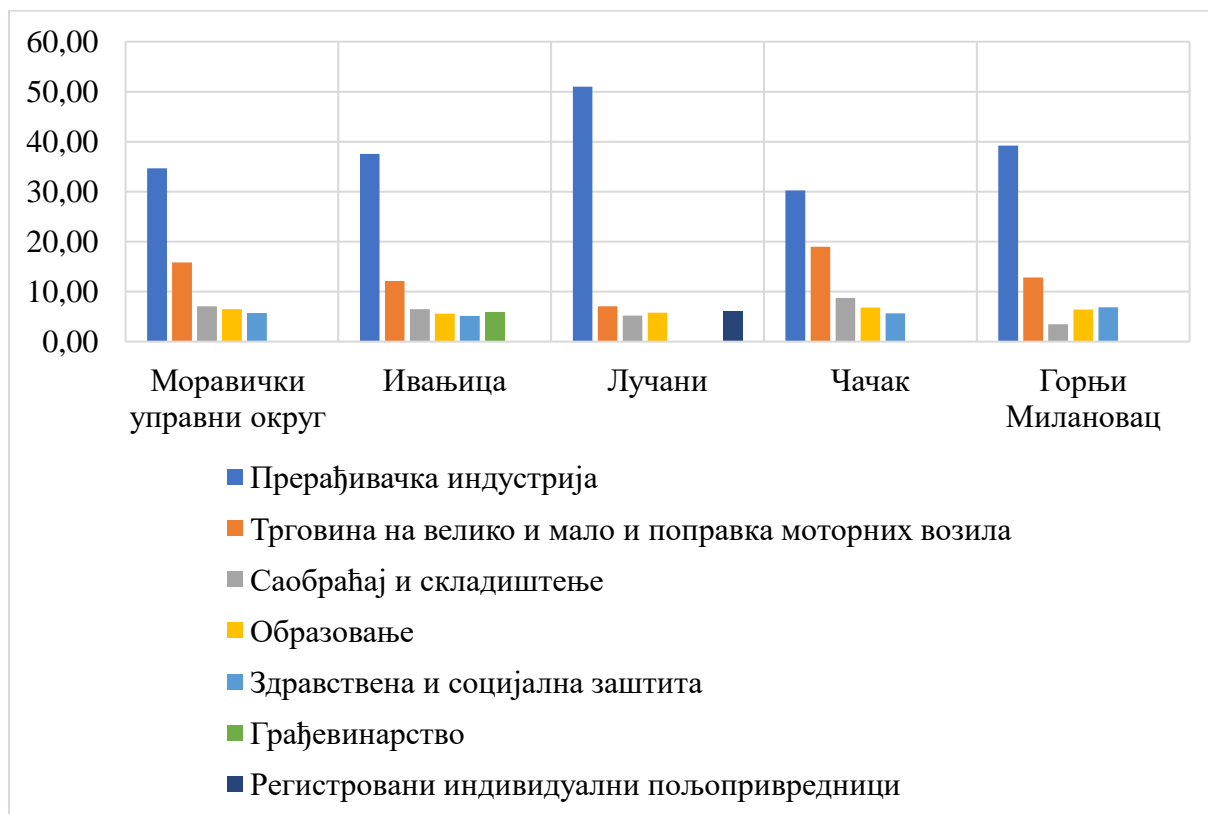
	Моравички управни округ	Чачак	Горњи Милановац	Ивањица	Лучани
Прерађивачка индустрија	34,68	30,26	39,22	37,56	50,98
Трговина на велико и мало и поправка моторних возила	15,86	18,97	12,80	12,15	7,05
Саобраћај и складиштење	7,09	8,71	3,48	6,51	5,19
Образовање	6,48	6,81	6,41	5,57	5,81
Здравствена и социјална заштита	5,70	5,66	6,90	5,12	4,07
Грађевинарство	4,17	4,19	3,42	5,93	2,81
Услуге смештаја и исхране	3,95	4,29	3,35	3,88	3,10

	Моравички управни округ	Чачак	Горњи Милановац	Ивањица	Лучани
Државна управа и обавезно социјално осигурање	3,63	3,90	3,07	3,41	3,43
Регистровани индивидуални пољопривредници	2,81	1,69	3,72	4,33	6,16
Стручне, научне, иновационе и техничке делатности	2,64	2,88	2,24	2,64	1,82
Административне и помоћне услужне делатности	2,18	2,92	1,76	0,53	0,66
Остале услужне делатности	1,74	1,40	1,65	3,60	1,20
Финансијске делатности и делатност осигурања	1,61	1,73	2,33	0,73	0,52
Информисање и комуникације	1,43	1,85	0,80	1,18	0,33
Уметност, забава и рекреација	1,38	1,42	1,26	1,32	1,43
Снабдевање водом и управљање отпадним водама	1,21	1,19	1,44	0,95	1,24
Рударство	1,11	0,28	4,76	0,00	0,12
Пољопривреда, шумарство и рибарство	1,10	0,52	0,91	4,12	0,64
Снабдевање електричном енергијом, гасом и паром	0,98	1,01	0,40	0,32	3,43
Пословање некретнинама	0,22	0,31	0,07	0,14	0,00

Извор: Републички завод за статистику Републике Србије, 2021

Делатности са највећим бројем запослених у Моравичком управном округу и локалним самоуправама приказане су на следећој слици (Слика 6).

Слика 6. Делатности са $\geq 5,00\%$ учешћа у структури запослених у Моравичком управном округу

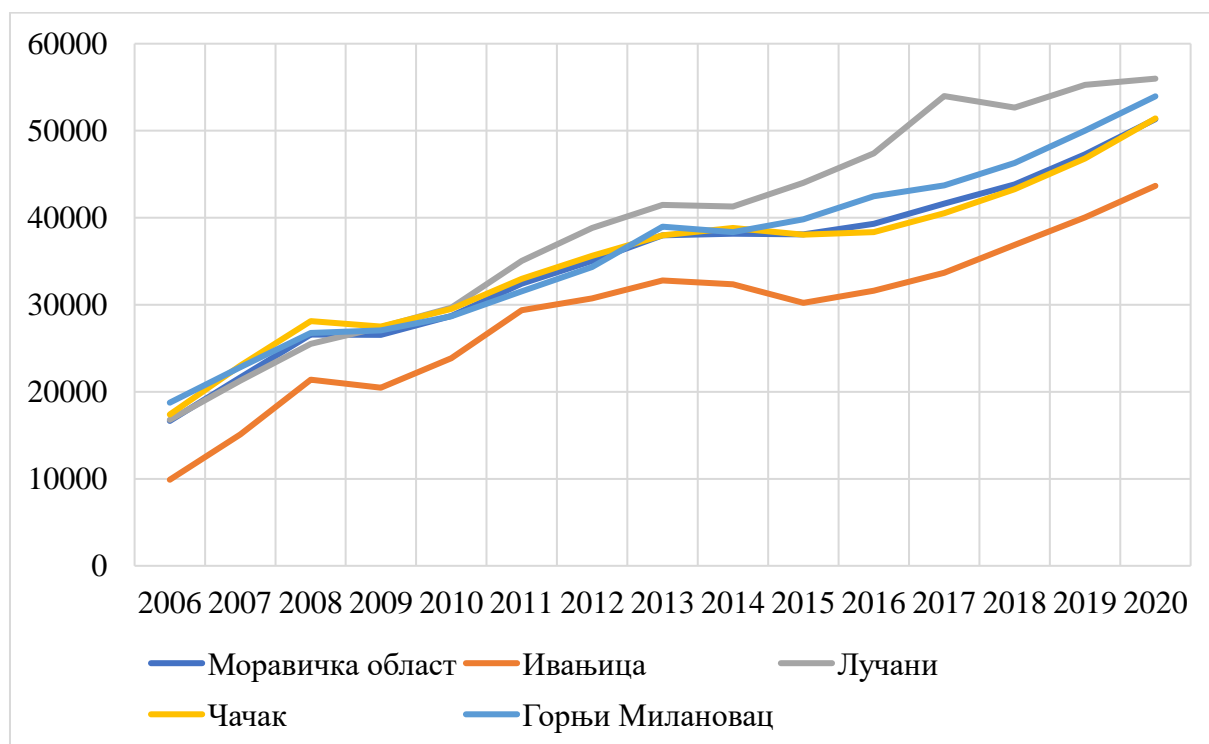
Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2021

Прерађивачка индустрија, трговина на велико и мало и поправка моторних возила, саобраћај и складиштење и образовање су делатности које су у Моравичком управном округу и свим локалним самоуправама највише заступљени (свуда прелазе 5,00%). У поређењу са округом у Ивањици се додатно истиче и грађевинарство, а у Лучанима регистровани индивидуални пољопривредници (уз мању заступљеност здравствене и социјалне заштите).

Од почетка друге деценије XXI века општина Лучани има највећу просечну зараду по запосленом. Најмања зарада је у Ивањици. На наредној слици (Слика 7) приказана је просечна зарада без пореза и доприноса по запосленом у Моравичком управном округу 2006-2020. године.

Слика 7. Просечна зарада без пореза и доприноса по запосленом у Моравичком управном округу 2006-2020. године

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2008, 2009, 2010а, 2010б, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021

Пољопривреда представља значајан сегмент привреде у Моравичком управном округу. Разлог за наведено је што је већина Моравичког управног округа рурално подручје. Пољопривредна газдинства представљају основне јединице у структури пољопривредне производње. У следећој табели (Табела 23) приказани су подаци о броју пољопривредних газдинстава у Моравичком управном округу према спроведеним анкетама и пописима у области пољопривреде.

Табела 23. Број пољопривредних газдинстава у Моравичком управном округу

	Број		Промена		Процентуално учешће у округу		
	2012.	2018.	Апс.	%	2012.	2018.	Промена
Моравички управни округ	29380	28078	-1302	-4,43	100,00	100,00	0,00
Ивањица	7728	6697	-1031	-13,34	26,30	23,85	-2,45
Лучани	5259	5509	250	4,75	17,90	19,62	1,72
Чачак	10437	10602	165	1,58	35,52	37,76	2,23
Горњи Милановац	5956	5270	-686	-11,52	20,27	18,77	-1,50

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2018, 2021

Највећи број пољопривредних газдинстава је у Чачку, а најмањи у Горњем Милановцу (2018. године). Број пољопривредних газдинстава у Моравичком управном округу се

смањује и то највише у Ивањици. Раст је присутан само у Чачку и Лучанима чиме се повећава њихово процентуално учешће у броју газдинстава у округу. Највеће смањење учешћа бележи Ивањица.

У следећој табели (Табела 24) приказани су подаци о коришћеном пољопривредном земљишту у Моравичком управном округу.

Табела 24. Површина коришћеног пољопривредног земљишта у Моравичком управном округу

	Површина (ha)		Промена		Процентуално учешће у округу		
	2012.	2018.	Апс.	%	2012.	2018.	Промена
Моравички управни округ	104032	109360	5328	5,12	100,00	100,00	0,00
Ивањица	28027	30491	2464	8,79	26,94	27,88	0,94
Лучани	17100	19108	2008	11,74	16,44	17,47	1,04
Чачак	29380	31902	2522	8,58	28,24	29,17	0,93
Горњи Милановац	29526	27859	-1667	-5,65	28,38	25,47	-2,91

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2018, 2021

Највећа површина коришћеног пољопривредног земљишта присутна је у Чачку (2018. године), а најмања у Лучанима. Површина коришћеног пољопривредног земљишта се повећава (највише у Лучанима), са изузетком Горњег Милановца. Из наведеног разлога, процентуално учешће Горњег Милановца у коришћеном пољопривредном земљишту округа опада. Највеће повећање учешћа бележе Лучани.

У следећој табели (Табела 25) приказани су подаци о ораницама и баштама у Моравичком управном округу.

Табела 25. Површина ораница и башта у Моравичком управном округу

	Површина (ha)		Промена		Процентуално учешће у округу		
	2012.	2018.	Апс.	%	2012.	2018.	Промена
Моравички управни округ	39625	47026	7401	18,68	100,00	100,00	0,00
Ивањица	4877	5770	893	18,31	12,31	12,27	-0,04
Лучани	6751	8007	1256	18,60	17,04	17,03	-0,01
Чачак	16056	19163	3107	19,35	40,52	40,75	0,23
Горњи Милановац	11941	14086	2145	17,96	30,14	29,95	-0,18

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2018, 2021

Највећу заступљеност ораница и башта има Чачак, а најмању Ивањица. Површина ораница и башта се повећава – највише у Чачку, најмање у Горњем Милановцу.

Процентуално учешће у површини ораница и башта у округу се повећава само у Чачку, док највеће смањење бележи Горњи Милановац.

У следећој табели (Табела 26) приказани су подаци о воћњацима у Моравичком управном округу.

Табела 26. Површина воћњака у Моравичком управном округу

	Површина (ha)		Промена		Процентуално учешће у округу		
	2012.	2018.	Апс.	%	2012.	2018.	Промена
Моравички управни округ	12383	14462	2079	16,79	100,00	100,00	0,00
Ивањица	3182	4276	1094	34,38	25,70	29,57	3,87
Лучани	2616	3012	396	15,14	21,13	20,83	-0,30
Чачак	4015	4511	496	12,35	32,42	31,19	-1,23
Горњи Милановац	2570	2663	93	3,62	20,75	18,41	-2,34

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2018, 2021

Највећу површину воћњака има Чачак, а најмању Горњи Милановац. Површина воћњака се повећава – највише у Ивањици, најмање у Горњем Милановцу. Процентуално учешће у површини воћњака округа се повећава само у Ивањици, док највеће смањење бележи Горњи Милановац.

У следећој табели (Табела 27) приказани су подаци о површинама винограда у Моравичком управном округу.

Табела 27. Површина винограда у Моравичком управном округу

	Површина (ha)		Промена		Процентуално учешће у округу		
	2012.	2018.	Апс.	%	2012.	2018.	Промена
Моравички управни округ	37	49	12	32,43	100,00	100,00	0,00
Ивањица	0	0	0	-	0,00	0,00	0,00
Лучани	3	3	0	0,00	8,11	6,12	-1,99
Чачак	26	46	20	76,92	70,27	93,88	23,61
Горњи Милановац	8	0	-8	-100,00	21,62	0,00	-21,62

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2018, 2021

Највећу површину винограда има Чачак, док Ивањица нема винограде (као ни Горњи Милановац – 2018. година). Површина винограда се повећава у округу и Чачку, у Лучанима и Ивањици је непромењена, док су виногради потпуно нестали у Горњем Милановцу. Раст учешћа у површини винограда округа има Чачак, док се смањење бележи у Горњем Милановцу (највеће) и Лучанима.

У следећој табели (Табела 28) приказани су подаци о површинама ливада и пашњака у Моравичком управном округу.

Табела 28. Површина ливада и пашњака у Моравичком управном округу

	Површина (ha)		Промена		Процентуално учешће у округу		
	2012.	2018.	Апс.	%	2012.	2018.	Промена
Моравички управни округ	50366	46619	-3747	-7,44	100,00	100,00	0,00
Ивањица	19627	20279	652	3,32	38,97	43,50	4,53
Лучани	7437	8002	565	7,60	14,77	17,16	2,40
Чачак	8685	7611	-1074	-12,37	17,24	16,33	-0,92
Горњи Милановац	14616	10727	-3889	-26,61	29,02	23,01	-6,01

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2018, 2021

Највећу површину ливада и пашњака има Ивањица, а најмању Чачак (2018. година). Површина ливада и пашњака се у округу смањује, као и у Горњем Милановцу (највише) и Чачку. Највећи раст се бележи у Лучанима. Раст учешћа у површини ливада и пашњака округа бележе једино Ивањица (највеће) и Лучани, док је највеће смањење у Горњем Милановцу.

Поред земљорадње, у Моравичком управном округу је присутно и сточарство. У наставку следе подаци о броју говеда, свиња, оваца и живине.

У следећој табели (Табела 29) приказани су подаци о броју грла говеда.

Табела 29. Број говеда у Моравичком управном округу

	Број		Промена		Процентуално учешће у округу		
	2012.	2018.	Апс.	%	2012.	2018.	Промена
Моравички управни округ	37854	34426	-3428	-9,06	100,00	100,00	0,00
Ивањица	8728	7252	-1476	-16,91	23,06	21,07	-1,99
Лучани	5366	5357	-9	-0,17	14,18	15,56	1,39
Чачак	13796	11852	-1944	-14,09	36,45	34,43	-2,02
Горњи Милановац	9964	9966	2	0,02	26,32	28,95	2,63

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2018, 2021

Највећи број грла говеда има Чачак, а најмањи Лучани. Број грла говеда се смањује – највише у Ивањици, најмање у Лучанима. Раст процентуалног учешћа у броју грла говеда округа бележе Горњи Милановац (највећи) и Лучани, док је највеће смањење у Чачку.

У следећој табели (Табела 30) приказани су подаци о свињарству у Моравичком управном округу.

Табела 30. Број свиња у Моравичком управном округу

	Број		Промена		Процентуално учешће у округу		
	2012.	2018.	Апс.	%	2012.	2018.	Промена
Моравички управни округ	81593	77479	-4114	-5,04	100,00	100,00	0,00
Ивањица	10765	8443	-2322	-21,57	13,19	10,90	-2,30
Лучани	12002	9835	-2167	-18,06	14,71	12,69	-2,02
Чачак	39430	44463	5033	12,76	48,33	57,39	9,06
Горњи Милановац	19396	14739	-4657	-24,01	23,77	19,02	-4,75

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2018, 2021

Највећи број свиња има Чачак, а најмањи Ивањица. Повећање броја свиња бележи се само у Чачку, док је највеће смањење у Горњем Милановцу. Раст процентуалног учешћа у броју свиња округа има једино Чачак, док је највеће смањење у Горњем Милановцу.

У следећој табели (Табела 31) приказани су подаци о овчарству у Моравичком управном округу.

Табела 31. Број оваца у Моравичком управном округу

	Број		Промена		Процентуално учешће у округу		
	2012.	2018.	Апс.	%	2012.	2018.	Промена
Моравички управни округ	121889	135283	13394	10,99	100,00	100,00	0,00
Ивањица	23414	22856	-558	-2,38	19,21	16,89	-2,31
Лучани	24105	29466	5361	22,24	19,78	21,78	2,00
Чачак	30172	40929	10757	35,65	24,75	30,25	5,50
Горњи Милановац	44198	42033	-2165	-4,90	36,26	31,07	-5,19

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2018, 2021

Највећи број оваца има Горњи Милановац, а најмањи Ивањица. Број оваца расте у Чачку (највише) и Лучанима, а највеће смањење је у Горњем Милановцу. Раст процентуалног учешћа у броју оваца округа имају Чачак (највећи) и Лучани, док је највећи пад забележен у Горњем Милановцу.

У следећој табели (Табела 32) приказани су подаци о живини у Моравичком управном округу.

Табела 32. Број живине у Моравичком управном округу

	Број		Промена		Процентуално учешће у округу		
	2012.	2018.	Апс.	%	2012.	2018.	Промена
Моравички управни округ	420449	349358	-71091	-16,91	100,00	100,00	0,00
Ивањица	56782	31621	-25161	-44,31	13,51	9,05	-4,45
Лучани	59801	63522	3721	6,22	14,22	18,18	3,96
Чачак	230266	185093	-45173	-19,62	54,77	52,98	-1,79
Горњи Милановац	73600	69121	-4479	-6,09	17,51	19,79	2,28

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2018, 2021

Највећи број живине има Чачак, а најмањи Ивањица. Раст броја живине забележен је само у Лучанима, а највеће смањење у Ивањици. Раст процентуалног учешћа у броју живине округа имају Лучани (највећи) и Горњи Милановац, док је највећи пад забележен у Ивањици.

4. ВАНПРИВРЕДНЕ ДЕЛАТНОСТИ МОРАВИЧКОГ УПРАВНОГ ОКРУГА

У оквиру ванпривредних делатности, посебан фокус у анализи Моравичког управног округа посебна пажња је посвећена области образовања, и то:

- Предшколском;
- Основном;
- Средњем; и
- Високом.

На територији Моравичког управног округа постоји 60 објеката предшколског образовања који имају 6419 деце – корисника. Највећи удео у броју објеката (56,67%) и броју корисника (63,05%) има град Чачак. Након Чачка, по оба критеријума, следе општине Горњи Милановац, Ивањица и Лучани (Табела 33).

Табела 33. Предшколско образовање у Моравичком управном округу – установе и корисници

Општина/град	Објекти		Корисници	
	Број	Процент	Број	Процент
Чачак	34	56,67	4047	63,05
Горњи Милановац	12	20,00	1266	19,72
Ивањица	10	16,67	674	10,50
Лучани	4	6,67	432	6,73

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2021

На територији Моравичког управног округа има 114 основних школа са 689 одељења и 14560 ученика (Табела 34).

Табела 34. Редовно основно образовање у Моравичком управном округу

	Школе		Одељења		Ученици (укупно)		Ученици (завршили школу)	
	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%
Чачак	37	32,46	360	52,25	8442	57,98	1083	56,79
Горњи Милановац	31	27,19	155	22,50	2908	19,97	365	19,14
Ивањица	26	22,81	114	16,55	2151	14,77	320	16,78
Лучани	20	17,54	60	8,71	1059	7,27	139	7,29
Моравички управни округ	114	100,00	689	100,00	14560	100,00	1907	100,00

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2021

Највећи број школа, одељења и ученика се налази у Чачку, а потом у Горњем Милановцу, Ивањици и Лучанима. Иста је ситуација и са ученицима који су завршили школу.

У Моравичком управном округу постоји пет школа/одељења при редовним основним школама за ученике са сметњама у развоју (Табела 35), при чему се највећи број налази у Чачку и једнак број у осталим локалним самоуправама. Највећи број ученика и ученика који су завршили школу налази се у Чачку.

Табела 35. Основне школе за ученике са сметњама у развоју у Моравичком управном округу

	Школе/одељења при редовним основним школама		Ученици – свега		Ученици - завршили школу	
	Број	%	Број	%	Број	%
Моравички управни округ	5	100,00	72	100,00	10	100,00
Чачак	2	40,00	53	73,61	6	60,00
Горњи Милановац	1	20,00	9	12,50	2	20,00
Ивањица	1	20,00	8	11,11	2	20,00
Лучани	1	20,00	2	2,78	-	-

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2021

У Моравичком управном округу постоје две школе/одељења при редовним основним школама за образовање одраслих (Табела 36). Налазе се у Чачку и Ивањици.

Табела 36. Основне школе за образовање одраслих у Моравичком управном округу

	Школе/одељења при редовним основним школама		Ученици – свега		Ученици - завршили школу	
	Број	%	Број	%	Број	%
Моравички управни округ	1	100,00	23	100,00	2	100,00
Чачак	-	-	-	-	-	-
Горњи Милановац	-	-	-	-	-	-
Ивањица	1	100,00	23	100,00	2	100,00
Лучани	-	-	-	-	-	-

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2021

У наредној табели (Табела 37) приказане су основне школе у Моравичком управном округу.

Табела 37. Основне школе у Моравичком управном округу

Локална самоуправа	Назив школе
Ивањица	ОШ „Кироло Савић”, ОШ „Мајор Илић”, ОШ „Мићо Матовић”, ОШ „Милан Вучићевић Зверац”, ОШ „Милинко Кушић”, ОШ „Проф. др Недељко Кошанин”, ОШ „Сретен Лазаревић”, ОШ „Светозар Марковић”, ОШ „Вучић Величковић”
Лучани	ОШ „Академик Миленко Шушић”, ОШ „Горачићи”, ОШ „Котража”, ОШ „Марко Пајић”, ОШ „Милан Благојевић”, ОШ „Вук Караџић”
Чачак	1. новембар, ОШ „22. децембар”, ОШ „Божо Томић”, ОШ „Бранислав Петровић”, ОШ „Др Драгиша Мишовић”, ОШ „Бенерал Марко Ђ. Катанић”, ОШ „Филип Филиповић”, ОШ „Милица Павловић”, Музичка школа „Др Војислав Вучковић”, Основна школа за образовање одраслих, ОШ „Прељина”, ОШ „Ратко Митровић”, ОШ „Степа Степановић”, ОШ „Свети Ђакон Авакум”, ОШ „Свети Сава”, ОШ „Танаско Рајић”, ОШ „Татомир Анђелић”, ОШ „Владислав Петковић Дис”, ОШ „Вук Караџић”
Горњи Милановац	ОШ „Арсеније Лома”, ОШ „Десанка Максимовић”, ОШ „Иво Андрић”, ОШ „Краљ Александар I”, ОШ „Момчило Настасијевић”, ОШ „Свети Сава”, ОШ „Таковски устанак”

Извор: Школска управа Чачак, 2022

Редовне средње школе су присутне у свим локалним самоуправама (Табела 38). Укупно их има 14. Половина је у Чачку, док се три налазе у Горњем Милановцу и по две у Ивањици и Лучанима.

Табела 38. Редовне средње школе у Моравичком управном округу

Локална самоуправа	Назив школе
Ивањица	Гимназија, Техничка школа
Лучани	Средња школа „Драгачево”
Чачак	Економска школа, Гимназија, Машинско-саобраћајна школа, Медицинска школа, Прехрамбено-угоститељска школа, Техничка школа, Музичка школа „Др Војислав Вучковић”
Горњи Милановац	Економско-трговачка школа „Књаз Милош”, Гимназија „Таковски устанак”, Техничка школа „Јован Жујовић”

Извор: Школска управа Чачак, 2022

Укупан број одељења је 286, од чега већина у Чачку (65,38%), а остатак у Горњем Милановцу (16,43%), Ивањици (12,59%) и Лучанима (5,59%). Укупан број ученика је 7644, од чега већина у Чачку (67,65%), а остатак у Горњем Милановцу (15,33%), Ивањици (12,05%) и Лучанима (4,97%). Већина ученика у округу, као и локалним самоуправама са изузетком Чачка је у четворогодишњим средњим стручним школама. У Чачку је највећи проценат ученика у гимназији. Постоји једна средња школа за ученике са сметњама у развоју са 37 ученика (Републички завод за статистику Републике Србије, 2021). Реч је о Школи за основно и средње образовање „1. новембар” Чачак.

Установе високог образовања су присутне само у Чачку. Према подацима за школску 2019/2020. годину било је 1955 студената на једној високој школи и три факултета (Републички завод за статистику Републике Србије, 2021).

Укупан број лекара у Моравичком управном округу је 480, од чега су већина специјалисти (73,54%) (Републички завод за статистику Републике Србије, 2021). Структура лекара приказана је у следећој табели (Табела 39).

Табела 39. Структура лекара у Моравичком управном округу

	Процентуална заступљеност (локална самоуправа)			Процентуална заступљеност (категија)		
	Општа мед.	На спец.	Спец.	Општа мед.	На спец.	Спец.
Моравички управни округ	15,63	10,83	73,54	100,00	100,00	100,00
Ивањица	17,39	21,74	60,87	10,67	19,23	7,93
Лучани	35,71	10,71	53,57	13,33	5,77	4,25
Чачак	13,86	9,24	76,90	56,00	53,85	66,01
Горњи Милановац	14,56	10,68	74,76	20,00	21,15	21,81

Напомене: Општа мед. – општа медицина; На спец. – на специјализацији; Спец. – специјалисти.

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2021

Већина лекара су специјалисти. У структури лекара локалне самоуправе, специјалиста највише има у Чачку (најмање у Лучанима), лекара на специјализацији у Ивањици (најмање у Чачку) и лекара опште медицине у Лучанима (најмање у Чачку). Већина лекара у свим категоријама долази из Чачка, док је најмањи број лекара опште медицине из Ивањице, а лекара на специјализацији и специјалиста из Лучана.

Стоматолога у Моравичком управном округу има 38, а фармацеута 47 (Републички завод за статистику Републике Србије, 2021). Заступљеност стоматолога и фармацеута приказана је у следећој табели (Табела 40).

Табела 40. Заступљеност стоматолога и фармацеута у Моравичком управном округу

	Стоматолози	Фармацеути
Моравички управни округ	100,00	100,00
Ивањица	10,53	4,26
Лучани	7,89	-
Чачак	57,89	91,49
Горњи Милановац	23,68	4,26

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2021

Већина стоматолога и фармацеута у Моравичком управном округу је из Чачка. Најмањи број наведених категорија је из Лучана.

Здравствене установе су присутне у Моравичком управном округу. У Ивањици се налази: Дом здравља Ивањица (девет амбуланти), Центар за социјални рад и друге. Од здравствених установа у Лучанима се издвајају: Дом здравља Лучани (стационар, два дома здравља, седам амбуланти, педијатрије, патронажне службе, физикална медицина и две стоматолошке службе), Центар за социјални рад и друге. У Чачку се налазе: Општа болница, Дом здравља (24 амбуланте за здравствену заштиту одраслог становништва и 17 стоматолошких амбуланти) (Дом здравља Чачак, 2022), Завод за јавно здравље, Апотека „Др Драгиша Мишовић” (шест апотека у Чачку, две у Лучанима и једна у Ивањици) (Апотека Чачак, 2022), Центар за социјални рад, „Зрачак” и друге. Горњи Милановац има: Дом здравља (13 амбуланти и четири стоматолошке амбуланте) (Дом здравља Горњи Милановац, 2022), Општа болница, Центар за социјални рад Горњи Милановац и друге.

Поред образовања и здравства, у Моравичком управном округу је такође развијена област спорта. Најзначајнији спортски клубови у Моравичком управном округу су: ФК „Младост” Лучани, ФК „Драгачево” Гуча, ШК „Јелица ПЕП” Горачићи, ФК „Јавор” Ивањица, ФК „Борац 1926” Чачак, КК „Борац” Чачак, ТК „Слобода” Чачак, ФК „Слобода” Чачак, ФК „Металац” Горњи Милановац, ФК „Таково” и други.

**III ДЕО: ПРИРОДНЕ И ЕКОЛОШКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ МОРАВИЧКОГ
УПРАВНОГ ОКРУГА**

1. ПРИРОДНИ РЕСУРСИ МОРАВИЧКОГ УПРАВНОГ ОКРУГА

Природни ресурси Моравичког управног округа се одликују разноликошћу и богатством. У циљу што детаљнијих приказа до сада спроведених истраживања у овој области, природни ресурси су анализирани према територијама локалних самоуправа које Моравички управни округ сачињавају:

- Општина Ивањица;
- Општина Лучани;
- Град Чачак; и
- Општина Горњи Милановац.

У оквиру наведених територијалних целина, природни ресурси су подељени на четири групе и у оквиру њих разматрани:

- Геоморфолошки ресурси;
- Водни ресурси;
- Клима; и
- Флора и фауна.

1.1. Општина Ивањица

1.1.1. Геоморфолошки ресурси

Посматрајући рељеф општине Ивањица, запажа се да преовлађују планински предели. Наведено не би требало да изненађује из разлога што се на подручју Ивањице налази неколико значајних планина. Првенствено је реч о три планине – Голија, Јавор и Мучањ. Поред наведених, присутне су и Чемерница, Кукутница, Чемерно и Радочело. Карактеристике рељефа у великој мери детерминишу остале врсте природних ресурса овог подручја – водне, биолошке и климатске (што је детаљније објашњено у засебним поглављима која се на наведене врсте природних ресурса односе).

Када се помене Ивањица, међу првим асоцијацијама сигурно би била планина Голија (Слика 8). Голија је једна од планина у Моравичком управном округу о којој је највише писано. У складу са тим, посебно се истиче истраживање гео-наслеђа Голије (Грујић-Тешић, 2017). Голија има дужину од око 32 km (Aleksić & Jančić, 2012; Novović & Popović, 2012) и највиша је планина у општини Ивањица, али и у целом Моравичком управном округу (Јанков камен 1833 m н.в., Црни врх 1795 m н.в.). Главни масив се протеже у облику слова „S” (Aleksić & Jančić, 2012; Николић, 2013). Грујић-Тешић (2017) као потенцијалне облике гео-наслеђа Голије истиче: „Кулизино Село – Горњокредни спрудни кречњаци”, „Изданци филита – Ђоново Поље”, „Голијска Река – Магматско тело (нек)” и друге.

Слика 8. Пејзаж са Голије

Извор: Аутор

Планина Голија је „највиша, најпространија и најзначајнија међу старовлашким планинама”, и територијално се у највећем проценту налази на територији Ивањице – „скоро 70%” (Ostojić et al., 2008). Такође, посматрајући територију Србије, планина Голија је међу реткима са глацијалним рељефом (Panjković et al., 2000; Ostojić et al., 2008). Најзначајнији пример глацијалног рељефа (удубљење) је у непосредној близини Јанковог камена (јужна страна) (Panjković et al., 2000).

Највећи проценат Голије (>90%) је изнад 500 m н.в. (Šaćirović, 2014). Рељеф се може поделити на три висинске зоне (изражене у m н.в.): 1) 500-1000, 2) 1000-1500 и 3) више од 1500. Друга наведена зона је најприсутнија (Panjković et al., 2000). Бележе се и различити морфоструктурни облици – „изразити планински врхови, хорстови, псеудовулканске купе, а на ободу се налази негативна потолинкса морфоструктура Бољевачког неогеног басена” (Šaćirović, 2014, стр. 165). На територији Ивањице могу се пронаћи локације некада познате по рудама, али је најпознатији камен из Маћа. Маћанске плоче су нематеријално културно наслеђе Републике Србије (Центар на нематеријално културно наслеђе Србије, 2022).

Због свог значаја, Голија је проглашена за парк природе. Део парка природе се налази на територији Ивањице (Завод за заштиту природе Србије, 2021). Планина Голија заједно са Студеницом 2001. године је проглашена резерватом биосфере „Голија – Студеница”. На територији Ивањице се налазе и два споменика природе, од којих је један геолошки – Хаџи-Проданова пећина (7 ha, 12 a, 47 m²) (Завод за заштиту природе Србије, 2021).

Насупрот Голији, остале планине ивањичког краја су мање анализирани. Јавор је планина у којој доминира кречњак, што је довело до појаве крашких облика рељефа, и то површинских (вртаче и увале) и подземних (пећине). Највиши врх је Василин (Василијин) врх (1519 m н.в.). Мучањ је кречњачка планина са вртачама. Највиши врх Мучња је Јеринин град (1534 m н.в.). Највиши врх Чемернице је Бела стена (1482 m н.в.),

Кукутнице Кукутница (1382 m н.в.), Чемерна Смордључ (1579 m н.в.), а Радочева Кривача (1643 m н.в.). Насупрот планинама, у рељефној структури издваја се и тзв. ивањичко поље, као равнији део општине Ивањица. На подручју Ивањице, реке су имале утицај на формирање рељефних облика (Šačić, 2014). У складу са наведеним, присутне су клисуре.

Са геолошког аспекта потребно је истаћи „профил спрудних творевина горње креде (Ивањички спруд) – код Ивањице”, који представља објекат „историјскогеолошког и стратиграфског наслеђа” кредне старости. „Објекти петролошког наслеђа” су оличени кроз „магматске и метаморфне стене” – „изданци филита – с. Међуречје, Ивањица”. „Структурни објекти геонаслеђа” су (Инвентар објеката геонаслеђа Србије, 2005): 1) „гласијални рељеф” – „цирк Јанков камен, Голија”, 2) „тресаве” – „Дајићко језеро, Голија” и „Кошаниново језеро, испод Црепуљника, Голија”. „Хаци-Проданова пећина – Ивањица” припада групи „спелеолошки објекти геонаслеђа”.

1.1.2. Водни ресурси

Богатство хидролошким (или водним) ресурсима представља једну од главних карактеристика територије општине Ивањица (Гајић, 1989; Novović & Popović, 2012; Рањковић et al., 2000; Мијајловић et al., 2010). То су извори, реке и језера (Novović & Popović, 2012). У складу са наведеним, за Моравички крај се може рећи да је богат водотоцима (рекама и потоцима), од којих многи имају велику водну снагу и акумулациони потенцијал, али су ове карактеристике недовољно искоришћене (Гајић, 1989). Томе у прилог иде чињеница да је још увек у функцији хидроелектрана на реци Моравици саграђена на почетку друге деценије XX века (1911. година). Најзначајније реке у општини Ивањица су Моравица (Слика 9), Студеница и Ношница. Већина река припада сливу Западне Мораве.

Слика 9. Део тока реке Моравице кроз насеље Ивањица

Извор: Аутор

Када је реч о хидролошким карактеристикама, у до сада објављеној литератури истичу се језера (Marković et al., 2012). Језера на територији општине Ивањица су Дајић(с)ко језеро (познато и као Тичар), Небеска суза и Кошанинова језера (два спојена језера).

Поред језера, у хидролошком смислу се посебно издвајају истраживања реке Голијске Моравице. Досадашња истраживања су обухватала рељеф (Ршумовић, 1960), квалитет вода (Урошев, 2006) и хидролошку анализу слива (Урошев, 2007). Спроведено је и истраживање станишта реке (енгл. *River Habitat Survey – RHS*) (Милановић и сар., 2006). Међу јединствености природе убраја се и река Изубра са својим слаповима (Ostojić et al., 2008). Најпознатији извор минералне воде у Ивањици је Прилички кисељак.

1.1.3. Клима

На простору Парка природе „Голија” (такође и на укупној територији општине Ивањица) могу се издвојити три климатске целине (реона) (Милановић и Милановић, 2010; Рајковић et al., 2000; Ostojić et al., 2008): 1) долински са брдским, 2) прелазни и 3) планински. Управо због наведена три климатска реона, Голија заслужује назив ваздушна бања (Ostojić et al., 2008; Novović & Popović, 2012). Тачније, климатске карактеристике дају могућност да се ово подручје стави у категорију „ексклузивних европских климатских бања“ (Novović & Popović, 2012, стр. 504). Томе у прилог иде и чињеница да климатске прилике планине Голија „повољно утичу на оболеле од бронхитиса, повишеног и ниског крвног притиска и анемије” (Милановић и Милановић, 2010, стр. 43). Ивањица је званично ваздушна бања од 2000. године (Влада Републике Србије, 2000). Површина је 2.156,50 ha (Влада Републике Србије, 2000).

Планински предели који доминирају површином општине Ивањица условили су да је планински тип климе преовлађујући, са изузетком равнијих нижих предела уз речне токове (на пример Моравице) где би се могло рећи да влада умерена клима континенталног типа. У ивањичком крају рељеф има утицај на климу (Мијаловић et al., 2010; Николић, 2013). На основу наведеног утицаја рељефа, али и биљног покривача, закључује се да би узимајући у разматрање географску ширину анализираниог подручја, доминантан облик климе требало да буде умерено-континентална, али ипак преовлађује планинска клима (Novović & Popović, 2012).

Клима је за територију Ивањице анализирана на основу доступних података из Климатолошких годишњака за XXI век – од 2001. до 2013. године (Републички хидрометеоролошки завод Републике Србије, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014). Надморска висина (н.в.) климатолошке станице је 465 m и има географске координате 43,25° северне географске ширине и 20,14° источне географске дужине. Требало би имати у виду да је клима планине Голија оштрија, односно да је реч о планинској клими.

Просечна средња годишња температура (°C) је 10,1. Период године који се одликује просечном средњом температуром на нивоу или изнад наведеног годишњег просека је април-октобар. Најтоплији месеце је јул (20,4), а најхладнији је јануар (-0,2).

Просечни средњи годишњи напон водене паре (mb) је 11,2. Период године који се одликује просечним средњим напоном водене паре на нивоу или изнад наведеног годишњег просека је мај-октобар. Месец са највећим напоном водене паре је јул (18,4), а најмањим јануар (5,5).

Просечна средња годишња влажност ваздуха (%) је 80,6. Период који се одликује просечном средњом влажношћу ваздуха на нивоу или изнад наведеног годишњег просека је септембар-фебруар. Месец са највећом влажношћу ваздуха је децембар (87,4), а најмањом јул (75,9).

Просечна годишња облачност (у десетинама) је 5,3. Период који се одликује просечном средњом облачношћу на нивоу или изнад наведеног годишњег просека је октобар-април. Месец са највећом облачношћу је децембар (7,1), а најмањом август (3,6).

Просечна годишња сума падавина (mm) је 953,5. Месец са највећом просечном сумом падавина је јун (111,9), а најмањом јануар (63,8).

Просечни годишњи укупни снежни покривач (cm) је 14,1. Највећи је у фебруару (14,8). Просечан годишњи нови снежни покривач је 3,2. Највише новог снежног покривача има у периоду новембар-фебруар. Највише у децембру (4,3).

1.1.4. Флора и фауна

Територија општине Ивањица је богата биолошким ресурсима. Под термином „биолошки ресурси” пре свега се подразумева биодиверзитет и бројност флоре (првенствено биљног света) и фауне (животињског света).

Присутна су издвојена посматрања појединих аспеката биодиверзитета Голије. Томе у прилог иду истраживања флоре и вегетације (Гајић, 1989), бриофита (Papp & Erzberger, 2005) и планинског јавора (Panjković et al., 2014).

Планине Голија и Јавор су веома богате флором. У складу са тим, требало би истаћи богатство флоре планина Голије и Јавора – папрати, семеница, маховина, лишјајева, гљива и алги (алге према Кошанину, 1908) (Гајић, 1989). Средњоевропски флорни елементи су највише заступљени (Гајић, 1989).

Када је реч о биљним заједницама, тј. фитоценозама, на подручју Голије и Јавора потребно је засебно посматрати две врсте (са бројним асоцијацијама) (Гајић, 1989):

- Шумске фитоценозе и
- Ливадске фитоценозе.

Територија општине Ивањица веома је богата шумама. Томе у прилог иду подаци да је пошумљеност у шуми 0,86 ha лишћарима и 44,26 ha четинарима, а изван шуме само четинарима 0,27 ha. Обрасла шумска површина је укупно 55284,01 ha (Републички завод за статистику Републике Србије, 2021). На значај и репрезентативан обухват шумских заједница указује и Šaćirović (2014). Реч је о планини која је међу најшумовитијим у Србији, али не и најшумовитија (Panjković et al., 2000; Ostojić et al., 2008). Потребно је истаћи и да је један од два споменика природе у Ивањици ботаничког типа. Реч је о групи стабала цера (лат. *Quercus cerris* L.) – Палибрчки церови (Завод за заштиту природе Србије, 2021).

Голија се висински може сегментирати са аспекта вегетације на пет појасева (Николић, 2013):

- 400-600 m н.в. (шуме, ливаде и пашњаци разноликог састава и делимично нарушеног стања);

- 600-1000 m н.в. (мешовите храстове шуме);
- 1000-1400 m н.в. (букове и буково-јелове шуме);
- 1400-1600 m н.в. (буково-смрчеве шуме);
- 1600-1700 m н.в. (субалпске мешовите буково-смрчеве и смрчеве шуме); и
- Преко 1700 m н.в. (пашњаци).

Потребно је напоменути и присуство флоре специфичне намене. Ивањичке шуме се одликују богатством шумског воћа (Novović & Popović, 2012). На планини Голија регистрован је велики број биљака које се могу сврстати у лековите (Gajić, 1989). Анализирајући преглед јестивих и отровних гљива на подручју Голије и Јавора дат од стране Gajić (1989), закључује се присуство разноврсног фонда, од којих је скоро трећина врста у категорији „изврсне гљиве, најбољег квалитета”. Од многих присутних врста, најчешће се сакупљају три врсте – „смрчак, вргањ и лисичарка” (Gajić, 1989, стр. 477).

На подручју Голије и Јавора према Gajić (1989) установљени су и нови облици за науку, врсте од значаја за шире подручје, као и постојање терцијарних и глацијалних реликата. Када је реч о реликтима, посебно је значајно напоменути да су наведене две планине, „као и Мучањ делови једног ширег реликтог подручја заједно са планином Таром” (Gajić, 1989, стр. 532). Занимљив је и податак да постоји биљка која је назив добила по Ивањици (лат. *Hieracium* L. – *H. aridum* subsp. *ivanicense* N. P.) (Gajić, 1989). Gajić (1989) наводи природне знаменитости (стабло пирамидалне смрче и стабло смрче са кугластом формом круне), као и природне реткости (зеленика или божиковина, јеремичак, краткочетинаста смрча, планински јавор и полегла клека). И многи други аутори указују на значај присуства планинског јавора на Голији (Panjković et al., 2014; Mijajlović et al., 2010), као и божиковине (Mijajlović et al., 2010). Могу се пронаћи и примери шуме прашумског типа (Mijajlović et al., 2010; Николић, 2013). Истичу се многе ендемичне и ретке врсте (Mijajlović et al., 2010).

Специфичне су и тресаве овог подручја (Panjković et al., 2000; Marković et al., 2012). У истраживању бриофита спроведеном 2003. године на подручју Резервата биосфере „Голија-Студеница” утврђене су први пут таксони у Србији, врсте које су на црвеној листи у Европи (рањиве, ретке и регионално угрожене) (Papp & Erzberger, 2005).

Богати шумски екосистеми нису једине флористичке карактеристике. Квалитет заједница се огледа и у пашњачким и ливадским екосистемима (Mijajlović et al., 2010), при чему су посебно занимљиви на Голији. Они представљају једно од обележја Голије на основу своје разноврсности и естетике, који се повећавају са надморском висином (Николић, 2013).

Насупрот Голији, остале планине ивањичког краја су са аспекта биодиверзитета мање анализирани. За планину Мучањ су анализирани присуство сипара и високе зелени (Vukojičić, Lakušić, 1994/1995). У целини посматрано, могуће је закључити да је Мучањ недовољно испитан и да су подаци сиромашни, што се огледа у чињеници да постоји само неколико радова о флори ове планине (Vukojičić, Lakušić, 1994/1995).

Планина Јавор је, поред присуства у већ наведеном истраживању заједно са Голијом (Gajić, 1989), присутна и у анализи васкуларне флоре (Tomović & Vukojičić, 1997/1998), али и посебно лековитог биља (Биочанин, 2014).

Различити облици фитоценоза су, као што се могло видети, присутни, али занимљиво је да постоје примери претварања једне фитоценозе у другу, за шта су одличан пример

Кошанинова језера (Gajić, 1989). Вегетација временом доводи до смањивања видљиве водене површине. У тресави Великог језера је карактеристично присуство метласте оштрице (лат. *Carex paniculata*) која формира својеврсна „седишта” карактеристична за ово језеро (Marković et al., 2012).

Ивањички крај је богат животињским светом (Novović & Popović, 2012). Велики број врста птица присутан је на територији заштићеног природног добра „Голија”. Анализом доступне литературе може се закључити да постоји више од 100 врста, међу којима се налазе и врсте означене као ретке (Panjković et al., 2000; Ostojić et al., 2008; Mijajlović et al., 2010; Aleksić & Jančić, 2012; Šaćirović, 2014). У складу са тим, може се рећи да је Голија „један од веома важних планинских орнитолошких европских центара” (Ostojić et al., 2008). Голија се налази и на листи важних подручја птица (енгл. *Important Bird Area – IBA*). Ловачки савез Централне Србије (2022д) на територији Ивањице истиче присуство фазана, пољске јаребице, лештарке и великог тетреба.

Водећи представник рибљег фонда Голије је поточна пастрмка (Šaćirović, 2014), при чему је посебно значајно њено мрестилиште које се налази на територији општине Ивањица (Ostojić et al., 2008).

Поред раније наведених врста „пернате дивљачи”, значајно је присуство и друге дивљачи (Panjković et al., 2000; Mijajlović et al., 2010; Šaćirović, 2014; Ловачки савез централне Србије, 2022д). Ловачки савез централне Србије (2022д) издваја следеће врсте: дивља свиња, срнећа дивљач, зец, вук, лисица, шакал, дивља мачка и медвед. На богатство фауном указује и Ђурчић (2008) истичући традицију организованог ловства у Моравичком, односно Ивањичком крају, дугу преко 100 година (од 1989. године када је званично основано „Савезно ловачко удружење у Ивањици”).

За планине Столови, Чемерно и Радочело заједно је утврђено присуство великог броја врста правокрылаца (зрикаваца и скакаваца) (Павићевић, 2016). У првој студији лептира планине Мучањ спроведеној 2008-2011. године установљена је велика разноликост лептира, међу којима има и ретких (Ђурић & Franeta, 2011). Поредџи са Таром, Копаоником, Старом Планином, Фрушком Гором, Ртњем, Столом – Велики Крш, Повленом, Девицом и Бесном кобилом закључује се да је Мучањ по броју врста одмах иза Таре, Копаоника, Старе Планине и Фрушке Горе, као и да је на првом месту по броју одабраних подручја за (дневне) лептире (енгл. *Prime Butterfly Areas – PBA*) циљаних врста (Ђурић & Franeta, 2011).

Дајићко језеро са фаунистичког аспекта није у великој мери истражено, али је познато да је на територији Републике Србије једино станиште за три врсте вилинских коњица (Marković et al., 2012). Такође, Дајићко језеро је међу ретким стаништима „репатог водоземца“ (лат. *Triturus cristatus*) (Marković et al., 2012).

1.2. Општина Лучани

1.2.1. Геоморфолошки ресурси

Општина Лучани обухвата највећи део географске области Драгачево. Драгачево се може поделити на Горње Драгачево и Доње Драгачево, што потврђују и Ердељановић (1902) и Јовановић (1908). Описујући земљишне облике (морфологију) Доњег Драгачева, Ердељановић (1902) наводи: „Народна песма лепо је карактерисала Драгачево називајући га у једном случају *равним*, а у другом *ломним* Драгачевом” (Ердељановић,

1902, стр. 14). *Равно* изгледа када се посматра са околних планина, а колико је *ломно* схвати се тек када се у Драгачево дође. Најкарактеристичнији облици земљишта су брда, заравни, косе, јаруге/јалаци (Ердељановић, 1902). Изохипса од 500 m представља карактеристику Доњег Драгачева стварајући линију разграничења две висинске зоне које су у рељефу овог подручја уједначено присутне (300-500 m н.в. – слив река; 500-700 m н.в. – подгорине и планине) (Ердељановић, 1902). Поред наведених постоје још две висинске зоне, али оне заузимају малу површину (до 300 и преко 700 m н.в.) (Ердељановић, 1902). Насупрот Доњем Драгачеву, рељеф Горњег Драгачева се може поделити на два подручја – прелазно подручје (из веома заталасаног у планинско) и планинско подручје (Јовановић, 1908).

На простору општине Лучани треба истаћи постојање три основна елемента рељефа (рељефне целине) (Поповић, 2006):

- Драгачевска потолина (захвата средишњи део);
- Драгачевске планине (два венца); и
- Овчарско-кабларска клисура.

Драгачевске планине су Голубац (733 m н.в.), Крстац (631 m н.в.), Лис (699 m н.в.) и налазе се на југозападном делу. Највећа планина је планина Јелица која се простире правцем северозапад-југоисток и има дужину простирања од око 30 km. Највиши врх је Црна стена (929 m н.в.). Јелица је планина која представља природну границу између општине Лучани и града Чачка. Публикације о овој планини нису бројне и односе се на руднике планине Јелице (Дашић, 1979), као и на присутну медицинску флору (Туцаков и Михајлов, 1977). Општина Лучани захвата западне стране Троглава и Чемерна. Планина Троглав је анализирана са становишта рударства (Катић, 2015).

Трећи сегмент рељефа општине Лучани је Овчарско-кабларска клисура. Овчарско-кабларска клисура је проглашена за предео изузетних одлика, а простире се на територији Лучана и Чачка (Завод за заштиту природе Србије, 2021). Овчарско-кабларска клисура је детаљније описана у поглављу које се односи на Чачак.

На територији општине Лучани присутни су различити рељефни облици (Слика 10), међу којима се издвајају бројни примери клисура, пећина и јама, вртача и кречњачких одсека (Милосављевић и Поповић, 2007). Када је реч о крашком облику рељефа, неопходно је поменути систем драгачевских пећина који се налази на мањим кречњачким деловима општине (Славковић, 2009; Лазаревић, 2011). Главни представник је Рћанска пећина (или Рћанске пећине), једини геолошки споменик природе на територији општине Лучани. Простире се на 11 ha и 65 a (Завод за заштиту природе Србије, 2021) и представљају основ пећинског система општине Лучани. Када је реч о рекама, писано је о крашком рељефу слива реке Краварице (Ђуровић, 1995).

Слика 10. Рћанске стене

Извор: Аутор

На територији општине Лучани постоје различите минералне сировине (Дашић, 1979; Јованчевић, 1981, Поповић, 2006).

Описивањем врста земљишта у општини Лучани бавило се неколико аутора (Ердељановић, 1902; Јованчевић, 1981; Спасојевић, 1991; Поповић, 2006). Најсвеобухватнији приказ типова земљишта даје Поповић (2006): алувијална земљишта, смонице, црница, смеђе рудо земљиште, смеђе-рудно лесовирано земљиште, смеђе кисело земљиште, параподзол (псеудоглеј), смеђе скелетоидно земљиште.

1.2.2. Водни ресурси

Општина Лучани, и у ширем смислу Драгачево, богата је водама (Ердељановић, 1902; Јовановић, 1908; Поповић, 2006). Описујући воде Доњег Драгачева, Ердељановић (1902) каже: „Мало ће још бити крајева у Србији, који су тако богати dobrим изворима са дивном планинском водом као што је Драгачево. Нема у њему брда без извора, нема јаруге без потока, који тек за летњих суша пресахне” (стр. 17). Слично запажање је имао и Јовановић (1908): „Драгачево је веома богато текућом водом. То особито важи за његов горњи део – Горње Драгачево – у коме свима долинама теку реке, речице или потоци” (стр. 320). Поповић (2006) такође указује на водно богатство пре свега Горњег Драгачева. Значајнијих минералних вода нема у Доњем Драгачеву (Ердељановић, 1902). Од минералних вода издваја се извор воде у Котражи, за коју народ сматра да је лековита и прича се да је познат од давнина (Јовановић, 1908). Поповић (2006) даје детаљан преглед водних потенцијала општине Лучани – минералних извора, врела, река и језера. Анализом хидрографских елемената које је навео Поповић (2006), аутор ове дисертације сматра да је посебно значајно од извора истаћи изворе у Котражи, Вичи и Губеревцима, од река Бјелицу (Слика 11) и језеро Голи камен (Вучковичко језеро).

Слика 11. Део тока реке Бјелице кроз насеље Гуча

Извор: Аутор

Бјелица је, са својим бројним притокама, најзначајнија река општине Лучани, која се улива у Западну Мораву код села Дљин. Остале реке су мање дужине и углавном извиру на брдско-планинским пределима општине Лучани. Карактеристика ових река јесте да су брзе, планинске и чисте. Постоји мерна станица површинских вода у оквиру Републичког хидрометеоролошког завода Републике Србије за реку Бјелицу на територији општине Лучани (Републички хидрометеоролошки завод Републике Србије, 2021б). О стању подземних вода нема званичних података из разлога што се на овом подручју не налази ниједна мерна станица у оквиру Републичког хидрометеоролошког завода Републике Србије (Републички хидрометеоролошки завод Републике Србије, 2021в). Када је реч о рекама, као што је већ наведено, писано је о крашком рељефу слива реке Краварице (Ђуровић, 1995), као и о контроли квалитета воде реке Бјелице (Mašković et al., 2018).

1.2.3. Клима

Врсте ветрова у Драгачеву описује неколико аутора (Ердељановић, 1902; Јовановић, 1908; Јованчевић, 1981). Јованчевић (1981) запажа да су ветрови чести и током већег периода године долазе са запада и југа (топли и кишоносни), док су нешто са севера и североистока (у драгачевском крају познат као „устока”). Слично као и код рељефа, у анализи ветрова потребно је правити разлику између Доњег и Горњег Драгачева. Најзначајнији ветрови Доњег Драгачева су (Ердељановић, 1902):

- Северни ветар (познат као север, мацарац или спремац) – долази од планине Овчар; чини највише штете, јер доноси град и јаку кишу;
- Југоисточни ветар (познат као устока или чемерска устока) – долази од планине Чемерно; најхладнији ветар;
- Западни ветар (познат као кривац или западњак) – долази од Ужица; свим крајевима доноси кишу; и

- Јужни ветар (познат као југ или велики ветар) – долази од планине Јавор; благ је и понекад донесе кишу.

Од ветрова у области Горњег Драгачева су присутни северни (север), јужни (велики ветар/југ), западни (кривац), источни и југоисточни ветрови (устока и чемерска устока) (Јовановић, 1908). Јужни ветар је топао и јак, источни доноси суво време, а чемерска устока је најхладнији ветар који се ретко јавља (Јовановић, 1908).

Велике врућине нису присутне у пределима са високом надморском висином, а уз то постоји мала количина падавина, одсуство јаких ветрова, мала облачност, изванредна чистоћа ваздуха и знатна инсолација (Поповић, 2006). На основу климатских карактеристика, може се констатовати да је општина Лучани погодна за развој туризма (Поповић, 2006).

Клима је за територију Горњег Драгачева анализирана на основу доступних података из Климатолошких годишњака за XXI век – од 2001. до 2019. године (Републички хидрометеоролошки завод Републике Србије, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020). Надморска висина климатолошке станице је 570 m (од 2016. године 606 m) и има географске координате 43,43° северне географске ширине и 20,25° источне географске дужине.

Просечна средња годишња температура (°C) је 11,0. Период године који се одликује просечном средњом температуром на нивоу или изнад наведеног годишњег просека је април-октобар. Најтоплији месеци су јул и август са температуром 21, а најхладнији је јануар (0,3).

Просечни средњи годишњи напон водене паре (mb) је 11,3. Период године који се одликује просечним средњим напоном водене паре на нивоу или изнад наведеног годишњег просека је мај-октобар. Месец са највећим напоном водене паре је јул (18,6), а најмањим јануар (5,5).

Просечна средња годишња влажност ваздуха (%) је 78,5. Период који се одликује просечном средњом влажношћу ваздуха на нивоу или изнад наведеног годишњег просека је септембар-јануар. Месец са највећом влажношћу ваздуха је децембар (86,1), а најмањом април (71,7).

Просечна средња годишња брзина ветра (m/s) је 1,5. Периоди који се одликују просечном средњом брзином ветра на нивоу или изнад наведеног годишњег просека су фебруар-мај и октобар-децембар. Најветровитији месец је март (2,0), а најмање јул (1,3). Највећу просечну годишњу честину има југозападни ветар (306,2), али су такође значајни источни (186,1) и западни (173,6).

Просечна годишња облачност (у десетинама) је 5,8. Период који се одликује просечном средњом облачношћу на нивоу или изнад наведеног годишњег просека је новембар-мај. Месеци са највећом облачношћу су јануар и децембар (6,9), а најмањом јул (4,2).

Просечна годишња сума падавина (mm) је 1029,3. Месец са највећом просечном сумом падавина је јун (121,7), а најмањом новембар (64,2).

Просечна годишња укупна висина снега (cm) је 15,3. Највише снега има у фебруару (16,5). Просечан годишњи нови снежни покривач је 3,8. Највише новог снежног покривача има у периоду новембар-април. Највише у јануару (5,7).

На територији општине Лучани од 2020. године више не постоји климатолошка станица у оквиру Републичког хидрометеоролошког завода Републике Србије (Републички хидрометеоролошки завод Републике Србије, 2021а). Поповић (2006) износи становиште по коме је адекватно користити податке са станице у Пожеги која се у складу са надморском висином од 310 m (Републички хидрометеоролошки завод Републике Србије, 2021а) може сматрати прикладном за ниже делове општине Лучани.

1.2.4. Флора и фауна

Према подацима Републичког завода за статистику Републике Србије (2021) укупна обраста шумска површина у хектарима (ha) износи 15818,04. Пошумљеност у шуми је 2,06, а изван шуме 0,5 ha – све четинарима (Републички завод за статистику Републике Србије, 2021). У оквиру шумске вегетације присутне су (Поповић, 2006): шуме сладуна и цера, шуме храста китњака, букове шуме, шуме црног граба и четинарске шуме.

На ливадама и пашњацима „расту разне врсте трава, пољског цвећа, лековитог биља и корова” (Јованчевић, 1981, стр. 16). Потврду присуства медицинске флоре (Овчар, Каблар и Јелица) дају Туцаков и Михајлов (1977). Реч је о великом броју биљака које се користе у домену медицине (званична/научна и алтернативна/народна) и у другим са њом повезаним областима (ветерина, фармација и стоматологија) (Туцаков и Михајлов, 1977). Занимљив је податак да је на подручју Овчара, Каблара и Јелице утврђено присуство лековитог биља признатог у оквиру савремене званичне медицинске науке (Туцаков и Михајлов, 1977). Указујући на важније мирисно (ароматично) биље, Туцаков и Михајлов (1977) истичу да је на анализираном подручју пронађен велики број врста (неколико стотина), при чему је највећа количина заступљена у природи иако постоје повољни природни услови који омогућавају успешно гајење овог биља. Указано је и на нестајање лековитог биља, па је неопходно посебну пажњу усмерити на поједине врсте (Туцаков и Михајлов, 1977). Туцаков и Михајлов (1977) дају детаљну фармакогнозијску карту Јелице, Овчара и Каблара. И поред свега наведеног, на анализираном подручју активности сакупљања и брања лековитог биља нису довољно заступљене у свакодневном животу локалне заједнице (Јованчевић, 1981).

Постоји десет споменика природе ботаничког карактера који се налазе на територији општине Лучани (Завод за заштиту природе Србије, 2021). Пре свега је реч о стаблима, групама стабала или шумским заједницама. О њима ће више речи бити у поглављу које се односи на заштићена природна добра.

Општина Лучани има богату фауну (Ловачко удружење „Драгачево” Гуча, 2022; Ловачки савез Централне Србије, 2022а; Поповић, 2006; Јованчевић, 1981). Међу дивљим животињама које постоје на територији општине Лучани налазе се „дивља свиња, срнећа дивљач, зец, фазан, пољска јаребица”, патке, а такође и „вук, лисица, куна белица, лештарка и медвед” (Ловачко удружење „Драгачево” Гуча, 2022; Ловачки савез Централне Србије, 2022а).

1.3. Град Чачак

1.3.1. Геоморфолошки ресурси

На преглед истраживања која се односе на геолошку прошлост и грађу Чачка и околине указују Јовић (1995) и Ванић и сар. (1995). Територија коју обухвата град Чачак може се поделити на три сегмента када је реч о рељефу (Роровић, 1996; Марковић и Поповић, 2021). Чачанска котлина (200-300 m н.в.), брежуљкасто-брдски предео (300-500 m н.в.) и планински предео (преко 500 m н.в.) представљају три рељефне целине Чачка (Роровић, 1996; Марковић и Поповић, 2021).

Чачанска котлина (део припада и Краљево) оивичена је планинама Овчар, Каблар, Јелица, подгорином планина Сувобора и Маљена, планинама Вујан и Буковик (Роровић, 1996; Марковић и Поповић, 2021). Значајне карактеристике рељефа котлине су терасе (Милојевић, 1948; Ковачевић и сар., 1997; Павић и сар., 1997). Оне се могу поделити на језерске и речне (Милојевић, 1948). Такође, поред тераса, као резултат речне (флувијалне) ерозије настале деловањем Западне Мораве, као и притока ове реке, створене су „косе, побрђа, заравни и главнице” (Ковачевић и сар., 1997, стр. 53).

Између чачанске котлине и планинских предела налази се брежуљкасто-брдски предео који обухвата „географски простор подножја планине Јелице (929 m н.в.), на десној страни Западне Мораве, који је рашчлањен речним долинама, почев од Паковраћа до Качулица” (Роровић, 1996, стр. 23; Марковић и Поповић, 2021, стр. 27), али исто тако и простор са друге стране реке Западне Мораве (Роровић, 1996; Марковић и Поповић, 2021). Брежуљкасто-брдски предео, према проценама коју су дали Роровић (1996) и Марковић и Поповић (2021), обухвата трећи део укупне површине града Чачка.

Трећа рељефна целина града Чачка су планине. Најзначајније планине на територији Чачка су (у загради су наведени највиши врхови) (Роровић, 1996; Марковић и Поповић, 2021): Јелица (Црна стена 929 m н.в.; природна граница са Драгачевом), Овчар (985 m н.в.), Каблар (885 m н.в.) и Вујан (Велики Вујан 857 m н.в.; природна граница са рудничко-таковским крајем).

Овчар, Каблар и Западна Морава стварају Овчарско-кабларску клисуру. Овчарско-кабларска клисура одликује се постојањем рељефних облика као што су „терасе, греде, ртови, подови, стрми и вертикални одсеци и блаже планинске стране избраздане јаругама планинских потока” (Ковачевић и сар., 1997, стр. 51), али и меандри, што у основи потврђују и други аутори (Милојевић, 1948; Роровић, 1996; Марковић и Поповић, 2021). Митровић (1925) описује да се најужи део Овчарско-кабларске клисуре налази између планина, а након Међувршја долази до ширења претварајући се у чачанску котлину. Може се закључити да су три дела Овчарско-кабларске клисуре: 1) улазни (почетни) део (Бабин Нос/Дебела Гора-Овчар Бања), 2) део раздвајања планинских масива (средишњи део) и 3) излазни (завршни) део (са меандром – Слика 12) (Павић и сар., 1997). Према морфогенетској класификацији рељеф Овчарско-кабларске клисуре се може поделити у неколико категорија (Павић и сар., 1997): створен распадањем стена, урвински, флувио-денудациони, крашки и флувијални. Овчарско-кабларска клисура је заштићено подручје као предео изузетних одлика (Завод за заштиту природе Србије, 2021).

Слика 12. Меандри Западне Мораве (поглед са Каблара)

Извор: Аутор

Земљиште је веома значајно за чачански крај који се у великој мери бави пољопривредном производњом. У складу са тим, вршене су анализе које се односе на земљиште у Чачку (Sekularac, 2002; Папић, 2015; Папић, 2017). Папић (2015) је установио да су у земљишту чачанске котлине активности радионуклида, као и присуство материја које се карактеришу као опасне и штетне, у складу са приказаним количинама које се односе на ово подручје Републике Србије и у дозвољеним границама. Када је реч о земљишту, „заступљени су алувијални наноси (иловасти и песковити), смонице (еродиране, алувијалне и огајњачене), параподзоли, гајњача, сироземи (на кречњаку и андезиту) и скелетна земљишта” (Роровић, 1996, стр. 39; Марковић и Поповић, 2021, стр. 60).

На минералне сировине чачанског краја указује више аутора (Дашић, 1979; Ванић и сар., 1995; Роровић, 1996; Марковић и Поповић, 2021). Луковић и Марковић (2015) истичу значај некадашњих рудника угља у басену Западне Мораве, и систематично дају преглед бројних геолошких истраживања која показују потенцијале богатства угљем западноморавског подручја.

Објекти историјско-геолошког и стратиграфског наслеђа неогене старости у Чачку су „профили чачанско-краљевачког басена” и „профил са фосилима терцијарних риба и флоре, Прањански басен – долина реке Каменице, Каменица”. Објекти петролошког наслеђа, су седиментне стене („рожнаци дијабез рожначке формације (тријас/јура) – Чачак-Овчар бања-Каблар”) и магматске и метаморфне стене („изданци пило лаве – Овчар бања, код Чачка”). Структурни објекти геонаслеђа оличени су у фливијалном облику рељефа – „Овчарско-кабларска клисура Западне Мораве”. Објекат неотектонске активности је „депресија Кукићко поље, у долини Западне Мораве” (епирогени покрети) (Инвентар објеката геонаслеђа Србије, 2005).

1.3.2. Водни ресурси

Јовановић и сар. (1997) указују на дугу историју изучавања вода чачанског краја. Исти аутори воде Овчарско-кабларске клисуре посматрају кроз следећу поделу (Јовановић и сар., 1997):

- Подземне (фреатске и термоминералне);
- Површинске (Западна Морава, притоке Западне Мораве);
- Вештачка језера; и
- Извори.

Најзначајнија река на територији града Чачка је Западна Морава (Слика 13) чија дужина је око 210 km, од чега на територији Чачка око 55 km (процена дата од стране – Поповић, 1996), из чега се произилази да је приближно четвртина њеног тока у границама града Чачка. Западна Морава је позната по Овчарско-кабларској клисури и својим меандрима. Најзначајније притоке Западне Мораве у Чачку су (Роровић, 1996; Марковић и Поповић, 2021): Каменица, Чемерница, Дичина, Бањски поток, Островачка река, Бресничка река, Риђачки поток, Паменачки поток, Придворичка река, Лозничка река, Атеничка река, Трнавска река, Карача, Жежевичка река, Липничка река, Слатинска река, Мршиначка река и друге. На територији града Чачка постоје три хидролошке станице површинских вода – Чачак (Западна Морава), Горња Горевница (Чемерница) и Прељина (Чемерница) (Републички хидрометеоролошки завод Републике Србије, 2021б).

Слика 13. Део тока реке Западне Мораве кроз Чачак

Извор: Аутор

Када је реч о језерима, најпознатија су вештачка акумулациона језера која су настала преграђивањем Западне Мораве. То су Међувршје, Овчарско-кабларско језеро, Парменац и језеро у самом граду код Спортског центра „Младост” (Роровић, 1996; Марковић и Поповић, 2021).

Истраживања са географског аспекта вршена су за долину Западне Мораве (Милојевић, 1948), као и за регионални развој области коју обухвата Западно Поморавље (Пењишевић, 2016). Басен Западне Мораве је проучаван и у домену хидрометеоролошког мониторинга (Dragičević et al., 2018). Присутне су и анализе еколошког статуса и

квалитета воде Западне Мораве (Jurisic, 2004; Spasojevic et al., 2005; Paunović et al., 2010; Novaković, 2013; Đelić et al., 2017; Marković et al., 2018).

Поред река, потребно је указати и на досадашња истраживања термо-минералних извора. Од најзначајнијих минералних и термалних вода у Србији на територији Чачка се посебно издвајају воде вулканогених масива (Горња Трепча), карстних подручја (Овчар бања) и хидрогеолошких басена (Слатинска бања) (Protić, 1995). Наведене воде истичу и други аутори (Vujanović & Teofilović, 1983; Popović, 1996; Ковачевић и сар., 1997; Пењишевић, 2016; Марковић и Поповић, 2021). Писано је о термалним изворима Овчар Бање (Isek et al., 2013; Teofilović et al., 1972). Могу се пронаћи и публикације које се односе на Горњу Трепчу, а у којима су описане карактеристике ове бање (Пантелић и сар., 1996; Обрадовић-Бурсаћ и Станковић-Васовић, 2004; Павловић, 2007; Павловић, 2008). На територији града Чачка постоје четири хидролошке станице подземних вода – Станчићи – село, Мршинци, Кукући-Слатина (железничка станица) и Станчићи (Републички хидрометеоролошки завод Републике Србије, 2021в).

1.3.3. Клима

На територији Чачка се не налази климатолошка станица у оквиру Републичког хидрометеоролошког завода Републике Србије (Републички хидрометеоролошки завод Републике Србије, 2021а). Постоји једна значајнија публикација која детаљно анализира климу Чачка, али она датира са краја седме деценије XX века (Đukanović, 1969). Основне климатске карактеристике дате су и у другим публикацијама (Popović, 1996; Марковић и Поповић, 2021; Град Чачак, 2018б). На основу наведених извора оквирно су приказане карактеристике климе у Чачку.

По критеријуму климатског типа заступљеног на територији града Чачка, закључује се да је клима умерено-континенталног типа. Климатске прилике је могуће посматрати у складу са географским, пре свега рељефним, карактеристикама територије. У складу са наведеним, диференцирају се два реона. Први обухвата котлинске пределе, које карактерише блага клима. Други реон обухвата пределе са вишом надморском висином (брдски и брдско-планински предео), које карактерише субпланинска клима.

Средња температура на годишњем нивоу је око 10°C, а годишња сума падавина око 700 mm. Највише температуре и суме падавина се бележе током летњих, а најниже током зимских месеци. Средња годишња влажност ваздуха (%) је око 80 (минимум – август, максимум – децембар). Снег се јавља обично у периоду од краја новембра до почетка априла. Облачност (у десетинама) је на нивоу од око 6, при чему је највећа у децембру, а најмања у августу. Ветрови нису у значајнијој мери присутни на анализираној територији, већ доминирају тишине. Узимајући у разматрање врсту ветра по смеру дувања, најважније су две врсте – северни и северозападни.

1.3.4. Флора и фауна

Биљни свет Чачка се може представити кроз постојање самониклих (шумске и травне заједнице) и узгајаних (пољопривредних) биљака (Popović, 1996; Марковић и Поповић, 2021). Значајно је истаћи да је листопадна шума доминантна, а насупрот њима четинарске шуме покривају мале просторе планинског типа на подручју планине Јелица, планине Овчар и планине Вујан (Popović, 1996; Марковић и Поповић, 2021). На територији града Чачка пошумљено је 44,5 ha у шуми, док изван шуме нема пошумљених

површина. Обрасла шумска површина обухвата укупно 14089,05 ha (Републички завод за статистику Републике Србије, 2021).

Када је реч о другим облицима вегетације, присутне су барска вегетација (поред река и других водених површина) и травне заједнице (ливаде и пашњаци), које обухватају крмно (користи се за исхрану животиња), коровско, али и биље категорисано као лековито и ароматично (Роровић, 1996; Марковић и Поповић, 2021). Од пољопривредног биља, посебно се издвајају ратарске биљке, повртарске биљке, крмно сточно биље, воће и винова лоза (доста мање у односу на раније) (Роровић, 1996; Марковић и Поповић, 2021).

Када је реч о флори, истраживана је медицинска флора Овчара, Каблара и Јелице (Туцаков и Михајлов, 1977), али и флора бриофита на Овчару и Каблару (Papp et al., 2019). Посматрајући територију Чачка, највише је проучавана флора Овчарско-кабларске клисуре (Симин и Бериша, 2013; Ђелић и Вићентијевић-Марковић, 2002; Ђелић и Вићентијевић-Марковић, 2003; Ђелић и Вићентијевић-Марковић, 2005; Брковић, 2019; и други.). Ракоњац (2019) наводи поједине аутохтоне сорте воћа (шљиве, јабуке и крушке) које се могу пронаћи на територији Овчарско-кабларске клисуре. На предодређеност Чачка за воћарску производњу указује Станчевић (1995) анализирајући историјски развој воћарства чачанског краја делећи га у шест периода. Чачак је некада био познат виноградарски крај, на шта указује Мићовић (1995).

Поред Предела изузетних одлика „Овчарско-кабларска клисура”, у Чачку постоје три споменика природе ботаничког типа – „Фигус – Чачак”, „Гојковића липа” (1 а 63 m²), и „Стабло оскоруше (лат. *Sorbus domestica*) у селу Прислоници” (Завод за заштиту природе Србије, 2021).

Значајно је и проучавање многих врста птица које живе на овом подручју, посебно Овчарско-кабларске клисуре (Грубач, 2003; Ружић, 2003; Ružić et al., 2004; Ружић, 2005; Милjkовић et al., 2008; Nikolić et al., 2011; Ružić, 2003; Скорић и Ђикановић, 2013; Ружић и Николић, 2013; и други). Најсвеобухватнији преглед птица чачанског краја дају Рајичић и сар. (2017а) и Рајичић и сар. (2017б) са прегледом 200 врста из 49 породица. Рајичић и сар. (2017б) и Ружић и Пантовић (2016) дају значајан осврт на историјат посматрања и проучавања птица у Чачку и такође закључују да су од свих животиња птице највише истраживане и проучаване. Поред великог броја врста, за чачански крај и непосредно окружење карактеристична је разноврсност стаништва (Рајичић и сар., 2017б). Овчарско-кабларска клисура је и ИВА подручје (BirdLife International, 2022).

Анализирана је фауна паукова у Овчарско-кабларској клисури (Спасојевић, 2013). Закључује се да не постоји велики број података који се односи на проучавање паукова на анализираном подручју. Спасојевић (2013) као значајне изворе наводи две референце са почетка XX века, али и једну са почетка XXI века. Поредеша податке из наведених извора са подацима до којих је дошла Спасојевић (2013), указује на диверзитет фауне паукова.

Утврђено је и присуство више врста вилинских коњица (Танасковић и Миленковић, 2003, 2005; Ђурђевић, 2013; Рајков, 2015). Миленковић и Танасковић (2005) су спровели истраживање инсеката (ентомофауне) Овчарско-кабларске клисуре. Истраживане су стрижибубе Овчарско-кабларске клисуре (Гњатовић и Симоновић, 2013; Вукајловић и Тот, 2018; Vukajlović et al., 2019). Фауна инсеката (ентомофауна) Овчарско-кабларске клисуре „недовољно је истражена” (Гњатовић и Симоновић, 2013, стр. 28), односно „још

увек је потпуно неистражена” (Поповић, 2013, стр. 30), што представља главни закључак. Проучаване су и стенице (Шеат и Надаждин, 2018).

Овчарско-кабларска клисура је богата лептирима (Поповић, 2013; Ђурић и Хриц, 2013; Поповић и Тот, 2015; Ђурић и Хриц, 2018; Тот, 2018). Дамјановић и сар. (2019) истичу да је низак ниво истражености бубамара на у Републици Србији, и у складу са тим су као резултат истраживања у Овчарско-кабларској клисури у оквиру првог прегледа ове фауне установили значајан биодиверзитет овог подручја у поређењу са територијом Србије. Skejo и Pantović (2015) су поредећи резултате истраживања са подацима Ravićević et al. (2014) истакли да је „Овчарско-кабларска клисура једна од најбогатијих области фауне *Orthoptera* у целој Србији” (стр. 34). Skejo и Pantović (2015) истичу и велики број врста које су од значаја за фауну правокрилаца у Србији, као и први прецизно регистрован налаз за територију данашње Србије врсте *Pachytrachis frater*. Даља истраживања правокрилаца су наставили Ivković et al. (2018).

Скорић и Ђикановић (2013) истичу тенденцију неколико деценија дугог проучавања ихтиофауне Овчарско-кабларске клисуре. Рибе су биле предмет многих истраживања (Veljović et al., 1985, стр. 76; Marković et al., 1993; Марковић, 2002; Marković et al., 2003; Marković et al., 2013; Марковић, 2019; Marković, 2019; и други).

Указано је и на богатство водоземаца и гмизаваца у Овчарско-кабларској клисури (Надаждин, 2015), као и сисара (без слепих мишева) ширег подручја Овчарско-кабларске клисуре (Матовић, 2013). Проучавани су и слепи мишеви (Будински, 2013).

На територији Чачка присутна је бројна дивљач (Ловачки савез Централне Србије, 2022б, 2022в, 2022г): срнећа, дивља свиња, зец, фазан, (пољска) јаребица, дивља патка, лисица, вук, куна (белица) и друге.

1.4. Општина Горњи Милановац

1.4.1. Геоморфолошки ресурси

Најзначајнији брдско-планински делови рељефа општине Горњи Милановац су Рудник (Џвијићев врх/Велики Штурац 1.132 m н.в.), Рајац (848 m н.в.), Сувобор (866 m н.в.), Маљен, висораван Гојне Горе са брдом Шилковца, Главаја, Галич, Рожањ, Вујан (Велики Вујан 857 m н.в.) и Јешевац (Црни врх 902 m н.в.). Међу наведеним планинама посебно се истиче планина Рудник. Рудник је планина која доминира горњомилановачким крајем, али и целом Шумадијом. Планина Рудник је по рудницима и добила име, па је наглашаваће значаја рударства неизоставно (Недељковић, 2005), како у прошлости, тако и у савременом добу. Када је реч о рударству, у литератури је велика пажња посвећена археолошком локалитету Прљуша – Мали Штурац (Јовановић, 1988; Антоновић и Вукадиновић, 2010; Антоновић и сар., 2014; Dimić, 2019; и други). Актуелни значај минералних ресурса потврђује се и тиме што је неизоставна ставка у планирању развоја овог подручја (Универзитет у Крагујевцу, 2014). Значај Рудника види се и по томе што је читав један географски регион по овој планини добио назив – Руднички крај (Слика 14).

Слика 14. Пејзаж Горњег Милановца

Извор: Аутор

Руднички крај у ширем смислу обухвата територију која се простире у шест општина које се налазе у три округа (Колубарски – једна општина, Моравички – две општине и Шумадијски – три општине). Када је реч о Моравичком управном округу, Рудник се простире на подручју општине Горњи Милановац (26 сеоских насеља) и у мањој мери на подручју града Чачка (3 сеоска насеља) (Универзитет у Крагујевцу, 2014). Насупрот наведеном обухвату, Тодоровић (2007) сматра да Руднички крај укључује и општине Лазаревац, Аранђеловац, али не и Чачак.

У општини Горњи Милановац, на Руднику, налази се строги природни резерват „Велики Штурац” (8 ha), као и споменик природе геолошког типа „Острвица” (13 ha 73 a 36 m²; представља купасто узвишење 758 m н.в.) (Завод за заштиту природе Србије, 2021). Поред топонима Острвица, могуће је у литератури, али још чешће у свакодневном разговору, пронаћи и другачији облик – Острвица.

Рајац који се делом налази на територији Горњег Милановца, а делом на територији Љига, представља предео нарочите природне лепоте (1200 ha) (Завод за заштиту природе Србије, 2021). На Рајцу се налази споменик природе „пећина Мала бездан” (Завод за заштиту природе Србије, 2021). Златиборско-маљенска област је анализирана у геолошком и тектонском смислу (Magroni et al., 2008; Principi et al., 2008). Писано је и о висоравни Равна гора, која се налази на планини Суворбор (Тимотијевић и Савовић, 2014). Сматра се да назив потиче на овом подручју израсле шуме/горе, а у прошлости је носила назив Црна Гора (Општина Горњи Милановац, 2015). Добар преглед карактеристика Равне горе, како у погледу природних тако и антропогених ресурса, дају Тимотијевић и Савовић (2014). Од спелеолошких објеката потребно је поменути да се на овом простору налазе две познатије пећине, које имају потпуно супротне називе. Реч је о Сувој и Мокрој пећини. Ове две пећине су једна од карактеристика Равне горе на шта указују и стратешки документи (Општина Горњи Милановац, 2015; Универзитет у Крагујевцу, 2014). О присуству воде у овим пећинама најбоље говоре њихови називи. И у величини се разликују. Мокра пећина је знатно већа од Суве пећине.

Када је реч о земљишту општине Горњи Милановац, потребно је истаћи да је површински највише присутно „смеђе рудно земљиште на кречњаку, црница на кречњаку, смоница, рудно земљиште, параподзол, док алувијума и скелетног земљишта

има знатно мање” (Општина Горњи Милановац, 2015, стр. 84). По квалитету, највише има земљишта чији квалитет се оцењује као средњи (Општина Горњи Милановац, 2015). О земљишту ширег подручја планине Рудник, односно рудничког краја, детаљно је писано у Стратешком мастер плану одрживог развоја планине Рудник од 2014. до 2024. године (Универзитет у Крагујевцу, 2014).

Међу објектима историјско-геолошког и стратиграфског наслеђа неогене старости на територији општине Горњи Милановац издвајају се „профил вулканогено-седиментне серије са карбонатним интеркалацијама - *Heeade*, код Горњег Милановца”, „профил касноседиментационог циклуса, Прањански басен – долина реке Плана, Прањани” и „профил са фосилима терцијарних риба и флоре, Прањански басен – долина реке Каменице, Каменица”. Од објекта петролошког наслеђа постоје: 1) седиментне стене („седименти Горњомилановачког басена – Шилопаји” и „горњокредни флиш – Рудник”) и 2) магматске и метаморфне стене („изданци дацита, андезита и кварцатита – Островица, Рудник”). Структурни објекти геонаслеђа су „Цвијићев врх, Рудник” (ерозивни облик рељефа) и „Островица, Горњи Милановац” (палеовулкански рељеф). „Комплекс праисторијских окана и топионице – Мали Штурац, на Руднику” је археолошки локалитет геонаслеђа (Инвентар објеката геонаслеђа Србије, 2005).

Постоје два објекта геонаслеђа са климатским специфичностима, оба у домену температуре ваздуха. Реч је о Руднику као локалитету геонаслеђа кога карактерише (Инвентар објеката геонаслеђа Србије, 2005):

- „Стандардна девијација температуре једнака или већа од 3°C у било ком месецу” и
- „Температурна амплитуда између 19 и 20°C – прелазна маритимност”.

1.4.2. Водни ресурси

Најзначајније реке у општини Горњи Милановац су Каменица (највећа; извире на Дивчибарама), Чемерница (настаје од сувоборних и рудничких река), Дичина (спајање Мале и Велики Дичине – Добро Поље – Суворбор) (Слика 15), Деспотовица (извире на Руднику; гради Брђанску клисуру), Гружа (извире на Руднику и дели га од Јешевца), Јасеница, Драгобиљ и Качер. Већина река припада сливу Западне Мораве. Рудник се може посматрати као својеврсни „хидрографски чвор” Шумадије (Тодоровић, 2007; Универзитет у Крагујевцу, 2014). Планинске реке (пре свега Рудника) највиши ниво воде имају у пролеће као резултат топљења снежног покривача и падавина, услед чега имају бујични ток и могу се излити (Тодоровић, 2007).

Слика 15. Део тока реке Дичине кроз насеље Шарани (Савинац)

Извор: Аутор

Значај водних ресурса видљив је и у области њиховог коришћења за наводњавање. Као предност подручја планине Рудник наводи се присуство површинских и подземних хидролошких ресурса (Универзитет у Крагујевцу, 2014). Са друге стране, потребно је напоменути да речни токови постоје широм општине, али су карактеристике рељефа (пре свега састав и диспозиција) условиле да је подручје Рудника сиромашно водом – мање (оскудне) акумулације подземних вода (Тодоровић, 2007; Општина Горњи Милановац, 2015; Универзитет у Крагујевцу, 2014).

Рудник је богат изворима воде употпуњујући лепоте ове планине (Тодоровић, 2007). Бројност извора, термалних и нетермалних, на територији општине Горњи Милановац види се и на основу њиховог прегледа датог у оквиру Локалног еколошког акционог плана општине Горњи Милановац за период од 2015. до 2025. године (Општина Горњи Милановац, 2015), у коме су извори груписани по речном сливу коме припадају са навођењем њихових основних карактеристика. Најпознатији извори су у Сврачковцима, Брђанима, Млаковцу и Савинцу. На територији општине Горњи Милановац не постоји хидролошка станица подземних вода у оквиру Републичког хидрометеоролошког завода Републике Србије (Републички хидрометеоролошки завод Републике Србије, 2021в). У Брђанима на Дичини постоји мерна станица површинских вода (Републички хидрометеоролошки завод Републике Србије, 2021б).

1.4.3. Клима

Клима је у Горњем Милановцу умерено-континентална са преласком на планински тип климе на највишим врховима планина. Хладнија клима у односу на Шумадију и западно Поморавље условљена је положајем и рељефним карактеристикама (Општина Горњи Милановац, 2015).

Повољност климатских услова на Руднику потврђена је и проглашењем за ваздушну бању 1922. године, што се наглашава у многим публикацијама (Универзитет у Крагујевцу, 2014; Цветановић, 2015; Алексић Чеврљаковић, 2016).

Клима је за територију општине Горњи Милановац анализирана на основу доступних података из Климатолошких годишњака за XXI век – од 2001. до 2017. године

(Републички хидрометеоролошки завод Републике Србије, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018). Надморска висина климатолошке станице је 700 m и има географске координате 44,08° северне географске ширине и 20,31° источне географске дужине.

Просечна средња годишња температура (°C) је 10,4. Период године који се одликује просечном средњом температуром на нивоу или изнад наведеног годишњег просека је мај-октобар. Најтоплији месец је август (20,4), а најхладнији је јануар (0,5).

Просечни средњи годишњи напон водене паре (mb) је 10,7. Период године који се одликује просечним средњим напоном водене паре на нивоу или изнад наведеног годишњег просека је мај-октобар. Месеци са највећим напоном водене паре су јул и август (18,0), а најмањим јануар (5,6).

Просечна средња годишња влажност ваздуха (%) је 77,8. Период који се одликује просечном средњом влажношћу ваздуха на нивоу или изнад наведеног годишњег просека је септембар-фебруар. Месец са највећом влажношћу ваздуха је децембар (84,7), а најмањом април (73,4).

Просечна годишња облачност (у десетинама) је 5,6. Период који се одликује просечном средњом облачношћу на нивоу или изнад наведеног годишњег просека је новембар-април. Месеци са највећом облачношћу су јануар и децембар (7,0), а најмањом август (3,7).

Просечна годишња сума падавина (mm) је 1035,1. Месец са највећом просечном сумом падавина је мај (122,4), а најмањом новембар (61,6).

Просечна годишња укупна висина снега (cm) је 19,8. Највише снега има у фебруару (21,6). Просечан годишњи нови снежни покривач је 4,4. Највише новог снежног покривача има у периоду новембар-март. Највише у децембру (5,1).

1.4.4. Флора и фауна

На простору Горњег Милановца пошумљена површина у шуми је искључиво четинарима (1,86 ha), а насупрот томе обрасла шумска површина је 35959,19 ha (Републички завод за статистику Републике Србије, 2021). У погледу површине под шумом, најзаступљеније врсте су храст (52%) и буква (23%) (Општина Горњи Милановац, 2015). Посебно је важно истаћи букову шуму присутну у Великом Штурцу. Диверзитет биљака оличен је не само у њиховом укупном броју, међу којима има ретких и ендемичних врста, већ и у броју лековитих биљака (Општина Горњи Милановац, 2015). Присутан је и велики број гљива, посебно оних јестивих (Општина Горњи Милановац, 2015). Такође се наводи податак о присуству макрогљива (макромицета), које се у појединим државама на црвеним листовима и/или подлежу различитим степенима заштите (Општина Горњи Милановац, 2015). Када је реч о распореду шумских и осталих екосистема, Рудник карактерише подела на два дела. Предела са вишом надморском висином су покривени шумом, док предела са нижом надморском висином обухватају травне (ливадске и пашњачке) и пољопривредне екосистеме (у области воћарства, виноградарства и ратарства) (Универзитет у Крагујевцу, 2014).

Као пример богатства биљног света општине Горњи Милановац довољно је навести велики број васкуларних биљака, рудералне флоре, међу којима има доста заштићених

врста (Општина Горњи Милановац, 2015). Крагујевачки слез је трајно ишчезла, а мачје ухо крајње угрожена врста (Општина Горњи Милановац, 2015).

За Горњи Милановац су карактеристична и два споменика природе ботаничког типа, а то су „Стабло храста цера – Доња Црнућа” (4 а) и „Храст лужњак – Стражев” (5 а 31 m²) (Завод за заштиту природе Србије, 2021). Као што је поменуто, Велики Штурац се одликује буковом шумом и представља специјални резерват природе (Завод за заштиту природе Србије, 2021). За Островицу је карактеристично богатство „разноврсном ендемском планинском флором, од које се нарочито истичу жута перуника и реликтна врста шиба зеленика” (Општина Горњи Милановац, 2015, стр. 32-33).

Планина Рудник је анализирана и са аспекта биолошких карактеристика, што је показало присуство разноврсног биљног фонда, међу којима су присутне многе дрвенасте, жбунасте и зељасте врсте, са посебним истицањем планинског јавора (Универзитет у Крагујевцу, 2014). Планински јавор је присутан на Руднику, и то је његово најсеверније станиште у Европи (Универзитет у Крагујевцу, 2014), али и у целом свету (Perović & Cvjetičanin, 2009). Рудник има велики број врста листопадног и четинарског дрвећа (Универзитет у Крагујевцу, 2014). Поред испитивања карактеристика заједнице планинског јавора, букве и обичног граба (Perović & Cvjetičanin, 2009), вршено је и испитивање утицаја температуре и падавина на заједнице црног бора (Стајић и Казимировић, 2018). На Руднику су присутне многе лековите, ароматичне, медоносне и зачинске биљке (Gajić & Kilibarda, 1970; Тодоровић, 2007; Универзитет у Крагујевцу, 2014).

Маљен је такође посматран са становишта биљних врста које су на овој планини присутне. Пример за то су анализе алопатије црњуше (лат. *Erica carnea*) која је доминантна врста у шумама бора, затим шуме црног бора (стање и сеча – Стојановић и сар., 2010) и шуме букве и јеле (Vicentijevic et al., 2017).

Када је реч о Вујну, анализирана је флора бриофита на овој планини (Papp et al., 2019). Шуме црног бора на Сувобору анализирани су са аспекта карактеристика биљног света и земљишта (Цвјетићанин и сар., 2009). Анализирани су и шуме букве и јеле (Цвјетићанин и сар., 2011). Букова и јелова шума је проучавана и на планини Сувобор (Цвјетићанин и сар., 2011).

Обиласком планина Овчар, Каблар и Вујан, као у бриофитском смислу неистражених области, утврђено је богатство бриофита (јетрењача и маховина). Међу њима су уочене и врсте значајне за очување, из разлога што су ретке или угрожене, поједине не само на Балкану, већ и на територији Европе (Papp et al., 2019).

Територија Горњег Милановца је богата сисарима (Општина Горњи Милановац, 2015), али и сам Рудник (Универзитет у Крагујевцу, 2014). Постоји велики број дивљачи, како крупне и ситне, тако и пернате (Универзитет у Крагујевцу, 2014; Општина Горњи Милановац, 2015; Ловачко удружење Војвода Милан Обреновић, 2022). Од гајене дивљачи потребно је поменути срнећу дивљач, дивље свиње и зеца (Општина Горњи Милановац, 2015).

На територији општине Горњи Милановац, као и на ширем подручју планине Рудник, присутан је велики број врста птица, међу којима је велики број заштићених (Општина Горњи Милановац, 2015; Универзитет у Крагујевцу, 2014). Подаци о птицама планине Маљен нису у довољној мери присутни у литератури (Novaković & Raković, 2004). Реч

је о неколико анализа, као што су Матвејев (1950), Kiš et al. (1996), Бурмаз (1995) и Puzović, (2002), као и можда најсвеобухватнијој усмереној на гнездачице овог подручја која потврђује диверзитет врста (Novaković & Raković, 2004). Насупрот наведеном, за планину Маљен је потребно истаћи да је реч о значајном станишту птица са међународног аспекта (Puzović & Grubač, 1998). Описујући стање животињских врста Равне горе, Тимотијевић и Савовић (2014) констатују да је на планини Суворору (којој припада Равна гора) присутна разноврсност птица. На територији Горњег Милановца најугроженије су птице грабљивице, док су птичје врсте карактеристичне за водена станишта угрожене на светском нивоу (Општина Горњи Милановац, 2015). Од специфичних врста птица на простору обухваћеном Стратешким мастер планом одрживог развоја планине Рудник од 2014. до 2024. године истакнуте су поједине економски (ловно) важне врсте за које постоје подаци, птице које нису под заштитом и за које не постоје подаци, као и поједине заштићене врсте (Универзитет у Крагујевцу, 2014).

Присуство рибљих врста потврђено је на ширем подручју планине Рудник (Универзитет у Крагујевцу, 2014), као и у општини Горњи Милановац (Општина Горњи Милановац, 2015). Простор мастер плана има „веома малу риболовну вредност” (са ретким изузецима), на шта указује и постојећи обим риболовних активности и број рекреативних риболоваца (Универзитет у Крагујевцу, 2014).

На подручју мастер плана планине Рудник поред сисара, риба и птица, присутна је и већина у Србији забележених врста водоземаца, гмизаваца, али такође постоји и „велика разноврсност бескичмењака пре свега инсеката, крпеља, паукова и др.” (Универзитет у Крагујевцу, 2014, стр. 27). Према Локалном еколошком акционом плану општине Горњи Милановац за период од 2015. до 2025. године постоји значајан број врста инсеката, потом водоземаца и гмизаваца (водоземци и гмизавци мало су истраживани – постоје заштићене и строго заштићене врсте) (Општина Горњи Милановац, 2015). У зони планктона мањих водних површина уочене су алге, зоопланктони, док су анализом Дичине регистровани макрозообентоси (Општина Горњи Милановац, 2015). На територији 23 месне заједнице постоје значајни екосистеми, биљне и животињске врсте, док су у 32 месне заједнице присутни записи – стара стабла – укупно више од 80 оваквих стабала (Општина Горњи Милановац, 2015).

1.5. Преглед најзначајнијих природних ресурса Моравичког управног округа

Моравички управни округ има разноврсне облике рељефа. Најзначајније геотектонске и рељефне структуре Моравичког управног округа су Југозападни део високе Шумадије (Котленик, Рудник, Острвица, Лешевац, Вујан), Западно Поморавље (Овчар, Каблар, Овчарско-кабларска клисура), Чачанска котлина, Долина Голијске Моравице (Долина Моравице, Голија, Јавор, Мучањ, Ивањичко поље, Драгачево, Јелица) и Ваљевска подгорина (Маљен, Суворор) (Ковачевић и сар., 1997).

Најзначајније површинске воде у Моравичком управном округу су Западна Морава, Моравица (по којој је округ и добио име), Каменица, Чемерница, Студеница, Бјелица и друге. Природна језера су присутна у Ивањици (голијска језера). Од вештачких језера требало би навести језера на Западној Морави, као и језеро Голи камен (Вучковичко језеро). Моравички управни округ богат је и подземним водама и термо-минералним водама (Овчар бања, Горња Трпча, Слатина, Млаковац, Брђани, Савинац, Прилички кисељак и друге).

Клима је умерено-континентална са облицима планинске у вишим планинским и брдско-планинским пределима округа. Повољност климатских предела види се и по постојању ваздушних бања, како у прошлости (Рудник), тако и у садашњости (Ивањица).

На територији Моравичког управног округа присутан је велики број заштићених природних добара, међу којима се издвајају Голија, као парк природе и резерват биосфере, и Овчарско-кабларска клисура, као предео изузетних одлика. У оквиру заштићених природних добара, али и ван њих, присутан је богат биљни и животињски свет. Анализирано подручје карактеришу и *ИВА* заштићена подручја. Такође, поједини природни локалитети се налазе у Инвентару објеката геонаслеђа Србије (2005).

2. СТАЊЕ ЗАШТИТЕ ПРИРОДЕ У МОРАВИЧКОМ УПРАВНОМ ОКРУГУ

Постојање природних ресурса на одређеном подручју не подразумева и постојање повољних услова за развој туристичке понуде. Кључно питање је какво је тренутно стање природе, односно да ли је и у ком степену природа угрожена и/или деградирана.

Моравички управни округ се одликује богатством природних ресурса, на шта је указано у претходном поглављу. Насупрот постојању природних богатстава, у циљу детаљније анализе, потребно је утврдити њихово стварно стање, оличено у:

- Постојању одређених степена заштите и
- Идентификовању главних еколошких проблема.

Такође, дат је преглед законске регулативе у домену заштите животне средине.

2.1. Законска регулатива

Република Србија примењује велики број закона који се односе на заштиту природе. Поред закона, постоје и друга подзаконска акта – уредбе, програми, стратегије, правилници и слично. У следећој табели (Табела 41) издвојени су неки од најзначајнијих закона из области заштите природе.

Табела 41. Најзначајнији закони из домена заштите природе

Област	Назив закона (број службеног гласила)
Земљиште и минерални ресурси	Закон о заштити земљишта („Службени гласник РС”, број 112 од 30. децембра 2015.)
	Закон о пољопривредном земљишту („Службени гласник РС”, бр. 62 од 19. јула 2006, 65 од 5. јула 2008 - др. закон, 41 од 2. јуна 2009, 112 од 30. децембра 2015, 80 од 29. августа 2017, 95 од 8. децембра 2018 - др. закон)
	Закон о рударству и геолошким истраживањима („Службени гласник РС”, бр. 101 од 8. децембра 2015, 95 од 8. децембра 2018 - др. закон, 40 од 22. априла 2021.)
Ваздух и клима	Закон о климатским променама („Службени гласник РС”, број 26 од 23. марта 2021.)
	Закон о заштити ваздуха („Службени гласник РС”, бр. 36 од 15. маја 2009, 10 од 30. јануара 2013, 26 од 23. марта 2021 - др. закон)
	Монтреалски протокол: <ul style="list-style-type: none"> • Закон о ратификацији Монтреалског протокола о супстанцама које оштећују озонски омотач („Службени лист СФРЈ – Међународни уговори”, број 16 од 29. децембра 1990.) • Закон о ратификацији Амандмана на Монтреалски протокол о супстанцама које оштећују озонски омотач („Службени лист СЦГ – Међународни уговори”, број 24 од 24. децембра 2004.) • Закон о потврђивању Амандмана на Монтреалски протокол о супстанцама које оштећују озонски омотач („Службени гласник РС – Међународни уговори”, број 17 од 13. септембра 2021.)

Област	Назив закона (број службеног гласила)
	<p>Конвенција о прекограничном загађивању ваздуха на великим удаљеностима:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Закон о проглашењу Закона о ратификацији Конвенције о прекограничном загађивању ваздуха на великим удаљеностима („Службени лист СФРЈ – Међународни уговори”, број 11 од 21. новембра 1986.) • Закон о ратификацији Протокола уз Конвенцију о прекограничном загађивању ваздуха на велике даљине из 1979. године, о дугорочном финансирању Програма сарадње за праћење и процену прекограничног преноса загађујућих материја у ваздуху на велике даљине у Европи (ЕМЕР): „Службени лист СФРЈ – Међународни уговори”, број 2 од 27. фебруара 1987.) • Закон о потврђивању Протокола о дуготрајним органским загађујућим супстанцама уз Конвенцију о прекограничном загађивању ваздуха на великим удаљеностима из 1979. године („Службени гласник РС - Међународни уговори”, број 1/2012-203) • Закон о потврђивању Протокола о тешким металима уз Конвенцију о прекограничном загађивању ваздуха на великим удаљеностима из 1979. године („Службени гласник РС – Међународни уговори”, број 1/2012-237) <p>Закон о ратификацији Бечке конвенције о заштити озонског омотача, са прилозима I и II („Службени лист СФРЈ – Међународни уговори”, број 1 од 23. фебруара 1990.)</p> <p>Оквирна конвенција Уједињених нација о промени климе и Кјото протокол:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Закон о потврђивању Оквирне конвенције Уједињених нација о промени климе, са анексима („Службени лист СРЈ – Међународни уговори”, број 2 од 27. јуна 1997.) • Закон о потврђивању Кјото Протокола уз Оквирну конвенцију Уједињених нација о промени климе („Службени гласник РС”, број 88 од 24. септембра 2007.) • Закон о потврђивању Амандмана на Анекс Б Кјото протокола уз Оквирну конвенцију Уједињених нација о промени климе („Службени гласник РС – Међународни уговори”, број 38 од 25. маја 2009.) • Закон о потврђивању Доха Амандмана на Кјото Протокол уз Оквирну конвенцију Уједињених нација о промени климе („Службени гласник РС – Међународни уговори”, број 2 од 26. априла 2017.)
Хидролошки ресурси	<p>Закон о водама („Службени гласник РС”, бр. 30 од 7. маја 2010, 93 од 28. септембра 2012, 101 од 16. децембра 2016, 95 од 8. децембра 2018, 95 од 8. децембра 2018 – др. закон)</p> <p>Закон о водама („Службени гласник РС”, бр. 46 од 31. јула 1991, 53 од 16. јула 1993, 53 од 16. јула 1993 – др. закон, 67 од 30. августа 1993 - др. закон, 48 од 20. јула 1994 – др. закон, 54 од 26. децембра</p>

Област	Назив закона (број службеног гласила)
	<p>1996, 101 од 21. новембра 2005 – др. закон, 30 од 7. маја 2010 – др. закон) – важе само одредбе чл. 81 до 96</p> <p>Закон о режиму вода („Службени лист СРЈ”, број 59 од 4. децембра 1998, „Службени гласник РС”, број 101 од 21. новембра 2005 – др. закон)</p> <p>Закон о бањама („Службени гласник РС”, бр. 80 од 6. новембра 1992, 67 од 30. августа 1993 - др. закон, 95 од 8. децембра 2018 – др. закон)</p>
Биолошки ресурси	<p>Закон о дивљачи и ловству („Службени гласник РС”, бр. 18 од 26. марта 2010, 95 од 8. децембра 2018 – др. закон)</p> <p>Закон о заштити и одрживом коришћењу рибљег фонда („Службени гласник РС”, бр. 128 од 26. новембра 2014, 95 од 8. децембра 2018 – др. закон)</p> <p>Закон о шумама („Службени гласник РС”, број 30 од 7. маја 2010, 93 од 28. септембра 2012, 89 од 27. октобра 2015, 95 од 8. децембра 2018 – др. закон)</p>
Инфраструктура	<p>Закон о путевима („Службени гласник РС”, бр. 41 од 31. маја 2018, 95 од 8. децембра 2018 – др. закон)</p> <p>Закон о јавним скијалиштима („Службени гласник РС”, број 46 од 2. јуна 2006.)</p> <p>Закон о жичарама за транспорт лица („Службени гласник РС”, бр. 38 од 29. априла 2015, 113 од 17. децембра 2013 – др. закон, 31 од 29. априла 2019.)</p>
Заштита природе и животне средине (укључујући области зрачења и нуклеарне енергије)	<p>Закон о заштити природе („Службени гласник РС”, бр. 36 од 15. маја 2009, 88 од 23. новембра 2010, 91 од 3. децембра 2010 – исправка, 14 од 22. фебруара 2016, 95 од 8. децембра 2018 – др. закон, 71 од 15. јула 2021.)</p> <p>Закон о националним парковима („Службени гласник РС”, бр. 84 од 6 октобра 2015, 95 од 8. децембра 2018 – др. закон)</p> <p>Закон о заштити животне средине („Службени гласник РС”, бр. 135 од 21. децембра 2004, 36 од 15. маја 2009, 36 од 15. маја 2009 – др. закон, 72 од 3. септембра 2009 – др. закон, 43 од 14. јуна 2011 – УС, 14 од 22. фебруара 2016, 76 од 12. октобра 2018, 95 од 8. децембра 2018 – др. закон)</p> <p>Закон о заштити становништва од изложености дуванском диму („Службени гласник РС”, број 30 од 7. маја 2010.)</p> <p>Закон о процени утицаја на животну средину („Службени гласник РС”, бр. 135 од 21. децембра 2004, 36 од 15. маја 2009.)</p> <p>Закон о стратешкој процени утицаја на животну средину („Службени гласник РС”, бр. 135 од 21. децембра 2004, 88 од 23. новембра 2010.)</p> <p>Закон о интегрисаном спречавању и контроли загађивања животне средине („Службени гласник РС”, бр. 135 од 21. децембра 2004, 25 од 13. марта 2015, 109 од 19. новембра 2021.)</p> <p>Закон о заштити од буке у животној средини („Службени гласник РС”, број 96 од 8. октобра 2021.)</p> <p>Закон о радијационој и нуклеарној сигурности и безбедности („Службени гласник РС”, бр. 95 од 8. децембра 2018, 10 од 15. фебруара 2019.)</p>

Област	Назив закона (број службеног гласила)
	Закон о заштити од нејонизујућих зрачења („Службени гласник РС”, број 36 од 15. маја 2009.)
	Закон о забрани изградње нуклеарних електрана у Савезној Републици Југославији („Службени лист СРЈ”, број 12 од 10. марта 1995, „Службени гласник РС”, број 85 од 6. октобра 2005 – др. закон)
Хемикалије	Закон о хемикалијама („Службени гласник РС”, бр. 36 од 15. маја 2009, 88 од 23. новембра 2010, 92 од 7. децембра 2011, 93 од 28. септембра 2012, 25 од 13. марта 2015.)
	Закон о биоцидним производима („Службени гласник РС”, број 109 од 19. новембра 2021.)
	Закон о забрани развоја, производње, складиштења и употребе хемијског оружја и о његовом уништавању („Службени гласник РС”, бр. 36 од 15. маја 2009, 104 од 27. новембра 2013.)
	Закон о потврђивању Конвенције о забрани развоја, производње, складиштења и употребе хемијског оружја и о његовом уништавању („Службени лист СРЈ – Међународни уговори”, број 2 од 30. јуна 2000.)
	Закон о потврђивању Ротердамске конвенције о поступку давања сагласности на основу претходног обавештења за одређене опасне хемикалије и пестициде у међународној трговини са изменама и допунама („Службени лист РС – Међународни уговори”, број 38 од 25. маја 2009.)
	Закон о потврђивању Стокхолмске конвенције о дуготрајним органским загађујућим супстанцама („Службени гласник РС”, број 42 од 2. јуна 2009)
	Конвенција о прекограничним ефектима индустријских удеса: <ul style="list-style-type: none"> • Закон о потврђивању конвенције о прекограничним ефектима индустријских удеса („Службени гласник РС”, број 42 од 2. јуна 2009.) • Закон о потврђивању Одлуке 2014/2 о измени Анекса I Конвенције о прекограничним ефектима индустријских удеса („Службени гласник РС – Међународни уговори”, број 17 од 13. септембра 2021.)
Отпад	Закон о управљању отпадом („Службени гласник РС”, бр. 36 од 15. маја 2009, 88 од 23. новембра 2010, 14 од 22. фебруара 2016, 95 од 8. децембра 2018 – др. закон)
	Закон о амбалажи и амбалажном отпаду („Службени гласник РС”, број 36 од 15. маја 2009, 95 од 8. децембра 2018 – др. закон)
	Закон о потврђивању Базелске конвенције о контроли прекограничног кретања опасних отпада и њиховом одлагању („Сл. лист СРЈ – Међународни уговори”, бр. 2 од 25. децембра 1999.)
Остало	Закон о метеоролошкој и хидролошкој делатности („Службени гласник РС”, број 88 од 23. новембра 2010.)
	Закон о метрологији („Службени гласник РС”, број 15 од 25. фебруара 2016.)
	Закон о стандардизацији („Службени гласник РС”, бр. 36 од 15. маја 2009, 46 од 28. маја 2015.)

Извор: Аутор

Спровођење наведених законских прописа представља основ очувања природе и заштите животне средине. Само у условима незагађене и очуване природе могуће је развијати одрживи туризам заснован на природним ресурсима.

2.2. Заштићена природна добра на територији Моравичког управног округа

Моравички управни округ на својој територији има 27 заштићених природних добара, што чини око 5% заштићених природних добара у Републици Србији, односно око 10% заштићених природних добара у Централној Србији (Завод за заштиту природе Србије, 2021). Узимајући у обзир прописе који су важили до 2009. године, као и нове прописе, на територији Моравичког управног округа постоји један парк природе, три споменика природе и један природни споменик геонаслеђа, 14 споменика природе и два природна споменика ботаничког карактера, два предела изузетних одлика, два меморијална природна споменика, један предео нарочите природне лепоте и један строги природни резерват (Завод за заштиту природе Србије, 2021).

У наредној табели (Табела 42) дат је приказ заштићених природних добара који се налазе на територији општине Ивањица.

Табела 42. Заштићена природна добра/подручја на територији општине Ивањица

Врста заштићеног природног добра/подручја		Назив	
Паркови природе		Парк природе	Голија
Споменици природе	Објекат геонаслеђа	Споменик природе	Хаџи-Проданова пећина
	Ботаничког карактера	Споменик природе	Група стабала цера (лат. <i>Quercus cerris L.</i>) – Палибрчки церови

Извор: Завод за заштиту природе Србије, 2021

На следећој слици (Слика 16) приказани су Палибрчки церови.

Слика 16. Палибрчки церови

Извор: Аутор

У наредној табели (Табела 43) дат је приказ заштићених природних добара који се налазе на територији општине Лучани.

Табела 43. Заштићена природна добра/подручја на територији општине Лучани

Врста заштићеног природног добра/подручја		Назив
Предел	Предео изузетних одлика	Овчарско-кабларска клисура
Споменици природе	Објекат геонаслеђа Ботаничког карактера	Споменик природе
		Споменик природе
		Споменик природе
		Споменик природе
		Споменик природе
		Споменик природе
		Споменик природе
		Споменик природе
		Споменик природе
		Споменик природе
		Споменик природе

Извор: Завод за заштиту природе Србије, 2021

На следећој слици (Слика 17) приказана је заштићена липа у Гучи.

Слика 17. Липа у Гучи (лево – црквена порта, десно – стабло липе)

Извор: Аутор

У наредној табели (Табела 44) дат је приказ заштићених природних добара који се налазе на територији града Чачка.

Табела 44. Заштићена природна добра/подручја на територији града Чачка

Врста заштићеног природног добра/подручја		Назив
Предели	Предео изузетних одлика	Овчарско-кабларска клисура
Природни простори око непокретних културних добара		Меморијални природни споменик*
Споменици природе	Ботаничког карактера	Природни споменик*
		Споменик природе
		Споменик природе
		Љубић
		Стабло оскоруше (лат. <i>Sorbus domestica</i>) у селу Прислоници
		Фигус – Чачак
		Гојковића липа
Напомене: * - стари закон (2009. година).		

Извор: Завод за заштиту природе Србије, 2021

На следећој слици (Слика 18) приказан је заштићени фикус у Чачку.

Слика 18. Фигус у Културном центру Чачка

Извор: Аутор

У наредној табели (Табела 45) дат је приказ заштићених природних добара који се налазе на територији општине Горњи Милановац.

Табела 45. Заштићена природна добра/подручја на територији општине Горњи Милановац

Врста заштићеног природног добра/подручја		Назив	
Предели	Предео нарочите природне лепоте	Рајац	
	Предео изузетних одлика*	Маљен	
Резервати	Строги природни резерват*	Велики Штурац	
Природни простори око непокретних културних добара		Меморијални природни споменик*	
Споменици природе	Објекат геонаслеђа	Природни споменик*	Пећина „Мала Бездан“
		Споменик природе	Островица
	Ботаничког карактера	Споменик природе	Стабло храста цера – Доња црнућа
		Споменик природе	Храст лужњак – Стражев
Напомене: * - стари закон (2009. година).			

Извор: Завод за заштиту природе Србије, 2021

На следећој слици (Слика 19) приказана је Островица.

Слика 19. Островица (пејзаж)

Извор: Аутор

На основу анализе података датих у Изводу из Централног регистра – заштићена подручја Србије (Завод за заштиту природе Србије, 2021), закључује се да су поједина подручја на простору две или више локалних самоуправа, поједина делом и ван Моравичког управног округа. Предео изузетних одлика „Овчарско-кабларска клисура” се налази на територији две локалне самоуправе које припадају Моравичког управном округу – град Чачак и општина Лучани. Парк природе „Голија” се, поред општине Ивањица, налази на територији још четири локалне самоуправе – град Краљево, општина Рашка, град Нови Пазар и општина Сјеница. Предео изузетних одлика „Маљен” се, поред територије општине Горњи Милановац, налази и на територијама града Ваљева, општине

Мионица и општине Пожега. Предео нарочите природне лепоте „Рајац” се поред општине Горњи Милановац, налази и на територији општине Љиг.

Посматрано са међународног аспекта, посебан значај има Резерват биосфере „Голија-Студеница”. У следећој табели (Табела 46) дат је приказ подручја од међународног значаја са аспекта биодиверзитета која се налазе на у потпуности или делом на територији Моравичког управног округа.

Табела 46. Подручја од међународног значаја са аспекта биодиверзитета у Моравичком управном округу

Врста подручја	Назив подручја
Званично номинована <i>Emerald</i> подручја	Голија, Овчарско-кабларска клисура, Сувобор
Значајна подручја за птице (енгл. <i>Important Bird Areas – IBA</i>)	Голија, Мучањ, Овчарско-кабларска клисура
Међународно значајна подручја за биљке (енгл. <i>Important Plants Areas – IPA</i>)	Мучањ, Голија, Брђанска клисура
Одабрана подручја за дневне лептире (енгл. <i>Primer Butterfly Areas – PBA</i>)	Голија, Маљен-Сувобор

Извор: Влада Републике Србије, 2010; BirdLife International, 2022; Council of Europe, 2022; Завод за заштиту природе Србије, 2023а, 2023б

Требало би додатно истаћи долину Малог Рзава (Ивањица), планину Рудник (Горњи Милановац), планину Јелицу (Лучани и Чачак) и Суву Мораву (Чачак) као подручја која би у будућности требало да буду заштићена (Завод за заштиту природе Србије, 2023в; Министарство заштите животне средине, 2023). Такође, Моравички управни округ располаже значајним објектима у домену геолошког, спелеолошког, хидролошког и геоморфолошког наслеђа. Већина њих није заштићена, док поједини објекти јесу индивидуално или се налазе на подручју другог заштићеног природног добра.

2.3. Главни еколошки проблеми Моравичког управног округа

Развој туризма заснованог на природним ресурсима захтева постојање природне средине која није деградирана или није у великој мери деградирана. Поред разноврсних природних ресурса, у Моравичком управном округу се јављају одређени еколошки проблеми који умањују њихову потенцијалну улогу у развоју туризма. Проблеми се могу класификовати као загађења воде, ваздуха, земљишта и присуство буке, што је у великој мери узроковано деловањем појединаца, домаћинства и привреде у погледу емисије отпада и отпадних вода, штетних гасова, неадекватне експлоатације природних ресурса и на бројне друге начине.

Поред искоришћавања еколошких одлика Голије у туристичке сврхе (Николић, 2013) и имплементације концепта еко-менаџмента у развоју здравствено-рекреативног туризма у Ивањици (Novović & Rorović, 2012), потребно је указати и на главне еколошке проблеме овог подручја. Парк природе „Голија” је у основи незагађен, и одликује се високим квалитетом планинских водотокова, посебно у горњим деловима, што потврђује присуство рибљег фонда (Миљановић, 2005; Урошев, 2006; Мирковић, 2014). „У сливу Голијске Моравице доминирају слабоизмењена и полуприродна станишта са средњим и високим диверзитетом” (Милановић и сар., 2006, стр. 60). Наравно, загађења и

одступања су такође присутна (Урошев, 2006). Најзначајније врсте и извори загађења на територији Парка природе „Голија” приказани су у следећој табели (Табела 47).

Табела 47. Врсте и извори загађења на територији Парка природе „Голија”

Врста загађења	Извор загађења
Вода	Отпадне воде (насеља – септичке јаме; индустрија – на пример стругаре; саобраћај – со зими), одлагање отпада (сметлишта поред река и путева, у шумама; излетишта; рурална и планинска подручја; проблем зими неприступачних насеља), нелегална градња (викенд-објекти и насеља – пример је Одвраћеница – изворишни део), пољопривреда (пестициди, ђубриво и одлагање у сточарству), експлоатација подземне воде ((дивље) каптирање извора и бушење бунара – становништво и привреда) и други извори загађења.
Ваздух	Системи за грејање (на дрва – домаћинства и привреда), саобраћај, пољопривредна производња, одлагање отпада (депоније), експлоатација камена, транспорт загађујућих материја и други извори загађења.
Земљиште	Ерозија (узрокована сечом шуме и природним карактеристикама терена), експлоатација камена, изградња (прекомерна и нелегална – викенд-објекти и насеља), одлагање отпада (сметлишта поред река и путева, у шумама; излетишта; рурална и планинска подручја; проблем зими неприступачних насеља), запуштеност земљишта, пољопривреда (проширивање пољопривредних површина, ерозија узрокована обрадом земљишта, ђубрива) и други извори загађења.
Бука	Експлоатациони локалитети.
Зрачење	У зависности од врсте не постоји, ниско или у дозвољеним границама.

Извор: Миљановић, 2005; Мирковић, 2014

Од свих врста загађења, највећи проблем је загађење воде (Миљановић, 2005). Искористићавање потенцијала водних ресурса не мора негативно утицати на животну средину, што је показано на примеру мини-хидроелектрана (Josimovic & Crncevic, 2012). Са друге стране, проблем неадекватног сакупљања отпада, који доводи до појаве сметлишта, је такође велики недостатак. Управо у циљу његовог решавања је неопходно као развојни приоритет поставити „заштиту и очување животне средине” (Вошњак, 2015, стр. 406).

Последњи доступни подаци у извештајима „Агенције за заштиту животне средине” који се односе на општину Ивањица су за 2019. годину (Република Србија, Министарство заштите животне средине, Агенција за заштиту животне средине, 2020). Анализом квалитета ваздуха мануелним методама утврђено је да је годишња средња вредност SO₂ (µg/m³) испод граничних вредности на оба мерна места („Техничка школа” – 3; „Дом здравља” – 4), што додатно потврђује податак да није било дана у коме су граничне вредности прекорачене. Такође, на исти начин, утврђено је да је годишња средња вредност чађи испод граничних вредности на оба мерна места („Техничка школа” – 22; „Дом здравља” – 14), па је и број дана са вредностима изнад граничне вредности у дозвољеном опсегу („Техничка школа” – 10; „Дом здравља” – 9). Насупрот наведеном, укупне таложне материје (mg/m²/дан) на станици „Дом здравља” биле су више од предвиђених (209), док су на мерном месту „Техничка школа” биле у дозвољеним границама (172). На основу наведеног, може се закључити да је квалитет ваздуха у

Ивањици високог квалитета, посебно када се узме у обзир да је већи део територије општине планински предео.

На основу физичко-хемијске анализе квалитета воде реке Бјелице установљено је да је квалитет воде бољи пре испуштања отпадних вода из градског колектора (Лучани), иако је и пре тога загађена, пре свега због отпадних вода из Гуче, сеоских домаћинстава и пољопривредних активности (Mašković et al., 2018). Квалитет је у погледу еколошког статуса означен као умерени, односно као III класа (Mašković et al., 2018). Такође користећи *chemical oxygen demand (COD)* и *biochemical oxygen demand (BOD₅)* оцењено је да је пре испуштања вода II класе, а након испуштања отпадних вода III класе (Mašković et al., 2018).

Туцаков и Михајлов (1977) указују на нестајање појединих врста лековитог биља на подручју Овчара, Каблара и Јелице. На пример, линцура је некада била присутна, али је услед прекомерне експлоатације нестала (Туцаков и Михајлов, 1977). Пример нарушавања геолошког наслеђа јесу неадекватне активности на уређењу Рћанске пећине (Klićković, 2015).

Као главне тренутне изворе нарушавања животне средине у Овчарско-кабларској клисури, Николић (2014) наводи викендице на Међувршју, мали простор, узводне загађиваче, саобраћај, канализацију (септичке јаме) и друге. Матовић (2013) истиче негативне факторе који су довели до угрожености фауне сисара Овчарско-кабларске клисуре, а који су узроковани активностима човека, било да су изазвани намерно или не. Посебно се истичу (Матовић, 2013): управљање шумама, бесправна градња и загађење обала различитим врстама отпада, неодржавање земљишта, утицај друмске и железничке саобраћајнице на станишта, изградња хидроакумулације Међувршје, врсте доведене од стране човека, неадекватне активности у области пољопривреде и шумарства, неадекватан однос према животињама (нелегални лов, узнемиравање, понашање туриста) и друго. Сарадња са интересним групама, даља истраживања и повећање заштићеног подручја су кључне активности које је неопходно спровести како би се постојеће стање поправило (Матовић, 2013).

За територију града Чачка у литератури су присутне анализе еколошког статуса и квалитета воде басена Западне Мораве, често спровођене и анализом садржаја риба (Ђурић, 1991; Марковић и сар., 1998; Lazić et al., 2003; Jurisic, 2004; Spasojević et al., 2005; Marković & Lenhardt, 2007; Paunović et al., 2010; Novaković, 2013; Skorić et al., 2013; Ђикановић и Скорић, 2013; Ђелић et al., 2017; Marković et al., 2018; Ђикановић и Скорић, 2019; и други). Општи утисак јесте да еколошки проблеми постоје и да их је неопходно решавати. Томе у прилог иде истраживање угрожености риба у Западној Морави (Марковић, 2019). Марковић (2019) поредећи резултате добијене истраживањима Западне Мораве 2010-2018. године са резултатима Marković & Simović (1994) закључује да постоји смањена бројност врста, али и већи број појединих породица (посебно у оквиру алохтених врста – стране врсте, односно врсте које нису карактеристичне за одређено станиште), а као главни разлог наводи квалитет воде који је погоршан. Међу проблемима су присутни и велики излов рибе, мањи број предаторских врста риба, регулација и експлоатација реке, поплаве, повећање алохтоних врста риба и многи други (Марковић, 2019).

Квалитет река на територији града Чачка анализиран је на основу података Завода за јавно здравље Чачак (2022а). Током 2022. године река Западна Морава је имала квалитет воде који се може категорисати као III класа на мерним местима „500 m испод бране на

Међувршју”, „код СЦ „Младост”” и „испод моста на кружном путу”. Одступање ка IV класи забележено је на све три станице током јуна, и на другој и трећој станици током децембра. „Код viseћег моста у Станчићима” квалитет воде је у већини случајева означен као IV класа (девет месеци), уз одступања ка III класи у јануару и априлу, односно ка V класи у октобру. Запажа се опадање квалитета воде Западне Мораве идући низводно. Током 2022. године река Каменица је имала квалитет воде који се може категорисати као III класа („Рујак” – Пријевор). Одступање ка IV класи забележено је током јануара. Током 2022. године река Чемерница је „код железничког моста у Прељини” имала квалитет воде који се може категорисати као IV класа (осам месеци). Одступања ка III класи забележена су током четири месеца (фебруар, април, јун и децембар).

Када је реч о Горњој Трепчи, Павловић (2008) закључује да не постоји довољна усмереност ка екологији – „предимензионираност капацитета, „дивља” градња, нерационална просторна организација” (стр. 107). У Горњој Трепчи присутан је и проблем буке (Завод за јавно здравље Чачак, 2022а).

У наставку су приказане карактеристике квалитета ваздуха у граду Чачку током 2021. године (Република Србија, Министарство заштите животне средине, Агенција за заштиту животне средине, 2022). Статистичка концентрација NO_2 ($\mu\text{g}/\text{m}^3$) показује незагађеност (15). Уз расположивост података од 80%, Чачак (мерна станица – „Коста Новаковић”) карактерише средња годишња вредност концентрације PM_{10} виша у односу на граничну вредност у Србији ($42 \mu\text{g}/\text{m}^3$). Такође, изузетно је висок број дана са >50 (77), максимална дневна вредност (197) и други показатељи. Велики је број дана >50 (23), као и остварена максимална дневна вредност (128). На основу статистичких мерења тешких метала у PM_{10} (ng/m^3) закључује се је у границама дозвољених вредности (мерна станица „Коста Новаковић”) – As 2, Cd 0,2 и Ni 3. На основу индикативних мерења тешких метала у PM_{10} (ng/m^3) закључује се да је концентрација Pb (5) у дозвољеним вредностима (мерна станица – „Коста Новаковић”). На основу индикативних мерења суспендованих честица $\text{PM}_{2.5}$ ($\mu\text{g}/\text{m}^3$) (мерна станица – „Коста Новаковић”) утврђена је средња годишња вредност највећа у Србији (38 – исто као и у Нишу), што потврђује и највећа максимална дневна вредност (267). Статистичка концентрација CO (mg/m^3) показује незагађеност (0,56), што потврђује и податак да није било дана са вредношћу >5 . Мануелним методама и наменским мерењима установљено је да је средња годишња вредност (у $\mu\text{g}/\text{m}^3$) SO_2 („Путеви” 2, „Коста Новаковић” 1), NO_2 („Путеви” 28, „Коста Новаковић” 37) и чађи („Путеви” 17, „Коста Новаковић” 12), као и укупних таложних материја у ваздуху („Путеви” 131, „Коста Новаковић” 103 $\text{mg}/\text{m}^2/\text{дан}$) у границама дозвољених вредности. Општи закључак је да је квалитет ваздуха на територији града Чачка прекомерно загађен и припада трећој категорији.

Бука се на територији града Чачка мери на 16 места. Од наведеног броја, у 2022. години (новембар и децембар), током дневног и ноћног периода на по 11 мерних места (по 68,75%) измерене вредности су више од граничних. Само на четири мерна места (25,00%) у оба дела дана нису утврђене вредности веће од граничних (Завод за јавно здравље Чачак, 2022а). Прекорачење меродавног нивоа буке по врсти мерних места приказано је у следећој табели (Табела 48).

Табела 48. Мерадавни ниво буке – град Чачак (2022. година)

Намена простора	Број мерних места	Мерадавни ниво буке (прекорачење) - %		
		Дневно	Ноћно	Целодневно
„Подручја за одмор и рекреацију, болничке зоне и опоравилишта, културно историјски локалитети, велики паркови”	2	100,00	50,00	50,00
„Туристичка подручја, кампови и школске зоне”	2	50,00	50,00	50,00
„Чисто стамбена подручја”	4	100,00	100,00	100,00
„Пословно-стамбена подручја, трговачко-стамбена подручја и дечја игралишта”	2	100,00	100,00	100,00
„Градски центар, занатска, трговачка, административно-управна зона са становима, зона дуж аутопутева, магистралних саобраћајница”	5	20,00	40,00	20,00
„Индустријска, складишна и сервисна подручја и транспортни терминали без стамбених зграда”	1	100,00	100,00	100,00

Извор: Аутор на основу – Завод за јавно здравље Чачак, 2022а

Папић (2015) је анализирајући квалитет земљишта установио: „Измерени садржаји опасних и штетних материја у узорцима узетим на територији чачанске котлине су у оквиру законски дозвољених вредности, односно у складу са приказаним количинама за овај део Србије”. Са друге стране, постоје локације на којима је утврђено да постоји прекорачење дозвољених вредности одређених параметара (најчешће никла – сви узорци) (Градски завод за јавно здравље Београд, 2020, 2021, 2022). Анализирани локалитети су (сваке године је анализирано четири локалитета при чему се поједини понављају) (Градски завод за јавно здравље Београд, 2020, 2021, 2022): „Пољана изнад месне канцеларије Јездина”, „Техничко-ремонтни завод у Чачку”, „Индустријска зона ПКС Латекс”, „Између десне обале реке Чемернице и пута”, „Литопапир”, „Некадашња дивља депонија – стаза здравља „Сува Морава””, „Индустријска зона – Фабрика хартије”, „Јавна зелена површина код аутобуске и железничке станице” и „Вртић „Мали капетан””, „ПУ „Моје детињство””.

Истраживање стања животне средине у општини Горњи Милановац (Општина Горњи Милановац, 2015), спроведено на узорку од 242 испитаника, показало је да највећи проценат испитаника сматра да су проблеми животне средине уобичајени (51%; веома изражени 45%), да не живе у здравом природном окружењу (78%), као и да су грађани (48%) и индустрија (44%) највећи загађивачи. Међу најизраженијим еколошким проблемима истичу се дивље депоније, загађење водотокова, индустријско загађење и загађење ваздуха, све са троцифреним бројем одговора. Квалитет воде за пиће је на скали 1-5 означен оценом 4 (44%), квалитет ваздуха оценом 3 (46%), ниво еколошке свести грађана оценом 2 (47%), а утицај климатских промена оценом 5 (33%). Стање реке Деспотовице је означено као прилично лоше (43%), али у значајном проценту и као катастрофално (40%). Информисаност грађана о еколошким проблемима је недовољна (89%). Више од две трећине испитаника је мишљења да је неопходно постојање ботаничке баште.

Најважнији проблеми у области екологије и заштите животне средине на територији месних заједница (МЗ) општине Горњи Милановац су (Општина Горњи Милановац, 2015):

- „Непознат квалитет и исправност воде за пиће (сеоских водовода и чесми);
- Недовољна количина воде за потребе МЗ;
- Клизишта;
- Неизграђена канализациона мрежа;
- Непрописне септичке јаме – изливање канализације;
- Бука, аерозагађење, загађење вода и земљишта услед изградње аутопута;
- Неадекватно одлагање отпада и стварање депонија;
- Недовољан број посуда за одлагање отпада” (стр. 44).

Са еколошког аспекта реке горњомилановачке општине проучаване су у мањем броју радова. На приобаљу и акватичном екосистему реке Дичине су спроведена фитоеколошка и хидролошка истраживања (Brković et al., 2011). Такође, утврђиван је и еколошки статус реке Деспотовице (Simić et al., 2018). Указано је на нарушеност стања квалитета воде река у Горњем Милановцу. Тодоровић (2007) наводи да је вода у рудничким рекама различите чистоће почевши од извора (чиста), док се у каснијем току „региструје лош квалитет воде због антропогеног утицаја, тако да је чини неупотребљивом” (стр. 215). Може се закључити да река Деспотовица припада групацији загађених река, из разлога што је укупна оцена еколошког статуса означена као лоша (Simić et al., 2018). На лоше еколошко стање Деспотовице указано је и у другим публикацијама (Општина Горњи Милановац, 2015; Универзитет у Крагујевцу, 2014), као и у претходно наведеном истраживању мишљења локалног становништва (Општина Горњи Милановац, 2015). Река Дичина, на којој су спроведена фитоеколошка и хидролошка истраживања (Brković et al., 2011), је у бољем стању. Потребно је унапредити постојећи квалитет и других река – Чемернице, Каменице и Груже, као и изворишта (Општина Горњи Милановац, 2015). Општи закључак је да на ширем подручју планине Рудник висок еколошки статус има само око 15%, док добар еколошки статус има око 60% вода (Универзитет у Крагујевцу, 2014).

Шире подручје планине Рудник карактеришу могућности настанка природних непогода, пре свега „земљотреса, поплава, клизишта, временских непогода, пожара” (Универзитет у Крагујевцу, 2014, стр. 70), али узимајући у разматрање велике површине под шумом пожари представљају највећу претњу (Универзитет у Крагујевцу, 2014). У погледу узрока, проблема, обољевања и девастације шумских екосистема у Горњем Милановцу се јављају многи проблеми (Општина Горњи Милановац, 2015):

- 1) „Проблем сеча шума;
- 2) Угрожености шума од пожара;
- 3) Загађење ваздуха;
- 4) Појава киселих киша;
- 5) Климатски услови; и
- 6) Природни чиниоци” (стр. 158-159).

Највећа површина припада IV категорији угрожености (према М. Васићу – састојине храста и бора) (15393,75 ha, 60,7%). Значајна површина припада и V категорији угрожености (према М. Васићу – састојине букве и других лишћара) (9456,25 ha, 37,3%) (Општина Горњи Милановац, 2015).

Када је реч о утицају привредних активности на животну средину, рударство је најзначајније, али утицај бележе и погони/фабрике и пољопривреда. Значајна је и прекомерна експлоатација разних врста природних ресурса. Негативан утицај може имати масовни туризам, посебно услед изазивања пожара и загађења (неодговарајуће одлагање отпада и испуштање отпадних вода). На основу наведеног се закључује да у развоју туризма не би требало ићи на масовност, већ на поједине облике туризма који не нарушавају природу (Универзитет у Крагујевцу, 2014).

Као значајни проблеми који утичу на девастацију екосистема истичу се крчење шума (посебно појединих врста), напуштање тих површина и неадекватне активности у пољопривредној производњи. Примери негативног деловања човека су, већ раније поменути, нестанак крагујевачког слеза и угроженост мачјег уха (Општина Горњи Милановац, 2015). Строга заштићеност појединих врста васкуларне флоре, водоземаца, гмизаваца, гљива, птица и других елемената живог света, указују на њихов значај, али и угроженост.

У циљу решавања наведених еколошких проблема, посебан осврт у процесу развоја туризма Рудника би требало да буду његови одрживи облици (Цветановић, 2015). Као један од предлога за развој планине Рудник без нарушавања животне средине јесте екомунезј (Алексић Чеврљаковић, 2016).

У наставку су приказане карактеристике квалитета ваздуха у општини Горњи Милановац током 2021. године – мерна станица Општинска управа (Република Србија, Министарство заштите животне средине, Агенција за заштиту животне средине, 2022). На основу индикативних мерења, Горњи Милановац карактерише највећа средња вредност PM_{10} у Србији ($52 \mu g/m^3$) и највећи удео прекорачења (41%). Велики је број дана >50 (23), као и остварена максимална дневна вредност (128). На основу индикативних мерења, средња годишња вредност присутности тешких метала у PM_{10} (ng/m^3) је у границама дозвољених вредности – Pb 7, Cd 1,2, As 1, Cd 1,2 и Ni 3. Посматрајући средњу годишњу вредност суспендованих честица $PM_{2.5}$ ($\mu g/m^3$), на основу индикативних мерења, закључује се присуство загађења (37). Мануелним методама и наменским мерењима установљено је да је средња годишња вредност (у $\mu g/m^3$) SO_2 (2), NO_2 (28) и чађи (9), као и укупних таложних материја у ваздуху ($100 mg/m^2/дан$) у границама дозвољених вредности. Наведено потврђује и податак да није било дана са прекорачењем граничне вредности када је реч о SO_2 , NO_2 и чађи.

Бука се на територији општине Горњи Милановац мери на 10 места. Од наведеног броја, у 2022. години (мај и јул), током дневног периода на шест, а током ноћи на седасм места измерене вредности су веће од граничних. Само на два мерна места у оба дела дана не долази до вредности већих од граничних (Завод за јавно здравље Чачак, 2022б). Прекорачење меродавног нивоа буке по врсти мерних места приказано је у следећој табели (Табела 49).

Табела 49. Меродавни ниво буке – општина Горњи Милановац (2022. година)

Намена простора	Број мерних места	Меродавни ниво буке (прекорачење) - %		
		Дневно	Ноћно	Целодневно
„Подручја за одмор и рекреацију, болничке зоне и опоравилишта, културно историјски локалитети, велики паркови”	2	50,00	100,00	50,00
„Туристичка подручја, кампови и школске зоне”	2	100,00	50,00	50,00
„Чисто стамбено подручје”	2	100,00	100,00	100,00
„Пословно-стамбена подручја, трговачко-стамбена подручја и дечја игралишта”	1	100,00	100,00	100,00
„Градски центар, занатска, трговачка, административно-управна зона са становима, зона дуж аутопутева, магистралних и градских саобраћајница”	1	0,00	100,00	0,00
„Индустријска, складишна и сервисна подручја и транспортни терминали без стамбених зграда”	2	0,00	0,00	0,00

Извор: Аутор на основу – Завод за јавно здравље Чачак, 2022б

Анализом доступних података за 2020. годину (Републички завод за статистику Републике Србије, 2021), као последњу годину друге деценије XXI века, и 2001. годину (Републички завод за статистику Републике Србије, 2003), као прву годину XXI века, запажа се да у Моравичком управном округу и Ивањици постоји смањење пошумљености у шуми лишћарима за 1,14 ha, односно за 57,00%. У општини Ивањица је дошло до смањења пошумљености у шуми четинарима за 0,74 ha, односно за 1,64%. Укупна обрасла шумска површина се смањила у граду Чачку за 1825,95 ha, односно за 11,47%. Требало би навести и податак да је у Моравичком управном округу дошло до повећања посечене дрвне масе (m^3) и то лишћара за 20256 (19,61%) и четинара за 32830 (176,44%). У категорији сече лишћара, процентуално највеће повећање забележено је у општини Лучани (111,81%, тј. 7310 m^3), затим следе град Чачак (78,20%, тј. 4592 m^3) и општина Горњи Милановац (57,87%, тј. 10057 m^3), док је једино смањење забележено у општини Ивањица (-2,32%, тј. -1703 m^3). У категорији сече четинара, процентуално највеће повећање забележено је у општини Горњи Милановац (526,61%, тј. 1306 m^3), затим следе град Чачак (441,56%, тј. 340 m^3), општина Лучани (405,00%, тј. 1053 m^3) и општина Ивањица (167,19%, тј. 30131 m^3).

Загађење изазвано отпадних водама је један од главних еколошких проблема у Моравичком управном округу, што је и приказано у претходном тексту. Наведено додатно потврђују подаци приказани у следећој табели (Табела 50).

Табела 50. Отпадне воде у Моравичком управном округу

	Отпадне воде					Домаћинства прикључених на канализациону мрежу	
	Укупно	У системе за одвођење		Пречишћене отпадне воде		Бр.	%**
		Кол.	%*	Кол.	%*		
Моравички управни округ	12152,5	9385	77,23	2237	18,41	48202	66,15
Ивањица	1121	1121	100,00	-	-	3130	29,67
Лучани	591,1	358	60,57	-	-	3255	44,58
Чачак	7664,4	5130	66,93	-	-	30777	78,10
Горњи Милановац	2776	2776	100,00	2237	80,58	11040	70,74
Напомене: Кол. – количине су изражене у хиљадама m ³ ; %* - проценат од укупних отпадних вода; %** - проценат од укупног броја домаћинстава по попису из 2011. године.							

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2021

Као што је у претходној табели приказано, мала количина отпадне воде у Моравичком управном округу се пречишћава. Пречишћавање се врши само у општини Горњи Милановац и то у значајном проценту од укупне количине отпадних вода. Већина домаћинстава који имају прикључак на канализациони систем је из Чачка (63,85%). Потом следи Горњи Милановац (22,90%), Лучани (6,75%) и Ивањица (6,49%). Око две трећине домаћинстава у Моравичком управном округу има прикључак на канализациону мрежу. Добро стање је у Чачку и Горњем Милановцу (>70,00%), недовољно добро у Лучанима (<50,00%) и изузетно лоше у Ивањици (<30,00%). Наведени подаци указују да је потенцијално загађење због отпадних вода из домаћинстава највеће у Ивањици, а потом у Лучанима, Горњем Милановцу и Чачку.

Општи закључак јесте да су еколошки проблеми присутни у појединим деловима Моравичког управног округа. Потребно је већу пажњу посветити њиховом решавању. То је основ за очување природне и животне средине, али и будући развој туризма заснованог на природним ресурсима. Имплементација концепта одрживог туризма заснованог на природним ресурсима могла би допринети побољшању еколошког статуса анализираних подручја.

IV ДЕО: ТУРИЗАМ У МОРАВИЧКОМ УПРАВНОМ ОКРУГУ

1. ТУРИСТИЧКА ИНФРАСТРУКТУРА И СУПРАСТРУКТУРА МОРАВИЧКОГ УПРАВНОГ ОКРУГА

Туристичка инфраструктура и супраструктура представљају елемент којим се у великој мери може објаснити постојеће стање туризма одређене дестинације, уједно указујући и на основу даљег туристичког развоја. У циљу добијања потпуније слике о улагањима у туризам потребно је указати на податке Републичког завода за статистику Републике Србије (2021) о буџетским расходима и инвестицијама за 2020. годину. У Моравичком управном округу се 403.630.000,00 динара, односно 2,22% укупних буџетских расхода односи на делатност уметности, забаве и рекреације. Посматрајући буџетске расходе по локалним самоуправама, за наведену област највише се издваја у Чачку (2,69%), а потом у Горњем Милановцу (2,02%), Лучанима (1,18%) и Ивањици (0,36%). Инвестиције у нова основна средства у делатности услуга смештаја и исхране износе 35.190.000,00 динара, а у делатности уметности, забаве и рекреације 154.274.000,00 динара. Посматрајући процентуалну заступљеност инвестиција у области услуга смештаја и исхране у оквиру укупних инвестиција у нова основна средства по локалним самоуправама, оне су присутне у Ивањици (0,68%) и Чачку (0,45%). Када је реч о процентуалној заступљености инвестиција у области уметности, забаве и рекреације у оквиру укупних инвестиција (у нова основна средства) по локалним самоуправама, наведене инвестиције су присутне у Чачку (1,84%), Лучанима (1,56%), Горњем Милановцу (0,48%) и Ивањици (0,13%).

Постојећу саобраћајну инфраструктуру у Моравичком управном округу би требало диференцирати према врсти транспорта, односно саобраћаја:

- Друмски;
- Железнички; и
- Ваздушни.

Укупна дужина путева у Моравичком управном округу је 1639,162 km, од чега највише у Горњем Милановцу (30,23%), а затим Чачку (29,76%), Ивањици (22,56%) и Лучанима (17,46%). Од наведене дужине путева, 1329,247 km је савремени коловоз (81,09%). Највеће процентуално учешће савременог коловоза у укупној дужини путева у Моравичком управном округу има Горњи Милановац (26,24%), а потом Чачак (23,88%), Ивањица (16,01%) и Лучани (14,97%). Највеће процентуално учешће савременог коловоза у укупној дужини путева по локалним самоуправама има Горњи Милановац (86,79%), а потом Чачак (80,24%), Лучани (85,78%) и Ивањица (70,96%) (Републички завод за статистику Републике Србије, 2021).

Када је реч о категорији путева, у Моравичком управном округу најзаступљенији су општински путеви (983,506 km, тј. 60,00%). Након општинских по заступљености долазе државни путеви другог реда (485,807 km, тј. 29,64%) и државни путеви првог реда (169,849 km, тј. 10,36%) (Републички завод за статистику Републике Србије, 2021).

Процентуално учешће локалних самоуправа у дужини путева приказано је у следећој табели (Табела 51).

Табела 51. Процентуално учешће локалних самоуправа у дужини путева

	Процентуално учешће у дужини путева					
	локалне самоуправе			одређене категорије путева у Моравичком управном округу		
	ДП 1	ДП 2	ОП	ДП 1	ДП 2	ОП
Ивањица	21,32	32,70	45,98	78,83	24,88	17,29
Лучани	0,40	35,26	64,33	1,15	20,77	18,72
Чачак	10,94	17,84	71,22	53,37	17,91	35,32
Горњи Милановац	7,37	35,72	56,91	36,50	36,43	28,67
Напомене: ДП 1 – државни путеви првог реда; ДП 2 – државни путеви другог реда; ОП – општински путеви.						

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2021

Сви државни путеви првог реда у Моравичком управном округу представљају савремени коловоз.

Већина државних путева другог реда у Моравичком управном округу представља савремени коловоз (91,52%). Исти случај је и по локалним самоуправама – Чачак (100,00%), Горњи Милановац (97,26%), Лучани (89,89%) и Ивањица (78,37%). Највеће процентуално учешће у укупној дужини савременог коловоза државних путева другог реда у Моравичком управном округу има Горњи Милановац (38,72%), а потом Ивањица (21,31%), Лучани (20,40%) и Чачак (19,57%). Највеће процентуално учешће савременог коловоза државних путева првог реда у укупној дужини савременог коловоза по локалним самоуправама има Горњи Милановац (40,03%), а потом Лучани (36,95%), Ивањица (36,11%) и Чачак (22,23%) (Републички завод за статистику Републике Србије, 2021).

Већина општинских путева у Моравичком управном округу представља савремени коловоз (72,68%). Исти случај је и по локалним самоуправама – Лучани (83,43%), Горњи Милановац (78,51%), Чачак (72,25%) и Ивањица (52,24%). Највеће процентуално учешће у укупној дужини савременог коловоза општинских путева у Моравичком управном округу има Чачак (35,11%), а потом Горњи Милановац (30,97%), Лучани (21,49%) и Ивањица (12,42%). Највеће процентуално учешће савременог коловоза општинских путева у укупној дужини савременог коловоза по локалним самоуправама има Чачак (64,13%), а потом Лучани (62,58%), Горњи Милановац (51,48%) и Ивањица (33,85%) (Републички завод за статистику Републике Србије, 2021).

Од саобраћајница је потребно посебно истаћи државни пут IA реда ознаке А2 – „Београд-Обреновац-Лајковац-Љиг-Горњи Милановац-Прељина-Чачак-Пожега” (Влада Републике Србије, 2015). Када је реч о државним путевима IB реда кроз територију Моравичког управног округа пролазе саобраћајнице ознаке (Влада Републике Србије, 2015):

- 21 – „Нови Сад-Ириг-Рума-Шабац-Коцељева-Ваљево-Косјерић-Пожега-Ариље-Ивањица-Сјеница”;
- 22 – „Београд-Љиг-Горњи Милановац-Прељина-Краљево-Рашка-Нови Пазар-Рибариће-државна граница са Црном Гором (гранични прелаз Мехов Крш)”;
- 23 – „Појате-Крушевац-Краљево-Прељина-Чачак-Пожега-Ужице-Чајетина-Нова Варош-Пријепоље-државна граница са Црном Гором (гранични прелаз Гостун)”;

- 30 – „Ивањица-Ушће”.

Поред друмске, у Моравичком управном округу постоји у одређеној мери развијена железничка инфраструктура. Територијом Чачка и Лучана пролази регионална пруга број 213 „Сталаћ-Краљево-Пожега” (Влада Републике Србије, 2022). Наведеном пругом Чачак је повезан са Краљево и Пожегом. До Краљева се путује 44 min, а до Пожеге 38 min (Србија Воз а.д., 2022). На територији Моравичког управног округа између Чачка и Пожеге налазе се станице „Трбушани”, „Пријевор”, „Овчар Бања”, „Јелен До” и „Драгачево”, а између Чачка и Краљева станице „Балуга”, „Заблаће”, „Кукићи”, „Мршинци” и „Горичани” (Србија Воз а.д., 2022).

У Моравичком управном округу доступан је за коришћење и ваздушни саобраћај. На анализираној територији постоје два аеродрома са сагласношћу за коришћење. У Чачку се налази аеродром „Раван”, познат и као аеродром Прељина (оператер Чачански аероклуб), а у Горњем Милановцу аеродром „Прањани” (оператер „Аеродроми Србије” д.о.о. Ниш) (Директорат цивилног ваздухопловства Републике Србије, 25.05.2022.). На територији Моравичког управног округа постоји и један хелиодром са сагласношћу за коришћење – Таково Горњи Милановац (оператер компанија „Таково”) (Директорат цивилног ваздухопловства Републике Србије, 02.06.2022.). У непосредној близини Чачка налази се и међународни Аеродром „Морава” Краљево, IATA ознаке (IATA airport code) KVO и локацијског индикатора LYKV (аеродром са дозволом за коришћење) (Директорат цивилног ваздухопловства Републике Србије, 24.11.2022.).

Саобраћај, у ширем смислу, обухвата и пренос информација заснован на комуникацији. На територији Моравичког управног округа постоји 39 пошта. Највише их је заступљено у Чачку (16, тј. 41,03%), а потом у Горњем Милановцу (10, тј. 25,64%), Ивањици (7, тј. 17,95%) и Лучанима (6, тј. 15,38%). Забележено је 67431 телефонски претплатник. Од наведеног броја већина је у Чачку (57,92%), а потом следе Горњи Милановац (20,41%), Ивањица (12,56%) и Лучани (9,11%) (Републички завод за статистику Републике Србије, 2021).

Поред саобраћајне, у Моравичком управном округу су развијени и други облици инфраструктуре. Снабдевање водом врши се, у зависности од дела округа, путем водоводног система „Рзав”, локалних водовода, као и каптираних бунара (Слика 20).

Слика 20. Један од природних извора воде (Губеревци, општина Лучани)

Извор: Аутор

Електро, мобилна и интернет мрежа је развијена широм округа, али се проблеми најчешће јављају зими у удаљеним планинским и сеоским пределима – пре свега Ивањице. Моравички управни округ је у надлежности Дистрибутивног подручја (ДП) Краљево и електродистрибуција (ЕД) Краљево, Лазаревац и Чачак.

У Моравичком управном округу постоје и објекти који су намењени дистрибуцији културног садржаја. На анализираној територији постоји четири биоскопа, по један у свакој локалној самоуправи. Укупан број седишта је 1861, највише у Чачку (36,70%), а потом у Ивањици (33,96%), Горњем Милановцу (21,28%) и Лучанима (8,06%) (Републички завод за статистику Републике Србије, 2021). Најзначајније установе културе у Моравичком управном округу приказане су у следећој табели (Табела 52).

Табела 52. Најзначајније установе културе у Моравичком управном округу

Локална самоуправа	Установе културе
Ивањица	Дом културе Ивањица, Библиотека „Светислав Вуловић”
Лучани	Културни центар општине Лучани Гуча, Библиотека општине Лучани Гуча
Чачак	Народни музеј Чачак, Градска библиотека „Владислав Петковић Дис”, Уметничка галерија „Надежда Петровић”, Међуопштински историјски архив, Културни центар Чачак, Градско позориште Чачак
Горњи Милановац	Културни центар, Библиотека „Браћа Настасијевић”, Музеј рудничко-таковског краја

Извор: Аутор

Претрагом базе података културе Србије „е-Култура” и њеном анализом утврђено је стање броја културних установа у Моравичком управном округу. На територији

Моравичког управног округа постоји 59 установа културе. Ивањица има 22 установе културе, од чега 15 изворних певачких група, 2 културно-уметничка друштва и по 1 библиотеку, биоскоп, галерију, позориште и дом културе. Лучани имају 15 установа културе, од чега 4 певачке групе, 2 културно-уметничка друштва, 2 трубачка оркестра и по 1 библиотека, биоскоп, задруга жена, еколошко друштво, културни центар, удружење сликара и вајара и црквено-варошки хор. Чачак има 12 установа културе, од чега 3 културно-уметничка друштва и по 1 биоскоп, библиотеку, позориште, дом културе, културни центар, историјски архив, музеј, трубачки оркестар и уметничку галерију. Горњи Милановац има 10 установа културе, од чега 3 културно-уметничка друштва, 2 галерије и по 1 библиотека, биоскоп, позориште, музеј и културни центар (еКултура, 2022).

Спортска инфраструктура је присутна у Моравичком управном округу. У Чачку постоји спортска дворана „Младост”, градски стадион, отворени терени (атлетска стаза, терени за мале спортове, тениски терени, фудбалски терени, скејт парк и други објекти), отворени базени, „Соколана”, хала КК „Борац” Чачак (позната и као „Хала крај Мораве”), али и многи други објекти. У Лучанима су значајни спортски терени у Гучи (стадион, терени за кошарку, базен и други објекти), стадион ФК „Младост” Лучани, тениски терени и базен у Лучанима. У Горњем Милановцу се издвајају спортска хала „Бреза”, градски базен, стадион ФК „Металац”, стадион ФК „Таково” и одбојкашки терен са песком. У Ивањици је значајно поменути терен ФК „Јавор” и инфраструктуру за зимске спортове на Голији.

Посебан значај за туризам имају организације у чијој су надлежности активности његовог развоја. Поред четири локалне туристичке организације (Туристичка организација општине Ивањица, Туристичка организација општине Лучани „Драгачево“ Гуча, Туристичка организација општине Горњи Милановац), постоји и једна регионална туристичка организација – Туристичка организација регије Западна Србија. Туристичка регија Западна Србија обухвата три локалне самоуправе из Моравичког управног округа. Горњи Милановац је једина локална самоуправа из Моравичког управног округа која не припада наведеној регији.

Туристичка организација Чачка има просторије у центру града, инфо-центар у згради Културног центра (раније познат као Дом културе), Овчар Бањи (некадашња бензинска станица) и на брду Љубић. Туристичка организација општине Лучани „Драгачево” Гуча има просторије у центру Гуче, као и просторије на аутобуској станици у Гучи које се користе током одржавања Драгачевског сабора трубача у Гучи. Туристичка организација општине Горњи Милановац и општине Ивањица имају просторије у центру насеља (Горњи Милановац, Ивањица).

Анализом базе категорисаних смештајних објеката (Министарство туризма и омладине, 2022), утврђено је да у Моравичком управном округу по подацима за октобар 2022. године постоји 17 категорисаних хотелских смештајних објеката. Приказ структуре наведених објеката дат је у следећој табели (Табела 53).

Табела 53. Структура категорисаних хотелских смештајних објеката у Моравичком управном округу

		Број	Процент
Локална самоуправа	Ивањица	5	29,41
	Лучани	2	11,76
	Чачак	8	47,06
	Горњи Милановац	2	11,76
Врста објекта	Хотел	12	70,59
	Гарни хотел	5	29,41
Категорија (број звездица)	1	1	5,88
	2	4	23,53
	3	6	35,29
	4	6	35,29

Извор: Аутор на основу – Министарство туризма и омладине, 2022

На основу претходне табеле се може закључити да доминира хотел као врста смештајног објекта. Запажа се такође да се највећи број смештајних објеката налази на територији Чачка и има категорију три и четири звездице.

Приказ структуре категорисаних хотелских смештајних објеката по локалним самоуправама дат је у следећој табели (Табела 54).

Табела 54. Структура категорисаних хотелских смештајних објеката по локалним самоуправама

		Ивањица	Лучани	Чачак	Горњи Милановац
Хотел	Бр.	4	2	5	1
	%	80,00	100,00	62,50	50,00
Гарни хотел	Бр.	1	0	3	1
	%	20,00	0,00	37,50	50,00
1 звездица	Бр.	1	0	0	0
	%	20,00	0,00	0,00	0,00
2 звездице	Бр.	2	1	0	1
	%	40,00	50,00	0,00	50,00
3 звездице	Бр.	1	1	4	0
	%	20,00	50,00	50,00	0,00
4 звездице	Бр.	1	0	4	1
	%	20,00	0,00	50,00	50,00

Извор: Аутор на основу – Министарство туризма и омладине, 2022

На основу претходне табеле закључује се да су хотели заступљени са $\geq 50,00\%$ у броју објеката – највише у Лучанима (сви објекти), а најмање у Горњем Милановцу (половина објеката). У Ивањици су највише заступљени објекти са две звездице, у Лучанима су подједнако присутни објекти са две и три звездице, у Чачку са три и четири звездице, а у Горњем Милановцу са две и четири звездице.

Приказ структуре категорисаних хотелских смештајних објеката према врсти објекта дат је у следећој табели (Табела 55).

Табела 55. Структура категорисаних хотелских смештајних објеката према врсти објекта

		Хотел	Гарни хотел
Ивањица	Бр.	4	1
	%	33,33	20,00
Лучани	Бр.	2	0
	%	16,67	0,00
Чачак	Бр.	5	3
	%	41,67	60,00
Горњи Милановац	Бр.	1	1
	%	8,33	20,00
1 звездица	Бр.	0	1
	%	0,00	20,00
2 звездице	Бр.	4	0
	%	33,33	0,00
3 звездице	Бр.	4	2
	%	33,33	40,00
4 звездице	Бр.	4	2
	%	33,33	40,00

Извор: Аутор на основу – Министарство туризма и омладине, 2022

Највећи проценат хотела из Моравичког управног округа налази се у Чачку, а потом следе Ивањица, Лучани и Горњи Милановац. По трећина хотела има категорију две, три и четири звездице, док једну звездицу нема ниједан хотел. Већина гарни хотела налази се у Чачку. Поред Чачка, гарни хотели су присутни и у Ивањици и Горњем Милановцу, али их нема у Лучанима. Највећи проценат гарни хотела има категорију три или четири звездице, а потом следи категорија једна звездица. Категорију две звездице нема ниједан гарни хотел у Моравичком управном округу.

Приказ структуре категорисаних хотелских смештајних објеката према категорији објекта дат је у следећој табели (Табела 56).

Табела 56. Структура категорисаних хотелских смештајних објеката према категорији објекта

		1 звезда	2 звезде	3 звезде	4 звезде
Ивањица	Бр.	1	2	1	1
	%	100,00	50,00	16,67	16,67
Лучани	Бр.	0	1	1	0
	%	0,00	25,00	16,67	0
Чачак	Бр.	0	0	4	4
	%	0,00	0,00	66,67	66,67
Горњи Милановац	Бр.	0	1	0	1
	%	0,00	25,00	0	16,67
Хотел	Бр.	0	4	2	2
	%	0,00	100,00	33,33	33,33
Гарни хотел	Бр.	1	0	4	4
	%	100,00	0,00	66,67	66,67

Извор: Аутор на основу – Министарство туризма и омладине, 2022

Сви објекти категорије једна звезда се налазе у Ивањици и реч је о гарни хотелу као врсти објекта. Сви објекти са две звезде су хотели, половина их је из Ивањице, а по четвртина из Лучана и Горњег Милановца. У Чачку нема објеката са две звезде. Већина објеката са три звезде је у Чачку (две трећине; има их и у Ивањици и Лучанима) и реч је о гарни хотелима (две трећине).

Поред карактеристика смештајних објеката према врсти и категорији потребно је анализирати и њихов капацитет. Приказ капацитета анализираних објеката дат је у следећој табели (Табела 57).

Табела 57. Капацитети категорисаних хотелских смештајних објеката у Моравичком управном округу

	Смештајне јединице	Кревети	Индивидуални лежаји (капацитет)
Укупно	513	850	1036
Просек	30,18	50,00	60,94
Минимум	8	16	16
Максимум	80	128	175

Извор: Аутор на основу – Министарство туризма и омладине, 2022

Приказ капацитета смештајних објеката по локалним самоуправама дат је у следећој табели (Табела 58).

Табела 58. Капацитет категорисаних хотелских смештајних објеката по локалним самоуправама

		Ивањица	Лучани	Чачак	Горњи Милановац
Смештајне јединице	Укупно	167	63	210	73
	%	32,55	12,28	40,94	14,23
	Просек	33,40	31,50	26,25	36,50
	Минимум	17	27	8	19
	Максимум	80	36	51	54
Кревети	Укупно	276	115	295	164
	%	32,47	13,53	34,71	19,29
	Просек	55,20	57,50	36,88	82,00
	Минимум	29	41	16	36
	Максимум	126	74	72	128
Индивидуални лежаји (капацитет)	Укупно	298	134	389	215
	%	28,76	12,93	37,55	20,75
	Просек	59,60	67,00	48,63	107,50
	Минимум	35	54	16	40
	Максимум	126	80	103	175

Извор: Аутор на основу – Министарство туризма и омладине, 2022

Највише смештајних јединица, кревета и индивидуалних лежаја има у Чачку, а најмање у Лучанима. Просеци по објекту су највећи у Горњем Милановцу, а најмањи у Чачку. Највећи минимални број смештајних јединица, кревета и индивидуалних лежаја по објекту је забележен у Лучанима, а најмањи у Чачку. Највећи максимални број смештајних јединица и кревета по објекту је забележен у Ивањици, док је највећи максимални број индивидуалних лежаја по објекту забележен у Горњем Милановцу. Најмањи максимални број смештајних јединица и индивидуалних лежаја по објекту забележен је у Лучанима, а кревета у Чачку.

Приказ капацитета категорисаних хотелских смештајних објеката по врсти и категорији објекта (звездице) дат је у следећој табели (Табела 59).

Табела 59. Капацитет категорисаних хотелских смештајних објеката по врсти и категорији објекта (звездице)

		Врста објекта		Категорија објекта (број звездица)			
		Хотел	Гарни хотел	1	2	3	4
Смештајне јединице	Укупно	416	97	18	135	224	136
	%	81,09	18,91	3,51	26,32	43,66	26,51
	Просек	34,67	19,40	18,00	33,75	37,33	22,67
	Минимум	11	8	18	17	8	11
	Максимум	80	31	18	54	80	35
Кревети	Укупно	693	157	32	287	336	195
	%	81,53	18,47	3,76	33,76	39,53	22,94
	Просек	57,75	31,40	32,00	71,75	56,00	32,50
	Минимум	16	16	32	29	16	16
	Максимум	128	45	32	128	126	46
Индивидуални лежаји (капацитет)	Укупно	850	186	35	348	408	245
	%	82,05	17,95	3,38	33,59	39,38	23,65
	Просек	70,83	37,20	35,00	87,00	68,00	40,83
	Минимум	24	16	35	37	16	24
	Максимум	175	54	35	175	126	55

Извор: Аутор на основу – Министарство туризма и омладине, 2022

Већи укупан и просечан број смештајних јединица, кревета и индивидуалних лежаја имају хотели. Хотели имају већи максимални број смештајних јединица, кревета и индивидуалних лежаја по објекту, као и већи минимални број смештајних јединица и индивидуалних лежаја. Минимални број кревета је идентичан код хотела и гарни хотела.

Највише смештајних јединица, кревета и индивидуалних лежаја је забележено код објеката са три звездице, а најмање код објеката са једном звездицом. Највећи просечан број смештајних јединица по објекту је забележен код објеката са три, а кревета и индивидуалних лежаја код објеката са две звездице. Најмањи просечан број смештајних јединица, кревета и индивидуалних лежаја по објекту је забележен код објеката са једном звездицом. Највећи минимални број смештајних јединица и индивидуалних лежаја забележен је код објеката са две звездице, а кревета код објеката са једном звездицом. Најмањи минимални број смештајних јединица и индивидуалних лежаја је забележен код објеката са три звездице, а кревета код објеката са три и четири звездице. Највећи максимални број смештајних јединица забележен је код објеката са три звездице, а кревета и индивидуалних лежаја код објеката са две звездице. Најмањи максимални број смештајних јединица, кревета и индивидуалних лежаја забележен је код објеката са једном звездицом.

Према подацима добијеним од Туристичке организације општине Горњи Милановац (*Turistička organizacija opštine Gornji Milanovac, e-mail* комуникација, 06. октобар 2022.), на територији општине постоји више од 90 објеката који су категорисани као сеоска туристичка домаћинства, апартмани, куће или собе. Већина објеката је у сеоским подручјима, али постоји и око 10 објеката на подручју града. Планина Рудник доминира по критеријуму броја објеката. Поред Рудника, истичу се и Коштунићи, као село које је један од пионира у развоју сеоског туризма. Такође, значајан број домаћинства је

лоциран и у осталим селима – Мајдан, Леушићи, Трудељ, Брусница, Велереч и друга. Домаћинства располажу капацитетима у распону 2-8 лежаја. Према капацитетима се издваја домаћинство „Три хрста” (Клатичево) и „Рајски конаци” (Леушићи). Поредеша садашње стање са стањем у претходном периоду, запажа се тренд константног раста броја категорисаних домаћинстава. Из наведеног произилази закључак да у новије време постоји тенденција снажног континуираног развоја сеоског туризма на територији општине Горњи Милановац.

Према подацима добијеним од Туристичке организације општине Ивањица (Милоје Остојић, *e-mail* комуникација, 03. октобар 2022.), на територији општине постоји око 50 објеката који су категорисани као сеоска туристичка домаћинства и домаћинства домаће радиности. Приметно је да је око половине објеката у месној заједници Ивањица. Поред Ивањице, објекти су присутни и у месним заједницама: Кушићи, Прилике, Брезова, Средња река, Међуречје, Девићи, Лиса, Остатија, Буковица, Братљево, Осоница и Придворица. Већина објеката је категорисана са четири звездице, али су присутни и објекти са три и две звездице.

У општини Лучани значајно је напоменути објекте у Горњој Краварици, Грабу, Гучи и Пшанику. Туристичка организација општине Лучани наводи да се током 2021. године само 16 домаћинстава (од некада 80) бави пружањем туристичких услуга у форми прихвата туриста (Туристичка организација „Драгачево”, 2021а). У Чачку су објекти присутни у Рошцима, Соколићима, Слатини, Мрчајевцима, Заблаћу, Прељини, али и другим местима (Мајсторовић и Стаменковић, 2021).

На територији Моравичког управног округа постоји шест ловачких удружења (ЛУ) која су саставни део Ловачког савеза Централне Србије. Реч је о ЛУ „Војвода Милан Обреновић” – Горњи Милановац, ЛУ „Драгачево” – Гуча, ЛУ „Чачак”, ЛУ „Раде Јоксић” – Жежевица, ЛУ „Радиша Поштић” – Мрчајевци и ЛУ „Чемерница” – Ивањица. Постоје одређени објекти којима газдују ловачка удружења (чеке, ловачки домови, канцеларије и други објекти) (Ловачки савез Централне Србије), али инфраструктура није развијена на потребном нивоу (Слика 21). Поред ловишта којима газдују ловачка удружења, постоје и ловишта којима газдују Србијашуме. Најзначајнији објекти су шумска кућа на Руднику и ловачка кућа у Мојсињу (Србијашуме, 2022).

Слика 21. Ловачки објекти у Драгачеву

Извор: Аутор

Међу најзначајнијим објектима планинарске инфраструктуре у Чачку налази се планинарски дом који има четири собе и укупно 28 кревета. Постоје и друге просторије, као што су дневни боравак, потпуно опремљена кухињска просторија и уређен санитарни чвор. Нема пијаће воде. Користи се централни систем грејања (ПД „Каблар”, 2022а). У следећој табели (Табела 60) дат је приказ планинарских стаза на Овчару и Каблару.

Табела 60. Планинарске стазе на Овчару и Каблару

Назив	Дужина (m)	Време проласка	Висинска разлика (m)
„Девојачка стена”*	2700	2 h	600
„Стаза Светог Саве”*	3400	2 h	600
„Каблар”	5400	2 h	600
„Грабова коса”	5700	2 h	600
„Кота 889”	2450	2 h	600
„Кађеница”	4350	1 h 45 min	500
„Дебела гора”	8450	3 h 30 min	510
„Овчар”	9540	4 h	700
„Стаза Душана Крњајића”	5600	2 h	365
„Ваведење”	6200	3 h 30 min	810
„Раткова стаза”*	2400	2 h 30 min	700
„Овчарско-кабларска трансверзала”	45000	16 h	750
Напомене: * – Опасне стазе.			

Извор: ПД „Каблар”, 2022б

Предео око Атомске бање Горња Трепча се такође одликује стазама. Оне су у надлежности Планинарског клуба „ФРА”. У наредној табели (Табела 61) дат је приказ планинарских стаза у околини Горње Трепче.

Табела 61. Планинарске стазе у околини Горње Трепче

Стаза	Карактеристике
Трансферзала ФРА	Дужина 51 km Успон 2048 m Силазак 2040 m
Трепча-Острица-Буковик-Трепча	16,5 km Успон 810 m
МЗ Горња Трепча-Атомска бања-Буковик-МЗ Г. Трепча	Дужина 12 km Укупан успон и спуст 532 m
МЗ Горња Трепча-Вујан-Буковик-МЗ Горња Трепча	Дужина 21,2 km Укупан успон и спуст 927 m
Једносмерна стаза Атомска бања (центар)-Вујан-Атомска бања	Дужина 12 km Укупан успон и спуст 565 m
Једносмерна стаза Атомска бања (центар)-Буковик-Атомска бања	Дужина 10,5 km Укупан успон и спуст 495 m
Једносмерна стаза Атомска бања (центар)-Острица-Атомска бања	Дужина 18 km Укупан успон и спуст 829 m
Прстен	Дужина 28,2 km Укупан успон 1360 m Укупан спуст 1375 m
Стаза за планинарски маратон Горња Трепча-Атомска бања-Манастир Вујан-Велики Вујан-Буковик-Ловачка кућа Остра-МЗ Горња Трепча	Дужина 31,5 km Укупан успон и спуст 1514 m
Планинарска стаза Три врха Атомске бање МЗ Горња Трепча-Атомска бања-Манастир Вујан-Велики Вујан-Буковик-Острица-Соколица-МЗ Горња Трепча	Дужина 28,2 km Укупан успон и спуст 1375 m
Трекинг стазе	Основна стаза 15 km Средња стаза 21 km Велика стаза 31,5 km

Извор: Аутор на основу – Планинарске стазе Атомске бање Горња Трепча, нема датума

На територији Горњег Милановца постоји Планинарско смучарско друштво „Рудник”. Друштво нема свој дом, али је на коришћење добило просторије код Црвеног крста у Горњем Милановцу и у Основној школи у Савинцу. Преглед стаза ПСД „Рудник” дат је у следећој табели (Табела 62).

Табела 62. Планинарске стазе на подручју Горњег Милановца

Врста стазе	Рута	Дужина (km)	Захтевност
Обележене стазе	Варошица Рудник-Велики Штурац-Горња Црнућа	18	Средње тешка
	Горња Црнућа-Ерића станови-Горња Црнућа	13	Лака
	Брђани-Вујан-Горња Трепча	16	Средње тешка
	Стара чаршија-Савинац	12	Лака
	Рајац-Суворбор	16	Средње тешка
	Грабовица-Треска (Тријеска)	14	Средње тешка
	Љутовница (црква брвнара)-Таково-Савинац	16	Лака
Необележене стазе	Горњи Бањани-Савинац	18	Средње тешка
	Галич-Савинац	12	Лака
	Грабовица-Јешевац	16	Средње тешка
	Трасом воза ћире (Срчаник-Крива река)	15	Лака
	Варошица Рудник-Звезда	15	Средње тешка
	Брђани-Савинац	16	Тешка
	Равна гора Галовићи (аеродром)	14	Средње тешка
	Ибарски пут-Острвица	10	Тешка

Извор: Аутор на основу – Миливоје Михаиловић, *e-mail* комуникација, 15. јун 2022.

На територији Ивањице постоји Планинарско друштво „Голија” и Клуб екстремних спортова „Стари Влах”. У наредној табели (Табела 63) дат је приказ планинарских стаза у Ивањици.

Табела 63. Планинарске стазе у Ивањици

Назив стазе	Рута	Дужина (km)	Време проласка	Висинска разлика (m)
„Кошанинова језера”	Манастир Придворица-реком Студеницом-Кошанинова језера/Молитве-реком Студеницом до ушћа Брадуљице (мрестилиште)-брдо Градина-Придворица	14	4,30 h лаганог хода	340
„Голијска река 1”	Голијска река-Преко брдо-Јанков камен-Бабића ливаде-Голијска река	9,1	3-4 h лаганог хода	425
„Голијска река 2”	Голијска река-Хадучка вода-Ташове ливаде-Пашина чесма-Бојово брдо-поред извора Милошице до Голијске реке	10,5	Око 5 h лаганог хода	340

Назив стазе	Рута	Дужина (km)	Време проласка	Висинска разлика (m)
„Куманица-Округлица”	Куманица („Вила Аврамовић”)-Мојсилова раван-извор Ђунова вода-Калил-језеро Небеска суза-Округлица (Стаза 2)	7,74	Око 3 h лаганог хода	550
„Дајићи-Округлица”	Дајића брдо (дом ПСК „Голија”)-шумом-земљани пут-Небеска суза-Округлица (Стаза 1)	7	Око 2,30 h лаганог хода	165
„Дајића брдо-Јанков камен”	Дајића брдо (омладински камп)-Средња река (кроз насеље)-поред Масловарића брдо-Каралићи-Бабића брдо-Голијска река-Ски-стаза-Јанков камен	14,6	Око 4,30 h пешачења	503 (просечан нагиб 8,7%)
„Мучањ”	Катићи-регионалним путем-одвајање ка Мучњу-Јеринин град-обилазак „Савине воде”-Катићи	17	4-5 h лаганог пешачења	534
„Кушићи-Јавор (Василијин врх)”	Кушићи-магистралним путем према Сјеници-старим путем према Јавору и Сјеници-Василијин врх	10,7	3,00 h пешачења	519
„Братљево 1” („Породична стаза”)	Братљево-према школи-одвајање кроз шуму-према Ивковићим 2,5 km-каменолом-Братљево	5,3	Око 2 h лаганог хода	90
„Братљево 2” („Шумска стаза”)	Братљево-Извор „Змајевац”-Нешовића брдо-Извор „Змајевац” (друга траса)-Братљево	5,1	Око 2 h лаганог хода	190
„Братљево 3” („Беби стаза”)	Братљево-школа-шумом поред резервоара воде, бившег погона конфекције „Јавор” и старог магацина-Братљево	1,6	0,30 h	20
„Тепрч”	Ивањица (центар)-Градски парк-Моравица (стаза испод одмаралишта Голија и игралишта ФК „Јавор”)-Црњевски мост-Црњево-Тепрч-Црњевско брдо-Муцина вода-Свештица-Камени мост-Ивањица	1,3	4 h лаганог пешачења	459
„Равнине-Округлица”	Равнине (асфалтиран пут ка Дајићком језеру)-Макадамски пут ка Округлици-шумом-Ловачка чека-Небеска суза-Округлица-Ловачка чека (спајање са стазама према Дајићима и Куманици)-Равнине	4	1 h лаганог пешачења	195

Извор: Остојић, 2017

На територији Моравичког управног округа постоје две *via ferrate* (итал. *via ferrata*). Њихов приказ дат је у следећој табели (Табела 64).

Табела 64. *Виа ферате* у Моравичком управном округу

Назив	Година градње	Приступ	Дужина (сајле)	Висинска разлика	Време преласка
Мучањ	2022.	27 km од центра ивањице (35 min вожње)	500 m	200 m	Време преласка око 3 h, силазак 1 h
Каблар (Турчиновац)	2010.	45 min пешачења, 400 m успон	60 m	45 m	Пењање и силазак траје укупно око 1 h

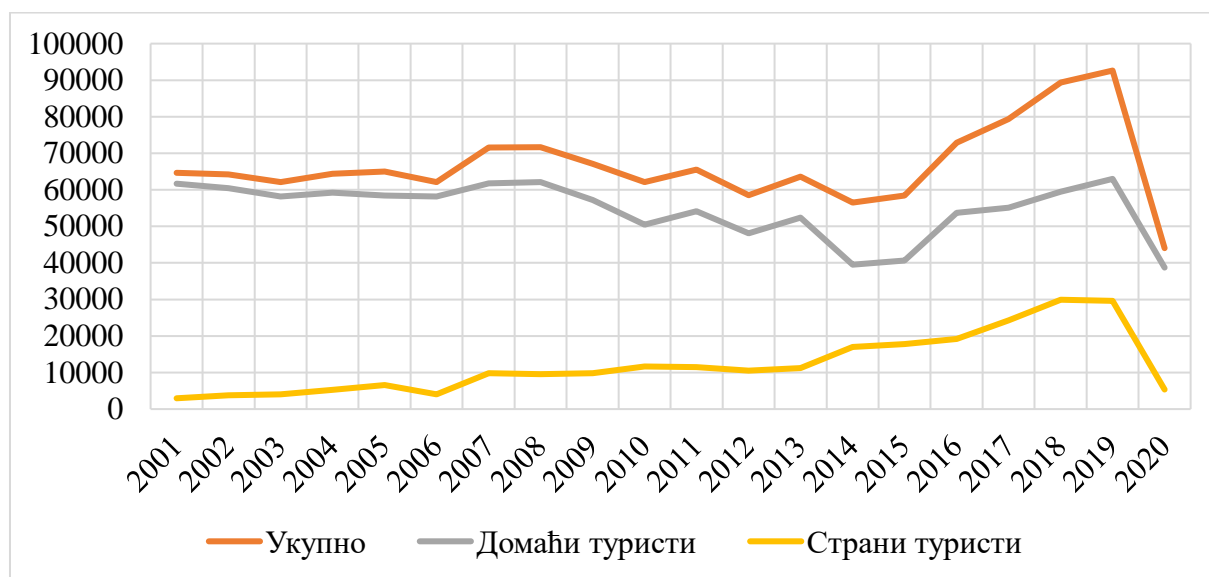
Извор: Аутор

Виа ферата ка пећини Турчиновац је прва *виа ферата* у Србији која води до пећине Турчиновац. У надлежности је Клуба екстремних спортова „Армадило”.

2. ТУРИСТИЧКИ ПРОМЕТ У МОРАВИЧКОМ УПРАВНОМ ОКРУГУ

Анализа туристичког промета у Моравичком управном округу је заснована на подацима Републичког завода за статистику Републике Србије за прве две деценије XXI века (Републички завод за статистику Републике Србије, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010а, 2010б, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021). На наредној слици (Слика 22) дат је приказ броја долазака туриста у Моравички управни округ 2001-2020. године.

Слика 22. Доласци туриста у Моравички управни округ (2001-2020. године)

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010а, 2010б, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021

У наредној табели (Табела 65) дат је приказ кључних показатеља долазака туриста у Моравички управни округ 2001-2020. године.

Табела 65. Кључни показатељи долазака туриста у Моравички управни округ

	Укупно		Домаћи		Страни			
	Број	% пром.	Број	% пром.	Број	% пром.	% удео	
Просек	166799,50	3,53	154618,30	-1112,05	12181,20	1328,51	17,50	
Мин.	Бр.	44029	-131,88	38709,00	-37,24	2956,00	27,64	4,57
	Год.	2020	2020	2020	2020	2001	2002	2001
Макс.	Бр.	92623	43,31	62984,00	2,12	29913,00	911,94	33,47
	Год.	2019	2019	2019	2019	2018	2018	2018
>0	-	9	-	3	20	19	20	

Напомене: % пром. – процентуална промена у односу на базни период (2001. година).

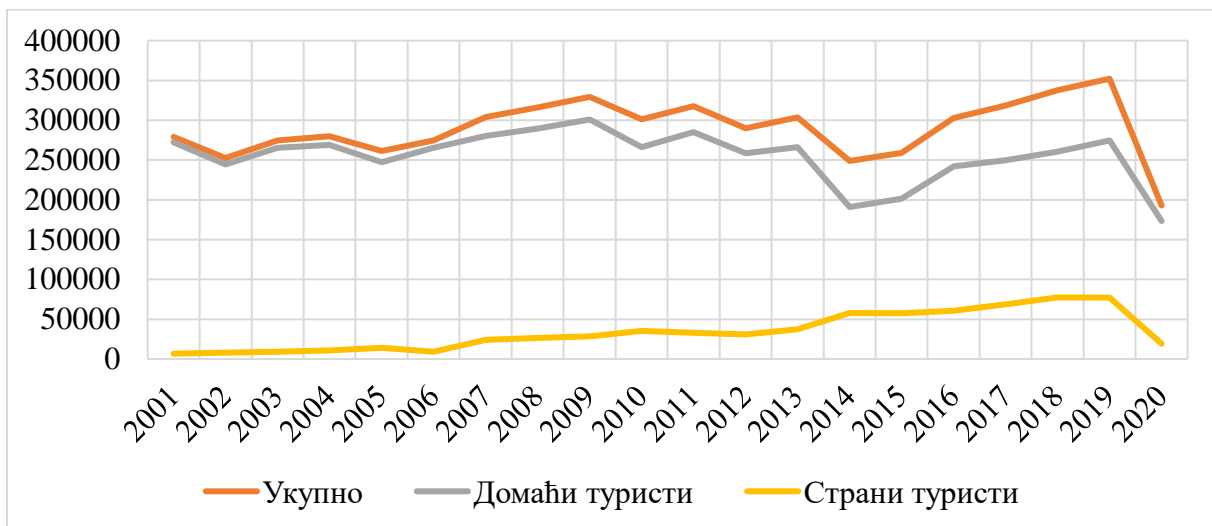
Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010а, 2010б, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021

Посматрајући просечну процентуалну промену у односу на базну годину (2001) закључује се да постоји тренд повећања броја долазака туриста у Моравички управни округ (благо повећање), као и страних туриста (велико повећање), док број долазака домаћих туриста бележи смањење. Највећи број долазака туриста, као и домаћих туриста, забележен је у години пре почетка пандемије *COVID-19* у Републици Србији (2019), да би у првој пандемијској години (2020) резултати били најлошији. Са друге стране, највећи број долазака страних туриста забележен је 2018. године, а у 2020. години и поред смањења броја долазака није достигнут њихов најмањи број регистрован 2001. године. У броју долазака доминирају домаћи туристи, иако се запажа тренд повећања учешћа страних туриста.

На наредној слици (Слика 23) дат је приказ броја ноћења туриста у Моравичком управном округу 2001-2020. године.

Слика 23. Ноћења туриста у Моравичком управном округу (2001-2020. године)

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010а, 2010б, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021

У наредној табели (Табела 66) дат је приказ кључних показатеља ноћења туриста у Моравичком управном округу 2001-2020. године.

Табела 66. Кључни показатељи ноћења туриста у Моравичком управном округу

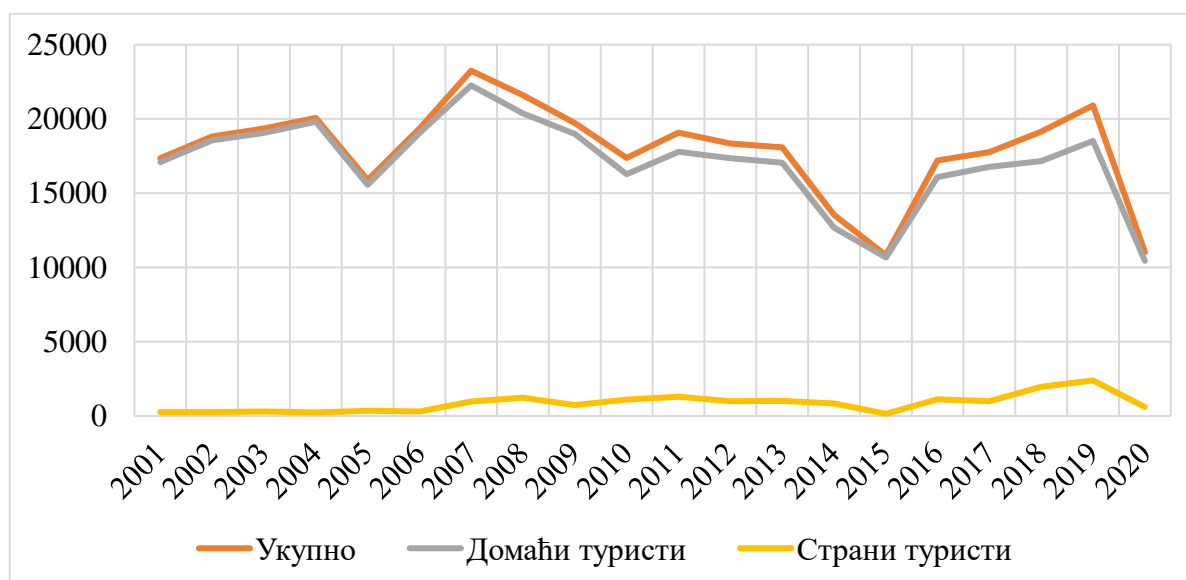
	Укупно		Домаћи		Страни			
	Број	% пром.	Број	% пром.	Број	% пром.	% удео	
Просек	289783,70	4,10	255145,60	-6,56	34638,10	4,30	11,68	
Мин.	Бр.	192843,00	-30,86	173384,00	-36,28	6812,00	0,17	2,44
	Год.	2020	2020	2020	2020	2001	2002	2001
Макс.	Бр.	352171,00	26,26	300977,00	10,61	77431,00	10,37	23,32
	Год.	2019	2019	2009	2009	2018	2018	2014
>0	-	12	-	5	20	19	20	
Напомене: % пром. – процентуална промена у односу на базни период (2001. година).								

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010а, 2010б, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021

Посматрајући просечну процентуалну промену у односу на базну годину (2001) закључује се да постоји тренд благог повећања броја ноћења туриста у Моравичком управном округу, као и страних туриста, док број ноћења домаћих туриста бележи смањење. Пандемија *COVID-19* условила је најлошије резултате у погледу ноћења туриста, као и домаћих туриста. На стране туристе пандемија је утицала у погледу смањења броја ноћења, али и поред тога нису достигнути резултати са почетка XXI века. У броју ноћења доминирају домаћи туристи, иако се запажа тренд повећања учешћа страних туриста.

На наредној слици (Слика 24) дат је приказ броја долазака туриста у општину Ивањица 2001-2020. године.

Слика 24. Доласци туриста у општину Ивањица (2001-2020. године)

Извор: Аутор на основу Републички завод за статистику Републике Србије, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010а, 2010б, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021

У наредној табели (Табела 67) дат је приказ кључних показатеља долазака туриста у општину Ивањица 2001-2020. године.

Табела 67. Кључни показатељи долазака туриста у општину Ивањица

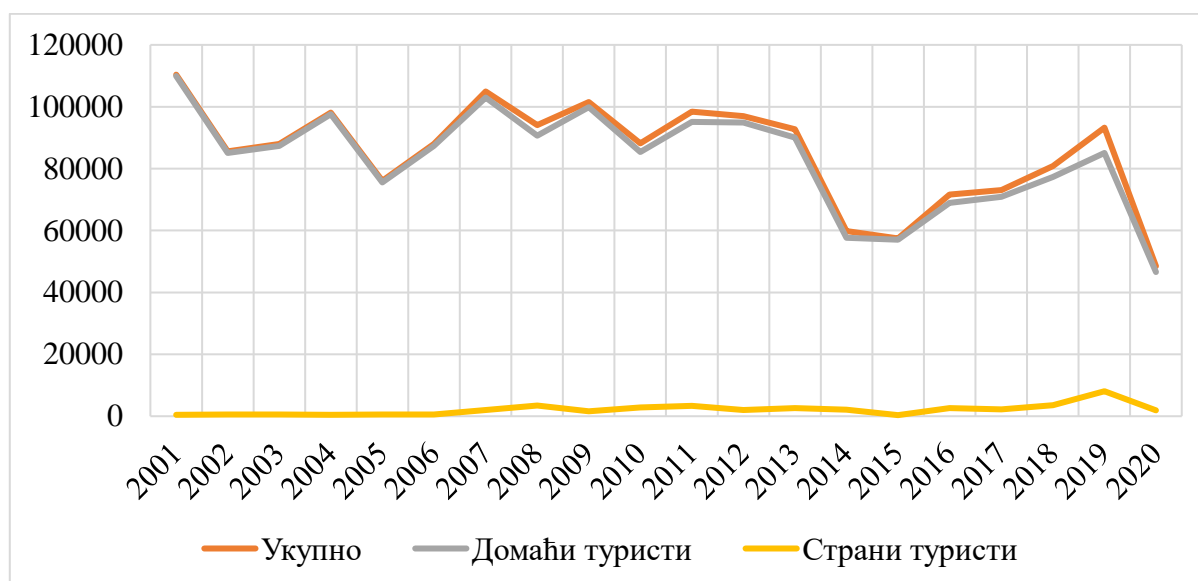
	Укупно		Домаћи		Страни			
	Број	% пром.	Број	% пром.	Број	% пром.	% удео	
Просек	17938,80	3,55	17078,60	-0,08	860,20	239,02	4,72	
Мин.	Бр.	10818	-37,66	10446	-38,88	149	-43,35	1,27
	Год.	2015	2015	2020	2020	2015	2015	2004
Макс.	Бр.	23248	33,96	22261	30,25	2396	811,03	11,46
	Год.	2007	2007	2007	2007	2019	2019	2019
>0	-	14	-	11	-	16	-	
Напомене: % пром. – процентуална промена у односу на базни период (2001. година).								

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010а, 2010б, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021

Посматрајући просечну процентуалну промену у односу на базну годину (2001) закључује се да постоји тренд повећања броја долазака туриста у општину Ивањица (благо повећање), као и страних туриста (велико повећање), док је број долазака домаћих туриста стабилан са незнатном негативном тенденцијом. Највећи број долазака туриста, као и домаћих туриста, забележен је 2007. године, након чега је уследио период негативних кретања, са изузетком једне године. Позитивни трендови су започели 2016. године и трајали су све до 2020. године у којој се јављају најлошији резултати долазака домаћих туриста. Смањен број долазака страних туриста услед пандемије није довео до најлошијих резултата када је реч о овој категорији туриста, која је најбоље резултате забележила 2015. године. У броју долазака доминирају домаћи туристи, иако се запажа благи тренд повећања учешћа страних туриста.

На наредној слици (Слика 25) дат је приказ броја ноћења туриста у општини Ивањица 2001-2020. године.

Слика 25. Ноћења туриста у општини Ивањица (2001-2020. године)

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010а, 2010б, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021

У наредној табели (Табела 68) дат је приказ кључних показатеља ноћења туриста у општини Ивањица 2001-2020. године.

Табела 68. Кључни показатељи ноћења туриста у општини Ивањица

	Укупно		Домаћи		Страни			
	Број	% пром.	Број	% пром.	Број	% пром.	% удео	
Просек	85375,45	-23,85	83271,35	-25,52	2104,10	3,80	2,51	
Мин.	Бр.	48501	-56,06	46595	-57,61	355	-0,22	0,41
	Год.	2020	2020	2020	2020	2015	2015	2001
Макс.	Бр.	110383	-4,90	109927	-6,34	8084	16,73	8,67
	Год.	2001	2007	2001	2007	2019	2019	2019
>0	-	0	-	0	-	18	-	

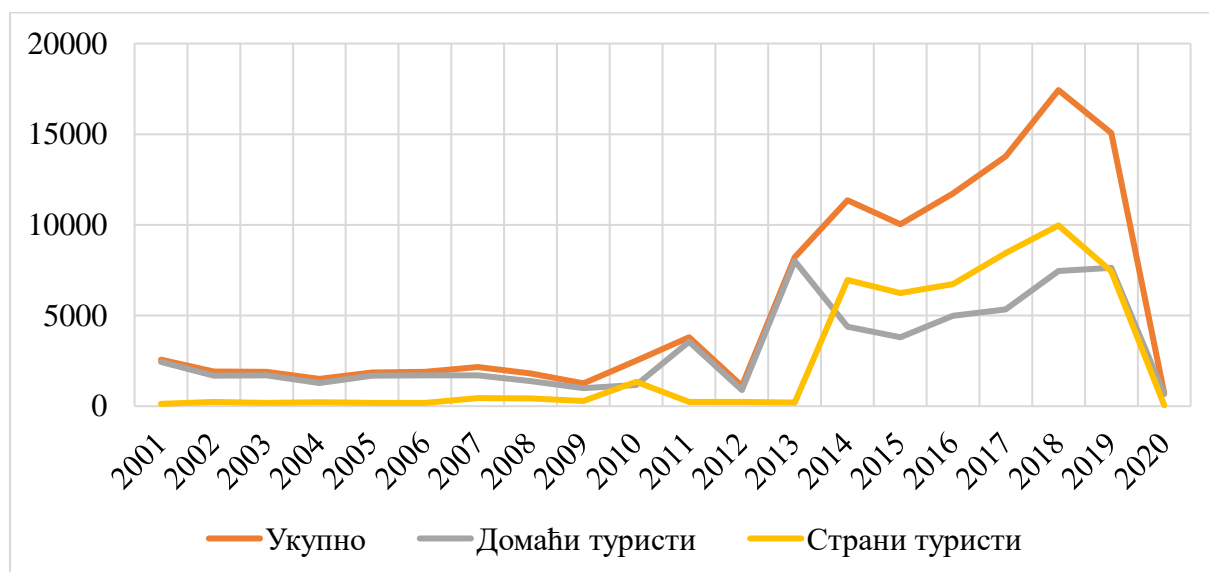
Напомене: % пром. – процентуална промена у односу на базни период (2001. година).

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010а, 2010б, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021

Посматрајући просечну процентуалну промену у односу на базну годину (2001) закључује се да постоји тренд значајног смањења броја ноћења туриста у општини Ивањица, као и домаћих туриста, док број ноћења страних туриста бележи благи раст. Податак да је највећи број ноћења туриста, као и домаћих туриста, забележен на почетку XXI века, говори о негативним тенденцијама у овим категоријама. Почетак пандемије COVID-19 у Републици Србији (2020) је нагло прекинуо раст који је започео 2016. године и довео до најлошијих резултата у наведеним категоријама. И поред пандемије, број ноћења страних туриста (максимум 2019. године) није смањен на ниво испод 2015. године. У броју ноћења доминирају домаћи туристи.

На наредној слици (Слика 26) дат је приказ броја долазака туриста у општину Лучани 2001-2020. године.

Слика 26. Доласци туриста у општину Лучани (2001-2020. године)

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010а, 2010б, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021

У наредној табели (Табела 69) дат је приказ кључних показатеља долазака туриста у општину Лучани 2001-2020. године.

Табела 69. Кључни показатељи долазака туриста у општину Лучани

	Укупно		Домаћи		Страни			
	Број	% пром.	Број	% пром.	Број	% пром.	% удео	
Просек	5632,55	125,98	3124,30	29,52	2508,25	2023,98	28,37	
Мин.	Бр.	722,00	-71,84	667	-72,66	55,00	-55,65	2,47
	Год.	2020	2020	2020	2020	2020	2020	2013
Макс.	Бр.	17432,00	579,88	8006	228,11	9970,00	7940,32	62,10
	Год.	2018	2018	2013	2013	2018	2018	2015
>0	-	8	-	8	-	18	-	
Напомене: % пром. – процентуална промена у односу на базни период (2001. година).								

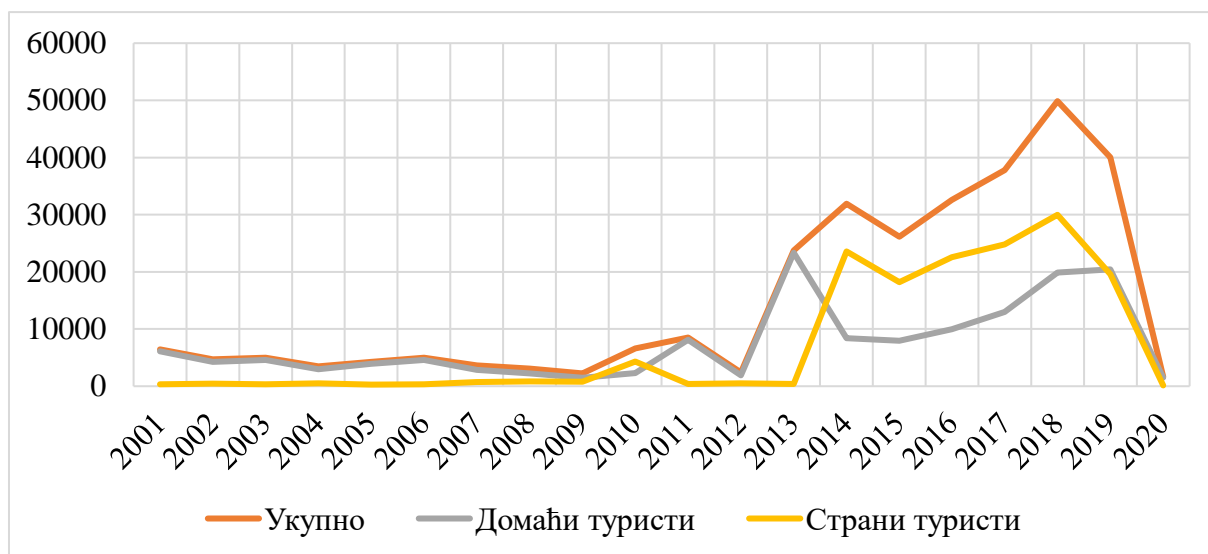
Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010а, 2010б, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021

Посматрајући просечну процентуалну промену у односу на базну годину (2001) закључује се да постоји тренд повећања броја долазака туриста у општину Лучани, као и у категорији домаћих и страних туриста. Посебно велики раст је забележен када је реч о доласцима страних туриста. Највећи број долазака туриста, као и страних туриста, забележен је 2018. године, а домаћих туриста 2013. године. Забележени су позитивни трендови 2016. године који су се наставили до почетка пандемије COVID-19 у Републици Србији. Најлошији резултати у свим категоријама долазака туриста забележени су у

првој години пандемије у Републици Србији (2020). У броју долазака доминирају домаћи туристи, иако се запажа тренд повећања учешћа страних туриста.

На наредној слици (Слика 27) дат је приказ броја ноћења туриста у општини Лучани 2001-2020. године.

Слика 27. Ноћења туриста у општини Лучани (2001-2020. године)

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010а, 2010б, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021

У наредној табели (Табела 70) дат је приказ кључних показатеља ноћења туриста у општини Лучани 2001-2020. године.

Табела 70. Кључни показатељи ноћења туриста у општини Лучани

	Укупно		Домаћи		Страни			
	Број	% пром.	Број	% пром.	Број	% пром.	% удео	
Просек	14954,75	138,12	7499,00	23,49	7455,75	22,24	31,07	
Мин.	Бр.	1675	-74,10	1480	-75,86	141,00	-0,58	1,58
	Год.	2020	2020	2009	2009	2020	2020	2013
Макс.	Бр.	49861	670,89	23350	280,85	29982,00	87,97	73,76
	Год.	2018	2018	2013	2013	2018	2018	2014
>0	-	9	-	8	-	17	-	

Напомене: % пром. – процентуална промена у односу на базни период (2001. година).

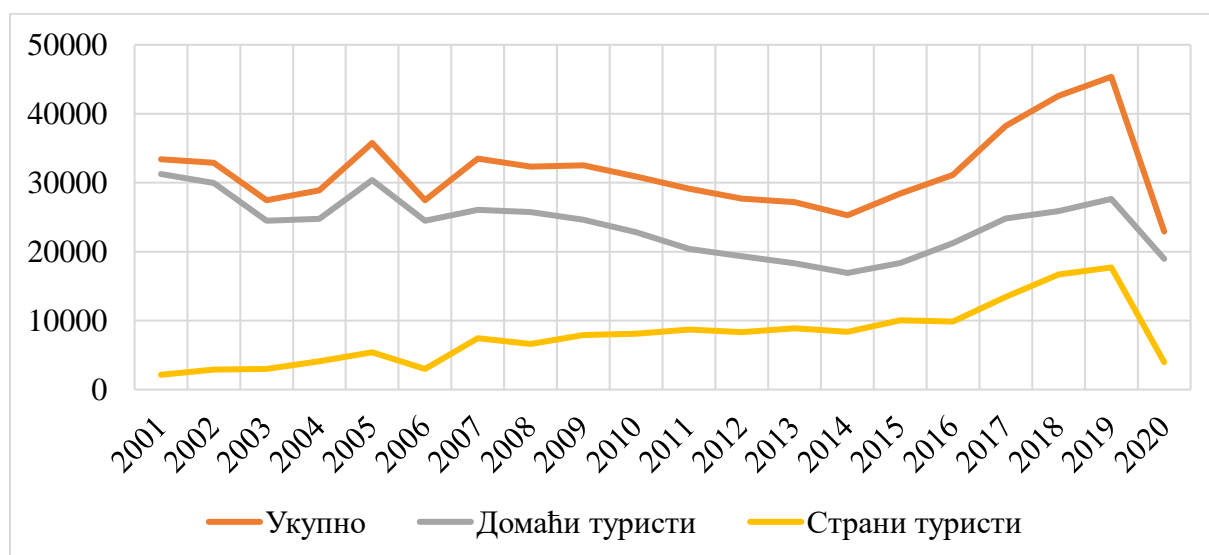
Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010а, 2010б, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021

Посматрајући просечну процентуалну промену у односу на базну годину (2001) закључује се да постоји тренд повећања броја ноћења туриста у општини Лучани, као и у категорији домаћих и страних туриста. Највећи број ноћења туриста, као и страних туриста, забележен је 2018. године, а домаћих 2013. године. Забележени су позитивни трендови 2016. године који су се наставили до почетка пандемије COVID-19 у Републици

Србији. Најлошији резултати у категорији укупних ноћења и ноћења страних туриста условљени су пандемијом (2020), која није успела да умањи ноћења домаћих туриста на ниво испод 2009. године. У броју долазака доминирају домаћи туристи, иако се запажа тренд повећања учешћа страних туриста.

На наредној слици (Слика 28) дат је приказ броја долазака туриста у град Чачак 2001-2020. године.

Слика 28. Доласци туриста у град Чачак (2001-2020. године)

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010а, 2010б, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021

У наредној табели (Табела 71) дат је приказ кључних показатеља долазака туриста у град Чачак 2001-2020. године.

Табела 71. Кључни показатељи долазака туриста у град Чачак

	Укупно		Домаћи		Страни			
	Број	% пром.	Број	% пром.	Број	% пром.	% удео	
Просек	31651,35	-5,53	23818,50	-25,05	7832,85	278,59	24,16	
Минимум	Бр.	22921	-31,38	16914	-45,89	2148	34,59	6,43
	Год.	2020	2020	2014	2014	2001	2002	2001
Максимум	Бр.	45352	35,76	31257	-2,85	17718	724,86	39,21
	Год.	2019	2019	2001	2005	2019	2019	2018
>0	-	5	-	0	-	19	-	
Напомене: % пром. – процентуална промена у односу на базни период (2001. година).								

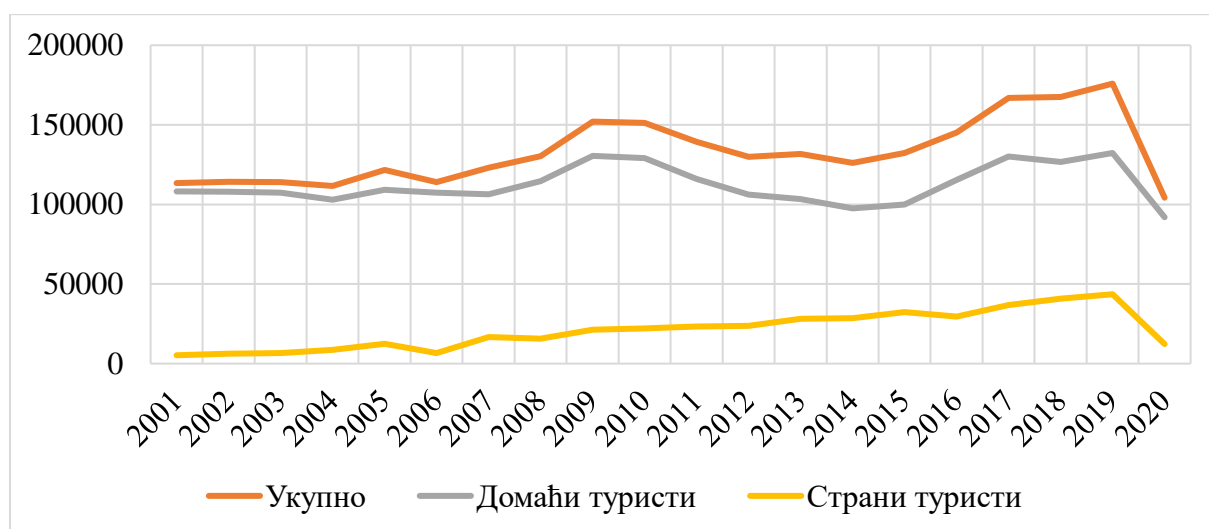
Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010а, 2010б, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021

Посматрајући просечну процентуалну промену у односу на базну годину (2001) закључује се да постоји тренд смањења броја долазака туриста у град Чачак, као и у категорији домаћих туриста. Велики раст се бележи у категорији страних туриста.

Највећи број долазака туриста, као и страних туриста, забележен је 2019. године. Пандемија *COVID-19* узроковала је најлошије резултате у броју долазака туриста (2020), али не и када је реч о доласцима домаћих (најлошији резултат 2014. године) и страних туриста (најлошији резултат 2001. године). Негативне тенденције долазака домаћих и позитивне страних туриста најбоље показује податак да је максималан број долазака домаћих и минималан број долазака страних туриста био 2001. године. У броју долазака доминирају домаћи туристи, иако се запажа тренд повећања учешћа страних туриста.

На наредној слици (Слика 29) дат је приказ броја ноћења туриста у граду Чачку 2001-2020. године.

Слика 29. Ноћења туриста у граду Чачку (2001-2020. године)

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010а, 2010б, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021

У наредној табели (Табела 72) дат је приказ кључних показатеља ноћења туриста у граду Чачку 2001-2020. године.

Табела 72. Кључни показатељи ноћења туриста у граду Чачку

	Укупно		Домаћи		Страни			
	Број	% пром.	Број	% пром.	Број	% пром.	% удео	
Просек	133197,25	18,43	112151,30	3,94	21045,95	3,17	15,05	
Минимум	Бр.	104226	-8,05	91957	-14,93	5247	0,19	4,63
	Год.	2020	2020	2020	2020	2001	2002	2001
Максимум	Бр.	175861	55,15	132288	22,38	43573	7,30	24,78
	Год.	2019	2019	2019	2019	2019	2019	2019
>0	-	17	-	9	-	19	-	
Напомене: % пром. – процентуална промена у односу на базни период (2001. година).								

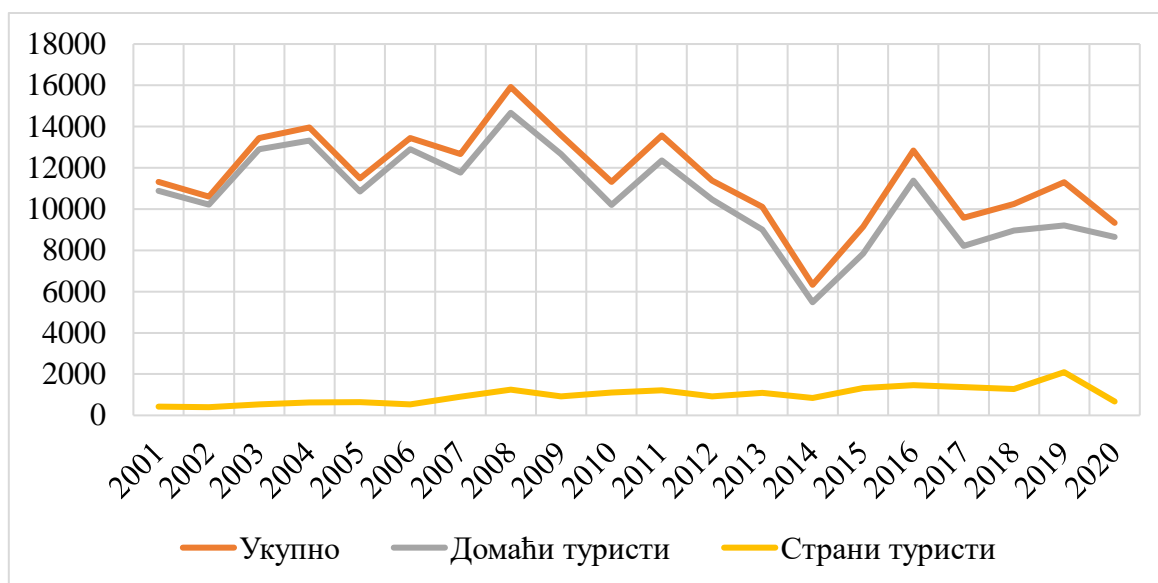
Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010а, 2010б, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021

Посматрајући просечну процентуалну промену у односу на базну годину (2001) закључује се да постоји тренд раста броја ноћења туриста у граду Чачку, као и у категорији домаћих и страних туриста. Томе у прилог иде податак да је највећи број ноћења забележен 2019. године, као и у обе категорије туриста. Пандемија је узроковала најлошије резултате 2020. године, када је реч о укупном и броју ноћења домаћих туриста. Тенденцију раста броја ноћења страних туриста потврђује податак да је најмањи број ноћења забележен 2001. године. У броју ноћења доминирају домаћи туристи, иако се запажа тренд повећања учешћа страних туриста.

На наредној слици (Слика 30) дат је приказ броја долазака туриста у општину Горњи Милановац 2001-2020. године.

Слика 30. Доласци туриста у општину Горњи Милановац (2001-2020. године)

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010а, 2010б, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021

У наредној табели (Табела 73) дат је приказ кључних показатеља долазака туриста у општину Горњи Милановац 2001-2020. године.

Табела 73. Кључни показатељи долазака туриста у општину Горњи Милановац

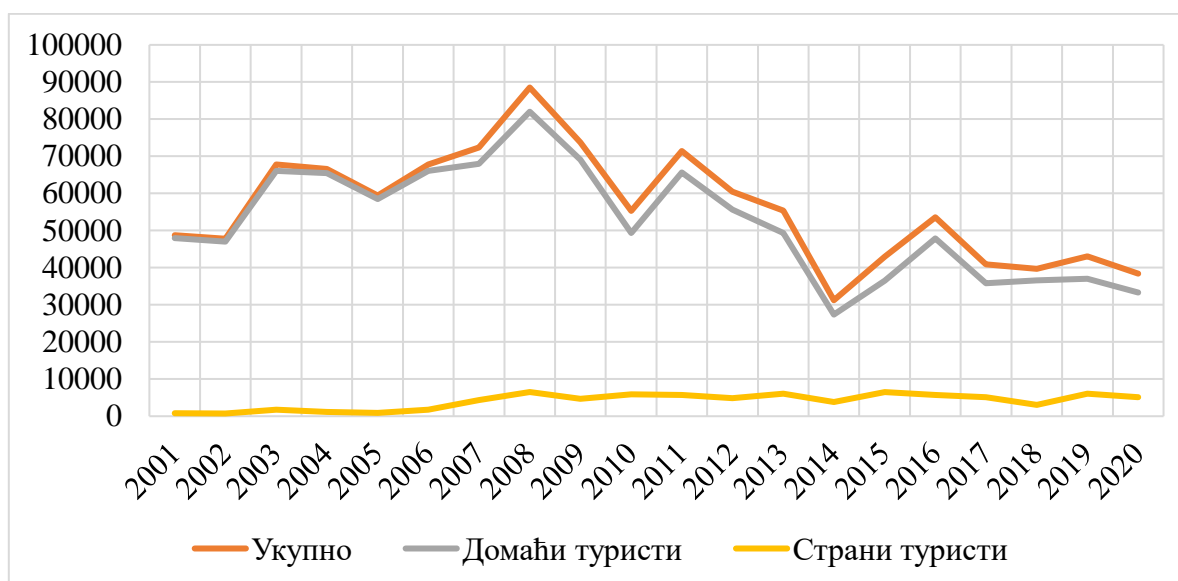
	Укупно		Домаћи		Страни			
	Број	% пром.	Број	% пром.	Број	% пром.	% удео	
Просек	11576,80	2,48	10596,90	-2,82	979,90	139,74	8,83	
Минимум	Бр.	6329	-44,04	5483	-49,65	397	-5,70	3,72
	Год.	2014	2014	2014	2014	2002	2002	2001
Максимум	Бр.	15918	40,74	14665	34,68	2092	396,91	18,51
	Год.	2008	2008	2008	2008	2019	2019	2019
>0	-	10	-	8	-	18	-	
Напомене: % пром. – процентуална промена у односу на базни период (2001. година).								

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010а, 2010б, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021

Посматрајући просечну процентуалну промену у односу на базну годину (2001) закључује се да постоји тренд повећања броја долазака туриста у општину Горњи Милановац, као и посматрано у категорији страних туриста, док се број домаћих туриста смањује. Посебно велики раст се бележи у категорији страних туриста. Највећи број долазака туриста, као и домаћих туриста, забележен је 2008. године. Пандемија *COVID-19* довела је до смањења броја долазака туриста (2020), али није узроковала најмање вредности. У прилог добрим тенденцијама долазака страних туриста иде податак да је минимум остварен 2002. године, а максимум 2019. године. У прилог неповољним тенденцијама долазака домаћих туриста иде податак да је минимум остварен 2014. године, а максимум 2008. године. У броју долазака доминирају домаћи туристи, иако се запажа тренд повећања учешћа страних туриста.

На наредној слици (Слика 31) дат је приказ броја ноћења туриста у општини Горњи Милановац 2001-2020. године.

Слика 31. Ноћења туриста у општини Горњи Милановац (2001-2020. године)

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010а, 2010б, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021

У наредној табели (Табела 74) дат је приказ кључних показатеља ноћења туриста у општини Горњи Милановац 2001-2020. године.

Табела 74. Кључни показатељи ноћења туриста у општини Горњи Милановац

	Укупно		Домаћи		Страни			
	Број	% пром.	Број	% пром.	Број	% пром.	% удео	
Просек	56256,25	16,27	52223,95	9,38	4032,30	4,45	7,74	
Минимум	Бр.	31231	-35,90	27371	-42,92	735	-0,05	1,54
	Год.	2014	2014	2014	2014	2002	2002	2002
Максимум	Бр.	88521	81,68	81999	71,00	6522	7,45	15,10
	Год.	2008	2008	2008	2008	2008	2008	2015
>0	-	12	-	11	-	18	-	

Напомене: % пром. – процентуална промена у односу на базни период (2001. година).

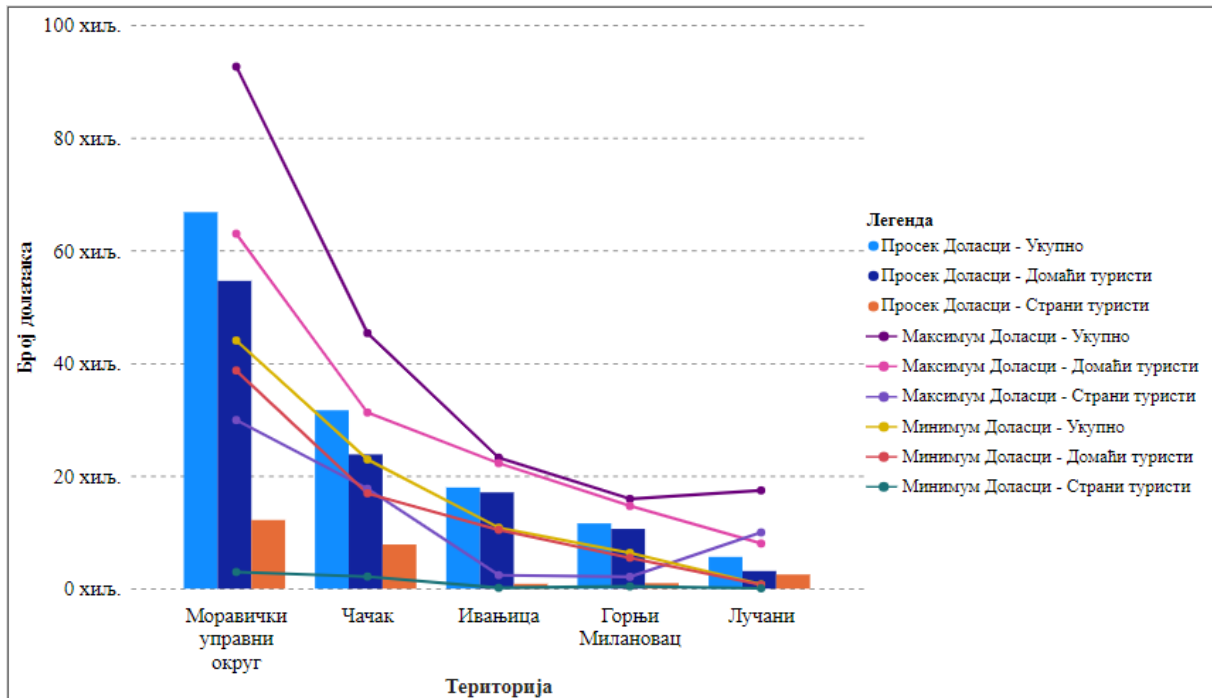
Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010а, 2010б, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021

Посматрајући просечну процентуалну промену у односу на базну годину (2001) закључује се да постоји тренд повећања броја ноћења туриста у општини Горњи Милановац, као и у категоријама домаћих и страних туриста. Највећи број ноћења туриста, као и у обе категорије, забележен је 2008. године. Минималне вредности забележене су 2014. године у укупном и броју ноћења домаћих туриста, односно 2002. године у броју ноћења страних туриста. У броју долазака доминирају домаћи туристи, иако се запажа тренд повећања учешћа страних туриста.

Упоредни просечни број долазака туриста у Моравички управни округ и локалне самоуправе које га сачињавају и остварених екстремних вредности приказан је на

наредној слици (Слика 32) коришћењем *Microsoft BI Desktop*, као једног од алата пословне интелигенције (енгл. *Business Intelligence*).

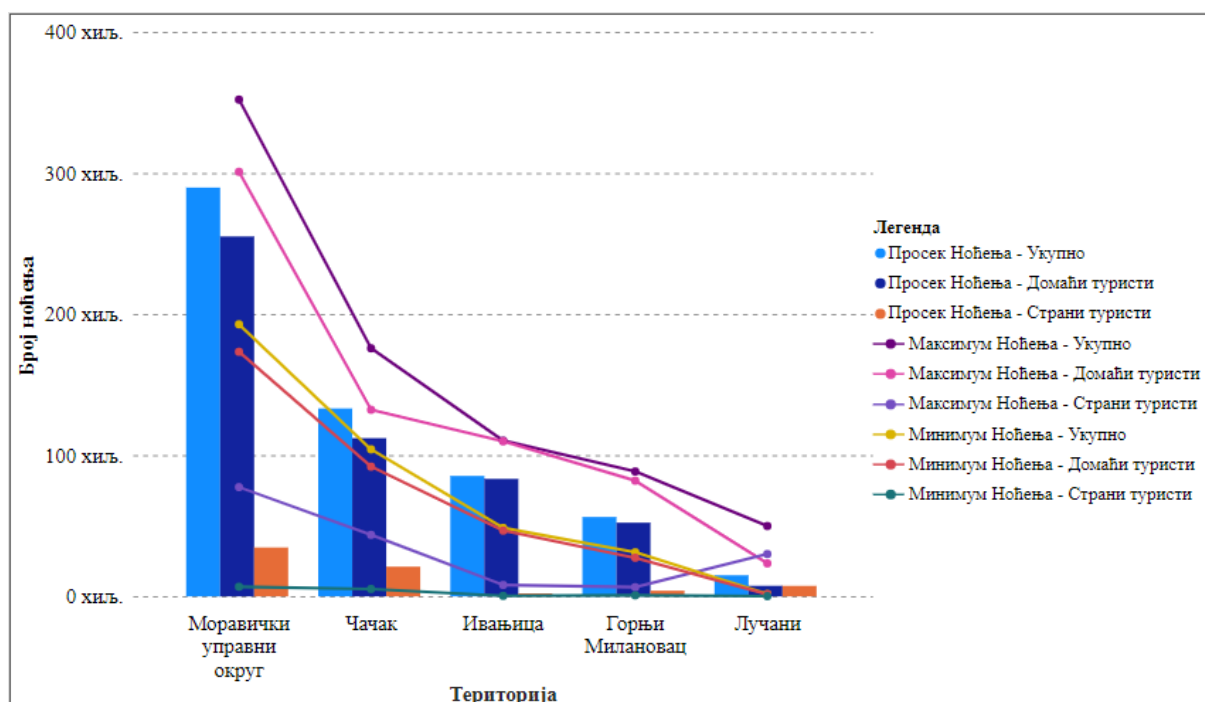
Слика 32. Упоредни приказ просечног годишњег броја долазака туриста и екстремних вредности

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010а, 2010б, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021

На наредној слици су за ноћења туриста употребом *Microsoft BI Desktop* приказани исти показатељи, као и претходно за број долазака туриста (Слика 33).

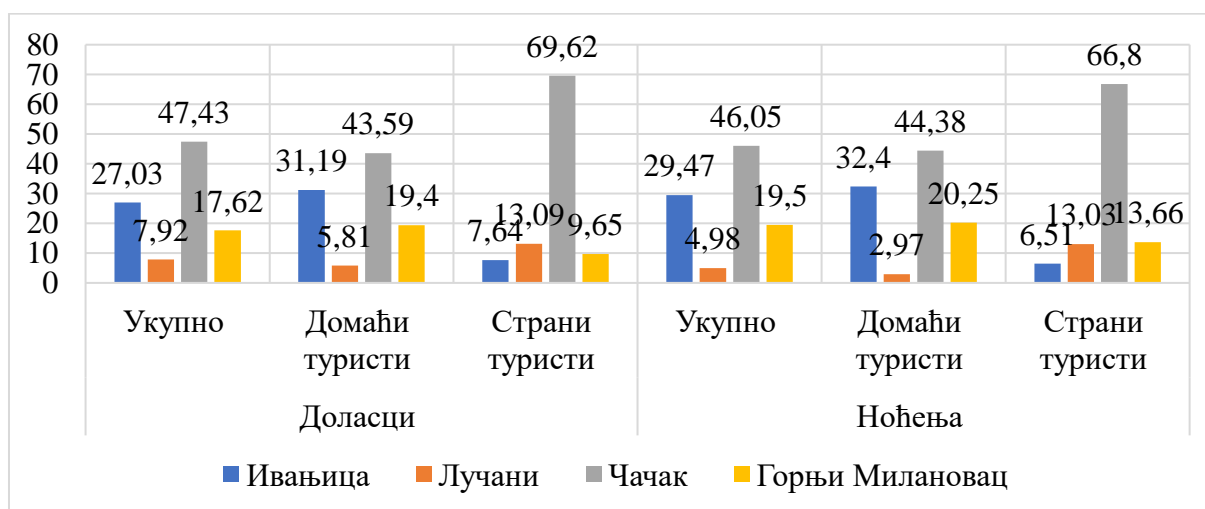
Слика 33. Упоредни приказ просечног годишњег броја ноћења туриста и екстремних вредности

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010а, 2010б, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021

На наредној слици (Слика 34) дат је упоредни приказ просечног годишњег учешћа локалних самоуправа у доласцима и ноћењима туриста у Моравичком управном округу 2001-2020. године.

Слика 34. Просечно годишње учешће локалних самоуправа у доласцима и ноћењима туриста (2001-2020. година)

Извор: Аутор на основу – Републички завод за статистику Републике Србије, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010а, 2010б, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021

Компаративном анализом све четири локалне самоуправе које чине Моравички управни округ, могуће је извести неколико закључака. Највећи број долазака и ноћења туриста, као и у обе категорије, има град Чачак. Најмањи број долазака и ноћења туриста, као и домаћих туриста, има општина Лучани. Најмањи број долазака и ноћења страних туриста има општина Ивањица. У односу на базну годину (2001) највећу просечну годишњу процентуалну промену долазака и ноћења туриста, у обе категорије, и учешћа страних туриста у доласцима и ноћењима има општина Лучани. Најлошије резултате у погледу процентуалне промене долазака туриста, као и домаћих туриста, и ноћења страних туриста има град Чачак. Најлошије резултате у погледу процентуалне промене броја ноћења туриста, као и домаћих туриста, учешћа страних туриста у доласцима и ноћењима има општина Ивањица. Најлошије резултате у погледу процентуалне промене броја долазака страних туриста има општина Горњи Милановац.

Општи закључак је да доминантну улогу у доласцима и ноћењима туриста има град Чачак, док су најмање заступљени општина Лучани (укупно и домаћи) и општина Ивањица (страни). Општина Лучани има најбоље показатеље у погледу тенденција развоја туризма у прве две деценије XXI века.

3. ПОСТОЈЕЋИ ОБЛИЦИ ТУРИЗМА У МОРАВИЧКОМ УПРАВНОМ ОКРУГУ

Моравички управни округ се одликује разноврсном туристичком понудом. Туристичка понуда укључује више посебних облика туризма који се карактеришу различитим степеном развијености, као и потенцијалом за даљи развој. Актуелна туристичка понуда се може представити издвајањем неколико, по мишљењу аутора, најважнијих врста туризма:

- Манифестациони туризам;
- Културни и туризам наслеђа;
- Верски туризам;
- Туризам у природи;
- Бањски и рехабилитациони туризам; и
- Активни и спортско-рекреативни туризам.

Имајући у виду да туристичке организације можда и најбоље препознају елементе који тренутно дају највећи допринос туристичкој понуди и привлачењу туриста, у анализи постојећих облика туризма посебна пажња је усмерена на садржаје који су промовисани управо од стране туристичких организација, и то: Туристичке организације општине Ивањица, Туристичке организације општине Лучани „Драгачево“ Гуча, Туристичке организације Чачка, Туристичке организације општине Горњи Милановац, Туристичке организације регије Западна Србија и Туристичке организације Србије.

У Моравичком управном округу постоји доста манифестација. Њихов број је близу сто (Parić et al., 2018), а процена је да је стварни број сигурно и већи. Значај који различити облици догађаја имају у туристичкој понуди округа је велики (Parić et al., 2018; Garabinović & Anđelić, 2019; Garabinović & Milićević, 2021; Garabinović et al., 2022). Манифестације се одликују разноликошћу, али немају све исти туристички значај. У циљу истицања оних најважнијих, манифестације су приказане појединачно по локалним самоуправама.

У наредној табели (Табела 75) приказане су манифестације које се одржавају на територији општине Ивањица.

Табела 75. Најзначајније туристичке манифестације у општини Ивањица

Назив манифестације	Термин/Место
Сабор ловаца „Голија”*/**/*	Фебруар/март
Смотра изворног народног стваралаштва „Звуци Голије, Јавора и Мучња”*/**/*	Последњи петак у мају, Ивањица
Сабор „Свете Тројице” Придворица*	Треће Тројице, Придворица
Јаворски сабор двојничара и старих музичких инструмената Србије „Кушићи”*/**/*	Јун, Кушићи
Дани Буковице – Посело изворних певачких група на Буковици*	06. јул, Буковица
Сабор српске омладине на Јавору*	12. јул, Јавор
Сабор у Ковиљу поводом славе манастира Ковиље*	26. јул, Ковиље
Фестивал изворне српске песме Прилике*/**/*	Преображење, Прилике
„Нушићијада”*/**/*	Август, Ивањица
Фестивал дечијих фолклора „Светлост на брежуљку”*/**/*	Август, Прилике
Напомене: * - манифестације издвојене од стране Туристичке организације општине Ивањица; ** - манифестације издвојене од стране Туристичке организације регије Западна Србија; *** - манифестације издвојене од стране Туристичке организације Србије (календар догађаја).	

Извор: Аутор на основу – Туристичка организација општине Ивањица, 2022д; Туристичка организација регије Западна Србија, 2022ж; Туристичка организација Србије, 2022г

У наредној табели (Табела 76) приказане су манифестације које се одржавају на територији општине Лучани.

Табела 76. Најзначајније туристичке манифестације у општини Лучани

Назив манифестације	Термин/Место
Распевано Драгачево*/**/*	Трећи Васкрс, Гуча
Сабор кумова*	Мај/јун, Горачићи
Хајдук фест*/**/*	Јун/јул, Гуча
Rock&Roll сабор*/**/*	Јул/август, Лучани
Драгачевски сабор трубача*/**/*	Август, Гуча
Напомене: * - манифестације издвојене од стране Туристичке организације општине Лучани „Драгачево”; ** - манифестације издвојене од стране Туристичке организације регије Западна Србија; *** - манифестације издвојене од стране Туристичке организације Србије (календар догађаја); Сабор кумова се не одржава већ неколико година.	

Извор: Аутор на основу – Туристичка организација општине Лучани, 2022г; Туристичка организација регије Западна Србија, 2022е; Туристичка организација Србије, 2022г

У наредној табели (Табела 77) приказане су манифестације које се одржавају на територији града Чачка.

Табела 77. Најзначајније туристичке манифестације у граду Чачку

Назив манифестације	Термин/Место
Дисово пролеће*/**	10. март – крај маја, Чачак
Златни појас Чачка*/**	Март/април, Чачак
Фестивал здравог духа**	Јун-јул, Овчар Бања/Овчарско-кабларска клисура
Дани урбане културе – ДУК фестивал*	Јун/август, Чачак
„Прича“ – Пиво, рок и Чачак*	Јун/септембар, Чачак
Сабор фрулаша Србије „Ој, Мораво”*/**	Јул, Прислоница
Међународни фестивал фолклора „Етнофест”*/**	Јул, Чачак
Фестивал амбијенталне и етно музике „Карусел”**	Јул-август, Чачак
Илиндански пливачки маратон**	Илиндан (02. август), Овчар Бања
Дани калиграфије и иконописа**	Август, Овчар Бања
Плодови Западног Поморавља*/**	Септембар, Заблаће
Купусијада*/**	Септембар, Мрчајевци
Дани патријарха Павла*/**	Крстовдан (27. септембар)-новембар/децембар, Чачак
Меморијал Надежде Петровић**	Октобар-новембар, Чачак
Напомене: * - манифестације издвојене од стране Туристичке организације Чачка; ** - манифестације издвојене од стране Туристичке организације Србије (календар догађаја).	

Извор: Аутор на основу – Туристичка организација Чачка, 2022ђ; Туристичка организација регије Западна Србија, 2022з; Туристичка организација Србије, 2022г

Од наведених манифестација из Ивањице, Лучана и Чачка, Туристичка организација регије Западна Србија на свом *веб-сајту* издваја шест. Три манифестације су из Ивањице (Нушићијада, Јаворски сабор двојничара и старих инструмената Србије и Фестивал изворне српске песме – Прилике), три из Лучана (Драгачевски сабор трубача, Хајдук фест и *Rock&Roll* сабор), док из Чачка није наведена ниједна манифестација (Туристичка организација регије Западна Србија, 2022е, 2022ж, 2022з).

У наредној табели (Табела 78) приказане су манифестације које се одржавају на територији општине Горњи Милановац.

Табела 78. Најзначајније туристичке манифестације у општини Горњи Милановац

Назив манифестације	Термин/Место
Српски фестивал светске музике*/**	Април, Горњи Милановац
Међународно бијенале уметности минијатуре*	Април-јун/јул, Горњи Милановац
Дани кнегиње Љубице*/**	Мај/јун/септембар, Враћевшница
Савиначки дани и ликовна колонија Мина Вукомановић Караџић*	Јул, Савинац
<i>Natural Mystic</i> фестивал*	Јул, Ждробан
Шилопајска панорама*	Јул, Шилопај
Вече под грмом*	Пантелијевдан (09. август), Таково
Мото скуп*	Август, Горњи Милановац
Сабор виолиниста Србије*/**	Август, Прањани
Муд(р)ијада**	Август/септембар, Луњевица
Дани Мије Алексића*/**	Септембар, Горњи Милановац
Фестивал „Кратка форма”*	Септембар/октобар, Горњи Милановац
Дани Настасијевића*	Октобар/новембар, Горњи Милановац
Напомене: * - манифестације издвојене од стране Туристичке организације општине Горњи Милановац; ** - манифестације издвојене од стране Туристичке организације Србије (календар догађаја).	

Извор: Аутор на основу – Туристичка организација општине Горњи Милановац, 2022в; Туристичка организација Србије, 2022г

Занимљиво је истаћи да свака локална самоуправа Моравичког управног округа има по једну манифестацију која је посвећена одређеном музичком инструменту – двојнице у Ивањици, труба у Гучи, фрула у Чачку и виолина у Горњем Милановцу. У складу са наведеним, требало би размислити о креирању концепта „четири општине – четири манифестације, тј. Моравичког управног округа као јединствене музичке (инструменталне) туристичке дестинације у Србији” (Garabinović et al., 2022, стр. 315). У области фестивала, Туристичка организација Србије (2022ђ) на свом *веб-сајту* издваја једино Драгачевски сабор трубача као један од примера музичког фестивала у Србији.

Културни и туризам наслеђа (енгл. *Heritage Tourism*) су у Моравичком управном округу развијени из разлога постојања бројних и значајних културно-историјских објеката. Наведени облици туризма би могли обухватити и сегмент верског туризма из разлога што се поједини верски објекти одликују великим културно-историјским значајем. Постоје и установе културе које употпуњују туристичку понуду (раније наведене). У наредној табели (Табела 79) приказане су неке од најважнијих културно-историјских знаменитости у Моравичком управном округу (верски културно-историјски објекти су засебно представљени).

Табела 79. Културно-историјске знаменитости у Моравичком управном округу

Локална самоуправа	Назив локалитета
Ивањица	Хаџи-Проданова пећина, Камени мост на реци Моравици, споменик Дражи Михајловићу*, споменик Револуције*, Палибрчки гроб, манастир Ковиле*, манастир Придворица*, Римски мост*, споменик Мајору Илићу*, крајпуташи*
Лучани	Музеј трубе*, Лапидаријум*, Галерија самоуких сликара и вајара Драгачева, Спомен-музеј Горачићке буне*, Кућа Тадића у Доњем Дубцу, гробље у Негришорима, споменичка баштина (спомен чесма „Русовача”, споменик на Бјелошевцу, жртвама Горачићке буне, Радосаву Чикиризу, гробница проте Гучанина, споменик слободе, споменик труби, споменик трубачу у камену, споменик трубачу, споменик Десимиру Перишићу, спомен плоча мајсторима трубе, спомен-чесма Пантелића вода у Лучанима, спомен-обележје у Ртарима), Градина на Јелици* и Градина на ћави (археолошки локалитети)
Чачак	Римске терме*, Обележје/споменик Хаџи-Проданове буне*, споменик Танаску Рајићу*, споменик војводи Степи Степановићу*, спомен-костурница погинулим ратницима у чачанском крају 1912-1918 – „Споменик четири вере”*
Горњи Милановац	Споменички комплекс у центру Горњег Милановца (Споменик победе, Зграда окружног начелства, Спомен-парк Брдо мира), Гимназија „Таковски устанак”, Основна школа „Краљ Александар I”, Кућа српско-норвешког пријатељства, Конак кнеза Милоша у Горњој Црнући
Напомене: * - објекти културно-историјског наслеђа издвојени од стране Туристичке организације регије Западна Србија.	

Извор: Аутор на основу – Туристичка организација општине Ивањица, 2022г; Туристичка организација општине Лучани, 2022а, 2022б, 2022д; Туристичка организација Чачка, 2022г; Туристичка организација општине Горњи Милановац, 2022б; Туристичка организација регије Западна Србија, 2022г, 2022д, 2022ђ

На територији Моравичког управног округа постоји велики број верских објеката, који уједно представљају објекте културно-историјског наслеђа. Већином је реч о црквама и манастирима, али постоје примери нестандартних локалитета – светилишта. Посебно се, са туристичког аспекта, у оквиру верског туризма истиче „Мала српска Света гора” – Овчарско-кабларска клисура. У следећој табели (Табела 80) дат је преглед најзначајнијих објеката верског туризма.

Табела 80. Најзначајнији верски објекти у Моравичком управном округу

Локална самоуправа	Назив локалитета
Ивањица	Хаџи-Проданова пећина (Аџијина црква), Црква Светог цара Константина и царице Јелене*, Палибрчки гроб (црква Лазарица), манастир Ковиле*, манастир Придворица*
Лучани	Манастир Сретење*, манастир Преображење*, манастир Свете Тројице*, цркве (Дљин, Горачићи*, Тијање, Гуча*, Лучани, Котража, Рти, Граб, Вича, Каона, Зеоке, Горњи Дубац)
Чачак	Црква Вазнесења Христовог*, манастири Овчарско-кабларске клисуре (Благовештење*, Илиње, Јовање*, Никоље*, Успење*, Ваведење, Вазнесење*), остали манастири (Јежевица*, Стјеник*, Трнава, Вујан*), светилишта Овчарско-кабларске клисуре (Кађеница, Савиње*)
Горњи Милановац	Цркве (Свете Тројице, Светог Николе у Брусници, Светог Ђорђа на Руднику, Светог Саве на Савинцу, Светог Ђорђа на Равној гори, Светог Николе у Шилопају), цркве брвнаре (Таково, Љутовница, Прањани), манастир Враћевшница.
Напомене: * - објекти културно-историјског наслеђа издвојени од стране Туристичке организације регије Западна Србија.	

Извор: Аутор на основу – Туристичка организација општине Ивањица, 2022г; Туристичка организација општине Лучани, 2022в, 2022з; Туристичка организација Чачка, 2022г, 2022д; Туристичка организација општине Горњи Милановац, 2022ђ; Туристичка организација регије Западна Србија, 2022г, 2022д, 2022ђ

Добра тржишна позиционираност овчарско-кабларских манастира потврђује се и у томе што су од стране Туристичке организације Србије (2022љ) издвојени у оквиру сегмента средњовековних манастира као дела културне понуде Србије. Такође, у оквиру сегмента „култура” присутан је и резерват биосфере „Голија-Студеница”, који се налази на *UNESCO* листи (Туристичка организација Србије, 2022н). У оквиру тематских тура, Туристичка организација Србије (2022л) наводи туру „Путевима Тесле”, која између осталих обухвата Хидроелектрану „Моравица” у Ивањици.

У наредној табели (Табела 81) дат је приказ природних локалитета са територије Моравичког управног округа који су присутни у актуелној туристичкој понуди (бање су посматране засебно).

Табела 81. Најзначајнији природни туристички локалитети у Моравичком управном округу

Локална самоуправа	Назив локалитета
Ивањица	Планине (Голија*, Јавор* и Мучањ*), језера (Дајићко*, Кошанинова* и Небеска суза*), пећина (Хаџи-Проданова*)
Лучани	Језеро Голи камен*, Рћанска пећина*, Овчар, Јелица, драгачевски крајолици, Бањски поток, Овчарско-кабларска клисура*
Чачак	Овчарско-кабларска клисура*, Овчар, Каблар, меандри Западне Мораве
Горњи Милановац	Рудник, Таково, Коштунићи, Равна гора, Савинац
Напомене: * - природне атракције издвојене од стране Туристичке организације регије Западна Србија; Хаџи-Проданова пећина је од стране Туристичке организације општине Ивањица више сврстана у област културно-историјског, него природног наслеђа.	

Извор: Аутор на основу – Туристичка организација општине Ивањица, 2022а, 2022в, 2022ђ; Туристичка организација општине Лучани, 2022ђ; Туристичка организација Чачка, 2022а, 2022в; Туристичка организација општине Горњи Милановац, 2022а, 2022г; Туристичка организација регије Западна Србија, 2002и, 2022ј, 2022к

На наредној слици (Слика 35) приказана је планина Голија.

Слика 35. Предео са Голије

Извор: Аутор

На наредној слици (Слика 36) приказана је планина Овчар.

Слика 36. Овчар (поглед са Каблара)

Извор: Аутор

На наредној слици (Слика 37) приказана је Овчарско-кабларска клисура.

Слика 37. Пејзаж у Овчарско-кабларској клисури код Хидроелектране „Овчар бања”

Извор: Аутор

На наредној слици (Слика 38) приказана је Равна гора.

Слика 38. Поглед са Равне горе

Извор: Аутор

Туристичка организација општине Горњи Милановац (2022а, 2022г) посебно истиче Таково, Рудник и излетничка места Коштунићи, Равна гора и Савинац. На Руднику постоји туристичко-рекреативни центар, археолошки локалитети (рударска окна, римски храм, Острвица, Градови, Миса, споменик Арсенију Ломи, црква Светог Ђорђа), на Равној гори извори три реке, видиковац „Бабина глава”, Мокра пећина, комплекс посвећен Југословенској војсци у отаџбини, црква Светог Ђорђа, а на Савинцу извори минералне воде, црква Светог Саве (гроб Мине Вукомановић Караџић).

Туристичка организација Србије (2022и) у оквиру планинских центара издваја Голију, Рајац и Рудник. Такође, у оквиру природе наводе се Резерват биосфере „Голија-Студеница”, Парк природе „Голија” (видиковци, планински јавор, Дајићко језеро, Кошанинова језера и други природни локалитети) и у категорији пећина Хаџи-Проданова пећина (Туристичка организација Србије, 2022б, 2022в, 2022е, 2022ж, 2022к, 2022м).

Бањски потенцијал Моравичког управног округа је недовољно искоришћен. Од елемената постојеће туристичке понуде требало би издвојити Ивањицу као ваздушну бању (укључујући погодности Голије и Јавора). Наведено потврђује и Туристичка организација општине Ивањица кроз чињеницу да постоје погодни услови за припрему спортиста (Туристичка организација општине Ивањица, 2022е). Такође, значајни су Атомска бања Горња Тречка, Слатинска бања и Овчар Бања. Три поменуте бање су наведене и од стране Туристичке организације регије Западна Србија међу природним атракцијама Чачка (Туристичка организација регије Западна Србија, 2022к). Туристичка организација Србије (2022а) од бања издваја Горњу Тречку и Ивањицу (ваздушна бања). У следећој табели (Табела 82) дат је преглед актуелне понуде бањског туризма у Моравичком управном округу.

Табела 82. Најзначајније бање у Моравичком управном округу

Локална самоуправа	Назив бање
Ивањица	Ваздушна бања**
Чачак	Атомска бања Горња Трепча*/**, Овчар Бања*, Слатинска бања*
Напомене: * - природне атракције издвојене од стране Туристичке организације регије Западна Србија; ** - бање издвојене од стране Туристичке организације Србије.	

Извор: Аутор на основу – Туристичка организација општине Ивањица, 2022е; Туристичка организација Чачка, 2022б; Туристичка организација регије Западна Србија, 2022ј, 200к; Туристичка организација Србије, 2022а

Активни и спортско-рекреативни туризам су облици туризма који су заступљени у актуелној туристичкој понуди Моравичког управног округа. Првенствено се мисли на активности у природи (пешачење, планинарење, бициклизам, активности на води и друге активности), али истовремено и на спортске активности.

Туристичка организација општине Ивањица (2022а), између осталог, истиче постојање *via ferrate* (Мучањ), као и услова за бициклизам (планински – стазе на планинама Голија, Јавор и Мучањ), пешачење и планинарење (обележене стазе – раније наведене). Као једна од раније наведених манифестација која је у вези са активним туризмом јесте Сабор ловаца „Голија”. Додатно, у Ивањици је потребно истаћи Голију са инфраструктуром за зимски туризам.

Туристичка организација општине Лучани (2022ж) указује на спортско-рекреативне објекте (раније наведени), као и поједине спортске клубове (Фудбалски клуб „Младост” Лучани, Стрелачки клуб „Драгачево” Гуча и Шаховски клуб „Јелица ПЕП” Горачићи). Најзначајније спортске манифестације су: „Међународни турнир у малом фудбалу за млађе категорије „Трофеј” Гуча, Традиционални викенд шаховски турнир у Горачићима, карате турнир који се организује на дан општине, Меморијални одбојкашки турнир „Бранислав Поповић – Поп” у категорији пионира и пионирки” и друге. Постоје уређене пешачке и бицикличке стазе.

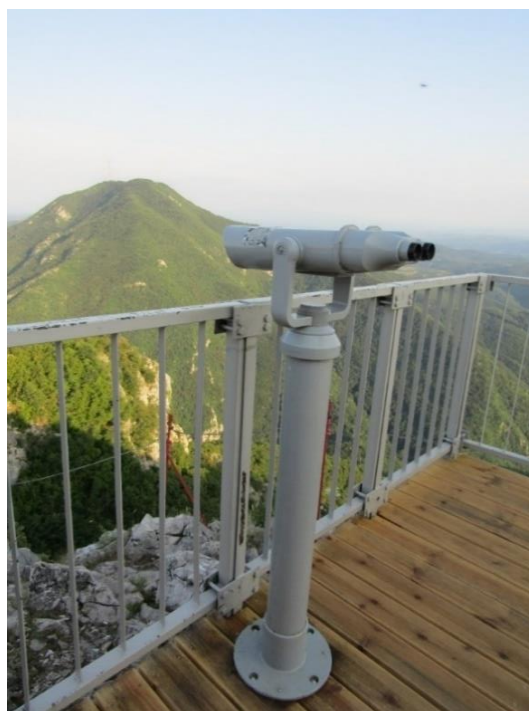
У Чачку су присутни повољни услови за: планинарење, риболов (риболовне стазе), пловидбу катамараном, бициклизам, кајак, кану, алпинизам, рођење, параглајдинг и друге активности (Туристичка организација Чачка, 2022а). Такође, развијен је и излетнички туризам. „Пажњу привлаче меандри Западне Мораве, пећине, разноврсна и богата флора и фауна, језера и планине Овчар и Каблар”, али и бројни манастири, видиковци (Каблар) и пешачке стазе до њих (Туристичка организација Чачка, 2022в). Међу манифестацијама које су у вези са активним/спортским туризмом издвајају се Златни појас Чачка, Фестивал здравог духа и Илиндански пливачки маратон.

У Горњем Милановцу такође постоје услови за развој активног туризма. Са друге стране, Туристичка организација општине Горњи Милановац (2022д) на свом *веб-сајту* даје преглед само спортско-рекреативних објеката (раније наведени).

На територији Моравичког управног округа постоје уређени видиковци. Пример за то су Изубра, Мучањ, Кушићи, Тепрч, Парк, Црна стена, Каблар (Слика 39), Прљуша, Бабина глава и други.

Слика 39. Видиковац на Каблару

Извор: Аутор

Туристичка организација регије Западна Србија као облике активног одмора у Чачку издваја параглајдинг, алпинизам, пловидбу катамараном и планинарење (Туристичка организација регије Западна Србија, 2022в). У Лучанима се издвајају лов и риболов, као и могућности за планинарење, пешачење и бициклизам коришћењем обележених пешачких и бицикличких стаза (Туристичка организација регије Западна Србија, 2022а). На територији Ивањице наводе се бициклизам и пешачење, као и планинарење (Туристичка организација регије Западна Србија, 2022б).

Туристичка организација Србије (2022з) за област активног одмора наводи само Чачак у оквиру пешачења. Такође, наводи се значај *ИВА* подручја за активности посматрања птица (Туристичка организација Србије, 2022ј).

Сеоски туризам је традиционално заступљен у Моравичком управном округу и тренутно су сеоска туристичка домаћинства присутна у свим локалним самоуправама. Улога Моравичког управног округа у развоју сеоског туризма најбоље се може видети у чињеници да се општина Ивањица сматра једним од пионира у развоју сеоског туризма у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији (Marković et al., 2011; Ostojic & Marković, 2011). Насупрот прошлости, требало би нагласити и актуелан снажан развој сеоског туризма у Горњем Милановцу у претходних неколико година. У складу са наведеним и Туристичка организација Србије (2022њ) за област сеоског туризма у оквиру „природних добара и атракција” наводи планину Рудник, Сувобор, Рајац и Голију, као и сеоска домаћинства у Ивањици. Када је реч о храни, истичу се специјалитети ивањичког краја (Туристичка организација Србије, 2022д). Капацитети у оквиру сеоског туризма су представљени у претходним поглављима.

4. ПОТЕНЦИЈАЛИ МОРАВИЧКОГ УПРАВНОГ ОКРУГА ЗА РАЗВОЈ ТУРИЗМА ЗАСНОВАНИ НА ПРИРОДНИМ РЕСУРСИМА

Анализа најзначајнијих теоријских становишта о природним ресурсима, туризму и њиховој одрживости, као и друштвених карактеристика, природних ресурса, стања заштите природе и туризма у Моравичком управном округу представља основ за приступање утврђивању потенцијала Моравичког управног округа за развој туризма заснованог на природним ресурсима. У циљу потпунијег сагледавања потенцијала, они су представљени по локалним самоуправама са аспекта:

- Мишљења других аутора о облицима туризма које је потребно развијати и
- Спроведеног истраживања о природним локалитетима као елементима туристичке понуде у будућности.

Истраживање је спроведено у периоду од 1. априла до 1. јула 2022. године. Анкетни упитник је дистрибуиран *online* и традиционално. За *online* анкету коришћена је могућност креирања упитника путем *Google Forms*. Попуњавање *online* анкетног упитника захтевало је да је испитаник улогован на свој *Gmail* налог, али се исти није делио, односно није био видљив у оквиру одговора. Наведена опција је одабрана како би се онемогућило да са једног налога анкетни упитник буде попуњен више пута, односно како би се умањила вероватноћа да једно лице више пута попуни анкетни упитник, уз истовремено очување анонимности испитаника. *Online* и традиционална дистрибуција анкетних упитника вршена је комбиновањем намерног и случајног узорка. Комбиновањем два начина дистрибуције (*online* и традиционално) и одабира узорка (намерно и случајно) тежило се допирању до што већег броја испитаника како би се формирала већа база предлога природних локалитета, са једне стране, и квалитетних предлога природних локалитета, са друге стране.

Намерни узорак подразумевао је циљање лица која по свом образовању, истраживачкој делатности, специфичним активностима или радном месту припадају некој од категорија које се, са аспекта теме ове докторске дисертације, могу сврстати у категорије стручности, односно компетентности:

- Област природних ресурса (биологија, геологија, хидрологија, географија и друге области);
- Област екологије и заштите животне средине;
- Област туризма;
- Област естетике и лепоте пејзажа (фотографи, сликари, пејзажне архитекте и друго); и
- Заљубљеници у природу (разна удружења и појединци – планинари, ловци, риболовци, рекреативци и други).

Разлог за дефинисање наведених категорија стручности била је претпоставка да у складу са својим образовањем, истраживачком делатношћу, специфичним активностима или радном месту лица која им припадају знају за природне локалитете који јесу или потенцијално могу бити значајни за туристички развој. Поред наведених категорија стручности, фокус је био и на локалном становништву. Разлог за то је претпоставка да локално становништво можда и најбоље познаје окружење у коме живи и зна за поједине скривене природне локалитете који можда нису познати широј општој и/или стручној јавности.

Дистрибуцију анкетних упитника првенствено је спроводио аутор ове дисертације контактом „лице у лице” са испитаницима, као и слањем електронске поште (енгл. *e-mail*). У *online* и традиционалној дистрибуцији анкетних упитника велику подршку су пружиле локалне туристичке организације. Оне су на својим званичним *Facebook* страницама објавиле позив за попуњавање анкетног упитника. Поред локалних туристичких организација, дистрибуција анкетних упитника је вршена и преко планинарских, ловачких, еколошких и других организација.

Поред општих података о испитанику (пол, године старости, ниво образовања, општина/град у коме живе, припадност једној или више категорија стручности или ниједној од наведених) анкетни упитник је садржао питање отвореног типа. У питању се од испитаника тражило да наведу природне локалитете који се налазе на територији Моравичког управног округа, а који према њиховом мишљењу представљају или могу представљати добру основу за развој туризма овог подручја (као што су на пример пећине, стене, врхови, језера, локалитети на рекама, извори, значајни биолошки локалитети, локалитети који се издвајају природним лепотама и други). Од испитаника је такође тражено и да поред сваког природног локалитета напишу ближу одредницу где се предложени природни локалитет налази како би се избегле нејасноће у вези идентификовања предложеног природног локалитета (на пример из разлога истог или сличног имена, више различитих назива за исти природни локалитет и друго).

Предлози природних локалитета за развој туризма Моравичког управног округа су представљени према локалним самоуправама које га сачињавају, као и у целини. У оквиру територијалног разматрања потенцијала за развој туризма заснованог на природним ресурсима, приказано је упоредно мишљење:

- Свих испитаника и становника Моравичког управног округа;
- Испитаника по локалним самоуправама (Ивањица, Лучани, Чачак, Горњи Милановац); и
- Лица из категорије стручњака и лица која не припадају категорији стручњака.

У складу са наведеним, потребно је указати на структуру испитаника према дефинисаним категоријама. Укупно је обрађено 308 валидних анкетних упитника, који испуњавају критеријум да је дат предлог најмање једног природног локалитета који се налази на територији Моравичког управног округа. Структура свих испитаника приказана је у следећој табели (Табела 83).

Табела 83. Структура испитаника – Предлози природних локалитета

		Број	Процент (%, N=308)
Територија	Моравички управни округ	302	98,05
	Ван Моравичког управног округа	6	1,95
Пол	Мушки	133	43,18
	Женски	175	56,82
Године старости	25 и мање	94	30,52
	26-40	67	21,75
	41-60	101	32,79
	61 и више	49	15,91
Ниво образовања	Основно	3	0,97
	Средње	171	55,52
	Више/Високо	106	34,42
	Мастер/Магистратура/Докторат	28	9,09
Категорија стручности	Област природних ресурса	22	7,14
	Област екологије и заштите животне средине	31	10,06
	Област туризма	39	12,66
	Област естетике и лепоте пејзажа	18	5,84
	Заљубљеници у природу	91	29,55
	Ништа од наведеног	149	48,38

Извор: Аутор

У структури испитаника преовлађују лица са територије Моравичког управног округа, женског пола и средњег образовања (више од 50%). Такође, већина испитаника припада некој од дефинисаних категорија стручности (159 лица, тј. 51,62%), при чему су најзаступљенији заљубљеници у природу (57,23% лица из категорије стручњака). Посматрајући старосну структуру највећи удео имају лица 41-60 година старости.

Структура испитаника из и ван Моравичког управног округа приказана је у следећој табели (Табела 84).

Табела 84. Структура испитаника из и ван Моравичког управног округа – Предлози природних локалитета

		Испитаници из Моравичког управног округа		Испитаници ван Моравичког управног округа	
		Број	Процент (% , N=302)	Број	Процент (% , N=6)
Пол	Мушки	129	42,72	4	66,67
	Женски	173	57,28	2	33,33
Године старости	25 и мање	92	30,46	2	33,33
	26-40	66	21,85	1	16,67
	41-60	99	32,78	2	33,33
	61 и више	48	15,89	1	16,67
Ниво образовања	Основно	3	0,99	0	0,00
	Средње	170	56,29	1	16,67
	Више / Високо	103	34,11	3	50,00
	Мастер / Магистратура / Докторат	26	8,61	2	33,33
Категорија стручности	Област природних ресурса	22	7,28	0	0,00
	Област екологије и заштите животне средине	31	10,26	0	0,00
	Област туризма	39	12,91	0	0,00
	Област естетике и лепоте пејзажа	18	5,96	0	0,00
	Заљубљеници у природу	88	29,14	3	50,00
	Ништа од наведеног	146	48,34	3	50,00

Извор: Аутор

У структури испитаника са територије Моравичког управног округа преовлађују лица женског пола и са средњим образовањем (више од 50%). Такође, већина испитаника припада некој од дефинисаних категорија стручности (156 лица, тј. 51,66%), при чему су најзаступљенији заљубљеници у природу (56,41% лица из категорије стручњака). Посматрајући старосну структуру највећи удео имају лица 41-60 година старости.

У структури испитаника ван територије Моравичког управног округа преовлађују лица мушког пола (више од 50%). Половина испитаника припада некој од дефинисаних категорија стручности, при чему су сви заљубљеници у природу. Половина испитаника има више/високо образовање. Посматрајући старосну структуру највећи удео имају лица са 25 и мање и 41-60 година старости.

У структури испитаника са територије Моравичког управног округа највише су заступљена лица из Чачка (43,38%), а потом према броју испитаника следе Ивањица (22,19%), Лучани (17,55%) и Горњи Милановац (16,19%). Структура испитаника из

Моравичког управног округа према локалним самоуправама приказана је у следећој табели (Табела 85).

Табела 85. Структура испитаника из Моравичког управног округа по локалним самоуправама – Предлози природних локалитета

		Ивањица (N=67)		Лучани (N=53)		Чачак (N=131)		Горњи Милановац (N=51)	
		Бр	%	Бр	%	Бр	%	Бр	%
Пол	Мушки	22	32,84	31	58,49	53	40,46	23	45,10
	Женски	45	67,16	22	41,51	78	59,54	28	54,90
Године старости	25 и мање	31	46,27	14	26,42	33	25,19	14	27,45
	26-40	17	25,37	12	22,64	28	21,37	9	17,65
	41-60	15	22,39	11	20,75	56	42,75	17	33,33
	61 и више	4	5,97	16	30,19	17	12,98	11	21,57
Ниво образовања	Основно	0	0,00	2	3,77	1	0,76	0	0,00
	Средње	51	76,12	28	52,83	63	48,09	28	54,90
	Више / Високо	12	17,91	16	30,19	54	41,22	21	41,18
	Мастер / Магистратура / Докторат	4	5,97	7	13,21	13	9,92	2	3,92
Категорија	Област природних ресурса	3	4,48	6	11,32	9	6,87	4	7,84
	Област екологије и заштите животне средине	4	5,97	5	9,43	11	8,40	11	21,57
	Област туризма	8	11,94	5	9,43	13	9,92	13	25,49
	Област естетике и лепоте пејзажа	4	5,97	4	7,55	8	6,11	2	3,92
	Заљубљеници у природу	10	14,93	24	45,28	35	26,72	19	37,25
	Ништа од наведеног	42	62,69	20	37,74	71	54,20	13	25,49

Извор: Аутор

У структури испитаника са територије општине Ивањица преовлађују лица женског пола, са средњим образовањем и која не припадају категорији стручњака (више од 50%). Посматрајући старосну структуру највећи удео имају лица са 25 и мање година старости. У категорији стручњака (25 испитаника) највише су заступљени заљубљеници у природу (40,00% лица из категорије стручњака).

У структури испитаника са територије општине Лучани преовлађују лица мушког пола и са средњим образовањем (више од 50%). Такође, већина испитаника припада некој од

дефинисаних категорија стручности (33 лица, тј. 62,26%), при чему су најзаступљенији заљубљеници у природу (72,73% лица из категорије стручњака). Посматрајући старосну структуру највећи удео имају лица са 61 и више година старости.

У структури испитаника са територије града Чачка преовлађују лица женског пола и лица која не припадају категорији стручњака (више од 50%). Посматрајући старосну структуру највећи удео имају лица 41-60 година старости. У погледу образовања, највише су заступљена лица са средњим образовањем. У категорији стручњака (60 испитаника) највише су заступљени заљубљеници у природу (58,33% лица из категорије стручњака).

У структури испитаника са територије општине Горњи Милановац преовлађују лица женског пола и лица средњим образовањем (више од 50%). Такође, већина испитаника припада некој од дефинисаних категорија стручности (38 лица, тј. 74,51%), при чему половину лица из категорије стручњака чине заљубљеници у природу. Посматрајући старосну структуру највећи удео имају лица 41-60 година старости.

Структура испитаника према категоријама стручности приказана је у следећој табели (Табела 86).

Табела 86. Структура испитаника према категорији стручности – Предлози природних локалитета

		Лица која припадају категорији стручњака		Лица која не припадају категорији стручњака		
		Број	Процент (% , N=159)	Број	Процент (% , N=149)	
Пол	Мушки	90	56,60	43	28,86	
	Женски	69	43,40	106	71,14	
Године старости	25 и мање	26	16,35	68	45,64	
	26-40	35	22,01	32	21,48	
	41-60	65	40,88	36	24,16	
	61 и више	36	22,64	13	8,72	
Ниво образовања	Основно	1	0,63	2	1,34	
	Средње	74	46,54	97	65,10	
	Више / Високо	67	42,14	39	26,17	
	Мастер / Магистратура / Докторат	17	10,69	11	7,38	
Територија	У округу	Чачак	60	37,74	71	47,65
		Лучани	33	20,75	20	13,42
		Горњи Милановац	38	23,90	13	8,72
		Ивањица	25	15,72	42	28,19
		Укупно	156	98,11	146	97,99
	Ван округа	3	1,89	3	2,01	
Категорија стручности	Област природних ресурса	22	13,84	-	-	
	Област екологије и заштите животне средине	31	19,50	-	-	
	Област туризма	39	24,53	-	-	
	Област естетике и лепоте пејзажа	18	11,32	-	-	
	Заљубљеници у природу	91	57,23	-	-	

Извор: Аутор

У структури испитаника који припадају категорији стручњака преовлађују лица мушког пола, из Моравичког управног округа (највише из Чачка – 38,46% лица из Моравичког управног округа) и заљубљеници у природу (више од 50%). Посматрајући старосну структуру највећи удео имају лица 41-60 година старости. Када је реч о образовној структури, највише испитаника има средње образовање.

У структури испитаника који не припадају категорији стручњака преовлађују лица женског пола, са средњим образовањем из Моравичког управног округа (највише из Чачка – 48,63% лица из Моравичког управног округа) (више од 50%). Посматрајући старосну структуру највећи удео имају лица са 25 и мање година старости.

4.1. Потенцијали за развој туризма општине Ивањица засновани на природним ресурсима

На територији Парка природе „Голија” постоје могућности за развој туризма током целе године, и то туризма заснованог на културно-историјској понуди, зимског туризма (ски-туризам), сеоског туризам (на пример – током лета), ловног и риболовног туризма, гастрономског туризма (месни и млечни производи – голијски сир је својеврсни бренд овог краја), као и других облика туризма (Мијajловић et al., 2010). Зимски и рурални, уз одређене облике туризма специјалних интересовања су потенцијални облици туризма овог подручја (Мијajловић et al., 2010).

Голија има одговарајуће услове за развој зимског туризма, а на основу тога и ски-туризма и у ширем смислу посматрано спортско-рекреативног туризма (Panjković et al., 2000; Ostojić et al., 2008; Dimić & Živković, 2016). Управо због тога и не би требало да изненађује да је наведени облик туризма главна делатност на подручју Голије (Ostojić et al., 2008). На Голији би требало развијати туристичку понуду која се заснива на активностима на отвореном, очувању карактеристика подручја (као што су природа, традиција и други елементи), спортско-рекреативном туризму (унапређење садржаја, посебно ванхотелског) (Dimić & Živković, 2016). Поред зимског и спортско-рекреативног туризма, Голија има потенцијал за развој „излетничког и екскурзионог туризма, манифестационог, еко-туризма, сеоског туризма, а нарочито зимског туризма” (Panjković et al., 2000, стр. 89). Спортско-рекреативни туризам првенствено подразумева две групе активности, а то су планинарење и зимски спортови, док еко-туризам захтева постојање објеката за посматрање животиња, информативног центра за едукацију посетилаца, туристичке стазе и других одговарајућих објеката (Panjković et al., 2000).

Ивањица је пре свега рурална дестинација, која остварује значајан туристички промет (Sagić et al., 2019). У складу са карактеристикама подручја, на територији општине Ивањица сеоски туризам се развија од седамдесетих година XX века (Ostojić et al., 2008; Мијajловић et al., 2010; Marković et al., 2012; Novović & Popović, 2012) и слободно се може рећи да је „сеоски туризам бренд ивањичког краја” (Ostojić et al., 2008; Ostojić, 2010). То што је ивањички крај један од зачетника сеоског туризма у тадашњој Југославији не би требало да изненађује јер је од давнина познат по споју природних карактеристика (природне лепоте и ненарушеност предела) и карактеристика локалног становништва (гостопримство) (Marković et al., 2012). Са аспекта бављења сеоским туризмом, требало би издвојити неколико села, која се према географском положају могу груписати на голијска („Дивићи, Беле Воде и Међуречје”), јаворска (Кушићи), мучањска („Маће и Катићи”) и ивањичка (Лиса) (Ostojić et al., 2008; Ostojić, 2010). Свако од наведених села се одликује значајним природним и другим знаменитостима (Ostojić et al., 2008). Детаљан историјски преглед развоја сеоског туризма у општини Ивањица може се пронаћи у литератури (Marković et al., 2012). Развој туризма на сеоском подручју, усмеравање ка понуди здраве хране, сакупљање плодова природе (гљиве и лековито биље) и уређење сеоских кућа-брвнара у традиционалном духу, требало би да допринесе побољшању демографских карактеристика овог подручја, истовремено уз дугорочно очување природних и друштвено-културолошких ресурса ивањичког краја (Panjković et al., 2000).

На основу карактеристика Голије и њених еколошких и енергетских вредности, ова планина има могућност за развијање понуде здравствено-рекреативног активности, посебно у области смањења стреса изазваног послом који је постао карактеристика савременог живота (Novović & Popović, 2012). У складу са тим, један од облика туризма за који постоје могућности развоја је здравствено-рекреативни, као комбинацији здравственог и рекреативног туризма (Novović & Popović, 2012; Мирковић, 2014). Планина Голија има веома повољне услове за организовање професионалних спортских припрема и школа у природи (пример је стаза здравља и планинска стаза – Голијска река) (Novović & Popović, 2012). Поред наведеног, богати водни потенцијали моравичког краја, и поред своје атрактивности, имају заједничку карактеристику, а то је да нису у довољном степену искоришћени, посебно када је реч о изворима минералне воде (пример су Брусник, Буковица, Глијеч, Церова, Марина река и Прилички кисељак) (Novović & Popović, 2012). Природне карактеристике (разноврсност и очуваност), употпуњене културном понудом, љубазношћу становништва и додатно унапређењем инфраструктуре, „чине изванредне услове за развој туризма, физичке и психичке рекреације, здравствене превенције и лечења”, док се за Голију, у ширем смислу, посебно истиче „развој здравствено-рекреативног туризма на високом нивоу” (Novović & Popović, 2012, стр. 505). Природни услови помажу у решавању појединих здравствених проблема (Novović & Popović, 2012). Кључне институције у систему здравственог туризма, а тиме и здравствено-рекреативног, на анализираном подручју су „Дом здравља и Завод за специјализовану рехабилитацију” (Novović & Popović, 2012, стр. 506). У прилог повољности за развој здравственог туризма у Ивањици иде податак да је Прилички кисељак „најстарији туристички локалитет у моравичком крају” (Ostojić, 2010, стр. 8-65).

Развој планинског туризма на територији општине Ивањица, и поред Голије, Јавора и Мучња, почео је касно да се развија и није могао испратити обухват и тенденције развоја осталих сличних локација на територији Републике Србије (Ostojić et al., 2008). Од наведених планина, у процесу развоја туризма Голија заузима водећу позицију. У туристичке сврхе се користи и током летњег периода, када су актуелне школе у природи, а „посетиоци могу да уживају у свежем ваздуху, прелепим видиковцима, шетњама и брању шумских плодова” (Ostojić et al., 2008). Остале две планине су одредишта екскурзија, али и локације погодне за излете, шетње и параглајдинг (Ostojić et al., 2008). Узимајући у обзир геолошке природне карактеристике и специфичности, Голија има потенцијал да постане гео-туристичка дестинација (Grujičić-Tešić, 2017).

Као што је већ наведено (Panjković et al., 2000; Ostojić et al., 2008), један од облика туризма који постоји, али који има потенцијал за додатни развој јесте излетнички туризам. Може се комбиновати и са рекреативним туризмом. Излетничко-рекреативни туризам се заснива на постојању излетишта (села, локалитети, центар Ивањице), као и њиховом реализацијом планинарским стазама до могућих локација за излетнике и места са којих се пружа леп поглед – видиковци (пример је Јанков камен) (Novović & Popović, 2012).

Николић (2013) сматра да је укупни оптимални ниво капацитета од 11.000 или 12.000 лежаја у приоритетним центрима за које се може тврдити да ће бити основа будуће туристичке понуде голијског краја. Такође, Николић (2013) потврђује становиште да Голија и Ивањица имају потенцијал за развој многих облика туризма („одмаралишни, спортско-рекреативни, излетнички и сеоски”), али и износи став да би се по процени „могла организовати понуда са највише 6.000 лежаја, уз услове добре организације и побољшање регионалних и локалних путева” (стр. 70). Кључне констатације о

карактеристикама и постојећем стању Голије су да у односу на остала планинска и брдско-планинска подручја Републике Србије располаже највреднијим потенцијалима, припада групи локација са најбољим ресурсима, али истовремено са привредног аспекта припада групи најзаосталијих подручја (Николић, 2013).

Кључно запажање је да Голија, и поред свих потенцијала, представља „типичан и редак пример привредне и социјалне запуштености насеља и депопулације становништва”, што је недопустиво и захтева „установљавање статуса републичког развојног приоритета за Голију” (Николић, 2013, стр. 71). Планински предели су довели до тога да Голија, али и Ивањица, имају лош саобраћајни положај (лоша путна инфраструктура и повезаност), што представља један од кључних разлога привредне и географске заосталости овог подручја (Николић, 2013; Tomić & Stojsavljević, 2013; Мирковић, 2014; Dimić & Živković, 2016). Међу главним недостацима, тј. факторима који онемогућавају да ова планина постане права туристичка атракција су неадекватни путеви, смештај и додатни садржаји (Dimić & Živković, 2016). Прецизније, туристичка инфраструктура је недовољно развијена и неодговарајућа, због чега се постојеће стање инфра- и супраструктурне развијености може оценити као почетна фаза (Dimić & Živković, 2016). Управо из наведеног разлога, развој инфраструктуре, посебно саобраћајне мреже, уз постојање адекватних мера економске помоћи, представљају циљеве и развојне приоритете, као и основ мера које је неопходно предузети (Николић, 2013; Tomić & Stojsavljević, 2013; Vošnjak, 2015).

Тржишно позиционирање Голије, као туристичке дестинације, би требало да се заснива на резервату биосфере и значајном културно-историјском наслеђу оличеном у светској културној баштини (ван Ивањице), док су мотиви на којима би требало базирати развој туризма овог подручја очувана природа, здрава храна, култура и традиција (Tomić & Stojsavljević, 2013). Елементе туристичке понуде које би требало развијати су (Tomić & Stojsavljević, 2013): „екотуризам, велнес туризам, сеоски туризам, верски туризам, разгледање и екскурзиони туризам, рекреативни туризам (бициклизам, пешачење, пешачење, јахање, параглајдинг)” (стр. 2927). Такође, не треба промовисати Голију само као дестинацију зимског и *MICE* туризма (снажна конкуренција), већ дечјег зимског туризма (могући конкурентски успех) (Tomić & Stojsavljević, 2013). Такође, постоји становиште да би туризам на Голији требало развијати са усмереношћу ка летњем туризму, укључујући понуду високо категорисаног смештаја, активности у природи, едукативних и културних садржаја (Tomić & Stojsavljević, 2013). Требало би развијати стазе, авантура- и тематске паркове, еко- и етно- села, музеје и сличне садржаје, али и у циљу постизање боље препознатљивости одмаралиште више усмерити ка велнес-туризму у односу на ски-туризам (Tomić & Stojsavljević, 2013). На основу наведеног могуће је констатовати да „приоритетна улагања у развој туризма Голије не би требало да буду ски лифтови, ски стазе и скијалишта, голф терени и сл., већ пројекти који се односе на саобраћајну инфраструктуру, смештајне капацитете, туристичку сигнализацију, итд. пројекте који се односе на летње спортско-рекреативне активности и пројекте којима се развијају наведени облици туризма”, а све у циљу веће препознатљивости дестинације, као „синонима за релаксацију у нетакнутом амбијенту”, али исто тако и „авантуру”, „духовност и образовање” (Tomić & Stojsavljević, 2013, стр. 2928).

За Голију је карактеристично да није у понуди великог броја туристичких агенција. Углавном је реч о понудама за излетнички, верски, екскурзиони/ученички и зимски туризам (период школског распуста), што доводи до неповољних економских и демографских ефеката (Vošnjak, 2015). Елементи туристичке понуде би требало да се

заснивају на финансијског приступачности што широј популацији (Вошњак, 2015). Вошњак (2015) дефинише развојне приоритете у области одрживог руралног развоја Голије у чијем фокусу су инфраструктура, животна средина, диференцијација понуде, оживљавање руралних области и смањење нивоа незапослености.

Важност одрживог развоја туризма у активностима управљања заштићеним природним добрима потврђена је и на примеру Парка природе „Голија” (Мирковић, 2014).

Упоредни приказ предлога природних локалитета на територији општине Ивањица који представљају најзначајније потенцијале за развој туризма према мишљењу свих испитаника и испитаника који припадају категорији становника Моравичког управног округа дат је у следећој табели (Табела 87).

Табела 87. Упоредни приказ предлога природних локалитета на територији општине Ивањица према мишљењу свих испитаника и испитаника који припадају категорији становника Моравичког управног округа

Назив	Сви испитаници (N=308)		Становници Моравичког управног округа (N=302)	
	Бр.	%	Бр.	%
Хаџи-Проданова пећина	55	17,86	54	17,88
Дајићко језеро (језеро Тичар)	45	14,61	45	14,90
Јанков камен на Голији	44	14,29	44	14,57
Прилички кисељак	32	10,39	32	10,60
Језеро Голи камен (Вучковичко језеро)	31	10,06	30	9,93
Језеро Небеска суза (Округличко језеро)	26	8,44	26	8,61
Планина Голија	25	8,12	25	8,28
Кошанинова језера	24	7,79	24	7,95
Планина Мучањ	18	5,84	18	5,96
Напомене: Приказани су одговори (предлози) који су заступљени код $\geq 5,00\%$ испитаника.				

Извор: Аутор

Према броју природних локалитета (са процентуалним учешћем $\geq 5,00\%$) међу свим испитаницима и испитаницима из Моравичког управног округа истиче се девет предлога. Најзначајнији природни локалитети (заступљеност $\geq 10,00\%$) су (пет природних локалитета): Хаџи-Проданова пећина, Дајићко језеро (језеро Тичар), Јанков камен на Голији, Прилички кисељак и језеро Голи камен (Вучковичко језеро).

Упоредни приказ предлога природних локалитета на територији општине Ивањица који представљају најзначајније потенцијале за развој туризма према мишљењу испитаника по локалним самоуправама дат је у следећој табели (Табела 88).

Табела 88. Упоредни приказ предлога природних локалитета на територији општине Ивањица према мишљењу испитаника по локалним самоуправама

Назив	Ивањица (N=67)		Лучани (N=53)		Чачак (N=131)		Горњи Милановац (N=51)	
	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%
Хаџи-Проданова пећина	46	68,66	*	*	*	*	*	*
Дајићко језеро (језеро Тичар)	38	56,72	*	*	*	*	*	*
Јанков камен на Голији	35	52,24	4	7,55	*	*	*	*
Језеро Небеска суза (Округличко језеро)	20	29,85	*	*	*	*	*	*
Кошанинова језера	19	28,36	*	*	*	*	*	*
Планина Голија	17	25,37	*	*	*	*	*	*
Планина Мучањ	17	25,37	*	*	*	*	*	*
Римски мост	15	22,39	*	*	*	*	*	*
Споменик мајору Илићу на Јавору	13	19,40	*	*	*	*	*	*
Прилички кисељак	12	17,91	11	20,75	9	6,87	*	*
Језеро Голи камен (Вучковичко језеро)	10	14,93	14	26,42	*	*	*	*
Река Изубра (водопади)	10	14,93	*	*	*	*	*	*
Планина Јавор	8	11,94	*	*	*	*	*	*
Одвраћеница	4	5,97	5	9,43	*	*	*	*
Река Моравица	4	5,97	*	*	*	*	*	*
Споменик Дражи Михајловићу (са околином)	4	5,97	*	*	*	*	*	*
Река Студеница	*	*	4	7,55	*	*	*	*

Напомене: Приказани су одговори (предлози) који су заступљени код $\geq 5,00\%$ испитаника. Звезда (*) означава да наведени одговор није присутан код $\geq 5,00\%$ испитаника.

Извор: Аутор

У наредној табели (Табела 89) дат је приказ броја природних локалитета са територије општине Ивањица према мишљењу испитаника из различитих локалних самоуправа, као и списак најзаступљенијих предлога.

Табела 89. Број и списак најзначајнијих природних локалитета на територији општине Ивањица према мишљењу испитаника по локалним самоуправама

	Број природних локалитета		Природни локалитети ($\geq 10,00\%$)
	$\geq 5,00\%$	$\geq 10,00\%$	
Ивањица	16	13	Хаџи-Проданова пећина, Дајићко језеро (језеро Тичар), Јанков камен на Голији, језеро Небеска суза (Округличко језеро), Кошанинова језера, планина Голија, планина Мучањ, Римски мост, споменик мајору Илићу на Јавору, Прилички кисељак, језеро Голи камен (Вучковичко језеро), река Изубра (водопади) и планина Јавор
Лучани	5	2	Језеро Голи камен (Вучковичко језеро) и Прилички кисељак
Чачак	1	0	-
Горњи Милановац	0	0	-

Извор: Аутор

Према броју природних локалитета (са процентуалним учешћем $\geq 5,00\%$) највише предлога је дато од испитаника из Ивањице, а потом Лучана и Чачка, док од испитаника из Горњег Милановца није било предлога. Једино је Прилички кисељак присутан код испитаника из Ивањице, Лучана и Чачка са учешћем $\geq 5,00\%$.

Језеро Голи камен (Вучковичко језеро) и Прилички кисељак су једини природни локалитети присутни и код испитаника из Ивањице и Лучана са процентуалним учешћем $\geq 10,00\%$. Ниједан природни локалитет није заступљен у наведеном проценту код испитаника из Чачка и Горњег Милановца.

Закључује се да је број предложених природних локалитета по локалним самоуправама позитивно корелисан са њиховом просторном близином општини Ивањица. Наведено је очекивано. Разлог за то је што се, од локалних самоуправа Моравичког управног округа, Ивањица граничи само са Лучанима, а идући ка северу на Лучане се надовезује Чачак, а на Чачак Горњи Милановац.

Упоредни приказ предлога природних локалитета на територији општине Ивањица који представљају најзначајније потенцијале за развој туризма према мишљењу лица из категорије стручњака и лица која не припадају категорији стручњака дат је у следећој табели (Табела 90).

Табела 90. Упоредни приказ предлога природних локалитета на територији општине Ивањица према мишљењу лица из категорије стручњака и лица која не припадају категорији стручњака

Назив	Лица из категорије стручњака (N=159)		Лица која не припадају категорији стручњака (N=149)	
	Бр.	%	Бр.	%
Дајићко језеро (језеро Тичар)	23	14,47	22	14,77
Хаџи-Проданова пећина	21	13,21	34	22,82
Јанков камен на Голији	21	13,21	23	15,44
Прилички кисељак	19	11,95	13	8,72
Језеро Небеска суза (Округичко језеро)	17	10,69	9	6,04
Кошанинова језера	15	9,43	9	6,04
Језеро Голи камен (Вучковичко језеро)	14	8,81	17	11,41
Планина Голија	14	8,81	11	7,38
Одвраћеница	9	5,66	*	*
Планина Мучањ	*	*	11	7,38
Римски мост	*	*	11	7,38
Споменик мајору Илићу на Јавору	*	*	11	7,38

Напомене: Приказани су одговори (предлози) који су заступљени код $\geq 5,00\%$ испитаника. Звезда (*) означава да наведени одговор није присутан код $\geq 5,00\%$ испитаника.

Извор: Аутор

У наредној табели (Табела 91) дат је приказ броја природних локалитета са територије општине Ивањица према мишљењу испитаника из категорије стручњака и испитаника који не припадају категорији стручњака, као и списак најзаступљенијих предлога.

Табела 91. Број и списак најзначајнијих природних локалитета на територији општине Ивањица према мишљењу лица из категорије стручњака и лица која не припадају категорији стручњака

	Број природних локалитета		Природни локалитети ($\geq 10,00\%$)
	$\geq 5,00\%$	$\geq 10,00\%$	
Стручњаци	9	5	Дајићко језеро (језеро Тичар), Хаџи-Проданова пећина, Јанков камен на Голији, Прилички кисељак и језеро Небеска суза (Округичко језеро)
Лица која не припадају категорији стручњака	11	4	Хаџи-Проданова пећина, Јанков камен на Голији, Дајићко језеро (језеро Тичар), језеро Голи камен (Вучковичко језеро)

Извор: Аутор

Поредећи природне локалитете испитаника према томе да ли припадају или не категорији стручњака, запажа се да су већи број предлога са учешћем $\geq 5,00\%$ дали испитаници који не припадају категорији стручњака у односу на стручњаке. Осам природних локалитета је у наведеном проценту присутно у обе категорије (Дајићко језеро (језеро Тичар), Хаџи-Проданова пећина, Јанков камен на Голији, Прилички кисељак, језеро Небеска суза (Округличко језеро), Кошанинова језера, језеро Голи камен (Вучковичко језеро), планина Голија и Одвраћеница).

Код природних локалитета са учешћем $\geq 10,00\%$ ситуација је другачија, па је већи број предлога стручњака у односу на лица која не припадају категорији стручњака. Три природна локалитета је у наведеном проценту присутно у обе категорије (Хаџи-Проданова пећина, Јанков камен на Голији и Дајићко језеро (језеро Тичар)).

Анализирајући претходне табеле закључак је да се предложени природни локалитети, узимајући у обзир остале локалне самоуправе Моравичког управног округа, налазе само на територији општине Ивањица. Изузетак је језеро Голи камен које се налази и на територији општине Лучани, што и алтернативни назив сугерише – Вучковичко језеро или језеро у Вучковици (Вучковица је насеље у општини Лучани).

Заштићена природна добра са територије општине Ивањица су у одређеној мери присутна у структури предлога природних локалитета. Значајно је присуство планине Голија (у целини и појединих природних локалитета), као парка природе и резервата биосфере, и Хаџи-Проданове пећине, као споменика природе. Хаџи-Проданова пећина је присутна са $\geq 10,00\%$ у свим категоријама изузев испитаника из Лучана, Ивањице и Чачка ($< 5,00\%$).

Насупрот томе, споменик природе „Палибрчки церови” није наведен у предлозима. Разлог за наведено се може тражити у чињеници да многа лица нису упозната са овим заштићеним природним добром, што је и показало истраживање спроведено на територији Чачка (Garabinović et al., 2020), као и могућношћу да наведено природно добро испитаници не сматрају довољно туристички атрактивним. Другој могућности би у прилог могла ићи чињеница да је управљач Споменика природе „Хаџи-Проданова пећина”, која је као појединачни природни локалитет од стране целине испитаника највише навођена, Туристичка организација општине Ивањица. Парком Природе „Голија” управља Јавно предузеће „Србијашуме”. Споменик природе „Палибрчки церови” је добро цркве „Бошко Југовић” у Косовици, чији је ималац Српска православна црквена општина Ивањица. Може се претпоставити да је за Хаџи-Проданову пећину, као заштићено природно добро, препозната туристичка атрактивност и да је то један од разлога зашто је овај споменик природе додељен на управљање локалној туристичкој организацији, а не неком другом правном или физичком лицу, што је случај са преостала два природна добра.

Указивање на објекте геонаслеђа, без обзира на постојање одређеног режима заштите, показује не само информисаност, већ и вредновање од стране испитаника. Може се запазити да ивањички спруд нико није навео. Реч је о профилу спрудних творевина горње креде, као објекту историјско-геолошког и стратиграфског (Земљиног еволутивног) наслеђа. Село Међуречје није заступљено са $\geq 5,00\%$, али је ипак међу бројним предлозима присутно, искључиво због дела тока реке Моравице и споменика који се у селу налази (не и због изданака филита). Реч је о групацији магматских и метаморфних стена као објекта петролошког наслеђа. Дајићко језеро (Тичар) и Кошанинова језера су заступљена у значајној мери међу предлозима природних локалитета – у свим

категоријама $\geq 5,00\%$ осим код испитаника из Лучана, Чачка и Горњег Милановца. Дајићко језеро (Тичар) је присутно са $\geq 10,00\%$ код свих категорија осим претходно наведених, док су Кошанинова језера са овим уделом присутна само код испитаника из Ивањице. Дајићко језеро (Тичар) и Кошанинова језера су, између осталог, важна због тресаве у оквиру структурних објеката геонаслеђа. Велика фреквентност Хади-Проданове пећине у оквиру предлога природних локалитета значајна је из разлога што је реч о спелеолошком објекту геонаслеђа.

4.2. Потенцијали за развој туризма општине Лучани засновани на природним ресурсима

Анализирајући општину Лучани са туристичког аспекта, Милосављевић и Поповић (2007) истичу богатство природним лепотама и реткостима међу којима поједине могу бити туристички атрактивне. Пре свега се мисли на (Поповић, 2006; Милосављевић и Поповић, 2007):

- Геоморфолошке (планине, клисуре, пећине, вртаче, кречњачки одсеци);
- Хидролошке (извори, минерални извори, врела, реке и речице); и
- Биогеографске (самоникла вегетација – шуме, ливаде и пашњаци).

Планине имају добре услове за туристички развој, што се огледа у потенцијалима за имплементацију првенствено зимско-спортских активности, али и многих других (Ristanović et al., 2001). Пример усмерености ка изградњи одмаралишних капацитета на Јелици у првој половини XX века даје Вучковић (1938). Реч је о изградњи летовалишта на планини Јелици (место Росуље) у периоду 1934-1935. године. Забележено је да су летовања почела да се реализују 1936. године уз њихов детаљан опис (Вучковић, 1938).

Међу пећинама (којих има око двадесет) са туристичког аспекта су најзначајније Рћанске пећине које се одликују естетиком и значајним примерима крашких облика (Ristanović et al., 2001). Туристичко стање Рћанских пећина најбоље описује Лазаревић (2011), који каже: „Иако овај комплекс испуњава све услове за богат туристички програм, увек је остајао по страни, повремено актуелан, а повремено заборављен“ (стр. 11). Узроци су величина и развијеност локалне самоуправе, положај (удаљеност од саобраћајница и важних градских насеља), недостатак иницијативе и недостатак одговарајућих људи (Лазаревић, 2011).

Карактеристике климе које погодују развоју туризма су повољно дејство на организам и погодност организовања активног одмора (посебно за децу), па се за целину Драгачева може рећи да је права ваздушна бања (Ristanović et al., 2001). Велике врућине нису карактеристичне за поручја која се налазе на вишим надморским висинама, а уз то постоји мала количина падавина, одсуство јаких ветрова, мала облачност, изванредна чистоћа ваздуха и знатна инсолација, па се закључује да је општина Лучани погодна за развој туризма (Поповић, 2006). Бистра и незагађена вода, као и извори минералне воде, врела и реке, богатство биљног и животињског света, чини Драгачево „еколошком оазом“ и туристичким „бисером“ западне Србије (Ristanović et al., 2001). Водни потенцијали Драгачева се истичу и као туристички потенцијали драгачевског краја (Garabinović, 2017).

Милосављевић и Поповић (2007) наводе да постојеће природне, друштвене и комуникативне карактеристике стварају адекватне услове за даљи развој појединих облика туризма, међу којима су „излетнички, манифестациони, ловни, риболовни и

сеоски” (Поповић, 2006, стр. 128; Милосављевић и Поповић, 2007, стр. 248). У оквиру активности излета, посебно се истичу потенцијали Овчарско-кабларске клисуре, атрактивност пејзажа и викенд-туризам (Поповић, 2006; Милосављевић и Поповић, 2007).

Потребно је указати и на мишљење резидентног становништва о развоју туризма. Локално становништво општине Лучани има позитиван однос према туризму и свесно је позитивних ефеката његовог развоја. Позитивнији став о развоју туризма имају испитаници до 50 година (у поређењу са старијима), испитаници са вишим степеном образовања (средња школа и универзитетска диплома) и испитаници који чешће комуницирају са туристима и чији је рад повезан са туризмом (Blešić et al., 2014). Мишљење свих 14 сеоских туристичких домаћинстава са територије општине Лучани обухваћених истраживањем показало је да „Драгачево има перспективу за развој сеоског туризма” (Обренић, 2015, стр. 313), као и да би туризам могао да опорави драгачевска села.

Упоредни приказ предлога природних локалитета на територији општине Лучани који представљају најзначајније потенцијале за развој туризма према мишљењу свих испитаника и испитаника који припадају категорији становника Моравичког управног округа дат је у следећој табели (Табела 92).

Табела 92. Упоредни приказ предлога природних локалитета на територији општине Лучани према мишљењу свих испитаника и испитаника који припадају категорији становника Моравичког управног округа

Назив	Сви испитаници (N=308)		Становници Моравичког управног округа (N=302)	
	Бр.	%	Бр.	%
Овчарско-кабларска клисура	97	31,49	96	31,79
Рћанска пећина	59	19,16	58	19,21
Бањски поток	47	15,26	47	15,56
Градина на Јелици	40	12,99	40	13,25
Црна стена на Јелици	34	11,04	33	10,93
Планина Овчар	34	11,04	33	10,93
Језеро Голи камен (Вучковичко језеро)	31	10,06	30	9,93
Планина Јелица	29	9,42	29	9,60
Извор минералне воде у Котражи	27	8,77	27	8,94
Савина вода (Светиња) у Губеревцима	24	7,79	24	7,95
Пећина Кађеница	18	5,84	18	5,96

Напомене: Приказани су одговори (предлози) који су заступљени код $\geq 5,00\%$ испитаника.

Извор: Аутор

Према броју природних локалитета (са процентуалним учешћем $\geq 5,00\%$) међу свим испитаницима и испитаницима из Моравичког управног округа истиче се 11 предлога. Најзначајнији природни локалитети (заступљеност $\geq 10,00\%$) су (седам природних

локалитета): Овчарско-кабларска клисура, Рћанска пећина, Бањски поток, Градина на Јелици, Црна стена на Јелици, планина Овчар и језеро Голи камен (Вучковичко језеро).

Упоредни приказ предлога природних локалитета на територији општине Лучани који представљају најзначајније потенцијале за развој туризма према мишљењу испитаника по локалним самоуправама дат је у следећој табели (Табела 93).

Табела 93. Упоредни приказ предлога природних локалитета на територији општине Лучани према мишљењу испитаника по локалним самоуправама

Назив	Ивањица (N=67)		Лучани (N=53)		Чачак (N=131)		Горњи Милановац (N=51)	
	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%
Рћанска пећина	*	*	38	71,70	18	13,74	*	*
Овчарско-кабларска клисура	*	*	25	47,17	56	42,75	12	23,53
Црна стена на Јелици	*	*	23	43,40	10	7,63	*	*
Градина на Јелици	*	*	20	37,74	20	15,27	*	*
Извор минералне воде у Котражи	*	*	20	37,74	*	*	*	*
Савина вода (Светиња) у Губеревцима	*	*	18	33,96	*	*	*	*
Језеро Голи камен (Вучковичко језеро)	10	14,93	14	26,42	*	*	*	*
Бањски поток	*	*	7	13,21	38	29,01	*	*
Планина Овчар	*	*	4	7,55	24	18,32	5	9,80
Планина Јелица	*	*	4	7,55	23	17,56	*	*
Река Западна Морава	*	*	3	5,66	7	5,34	4	7,84
Извор минералне воде у Вичи	*	*	3	5,66	*	*	*	*
Пећина Кађеница	*	*	*	*	15	11,45	*	*

Напомене: Приказани су одговори (предлози) који су заступљени код $\geq 5,00\%$ испитаника. Звездица (*) означава да наведени одговор није присутан код $\geq 5,00\%$ испитаника.

Извор: Аутор

У наредној табели (Табела 94) дат је приказ броја природних локалитета са територије општине Лучани према мишљењу испитаника из различитих локалних самоуправа, као и списак најзаступљенијих предлога.

Табела 94. Број и списак најзначајнијих природних локалитета на територији општине Лучани према мишљењу испитаника по локалним самоуправама

	Број природних локалитета		Природни локалитети ($\geq 10,00\%$)
	$\geq 5,00\%$	$\geq 10,00\%$	
Ивањица	1	1	Језеро Голи камен (Вучковичко језеро)
Лучани	12	8	Рћанска пећина, Овчарско-кабларска клисура, Црна стена на Јелици, Градина на Јелици, извор минералне воде у Котражи, Савина вода (Светиња) у Губеревцима, језеро Голи камен (Вучковичко језеро) и Бањски поток
Чачак	9	7	Овчарско-кабларска клисура, Бањски поток, планина Овчар, планина Јелица, Градина на Јелици, Рћанска пећина и пећина Кађеница
Горњи Милановац	3	1	Овчарско-кабларска клисура

Извор: Аутор

Према броју природних локалитета (са процентуалним учешћем $\geq 5,00\%$) највише предлога је дато од испитаника из Лучана, а потом Чачка, Горњег Милановца и Ивањице. Не постоји природни локалитет који је присутан код испитаника из све четири локалне самоуправе са учешћем $\geq 5,00\%$.

Према броју природних локалитета (са процентуалним учешћем $\geq 10,00\%$) највише предлога је дато од испитаника из Лучана, а потом Чачка. Идентичан је број предлога датих од испитаника из Ивањице и Горњег Милановца. Овчарско-кабларска клисура је једини природни локалитет присутан код испитаника из три локалне самоуправе (Лучани, Чачак и Горњи Милановац) са процентуалним учешћем $\geq 10,00\%$.

Разматрајући приказане резултате, закључује се да је очекивано присуство језера Голи камен (Вучковичко језеро) међу предлозима датим од стране испитаника из Ивањице из разлога што језеро делом припада територији општине Ивањица. Такође, природни локалитети наведени од стране испитаника из Чачка се, са изузетком Рћанске пећине, налазе у непосредној близини или делом и на територији Чачка. Испитаници из Горњег Милановца су истакли најзначајније природно-географске топониме који се односе на Чачак, а који уједно делом припадају и Лучанима. Разлог за наведено је што се од свих локалних самоуправа у Моравичком управном округу општина Горњи Милановац граничи само са градом Чачком.

Упоредни приказ предлога природних локалитета на територији општине Лучани који представљају најзначајније потенцијале за развој туризма према мишљењу лица из категорије стручњака и лица која не припадају категорији стручњака дат је у следећој табели (Табела 95).

Табела 95. Упоредни приказ предлога природних локалитета на територији општине Лучани према мишљењу лица из категорије стручњака и лица која не припадају категорији стручњака

Назив	Лица из категорије стручњака (N=159)		Лица која не припадају категорији стручњака (N=149)	
	Бр.	%	Бр.	%
Овчарско-кабларска клисура	58	36,48	39	26,17
Рћанска пећина	39	24,53	20	13,42
Бањски поток	29	18,24	18	12,08
Градина на Јелици	25	15,72	15	10,07
Црна стена на Јелици	22	13,84	12	8,05
Планина Овчар	17	10,69	17	11,41
Савина вода (Светиња) у Губеревцима	17	10,69	*	*
Извор минералне воде у Котражи	17	10,69	10	6,71
Пећина Кађеница	16	10,06	*	*
Планина Јелица	15	9,43	14	9,40
Језеро Голи камен (Вучковичко језеро)	14	8,81	17	11,41
Река Западна Морава	11	6,92	*	*

Напомене: Приказани су одговори (предлози) који су заступљени код $\geq 5,00\%$ испитаника. Звезда (*) означава да наведени одговор није присутан код $\geq 5,00\%$ испитаника.

Извор: Аутор

У наредној табели (Табела 96) дат је приказ броја природних локалитета са територије општине Лучани према мишљењу испитаника из категорије стручњака и испитаника који не припадају категорији стручњака, као и списак најзаступљенијих предлога.

Табела 96. Број и списак најзначајнијих природних локалитета на територији општине Лучани према мишљењу лица из категорије стручњака и лица која не припадају категорији стручњака

	Број природних локалитета		Природни локалитети ($\geq 10,00\%$)
	$\geq 5,00\%$	$\geq 10,00\%$	
Стручњаци	12	9	Овчарско-кабларска клисура, Рћанска пећина, Бањски поток, Градина на Јелици, Црна стена на Јелици, планина Овчар, Савина вода (Светиња) у Губеревцима, извор минералне воде у Котражи и пећина Кађеница
Лица која не припадају категорији стручњака	9	6	Овчарско-кабларска клисура, Рћанска пећина, Бањски поток, планина Овчар, језеро Голи камен (Вучковичко језеро) и Градина на Јелици

Извор: Аутор

Поредећи природне локалитете испитаника према томе да ли припадају или не категорији стручњака, запажа се да су већи број предлога са учешћем $\geq 5,00\%$ дали стручњаци у односу на испитанике који не припадају категорији стручњака. Девет природних локалитета је у наведеном проценту присутно у обе категорије: Овчарско-кабларска клисура, Рћанска пећина, Бањски поток, Градина на Јелици, Црна стена на Јелици, планина Овчар, извор минералне воде у Котражи, планина Јелица и језеро Голи камен (Вучковичко језеро).

Овчарско-кабларска клисура, Рћанска пећина, Бањски поток, Градина на Јелици и планина Овчар су природни локалитети присутни у обе наведене категорије са учешћем $\geq 10,00\%$.

Анализирајући претходне табеле закључак је да се поједини предложени природни локалитети, узимајући у обзир остале локалне самоуправе Моравичког управног округа, налазе само на територији општине Лучани. Изузетак је језеро Голи камен које се налази и на територији општине Ивањица, али је познатије под називом Вучковичко језеро или језеро у Вучковици (Вучковица је насеље у општини Лучани). Такође, изузетак је Овчарско-кабларска клисура, река Западна Морава, као и планине које се делом налазе и на подручју Чачка – Овчар и Јелица.

Заштићена природна добра са територије општине Лучани су у одређеној мери присутна у структури предлога природних локалитета. Значајно је присуство Овчарско-кабларске клисуре (у целини и појединих природних локалитета), као предела изузетних одлика, и Рћанске пећине, као споменика природе – објекат геонаслеђа. Значајно је присуство Овчарско-кабларске клисуре са $\geq 10,00\%$ испитаника у свим категоријама, изузев лица са територије Ивањице (мање од $5,00\%$). Узимајући у обзир и друге природне локалитете који се налазе на простору овог предела изузетних одлика, укупна процентуална заступљеност Овчарско-кабларске клисуре је засигурно већа. Рћанска пећина је присутна са $\geq 10,00\%$ испитаника у свим категоријама, изузев лица са територије Ивањице и Горњег Милановца. Насупрот Овчарско-кабларској клисури и Рћанској пећини, споменици природе „Два стабла храста лужњака Ђурђевак”, „Раданова гора”, „Стабло брезе у Доњој Краварици”, „Стабло липе у Гучи”, „Стабло дрена у Губеревцима”, „Стабло храста сладуна у Властељицама”, „Стабло дрена у Вичи”, „Стабло клена у Вичи” и „Стабло липе у Пшанику” су присутни у предлозима датим од само једног лица које припада категорији стручњака (екологија и заштита животне средине, туризам и заљубљеници у природу) и у складу са тим нису део претходних табела. Споменик природе „Шумати шумар” није наведен у оквиру предлога. Описано стање се може тумачити чињеницом да многа лица нису упозната са заштићеним природним добрима, што је и показало истраживање спроведено на територији Чачка (Garabinović et al., 2020), као и могућношћу да поједина природна добра, као што су на пример стабла, испитаници не сматрају довољно туристички атрактивним. Другој могућности би у прилог могла ићи чињеница да је управљач Споменика природе „Рћанске пећине” Туристичка организација општине Лучани „Драгачево” Гуча, Предела изузетних одлика „Овчарско-кабларска клисура” Туристичка организација Чачка, док осталим споменицима природе на територији општине Лучани управља Еколошко друштво „Драгачево” или поједина физичка лица. Може се доћи до закључка да су на територији општине Лучани заштићена природна добра која се сматрају туристички атрактивним природним локалитетима већ под управом туристичких организација (Лучани и Чачак), а не других правних или физичких лица.

Објекти геонаслеђа се могу пронаћи у оквиру предлога природних локалитета. Велика фреквентност Рћанске пећине као предлога природног локалитета значајна је из разлога што је реч о спелеолошком објекту геонаслеђа, док је Овчарско-кабларска клисура важна као представник флувијалног рељефа у оквиру структурних објеката геонаслеђа. У подручју Чачак-Овчар Бања-Каблар постоји профил дијабез рожначке формације (тријас/јура), а Овчар Бања и планина Каблар имају значајну присутност у свим групама испитаника, изузев лица са територије Ивањице (мање од 5,00%).

4.3. Потенцијали за развој туризма града Чачка засновани на природним ресурсима

Истичући природна богатства чачанског краја Видојевић (1995) наводи недовољну организованост и неспремност за њихово потпуније искоришћавање, као и, у поређењу са другима, одсуство потребног степена њихове валоризације. Видојевић (1995) упућује и на значај индиректних ефеката развоја туризма, као и на одређене облике домаћег туризма, међу којима су одмаралишни, рецептивни, излетнички, иницијални, дечији и спортски. Видојевић (1995) Јелицу, Овчарско-кабларску клисуру и Овчар Бању види као потенцијалне локалитете „модерних номада“ за релаксацију од свакодневне буке и загађења као одлика градског живота. Остваривање циљева и коришћење потенцијала захтева реализацију детаљних истраживања у сфери туристичког развоја анализираних подручја како би се могли дефинисати приоритети на које би се требало фокусирати (Видојевић, 1995). Видојевић (1995) наводи три приоритетне активности усмерене ка развоју туризма Чачка:

- Очување природних богатстава (ваздух, вода, храна, пољопривреда, шуме), са посебним нагласком на планину Јелицу (ваздух) као потенцијалну „рекреациону зону“;
- Очување споменика културно-историјског наслеђа – Овчарско-кабларска клисура (манастири), Римске терме и други локалитети; и
- Горња Трепча (здравство), са предлогом изградње „насеља рент-а-вила“ (рустични у дрвету комфорни бунгалови), и Слатинска бања (тренутно има локални значај).

Видојевић (1995) истиче и услове за развој сеоског (драгачевска, таковска, чачанска и друга села), ловног и (културно-)манифестационог туризма.

Истраживање које су спровели Obrenić et al. (2015) је показало да „природни туристички мотиви имају средњи значај за развој туризма у Овчарско-кабларској клисури“ (стр. 419). Поред тога, наведени аутори су извршили вредновање појединих општих елемената на основу којих се потврђује да постоји велики простор за унапређење туристичке понуде Овчарско-кабларске клисуре.

У Овчарско-кабларској клисури постоје потенцијали за развој екотуризма (Djordjević & Trumbulović, 2015):

- Авантуристички туризам – *hiking, mountaineering, climbing*, спортски риболов, рафтинг (сплаварење) и вожња чамцем, активности на води (спортско-рекреативног карактера), параглајдинг, даљинско јахање (енгл. *Endurance*) и друге активности;
- Екскурзиони туризам – споменици културно-историјског наслеђа, верски објекти (цркве и манастири), екскурзије (Овчарско-кабларска клисура, меандри Западне Мораве, пећине, манастири и други локалитети);

- Локални фестивали;
- Рурални туризам (уз наглашавање природе, културе, традиције, руралног живота и пољопривредних активности); и
- Еколошко-едукативни центри.

Stojanović et al. (2015) на основу елемената еко-туристичких дестинација дефинисаних од стране Stojanović (2006) издвајају елементе Овчарско-кабларске клисуре: 1) предео изузетних одлика, 2) излетиште Овчар бања и стазе (пешачке и планинарске), 3) смештајни објекти су у потпуности или делимично грађени у складу са традицијом (не постоји објекат који би се могао назвати „еко-коначиште“), 4) постоје појединци укључени у развој и промоцију еко-туризма, 5) гостољубивост локалног становништва. Stojanović et al. (2015) закључују да је, са аспекта степена развијености, еко-туризам у почетној фази и да је неопходно да приступ даљег развоја буде базиран на принципима систематичности и свеобухватности, уз истовремено укључивање локалне заједнице.

Елементи туристичке понуде које би требало развијати у складу са потенцијалима Овчарско-кабларске клисуре су према Stojanović et al. (2015): културни и верски туризам (комбиновање са активним туризмом – на пример планинарење), спортски риболов, активни туризам („алпинизам, планинарење, трекинг, бициклизам” (стр. 141)), сеоски туризам (на пример на подручју Међувршја и Овчар бање) и други. Могућ је развој транзитног туризма, али се препоручује да овај облик туризма не буде приоритет због потенцијалне масовности и нарушавања еко-туристичке дестинације (Stojanović et al., 2015). Развој еко-туризма на анализираном подручју не може бити базиран на „тврдом“ екотуризму из разлога постојања важних саобраћајница у пределу изузетних одлика, што „би требало да буде пример који ће подсећати да не треба градити главне саобраћајнице у непосредној близини заштићених подручја” (Stojanović et al., 2015, стр. 142).

Матовић (2013) истиче туризам (пре свега екотуризам и ловни туризам) као облик вредновања фауне сисара Овчарско-кабларске клисуре. У складу са наведеним, Матовић (2013) предлаже разне едукативне пешачке туре, презентације/предавања, *game watching* и друге активности, посебно истичући да је то кључно у покретању локалне заједнице ка даљем развоју.

Природни ресурси и очувана животна средина на простору Предела изузетних одлика „Овчарско-кабларска клисура” пружају могућност развоја руралног туризма (Кузмановић, 2016). Кузмановић (2016) истиче да анализирано подручје има потенцијал за развој концепта одрживог, као и екотуризма. Многе активности у природи огледају се у „пешачењу, планинарењу, бициклизму, посматрању птица, пливању, риболову, сплаварењу”, али су присутни и „параглајдинг и алпинизам” (Кузмановић, 2016, стр. 64).

Николић (2014) посматра „туризам посебних интереса као основу одрживог развоја Овчарско-кабларске клисуре”. Применљивост концепта одрживости у Чачку и Србији је „врло дискутабилна” (Николић, 2014, стр. 59). Управо због тога, потребно је нагласити значај варијабли носећег капацитета Овчарско-кабларске клисуре и указати на примере постојећег и потенцијалног угрожавања животне средине (Николић, 2014). Николић (2014) наводи, између осталих, планинарење и алпинизам као облике парцијалног производа анализираног облика туризма посебно карактеристичног за чачански крај и Овчарско-кабларску клисуру.

Павловић (2007) наглашава значај природних потенцијала за развој туризма у Горњој Трепчи. Могућности за развој туризма наведене бање су: излетнички, бањски,

здравствено-лечилишни, рекреациони, стационарни и други облици (Павловић, 2007). Потребно је употпунити садржаје да би се сезона продужила (Павловић, 2007). Павловић (2008) истиче здравствено-лечилишни, верски, манифестациони, спортско-рекреативни туризам, али и обилазак воденица и других традиционалних објеката. Еколошка заштита бање је кључна због примера нарушавања простора – градња (Павловић, 2007, 2008). Потребна је потпунија туристичка валоризација Горње Трепче (Павловић, 2008).

Значај бања са територије Чачка у прошлости, али и садашњости, наглашава Пењишевић (2016). Реч је о три бање: Горња Трепча, Овчар Бања и Слатинска бања. Пењишевић (2016) истиче да на развој туризма могу утицати морфолошке карактеристике Чачка, као дела Западног Поморавља. „Геоморфолошке туристичке вредности на територији проучаване регије су Овчарско–кабларска клисура, планине Гоч, Котленик, Овчар, Каблар, Јелица и Вујан, као и пећине на кречњачким падинама Каблара” (Пењишевић, 2016, стр. 82). Посебни облици туризма у Овчарско-кабларској клисури за које постоје потенцијали су транзитни, културни, излетнички, сеоски и еко-туризам (Пењишевић, 2016).

Заштита животне средине и недовољно развијена материјална основа развоја туризма су неке од главних препрека даљег напретка у области туризма Овчарско-кабларске клисуре (Радуловић и Зорић, 1997). Недовољно развијену материјалну основу наглашава и Стојановић (1997). Значајне привредне активности које се могу повезати са развојем туризма су сакупљање лековитог биља, воћарство и виноградарство, риболов, сточарство и занатство (Радуловић и Зорић, 1997). Од могућности за развој посебних облика туризма у Овчарско-кабларској клисури требало би издвојити манифестациони и боравишни туризам (Радуловић и Зорић, 1997).

Упоредни приказ предлога природних локалитета на територији града Чачка који представљају најзначајније потенцијале за развој туризма према мишљењу свих испитаника и испитаника који припадају категорији становника Моравичког управног округа дат је у следећој табели (Табела 97).

Табела 97. Упоредни приказ предлога природних локалитета на територији града Чачка према мишљењу свих испитаника и испитаника који припадају категорији становника Моравичког управног округа

Назив	Сви испитаници (N=308)		Становници Моравичког управног округа (N=302)	
	Бр.	%	Бр.	%
Овчарско-кабларска клисура	97	31,49	96	31,79
Овчар Бања	95	30,84	93	30,79
Горња Трепча	62	20,13	62	20,53
Планина Каблар	49	15,91	48	15,89
Слатинска бања	44	14,29	44	14,57
Језеро Међувршје	42	13,64	41	13,58
Планина Овчар	34	11,04	33	10,93
Планина Јелица	29	9,42	29	9,60
Планина Вујан	28	9,09	28	9,27

Напомене: Приказани су одговори (предлози) који су заступљени код $\geq 5,00\%$ испитаника.

Извор: Аутор

Према броју природних локалитета (са процентуалним учешћем $\geq 5,00\%$) међу свим испитаницима и испитаницима из Моравичког управног округа истиче се девет предлога. Најзначајнији природни локалитети (заступљеност $\geq 10,00\%$) су (седам природних локалитета): Овчарско-кабларска клисура, Овчар Бања, Горња Трепча, планина Каблар, Слатинска бања, језеро Међувршје и планина Овчар.

Упоредни приказ предлога природних локалитета на територији града Чачка који представљају најзначајније потенцијале за развој туризма према мишљењу испитаника по локалним самоуправама дат је у следећој табели (Табела 98).

Табела 98. Упоредни приказ предлога природних локалитета на територији града Чачка према мишљењу испитаника по локалним самоуправама

Назив	Ивањица (N=67)		Лучани (N=53)		Чачак (N=131)		Горњи Милановац (N=51)	
	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%
Овчар Бања	*	*	20	37,74	69	52,67	4	7,84
Овчарско-кабларска клисура	*	*	25	47,17	56	42,75	12	23,53
Горња Трепча	*	*	6	11,32	40	30,53	16	31,37
Планина Каблар	*	*	3	5,66	39	29,77	4	7,84
Слатинска бања	*	*	8	15,09	36	27,48	*	*
Језеро Међувршје	*	*	3	5,66	35	26,72	3	5,88
Планина Овчар	*	*	4	7,55	24	18,32	5	9,80
Планина Јелица	*	*	4	7,55	23	17,56	*	*
Планина Вујан	*	*	*	*	22	16,79	6	11,76
Брдо Љубић	*	*	*	*	12	9,16	*	*
Каблар – видиковац на меандре	*	*	*	*	11	8,40	*	*
Река Каменица	*	*	*	*	8	6,11	*	*
Река Западна Морава	*	*	3	5,66	7	5,34	4	7,84
Римске терме	*	*	*	*	7	5,34	*	*
Сува Морава	*	*	*	*	7	5,34	*	*
Меандри Западне Мораве	*	*	*	*	7	5,34	*	*
Стјеник	*	*	6	11,32	*	*	*	*
Грујине ливаде	*	*	4	7,55	*	*	*	*
Манастир Вујан (са околином)	*	*	*	*	*	*	7	13,73

Напомене: Приказани су одговори (предлози) који су заступљени код $\geq 5,00\%$ испитаника. Звезда (*) означава да наведени одговор није присутан код $\geq 5,00\%$ испитаника.

Извор: Аутор

У наредној табели (Табела 99) дат је приказ броја природних локалитета са територије града Чачка према мишљењу испитаника из различитих локалних самоуправа, као и списак најзаступљенијих предлога.

Табела 99. Број и списак најзначајнијих природних локалитета на територији града Чачка према мишљењу испитаника по локалним самоуправама

	Број природних локалитета		Природни локалитети ($\geq 10,00\%$)
	$\geq 5,00\%$	$\geq 10,00\%$	
Ивањица	0	0	-
Лучани	11	5	Овчарско-кабларска клисура, Овчар Бања, Слатинска бања, Горња Трепча и Стјеник
Чачак	16	9	Овчар Бања, Овчарско-кабларска клисура, Горња Трепча, планина Каблар, Слатинска бања, језеро Међувршје, планина Овчар, планина Јелица и планина Вујан
Горњи Милановац	9	4	Горња Трепча, Овчарско-кабларска клисура, манастир Вујан (са околином) и планина Вујан

Извор: Аутор

Према броју природних локалитета (са процентуалним учешћем $\geq 5,00\%$) највише предлога је дато од испитаника из Чачка, а потом Лучана и Горњег Милановца, док од испитаника из Ивањице није било предлога. Наведено је очекивано. Овчар Бања, Овчарско-кабларска клисура, Горња Трепча, планина Каблар, језеро Међувршје, планина Овчар и река Западна Морава су природни локалитети присутни код испитаника из Чачка, Лучана и Горњег Милановца са учешћем $\geq 5,00\%$.

Овчарско-кабларска клисура и Горња Трепча су једини природни локалитети присутни код испитаника из три локалне самоуправе (Лучани, Чачак и Горњи Милановац) са процентуалним учешћем $\geq 10,00\%$. Ниједан природни локалитет није заступљен у наведеном проценту код испитаника из Ивањице.

Закључује се да је број предложених природних локалитета по локалним самоуправама позитивно корелисан са њиховом просторном близином граду Чачку. Од локалних самоуправа Моравичког управног округа Чачак се граничи са Лучанима и Горњим Милановцем. Такође, природни локалитети наведени од стране испитаника из Лучана се, са изузетком Горње Тречке, налазе у непосредној близини или делом и на територији Лучана. Испитаници из Горњег Милановца су истакли најзначајније природно-географске топониме који се односе на Чачак. Такође, планина Вујан делом припада и општини Горњи Милановац, док се манастир Вујан и Горња Трепча налазе у непосредној близини територије Горњег Милановца.

Упоредни приказ предлога природних локалитета на територији града Чачка који представљају најзначајније потенцијале за развој туризма према мишљењу лица из категорије стручњака и лица која не припадају категорији стручњака дат је у следећој табели (Табела 100).

Табела 100. Упоредни приказ предлога природних локалитета на територији града Чачка према мишљењу лица из категорије стручњака и лица која не припадају категорији стручњака

Назив	Лица из категорије стручњака (N=159)		Лица која не припадају категорији стручњака (N=149)	
	Бр.	%	Бр.	%
Овчарско-кабларска клисура	58	36,48	39	26,17
Овчар Бања	35	22,01	60	40,27
Горња Трепча	29	18,24	33	22,15
Слатинска бања	20	12,58	24	16,11
Језеро Међувршје	19	11,95	23	15,44
Планина Каблар	19	11,95	30	20,13
Планина Овчар	17	10,69	17	11,41
Планина Вујан	15	9,43	13	8,72
Планина Јелица	15	9,43	14	9,40
Река Западна Морава	11	6,92	*	*
Каблар - видиковац на меандре	10	6,29	*	*
Пећина Турчиновац	10	6,29	*	*
Река Каменица	9	5,66	*	*
Манастир Вујан (са околином)	9	5,66	*	*
Брдо Љубић	*	*	8	5,37

Напомене: Приказани су одговори (предлози) који су заступљени код $\geq 5,00\%$ испитаника. Звездица (*) означава да наведени одговор није присутан код $\geq 5,00\%$ испитаника.

Извор: Аутор

У наредној табели (Табела 101) дат је приказ броја природних локалитета са територије града Чачка према мишљењу испитаника из категорије стручњака и испитаника који не припадају категорији стручњака, као и списак најзаступљенијих предлога.

Табела 101. Број и списак најзначајнијих природних локалитета на територији града Чачка према мишљењу лица из категорије стручњака и лица која не припадају категорији стручњака

	Број природних локалитета		Природни локалитети ($\geq 10,00\%$)
	$\geq 5,00\%$	$\geq 10,00\%$	
Стручњаци	14	7	Овчарско-кабларска клисура, Овчар Бања, Горња Трепча, Слатинска бања, језеро Међувршје, планина Каблар и планина Овчар
Лица која не припадају категорији стручњака	10	7	Овчар Бања, Овчарско-кабларска клисура, Горња Трепча, планина Каблар, Слатинска бања, језеро Међувршје и планина Овчар

Извор: Аутор

Поредећи природне локалитете испитаника према томе да ли припадају или не категорији стручњака, запажа се да су већи број предлога са учешћем $\geq 5,00\%$ дали стручњаци у односу на испитанике који не припадају категорији стручњака. Девет природних локалитета је у наведеном проценту присутно у обе категорије: Овчарско-кабларска клисура, Овчар Бања, Горња Трепча, Слатинска бања, језеро Међувршје, планина Каблар, планина Овчар, планина Вујан и планина Јелица.

Код природних локалитета са учешћем $\geq 10,00\%$ идентичан је број предлога стручњака и лица која не припадају категорији стручњака. Седам природних локалитета (сви природни локалитети) је у наведеном проценту присутно у обе категорије (Овчарско-кабларска клисура, Овчар Бања, Горња Трепча, Слатинска бања, језеро Међувршје, планина Каблар и планина Овчар).

Анализирајући претходне табеле закључак је да се поједини предложени природни локалитети, узимајући у обзир остале локалне самоуправе Моравичког управног округа, налазе само на територији града Чачка. Изузетак су Овчарско-кабларска клисура, планина Овчар, планина Каблар, планина Јелица и река Западна Морава који се делом налазе и на територији општине Лучани. Са друге стране, планина Вујан се налази и на територији општине Горњи Милановац.

Заштићена природна добра са територије града Чачка су у одређеној мери присутна у структури предлога природних локалитета. Значајно је присуство Овчарско-кабларске клисуре у свим групама испитаника, изузев лица са територије Ивањице (мање од $5,00\%$). Узимајући у обзир и друге природне локалитете који се налазе на простору овог предела изузетних одлика, укупна процентуална заступљеност Овчарско-кабларске клисуре је засигурно већа. Природни споменик „Стабло оскоруше (лат. *Sorbus domestica*) у селу Прислоници”, споменик природе „Фигус – Чачак” и споменик природе „Гојковића липа” појединачно нису присутни ни у једном предлогу. Заступљеност Љубића (Љубић-брда), као меморијалног природног споменика (по прописима који су важили до 2009. године), није велика и у целини не прелази $5,00\%$. Значајнија присутност ($\geq 5,00\%$) забележена је међу испитаницима из Чачка ($9,16\%$) и испитаницима који не припадају категорији стручњака ($5,37\%$).

Објекти геонаслеђа се могу пронаћи у оквиру предлога природних локалитета. Као што је већ наведено код описа општине Лучани, запажа се велика фреквентност Овчарско-кабларске клисуре као објекта геонаслеђа – флувијални рељеф. У подручју Чачак-Овчар Бања-Каблар постоји профил дијабез рожначке формације (тријас/јура), а Овчар Бања и планина Каблар имају значајну присутност у свим групама испитаника, изузев лица са територије Ивањице (мање од $5,00\%$). Објекат историјско-геолошког и стратиграфског наслеђа неогене старости у Чачку је „Профил са фосилима терцијарних риба и флоре, Прањански басен – долина реке Каменице, Каменица”, као објекат историјско-геолошког и стратиграфског наслеђа неогене старости присутан је код испитаника из Чачка и стручњака ($\geq 5,00\%$).

4.4. Потенцијали за развој туризма општине Горњи Милановац засновани на природним ресурсима

Позивајући се на Јовичић (2009), Цветановић (2015) тврди да је Рудник, као планина средње висине, погодан за рекреативне активности најразличитијих врста туриста. Са аспекта туристичког развоја, Цветановић (2015) такође наводи погодност климатских прилика, пре свега у погледу могућности за постојањем зимске сезоне, али и понудом

Рудника као ваздушне бање (на пример у априлу). Природно вредности стварају услове за развој „рекреативног, планинског, екскурзионог, ловног, руралног туризма, па и бањског туризма” (Тодоровић, 2007, стр. 220).

Цветановић (2015) указује на одређене недостатке туризма заснованог на природним ресурсима планине Рудник које је могуће груписати у следеће категорије: неприступачност (отежана приступачност) планинских врхова, неозначеност стаза, непостојање инфо-табли, нефункционисање жичара и непостојање одговарајуће ски-стазе. У погледу (не)приступачности Цветановић (2015) такође указује на следећу готово апсурдну ситуацију – „најнижи врх Острвица (758 m) можда је и најнеприступачнији врх” (стр. 19).

Тодоровић (2007) наводи да је водне ресурсе Рудничког краја, иако представљају примарну туристичку вредност, могуће делимично користити. Анализирајући хидрографске потенцијале Рудника, Цветановић (2015) предлаже њихово коришћење за рекреативни туризам, уз изградњу додатних туристичких објеката на за ту намену погодним речним обалама.

Посебно је потребно указати на потребу за одрживим туризмом Горњег Милановца, као и планине Рудник. Када је реч о биогеографским карактеристикама Рудника (пошумљеност, присутност заштићених врста и друге одлике), Цветановић (2015) истиче да оне делују на квалитет ваздуха, док на побољшање психолошког стања позитиван утицај може имати посматрање пејзажа. Цветановић (2015) предлаже следеће типове одрживог туризма на Руднику: екотуризам, сеоски туризам, рекреативни туризам, авантуристички туризам, геотуризам, културни туризам и бањски туризам. Тодоровић (2007) такође сматра да је неопходно пажњу усмерити ка очувању животне средине која је међу главним покретачима развоја туризма анализираног подручја.

Равна гора представља природну локацију истовремено прожету значајним историјским наслеђем. Алексић Чеврљакловић (2016) указују на, раније поменут, еко-музеј као могућност за ревитализацију планине Рудник, којим би се омогућило заједничко представљање природног, културног и археолошког наслеђа овог подручја.

Вредности Рудника и Рудничког краја (природне и друштвене) могуће је туристички валоризовати, односно са аспекта природних богатстава постоје изузетно добри услови за туристички развој (Тодоровић, 2007). Потенцијали су присутни, али не и довољно коришћени у туристичке сврхе (Тодоровић, 2007). Са тим се слаже и Цветановић (2015) запажајући да и поред наведеног богатства (природно и друштвено), није реч о планини која је међу најзначајнијим на територији Републике Србије, па се сходно томе постојећа туристичка понуда односи на, у најбољем случају, регионални ниво, са фокусом на ученички и излетнички, али не и зимски туризам, за чији развој су потребна велика улагања (Цветановић, 2015). Са друге стране, све више долази до кретања туриста ка новим дестинацијама, што даје шансу рудничком крају за репозиционирање на туристичком тржишту Републике Србије (Тодоровић, 2007) и уз поменуте инвестиције стицањем статуса кључне дестинације у географској области Шумадија (Цветановић, 2015).

Општина Горњи Милановац нема дугу традицију у области сеоског туризма. Наведени облик туризма почиње у већој мери да се развија тек од почетка XXI века (Павловић и Ђорђевић, 2013). У снаге сеоског туризма општине Горњи Милановац које се директно односе на природне ресурсе могу се убројати „природне туристичке вредности”,

„разноврсност и очуваност пејзажа” и „могућност повезивања планинског и сеоског туризма (Рудник)”, а у слабости „загађеност животне средине (индустрија у Горњем Милановцу, присуство арсена у води за пиће на Руднику)” (Павловић и Ђорђевић, 2013, стр. 60). У могућности развоја сеоског туризма могу се укључити „пораст интересовања за упознавање села” и „реализација мастер плана и пројекта о одрживости туризма” (Павловић и Ђорђевић, 2013, стр. 60). Шеварлић и Петровић (2011) наводе засеок Савинац, село Враћевшницу, село Таково и побрђа планине Рудник као основу развоја сеоског туризма у општини Горњи Милановац. Три етапе развоја сеоског туризма у Горњем Милановцу (Ševarlić & Petrović, 2010):

1. Градња викенд-објеката и објеката за одмор (насеље Рудник);
2. Пројекат „Интегрални рурални развој региона Сувобор” (реализација од 1997. године) – Коштунићи су дефинисани као „центар модерног агропривредног, туристичког и еколошког локалног развоја”;
3. Формирање и активности локалне туристичке организације (Туристичка организација општине Горњи Милановац) – два периода:
  - 2002-2006. год. – 28 сеоских туристичких домаћинстава, 203 лежаја;
  - 2007-2009. год. – 52 сеоска туристичка домаћинства, 369 лежаја.

Присуство потенцијала, али и креираних туристичких садржаја неће резултовати жељеним ефектима уколико се не испланира и не имплементира одговарајућа туристичка промоција. Наведено потврђује Тодоровић (2007) указујући на значај маркетинга у развоју туризма рудничког краја.

Упоредни приказ предлога природних локалитета на територији општине Горњи Милановац који представљају најзначајније потенцијале за развој туризма према мишљењу свих испитаника и испитаника који припадају категорији становника Моравичког управног округа дат је у следећој табели (Табела 102).

Табела 102. Упоредни приказ предлога природних локалитета на територији општине Горњи Милановац према мишљењу свих испитаника и испитаника који припадају категорији становника Моравичког управног округа

Назив	Сви испитаници (N=308)		Становници Моравичког управног округа (N=302)	
	Бр.	%	Бр.	%
Островица (Острвица) на Руднику	38	12,34	38	12,58
Савинац	35	11,36	35	11,59
Планина Рудник	31	10,06	31	10,26
Планина Вујан	28	9,09	28	9,27
Таково - комплекс	20	6,49	20	6,62
Коштунићи - етно-село	17	5,52	17	5,63
Напомене: Приказани су одговори (предлози) који су заступљени код $\geq 5,00\%$ испитаника.				

Извор: Аутор

Према броју природних локалитета (са процентуалним учешћем $\geq 5,00\%$) међу свим испитаницима и испитаницима из Моравичког управног округа истиче се шест предлога.

Најзначајнији природни локалитети (заступљеност $\geq 10,00\%$) су (три природна локалитета): Острвица (Острвица) на Руднику, Савинац и планина Рудник.

Упоредни приказ предлога природних локалитета на територији општине Горњи Милановац који представљају најзначајније потенцијале за развој туризма према мишљењу испитаника по локалним самоуправама дат је у следећој табели (Табела 103).

Табела 103. Упоредни приказ предлога природних локалитета на територији општине Горњи Милановац према мишљењу испитаника по локалним самоуправама

Назив	Ивањица (N=67)		Лучани (N=53)		Чачак (N=131)		Горњи Милановац (N=51)	
	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%
Острвица (Острвица) на Руднику	*	*	*	*	*	*	34	66,67
Савинац	*	*	*	*	11	8,40	23	45,10
Планина Рудник	*	*	*	*	10	7,63	20	39,22
Таково - комплекс	*	*	*	*	*	*	17	33,33
Мокра пећина на Равној гори	*	*	*	*	*	*	13	25,49
Равна гора	*	*	*	*	*	*	9	17,65
Велики Штурац на Руднику	*	*	*	*	*	*	8	15,69
Планина Вујан	*	*	*	*	22	16,79	6	11,76
Извор минералне воде – Сврачковци	*	*	*	*	*	*	6	11,76
Извор минералне воде – Млаковац	*	*	*	*	*	*	6	11,76
Манастир Враћевшница (и околина)	*	*	*	*	*	*	6	11,76
Мали Штурац на Руднику	*	*	*	*	*	*	6	11,76
Рајац (планински предео)	*	*	*	*	*	*	5	9,80
Извор минералне воде – Брђани	*	*	*	*	*	*	5	9,80
Јешевац - Црквине	*	*	*	*	*	*	4	7,84
Српски Холивуд	*	*	*	*	*	*	3	5,88

Назив	Ивањица (N=67)		Лучани (N=53)		Чачак (N=131)		Горњи Милановац (N=51)	
	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%
Треска (Тријеска)	*	*	*	*	*	*	3	5,88
Ждребан	*	*	*	*	*	*	3	5,88
Коштунићи – етно-село	*	*	*	*	14	10,69	*	*
Река Каменица	*	*	*	*	8	6,11	*	*

Напомене: Приказани су одговори (предлози) који су заступљени код $\geq 5,00\%$ испитаника. Звезда (*) означава да наведени одговор није присутан код $\geq 5,00\%$ испитаника.

Извор: Аутор

У наредној табели (Табела 104) дат је приказ броја природних локалитета са територије општине Горњи Милановац према мишљењу испитаника из различитих локалних самоуправа, као и списак најзаступљенијих предлога.

Табела 104. Број и списак најзначајнијих природних локалитета на територији општине Горњи Милановац према мишљењу испитаника по локалним самоуправама

	Број природних локалитета		Природни локалитети ($\geq 10,00\%$)
	$\geq 5,00\%$	$\geq 10,00\%$	
Ивањица	0	0	-
Лучани	0	0	-
Чачак	5	2	Планина Вујан и Коштунићи – етно-село
Горњи Милановац	18	12	Острвица (Острвица) на Руднику, Савинац, планина Рудник, Таково – комплекс, Мокра пећина на Равној гори, Равна гора, Велики Штурац на Руднику, планина Вујан, извор минералне воде – Сврачковци, извор минералне воде – Млаковац, манастир Враћевшница (са околином) и Мали Штурац на Руднику

Извор: Аутор

Према броју природних локалитета (са процентуалним учешћем $\geq 5,00\%$) највише предлога је дато од испитаника из Горњег Милановца, а потом Чачка, док од испитаника из Ивањице и Лучана није било предлога. Једино су Савинац, планина Рудник и планина Вујан природни локалитети присутни и код испитаника из Горњег Милановца и Чачка са учешћем $\geq 5,00\%$.

Планина Вујан је једини природни локалитет присутан и код испитаника из Чачка и Горњег Милановца са процентуалним учешћем $\geq 10,00\%$.

Закључује се да је број предложених природних локалитета по локалним самоуправама позитивно корелисан са њиховом просторном близином општини Горњи Милановац. Разлог за то је што се, од локалних самоуправа Моравичког управног округа, Горњи Милановац граничи само са Чачком.

Упоредни приказ предлога природних локалитета на територији општине Горњи Милановац који представљају најзначајније потенцијале за развој туризма према мишљењу лица из категорије стручњака и лица која не припадају категорији стручњака дат је у следећој табели (Табела 105).

Табела 105. Упоредни приказ предлога природних локалитета на територији општине Горњи Милановац према мишљењу лица из категорије стручњака и лица која не припадају категорији стручњака

Назив	Лица из категорије стручњака (N=159)		Лица која не припадају категорији стручњака (N=149)	
	Бр.	%	Бр.	%
Острвица (Острвица) на Руднику	32	20,13	*	*
Савинац	21	13,21	14	9,40
Планина Рудник	18	11,32	13	8,72
Планина Вујан	15	9,43	13	8,72
Таково – комплекс	14	8,81	*	*
Мокра пећина на Равној гори	12	7,55	*	*
Равна гора	10	6,29	*	*
Река Каменица	9	5,66	*	*
Извор минералне воде – Сврачковци	8	5,03	*	*
Коштунићи – етно-село	*	*	12	8,05

Напомене: Приказани су одговори (предлози) који су заступљени код $\geq 5,00\%$ испитаника. Звездица (*) означава да наведени одговор није присутан код $\geq 5,00\%$ испитаника.

Извор: Аутор

У наредној табели (Табела 106) дат је приказ броја природних локалитета према мишљењу испитаника из категорије стручњака и испитаника који не припадају категорији стручњака, као и списак најзаступљенијих предлога.

Табела 106. Број и списак најзначајнијих природних локалитета на територији општине Горњи Милановац према мишљењу лица из категорије стручњака и лица која не припадају категорији стручњака

	Број природних локалитета		Природни локалитети ($\geq 10,00\%$)
	$\geq 5,00\%$	$\geq 10,00\%$	
Стручњаци	9	3	Острвица (Острвица) на Руднику, Савинац и планина Рудник
Лица која не припадају категорији стручњака	4	0	-

Извор: Аутор

Поредећи природне локалитете испитаника према томе да ли припадају или не категорији стручњака, запажа се да су већи број предлога са учешћем $\geq 5,00\%$ дали стручњаци у односу на испитанике који не припадају категорији стручњака. Четири природна локалитета је у наведеном проценту присутно у обе категорије: Савинац, планина Рудник, планина Вујан и Коштунићи – етно-село. За разлику од категорије стручњака, међу испитаницима који не припадају категорији стручњака нема природних локалитета са заступљеношћу $\geq 10,00\%$.

Анализирајући претходне табеле закључак је да се већина предложених природних локалитета, узимајући у обзир остале локалне самоуправе Моравичког управног округа, налазе само на територији општине Горњи Милановац. Изузетак су планина Вујан и река Каменица који се делом налазе и на територији града Чачка.

Заштићена природна добра са територије општине Горњи Милановац су у одређеној мери присутна у структури предлога природних локалитета. Значајно је присуство Островице (Острвице), као споменика природе. Островица (Острвица) није присутна једино код испитаника из Ивањице и заступљена је са мање од $5,00\%$ код испитаника из Лучана (један испитаник). Највећу заступљеност Островица бележи код испитаника из Горњег Милановца (две трећине), категорије стручњака, Моравичког управног округа и целине испитаника ($\geq 10,00\%$).

Планина Рудник је, као природно добро послато на усвајање (предео изузетних одлика), посматрана у целини или у појединим деловима (као што су Островица, Велики и Мали Штурац), у великој мери заступљена. Са мање од $5,00\%$ присутна је само код испитаника из Ивањице (без одговора) и Лучана (један испитаник). Значајну присутност планина Рудник бележи код испитаника из Горњег Милановца, категорије стручњака, Моравичког управног округа и целине испитаника ($\geq 10,00\%$).

Велики Штурац, као специјални резерват природе, је у већој мери ($\geq 5,00\%$) присутан само код испитаника из Горњег Милановца. Међу испитаницима из Горњег Милановца наведени природни локалитет је заступљен са $\geq 10,00\%$.

За разлику од Островице, пећина Мала бездан је наведена само од стране једног испитаника из Горњег Милановца (стручњак из туризма и заљубљеник у природу) иако представља природни споменик, такође у области геонаслеђа. Рајац као планински предео је присутан у одговорима малог броја испитаника ($\geq 5,00\%$ само у случају испитаника из Горњег Милановца). Узимајући у обзир позицију пећине Мала бездан, закључак је да је предео око Рајца мало заступљен у предлозима природних локалитета.

Таковски грм, као меморијални природни споменик (по прописима који су важили до 2009. године) се може сматрати у одређеној мери присутним, из разлога што код свих категорија има заступљеност $\geq 5,00\%$, осим код испитаника из Чачка (мање од $5,00\%$), Ивањице и Лучана (није наведено). Највећу фреквентност бележи међу испитаницима из Горњег Милановца (трећина).

Споменици природе ботаничког карактера („Стабло хрasta цера – Доња Црнућа” и „Храст лужњак – Стражев”) нису присутни ни у једном предлогу природних локалитета. Разлог за наведено се може тражити у чињеници да многа лица нису упозната са овим заштићеним природним добрима, што је и показало истраживање спроведено на територији Чачка (Garabinović et al., 2020), као и могућношћу да наведено природно добро испитаници не сматрају довољно туристички атрактивним. Важно је напоменути

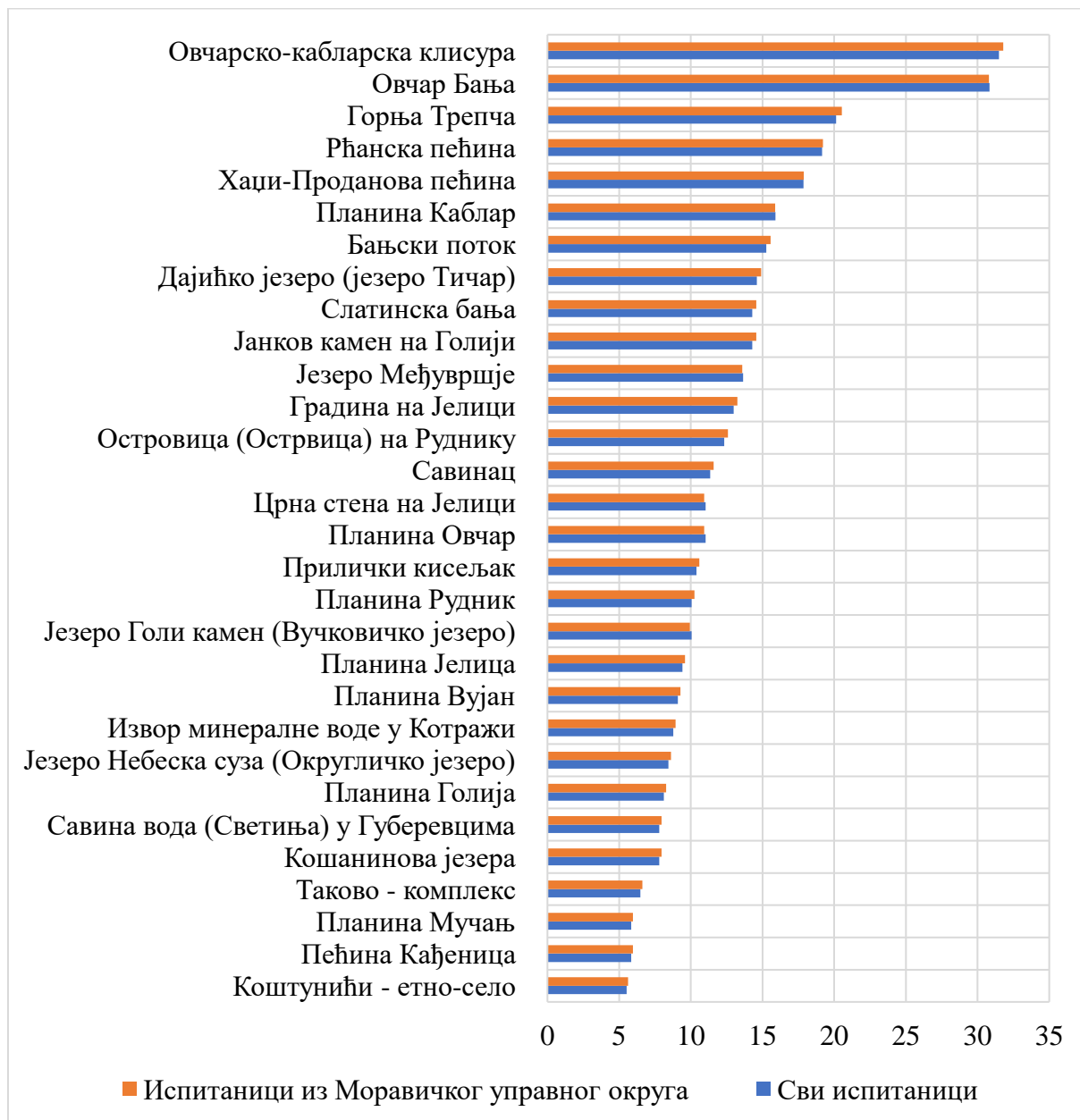
да Туристичка организација општине Горњи Милановац није управљач ниједног заштићеног природног добра на територији општине Горњи Милановац, а што би упоређујући стање у осталим локалним самоуправама Моравичког управног округа могло указивати на непрепознату туристичку атрактивност ових природних локалитета – макар појединих.

Објекти геонаслеђа се могу пронаћи у оквиру предлога природних локалитета. Значајни су објекти петролошког наслеђа. Седименти Горњомилановачког басена – Шилопаји (седиментне стене), нису наведени. Рудник је често навођен као предлог природног локалитета, али је додатно потребно назначити и горњокредни флиш (седиментне стене), као и специфичности у области климе (температура ваздуха). Островица је такође често присутна као предложени природни локалитет, а позната је и по изданцима дацита, андезита и кварцлатита (магматске и метаморфне стене) – петролошко наслеђе. Островица је поред тога што је објекат петролошког наслеђа и структурни објекат геонаслеђа као палеовулкански рељеф. Још један објекат геоморфолошког наслеђа је и Цвијићев врх (или Велики Штурац), као одличан пример ерозивног облика рељефа. Врх Рудника – Мали Штурац, са комплексом праисторијских окана и топионице, представља археолошки локалитет геонаслеђа. Мали Штурац је присутан ($\geq 5,00\%$) само код испитаника из Горњег Милановца, и то у проценту $\geq 10,00\%$. Као што је раније наведено, објекат историјско-геолошког и стратиграфског наслеђа неогене старости у је „профил са фосилима терцијарних риба и флоре, Прањански басен – долина реке Каменице, Каменица”, као објекат историјско-геолошког и стратиграфског наслеђа неогене старости присутан је код испитаника из Чачка и стручњака ($\geq 5,00\%$).

4.5. Преглед најзначајнијих потенцијала за развој туризма Моравичког управног округа заснованих на природним ресурсима

У претходним поглављима приказан је велики број природних локалитета представљених по локалним самоуправама на чијим територијама се у потпуности или делимично налазе. Потребно је све предлоге груписати и приказати на нивоу Моравичког управног округа како би се добио јаснији преглед њихове међусобне позиције по фреквентности одговора узимајући у разматрање мишљење различитих категорија испитаника. На следећој слици (Слика 40) дат је упоредни приказ предлога природних локалитета на територији Моравичког управног округа према мишљењу свих испитаника и испитаника из Моравичког управног округа.

Слика 40. Упоредни приказ предлога природних локалитета на територији Моравичког управног округа према мишљењу свих испитаника и становника Моравичког управног округа (проценти $\geq 5,00\%$)

Извор: Аутор

У следећој табели (Табела 107) дат је приказ структуре предложених природних локалитета према локалној самоуправи у којој се налазе.

Табела 107. Структура предлога природних локалитета по локалним самоуправама

	Природни локалитети $\geq 5,00\%$ (N=30)		Природни локалитети $\geq 10,00\%*$ (N=19)		Природни локалитети $\geq 10,00%**$ (N=18)	
	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%
Ивањица	9	30,00	5	26,32	4	22,22
Лучани	11	36,67	7	36,84	6	33,33
Чачак	9	30,00	7	36,84	7	38,89
Горњи Милановац	6	20,00	3	15,79	3	16,67
Напомене: * - Мишљење испитаника из Моравичког управног округа; ** - Мишљење свих испитаника.						

Извор: Аутор

Највећи број предложених природних локалитета (удео $\geq 5,00\%$) од стране свих испитаника, као и испитаника из Моравичког управног округа, се налази (делимично или у целости) на територији општине Лучани, а најмањи број на територији општине Горњи Милановац. Слична је ситуација и у случају природних локалитета са заступљеношћу $\geq 10,00\%$ датих од стране испитаника из Моравичког управног округа, где је на првој позицији поред Лучана и Чачак, и њихов удео се повећава, а Ивањице и Горњег Милановца додатно смањује. Када је реч о предлозима природних локалитета (удео $\geq 10,00\%$) датих од свих испитаника природни локалитети из Чачка су најзаступљенији. Може се претпоставити да је велика присутност природних локалитета из Лучана и Чачка резултат њиховог положаја, при чему се обе локалне самоуправе граниче са по две локалне самоуправе из Моравичког управног округа.

На наредној слици (Слика 41) приказани су најзначајнији природни локалитети према мишљењу испитаника из општине Ивањица.

Слика 41. Приказ предлога природних локалитета на територији Моравичког управног округа према мишљењу становника општине Ивањица (проценти $\geq 5,00\%$)

Извор: Аутор

Сви природни локалитети са уделом $\geq 5,00\%$ (16 природних локалитета), а тиме $\geq 10,00\%$ (13 природних локалитета), код испитаника из општине Ивањица се налазе делимично или у целости на територији општине Ивањица. Једино се језеро Голи камен (Вучковичко језеро) налази и на територији општине Лучани. Са друге стране, међу предлозима није пронађен ниједан природни локалитет са територије општине Горњи Милановац. Наведено је такође очекивано. Разлог за то је што се, од локалних самоуправа Моравичког управног округа, Ивањица граничи само са Лучанима, а идући ка северу на Лучане се надовезује Чачак, а на Чачак Горњи Милановац. Закључује се да је број предложених природних локалитета по локалним самоуправама позитивно корелисан са њиховом просторном удаљеношћу од општине Ивањица.

На наредној слици (Слика 42) приказани су најзначајнији природни локалитети према мишљењу испитаника из општине Лучани.

Слика 42. Приказ предлога природних локалитета на територији Моравичког управног округа према мишљењу становника општине Лучани (проценти $\geq 5,00\%$)

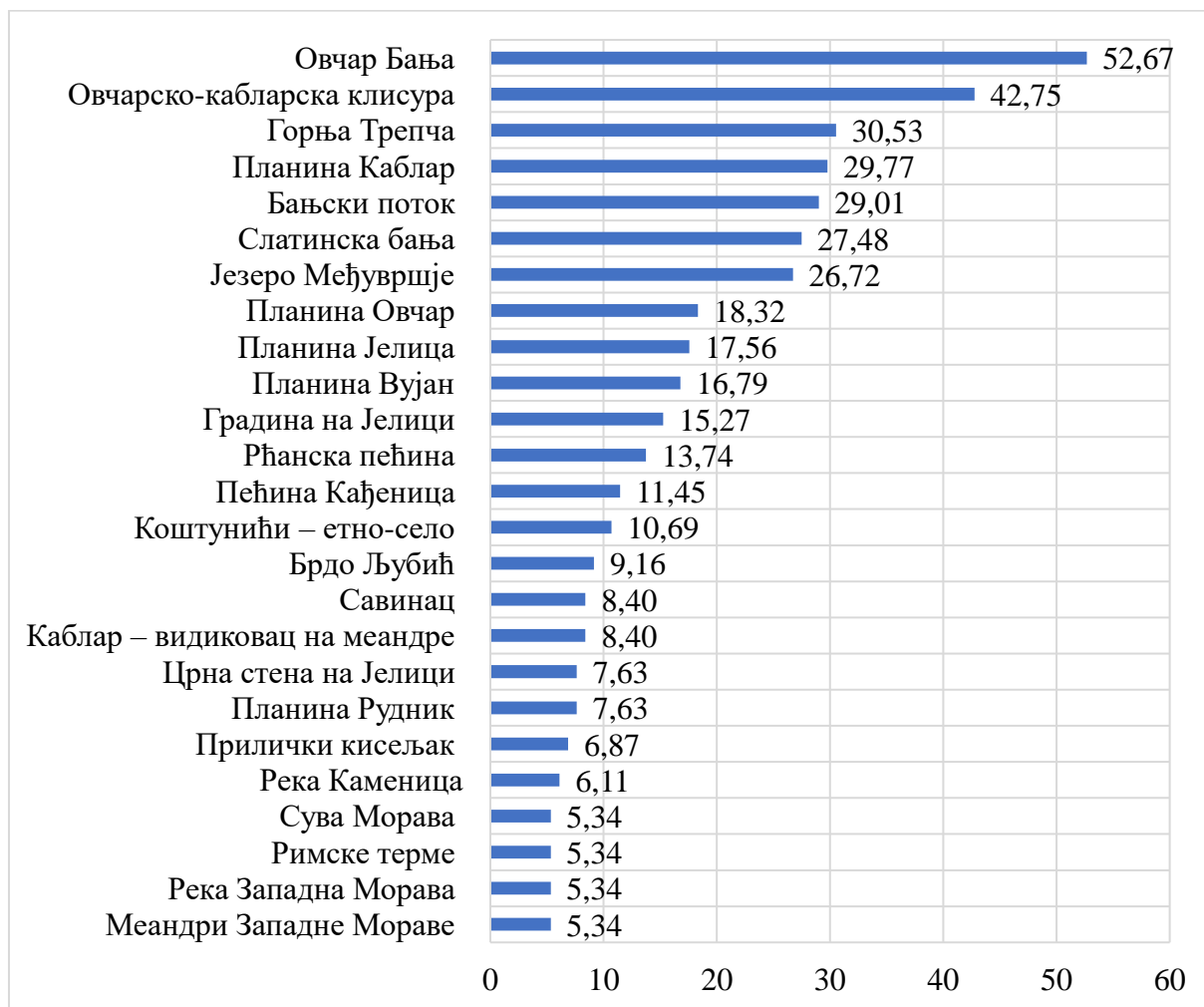

Извор: Аутор

Испитаници са територије општине Лучани су издвојили 23 природна локалитета са уделом $\geq 5,00\%$. Већина природних локалитета се делимично или у целости налази на територији општине Лучани (12, тј. 52,17%). Заступљени су и природни локалитети из Чачка (11, тј. 47,83%) и Ивањице (5, тј. 21,74%). Када је реч о природним локалитетима са уделом $\geq 10,00\%$, издваја се 13 природних локалитета. Удео природних локалитета који се налазе на територији општине Лучани се повећава (8, тј. 61,54%), док се смањује заступљеност природних локалитета из Чачка (5, тј. 38,46%) и Ивањице (2, тј. 15,38%). Резултати показују да географска удаљеност има утицај на присутност природних локалитета из других локалних самоуправа. Прецизније, природни локалитети из локалних самоуправа које су ближе општини Лучани имају већу присутност. Општина Лучани се граничи са Ивањицом и Чачком, али не и са Горњим Милановцем. Када је реч о природним локалитетима са територије Чачка, запажа се да је реч о природним локалитетима који се делом налазе на територији општине Лучани или у њеној непосредној близини (са изузетком Горње Трепче).

На наредној слици (Слика 43) приказани су најзначајнији природни локалитети према мишљењу испитаника из града Чачка.

Слика 43. Приказ предлога природних локалитета на територији Моравичког управног округа према мишљењу становника града Чачка (проценти $\geq 5,00\%$)

Извор: Аутор

Према мишљењу испитаника из града Чачка са уделом $\geq 5,00\%$ издваја се 25 природних локалитета. Највећи број природних локалитета је делимично или у целости на територији Чачка (16, тј. 64,00%), а потом следе Лучани (9, тј. 36,00%), Горњи Милановац (5, тј. 20,00%) и Ивањица (1, тј. 4,00%). Природних локалитета са заступљеношћу $\geq 10,00\%$ има 14, од чега је највећи број у Чачку (9, тј. 64,29%). Потом следе природни локалитети из Лучана (7, тј. 50,00%) и Горњег Милановца (2, тј. 14,29%), док природних локалитета из Ивањице нема. Резултати показују да и у случају града Чачка положај има утицај на предлоге природних локалитета. У складу са тим, из општина са којима се Чачак граничи (Лучани и Горњи Милановац) произашао је већи број природних локалитета у поређењу са Ивањицом.

На наредној слици (Слика 44) приказани су најзначајнији природни локалитети према мишљењу испитаника из општине Горњи Милановац.

Слика 44. Приказ предлога природних локалитета на територији Моравичког управног округа према мишљењу становника општине Горњи Милановац (проценти $\geq 5,00\%$)

Извор: Аутор

Према мишљењу испитаника из општине Горњи Милановац са уделом $\geq 5,00\%$ издваја се 26 природних локалитета. Највећи број природних локалитета је делимично или у целости на територији Горњег Милановца (18, тј. 69,23%), а потом следе Чачак (9, тј. 34,62) и Лучани (3, тј. 11,54), док природних локалитета из Ивањице нема. Природних локалитета са заступљеношћу $\geq 10,00\%$ има 15, од чега је највећи број у Горњем Милановцу (12, тј. 80,00%). Потом следе природни локалитети из Чачка (4, тј. 26,67%) и Лучана (1, тј. 6,67%), док природних локалитета из Ивањице нема. Резултати показују да и у случају општине Горњи Милановац положај има утицај на предлоге природних локалитета. У складу са тим, из града Чачка са којим се општина Горњи Милановац граничи произашао је већи број природних локалитета у поређењу са преостале две локалне самоуправе.

Утицај положаја локалне самоуправе из које испитаници долазе на присутност природних локалитета из других локалних самоуправа приказан је у следећој табели (Табела 108).

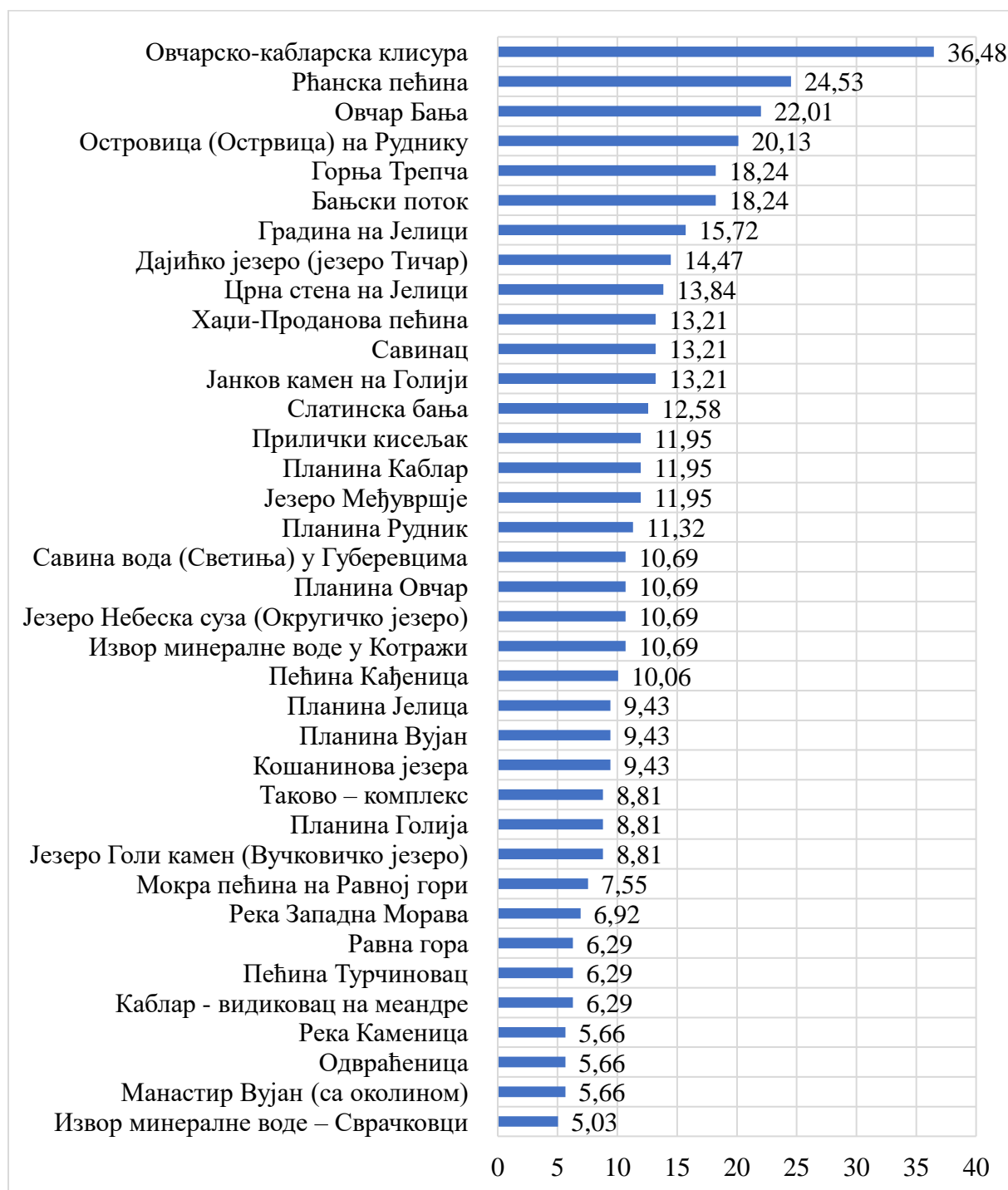
Табела 108. Заступљеност природних локалитета по локалним самоуправама (мишљење испитаника из Ивањице, Лучана, Чачка и Горњег Милановца)

			Локална самоуправа у којој се налази природни локалитет			
			Ивањица	Лучани	Чачак	Горњи Милановац
Ивањица	≥5,00% (N=16)	Бр.	16	1	0	0
		%	100,00	6,25	0,00	0,00
	≥10,00% (N=13)	Бр.	13	1	0	0
		%	100,00	7,69	0,00	0,00
Лучани	≥5,00% (N=23)	Бр.	5	12	11	0
		%	21,74	52,17	47,83	0,00
	≥10,00% (N=13)	Бр.	2	8	5	0
		%	15,38	61,54	38,46	0,00
Чачак	≥5,00% (N=25)	Бр.	1	9	16	5
		%	4,00	36,00	64,00	20,00
	≥10,00% (N=14)	Бр.	0	7	9	2
		%	0,00	50,00	64,29	14,29
Горњи Милановац	≥5,00% (N=26)	Бр.	0	3	9	18
		%	0,00	11,54	34,62	69,23
	≥10,00% (N=15)	Бр.	0	1	4	12
		%	0,00	6,67	26,67	80,00

Извор: Аутор

На наредној слици (Слика 45) приказани су најзначајнији природни локалитети према мишљењу испитаника из категорије стручњака.

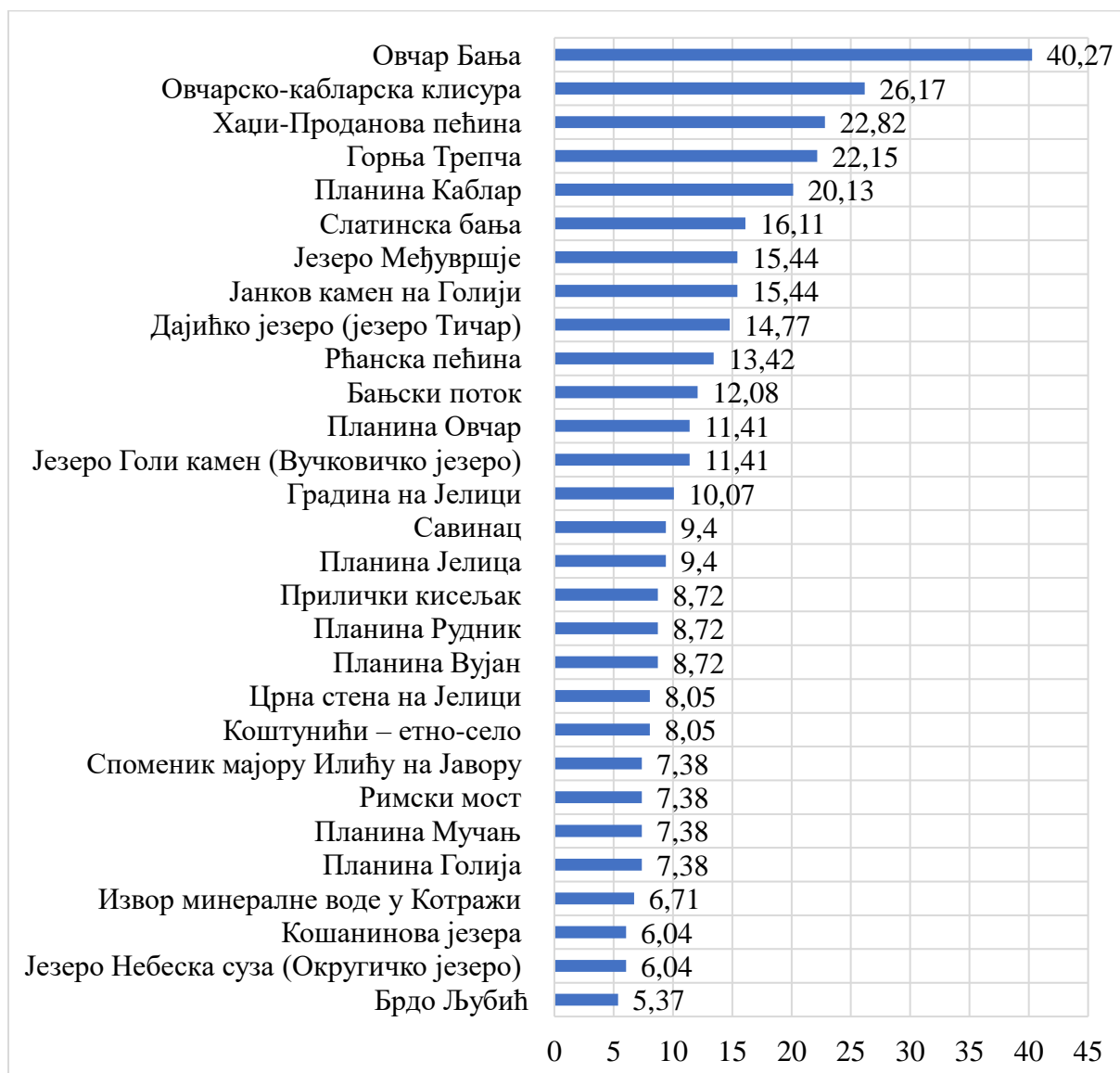
Слика 45. Приказ предлога природних локалитета на територији Моравичког управног округа према мишљењу лица која припадају категорији стручњака (проценти $\geq 5,00\%$)

Извор: Аутор

На наредној слици (Слика 46) приказани су најзначајнији природни локалитети према мишљењу испитаника који не припадају категорији стручњака.

Слика 46. Приказ предлога природних локалитета на територији Моравичког управног округа према мишљењу лица која не припадају категорији стручњака (проценти $\geq 5,00\%$)

Извор: Аутор

Већи број природних локалитета (удео $\geq 5,00\%$) дали су испитаници из категорије стручњака (37), у поређењу са испитаницима који не припадају категорији стручњака (29). Исто тако, већи број природних локалитета (удео $\geq 10,00\%$) дали су испитаници из категорије стручњака (22), у поређењу са испитаницима који не припадају категорији стручњака (14). У следећој табели (Табела 109) дат је приказ структуре предложених природних локалитета по локалним самоуправама у којима се налазе.

Табела 109. Структура предлога природних локалитета датих од стране испитаника из категорије стручњака и испитаника који не припадају категорији стручњака по локалним самоуправама у којима се налазе

			Локална самоуправа у којој се налази природни локалитет			
			Ивањица	Лучани	Чачак	Горњи Милановац
Стручњаци	≥5,00% (N=37)	Бр.	9	12	14	9
		%	24,32	32,43	37,84	24,32
	≥10,00% (N=22)	Бр.	5	9	7	3
		%	22,73	40,91	31,82	13,64
Нису стручњаци	≥5,00% (N=29)	Бр.	11	9	10	4
		%	37,93	31,03	34,48	13,79
	≥10,00% (N=14)	Бр.	4	6	7	0
		%	28,57	42,86	50,00	0,00

Извор: Аутор

Као што је приказано у претходној табели, када је реч о природним локалитетима са уделом $\geq 5,00\%$, међу стручњацима највише су присутни природни локалитети из Чачка, док су међу испитаницима који не припадају категорији стручњака најзаступљенији природни локалитети из Ивањице. Већи удео природни локалитети са територије Чачка, Лучана и Горњег Милановца имају у структури предлога стручњака, док је већи удео природних локалитета из Ивањице код испитаника који не припадају категорији стручњака.

Када је реч о природним локалитетима са уделом $\geq 10,00\%$, међу стручњацима највише су присутни природни локалитети из Лучана, док су међу испитаницима који не припадају категорији стручњака најзаступљенији природни локалитети из Чачка. Већи удео природни локалитети са територије Ивањице, Лучана и Чачка имају у структури предлога испитаника који не припадају категорији стручњака, док су природни локалитети из Горњег Милановца присутни искључиво међу предлозима стручњака.

5. АНТРОПОГЕНЕ ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ МОРАВИЧКОГ УПРАВНОГ ОКРУГА

Моравички управни округ је богат културно-историјским наслеђем. На територији округа има 80 непокретних културних добара, што чини око 3% објеката уписаних у Централни регистар непокретних културних добара Републике Србије, односно приближно око 3% споменика културе, 1% просторно културно-историјских целина, 5% знаменитих места и 2,5% археолошких налазишта. Структура непокретних културних добара у Моравичком управном округу приказана је у следећој табели (Табела 110).

Табела 110. Структура непокретних културних добара у Моравичком управном округу према врсти

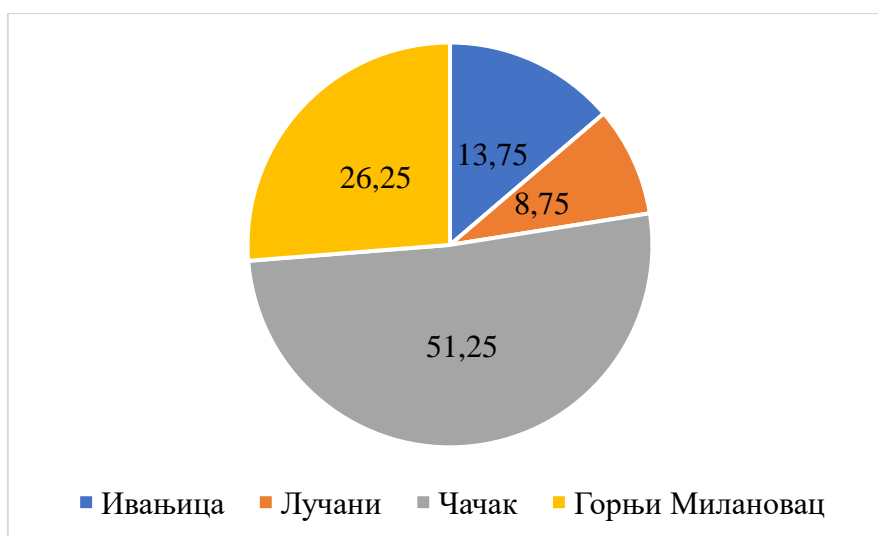
	Бр.	Процент од броја непокретних културних добара у Моравичком управном округу
Споменик културе	70	87,5
Просторна културно-историјска целина	1	1,25
Знаменито место	4	5,00
Археолошко налазиште	5	6,25
Укупно	80	100,00

Извор: Аутор на основу – Републички завод за заштиту споменика културе, 2022

Већина непокретних културних добара у Моравичком управном округу су споменици културе. Најмање има просторно културно-историјских целина. У поређењу са другим врстама непокретних културних добара, знаменита места у Моравичком управном округу имају највеће учешће у броју непокретних културних добара своје врсте у Републици Србији.

Структура непокретних културних добара у Моравичком управном округу по локалним самоуправама приказана је на следећој слици (Слика 47).

Слика 47. Непокретна културна добра у Моравичком управном округу по локалним самоуправама

Извор: Аутор на основу – Републички завод за заштиту споменика културе, 2022

Већина непокретних културних добара у Моравичком управном округу се налазе на територији града Чачка (41/80). Најмање непокретних културних добара је у Лучанима (7/80).

Структура непокретних културних добара у општини Ивањица приказана је у следећој табели (Табела 111).

Табела 111. Структура непокретних културних добара у општини Ивањица

	Бр.	Процент од броја непокретних културних добара (НКД) у		
		Локалној самоуправи	Моравичком управном округу	категорији НКД (Моравички управни округ)
Споменик културе	9	81,82	11,25	12,86
Просторна културно-историјска целина	1	9,09	1,25	100,00
Знаменито место	1	9,09	1,25	25,00
Археолошко налазиште	-	-	-	-

Извор: Аутор на основу – Републички завод за заштиту споменика културе, 2022

Структура непокретних културних добара у општини Лучани приказана је у следећој табели (Табела 112).

Табела 112. Структура непокретних културних добара у општини Лучани

	Бр.	Процент од броја непокретних културних добара (НКД) у		
		Локалној самоуправи	Моравичком управном округу	категорији НКД (Моравички управни округ)
Споменик културе	6	85,71	7,50	8,57
Просторна културно-историјска целина	-	-	-	-
Знаменито место	-	-	-	-
Археолошко налазиште	1	14,29	1,25	20,00

Извор: Аутор на основу – Републички завод за заштиту споменика културе, 2022

Структура непокретних културних добара у граду Чачку приказана је у следећој табели (Табела 113).

Табела 113. Структура непокретних културних добара у граду Чачку

	Бр.	Процент од броја непокретних културних добара (НКД) у		
		Локалној самоуправи	Моравичком управном округу	категорији НКД (Моравички управни округ)
Споменик културе	37	90,24	46,25	52,86
Просторна културно-историјска целина	-	-	-	-
Знаменито место	2	4,88	2,50	50,00
Археолошко налазиште	2	4,88	2,50	40,00

Извор: Аутор на основу – Републички завод за заштиту споменика културе, 2022

Структура непокретних културних добара у општини Горњи Милановац приказана је у следећој табели (Табела 114).

Табела 114. Структура непокретних културних добара у општини Горњи Милановац

	Бр.	Процент од броја непокретних културних добара (НКД) у		
		Локалној самоуправи	Моравичком управном округу	категорији НКД (Моравички управни округ)
Споменик културе	18	85,71	22,50	25,71
Просторна културно-историјска целина	-	-	-	-
Знаменито место	1	4,76	1,25	25,00
Археолошко налазиште	2	9,52	2,50	40,00

Извор: Аутор на основу – Републички завод за заштиту споменика културе, 2022

Анализирајући процентуално учешће непокретних културних добара по врсти у укупном броју непокретних културних добара у локалној самоуправи може се закључити да:

- Споменика културе има највише међу непокретним културним добрима у Чачку, а најмање у Ивањици;
- Просторно културно-историјска целина је присутна само у Ивањици;
- Знаменитих места има највише међу непокретним културним добрима у Ивањици, док их у Лучанима нема;
- Археолошких налазишта има највише међу непокретним културним добрима у Лучанима, док их у Ивањици нема.

Потребно је указати и на процентуално учешће непокретних културних добара по врсти у укупном броју непокретних културних добара у Моравичком управном округу, као и у броју непокретних културних добара одређене врсте у Моравичком управном округу. У складу са наведеним, значајно је истаћи да:

- Већина споменика културе је у Чачку, а најмање их има у Лучанима;
- Просторно културно-историјска целина је присутна само у Ивањици;
- Највише знаменитих места има у Чачку, док их у Лучанима нема;

- Највише археолошких локалитета има у Чачку и Горњем Милановцу, док их у Лучанима нема.

На територији Моравичког управног округа постоји пет непокретних културних добара од изузетног и 22 од великог значаја. У односу на Републику Србију, реч је о мање од 3% непокретних културних добара од изузетног значаја, односно мање од 4% непокретних културних добара од великог значаја. Структура непокретних културних добара од изузетног и великог значаја у Моравичком управном округу приказана је у следећој табели (Табела 115).

Табела 115. Структура непокретних културних добара у Моравичком управном округу према врсти

	Бр.	Процент од броја непокретних културних добара (НКД) у Моравичком управном округу	
		Укупно	Категорија
НКД од изузетног значаја	5	6,25	2,25
НКД од великог значаја	22	27,50	3,55
Укупно	27	33,75	3,21

Извор: Аутор на основу – Републички завод за заштиту споменика културе, 2022

Непокретних културних добара од изузетног значаја нема у општини Ивањица. Структура непокретних културних добара приказана је у следећој табели (Табела 116).

Табела 116. Структура непокретних културних добара од изузетног и великог значаја у општини Ивањица

	Бр.	Процент од броја непокретних културних добара (НКД) у		
		Локалној самоуправи	Моравичком управном округу	категорији НКД (Моравички управни округ)
НКД од изузетног значаја	-	-	-	-
НКД од великог значаја	4	36,36	5,00	18,18
Укупно	4	36,36	5,00	14,81

Извор: Аутор на основу – Републички завод за заштиту споменика културе, 2022

Непокретних културних добара од изузетног и великог значаја нема на територији општине Лучани. Структура непокретних културних добара од изузетног и великог значаја у граду Чачку приказана је у следећој табели (Табела 117).

Табела 117. Структура непокретних културних добара од изузетног и великог значаја у граду Чачку

	Бр.	Процент од броја непокретних културних добара (НКД) у категорији НКД (Моравички управни округ)		
		Локалној самоуправи	Моравичком управном округу	Моравичком управном округу
НКД од изузетног значаја	2	4,88	2,50	40,00
НКД од великог значаја	10	24,39	12,50	45,45
Укупно	12	29,27	15,00	44,44

Извор: Аутор на основу – Републички завод за заштиту споменика културе, 2022

Структура непокретних културних добара од изузетног и великог значаја у општини Горњи Милановац приказана је у следећој табели (Табела 118).

Табела 118. Структура непокретних културних добара од изузетног и великог значаја у општини Горњи Милановац

	Бр.	Процент од броја непокретних културних добара (НКД) у категорији НКД (Моравички управни округ)		
		Локалној самоуправи	Моравичком управном округу	Моравичком управном округу
НКД од изузетног значаја	3	14,29	3,75	60,00
НКД од великог значаја	8	38,10	10,00	36,36
Укупно	11	52,38	13,75	40,74

Извор: Аутор на основу – Републички завод за заштиту споменика културе, 2022

Горњи Милановац има највећи проценат непокретних културних добара од изузетног и од великог значаја у односу на укупан број непокретних културних добара, и они заједно чине више од половине непокретних културних добара у општини. Такође, Горњи Милановац има највећи проценат непокретних културних добара од изузетног значаја у укупном броју непокретних културних добара у Моравичком управном округу, као и већину непокретних културних добара од изузетног значаја у Моравичком управном округу. Са друге стране, Чачак има највећи проценат непокретних културних добара од великог значаја у укупном броју непокретних културних добара у Моравичком управном округу, као и у укупном броју непокретних културних добара од великог значаја у Моравичком управном округу. Значајно је истаћи да на територији општине Лучани не постоји непокретно културно добро од изузетног или великог значаја, док на територији општине Ивањица не постоји непокретно културно добро од изузетног значаја.

Поред непокретних културних добара, на територији Моравичког управног округа постоје и примери специфичног нематеријалног културног наслеђа. Пре свега се мисли на (Центар за нематеријално културно наслеђе Србије, 2022):

- „Певање из вика” (Ивањица);
- „Ерски хумор” (Ивањица);
- „Шљивовица” (Чачак);
- „Паљење петровданских лила, лилање” (Ивањица);

- „Драгачевски сабор трубача у Гучи” (Лучани); и
- „Маћанске плоче” (Ивањица).

Такође, анализом подносилаца предлога и географског простора на који се односи, аутор је мишљења да би поред елемената који се односе на целу Републику Србију или њен већи део, требало посебно издвојити следеће елементе (Центар за нематеријално културно наслеђе Србије, 2022):

- „Фрулашка пракса” (назив организације/групе: Туристичка организација града Чачка, Сабор фрулаша у Прислоници);
- „Ђурђевдан” (предлагач Народни музеј Чачак);
- „Знања и вештине прављења кајмака” (централна и западна Србија – Западна Морава) (предлагач Народни музеј Чачак);
- „Здравице” (почашнице, наздравице) (предлагач Народни музеј Чачак);
- „Теткица Бибија” (предлагач Народни музеј Чачак); и
- „Трубаштво” (Западна Србија).

6. SWOT АНАЛИЗА РАЗВОЈА ТУРИЗМА МОРАВИЧКОГ УПРАВНОГ ОКРУГА

SWOT анализа развоја туризма Моравичког управног округа заснована је на истраживању спроведеном у периоду од 1. априла до 1. јула 2022. године. Реч је о четири питања отвореног типа која су дистрибуирана као саставни део претходно описаног анкетног упитника креираног у циљу утврђивања предлога природних локалитета за развој туризма у Моравичком управном округу. Од испитаника се тражило да наведени главне:

- Снаге, односно добре стране (предности) туризма Моравичког управног округа;
- Слабости, односно лоше стране (недостатке) тренутног стања туризма Моравичког управног округа;
- Шансе (прилике), односно могућности (појаве, ситуације, тенденције и слично) које би се могле искористити у даљем развоју туризма Моравичког управног округа; и
- Претње (опасности), односно појаве, ситуације или тенденције које би могле угрозити туризам Моравичког управног округа у погледу негативног ефекта на даљи развој и које би требало избегавати, тежити њиховом смањењу и слично.

Као и у случају одређивања предлога природних локалитета за развој туризма у Моравичком управном округу, разлог за фокус на раније наведене категорије стручности, односно компетентности, била је претпоставка да у складу са својим образовањем, истраживачком делатношћу, специфичним активностима или радном месту лица која им припадају могу указати на главне карактеристике туризма Моравичког управног округа, односно његовог развоја. Поред наведених категорија стручности, фокус је био и на локалном становништву. Разлог за то је претпоставка да локално становништво можда и најбоље познаје карактеристике Моравичког управног округа и сходно томе може оценити карактеристике развој туризма анализираним подручја.

Резултати *SWOT* анализе развоја туризма Моравичког управног округа су представљени према упоредном мишљењу:

- Свих испитаника и становника Моравичког управног округа;
- Испитаника по локалним самоуправама (Ивањица, Лучани, Чачак, Горњи Милановац); и
- Лица из категорије стручњака и лица која не припадају категорији стручњака.

У складу са наведеним, потребно је указати на структуру испитаника према дефинисаним категоријама. Укупно је обрађен 301 валидни анкетни упитник, који испуњава критеријум да је попуњен макар један елемент у оквиру *SWOT* анализе. Структура свих испитаника приказана је у следећој табели (Табела 119).

Табела 119. Структура испитаника – SWOT анализа

		Број	Процент (%, N=301)
Територија	Моравички управни округ	295	98,01
	Ван Моравичког управног округа	6	1,99
Пол	Мушки	128	42,52
	Женски	173	57,48
Године старости	25 и мање	93	30,90
	26-40	65	21,59
	41-60	95	31,56
	61 и више	48	15,95
Ниво образовања	Основно	3	1,00
	Средње	166	55,15
	Више/Високо	104	34,55
	Мастер/Магистратура/Докторат	28	9,30
Категорија стручности	Област природних ресурса	22	7,31
	Област екологије и заштите животне средине	31	10,30
	Област туризма	38	12,62
	Област естетике и лепоте пејзажа	18	5,98
	Заљубљеници у природу	86	28,57
	Ништа од наведеног	147	48,84

Извор: Аутор

У структури испитаника преовлађују лица са територије Моравичког управног округа, женског пола и средњег образовања (више од 50%). Такође, већина испитаника припада некој од дефинисаних категорија стручности (154 лица, тј. 51,16%), при чему су најзаступљенији заљубљеници у природу (55,84% лица из категорије стручњака). Посматрајући старосну структуру највећи удео имају лица 41-60 година старости.

Структура испитаника из и ван Моравичког управног округа приказана је у следећој табели (Табела 120).

Табела 120. Структура испитаника из и ван Моравичког управног округа – SWOT анализа

		Испитаници из Моравичког управног округа		Испитаници ван Моравичког управног округа	
		Број	Процент (% , N=295)	Број	Процент (% , N=6)
Пол	Мушки	124	42,03	4	66,67
	Женски	171	57,97	2	33,33
Године старости	25 и мање	91	30,85	2	33,33
	26-40	64	21,69	1	16,67
	41-60	93	31,53	2	33,33
	61 и више	47	15,93	1	16,67
Ниво образовања	Основно	3	1,02	0	0,00
	Средње	165	55,93	1	16,67
	Више / Високо	101	34,24	3	50,00
	Мастер / Магистратура / Докторат	26	8,81	2	33,33
Категорија стручности	Област природних ресурса	22	7,46	0	0,00
	Област екологије и заштите животне средине	31	10,51	0	0,00
	Област туризма	38	12,88	0	0,00
	Област естетике и лепоте пејзажа	18	6,1	0	0,00
	Заљубљеници у природу	92	31,19	3	50,00
	Ништа од наведеног	144	48,81	3	50,00

Извор: Аутор

У структури испитаника са територије Моравичког управног округа преовлађују лица женског пола и лица са средњим образовањем (више од 50%). Такође, већина испитаника припада некој од дефинисаних категорија стручности (151 лице, тј. 51,19%), при чему су најзаступљенији заљубљеници у природу (41,06% лица из категорије стручњака). Посматрајући старосну структуру највећи удео имају лица 41-60 година старости.

У структури испитаника ван територије Моравичког управног округа преовлађују лица мушког пола (више од 50%). Половина испитаника припада некој од дефинисаних категорија стручности, при чему су сви заљубљеници у природу. Половина испитаника има више/високо образовање. Посматрајући старосну структуру највећи удео имају лица са 25 и мање и 41-60 година старости.

У структури испитаника са територије Моравичког управног округа највише су заступљена лица из Чачка (42,03%), а потом према броју испитаника следе Ивањица (22,71%), Лучани (17,97%) и Горњи Милановац (17,29%). Структура испитаника из

Моравичког управног округа према локалним самоуправама приказана је у следећој табели (Табела 121).

Табела 121. Структура испитаника из Моравичког управног округа по локалним самоуправама – *SWOT* анализа

		Ивањица (N=67)		Лучани (N=53)		Чачак (N=124)		Горњи Милановац (N=51)	
		Бр	%	Бр	%	Бр	%	Бр	%
Пол	Мушки	22	32,84	31	58,49	48	38,71	23	45,10
	Женски	45	67,16	22	41,51	76	61,29	28	54,90
Године старости	25 и мање	31	46,27	14	26,42	32	25,81	14	27,45
	26-40	17	25,37	12	22,64	26	20,97	9	17,65
	41-60	15	22,39	11	20,75	50	40,32	17	33,33
	61 и више	4	5,97	16	30,19	16	12,90	11	21,57
Ниво образовања	Основно	0	0,00	2	3,77	1	0,81	0	0,00
	Средње	51	76,12	28	52,83	58	46,77	28	54,90
	Више / Високо	12	17,91	16	30,19	52	41,94	21	41,18
	Мастер / Магистратура / Докторат	4	5,97	7	13,21	13	10,48	2	3,92
Категорија	Област природних ресурса	3	4,48	6	11,32	9	7,26	4	7,84
	Област екологије и заштите животне средине	4	5,97	5	9,43	11	8,87	11	21,57
	Област туризма	8	11,94	5	9,43	12	9,68	13	25,49
	Област естетике и лепоте пејзажа	4	5,97	4	7,55	8	6,45	2	3,92
	Заљубљеници у природу	10	14,93	24	45,28	30	24,19	19	37,25
	Ништа од наведеног	42	62,69	20	37,74	69	55,65	13	25,49

Извор: Аутор

У структури испитаника са територије општине Ивањица преовлађују лица женског пола, са средњим образовањем и лица која не припадају категорији стручњака (више од 50%). Посматрајући старосну структуру највећи удео имају лица са 25 и мање година старости. У категорији стручњака (25 испитаника) највише су заступљени заљубљеници у природу (40,00% лица из категорије стручњака).

У структури испитаника са територије општине Лучани преовлађују лица мушког пола и лица са средњим образовањем (више од 50%). Такође, већина испитаника припада некој од дефинисаних категорија стручности (33 лица, тј. 62,26%), при чему су најзаступљенији заљубљеници у природу (72,73% лица из категорије стручњака). Посматрајући старосну структуру највећи удео имају лица са 61 и више година старости.

У структури испитаника са територије града Чачка преовлађују лица женског пола и лица која не припадају категорији стручњака (више од 50%). Посматрајући старосну структуру највећи удео имају лица 41-60 година старости. У погледу образовања, највише су заступљена лица са средњим образовањем. У категорији стручњака (55 испитаника) највише су заступљени заљубљеници у природу (54,55% лица из категорије стручњака).

У структури испитаника са територије општине Горњи Милановац преовлађују лица женског пола и лица са средњим образовањем (више од 50%). Такође, већина испитаника припада некој од дефинисаних категорија стручности (38 лица, тј. 74,51%), при чему половину лица из категорије стручњака чине заљубљеници у природу. Посматрајући старосну структуру највећи удео имају лица 41-60 година старости.

Структура испитаника према категоријама стручности приказана је у следећој табели (Табела 122).

Табела 122. Структура испитаника према категорији стручности – SWOT анализа

		Лица која припадају категорији стручњака		Лица која не припадају категорији стручњака		
		Број	Процент (% , N=154)	Број	Процент (% , N=147)	
Пол	Мушки	87	56,49	42	28,57	
	Женски	67	43,51	105	71,43	
Године старости	25 и мање	26	16,88	67	45,58	
	26-40	33	21,43	32	21,77	
	41-60	63	40,91	35	23,81	
	61 и више	35	22,73	13	8,84	
Ниво образовања	Основно	1	0,65	2	1,36	
	Средње	70	45,45	96	65,31	
	Више / Високо	66	42,86	38	25,85	
	Мастер / Магистратура / Докторат	17	11,04	11	7,48	
Територија	У округу	Чачак	55	35,71	69	46,94
		Лучани	33	21,43	20	13,61
		Горњи Милановац	38	24,68	13	8,84
		Ивањица	25	16,23	42	28,57
		Укупно	151	98,05	144	97,96
	Ван округа	3	1,95	3	2,04	
Категорија стручности	Област природних ресурса		22	14,29	-	-
	Област екологије и заштите животне средине		31	20,13	-	-
	Област туризма		38	24,68	-	-
	Област естетике и лепоте пејзажа		18	11,69	-	-
	Заљубљеници у природу		86	55,84	-	-

Извор: Аутор

У структури испитаника који припадају категорији стручњака преовлађују лица мушког пола, из Моравичког управног округа (највише из Чачка – 36,42% лица из Моравичког управног округа) и заљубљеници у природу (више од 50%). Посматрајући старосну структуру највећи удео имају лица 41-60 година старости. Када је реч о образовној структури, највише испитаника има средње образовање.

У структури испитаника који не припадају категорији стручњака преовлађују лица женског пола, са средњим образовањем из Моравичког управног округа (највише из

Чачка – 47,92% лица из Моравичког управног округа) (више од 50%). Посматрајући старосну структуру највећи удео имају лица са 25 и мање година старости.

6.1. Снаге развоја туризма Моравичког управног округа

Упоредни приказ снага развоја туризма Моравичког управног округа према мишљењу свих испитаника и становника Моравичког управног округа дат је у следећој табели (Табела 123).

Табела 123. Упоредни приказ снага развоја туризма Моравичког управног округа према мишљењу свих испитаника и становника Моравичког управног округа

Опис снага	Сви испитаници (N=301)		Становници Моравичког управног округа (N=295)	
	Бр.	%	Бр.	%
Природни ресурси	173	57,48	170	57,63
Културно-историјско наслеђе	134	44,52	134	45,42
Манифестације	98	32,56	98	33,22
Положај (географско-саобраћајно-туристички)	96	31,89	95	32,2
Људи	72	23,92	72	24,41
Екологија	64	21,26	61	20,68
Гастрономија	60	19,93	59	20,00
Активни туризам	46	15,28	45	15,25
Угоститељство	40	13,29	40	13,56
Пољопривреда	33	10,96	33	11,19
Инфраструктура	33	10,96	33	11,19
Одмор и опуштање	32	10,63	31	10,51
Напомене: Приказани су одговори (снаге) који су заступљени код $\geq 10,00\%$ испитаника.				

Извор: Аутор

Упоредни приказ снага развоја туризма Моравичког управног округа према мишљењу испитаника из четири локалне самоуправе које га сачињавају дат је у следећој табели (Табела 124).

Табела 124. Упоредни приказ снага развоја туризма Моравичког управног округа према мишљењу испитаника по локалним самоуправама

Опис снага	Ивањица (N=67)		Лучани (N=53)		Чачак (N=124)		Горњи Милановац (N=51)	
	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%
Природни ресурси	45	67,16	29	54,72	61	49,19	35	68,63
Манифестације	33	49,25	27	50,94	32	25,81	6	11,76
Културно-историјско наслеђе	30	44,78	22	41,51	51	41,13	31	60,78
Екологија	22	32,84	10	18,87	26	20,97	*	*
Положај (географско-саобраћајно-туристички)	21	31,34	23	43,40	41	33,06	10	19,61
Активни туризам	18	26,87	8	15,09	15	12,10	*	*
Људи	17	25,37	23	43,40	21	16,94	11	21,57
Угоститељство	16	23,88	7	13,21	15	12,10	*	*
Зимски туризам	15	22,39	*	*	*	*	*	*
Гастрономија	14	21,88	18	33,96	16	12,90	11	21,57
Пољопривреда	8	11,94	17	32,08	*	*	*	*
Одмор и опуштање	7	10,45	8	15,09	16	12,90	*	*
Термо-минералне воде и бањски туризам	*	*	10	18,87	13	10,48	*	*
Сеоски туризам	*	*	7	13,21	*	*	*	*
Инфраструктура	*	*	*	*	18	14,52	7	13,73

Напомене: Приказани су одговори (снаге) који су заступљени код $\geq 10,00\%$ испитаника. Звезда (*) означава да наведени одговор није присутан код $\geq 10,00\%$ испитаника.

Извор: Аутор

Упоредни приказ снага развоја туризма Моравичког управног округа према мишљењу испитаника из категорије стручњака и лица која не припадају категорији стручњака дат је у следећој табели (Табела 125).

Табела 125. Упоредни приказ снага развоја туризма Моравичког управног округа према мишљењу лица из категорије стручњака и лица која не припадају категорији стручњака

Опис снага	Лица из категорије стручњака (N=154)		Лица која не припадају категорији стручњака (N=147)	
	Бр.	%	Бр.	%
Природни ресурси	88	57,14	85	57,82
Културно-историјско наслеђе	69	44,81	65	44,22
Положај (географско-саобраћајно-туристички)	54	35,06	42	28,57
Екологија	40	25,97	24	16,33
Људи	35	22,73	37	25,17
Гастрономија	30	19,48	30	20,41
Манифестације	28	18,18	70	47,62
Инфраструктура	26	16,88	*	*
Пољопривреда	23	14,94	*	*
Угоститељство	21	13,64	19	12,93
Активни туризам	20	12,99	26	17,69
Одмор и опуштање	*	*	18	12,24

Напомене: Приказани су одговори (снаге) који су заступљени код $\geq 10,00\%$ испитаника. Звезда (*) означава да наведени одговор није присутан код $\geq 10,00\%$ испитаника.

Извор: Аутор

Узимајући у обзир мишљење сваке од анализираних категорија, на основу наведеног може се закључити да су главне снаге развоја туризма Моравичког управног округа:

- Активни туризам – боравак и активности у природи (спорт и рекреација – на пример зимски спортови, лов и риболов, бициклизам, планинарење, шетња и друге активности);
- Гастрономија – богата гастрономска понуда (домаћа, здрава и традиционална храна и пиће, манифестације);
- Екологија – природа је у великој мери очувана (нетакнута), незагађена, заштићена и јединствена (аутентична);
- Зимски туризам;
- Инфраструктура – релативно добро развијена инфраструктура (водовод), уређеност (градова и јавних површина, излетишта), одржавани локалитети, сигнализација, путна мрежа (ка градовима), повезаност, ауто-пут, аеродром, пешачке и бицикличке стазе, стазе здравља и други елементи инфраструктуре;
- Културно-историјско наслеђе – традиција, манифестације, богато и значајно културно-историјско наслеђе (на пример споменичка и градитељска остварења, археолошки локалитети – Градина), укључујући и усмереност ка традиционалној храни, етнолошким (етно-туризам, очување аутентичних обичаја, фолклора, предања, свест о националном и аутентичном стваралаштву) и верским садржајима (верски туризам); Чачак прва српска престоница културе;
- Људи – локално становништво и његове карактеристике (менталитет, добри, пријатни и вредни људи, веселост, гостопримство, спремност да помогну, туристичка култура);

- Манифестације – бројност, разноврсност и посећеност манифестација, манифестациони туризам, велики број туристичких догађаја који се одликују разноликошћу, укључујући и туристичке манифестације које се одликују традицијом, културом, музиком и великим бројем посетилаца;
- Одмор и опуштање – повољни услови за одмор, опуштање и уживање у природи;
- Положај (географско-саобраћајно-туристички) – добар положај (географско-саобраћајно-туристички) – ауто-путеви, близина аеродрома, близина емитивних центара, великих туристичких центара, приступачност и други елементи положаја;
- Пољопривреда – развијена пољопривредна производња (воћарство и сточарство, традиција и искуство, здрава храна и органска производња);
- Природни ресурси – богатство и разноликост природних ресурса, потенцијала и лепота (са изузетком термо-минералних вода);
- Сеоски туризам;
- Термо-минералне воде и бањски туризам – бројност извора и традиција бањског туризма (пример је Овчар Бања);
- Угоститељство – традиција у области туризма и угоститељства и добра и разнолика угоститељска понуда (велики број угоститеља, смештај, храна, друге услужне делатности).

6.2. Слабости развоја туризма Моравичког управног округа

Упоредни приказ слабости развоја туризма Моравичког управног округа према мишљењу свих испитаника и становника Моравичког управног округа дат је у следећој табели (Табела 126).

Табела 126. Упоредни приказ слабости развоја туризма Моравичког управног округа према мишљењу свих испитаника и становника Моравичког управног округа

Опис слабости	Сви испитаници (N=301)		Становници Моравичког управног округа (N=295)	
	Бр.	%	Бр.	%
Инфраструктура	158	52,49	158	53,56
Еколошка ситуација	109	36,21	109	36,95
Угоститељство	58	19,27	58	19,66
Кадрови	56	18,60	56	18,98
Маркетинг	51	16,94	51	17,29
Коришћене културно-историјског наслеђа	50	16,61	50	16,95
Коришћење природних ресурса	43	14,29	43	14,58
Демографска ситуација	36	11,96	36	12,20
Додатни садржаји	36	11,96	36	12,20
Економско-финансијска ситуација	35	11,63	35	11,86
Запуштено земљиште	31	10,30	31	10,51
Напомене: Приказани су одговори (слабости) који су заступљени код $\geq 10,00\%$ испитаника.				

Извор: Аутор

Упоредни приказ слабости развоја туризма Моравичког управног округа према мишљењу испитаника из четири локалне самоуправе које га сачињавају дат је у следећој табели (Табела 127).

Табела 127. Упоредни приказ слабости развоја туризма Моравичког управног округа према мишљењу испитаника по локалним самоуправама

Опис слабости	Ивањица (N=67)		Лучани (N=53)		Чачак (N=124)		Горњи Милановац (N=51)	
	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%
Инфраструктура	49	73,13	36	67,92	48	38,71	25	49,02
Еколошка ситуација	35	52,24	16	30,19	43	34,68	15	29,41
Угоститељство	19	28,36	20	37,74	13	10,48	6	11,76
Коришћење културно-историјског наслеђа	17	25,37	11	20,75	15	12,10	7	13,73
Запуштено земљиште	12	17,91	9	16,98	*	*	*	*
Демографска ситуација	11	16,42	8	15,09	*	*	8	15,69
Коришћење природних ресурса	11	16,42	9	16,98	16	12,90	7	13,73
Додатни садржаји	11	16,42	6	11,32	18	12,10	*	*
Кадар	7	10,45	17	32,08	25	20,16	7	13,73
Маркетинг	7	10,45	10	18,87	27	21,77	7	13,73
Економско-финансијска ситуација	*	*	14	26,42	16	12,90	*	*
Локално становништво	*	*	11	20,75	*	*	6	11,76
Манифестације	*	*	6	11,32	*	*	*	*
Пољопривреда	*	*	6	11,32	*	*	*	*

Напомене: Приказани су одговори (слабости) који су заступљени код $\geq 10,00\%$ испитаника. Звезда (*) означава да наведени одговор није присутан код $\geq 10,00\%$ испитаника.

Извор: Аутор

Упоредни приказ слабости развоја туризма Моравичког управног округа према мишљењу испитаника из категорије стручњака и лица која не припадају категорији стручњака дат је у следећој табели (Табела 128).

Табела 128. Упоредни приказ слабости развоја туризма Моравичког управног округа према мишљењу лица из категорије стручњака и лица која не припадају категорији стручњака

Опис слабости	Лица из категорије стручњака (N=154)		Лица која не припадају категорији стручњака (N=147)	
	Бр.	%	Бр.	%
Инфраструктура	78	50,65	80	54,42
Еколошка ситуација	50	32,47	59	40,14
Кадрови	37	24,03	19	12,93
Маркетинг	30	19,48	21	14,29
Угоститељство	28	18,18	30	20,41
Коришћење културно-историјског наслеђа	22	14,29	28	19,05
Коришћење природних ресурса	21	13,64	22	14,97
Демографска ситуација	18	11,69	18	12,24
Додатни садржаји	*	*	25	17,01
Економско-финансијска ситуација	*	*	20	13,61
Запуштено земљиште	*	*	19	12,93

Напомене: Приказани су одговори (слабости) који су заступљени код $\geq 10,00\%$ испитаника. Звезда (*) означава да наведени одговор није присутан код $\geq 10,00\%$ испитаника.

Извор: Аутор

Узимајући у обзир мишљење сваке од анализираних категорија, на основу наведеног може се закључити да су главне слабости развоја туризма Моравичког управног округа:

- Демографска ситуација – смањење броја становника (посебно у сеоским срединама), све већи удео старог становништва, миграције у већа насеља (посебно младих и лица из руралних подручја – нестајање села);
- Додатни садржаји – недовољно развијена туристичка понуда и одсуство додатних садржаја (малобројне и неквалитетне услуге, одсуство забавних садржаја и слично);
- Екологија – неадекватан однос према заштити животне средине, пре свега природних богатстава, исказан кроз непосвећивање довољне пажње овој тематици и постојећи негативан утицај човека (деградација окружења – на пример сеча шума, рудници, каменоломи и експлоатација песка, вожња квадова у заштићеним подручјима, загађеност, управљање отпадом – дивље депоније, недостатак канти за отпад, контејнера и друго); недовољно развијен еко-туризам и свест о томе шта он представља;
- Економско-финансијска ситуација – низак (животни) стандард, недостатак финансијских средстава, повећање цена, презадуженост становништва и слично;
- Запуштено земљиште – значајна површина запуштеног земљишта које се не обрађује;
- Инфраструктура – неразвијена или слабо развијена инфраструктура, пре свега путеви (непостојање, квалитет и одржавање), што отежава приступачност планинским селима и појединим локалитетима не само током зимског периода,

већ и током читаве године. Поред путева, потребно је указати и на недостатак или застарелост остале комуналне инфраструктуре (струја, вода, канализација, улична расвета и друго), као и на слаб квалитет саобраћаја, недостатак пешачких и бицикличких стаза, паркинг места, сигнализације, објеката за рекреацију, инфо-центра, базена, уређених излетишта и видиковаца, жичара, сувенирница, места за одмор, смештајних капацитета, тржних центара, неуређеност река и купалишта и слично. Неадекватна инфраструктура је присутна и ван, али и на појединим локалитетима;

- Кадрови – недовољан број адекватно образованог (квалификованог) кадра у области туризма и угоститељства (укључујући и управљачки кадар), неадекватно запошљавање, неинформисаност и незаинтересованост;
- Коришћење културно-историјског наслеђа – недовољна искоришћеност (неискоришћеност) културно-историјског наслеђа у туристичке сврхе;
- Локално становништво – недовољна и неадекватна информисаност и укљученост локалног становништва у развој туризма;
- Манифестације – недовољна искоришћеност манифестација (на пример Драгачевски сабор трубача у Гучи) за развој и промоцију других облика туризма (на пример сеоског);
- Маркетинг – недовољна и неадекватна промоција туризма (непознавање савремених метода, недовољно улагања и друго);
- Пољопривреда – лоша организованост (неорганизованост) у области пољопривредне производње (пољопривредних домаћинстава/газдинстава);
- Коришћење природних ресурса – недовољна искоришћеност (неискоришћеност) природних ресурса у туристичке сврхе;
- Угоститељство – неадекватна угоститељска понуда (квалитет и капацитет – број и структура), посебно у сектору смештаја (некатегорисани објекти, недовољно хотела, непостојање камп-центра и слично) и одсуство међусобне сарадње.

6.3. Шансе за развој туризма Моравичког управног округа

Упоредни приказ шанси за развој туризма Моравичког управног округа према мишљењу свих испитаника и становника Моравичког управног округа дат је у следећој табели (Табела 129).

Табела 129. Упоредни приказ шанси за развој туризма Моравичког управног округа према мишљењу свих испитаника и становника Моравичког управног округа

Опис шанси	Сви испитаници (N=301)		Становници Моравичког управног округа (N=295)	
	Бр.	%	Бр.	%
Развој инфраструктуре	150	49,83	150	50,85
Екотуризам	88	29,24	88	29,83
Коришћење природних ресурса	80	26,58	78	26,44
Пољопривреда	72	23,92	72	24,41
Сеоски туризам	58	19,27	58	19,66
Активни туризам	50	16,61	50	16,95
Заинтересованост туриста	39	12,96	39	13,22
Културни туризам и туризам наслеђа	36	11,96	35	11,86
Бањски и здравствени туризам	34	11,30	34	11,53
Зимски туризам	33	10,96	33	11,19
Гастрономски туризам	33	10,96	33	11,19
Манифестациони туризам	32	10,63	32	10,85
Напомене: Приказани су одговори (шансе) који су заступљени код $\geq 10,00\%$ испитаника.				

Извор: Аутор

Упоредни приказ шанси за развој туризма Моравичког управног округа према мишљењу испитаника из четири локалне самоуправе које га сачињавају дат је у следећој табели (Табела 130).

Табела 130. Упоредни приказ шанси за развој туризма Моравичког управног округа према мишљењу испитаника по локалним самоуправама

Опис шанси	Ивањица (N=67)		Лучани (N=53)		Чачак (N=124)		Горњи Милановац (N=51)	
	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%
Развој инфраструктуре	41	61,19	38	71,70	57	45,97	14	27,45
Екотуризам	32	47,76	19	35,85	33	26,61	*	*
Пољопривреда	30	44,78	24	45,28	15	12,10	*	*
Коришћење природних ресурса	28	41,79	14	26,42	27	21,77	9	17,65
Зимски туризам	12	17,91	*	*	*	*	12	23,53
Заинтересованост туриста	11	16,42	7	13,21	15	12,10	6	11,76
Активни туризам	10	14,93	7	13,21	19	15,32	14	27,45
Сеоски туризам	8	11,94	20	37,74	17	13,71	13	25,49
Гастрономски туризам	8	11,94	6	11,32	13	10,48	6	11,76
Бањски и здравствени туризам	7	10,45	*	*	16	12,90	6	11,76
Финансијска подршка	*	*	12	22,64	*	*	*	*
Манифестациони туризам	*	*	11	20,75	13	10,48	*	*
Културни туризам и туризам наслеђа	*	*	8	15,09	14	11,29	9	17,65
Маркетинг	*	*	6	11,32	13	10,48	*	*
Кадрови	*	*	6	11,32	*	*	*	*

Напомене: Приказани су одговори (слабости) који су заступљени код $\geq 10,00\%$ испитаника. Звезда (*) означава да наведени одговор није присутан код $\geq 10,00\%$ испитаника.

Извор: Аутор

Упоредни приказ шанси за развој туризма Моравичког управног округа према мишљењу испитаника из категорије стручњака и лица која не припадају категорији стручњака дат је у следећој табели (Табела 131).

Табела 131. Упоредни приказ шанси за развој туризма Моравичког управног округа према мишљењу лица из категорије стручњака и лица која не припадају категорији стручњака

Опис шанси	Лица из категорије стручњака (N=154)		Лица која не припадају категорији стручњака (N=147)	
	Бр.	%	Бр.	%
Развој инфраструктуре	70	45,45	80	54,42
Екотуризам	35	22,73	53	36,05
Сеоски туризам	34	22,08	24	16,33
Пољопривреда	32	20,78	40	27,21
Активни туризам	31	20,13	19	12,93
Коришћење природних ресурса	30	19,48	50	34,01
Финансијска подршка	22	14,29	7	4,76
Заинтересованост туриста	21	13,64	18	12,24
Културни туризам и туризам наслеђа	21	13,64	15	10,20
Зимски туризам	20	12,99	*	*
Гастрономски туризам	16	10,39	*	*

Напомене: Приказани су одговори (шансе) који су заступљени код $\geq 10,00\%$ испитаника. Звезда (*) означава да наведени одговор није присутан код $\geq 10,00\%$ испитаника.

Извор: Аутор

Узимајући у обзир мишљење сваке од анализираних категорија, на основу наведеног може се закључити да су главне шансе за развој туризма Моравичког управног округа:

- Активни туризам – Раст интересовања туриста и постојање могућности за даљи развој различитих облика активног, спортског, рекреативног и авантуристичког туризма, са посебним нагласком на боравак и активности у природи (на пример планинарење, шетња, бициклизам, лов, риболов и активности на води, сакупљање шумских плодова и лековитог биља, камповање, излети, ски-туризам, манифестације и друге активности). Потребно је изградити одговарајуће објекте (на пример базени, аква-парк, игралишта и други објекти) и пружити подршку одговарајућим удружењима и организацијама (планинарска, ловачка, риболовачка, бициклистичка и друга);
- Бањски и здравствени туризам – боља искоришћеност и промовисање потенцијала термо-минералних вода и развој бањског и здравственог туризма (на пример Овчар Бања, Горња Тречка, Сврачковци и други локалитети);
- Гастрономски туризам – крај је препознатљив по богатој гастрономској понуди (пиће и храна – домаћа, традиционална, здрава, органска и квалитетна), укључујући и гастрономске манифестације. Заинтересованост туриста;
- Екотуризам – све већа заинтересованост туриста за екотуризам и његов развој заштитом животне средине, очувањем природних подручја и нетакнуте природе, развојем еколошке свести, подршком еколошким друштвима, уређењем у складу са природом и другим активностима;

- Зимски туризам – развој зимског туризма изградњом одговарајуће инфраструктуре – скијалишта, ски-стазе и жичаре (пре свега на Голији и Руднику);
- Развој инфраструктуре – коришћење доброг положаја и повезаности (близина већих места, емисионих и туристичких центара) унапређењем инфраструктуре, пре свега саобраћајних објеката (локални, сеоски, планински и ауто-путеви, аеродроми, хелидроми и други објекти) у циљу боље доступности и развоја транзитног туризма, али и других облика инфраструктуре (изградња/реконструкција електро- и водоводне мреже, туристичких објеката, игралишта, паркова, бициклических стаза, стаза здравља, видиковаца, скијалишта, ски-стаза, жичаре, зип-лајн, планинарски домови и камперска насеља, боља сигнализација (знакови и путокази до самих места, приступачност и уређеност), дечја одмаралишта, аква-паркова, базени, уређеност локалитета, спортски терени и остали инфраструктурни елементи);
- Кадрови – унапређење кадрова у туризму и угоститељству коришћењем потенцијала младих људи, њиховог знања и заинтересованости, стручним усавршавањем постојећих кадрова и запошљавањем искључиво на основу квалификација;
- Културни туризам и туризам наслеђа – потпуније коришћење културно-историјског наслеђа у туристичке сврхе (на пример етно-туризам, традиционална гастрономија, археолошки локалитети, музеји, верски туризам и други елементи културно-историјског наслеђа);
- Манифестациони туризам – унапређење манифестационог туризма коришћењем разноликости манифестација, организовањем нових интернационалних догађаја, као и коришћењем потенцијала постојећих манифестација које могу имати међународни карактер. Такође, могуће је коришћење потенцијала манифестација за развој и промоцију осталих облика туризма, али и других делатности;
- Маркетинг – унапређење промотивних активности (медијска покривеност, употреба савремених информационо-комуникационих технологија, заједничко представљање и боље повезивање различитих елемената туристичке понуде, брендирање, присутност на ино-тржишту и друге активности);
- Коришћење природних ресурса – коришћење природних ресурса, потенцијала и лепота у туристичке сврхе (тренутно недовољна искоришћеност);
- Пољопривреда – развој села и пољопривредна производња (традиција – аутохтоне сорте, обнова винограда и сличне активности), укључујући органску производњу и здраву храну;
- Сеоски туризам – заинтересованост и могућности за даљи развој руралног, а тиме и сеоског туризма (велики број села, обнова/оживљавање села, улагање у развој кроз субвенције – сточни фонд, културни живот села, отварање сеоских туристичких домаћинстава, развој активности и друге области);
- Заинтересованост туриста – растућа заинтересованост туриста (домаћих и страних) за упознавање Србије, пре свега мањих и мање познатих дестинација, као и туризам у природи (већи број долазака);
- Финансијска подршка – доступност финансијских средстава – кредити, фондови за развој и други доступни извори финансирања.

6.4. Опасности за развој туризма Моравичког управног округа

Упоредни приказ опасности за развој туризма Моравичког управног округа према мишљењу свих испитаника и становника Моравичког управног округа дат је у следећој табели (Табела 132).

Табела 132. Упоредни приказ опасности за развој туризма Моравичког управног округа према мишљењу свих испитаника и становника Моравичког управног округа

Опис опасности	Сви испитаници (N=301)		Становници Моравичког управног округа (N=295)	
	Бр.	%	Бр.	%
Нарушавање животне средине	134	44,52	134	45,42
Здравствена криза	88	29,24	88	29,83
Економско-финансијска криза	83	27,57	83	28,14
Демографске тенденције	72	23,92	71	24,07
Природне непогоде	69	22,92	69	23,39
Кадрови	63	20,93	62	21,02
Климатске промене	56	18,60	56	18,98
Политичка криза	45	14,95	45	15,25
Напомене: Приказани су одговори (опасности) који су заступљени код $\geq 10,00\%$ испитаника.				

Извор: Аутор

Упоредни приказ опасности за развој туризма Моравичког управног округа према мишљењу испитаника из четири локалне самоуправе које га сачињавају дат је у следећој табели (Табела 133).

Табела 133. Упоредни приказ опасности за развој туризма Моравичког управног округа према мишљењу испитаника по локалним самоуправама

Опис опасности	Ивањица (N=67)		Лучани (N=53)		Чачак (N=124)		Горњи Милановац (N=51)	
	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%
Здравствена криза	34	50,75	15	28,30	32	25,81	7	13,73
Нарушавање животне средине	30	44,78	28	52,83	58	46,77	18	35,29
Климатске промене	29	43,28	11	20,75	14	11,29	*	*
Природне непогоде	27	40,30	17	32,08	22	17,74	*	*
Економско-финансијска криза	22	32,84	24	45,28	25	20,16	12	23,53
Демографске тенденције	19	28,36	25	47,17	16	12,90	11	21,57
Кадрови	14	20,90	19	35,85	24	19,35	*	*
Политичка криза	14	20,90	11	20,75	16	12,90	*	*
Конкуренција	8	11,94	*	*	*	*	*	*
Неадекватна градња	7	10,45	*	*	*	*	*	*

Напомене: Приказани су одговори (опасности) који су заступљени код $\geq 10,00\%$ испитаника. Звезда (*) означава да наведени одговор није присутан код $\geq 10,00\%$ испитаника.

Извор: Аутор

Упоредни приказ опасности за развој туризма Моравичког управног округа према мишљењу испитаника из категорије стручњака и лица која не припадају категорији стручњака дат је у следећој табели (Табела 134).

Табела 134. Упоредни приказ опасности за развој туризма Моравичког управног округа према мишљењу лица из категорије стручњака и лица која не припадају категорији стручњака

Опис опасности	Лица из категорије стручњака (N=154)		Лица која не припадају категорији стручњака (N=147)	
	Бр.	%	Бр.	%
Нарушавање животне средине	68	44,16	66	44,90
Демографске тенденције	42	27,27	30	20,41
Економско-финансијска криза	40	25,97	43	29,25
Кадрови	34	22,08	29	19,73
Здравствена криза	33	21,43	55	37,41
Природне непогоде	27	17,53	42	28,57
Политичка криза	21	13,64	24	16,33
Климатске промене	17	11,04	39	26,53

Напомене: Приказани су одговори (опасности) који су заступљени код $\geq 10,00\%$ испитаника. Звезда (*) означава да наведени одговор није присутан код $\geq 10,00\%$ испитаника.

Извор: Аутор

Узимајући у обзир мишљење сваке од анализираних категорија, на основу наведеног може се закључити да су главне опасности за развој туризма Моравичког управног округа:

- Неадекватна градња – убрзана урбанизација, неадекватна и нелегална градња могу угрозити природни амбијент;
- Демографске тенденције – неповољни трендови оличени у смањењу броја становника (посебно у планинским и сеоским срединама), све већи удео старог становништва, миграције у већа насеља због бољих услова живота (посебно младих и људи из руралних подручја);
- Нарушавање животне средине – неадекватно управљање природним добрима и њихова недовољна заштита, неадекватно управљање отпадом (примарна селекција, организовано сакупљање, дивље депоније, канализација, нерегулисано пречишћавање вода и слични проблеми), ниска еколошка свест, недовољно бављење еколошком проблематиком и непоштовање еколошких стандарда, утицај туризма због неадекватног односа локалне самоуправе и неулагања у развој екотуризма (на пример велики број посетилаца), загађење и нарушавање природе (неконтролисана сеча шума, постојећи и нови рудници и каменоломи, исцрпљивање речних корита, изградња мини-хидроелектрана, индустријски погони и близина природним добрима, прљава технологија, долазак иностраних фирми са негативним ефектима своје делатности, изградња хемијских фабрика, употреба пестицида, изградња објеката – неадекватна урбанизација, непотребна, нелегална и непланска градња, градња у заштићеним подручјима);
- Здравствене кризе – епидемије;
- Кадрови – недовољан број адекватно образованог (квалификованог) кадра у области туризма и угоститељства (укључујући и управљачки кадар) и њихов даљи одлив, што доводи до неадекватног управљања туризмом (необавештеност, немар, нерад и друге сличне карактеристике);
- Климатске промене – промена климатских прилика како на глобалном, тако и на локалном нивоу;
- Конкуренција – развој постојећих и појава нових конкурентских дестинација;
- Природне непогоде – негативни ефекти појаве природних непогода (на пример поплаве, град, клизишта/одрони земљишта, земљотреси и друге непогоде);
- Политичка криза – општа политичка ситуација и могућа политичка криза, како у земљи, тако и у свету (несугласице између различитих нивоа власти, промена власти, ратови, промена глобалне политике и међународних односа и друге потенцијално кризне ситуације);
- Економско-финансијска криза – неповољна општа економска ситуација (економска криза), низак стандард (пре свега локалног становништва) и недостатак финансијских средстава, како у земљи, тако и у свету.

7. ПЛАНСКИ ДОКУМЕНТИ И ИЗВЕШТАЈИ О РАЗВОЈУ ТУРИЗМА МОРАВИЧКОГ УПРАВНОГ ОКРУГА

Стратешки правци развоја указују на дугорочно усмерење туризма одређеног подручја. Они чине основ за даљу разраду и дефинисање средњорочних и краткорочних циљева и задатака, као и начина за њихово остваривање. У наредном тексту су представљени неки од најзначајнијих стратешких докумената који се односе на туризам Моравичког управног округа, али и поједина документа у области заштите животне средине. Такође, приказан је и преглед најзначајнијих елемената годишњих извештаја о раду локалних туристичких организација у периоду 2019-2021. године.

У Стратегији развоја туризма Републике Србије 2016-2025. године (Влада Републике Србије, 2016) Ивањица се помиње кроз преглед туристичког промета у водећим планинским центрима, листу туристичких дестинација („Голија, Нови Пазар и Ивањица”), полове развоја Туристичке регије Западна Србија и припрему и усвајање нових стратегијских мастер планова („Голија, Нови Пазар и Ивањица”). У оквиру туристичке дестинације „Голија, Нови Пазар и Ивањица” нагласак је на простору планине (парка природе) Голије са широм околином уз кључне активности (атрактивности) – природна богатства, Резерват „Човек и биосфера” (енгл. *Man and Biosphere – MAB*), „Голија” (наведени су локалитети на територији Моравичког управног округа повезани са природним ресурсима). Кључни производи су, између осталог, екотуризам, рурални туризам, здравствени, *spa & wellness* и спортови (зимски). Као што се може видети, чак је и у кључном стратегијском документу за развој туризма на територији целе Србије препознат значај Ивањице и околине. Општина Лучани се помиње само када је реч о Сабору трубача у Гучи (није представљена ни као део неке туристичке дестинације), док град Чачак и општина Горњи Милановац нису заступљени. Из наведеног се закључује да се не могу пронаћи одреднице за туристички развој наведених локалних самоуправа (Лучани, Чачак и Горњи Милановац) на основу природних ресурса.

Стратегијски маркетинг план туризма Републике Србије до 2025. године (Влада Републике Србије, 2021а) позивајући се на Стратегију развоја туризма Републике Србије за период 2016. до 2025. године (Влада Републике Србије, 2016) наводи две приоритетне туристичке дестинације које се делимично налазе на територији Моравичког управног округа – „Туристичка регија Западна Србија” и „Голија, Нови Пазар и Ивањица”. Такође се наглашава потреба припреме и усвајања стратегијског мастер плана за подручје „Голија, Нови Пазар и Ивањица”. Утврђено је да „Туристичка регија Западна Србија” припада развијеним, а „Голија, Нови Пазар и Ивањица” слабо развијеним туристичким дестинацијама. За наведене дестинације је извршена оцена перформанси (максимална оцена је 5):

- „Западна Србија” – Развијеност туристичких производа, инфраструктуре и јасноћа дефинисања брэнда имају оцену 4, капацитети за смештај оцену 5, а маркетиншке активности оцену 3. Остварена просечна оцена је 4;
- „Голија, Нови Пазар и Ивањица” – Развијеност туристичких производа, инфраструктуре и маркетиншке активности имају оцену 2, капацитети за смештај оцену 2,5, а јасноћа дефинисања брэнда оцену 3. Остварена просечна оцена је 2,3.

Закључује се да у обе дестинације постоји простора за будуће унапређење туризма.

У области авио-превоза, наводи се Аеродром „Морава”, Краљево (Влада Републике Србије, 2021а). Са аспекта Моравичког управног округа, аеродром је важан из разлога што се налази у непосредној близини града Чачка.

Локалне туристичке организације и Туристичка организација Србије „перципирају бренд Републике Србије” кроз, између осталог, „нематеријално наслеђе засновано на култури и традицији” (за шта је као пример наведен „Сабор трубача у Гучи”) (Влада Републике Србије, 2021а). Поједине локације у Моравичком управном округу су представљене као приоритетне туристичке дестинације у оквиру предлога туристичких производа (Табела 135) (Влада Републике Србије, 2021а).

Табела 135. Моравички управни округ као приоритетна туристичка дестинација

Назив предлога туристичког производа	Приоритетне туристичке дестинације
„Градови пуни енергије”	„Чачак”
„Богата искуства природног окружења”	„Туристичка регија Западна Србија”
„Културни мозаик”	„Голија, Нови Пазар, Ивањица”
„Место састанака и искустава”	„Туристичка регија Западна Србија”

Извор: Влада Републике Србије, 2021а

Програм развоја туризма туристичке регије Западна Србија 2020-2025. године (Туристичка организација регије Западна Србија, 2021), од локалних самоуправа у Моравичком управном округу, односи се на Ивањицу, Лучане и Чачак. Наводи се да је Западна Србија у великој мери присутна у промотивним активностима Туристичке организације Србије – пример су Голија и Овчарско-кабларска клисура (у Моравичком управном округу). Указује се и на разлике у квалитету животне средине. На једној страни се налазе подручја са добрим стањем животне средине – Парк природе „Голија”, Предео изузетних одлика „Овчарско-кабларска клисура” и општина Ивањица (ваздух), а на другој Лучани и Чачак. Приказане су главне природне карактеристике – Голија, Јавор, Мучањ, Овчар, Каблар, Западна Морава, Моравица, Међувршје, Овчарско-кабларско језеро, извори минералне воде, минерални ресурси и други елементи природе. Најзначајнији природни ресурси по локалним самоуправама приказани су у следећој табели (Табела 136).

Табела 136. Природни ресурси Ивањице, Лучана и Чачка

Локална самоуправа	Природни ресурси
Општина Ивањица	Ваздушна бања Ивањица, Голија (парк природе и резерват бисфере са многим природним богатствима), планине (Јавор, Мучањ, Кукутница), Хаџи-Проданова пећина
Општина Лучани	Рћанска пећина, језеро Голи Камен, Овчарско-кабларска клисура
Град Чачак	Планине (Јелица, Овчар, Каблар, Вујан), Овчарско-кабларска клисура, пећине (Кађеница, Турчиновац, Врелска, остале – Драгосављева пећина, Чвркића пећина, Пећина испод Грете, Пећина испод Велике косе), бање (Овчар Бања, Бања Горња Трепча, Слатинска Бања)

Извор: Аутор на основу – Туристичка организација регије Западна Србија, 2021

Програм развоја туризма туристичке регије Западна Србија 2020-2025. године (Туристичка организација регије Западна Србија, 2021) описује тренутно стање у кључним потенцијалним облицима туризма. Најзначајнији потенцијални облици туризма су: планински, рурални, етно-, активни, спортски, еко-, здравствени (*spa & wellness*), манифестациони, транзитни, пословни (*MICE*) и наутички туризам, као и „кружна путовања – културно-тематске руте”. Од наведених облика туризма, за туризам заснован на природним ресурсима посебно су важни (Туристичка организација регије Западна Србија, 2021):

- Планински туризам – Голија, Јавор, Мучањ, Овчар, Каблар;
- Рурални туризам – Ивањица;
- Активни туризам – бициклизам (Овчарско-кабларска клисура, Овчар, Каблар, Јелица, *rent a bike* – Чачак; Ивањица), верски (манастири Овчарско-кабларске клисуре), планинарске и пешачке стазе (Чачак, Ивањица), алпинизам и екстремни спортови (КЕС „Армадило”, *via ferrata, dry-tooling*; Ивањица – пењачке стазе, *zip-lajn*), посматрање птица, параглајдинг (Овчар), риболов (Западна Морава, Међувршје, канал ХЕ „Овчар Бања”, језеро у Вучковици, Бјелица, горњи ток Рћанске реке; РУ „Моравица”, Моравица, Студеница, Ношница), лов (ловиште „Драгачево”, ЛУ „Чемерница”, Голија, Јавор, Мучањ, Чемерница), активности на води (Међувршје, катамарани, рекреативне вожње и регате, кајак, кану, веслање на дасци, уређење стазе за кајак на дивљим водама на делу старог корита Западне Мораве кроз Овчар Бању), спелеологија (Рћанска пећина), зимски спортови (Голија, село Каона – ски стаза са жичаром) и друге активности;
- Еко-туризам - Голија, Овчарско-кабларска клисура;
- Здравствени туризам – Специјална болница за рехабилитацију „Ивањица”, Овчар бања, Бања Горња Трпча, Слатинска бања;
- Наутички туризам – Западна Морава – Овчарско-кабларска клисура.

Приоритетни облици туризма према локалним самоуправама су приказани у следећој табели (Табела 137).

Табела 137. Приоритетни облици туризма – Ивањица, Лучани и Чачак

Локална самоуправа	Природни ресурси
Општина Ивањица	планински, рурални, здравствени (<i>spa & wellness</i>) и манифестациони
Општина Лучани	активни одмор, манифестациони туризам и „кружна путовања – културно-тематске руте”
Град Чачак	активни одмор, еко-туризам, здравствени (<i>spa & wellness</i>) и „кружна путовања – културно-тематске руте”

Извор: Туристичка организација регије Западна Србија, 2021

Субвенције намењене туристичким агенцијама се сматрају као добро решење за подстицање туристичког развоја општине Лучани. Мала је заинтересованост за организовање излета (верски туризам) са Златибора у Ивањицу (Хаџи-Проданова пећина), Чачак и Овчарско-кабларску клисуру. Међу добро медијски позиционирам манифестацијама издваја се „Нушићијада”. У Програму развоја туризма туристичке регије Западна Србија 2020-2025. године се даје и преглед кључних инвестиционих

пројеката за сваку локалну самоуправу, као и списак манифестација (Туристичка организација регије Западна Србија, 2021).

У Стратешком мастер плану одрживог развоја планине Рудник од 2014. до 2024. велика пажња је посвећена природним ресурсима, екологији и развоју туризма. Истиче се да не постоји јасно дефинисан бренд и имиџ планине Рудник. У складу са тим, анализом *интернет* садржаја о планини Рудник, као и на основу спроведеног анкетног истраживања, закључује се да природа има доминанту улогу у погледу асоцијација и симбола Рудника. Природа, односно поједини њени елементи, представљају предности и шансе брендирања Рудника. То потврђује и заступљеност природних ресурса у четири дефинисана стуба позиционирања планине Рудник. Са аспекта туризма, значајни су проглашење Рудника ваздушном бањом 1922. године, Атомска Бања – Горња Трепча и манифестација „Новогодишњи успон на Рудник”, као и врхови Рудника – Велики и Мали Штурац. Међу потенцијалним симболима Рудника (резултати истраживања) наводе се Острвица и „ваздушна бања” (једна од главних асоцијација, као и „чист ваздух”). У оквиру анализе туристичких потенцијала планине Рудник, природни фактори (биодиверзитет, лепота и потенцијал за привлачење туриста) су оцењени оценом 4 (од максимум 5). Са аспекта хидролошких ресурса, подручје Рудника је у прошлости било препознатљиво по великом броју воденица. Њихова обнова и стављање у туристичку функцију би допринело употпуњавању туристичке понуде и очувању културног наслеђа (Универзитет у Крагујевцу, 2014).

На подручју Рудника постоје повољни услови за развој великог броја посебних облика туризма, посебно када је реч о активном туризму (Универзитет у Крагујевцу, 2014). Туристичка понуда планине Рудник, која се односи на Моравички управни округ, приказана је у следећој табели (Табела 138).

Табела 138. Облици туризма планине Рудник (Моравичка област)

Моравичка област	Сегменти производа
Општина Горњи Милановац	„Сеоски туризам, агротуризам, екотуризам, културни, конгресни, манифестациони, ловни, здравствени туризам, специјални интереси, туризам „трећег доба”, зимски и летњи, школски туризам”
Град Чачак	„Бањски, манифестациони, спортско-рекреативни, излетнички, здравствени, пословни туризам, специјални интереси, школски, туризам „трећег доба”, зимски и летњи туризам”

Извор: Универзитет у Крагујевцу, 2014, стр. 245

У туристичком смислу Рудник би требало да буде сврстан међу развојне приоритете. Туризам заснован на природним ресурсима може чинити добру основу развоја сеоског подручја, посебно кроз концепт сеоског туризма (Универзитет у Крагујевцу, 2014).

У Локалном еколошком акционом плану општине Горњи Милановац за период од 2015. до 2025. године (Општина Горњи Милановац, 2015) велика пажња је, поред приказа најзначајнијих природних ресурса и заштите животне средине, посвећена туризму, као елементу који може утицати на стање природе, али и бити последица тог стања. Међу знаменитостима рудничко-таковског краја издваја се и Равна гора. Равну гору је могуће уврстити у категорију еко-дестинација заједно са Острвицом, Треском/Јешевцем, Ждребаном, Савинцем и Рајцем. Као карактеристике туризма Равне горе наводе се непостојање планско-просторне документације, као и специфичности посетилаца –

индивидуалне посете и мале групе осим у мају. Наводи се и програм „Еко-туризам”, а у оквиру њега пројекат „Развој и унапређење еко туризма” за период 2016-2025. године.

Програм заштите животне средине града Чачка за период 2018-2027. године (Град Чачак, 2018а) у одређеној мери је усмерен и ка области туризма. Наводи се значај манифестација за привлачење посетилаца, али је већи фокус на негативне утицаје туризма. Као примери издвајају се утицај туризма на ниво буке уз приказ стања у туристичким подручјима, као и проблеми предела изузетних одлика који могу негативно утицати на природу – број пловила на Међувршју (у оквиру саобраћаја) и утицај посетилаца на природу (активности, повећање броја и отежано праћење).

Програм развоја туризма града Чачка 2019-2024. године (Град Чачак, 2018б) садржи издвојене две групе туристичких атракција заснованих на природним ресурсима. Прва група обухвата подручје Овчарско-кабларске клисуре – предео изузетних одлика (са манастирима), планине (Овчар и Каблар), Овчар Бања, пећине, језера, биодиверзитет и остале елементе подручја. Друга група обухвата изворишта термо-минералних вода. Ова група укључује три бање (поређане по тренутној туристичкој развијености): Горња Трепча или Атомска бања (најзначајнија и једина са изграђеним капацитетима), Овчар Бања и Слатинска бања (мали капацитети).

Кључни потенцијални туристички производи су: транзитни, здравствени (бањски), културни, манифестациони, ђачки (омладински), спортски (авантуристички), пословни, рурални, гастрономски, еко- (етно-) и излетнички туризам. Развој еко-туризма у Чачку захтева усклађивање и заснивање на природи, укључивање најпре локалних људи и субјеката у понуду (након тога улагања која долазе ван дестинације), коришћење локалних ресурса, али рационално и са фокусом на обновљиве ресурсе. Поред еко-туризма, који је директно усмерен на природу, већа или мања повезаност се може уочити и са појединим од претходно наведених облика туризма. Стање здравственог и бањског туризма је неповољно, првенствено када је реч о рецептивним капацитетима. Најбоље стање је у Горњој Трепчи. Требало би се фокусирати на рекреативну функцију бања, изградити капацитете и решити проблем трансформације (својинска и тржишна). Када је реч о културном туризму, занимљиво је да се велики број објеката налази у природном окружењу (на пример верски објекти у Овчарско-кабларској клисури). Многе манифестације се одржавају у природи. Велики је број екскурзија, чему посебно погодује очувана природа. Спортски туризам се карактерише постојањем инфраструктуре и великим бројем спортских друштава, али у вези са туризмом заснованим на природним ресурсима посебно се истиче авантуристички туризам, који има велики потенцијал (разноврсност и очуваност природе, дивљина). Наводи се и да природне карактеристике погодују развоју пословног туризма (Град Чачак, 2018б).

У циљу анализе односа локалних туристичких организација према (одрживом) туризму заснованом на природним ресурсима, анализирани су њихови годишњи извештаји о раду за три календарске године:

- 2019. година – година у којој су остварени високи резултати према већини параметара;
- 2020. година – година коју је обележила пандемија *COVID-19*;
- 2021. година – година коју је обележио поновни раст показатеља туристичких кретања и постепени опоравак туристичко-угоститељског сектора.

Анализом извештаја о раду Туристичке организације општине Ивањица 2019-2021. године закључује се да постоји континуирано представљање на промотивним догађајима у Србији и иностранству. Промоција се спроводи и посредством медија (телевизија, радио, новине, *интернет*). Туристичка организација општине Ивањица је организатор појединих манифестација. У оквиру штампаних промотивних материјала доминирају теме повезане са селима, Нушићијадом, верским туризмом, Градином, Фестивалом изворне српске песме у Приликама, голијским језерима и активним одмором (пешачење, планинарење и бициклизам). Од пројеката који се односе на туризам заснован на природним ресурсима значајно је навести: *zip-лајн* (Рашчићи), уређење Хаџи-Проданове пећине, стазе (Мучањ; тежња ка изградњи *via ferrate*), *смарт* брошура, комплекс Равана, трг „Зелени венац” (Ивањица), видиковац (градски парк – пројекат), базен (Јаковића поље – пројекат), кошаркашки терен са паркинг простором (ТРЦ Јаковића поље – пројекат), статус ваздушне бање (Кушићи – анализа могућности), инфо-табле (Катићи, Кушићи), решавање проблема отпада на локалитетима, видиковац (Кушићи) и други. Од осталих активности, сваке године се реализује „Дан пешачења у Ивањици”. Током 2020. године спроведене су активности на унапређењу туристичке сигнализације (путокази, инфо-табле, билборд, пешачке и планинарске стазе, обнова крајпуташа) (Туристичка организација општине Ивањица, 2019, 2020, 2022б).

Анализом извештаја о раду Туристичке организације општине Лучани „Драгачево” Гуча 2019-2021. године закључује се да постоји континуирано представљање на промотивним догађајима у Србији и иностранству. Најзначајнија манифестација јесте Драгачевски сабор трубача у Гучи, што се види и по чињеници да извештај о активностима на припреми и реализацији манифестације чини значајан део годишњих извештаја о раду. Поред промоције и активности које су у великој мери усмерене на Драгачевски сабор трубача, није уочено присуство великог броја других пројеката – обележавање пешачких стаза (2020. година), израда пројекта и припрема конкурсне документације за Авантура парк (центар Гуче) (2020. и 2021. година), учешће у изради брошуре Туристичке организације Србије са темом манифестација, почетак израде петогодишњег Програма и плана рада Туристичке организације „Драгачево” (2020. година). Занимљиво је навести и сарадњу са Планинарским друштвом Србије (2021. година) у вези Рћанске пећине у циљу њеног коришћења за потребе „Удружења пењача Србије”, при чему је планирано организовање пењачких такмичења. Закључак је да су манифестације, тачније Драгачевски сабор трубача у Гучи, кључни туристички производ. Елементи који се односе на туризам заснован на природним ресурсима се у анализираним извештајима могу пронаћи само у назнакама – обележавање стаза (и то у околини Гуче), иницијатива за израду плана управљања Рћанском пећином (период десет година) и поменута планирана сарадња са планинарским друштвом (Туристичка организација „Драгачево”, 2020, 2021а, 2021б).

Туристичка организација Чачка је редовни учесник промотивних догађаја (сајмови, студијске посете) у Србији и иностранству. Доминантна тема на промотивним догађајима, као и незаобилазна дестинација посета (*блогера*, медија, туристичких радника и других заинтересованих лица), била је Овчарско-кабларска клисура (видиковац на Каблару, Међувршје, катамарани и други локалитети и садржаји). Горња Трепча је такође заступљена, а у мањој мери Љубић брдо. Креирана је *андرويد* апликација у којој је представљена туристичка понуда (укључујући и природне ресурсе). У издавачкој делатности водећу улогу има Овчарско-кабларска клисура, посматрана са различитих аспеката, међу којима доминирају природа, активни одмор и културно-историјска баштина. Посебно је значајно објављивање годишње научно-стручне публикације „Бележник Овчарско-кабларске клисуре”. Присутне су и публикације које

се односе на друге локације – на пример Горњу Трепчу и Љубић. Активности унапређења туристичке понуде се у великом проценту односе на туризам заснован на природним ресурсима, првенствено из разлога што се реализују на територији Предела изузетних одлика „Овчарско-кабларска клисура” (на пример интерактивни тотем, видео-надзор, мобилијар, инфо-центар, везиште за чамце и уређење пристаништа, *rent a bike*, теретана на отвореном, уређење стаза и туристичка сигнализација, уређење парка, панорамер, централни трг и дечје игралиште, амфитеатар, природњачки центар и друге активности унапређења). Поред Овчарско-кабларске клисуре, активности су обухватале и друге природне локалитете, али у знатно мањој мери (на пример, мобилијар за децу – Љубић брдо, туристичка сигнализација – „Стаза патријарха Павла”, Атеничко врело-Градина, и други). Такође се уочава активно учешће на програмима и активностима који се односе на заштиту животне средине, туризам заснован на природним ресурсима и одрживи развој. Велики део годишњег извештаја обухвата и Извештај о остваривању Програма управљања Пределом изузетних одлика „Овчарско-кабларска клисура” (ЈУ „Туристичка организација Чачка”, 2020, 2021, 2022).

Туристичка организација општине Горњи Милановац (2020, 2021, 2022) наводи компаративне предности општине, међу којима су природни услови и еколошки очувана средина, а природа се промовише путем многобројних сувенира. У периоду 2019-2021. године туристичка организација је учествовала само на догађајима у Србији, али је остварена сарадња са многим медијским кућама. Учествовала је у организацији многих манифестација 2019. године, али је њихов број смањен током наредне две године услед епидемиолошких услова. Омогућено је волонтирање средњошколцима и студентима из области туризма (Туристичка организација општине Горњи Милановац, 2020). Може се закључити да је велика пажња посвећена развоју сеоског туризма. Такође, урађен је Програм развоја туризма, али није добијена коначна сагласност. Два кључна пројекта која би требало истаћи су „визиторски центар на Руднику” и „изградња реплике дворца Обреновића у Такову”.

**V ДЕО: ЕМПИРИЈСКО ИСТРАЖИВАЊЕ ПРИРОДНИХ ПОТЕНЦИЈАЛА ЗА
РАЗВОЈ ТУРИЗМА МОРАВИЧКОГ УПРАВНОГ ОКРУГА И ЊИХОВОГ
ДОПРИНОСА ОДРЖИВОМ ТУРИЗМУ**

1. ПРЕГЛЕД ОДАБРАНИХ СЛИЧНИХ ИСТРАЖИВАЊА

Са циљем да се добије потпунија слика у области истраживања, у наставку је дат преглед одабраних истраживања која представљају добру основу за анализу Моравичког управног округа. Публикације су груписане према критеријуму сличности тематике истраживања.

Анализирајући Западну Србију Стојићевић (2016) даје значајне податке за климатске прилике и за Моравички управни округ са становишта утицаја на човеков организам (биоклиматски утицај). Наведена анализа може представљати добар основ за даља истраживања у области туризма заснованог на природним ресурсима. Васиљевић (2015) указује на термалне изворе и њихово коришћење у римском периоду у Србији, где се могу наћи подаци и за поједине термо-минералне изворе са територије Моравичког управног округа. Нововић (2015) се бави истраживањем значаја региона западне Србије у привредном развоју правећи посебан осврт на развој туризма, а описујући, између осталих, Моравички управни округ, али без спровођења анкета и сличних истраживања.

Лутовац (2016) описује географске детерминанте регионалног развоја Војводине. У контексту утицаја на регионални развој, област Српске Црне Горе је посматрана са аспекта савремених географских промена (Голић, 2016), а Расински округ са аспекта водних ресурса (Стричевић, 2015).

Голијанин (2015) је извршила гео-еколошку евалуацију природних ресурса Равне планине и Паљанске котлине у функцији одрживог развоја користећи методу *AHP* (енгл. *Analytical Hierarchy Process*) и географски информациони систем (ГИС), и то за потребе пољопривреде и шумарства, али исто тако и за потребе туризма. Лукић (2015) је валоризовала објекте гео-наслеђа српског Подунавља, али и испитала посетиоце Ђердапа. Васиљевић (2015) анализира гео-наслеђе Војводине и врши евалуацију гео-локалитета примењујући *GAM* (енгл. *Geosite Assessment Model*). Томић (2016) је анализирао гео-наслеђе средњег и доњег Подунавља у Србији модификујући постојећи *GAM* модел. Грујић-Тешић (2017) је анализирао гео-локалитете Голије и Пештера користећи три модела повезана са *GAM*. Миљковић (2018) се бавила анализом гео-локалитета Хомоља применом модела *M-GAM* (енгл. *Modified Geosite Assessment Model*) и аналитичко хијерархијског процеса (*AHP*). Беган (2019) спроводи евалуацију гео-локалитета кањона и клисура југоистичне Србије применом *G4Ci* модела, заснованог на проширењу *GAM* модела, и потом применом *AHP* методе.

Излетничко-рекреативни туризам је такође био предмет анализе. Димитрић (2016) је извршила валоризацију локација излетничко-рекреативног туризма (Београд, делови Војводине, Западне Србије и Источне Србије) квантитативно-квалитативном методом.

Томић (1926) је спровео петрографско-геолошку студију Котленика. Петровић (2014) анализира утицај агротуризма Војводине на ставове локалног становништва помоћу *PLAS* скале. Мирковић (2014) анализира одрживи развој пољопривреде и туризма у Парку природе „Голија”. Бошковић (2016) је испитивао одрживо коришћење природних ресурса као основу развоја туризма Србије анкетајући локалне туристичке организације и поједина јавна предузећа. Косовић (2016) је користио ГИС ради анализе водних ресурса као једног од туристичких потенцијала Београда.

Кићовић (1991) је анализирао горње Полимље са аспекта туризма и заштите природе. Плавша (1995) је направио географску студију Книнске крајине. Обрадовић (2014) је

анализирао регију Бинач са аспекта природних и антропогених вредности које могу бити у функцији туристичког развоја. Вукоичић (2013) је за насеље Горња Топлица применила критеријуме туристичке валоризације Светске туристичке организације, спровела анкетно испитивање туриста и сеоских домаћинстава. Ковачевић (2014) се фокусирао на туризам Шајкашке (*PEST*, *SWOT*, анкетно испитивање туриста и локалног становништва). Срдановић (2015) је анализирао природне вредности посматрајући их као базу даљег унапређивања туристичке понуде области северозападне Црне Горе (*SWOT*, анкетно испитивање туриста). Спроведена је и валоризација економско-географских ресурса јужне Србије у туристичке сврхе кроз анкетање туриста, локалног становништва и запослених у локалној заједници, хотелима и здравственим установама у девет бања (анализа интерних и екстерних фактора, *SWOT*) (Мојић, 2016). Пењишевић (2016) се бавила анализом географских аспеката регионалног развоја Западног Поморавља коме припада и чачанска котлина користећи *SWOT* анализу. Стари Влак и Рашка су били предмет валоризације и регионализације туристичко-географских потенцијала (квалитативно-квантитативне методе, картографска и *SWOT* анализа) (Кићовић, 2016).

Димитровски (2013) је анализирао туризам Шумадијског управног округа у контексту одрживог развоја (*SOSTAC* анализа, *PESTEL*, *SWOT*, модификовани *SUS-TAS* модел). Спроведено је и анкетање о одрживом развоју Гамзиградске Бање са аспекта туризма (Илић, 2016). Стара планина је била предмет анализе стратегијског позиционирања одрживог развоја са аспекта руралног туризма користећи анкетање лица из локалне самоуправе, сектора туризма и угоститељства, запослених у другим делатностима, као и незапослених испитаника случајно изабраних – регресиона, факторска, *SWOT* анализа (Максимовић, 2016). Zaitouni (2019) анализира потенцијале екосистема и заштићена подручја са аспекта одрживог развоја у Либији кроз испитивање ставова локалног становништва и управљача заштићених подручја.

Тодоровић (2015) се фокусирао на планинске дестинације и њихову улогу у развоју туризма на примеру Златиборског управног округа (*SWOT*, модел оптималне планинске дестинације). Анализирана је и улога Рамсарских подручја за стварање интегралне туристичке понуде Војводине (*SWOT*, *PESTEL*, анализа фактора који утичу на задовољство туриста – природни туристички мотиви, задовољство услугом и инфраструктура) (Белић, 2017). Одрживи развој туризма је посматран и са аспекта планинског туризма на примеру поређења алпске и динарске регије (Рауповић, 2017).

На основу претходно представљених публикација може се закључити да повезивање туризма заснованог на различитим врстама природних ресурса и концепта одрживог развоја није присутно у значајној мери. Посебно недостаје сагледавање стања са аспеката више заинтересованих страна.

2. ХИПОТЕЗЕ ИСТРАЖИВАЊА

Истраживања која су садржана у овој докторској дисертацији су спроведена током 2022. године ради доказивања постављених хипотеза, а све у складу са дефинисаним предметом, циљевима и задацима. У наставку следи преглед хипотеза – једне главне (генералне), две посебне (споредне) и шест помоћних (појединачних).

Главна хипотеза (X_0) гласи: „Природни ресурси Моравичког управног округа имају потенцијал за одрживи туризам”.

Концепт одрживог туризма представља примену концепта одрживог развоја на област туризма. Основне релације које су испитиване у докторској дисертацији, а које воде утврђивању истинитости постављене хипотезе, су природни ресурси-туризам и туризам-одрживи развој. На основу наведеног, а у циљу испитивања главне хипотезе, дефинисане су две посебне (споредне) хипотезе:

X_1 – Природни ресурси имају потенцијал за развој туризма на територији Моравичког управног округа;

X_2 – Развој туризма заснованог на природним ресурсима доприноси одрживом туризму Моравичког управног округа.

Помоћне (појединачне) хипотезе прве хипотезе су:

$X_{1.1}$ – Моравички управни округ располаже природним ресурсима;

$X_{1.2}$ – Природни ресурси нису искоришћени за развој туризма на територији Моравичког управног округа;

$X_{1.3}$ – Функционалне карактеристике дестинације доприносе потпунијем развоју туризма заснованог на природним ресурсима на територији Моравичког управног округа.

Помоћне (појединачне) хипотезе друге хипотезе су:

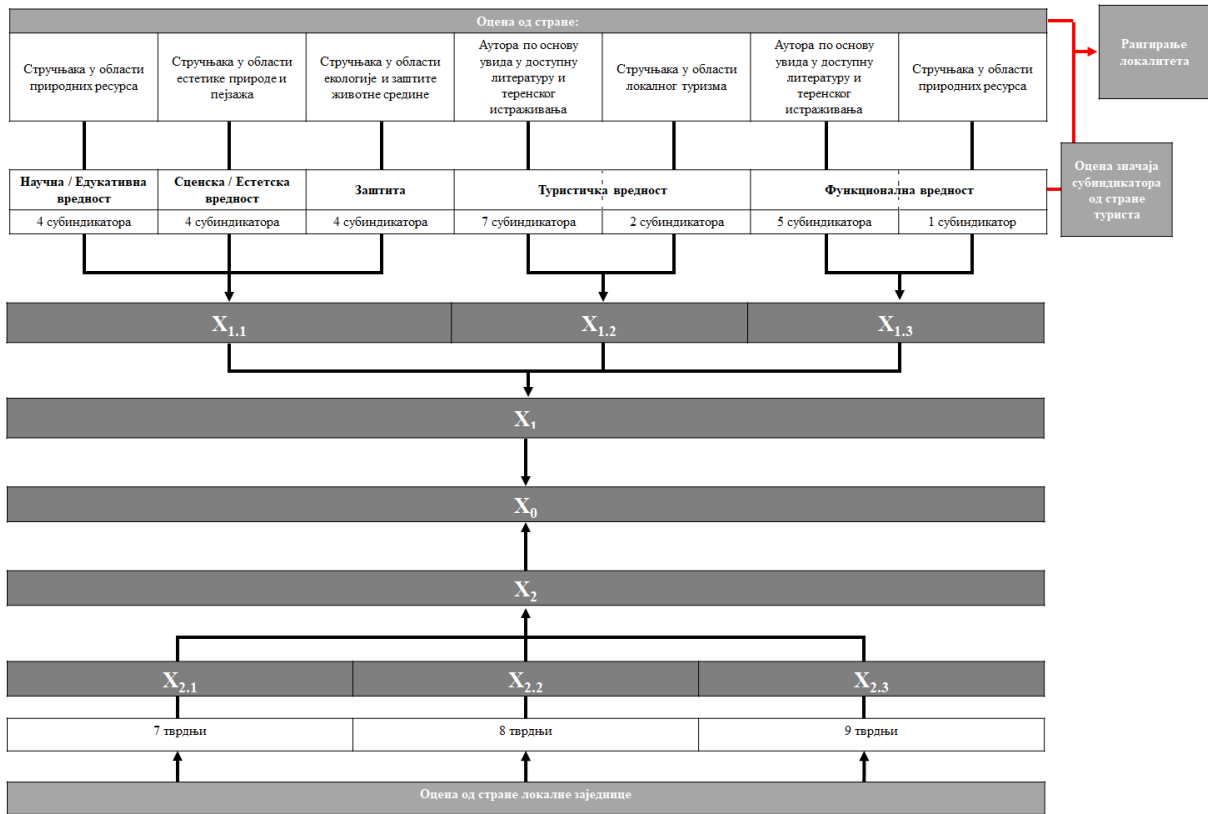
$X_{2.1}$ – Развој туризма заснованог на природним ресурсима доприноси економској компоненти одрживог туризма Моравичког управног округа;

$X_{2.2}$ – Развој туризма заснованог на природним ресурсима доприноси социјалној компоненти одрживог туризма Моравичког управног округа;

$X_{2.3}$ – Развој туризма заснованог на природним ресурсима доприноси еколошкој компоненти одрживог туризма Моравичког управног округа.

На следећој слици (Слика 48) су приказане све кључне релације значајне за утврђивање истинитости постављених хипотеза.

Слика 48. Истраживачки модел

Извор: Аутор

Потребно је указати на мотиве који су довели до дефинисања наведених хипотеза. Мотиви су представљени појединачно за прву и другу посебну (споредну) хипотезу.

Мотиви за дефинисање прве посебне (споредне) хипотезе – X₁

Природни ресурси представљају једну од основних атракцијских основа за привлачење туриста на одређену дестинацију, поред друштвених. Природни ресурси су у данашње време често скрајнути и неправедно запостављени у односу на друштвене, из чега произилази све интензивнија потреба наглашавања туризма заснованог на природи. Претпоставка је да је туризам заснован на природним ресурсима у мањој мери развијен на територији Моравичког управног округа. Из наведеног разлога је потребно установити да ли и у којој мери Моравички управни округ може развијати туризам заснован на природним ресурсима. Основни услов за развој анализираног облика туризма је постојање природних ресурса и њихове разноврсности и јединствености, али исто тако би њихово засебно посматрање било крајње поједностављен приступ. У складу са тим, стварање интегралне слике стања туризма Моравичког управног округа је неопходно како би се установило у којој мери су присутне и у туристичком смислу развијене друштвене атракције, као и какви су шире посматрано друштвени и материјални услови и њихов постојећи и потенцијални допринос искоришћавању могућности природних ресурса за развој туризма у Моравичком управном округу.

Мотиви за дефинисање друге посебне (споредне) хипотезе – X₂

У савременом свету често се прави паралела између „друштвеног” и „природног”, како би се диференцирала добра створена од стране човека и добра створена од стране

природе. Насупрот томе, поставља се питање да ли је и у којој мери овакав приступ оправдан с обзиром на то да је и човек живо биће и своје постојање не може одвојити од природе. Природа је одувек представљала извор за задовољавање најразличитијих човекових потреба, жеља и захтева. И у данашње време је ситуација иста – природни ресурси се користе за остваривање прокламованих циљева раста и развоја. Поменути циљеви се константно изнова и изнова постављају како би се остварио економски и друштвени прогрес. Али, да ли је тај прогрес у ствари и стварна добробит човека? Да ли је човек заиста свестан шта је за њега добро или све чини живећи у једној великој заблуди? Одавно је постало јасно да су поједини ресурси природе ограничени и склони потпуној потрошњи. Исто тако је јасно да ништа не настаје без разлога, па тако и све веће залагање за прилагођавање привредних и других антропогених активности природи. У свему томе своје место налази и туризам, па је нажалост дошло време када је неопходно посебно нагласити уколико су развој или туризам „одрживи” или „еколошки”. Дакле, туризам треба да се развија истовремено задовољавајући потребу за привредним и (истинским) друштвеним напретком са једне стране, и заштитом животне средине са друге стране, у нади да ће у скоријој будућности сви ти циљеви бити „на истој страни”. Колико год то желео, човек не може побећи од природе јер не може побећи од себе самог. Природа је човеку дала много, а од њега тражи мало – да је не уништи.

3. ОПИС ИСТРАЖИВАЊА

У циљу доказивања постављених хипотеза, а у складу са моделом представљеним на претходној слици (Слика 48), спроведено је **истраживање** које се састоји из два дела:

- 1) Истраживање потенцијала природних ресурса за развој туризма на територији Моравичког управног округа; и
- 2) Истраживање доприноса развоја туризма заснованог на природним ресурсима одрживом туризму Моравичког управног округа.

Прво истраживање има за циљ валоризацију одабраних природних локалитета. Наведено истраживање такође укључује и одређивање значаја критеријума од стране туриста чиме се постиже рангирање природних локалитета. Друго истраживање има за циљ утврђивање односа туризма заснованог на природним ресурсима и одрживог туризма Моравичког управног округа према мишљењу локалног становништва. У наредним поглављима која се односе на опис истраживања свака од претходно наведених компоненти истраживања је детаљније објашњена.

3.1. Опис истраживања потенцијала природних ресурса за развој туризма на територији Моравичког управног округа

Истраживање потенцијала природних ресурса за развој туризма на територији Моравичког управног округа засновано је на анализи одабраних природних локалитета. У складу са наведеним, истраживачки поступак је обухватио следеће фазе:

1. Фаза припреме за истраживање:
  - а) Одређивање природних локалитета:
    - Анализа база о заштићеним природним добрима, инвентара геонаслеђа и других извора;
    - Анализа литературе о природним ресурсима Моравичког управног округа;
    - Прелиминарно истраживање о предлозима природних локалитета међу локалним становништвом, стручњацима у области геологије, биологије, туризма и другим областима (питање отвореног типа): 1) спровођење истраживања; 2) обрада података;
    - Формирање коначне листе природних локалитета који ће бити анализирани.
  - б) Одређивање узорка испитаника.
2. Фаза истраживања – дистрибуција упитника;
3. Фаза обраде и анализе добијених резултата:
  - а) Провера валидности добијених упитника;
  - б) Кодирање (уношење) података;
  - в) Обрада података;
  - г) Анализа резултата и дискусија.

Прва три корака одређивања природних локалитета у оквиру фазе припреме за истраживање обухваћена су претходним поглављима у II делу докторске дисертације која се односе на Моравички управни округ. На основу тога, као и према мишљењу аутора, извршено је формирање коначне листе природних локалитета који ће бити анализирани. Полазећи од намере да свака локална самоуправа у Моравичком управном округу буде подједнако заступљена, у мери у којој је то могуће, одабрано је по десет

природних локалитета из сваке локалне самоуправе. Приказ 40 одабраних природних локалитета је дат у следећој табели (Табела 139).

Табела 139. Природни локалитети са територије Моравичког управног округа који се оцењују

Ред. бр.	Назив природног локалитета
1.	Хаџи-Проданова пећина, Ивањица
2.	Јанков камен на Голији, Ивањица
3.	Одвраћеница, Ивањица
4.	Василијин (Василин) врх на Јавору, Ивањица
5.	Дајићко језеро (језеро Тичар), Ивањица
6.	Језеро Небеска суза (језеро Округлица, Округличко језеро), Ивањица
7.	Кошанинова језера, Ивањица
8.	Извор минералне воде у Приликама (Прилички кисељак), Ивањица
9.	Река Изубра (водопади), Ивањица
10.	Римски мост, Ивањица
11.	Рћанска пећина, Лучани
12.	Пећина Кађеница, Лучани
13.	Црна стена на Јелици, Лучани
14.	Градина на Јелици, Лучани
15.	Раданова гора, Лучани
16.	Савина вода (Светиња) у Губеревцима, Лучани
17.	Извор минералне воде у Котражи, Лучани
18.	Извор минералне воде у Вичи, Лучани
19.	Језеро Голи камен (Вучковичко језеро), Лучани
20.	Бањски поток, Лучани
21.	Пећина Турчиновац, Чачак
22.	Клисура реке Западне Мораве (Овчарско-кабларска клисура)
23.	Стјеник, Чачак
24.	Брдо Љубић, Чачак
25.	Сува Морава, Чачак
26.	Овчар Бања, Чачак
27.	Бања Горња Трепча, Чачак
28.	Слатинска бања, Чачак
29.	Језеро Међувршје, Чачак
30.	Река Каменица, Чачак
31.	Мокра пећина на Равној гори, Горњи Милановац
32.	Острвица (Острвица) на Руднику, Горњи Милановац
33.	Велики Штурац на Руднику, Горњи Милановац
34.	Средњи Штурац на Руднику, Горњи Милановац
35.	Мали Штурац на Руднику, Горњи Милановац
36.	Бакрач (Треска), Горњи Милановац
37.	Савинац, Горњи Милановац
38.	Таково – комплекс, Горњи Милановац
39.	Извор минералне воде – Сврачковци, Горњи Милановац
40.	Извор минералне воде – Брђани, Горњи Милановац

Извор: Аутор

Приказ положаја 40 одабраних природних локалитета је дат на следећој слици (Слика 49). Природни локалитети су представљени редним бројевима из претходне табеле. У наставку је сваки од природних локалитета укратко описан.

Слика 49. Положај природних локалитета са територије Моравичког управног округа који се оцењују

Извор: Аутор

Природни локалитет бр. 1 – Хаџи-Проданова пећина, Ивањица

Хаџи-Проданова пећина се налази на територији општине Ивањица у насељу Рашчићи, по коме се назива и пећина у Рашчићима. До Хаџи-Проданове пећине се долази скретањем са пута Гуча-Ивањица (на око 23,5 km идући од центра Гуче, односно на око 6,2 km идући од центра Ивањице), на шта указује саобраћајна сигнализација из оба смера. Простор око пећине је лепо уређен и након пењања уз камене степенице долази се до платоа на коме се налазе инфо-табле, рефлектори, опрема за пењање уз стену, као и Амицина црква (Слика 50). Поред цркве са леве стране је уређен прилаз до пећине. На пећини су постављене заштитне металне решетке.

Слика 50. Хаџи-Проданова пећина (лево – околина; десно – улаз у пећину)

Извор: Аутор

Са платоа испред пећине и цркве пружа се леп поглед према Ивањици (Слика 51), као и поглед на каменолом који се налази са друге стране пута.

Слика 51. Поглед са платоа испред Хаџи-Проданове пећине

Извор: Аутор

Унутрашњост пећине је лепо уређења, са обележеним и обезбеђеним стазама, осветљена и садржи инфо-табле. Хаџи-Проданова пећина је споменик природе – објекат геонаслеђа (7 ha, 12 a и 47 m²) (Завод за заштиту природе Србије, 2021) и представља елемент Инвентара геонаслеђа Србије (2005). Дужина пећинских канала је око 420 m. Значајна је не само са геолошког, већ и са биолошког аспекта.

Природни локалитет бр. 2 – Јанков камен на Голији, Ивањица

Јанков камен (Слика 52) се налази на Голији, на територији општине Ивањица, месна заједница Средња река, насељено место Дајићи. Највиши је врх Голије – 1833 m н.в. Налази се на територији Парка природе „Голија”. Локалитет „Јанков камен” (390,20 ha) је II степен заштите, а локалитет „Испод Јанковог камена” (60,80 ha) I степен заштите (Влада Републике Србије, 2009). Такође, на простору је Резервата биосфере „Голија-Студеница”, као и *ИВА* подручју. „Цирк Јанков камен” припада категорији „структурни објекти геонаслеђа” (Инвентар објеката геонаслеђа Србије, 2005).

Слика 52. Јанков камен

Извор: Аутор фотографије – Милоје Остојић, *e-mail* комуникација, 13. јул 2022.

Природни локалитет је значајан не само са геолошког, већ и биолошког аспекта. Врх се налази на пространом подручју без високе вегетације које је са северне, западне и источне стране окружено шумом (Слика 53).

Слика 53. Јанков камен (околина)

Извор: Аутор фотографије – Милоје Остојић, *e-mail* комуникација, 13. јул 2022.

На врху се, поред ознаке врха, налази и објекат – предајник. До природног локалитета је могуће доћи пешачком стазом или путем. Пут је макадамског типа. Са Јанковог камена се пружа леп поглед. Порекло назива се приписује легендама које само употпуњују причу о „крову” југозападне Србије.

Природни локалитет бр. 3 – Одвраћеница, Ивањица

Природни локалитет Одвраћеница (Слика 54) се налази у Ивањици, месна заједница Остатија, насељено место Коритник. На подручју је Парка природе „Голија”. „Одвраћеница” је II степен заштите (29 ha) (Влада Републике Србије, 2009). Такође, на простору је Резервата биосфере „Голија-Студеница”, као и *ИВА* подручју. Значајна је због водног потенцијала. На Одвраћеници се налази извор Црне реке од које касније настаје река Студеница – I степен заштите (0,2 ha) (Влада Републике Србије, 2009).

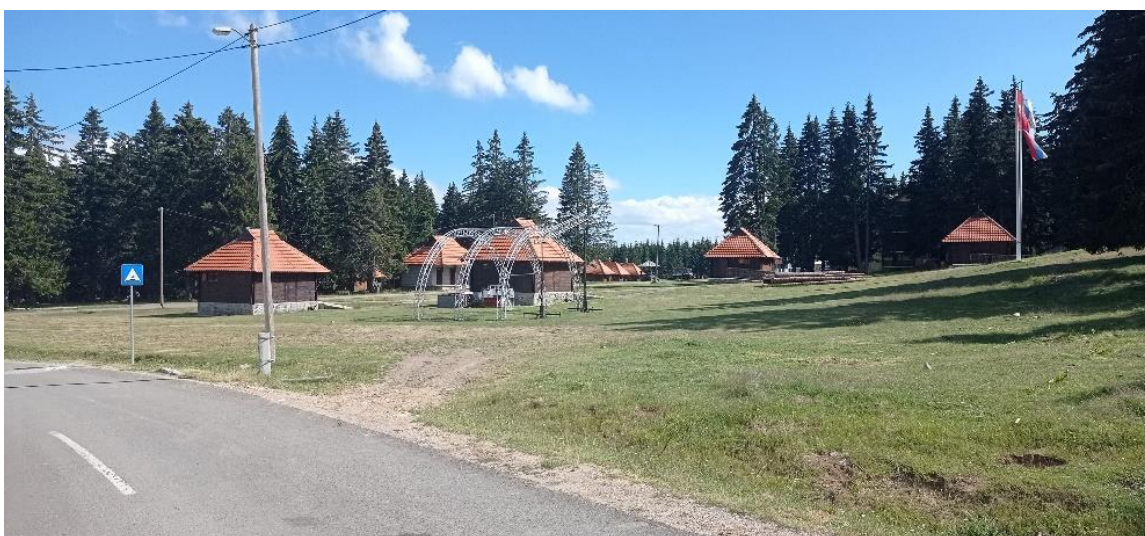
Слика 54. Одвраћеница

Извор: Аутор

Одвраћеница се одликује изузетним природним, али и естетским карактеристикама (шуме, пејзажи, уређен простор). Поседује објекте за пријем туриста, туристичку сигнализацију, уређен простор за паркинг и добро асфалтиране путеве који воде до туристичког центра Одвраћенице (Слика 55). Одвраћеница се налази на око 55 km од центра Ивањице.

Слика 55. Одвраћеница (пример уређеног простора)

Извор: Аутор

Природни локалитет бр. 4 – Василијин (Василин) врх на Јавору

Василијин врх (често се помиње и назив Василин врх) налази се на Јавору на територији општине Ивањица у Кушићима. Најједноставније је до подножја доћи скретањем десно са пута Ивањица-Сјеница након нешто више од 36 km од Ивањице, односно раскршћа саобраћајница 21 и 30 и потом путује око 2,5 km ка западу/југозападу. На тој деоници и у непосредној близини се налазе Споменик мајору Илићу, спомен-обележје на Јавору, Василијина чесма и црква. Са јужне стране налази се пространство са изостанком високе вегетације. Одликује се са једне стране четинарском, а друге листопадном шумом (Слика 56). Са врха (1519 m н.в.) пружа се леп поглед.

Слика 56. Василијин (Василин) врх

Извор: Аутор фотографије – Милоје Остојић, *e-mail* комуникација, 13. јул 2022.

Природни локалитет бр. 5 – Дајићко језеро, Ивањица

Дајићко језеро се налази на територији општине Ивањица у насељу Дајићи, по коме је и добило назив. Варијације назива заснованом на месту Дајићи које се јављају у литератури, сигнализацији и свакодневном говору су Даићко и Даићско. Стари алтернативни назив за језеро је Тичар, по брду. Налази се на територији Парка природе „Голија”. Локалитет је I степен заштите (1 ha) (Влада Републике Србије, 2009). Такође, на простору је Резервата биосфере „Голија-Студеница”, као и *ИВА* подручју. Дајићко језеро је веома приступачно и налази се поред пута Ивањица-Дуга Пољана (око 30 km од центра Ивањице). Језеро се налази на ливади са десне стране пута идући из Ивањице на удаљености од око 30 m. Дајићко језеро је окружено четинарском шумом. Језеро је неправилног облика, али ипак подсећа на око (Слика 57), што и оправдава назив „Горско око”.

Слика 57. Дајићко језеро

Извор: Аутор

За ободне стране језера је карактеристично што је вегетација формирала „тепих” изнад воде по коме је могуће газити. Непосредно окружење језера је уређено (Слика 58).

Слика 58. Околина Дајићког језера

Извор: Аутор

Природни локалитет бр. 6 – Језеро Небеска суза (језеро Округлица, Округличко језеро), Ивањица

Језеро „Небеска суза” (Слика 59), познато и као Округличко језеро, језеро на Округлици или само Округлица, налази се на територији општине Ивањица на подручју насеља Добар До. Налази се на територији Парка природе „Голија”. Такође, на простору је Резервата биосфере „Голија-Студеница”, као и *ИВА* подручју.

Слика 59. Језеро Небеска суза

Извор: Аутор

Језеро је позиционирано на великој ливадској заравни богатој бројним биљкама (кантарион, боровница, дивља малина, шипурак и многе друге). Ливаде се истичу прелепим пејзажима, посебно употпуњеним погледом који сеже далеко до бројних планина у окружењу (Слика 60).

Слика 60. Језеро Небеска суза (околина)

Извор: Аутор

Око самог језера, а и местимично на ливадском пространству, запажа се ниже растиње. Иако је на нижој надморској висини у односу на Дајићко језеро, субјективни осећај је другачији. То је првенствено због потпуно другачије позиције језера „Небеска суза” (узбрдице и несметани поглед на околне планине) у односу на Дајићко језеро (налази се поред пута окружено шумом). Језеро је природно, али је настало 70-их година XX века, највероватније као последица земљотреса у Румунији (Marković et al., 2012; Кићовић, 2016; Kovačević & Grujičić-Tešić, 2020), из чега се закључује да је реч о тектонском језеру (Kovačević & Grujičić-Tešić, 2020). Језеро је готово у потпуности неистражено (Sagić et al., 2019; Marković et al., 2012). До језера се долази скретањем са државног пута ПА реда ознаке 197 и иде локалним, макадамским и земљаним путем. До природног локалитета се не може доћи аутомобилом.

Природни локалитет бр. 7 – Кошанинова језера, Ивањица

Кошанинова језера налазе се на Голији (Јелак – северна страна Црепуљника), на територији општине Ивањица у месту Врмбаје. Назив су добила по др Недељку Кошанину, као једном од најзначајнијих истраживача овог поднебља. Специфичност језера је да „када су кишни дани ниво воде у језеру опада, а када је време сунчано – језеро надлази” (Marković et al., 2012). Велико језеро је дугачко 180 m, а широко 100 m, док је Мало језеро дугачко 90 m, дубоко 7 m и има површину 29 a (Marković et al., 2012) (Слика 61). „На основу чињенице да се жабе налазе само у горњем делу језера, истраживачи (Б. Матијевић и М. Гајић) су утврдили да је вода у доњој тресави Кошаниновог језера слана” (Marković et al., 2012). Језера су ледничка (Kovačević & Grujičić-Tešić, 2020). Повезана су у форми елипсе, и окружена су листопадном шумом и у мањем обиму четинарском (југ) (Marković et al., 2012; Kovačević & Grujičić-Tešić, 2020). Мало језеро има већу надморску висину и позиционирано је западно од Великог језера. Метласта оштрица формира бусенове који подсећају на својеврсна „седишта” или на ливаду у зависности од годишњег доба (Marković et al., 2012). Управо због те чињенице испредане су легенде о језерима.

Слика 61. Кошанинова језера (лево – Велико, десно – Мало)

Извор: Аутор фотографије – Милоје Остојић, *e-mail* комуникација, 13. јул 2022.

Налазе се на територији Парка природе „Голија”. Локалитет „Кошанинова језера” (26,80 ha) је I степен заштите (Влада Републике Србије, 2009). Такође, на простору је Резервата биосфере „Голија-Студеница”, као и *ИВА* подручју. Локалитет „Кошаниново језеро, испод Црепуљника” („тресаве”) припада категорији „структурни објекти геонаслеђа” (Инвентар објеката геонаслеђа Србије, 2005).

Језера су тешко приступачна и до њих се не може доћи аутомобилом, већ искључиво пешице.

Природни локалитет бр. 8 – Извор минералне воде у Приликама (Прилички кисељак), Ивањица

Прилички кисељак (Слика 62) је извор минералне воде који се налази на територији општине Ивањица у насељу Прилике, по коме је и добио назив. Природни локалитет се налази на око 1,6 km од Прилика поред пута Прилике-Катићи. Прилички кисељак је некада било веома познато бањско лечилиште у које су долазили људи не само из непосредне, већ и шире околине. Томе у прилог иде чињеница да је у туристичком смислу Прилички кисељак најстарији локалитет у моравичком крају, за чије изворе се претпоставља да су били познати у илирском и римском, али на које је готово у потпуности заборављено током османског периода (Ostojić, 2010). Природни локалитет је стекао статус бање 1873. године и све до почетка II светског рата бележио је напредак у изградњи (Ostojić, 2010).

Слика 62. Прилички кисељак

Извор: Аутор

Тренутно је бања потпуно запуштена. Приметни су и остаци некадашњег коришћења воде. Могуће је уочити оронуте виле које сведоче о златном периоду овог природног локалитета (Слика 63).

Слика 63. Остаци објеката у Приличком кисељаку

Извор: Аутор

Природни локалитет бр. 9 – Река Изубра (водопади), Ивањица

Водопади реке Изубре се налазе на територији општине Ивањица. Река представља границу између насељених места Чечина и Коритник. Притока је Студенице у коју се улива на територији Краљева. И поред тога што Изубра не представља велику реку, водопади (Слика 64) и непосредно окружење заједно формирају пејзаже изузетне лепоте. Значајан је ботанички локалитет. „Долинске стране обрасле су шумама букве, букве и граба, као и букве и смрче” (ЈП „Србијашуме”, 2020, стр. 58).

Слика 64. Река Изубра (водопади)

Извор: Аутор фотографије – Милоје Остојић, *e-mail* комуникација, 13. јул 2022.

Налази се на територији Парка природе „Голија”. Локалитет „Изубра” (66,10 ha) је I степен заштите (Влада Републике Србије, 2009). Такође, на простору је Резервата биосфере „Голија-Студеница”, као и *ИВА* подручју. Најзначајнија саобраћајница у окружењу је Ивањица-Ушће, али је до природног локалитета отежано доћи због лошег квалитета приступних путева.

Природни локалитет бр. 10 – Римски мост, Ивањица

Римски мост (Слика 65) се налази на територији општине Ивањица у насељу Куманица. Локалитет је веома приступачан – налази се поред пута на око 17 km од центра Ивањице. Испод моста протиче река (Голијска) Моравица, која припада категорији чистих река.

Слика 65. Римски мост

Извор: Аутор

Мост заједно са својим окружењем (река, биљке и стене) чини изузетну пејзажну лепоту (Слика 66). До пута се налази уређен бедем. Мост је једнолучни. Узимајући у обзир технику зидања, постоји могућност да мост потиче из XV века, из чега се закључује да, осим традиционално прихваћеног назива, „у њему нема ничег римског” (Ostoјић et al., 2008). Налази се на територији Парка природе „Голија”. Такође, на простору је Резервата биосфере „Голија-Студеница”, као и *ИВА* подручју.

Слика 66. Околина Римског моста

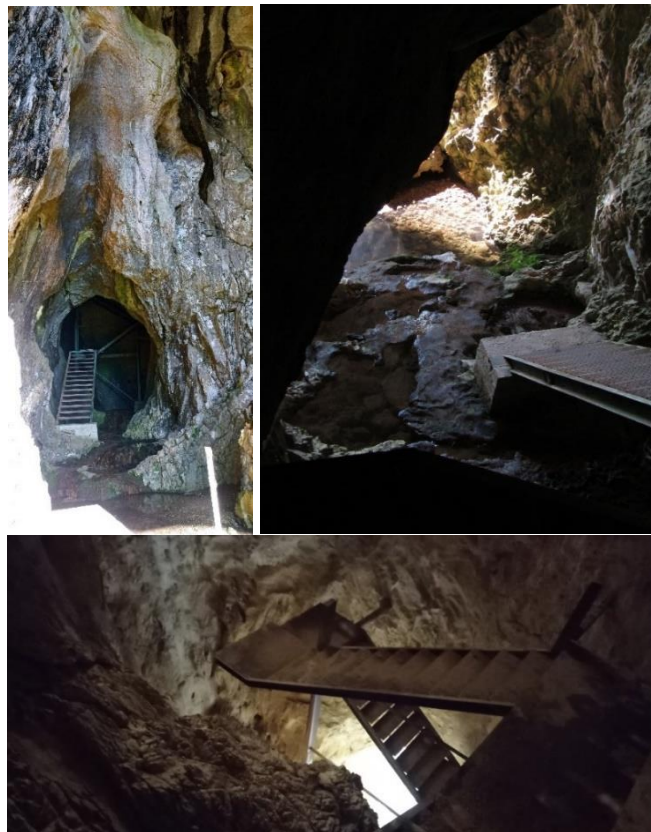

Извор: Аутор

Природни локалитет бр. 11 – Рћанска пећина, Лучани

Рћанска пећина се налази на територији општине Лучани у селу Рти, по коме је и добила назив. Рћанска пећина је удаљена од центра Гуча око 5,7 km идући ка Ивањици. Након скретања са главног пута иде се уским макадамским путем дугим око 600 m, а потом пешице нешто више од 150 m (процена). Конструкција за приступ пећини степенасто иде у висину са стајалиштима. Узимајући у обзир висину, карактеристике приступне конструкције и неосветљеност унутрашњости, закључује се да је стање опремљености и одржавања Рћанске пећине, пре свега у погледу безбедности није на адекватном нивоу (Слика 67).

Слика 67. Рћанска пећина

Извор: Аутор

Главне карактеристике Рћанске пећине су (Васиљевић, 1973): улаз (25 m висок, 406 m н.в., 40 m висока литица), пећина (370 m канала, четири канала – улазни, главни, суви и мокри). Спелеолошки комплекс укључује четири целине, тј. пећине – Велика, Горња, Слепа и Сува (Лазаревић, 2011; Клићковић, 2015). Две интересантне чињенице о Рћанској пећини (Лазаревић, 2011): (1) висина отвора пећине – друго место у Србији и (2) позиција канала – Мокри је виши од Сувог. Природни локалитет „Рћанске пећине” је споменик природе (објекат геонаслеђа). Заштићена површина обухвата 11 ha и 65 a (Завод за заштиту природе Србије, 2021). Такође, пећина је спелеолошки објекат геонаслеђа (Инвентар објеката геонаслеђа Србије, 2005).

Природни локалитет бр. 12 – Пећина Кађеница, Лучани

Пећина Кађеница се налази на територији општине Лучани у селу Дљин. Из Лучана је могуће доћи возилом непосредно до почетка успона степеницама ка пећини (Слика 68), што из смера Овчар Бање није могуће.

Слика 68. Пећина Кађеница (прилаз пећини)

Извор: Аутор

Дужина пећине је 40 m укупно, од чега је 30 m туристички део (Costa, 2018). Простире се на 50 m² (Милосављевић и Поповић, 2007). Кађеница је збег-пећина и својеврсна црквица (Слика 69). Поред манастира, реч је о једном од укупно два светилишта на територији Овчарско-кабларске клисуре. Назив пећине потиче од речи „кад”, што је основа речи „кадити” и „кађење”. Тачније, „кад” је дим који је коришћен од стране Турака како би се из пећине истерало и/или погушило становништво које се у њој скривало (прва половина XX века). Неколико година пре почетка Другог светског рата, владика жички Николај Велимировић (касније канонизован као Свети Владика Николај Охридски и Жички) је затражио да се све кости сместе у два камена саркофага, који заједно са олтаром чине неизоставни елемент ентеријера пећине. Кађеница је пећина која нема скривене ходнике и пролазе, па је у целости приступачна. Културно-историјски значај пећине је можда и већи у односу на природни, али заједно чине амбијент који туристима може бити посебно интересантан. Пећина се налази на територији Предела изузетних одлика „Овчарско-кабларска клисура” и *ИВА* подручја.

Слика 69. Пећина Кађеница

Извор: Аутор

Природни локалитет бр. 13 – Црна Стена на Јелици, Лучани

Црна стена је највиши врх планине Јелице (Слика 70). Налази се на 929 m н.в. на територији општине Лучани. До самог врха се може доћи пешачко-бицикличким стазама. Аутомобилом је могуће доћи од Горачића на око 1 km удаљености до врха. Алтернативно, аутомобилом је могуће ићи од Торлака око 1,5 km, а све у зависности од стања пута, који је прво макадамски, а потом земљани. Да је пут у бољем стању, до репетиторских станица на Јелици би се могло доћи несметано теренским возилом, што је раније и било могуће.

Слика 70. Црна Стена (лево – видиковац, десно – жиг врха)

Извор: Аутор

Испод репетиторске станице постоји место са кога се пружа леп поглед на Драгачево. На деоници од репетитора до жига врха наилази се на место одакле се пружа добар поглед на целину Стјеничких стена (Слика 71). Постоји традиционални „видиковац”, који није уређен, већ је реч о стени коју локално становништво назива Црна стена и са које се пружа леп поглед.

Слика 71. Панорамски поглед са Црне стене (лево – Драгачево, десно – Чачак/Стјеник)

Извор: Аутор

Природни локалитет бр. 14 – Градина на Јелици, Лучани

Градина се налази на територији општине Лучани у селу Граб. Један је од врхова планине Јелице (Слика 72). Налази се на 846 m н.в. Непосредно до самог врха се не може доћи возилом. Најближа саобраћајница је Чачак-Дубље (преко Расовца). Са Градине се пружа леп поглед на чачанску котлину.

Слика 72. Градина – жиг врха

Извор: Аутор

Градина је такође познато археолошко налазиште, чему сведоче остаци објеката који употпуњују природни амбијент (Слика 73). Важност природног локалитета потврђује и то што је проглашен за непокретно културно добро (Републички завод за заштиту споменика културе, 2022).

Слика 73. Градина на Јелици (археолошки локалитет)

Извор: Аутор

Природни локалитет бр. 15 – Раданова гора, Лучани

Раданова гора се налази на територији општине Лучани у месту Велес. Реч је о добро очуваној специфичној шумској (и семенској) састојини насталој углавном из изданака, која се одликује великим бројем различитих врста на релативно малом простору (Слика 74). Постоје примерци дрвећа који се не могу често наћи, за шта је одличан пример стабло храста лужњака (*Quercus robur*), карактеристично по старости (више од 200 година) и димензијама. Поред дрвећа, природни локалитет се одликује нискорастућом вегетацијом и жбунастим биљкама. Буква је доминантна у првом нивоу, док је у другом и трећем изражено више врста. Биодиверзитет је главна одлика ове шумске састојине.

Слика 74. Раданова гора

Извор: Аутор

Раданова гора (Слика 75) је споменик природе ботаничког карактера. Површина природног локалитета је 1 ha, 27 a и 34 m² (Завод за заштиту природе Србије, 2021). Најзначајније саобраћајнице у непосредном окружењу путем којих се, уз одговарајућа скретања, може доћи до природног локалитета су Гуча-Каона и Гуча-Горачићи. Удаљеност од Гуче је око 7 km.

Слика 75. Раданова гора (пејзаж)

Извор: Аутор

Природни локалитет бр. 16 – Савина вода (Светиња) у Губеревцима, Лучани

Савин извор, Савина вода или Светиња представља природни локалитет који се налази у селу Губеревци, општина Лучани. До Светиње се најлакше долази асфалтираним путем на деоници Цогољи-Торлак, са кога се скреће (око 1,8 km од раскрснице у Цогољима) и наставља још око 500 m до самог природног локалитета. Непосредно испред Светиње је плато на чијем крају се налази ограђени део. Након уласка у ограђени простор пред посетиоцем се појављује Светиња – природни локалитет који представља кречњачке стене које достижу висину и изнад 5 m. У средишњем делу стена, до самог подножја, из расцепа лагано излази вода и тече ка каменом делу у коме је приметно више мањих удубљења (Слика 76). Према народном предању та удубљења представљају копита коња Светог Саве.

Слика 76. Савина вода (Светиња) у Губеревцима

Извор: Аутор

Сличне појаве се могу запазити идући даље уз поток, који протиче поред извора, и одликује се бистром водом и малим слаповима (Слика 77). Раније су људи, не само из Губереваца, већ и околних села, готово свакодневно долазили на Светињу како би се помолили, умиле, пили и наточили воду коју би понели са собом. То је било посебно изражено на велике празнике. Вода има специфичан укус који задржава данима – не мења се. Локално становништво верује у њену лековитост.

Слика 77. Савина вода (Светиња) у Губеревцима (околина)

Извор: Аутор

Природни локалитет бр. 17 – Извор минералне воде у Котражи, Лучани

Извор минералне воде у Котражи се налази на територији општине Лучани у централном делу насеља Котража, по коме је и добио назив. До Котраже се долази путем Чачак-Гуча-Ивањица (на око 9,8 km идући од центра Гуче). Постоји изграђена камена чесма (Слика 78) из које, путем једне цеви, вода непрестано тече и одлази у формиран одвод. Чесма је подигнута почетком XXI века, тачније 2001. године од стране грађана Котраже, што је и назначено на белој табли постављеној на чесми непосредно изнад цеви.

Слика 78. Извор минералне воде у Котражи (чесма)

Извор: Аутор

Некада је постојао извор у ливади ка којој је чесма окренута (Слика 79), али он више није у употреби. Чесма је окружена стамбеним и привредним објектима. Вода је минерална и лековита (Вељковић и сар., 2015; Protić, 1995; Dangić, 1995; Филиповић, 2003; Dangić, 2007). Вода из Котраже је била значајна и у Римском периоду (Васиљевић, 2015).

Слика 79. Извор минералне воде у Котражи (локација извора)

Извор: Аутор

Природни локалитет бр. 18 – Извор минералне воде у Вичи, Лучани

Извор воде у Вичи се налази на територији општине Лучани у селу Вича, по коме је и добио назив. У Вичи се извор назива „Пантовића вода” (Слика 80).

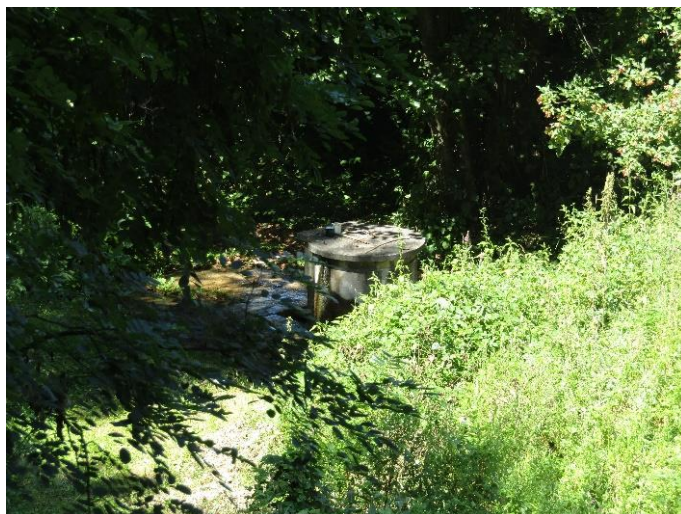
Слика 80. Извор минералне воде у Вичи

Извор: Аутор

До извора се долази скретањем десно са пута Гуча-Каона, и то на око 7,6 km идући од центра Гуче, односно на око 2,1 km лево идући од центра Виче. Пантовића воду није лако уочити са пута и до извора је могуће доћи пешице (Слика 81). Земљана стаза (око 30 m) је тешко уочљива, у првом делу под значајним нагибом. Извор је каптиран и око њега се налази бетонски плато. Приметне су утабане пешачке стазе, на основу чега се може закључити да људи из окружења редовно посећују извор. Околина платоа је већином зарасла, а око извора не постоји уређено место за одмор. Вода има специфичан укус и сматра се лековитом. Реч је о минералној води (Dangić, 1995; Protić, 1995; Филиповић, 2003).

Слика 81. Извор минералне воде у Вичи (околина)

Извор: Аутор

Природни локалитет бр. 19 – Језеро Голи Камен (Вучковичко језеро), Лучани

Језеро Голи камен (Слика 82) се налази на територији две општине – Лучани и Ивањица. Познато је и под називом Вучковичко језеро или језеро у Вучковици, што није потпуно адекватан назив из разлога што се Вучковица налази на територији општине Лучани (источни део језера), а језеро припада и Лиси (западни део језера) – општина Ивањица. Сходно наведеном, употреба назива Голи камен је најадекватније.

Слика 82. Језеро Голи камен (Вучковичко језеро)

Извор: Аутор

До природног локалитета се може доћи скретањем са пута Чачак-Гуча-Ивањица на око 14,4 km од центра Гуче и наставља се до језера (око 2,5 километра). Голи камен је вештачко језеро површине око 7,4 ha и налази се на 550 m н.в. (Туристичка организација општине Лучани, 2022e). Језеро је наменски изграђено 1990. године како би се решио проблем снабдевања водом, али у поменутој сврху није коришћено. Окружено је лепим пејзажима (Слика 83).

Слика 83. Језеро Голи камен (Вучковичко језеро) (бедем)

Извор: Аутор

Природни локалитет бр. 20 – Бањски поток, Лучани

Бањски поток (Слика 84) се налази на територији општине Лучани у Дучаловићима. Назив по коме је у широј јавности познат добио је због близине Овчар Бање, али је присутан и назив „Дучаловачки поток”. До природног локалитета се може доћи добро обележеним стазама, али је најједноставније то учинити из смера Овчар Бање. Прилаз кроз шуму је под нагибом, нераван, земљани и потребно је бити изузетно опрезан.

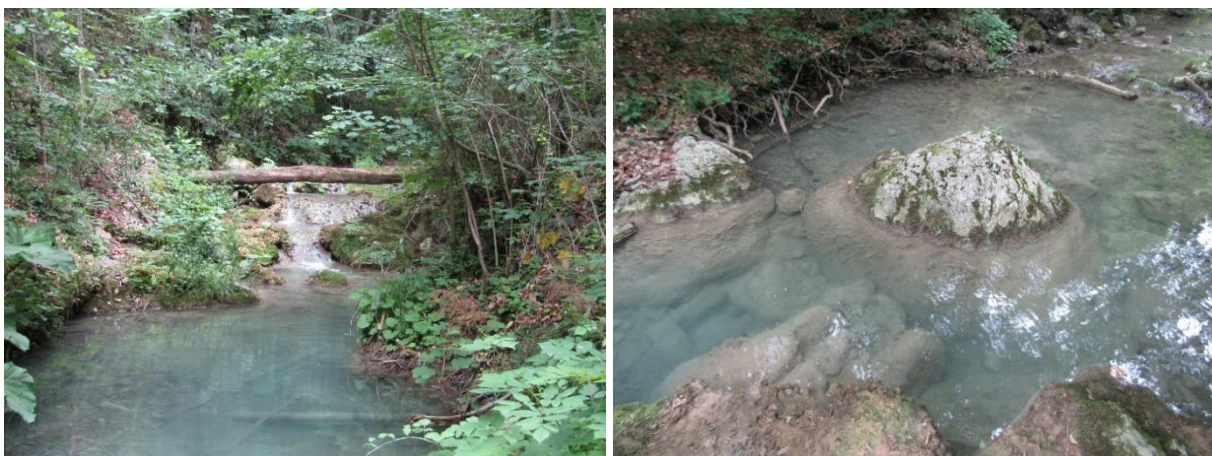
Слика 84. Бањски поток (пејзажи 1)

Извор: Аутор

Са платоа изнад природног локалитета се може видети Бањски поток и његови слапови, као и стене које иду у висину. Могу се приметити извор, неколико језераца, разне врсте биљака, прелепе укрштене жиле коренових система дрвећа, вода која се слива низ падине ка потоку, али и изузетно чиста и хладна вода, која добија готово плаву боју (Слика 85). Бањски поток се као локалитет „Бањски поток I” налази у првом, а као „Бањски поток II” у другом степену заштите на подручју Предела изузетних одлика „Овчарско-кабларска клисура” (Влада Републике Србије, 2021б), као и на *ИВА* подручју.

Слика 85. Бањски поток (пејзажи 2)

Извор: Аутор

Природни локалитет бр. 21 – Пећина Турчиновац, Чачак

Пећина Турчиновац се налази на територији града Чачка у месној заједници Рошци. Реч је о пећини која се одликује највећим димензијама на простору планине Каблар (Слика 86).

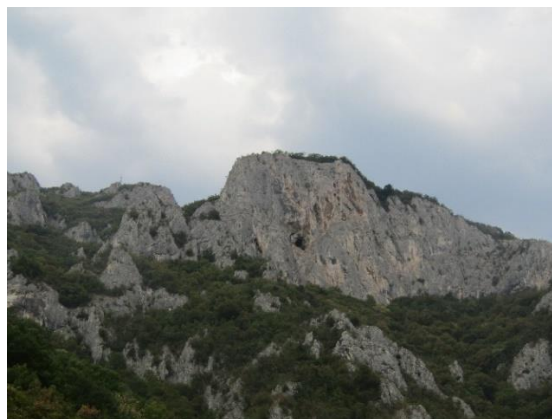
Слика 86. Пећина Турчиновац (улаз у пећину)

Извор: Аутор

Позиционирана је у централном делу планине, тачније у централној стени. Наведене стене су кречњачке и познате под називом „Орлове стене” (Слика 87). Надморска висина је око 550-600 m, при чему је положај око 300 m изнад корита реке Западне Мораве, а од подножја је удаљена око 45 m. Унутрашњост пећине није сложена и не одликује је пећински накит. До пећине је могуће доћи уз помоћ Клуба екстремних спортова „Армадило” Чачак. Наведени клуб је 2010. године управо до ове пећине поставио прву *via ferrata* (итал. *via ferrata*) у Републици Србији. Почетна тачка је нешто више од километра изнад Ресторана „Дом”, а дужина је око 60 m. Потребна је специјална опрема и пратња стручних лица. Легенду о имену забележио је Карацић (1826) у којој говори да је реч о збег-пећини до које се једино долазило изграђеном кулом коју су Турци уништили, након чега је један део људи без хране и воде преминуо у пећини, а други скачући са литице. Природни локалитет се налази на територији Предела изузетних одлика „Овчарско-кабларска клисура” („Орлове стене” – режим заштите II степена (Влада Републике Србије, 2021б)) и ИВА подручја.

Слика 87. Пећина Турчиновац (положај у стенама)

Извор: Аутор

Природни локалитет бр. 22 – Клисура реке Западне Мораве (Овчарско-кабларска клисура)

Клисура реке Западне Мораве (Овчарско-кабларска клисура) припада Прделу изузетних одлика „Овчарско-кабларска клисура” (Слика 88). Природни локалитет се налази на *ИВА* подручју. Објекат је геонаслеђа – „флувијални рељеф” (Инвентар објеката геонаслеђа Србије, 2005). Карактеристике клисуре су детаљније описане у делу докторске дисертације који се односи на природне ресурсе града Чачка, пре свега геоморфолошке. У непосредној близини клисуре пролази пут Чачак-Пожега ка Црној Гори.

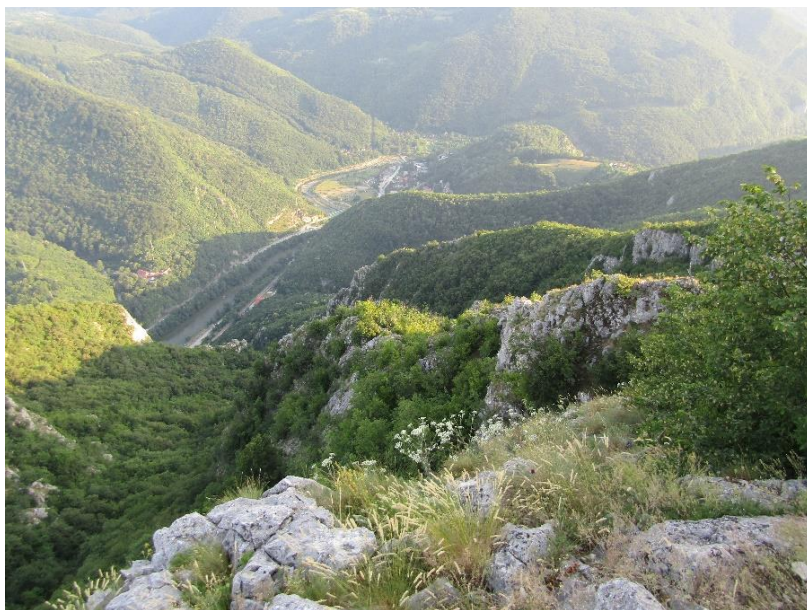
Слика 88. Клисура реке Западне Мораве

Извор: Аутор

Предео се одликује лепим пејзажима. На следећој слици (Слика 89) приказан је поглед са планине Каблар.

Слика 89. Клисура реке Западне Мораве (поглед са Каблара)

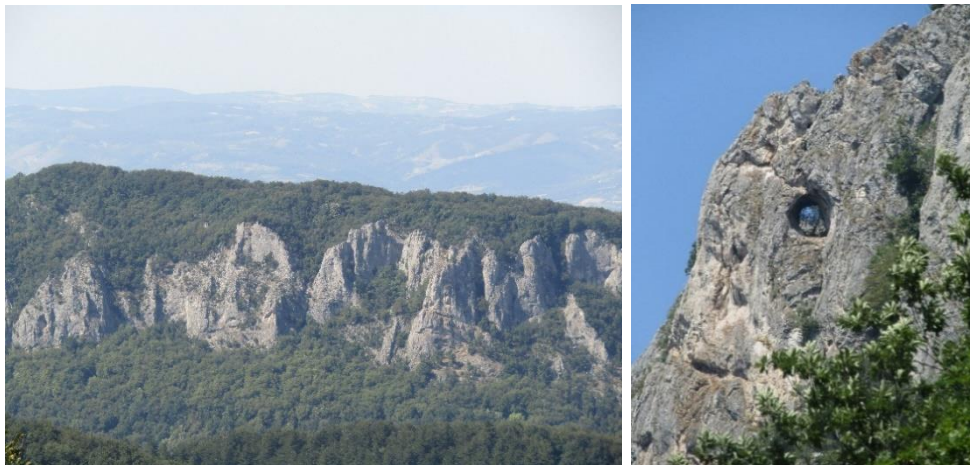
Извор: Аутор

Природни локалитет бр. 23 – Стјеник, Чачак

Стјеник се налази на територији града Чачка највећим делом у месној заједници Бањица, а мањим (западним) делом у Трнави. Природни локалитет је најлакше одредити на основу положаја истоименог манастира и описати га као његову ширу околину. Природни локалитет, чине три значајна елемента. Први су Стјеничке стене које се пружају правцем исток-запад (Слика 90). Реч је о делу планине Јелице који је богат бројним крашким облицима рељефа. Са јужне стране (поглед од манастира) Стјеничке стене су минимално обрасле растињем. Пружају се импозантно у висину. Највиши врх је Стјеник. Међу крашким објектима истиче се Окно, које представља својеврсни „прозор” због чега се и назива Стјеничко прозорче или прераст (изузетно стрм прилаз; леп поглед). Најпознатија је пећина Светог Јована Стјеничког. Нема велике димензије, али има културно-историјски значај.

Слика 90. Стјеник (лево – Стјеничке стене, десно – Окно)

Извор: Аутор

Други значајни елемент је густа листопадна шума која се налази око манастира. Трећи елемент је извор воде за коју се верује да је лековита (Слика 91). До извора се долази идући од манастира пешачком стазом. До манастира је најлакше доћи скретањем у Трнави са пута Чачак-Краљево – око 8 km.

Слика 91. Стјеник (лево – извор воде, десно – манастир)

Извор: Аутор

Природни локалитет бр. 24 – Брдо Љубић, Чачак

Брдо Љубић налази се на територији града Чачка у месној заједници Љубић. „Меморијални комплекс на Љубићу” (Слика 92) представља „непокретно културно добро од изузетног значаја” врсте „знаменито место” (Републички завод за заштиту споменика културе, 2022). Љубић је, по прописима који су важили до 2009. године, меморијални природни споменик на површини од 2 ha, 12 a и 80 m² (Завод за заштиту природе Србије, 2021).

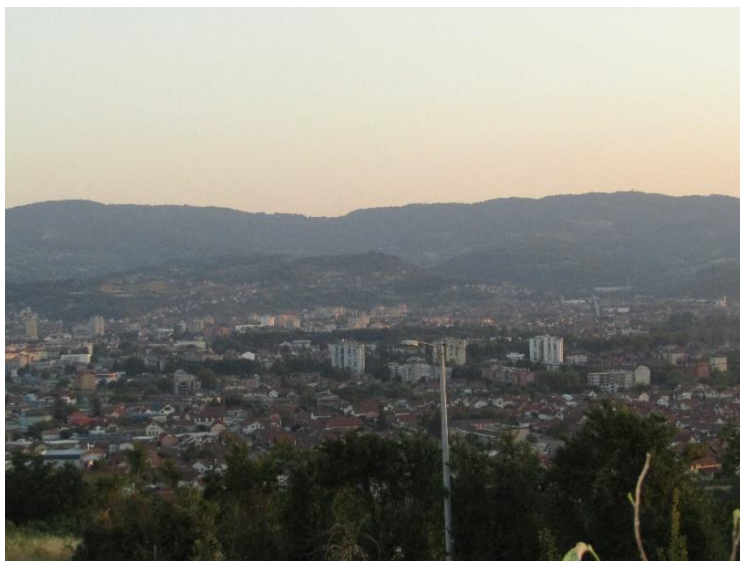
Слика 92. Брдо Љубић

Извор: Аутор

На брду Љубић долази до прожимања културних (споменици и црква) и природних вредности (природни амбијент и поглед на Чачку (Слика 93)) стварајући јединствени меморијални природни и културни комплекс. Природни локалитет је позициониран око 3,5 km од центра града.

Слика 93. Брдо Љубић (поглед на Чачак)

Извор: Аутор

Природни локалитет бр. 25 – Сува Морава, Чачак

Сува Морава је природни локалитет који се налази на територији града Чачка. Природни локалитет представља речно острво позиционирано у ширем центру града (Слика 94).

Слика 94. Поглед на Суву Мораву (уређено шеталиште поред Западне Мораве)

Извор: Аутор

Постоје иницијативе за заштиту Суве Мораве (Слика 95), као заштићено станиште, али природни локалитет још увек није постао званично заштићено природно добро. Регистрован је велики број врста птица и дневних лептира на релативно малом простору, што чини јединственост овог природног локалитета. Постоји *Facebook* страница „Заштитимо Суву Мораву” која објављује најновије информације о овом природном локалитету (Zaštitimo Suvu Moravu, 2022).

Слика 95. Сува Морава

Извор: Аутор

Природни локалитет бр. 26 – Овчар Бања, Чачак

Овчар Бања се налази на територији града Чачка у истоименој месној заједници и насељеном месту. На подручју природног локалитета постоје извори минералне воде (Vučjanović & Teofilović, 1983; Protić, 1995) (Слика 96). Овчар Бања је некада била познато лечилиште, што говори и термин „бања” у називу места. И поред наведеног, природна богатства локалитета тренутно нису у довољној мери искоришћена.

Слика 96. Овчар Бања (извори)

Извор: Аутор

Природњачки центар је отворен 2022. године (Слика 97). Природни локалитет се налази на територији Предела изузетних одлика „Овчарско-кабларска клисура” и *ИВА* подручја. До природног локалитета се долази скрећањем са пута Чачак-Пожега.

Слика 97. Овчар Бања (Природњачки центар)

Извор: Аутор

Природни локалитет бр. 27 – Бања Горња Трепча, Чачак

Бања Горња Трепча (Слика 98) се налази на територији града Чачка, у истоименој месној заједници и насељеном месту. Познато је бањско лечилиште. Из разлога карактеристичног састава воде, често се назива Атомска бања.

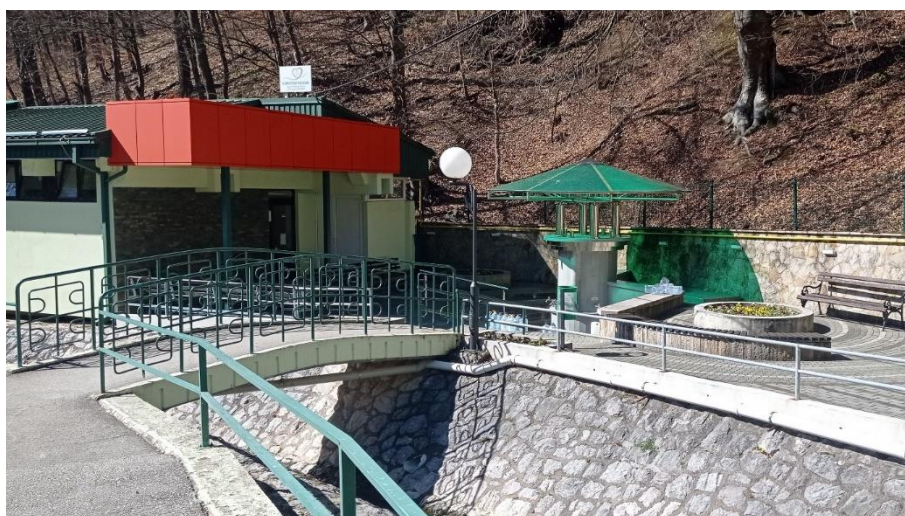
Слика 98. Бања Горња Трепча (центар бање и стационар)

Извор: Аутор

Поред лековитих извора (Слика 99), одликује се лепим природним окружењем (близина планине Вујан) Најразвијеније је бањско место на територији целог Моравичког управног округа. Горња Трепча је добро позиционирана у односу на важне саобраћајнице, чему у прилог иде локација – између Чачка и Горњег Милановца.

Слика 99. Бања Горња Трепча (хидро-терапеутски блок и чесма)

Извор: Аутор

Природни локалитет бр. 28 – Слатинска бања, Чачак

Слатинска бања (Слика 100) се налази на територији града Чачка у истоименом насељу у близини Слатине (око 1,6 km). Најближа саобраћајница којом се стиже до Слатине је пут Чачак-Краљево (скретање око 13,5 km од центра Чачка).

Слика 100. Слатинска бања

Извор: Аутор

Вода из Слатинске бање је у прошлости била позната и широко коришћена. Тренутно је ситуација много другачија, посебно када је реч о инфраструктурној опремљености (Слика 101). Пењишевић (2016) анализирајући Западно Поморавље указује на значајне бање овог подручја, међу којима се налази и Слатинска бања, која представља један од примера неафирмисаних „народних бања” непознатих ширем тржишту.

Слика 101. Слатинска бања (центар)

Извор: Аутор

Природни локалитет бр. 29 – Језеро Међувршје, Чачак

Језеро Међувршје (Слика 102) се налази на територији града Чачка. Вештачко је језеро. Налази се између брана у Међувршју и Овчар Бањи. Процењена дужина је око 11 km.

Слика 102. Језеро Међувршје

Извор: Аутор

Језеро је лако доступно (Слика 103). Поред језера пролази пут Чачак-Пожега. Природни локалитет се налази на територији Предела изузетних одлика „Овчарско-кабларска клисура” и *ИВА* подручју.

Слика 103. Језеро Међувршје (пристаниште)

Извор: Аутор

Природни локалитет бр. 30 – Река Каменица, Чачак

Река Каменица се формира на територији општине Пожега (Тометино поље непосредно до границе са насељем Љутице) од две реке. Једна је Бела, а друга Црна Каменица. До места спајања обе реке теку ка југу – прва долази са северозапада, а друга са североистока. У даљем току Каменица протиче кроз територију Горњег Милановца и Чачка (Слика 104). Улива се у Западну Мораву у Пријевору (испод моста), близу границе са Видовом и Паковраћем.

Слика 104. Река Каменица (део тока кроз територију Чачка)

Извор: Аутор

Делом тока кроз Чачак река, употпуњена околном природом, ствара прелепе пејзаже и има велики број места која су погодна за одмор и купање (Слика 105).

Слика 105. Река Каменица (освежење на реци)

Извор: Аутор

Природни локалитет бр. 31 – Мокра пећина на Равној гори, Горњи Милановац

Мокра пећина се налази на територији општине Горњи Милановац у Коштунићима. Лоцирана је северозападно од меморијалног комплекса на Равној гори на удаљености од око 800 m ваздушном линијом у непосредној близини територије општине Мионица. До пећине се долази пешачењем. Пећина је кречњачка као и терен на коме се налази (Слика 106), за разлику од остатка Равне горе. Окружена је шумом. Из пећине тече поток (Граб), због чега се и назива „мокра” (у поређењу са Сувом пећином која се такође налази на Равној Гори). Управо поток у пећини ствара пријатан амбијент и изгледа као својеврсни „тепих” по коме се газе. Дужина пећинског канала се процењује на неколико стотина метара. Уочена је значајна температурна разлика у пећини у поређењу са простором ван.

Слика 106. Мокра пећина на Равној гори (лево – поглед ка пећини, десно – поглед из пећине)

Извор: Аутор

Улазна дворана је једина у којој није потребно додатно осветљење из разлога што светлост долази кроз велики улазни отвор, као и кроз два мања отвора лево од улаза (Слика 107). Један од њих је кружног облика и налази се у крову пећине. Други отвор је до тла и уз велики успон омогућава излазак на пећину и долазак до отвора у крову кроз који се види унутрашњост. За улазак даље у унутрашњост пећине потребно је имати адекватну опрему – обућу због присуства воде, одећу због температуре и осветљење.

Слика 107. Мокра пећина на Равној гори (унутрашњост пећине)

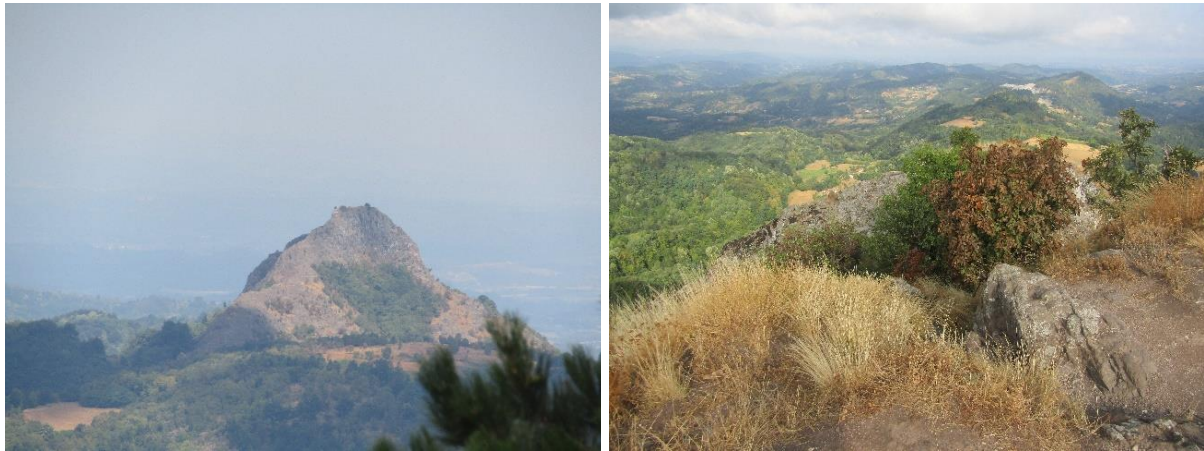
Извор: Аутор

Природни локалитет бр. 32 – Острвица (Острвица) на Руднику, Горњи Милановац

Острвица или Острвица (Слика 108) се налази на територији општине Горњи Милановац у месној заједници и насељеном месту Заграђе. Острвица је један од врхова планине Рудник. Надморска висина врха је 758 m. Природни локалитет је заштићен као споменик природе – објекат геонаслеђа. Заштићена површина је 13 ha, 73 a и 36 m² (Завод за заштиту природе Србије, 2021). Острвица је један од елемената Инвентара геонаслеђа Србије – петролошко наслеђе (магматске и метаморфне стене – изданци дацита, андезита и кварцлатита) и структурни објекат геонаслеђа (палеовулкански рељеф) (Инвентар објеката геонаслеђа Србије, 2005).

Слика 108. Острвица (Острвица) на Руднику (лево – поглед на природни локалитет, десно – поглед са врха)

Извор: Аутор

Такође, природни локалитет представља непокретно културно добро врсте споменик културе – „Средњовековни град Острвица” (Слика 109) (Републички завод за заштиту споменика културе, 2022). У подножју природног локалитета пролази државни пут Лазаревац-Рудник. До природног локалитета је могуће доћи искључиво пешице, а до врха употребом специјалне опреме (постављене сајле).

Слика 109. Острвица (Острвица) на Руднику (лево – поглед на остатке средњовековног града, десно – плато на врху)

Извор: Аутор

Природни локалитет бр. 33 – Велики Штурац на Руднику, Горњи Милановац

Велики Штурац се налази на територији општине Горњи Милановац у месној заједници и насељеном месту Мајдан. Велики Штурац је један од врхова планине Рудник (Слика 110). Има највећу надморску висину од свих врхова Рудника (1132 m н.в.). Познат је и под називом Цвијићев врх. Природни локалитет је објекат геоморфолошког наслеђа – ерозивни облик рељефа (Инвентар објеката геонаслеђа Србије, 2005).

Слика 110. Велики Штурац на Руднику

Извор: Аутор

На падинама Великог Штурца налази се строги природни резерват истог имена (Слика 111). Заштићена површина је 8 ha (Завод за заштиту природе Србије, 2021).

Слика 111. Велики Штурац (строги природни резерват)

Извор: Аутор

Природни локалитет бр. 34 – Средњи Штурац на Руднику, Горњи Милановац

Средњи Штурац се налази на територији општине Горњи Милановац у насељу Мајдан на граници са насељем Рудник. Представља један од врхова планине Рудник. Налази се на надморској висини од 1113 m. Удаљен је од Малог Штурца око 15 минута хода, тј. око 500 m (југоисточно). Карактеристично је листопадно дрвеће и присуство неколико врста јавора. Пре свега је карактеристичан планински јавор (лат. *Acer heldreichii*), јер је Рудник његово најсеверније станиште (Perović & Cvjetičanin, 2009). Његово присуство се односи на венац од Малог ка Средњем Штурцу на северној падини на око 5 ha (процена). Са видиковца (платоа) у близини пружа се веома леп поглед (Слика 112), можда и најлепши уколико се узму у обзир сва три врха (Штурци). Види се и Велики Штурац (Цвијићев врх). Код Средњег Штурца је некад постојало скијалиште.

Слика 112. Средњи Штурац (поглед са платоа)

Извор: Аутор

Природни локалитет бр. 35 – Мали Штурац на Руднику, Горњи Милановац

Мали Штурац се налази на територији општине Горњи Милановац у месним заједницама и насељеним местима Рудник и Мајдан. Мали Штурац је један од врхова планине Рудник (Слика 113). Надморска висина врха је 1058 m. Најнижи је од три Штурца, што и назив сугерише.

Слика 113. Мали Штурац на Руднику (лево – обележје врха; десно – поглед са природног локалитета Прљуша)

Извор: Аутор

„Комплекс праисторијских окана и топионице – Мали Штурац на Руднику” је археолошки локалитет геонаслеђа (Слика 114) (Инвентар објеката геонаслеђа Србије, 2005). „Локалитет Прљуша на Руднику” је заштићен као непокретно културно добро врсте археолошко налазиште (Републички завод за заштиту споменика културе, 2022). Најједноставније је доћи из правца насеља Рудник.

Слика 114. Мали Штурац (локалитет Прљуша)

Извор: Аутор

Природни локалитет бр. 36 – Бакрач (Треска), Горњи Милановац

Бакрач се налази на територији општине Горњи Милановац. До природног локалитета се долази пешице, али значајан део пута је могуће прећи путничким возилом. Бакрач је позициониран у подножју Треске, односно Тријеске. Идући ка природном локалитету стаза је под нагибом који је највећи непосредно уз сам природни локалитет. Бакрач представља природно настало удубљење у форми својеврсног казана или котла на току Грабовичке реке на којој постоји доста мањих слапова. Највећи је онај који воду доноси у Бакрач (Слика 115).

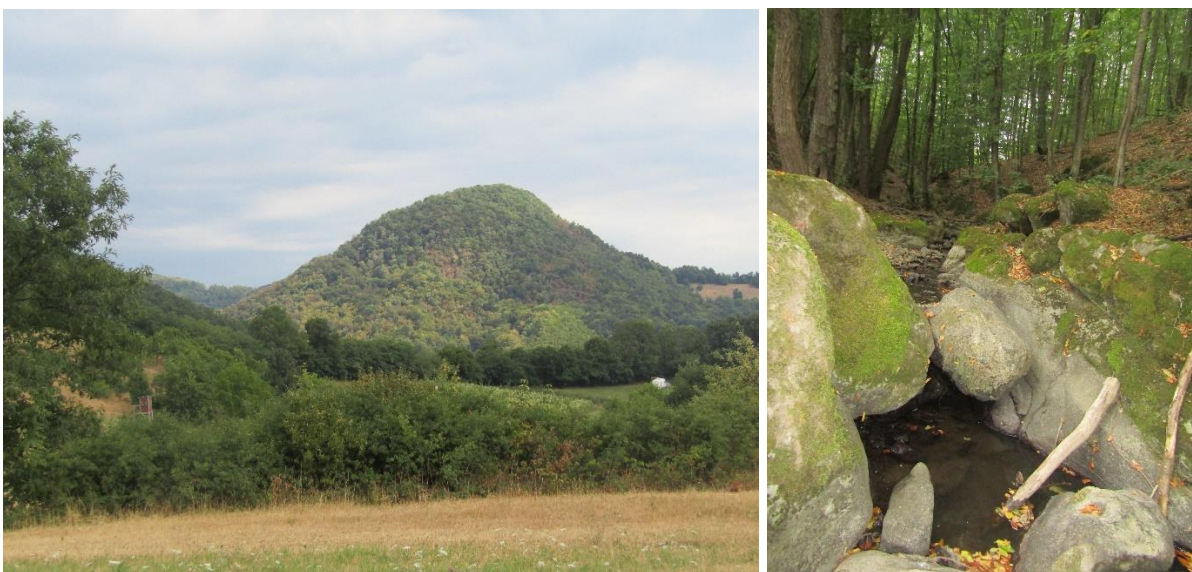
Слика 115. Бакрач

Извор: Аутор

Треска (Слика 116) је, слично Острвици, вулканска купа на којој се налазе остаци старог града. Код Бакрача са десне стране од тока реке, налази се мања зараван која је погодна за одмор. Природни локалитет се одликује прелепим пејзажима, као и сама Грабовичка река на којој се налази.

Слика 116. Бакрач (лево – Треска, десно – околина природног локалитета)

Извор: Аутор

Природни локалитет бр. 37 – Савинац, Горњи Милановац

Савинац се налази на територији општине Горњи Милановац у истоименом месту у оквиру насеља Шарани. Лоциран је на удаљености од око четири километра од Такова, као и Таковског комплекса. Природни локалитет Савинац обухвата неколико елемената: река Дичина, извори, мост, црква са портом и околна природа. На уласку у Савинац са десне стране идући из Такова види се корито Дичине са бројним камењем, где се налазе и два извора. Један се зове „Светиња”, а други „Млачац” (Слика 117). Реч је о минералној води (Vuĵanović & Teofilović, 1983; Protić, 1995). Светиња је позиционирана у кориту реке између камења. До извора се најлакше долази силаском низ стрм бедем и корачањем по камењу. У периодима високог водостаја извор се не примећује. Други извор (Млачац) се налази са супротне стране реке и на њему је направљена мања брана како би се вода задржавала, а потом настављала ток у Дичину. До Млачца се може доћи камењем идући од Светиње или изграђеним бедемом. У народу постоје легенде и обичаји повезани са изворима.

Слика 117. Савинац (извори)

Извор: Аутор

Преко Дичине се налази и мост чији стубови су остаци старог моста који је подигао бан Матковић и сходно томе има велику културно-историјску вредност. Са моста се пружа прелеп поглед на реку и саме изворе. Насупрот изворима, са леве стране пута (идући од Такова), налази се црква светог Саве (Слика 118). „Црква Св. Саве са звоником и два чардака” представља непокретно културно добро од великог значаја (Републички завод за заштиту споменика културе, 2022).

Слика 118. Савинац (порта Цркве Св. Саве)

Извор: Аутор

Природни локалитет бр. 38 – Таково – комплекс, Горњи Милановац

Природни локалитет Таково се налази у истоименом месту на територији општине Горњи Милановац. На овом природном локалитету се налази Меморијални комплекс „Таковски грм” (Слика 119) – знаменито место и непокретно културно добро од изузетног значаја (Републички завод за заштиту споменика културе, 2022). „Таковски грм” је меморијални природни споменик са површином од 10 ha, 29 a и 60 m² (Завод за заштиту природе Србије, 2021). Главни елементи природног локалитета су:

- Споменик Другом српском устанку или Споменик под грмом;
- Споменик „Таковска скупина”;
- Позорница;
- Храстови (самоникли и засађени 90-их година XX века на месту некадашње храстове шуме); и
- Ливадски пропланци.

Слика 119. Таково (меморијални комплекс)

Извор: Аутор

Постоје народне приче о храстовима. У Такову се такође налази „Црква брвнара” (Слика 120). Реч је о споменику културе и непокретном културном добру од изузетног значаја (Републички завод за заштиту споменика културе, 2022). Црквени комплекс одише потпуном уклопљеношћу у амбијент у коме се налази, а који је карактеристичан за Таковски крај.

Слика 120. Таково (црква брвнара – Св. Ђорђа)

Извор: Аутор

Природни локалитет бр. 39 – Извор минералне воде – Сврачковци, Горњи Милановац

Извор минералне воде – Сврачковци налази се у истоименом месту на територији општине Горњи Милановац. У непосредном окружењу је познат и као „Бања”. До природног локалитета се може доћи скретањем (оштро ка североистоку) у Сврачковцима са пута Београд-Чачак (Ибарска магистрала), а затим се локалним путевима стиже након око 4 километра. Други део пута је макадамски и земљани, али не представља велики проблем за долазак. Одмах се уочава објекат који је у веома лошем стању. Са леве стране се налази мања клисура и чесма са водом. У непосредној близини је још једно место до кога је доведена вода, а које више подсећа на природни извор. Објекат садржи четири руиниране кабине у којима константно тече вода, као и један спољни туш који се примећује са прилазне стране (Слика 121).

Слика 121. Извор минералне воде – Сврачковци

Извор: Аутор

Објекат се налази у подножју стена (Слика 122), изнад којих је листопадна шума (као и у окружењу), а у непосредној близини природног локалитета протиче и поток. Околина се одликује смиреном и пријатном атмосфером, али објекат који је у лошем стању нарушава карактеристике амбијента.

Слика 122. Извор минералне воде – Сврачковци (околина)

Извор: Аутор

Природни локалитет бр. 40 – Извор минералне воде – Брђани, Горњи Милановац

Извор минералне воде – Брђани налази се на територији општине Горњи Милановац у истоименој месној заједници и насељу. Чесма подигнута 1938. године позната је у народу под називом „Спасојевића чесма” (Слика 123), а вода због карактеристичног мириса као „барутуша”.

Слика 123. Извор минералне воде – Брђани

Извор: Аутор

Прилаз води приказан је на следећој слици (Слика 124). Природни локалитет (чесма) је позициониран на око 1,2 km од скретања са пута Горњи Милановац-Чачак у Брђанима.

Слика 124. Извор минералне воде – Брђани (прилаз води)

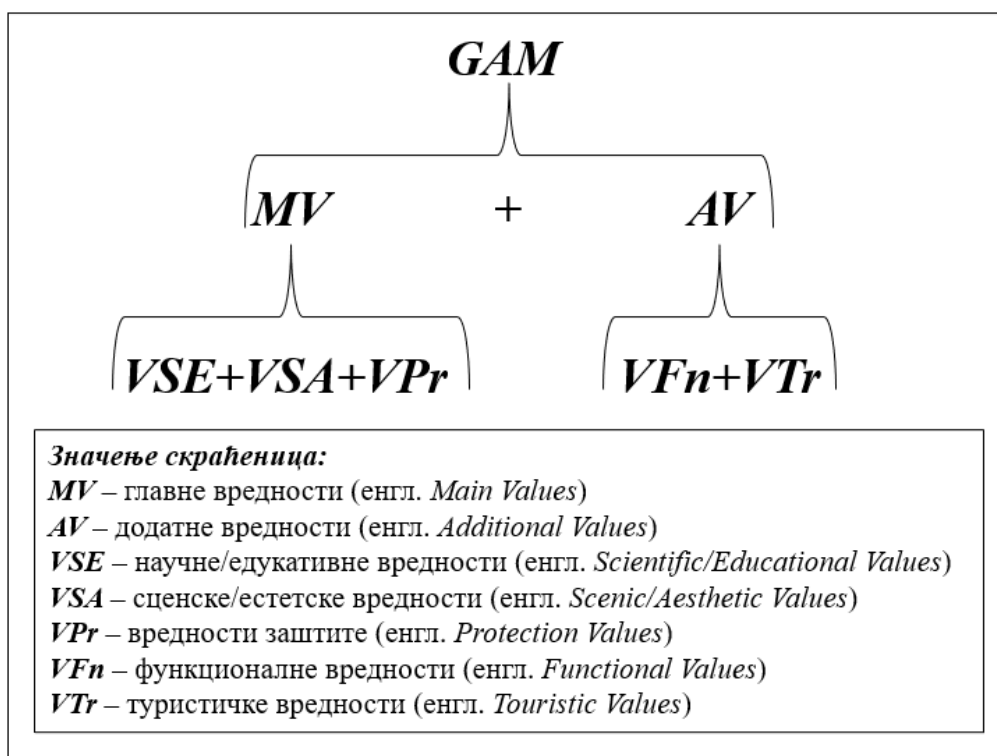

Извор: Аутор

Процена одабраних природних локалитета је заснована на „моделу за процену геолокалитета” (енгл. *Geosite Assessment Model – GAM*) који су развили Vujičić et al. (2011). Значај примене и актуелност наведеног модела види се и по томе што је присутан у неколико докторских дисертација са применом на различите територије уз евентуалне модификације или проширења (Vasiljević, 2015; Томић, 2016; Grujičić-Tešić, 2017; Миљковић, 2018; Беган, 2019). Vasiljević (2015) истиче да индикатори и субиндикатори нису сви „подједнако важни, како за стручњаке, тако и за потенцијалне и постојеће посетиоце” (стр. 181), а потом указује на пример унапређења *GAM*-а дајући различите факторе значаја на основу мишљења „експерата из области геонаука” користећи аналитички хијерархијски процес (*AHP*). Томић (2016) модификује постојећи модел узимајући у обзир и мишљење стручњака и мишљење туриста, али указује и на модификацију модела за „вредновање локалитета са више различитих типова атракција”, при чему су индикатори груписани у три категорије („Археолошка вредност”, „Геолошка вредност”, „Туристичка вредност”) (стр. 50). Томић (2016) указује и на универзалност овог модела из разлога што се не мора вредновати сваки тип атракција појединачно, већ постоји могућност јединственог вредновања прилагођавајући категорије захтевима истраживања (природне, друштвене, културне и друге). Grujičić-Tešić (2017) је примењивала основни *GAM* модел. Миљковић (2018) је примењивала *M-GAM* на основу Вожић & Томић (2015) узимајући у разматрање мишљење стручњака и гео-туриста.

Основа *GAM* модела су према Vujičić et al. (2011) релације приказане на следећој слици (Слика 125).

Слика 125. Релације у оквиру оригиналног *GAM* модела

Извор: Према Vujičić et al. (2011)

У односу на оригинални модел (Vujičić et al., 2011) субиндикатори су, за потребе анализе више врста природних локалитета, а не само геолокалитета, у одређеној мери модификовани и прилагођени универзалном природном локалитету. У следећој табели

(Табела 140) дат је приказ индикатора и субиндикатора са описима прилагођених теми дисертације.

Табела 140. Индикатори и субиндикатори прилагођени оцењивању природних локалитета

Индикатор / Субиндикатор	Опис
ГЛАВНЕ ВРЕДНОСТИ (MV)	
Научна / Едукативна вредност (VSE)	
Раритет (VSE1)	Број најближих идентичних локалитета.
Репрезентативност (VSE2)	Дидактичке и примерне карактеристике локалитета и опште конфигурације.
Знање о научним питањима (VSE3)	Број написаних радова у признатим часописима, теза, презентација и осталих публикација.
Ниво интерпретације (VSE4)	Ниво интерпретативних могућности природних процеса (геолошких, биолошких, климатских, хидролошких и сл.), појава и облика и ниво научног знања.
Сценска / Естетска вредност (VSA)	
Видиковци (VSA1)	Број видиковаца доступних пешачком стазом. Сваки мора представљати одређени угао гледања и бити удаљен мање од 1 km од локалитета.
Површина (VSA2)	Цела површина локалитета. Сваки локалитет се узима у обзир у квантитативном односу са осталим локалитетима.
Околни пејзаж и природа (VSA3)	Квалитет панорамског погледа, присуство воде и вегетације, одсуство погоршања изазваног човеком, близина урбаног подручја итд.
Уклапање локалитета у окружење (VSA4)	Ниво контраста природи, контраста боја, изглед облика.
Заштита (VPr)	
Тренутно стање (VPr1)	Тренутно стање природног локалитета.
Ниво заштите (VPr2)	Заштита од стране локалних или регионалних група, националне владе, међународних организација.
Рањивост (VPr3)	Рањивост природног локалитета.
Погодан број посетилаца (VPr4)	Предложен број посетилаца на локалитету у исто време, у складу са површином.
ДОДАТНЕ ВРЕДНОСТИ (AV)	
Функционална вредност (VFn)	
Приступачност (VFn1)	Могућности приступа локалитету.
Додатне природне вредности (VFn2)	Број додатних природних вредности у радијусу од 5 km (природни локалитети су такође укључени).
Додатне антропогене вредности (VFn3)	Број додатних антропогених вредности у радијусу од 5 km.
Близина емисионих центара (VFn4)	Близина емисионих центара.

Близина важне путне мреже (VFn5)	Близина важних путних мрежа у радијусу од 20 km.
Додатне функционалне вредности (VFn6)	Паркиралишта, бензинске пумпе, механичари.
Туристичке вредности (VTr)	
Промоција (VTr1)	Ниво и број промотивних ресурса.
Организоване посете (VTr2)	Годишњи број организованих посета природном локалитету.
Близина центра за посетиоце (VTr3)	Близина туристичког инфо-центра природном локалитету .
Интерпретативне табле (VTr4)	Интерпретативне карактеристике текста и графике, квалитет материјала, величина, уклапање у околину итд.
Број посетилаца (VTr5)	Годишњи број посетилаца.
Туристичка инфраструктура (VTr6)	Ниво додатне инфраструктуре за туристе (пешачке стазе, места за одмор, канте за ђубре, тоалети, извори итд.).
Услуга туристичког водича (VTr7)	Уколико постоји, ниво стручности, знање страног(их) језика, интерпретативне вештине итд.
Услуге смештаја (VTr8)	Услуге смештаја у близини природног локалитета.
Услуга ресторана (VTr9)	Услуга ресторана, тј. хране и пића, у близини природног локалитета.

Извор: Модификован оригинални модел Vujić et al. (2011)

У следећој табели (Табела 141) приказана је скала за оцењивање у претходној табели наведених тврдњи.

Табела 141. Начин оцењивања субиндикатора прилагођен оцењивању природних локалитета

Оцењивање				
0	0,25	0,5	0,75	1
ГЛАВНЕ ВРЕДНОСТИ				
Научна / Едукативна вредност				
Уобичајено	Регионални	Национални	Међународни	Јединствена појава
Нема	Ниска	Умерена	Висока	Највиша
Нема	Локалне публикације	Регионалне публикације	Националне публикације	Међународне публикације
Нема	Умерени ниво процеса, али је тешко објаснити нестручњацима	Добар пример процеса, али је тешко објаснити нестручњацима	Умерен ниво процеса, али је лако објаснити уобичајеном посетиоцу	Добар пример процеса, али је лако објаснити уобичајеном посетиоцу
Сценска / Естетска вредност				
Нема	1	2 до 3	4 до 6	Више од 6
Мала	-	Средња	-	Велика
-	Ниско	Средње	Велико	Највеће

Неуклопљен	-	Неутрално	-	Уклопљен
Заштита				
Потпуно оштећен (као резултат људских активности)	Јако оштећен (као резултат природних процеса)	Средње оштећен (са очуваним суштинским природним одликама)	Мало оштећен	Нема оштећења
Нема	Локални	Регионални	Национални	Међународни
Неповратна (са могућношћу тоталног губитка)	Висока (може бити лако оштећен)	Средња (може бити оштећен од природних процеса или људских активности)	Ниска (може бити оштећен само људским активностима)	Нема
0	0 до 10	10 до 20	20 до 50	Више од 50
ДОДАТНЕ ВРЕДНОСТИ				
Функционална вредност				
Неприступачно	Ниска (пешице са специјалном опремом и стручним водичима)	Средња (бициклом или друга средства на људски погон)	Висока (аутомобилом)	Највећа (аутобусом)
Нема	1	2 до 3	4 до 6	Више од 6
Нема	1	2 до 3	4 до 6	Више од 6
Више од 100 km	100 до 50 km	50 до 25 km	25 до 5 km	Мања од 5 km
Нема	Локална	Регионална	Национална	Међународна
Нема	Ниско	Средње	Високо	Највеће
Туристичке вредности				
Нема	Локална	Регионална	Национална	Међународна
Нема	Мање од 12 годишње	12 до 24 годишње	24 до 48 годишње	Више од 48 годишње
Више од 50 km	50 до 20 km	20 до 5 km	5 до 1 km	Мање од 1 km
Нема	Лош квалитет	Средњи квалитет	Висок квалитет	Највећи квалитет
Нема	Ниско (мање од 5.000)	Средње (5001 о 10.000)	Високо (10.001 до 100.000)	Највише (више од 100.000)
Нема	Ниска	Средња	Висока	Највећа
Нема	Ниска	Средња	Висока	Највећа
Више од 50 km	25-50 km	10-25 km	5-10 km	Мање од 5 km
Више од 25 km	10-25 km	10-5 km	1-5 km	Мање од 1 km
Напомена: Скала одговора је наведена по редоследу субиндикатора из претходне табеле (Табела 140).				

Извор: Према Vujičić et al. (2011)

За разлику од других аутора који су користили *GAM*, у зависности од карактеристика природних локалитета, оцењивање стања су вршили:

- У оквиру „Главних вредности“:
  - Стручњаци у области природних ресурса – сви субиндикатори у категорији „Научна / Едукативна вредност“;
  - Стручњаци у области естетике и природе и пејзажа – сви субиндикатори у категорији „Сценска / Естетска вредност“;
  - Стручњаци у области екологије и заштите животне средине – сви субиндикатори у категорији „Заштита“.
- У оквиру „Додатних вредности“:
  - Аутор на основу увида у доступну литературу (као секундарних извора података) и теренског истраживања (као примарних извора података – посматрање, снимање/фотографисање и друге активности) – већина субиндикатора у оквиру категорије „Туристичка вредност“ (промоција, близина центра за посетиоце, интерпретативне табле, туристичка инфраструктура, услуга туристичког водича, услуге смештаја, услуга ресторана) и већина субиндикатора у оквиру категорије „Функционална вредност“ (приступачност, додатне антропогене вредности, близина емисионих центара, близина важне путне мреже, додатне функционалне вредности);
  - Стручњаци у области локалног туризма – два субиндикатора у оквиру категорије „Туристичка вредност“ (организоване посете, број посетилаца);
  - Стручњаци у области природних ресурса – један субиндикатор у оквиру категорије „Функционална вредност“ (додатне природне вредности).

Стручњаци у области природних ресурса су лица која имају високо образовање из одговарајуће области у складу са карактеристикама одабраних природних локалитета (биолошке, геолошке, географске и друге науке) и активно се баве истраживачким радом у одговарајућој области. Стручњаци у области естетике природе и пејзажа су уметници који поседују високо образовање из одговарајуће области, као и лица са најмање високим образовањем из области уметности. Стручњаци у области екологије и заштите животне средине су лица која имају високо образовање из области директно усмерене на екологију и заштиту животне средине и истовремено се активно баве истраживачким радом у наведеној области. Стручњаци у области локалног туризма су лица запослена у локалним туристичким организацијама која располажу потребним информацијама о организованим посетама и броју посетилаца.

Преглед стручњака који су вршили оцењивање природних локалитета дат је у следећој табели (Табела 142).

Табела 142. Стручњаци који су вршили оцењивање природних локалитета

Област	Име и презиме
Природни ресурси	др Марија Костић
	др Милица Луковић
	др Душко Брковић
	др Милош Ћурувија
Естетика природе и пејзажа	Божидар Плазинић
	Даниел Микић
	Никола Вукосављевић
Екологија и заштита животне средине	др Марија Костић
	др Милорад Вујичић
	др Светлана Ћурчић
Туризам	Милоје Остојић (Туристичка организација општине Ивањица)
	Маријана Луковић (Туристичка организација општине Лучани „Драгачево” Гуча)
	Александар Никитовић (Туристичка организација Чачка)
	Ивана Петаковић (Туристичка организација општине Горњи Милановац)

Извор: Аутор

Сваки стручњак је вршио оцењивање појединачно. Како би се мишљењу сваког стручњака дала подједнака важност и добиле што реалније оцене природних локалитета, на основу добијених индивидуалних израчуната је просечна оцена. Наведени принцип није коришћен само код стручњака из области туризма из разлога што је сваки стручњак оцењивао искључиво природне локалитете са територије локалне самоуправе за коју је надлежна локална туристичка организација у којој је запослен.

Као и у оригиналном моделу за главне и додатне вредности, сваки природни локалитет појединачно је сврстан у једну од три категорије (сегмента) на основу оцена – ниска вредност (до 33,33% од максимално могуће вредности), средња вредност (33,33-66,66% максимално могуће вредности) и висока вредност (више од 66,66% максимално могуће вредности). Наведени принцип поделе примењен је и за функционалне и туристичке вредности.

Ради рангирања одабраних природних локалитета према актуелном туристичком значају, спроведена је додатна анализа. Узимајући у обзир да сви наведени индикатори и субиндикатори немају идентичан ниво важности, (потенцијални) туристи су испитивани како би се одредио значај сваког од фактора. Повезујући значај субиндикатора (који су одредили потенцијални туристи) и њихово постојеће стање (које су одредили стручњаци/аутор на основу оцењивања), добија се укупна туристичка вредност анализираних природних локалитета. Поређењем добијених туристичких вредности анализираних природних локалитета и њиховим рангирањем указује се на оне природне локалитете који су тренутно најпогоднији (најатрактивнији) за развој туризма.

Истраживање је спроведено у периоду од 1. априла до 1. септембра 2022. године. Анкетни упитник је дистрибуиран *online* и традиционално. За *online* анкету коришћена је могућност креирања упитника путем *Google Forms*. Попуњавање *online* анкетног упитника захтевало је да је испитаник улогован на свој *Gmail* налог, али се исти није делио, односно није био видљив у оквиру одговора. Наведена опција је одабрана како би

се онемогућило да са једног налога анкетни упитник буде попуњен више пута, односно како би се умањила вероватноћа да једно лице више пута попуни анкетни упитник, уз истовремено очување анонимности испитаника. *Online* и традиционална дистрибуција анкетних упитника вршена је случајним узорком. Комбиновањем два начина дистрибуције (*online* и традиционално) тежило се допирању до што већег броја испитаника како би се формирала већа база предлога природних локалитета, са једне стране. Као посебна допуна традиционалног начина дистрибуције анкетних упитника, а у тежњи ка постизању што обухватнијег узорка испитаника, посећена је по једна туристичка манифестација из сваке локалне самоуправе Моравичког управног округа и притом су анкетирани посетиоци. Манифестације су у даљем тексту представљене хронолошким редом одржавања током 2022. године.

Сабор фрулаша Србије „Ој, Мораво” је за потребе анкетања прва посећена манифестација. Манифестација се традиционално одржава у насељу Прислоница, на територији града Чачка. Термин одржавања током 2022. године био је од 22. до 24. јула (Слика 126).

Слика 126. Сабор фрулаша Србије „Ој, Мораво” у Прислоници (2022. година)

Извор: Аутор

Драгачевски сабор трубача је за потребе анкетања посетилаца друга посећена манифестација. Манифестација се традиционално одржава у насељу Гуча, на територији општине Лучани. Термин одржавања током 2022. године био је од 05. до 07. августа (Слика 127).

Слика 127. Драгачевски сабор трубача у Гучи (2022. година)

Извор: Аутор

Сабор виолиниста Србије је за потребе анкетирања посетилаца трећа посећена манифестација. Манифестација се традиционално одржава у насељу Прањани, на територији општине Горњи Милановац. Термин одржавања током 2022. године био је од 19. до 21. августа (Слика 128).

Слика 128. Сабор виолиниста Србије у Прањанима (2022. година)

Извор: Аутор

Нушићијада је за потребе анкетирања посетилаца четврта посећена манифестација (слика). Манифестација се традиционално одржава у насељу Ивањица, на територији општине Ивањица. Термин одржавања током 2022. године био је од 25. до 28. августа (Слика 129).

Слика 129. Нушићијада у Ивањици (2022. година)

Извор: Аутор

Дистрибуцију анкетних упитника првенствено је спроводио аутор ове дисертације контактом „лице у лице” са испитаницима, као и слањем електронске поште (енгл. *e-mail*). У *online* и традиционалној дистрибуцији анкетних упитника велику подршку су пружиле локалне туристичке организације. Оне су на својим званичним *Facebook* страницама објавиле позив за попуњавање анкетног упитника. Поред локалних туристичких организација, дистрибуција анкетних упитника је вршена и преко планинарских, ловачких, еколошких и других организација.

У одређивању значаја субиндикатора и каснијем рангирању одабраних природних локалитета коришћен је аналитички хијерархијски процес (енгл. *Analytic Hierarchy Process – AHP*) креиран од стране Saaty (1980). Анализом заступљености радова из области вишекритеријумског одлучивања у 26 водећих светских часописа из области туризма и угоститељска индексираних у *Web of Science – Journal Citation Report – Clarivate Analytics* закључује се да је *AHP* једна од најчешће примењиваних метода вишекритеријумског одлучивања у области еко-туризма и одрживог туризма (Garabinović et al., 2021).

Иако заснован на моделу *GAM* (енгл. *Geosite Assessment Model*), због стварања услова за рангирање различитих природних локалитета за потребе туризма (а не само геолокалитета), оцењивања субиндикатора од стране различитих група стручњака и вредновања значаја субиндикатора од стране туриста, наведени модификовани модел постаје погодан за процену потенцијала за развој туризма заснованог на природним ресурсима.

Поред општих података о испитанику (пол, године старости, ниво образовања, општина/град у коме живе), испитаници су имали задатак да изврше поређења између сваког елемента у оквиру група научне/едукативне вредности, сценске/естетске вредности, заштита, функционалне вредности и туристичке вредности, као и између наведених група. Испитаници су одређивали значајност сваког елемента у односу на други одабиром одговарајућег броја – 1, 3, 5, 7, 9 (Табела 143).

Табела 143. Скала за оцењивање значајности критеријума

Елемент скале	Значење
9	Апсолутна доминантност једног критеријума у односу на други
7	Врло јака доминантност једног критеријума у односу на други
5	Јака доминантност једног критеријума у односу на други
3	Слаба доминантност једног критеријума у односу на други
1	Једнак (исти) значај оба критеријума
2, 4, 6, 8	Међувредности

Извор: према Saaty, 1980

Укупно је прикупљено 193 анкетна упитника. У циљу подједнаког уважавања мишљења сваког испитаника и добијања што прецизнијих резултата, израчунавање значајности критеријума и конзистентности одговора вршено је за сваку групу поређења у оквиру сваког анкетног упитника појединачно. Неконзистентни одговори у свакој од група поређења су одбачени (рацио конзистентности $>0,10$), што је довело до различитог броја одговора у зависности од посматране групе. Број одговора по групама поређења приказан је у следећој табели (Табела 144).

Табела 144. Број одговора по групама поређења

Група поређења	Број одговора
Научне/едукативне вредности	149
Сценске/естетске вредности	145
Заштита	142
Функционалне вредности	144
Туристичке вредности	134
Поређење индикатора	146

Извор: Аутор

Од укупног броја анкетних упитника у целости је одбачено 26 (13,47%). Већина анкетних упитника је искоришћена у некој од група поређења (167 анкетних упитника, тј. 86,53%) (Табела 145).

Табела 145. Структура испитаника – Значај критеријума

		Број	Процент (%, N=167)
Територија	Моравички управни округ	36	21,56
	Ван Моравичког управног округа	131	78,44
Пол	Мушки	104	62,28
	Женски	63	37,72
Године старости	25 и мање	15	8,98
	26-40	43	25,75
	41-60	76	45,51
	61 и више	33	19,76
Ниво образовања	Основно	0	0,00
	Средње	89	53,29
	Више/Високо	44	26,35
	Мастер/Магистратура/Докторат	34	20,36

Извор: Аутор

Структура испитаника према групама поређења субиндикатора приказана је у следећој табели (Табела 146).

Табела 146. Структура испитаника – Значај субиндикатора

		<i>VSE</i> (N=149)		<i>VSA</i> (N=145)		<i>VPr</i> (N=142)		<i>VFn</i> (N=144)		<i>VTr</i> (N=134)	
		Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%
Територија	Моравички управни округ	35	23,49	31	21,38	33	23,24	34	23,61	32	23,88
	Ван Моравичког управног округа	114	76,51	114	78,62	109	76,76	110	76,39	102	76,12
Пол	Мушки	95	63,76	94	64,83	94	66,20	96	66,67	90	67,16
	Женски	54	36,24	51	35,17	48	33,80	48	33,33	44	32,84
Године старости	25 и мање	11	7,38	13	8,97	13	9,15	11	7,64	11	8,21
	26-40	36	24,16	36	24,83	35	24,65	36	25,00	33	24,63
	41-60	71	47,65	66	45,52	65	45,77	67	46,53	62	46,27
	61 и више	31	20,81	30	20,69	29	20,42	30	20,83	28	20,90
Ниво образовања	Основно	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00
	Средње	83	55,70	80	55,17	80	56,34	80	55,56	78	58,21
	Више/ Високо	41	27,52	40	27,59	40	28,17	40	27,78	38	28,36
	Мастер/ Магистратура/ Докторат	25	16,78	25	17,24	22	15,49	24	16,67	18	13,43

Извор: Аутор

Структура испитаника у оквиру поређења индикатора приказана је у следећој табели (Табела 147).

Табела 147. Структура испитаника – Значај индикатора

		Број	Процент (%, N=146)
Територија	Моравички управни округ	34	23,29
	Ван Моравичког управног округа	112	76,71
Пол	Мушки	94	64,38
	Женски	52	35,62
Године старости	25 и мање	11	7,53
	26-40	36	24,66
	41-60	69	47,26
	61 и више	30	20,55
Ниво образовања	Основно	0	0,00
	Средње	80	54,79
	Више/Високо	41	28,08
	Мастер/Магистратура/Докторат	25	17,12

Извор: Аутор

У структури испитаника преовлађују лица ван територије Моравичког управног округа, мушког пола и средњег образовања (више од 50%). Посматрајући старосну структуру, највећи удео имају лица 41-60 година старости.

Након израчунавања значаја критеријума у сваком валидном одговору, израчуната је њихова просечна вредност (заокружено на три децимале).

3.2. Опис истраживања доприноса развоја туризма заснованог на природним ресурсима одрживом развоју Моравичког управног округа

Истраживање је спроведено у периоду од 1. априла до 1. септембра 2022. године. Анкетни упитници су дистрибуирани *online* и традиционално. За *online* анкету коришћена је могућност креирања упитника путем *Google Forms*. Попуњавање *online* анкетног упитника захтевало је да је испитаник улогован на свој *Gmail* налог, али се исти није делио, односно није био видљив у оквиру одговора. Наведена опција је одабрана како би се онемогућило да са једног налога анкетни упитник буде попуњен више пута, односно како би се умањила вероватноћа да једно лице више пута попуни анкетни упитник, уз истовремено очување анонимности испитаника. *Online* и традиционална дистрибуција анкетних упитника вршена је случајним узорком. Комбиновањем два начина дистрибуције (*online* и традиционално) и случајним узорком тежило се допирању до што већег броја испитаника, са једне стране, и добијања непристрасних одговора, са друге стране.

Дистрибуцију анкетних упитника првенствено је спроводио аутор ове дисертације контактом „лице у лице” са испитаницима, као и слањем електронске поште (енгл. *e-mail*). У *online* и традиционалној дистрибуцији анкетних упитника велику подршку су пружиле локалне туристичке организације. Оне су на својим званичним *Facebook* страницама објавиле позив за попуњавање анкетног упитника. Поред локалних туристичких организација, дистрибуција анкетних упитника је вршена и преко планинарских, ловачких, еколошких и других организација.

Тврдње за процену одрживости засноване су на скали ставова о одрживом туризму (енгл. *Sustainable Tourism Attitudes Scale – SUS-TAS*), чији су креатори Choi & Sirakaya (2005). Наведени основни *SUS-TAS* модел (Choi & Sirakaya, 2005) је користио поделу на седам фактора. За потребе овог истраживања, у складу са становиштем да одрживи развој треба посматрати са три аспекта (еколошки, економски и социјални), коришћене су у модификованој верзији тврдње из категорија „одрживост окружења”, „друштвени трошкови” и „економске користи”. Ове три групе су у оквиру *SUS-TAS* модела истакли и Zhang et al. (2015) као „перципиране туристичке утицаје” (стр. 747).

У наредној табели (Табела 148) дат је приказ тврдњи које су коришћене за утврђивање економске одрживости туризма заснованог на природним ресурсима у Моравичком управном округу.

Табела 148. Тврдње за економску одрживост туризма заснованог на природним ресурсима у Моравичком управном округу

Редни број	Ознака	Тврдња
1.	<i>EKN1</i>	Туризам заснован на природним ресурсима доноси нове приходе Моравичком управном округу.
2.	<i>EKN2</i>	Туризам заснован на природним ресурсима пружа снажан економски допринос Моравичком управном округу.
3.	<i>EKN3</i>	Туризам заснован на природним ресурсима доноси приходе од пореза локалној самоуправи на територији Моравичког управног округа.
4.	<i>EKN4</i>	Туризам заснован на природним ресурсима је добар за привреду Моравичког управног округа.
5.	<i>EKN5</i>	Туризам заснован на природним ресурсима креира нова тржишта за локалне производе.
6.	<i>EKN6</i>	Туризам заснован на природним ресурсима диверсификује локалну привреду.
7.	<i>EKN7</i>	Туризам заснован на природним ресурсима пружа користи и другим делатностима, а не само туристичкој привреди у Моравичком управном округу.

Извор: Прилагођене оригиналне тврдње Choi & Sirakaya (2005)

У наредној табели (Табела 149) дат је приказ тврдњи које су коришћене за утврђивање социјалне одрживости туризма заснованог на природним ресурсима у Моравичком управном округу.

Табела 149. Тврдње за социјалну одрживост туризма заснованог на природним ресурсима у Моравичком управном округу

Редни број	Ознака	Тврдња
1.	<i>SOC1</i>	Туристи усмерени на туризам заснован на природним ресурсима не ремете квалитет живота у Моравичком управном округу.
2.	<i>SOC2</i>	Туризам заснован на природним ресурсима побољшава квалитет живота у Моравичком управном округу.
3.	<i>SOC3</i>	Туризам заснован на природним ресурсима не доводи до иритираности локалне заједнице у Моравичком управном округу.
4.	<i>SOC4</i>	Рекреациони ресурси заједнице нису прекомерно коришћени од стране туриста.
5.	<i>SOC5</i>	Туризам заснован на природним ресурсима не доводи до пренатрпаности Моравичког управног округа.
6.	<i>SOC6</i>	Чланови локалне заједнице се осећају удобно и добродошло у локалним привредним субјектима из домена туризма.
7.	<i>SOC7</i>	Туризам заснован на природним ресурсима расте одговарајућом брзином.
8.	<i>SOC8</i>	Квалитет окружења у заједници се није погоршао због туризма заснованог на природним ресурсима.

Извор: Прилагођене оригиналне тврдње Choi & Sirakaya (2005)

Измене тврдњи су извршене у оквиру категорије „друштвени трошкови” где је коришћена метода постављања супротних тврдњи како би све тврдње за испитивање одрживости биле у основи позитивно постављене.

У наредној табели (Табела 150) дат је приказ тврдњи које су коришћене за утврђивање еколошке одрживости туризма заснованог на природним ресурсима у Моравичком управном округу.

Табела 150. Тврдње за еколошку одрживост туризма заснованог на природним ресурсима у Моравичком управном округу

Редни број	Ознака	Тврдња
1.	<i>EKO1</i>	Природно окружење Моравичког управног округа је заштићено сада и биће заштићено и у будућности од стране туристичке привреде засноване на природним ресурсима.
2.	<i>EKO2</i>	Диверзитет природе Моравичког управног округа је вреднован и заштићен од стране туристичке привреде засноване на природним ресурсима.
3.	<i>EKO3</i>	Развој туризма заснованог на природним ресурсима требало би да ојача напоре за очување окружења заједнице.
4.	<i>EKO4</i>	Туризам заснован на природним ресурсима мора заштитити природно окружење Моравичког управног округа.
5.	<i>EKO5</i>	Неопходно је да туризам заснован на природним ресурсима буде развијан у хармонији са природним и културним окружењем.
6.	<i>EKO6</i>	Развој туризма заснованог на природним ресурсима у Моравичком управном округу штити дивљи свет и природна станишта.
7.	<i>EKO7</i>	Развој туризма заснованог на природним ресурсима у Моравичком управном округу промовише етички однос према окружењу међу свим странама које имају удела у туризму.
8.	<i>EKO8</i>	Стандарди регулаторног окружења су неопходни да редукују негативне утицаје развоја туризма заснованог на природним ресурсима.
9.	<i>EKO9</i>	Туризам заснован на природним ресурсима у Моравичком управном округу унапређује окружење за будуће генерације.

Извор: Прилагођене оригиналне тврдње Choi & Sirakaya (2005)

Испитаници су своје ставове о наведеним тврдњама исказивали на петостепеној *Likert* скали: 1 – у потпуности (у опште) се не слажем, 2 – не слажем се, 3 – нити се слажем нити се не слажем (неутрално), 4 – слажем се и 5 – у потпуности се слажем. Добијени подаци су статистички обрађени помоћу статистичког пакета *SPSS/PASW Statistics*.

Укупно је обрађено 547 валидних анкетних упитника. Структура испитаника приказана је у следећој табели (Табела 151).

Табела 151. Структура испитаника – Истраживање доприноса развоја туризма заснованог на природним ресурсима одрживом туризму Моравичког управног округа

		Ивањица		Лучани		Чачак		Горњи Милановац		Укупно	
		Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%
Пол	Мушки	51	44,35	64	60,38	95	42,60	51	49,51	261	47,71
	Женски	64	55,65	42	39,62	128	57,40	52	50,49	286	52,29
Године старости	25 и мање	44	38,26	17	16,04	58	26,01	21	20,39	140	25,59
	26-40	23	20,00	24	22,64	52	23,32	17	16,50	116	21,21
	41-60	30	26,09	34	32,08	84	37,67	41	39,81	189	34,55
	61 и више	18	15,65	31	29,25	29	13,00	24	23,30	102	18,65
Ниво образовања	Основно	5	4,35	6	5,66	6	2,69	3	2,91	20	3,66
	Средње	88	76,52	61	57,55	115	51,57	59	57,28	323	59,05
	Више/ Високо	19	16,52	30	28,30	88	39,46	38	36,89	175	31,99
	Мастер/ Магистратура/ Докторат	3	2,61	9	8,49	14	6,28	3	2,91	29	5,30

Извор: Аутор

У структури испитаника преовлађују лица женског пола (осим у Лучанима) и средњег образовања (више од 50%). Највећи проценат испитаника припада категорији 41-60 година старости (осим у Ивањици – до 25 година).

4. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Истраживање ставова о актуелној и потенцијалној туристичкој понуди Моравичког управног округа, њено вредновање и одрживост, као што се из претходно описа могло видети, обухвата две групе истраживања. Добијени резултати и дискусија су приказани засебно за свако од спроведених истраживања:

- Истраживање потенцијала природних ресурса за развој туризма на територији Моравичког управног округа; и
- Истраживање доприноса развоја туризма заснованог на природним ресурсима одрживом развоју Моравичког управног округа.

4.1. Резултати истраживања потенцијала природних ресурса за развој туризма на територији Моравичког управног округа

Резултати и дискусија резултата спроведеног истраживања су у циљу потпуније анализе представљени по локалним самоуправама које сачињавају Моравички управни округ. Резултати су такође приказани и на нивоу Моравичког управног округа како би се добила потпуна слика о карактеристикама свих природних локалитета. Додатно, утврђивање значаја критеријума (субиндикатори и индикатори) спроведено од стране (потенцијалних) туриста и рангирање природних локалитета према актуелној туристичкој атрактивности представљено је засебно.

4.1.1. Општина Ивањица

У наредној табели (Табела 152) дат је приказ оцена природних локалитета који се налазе на територији општине Ивањица.

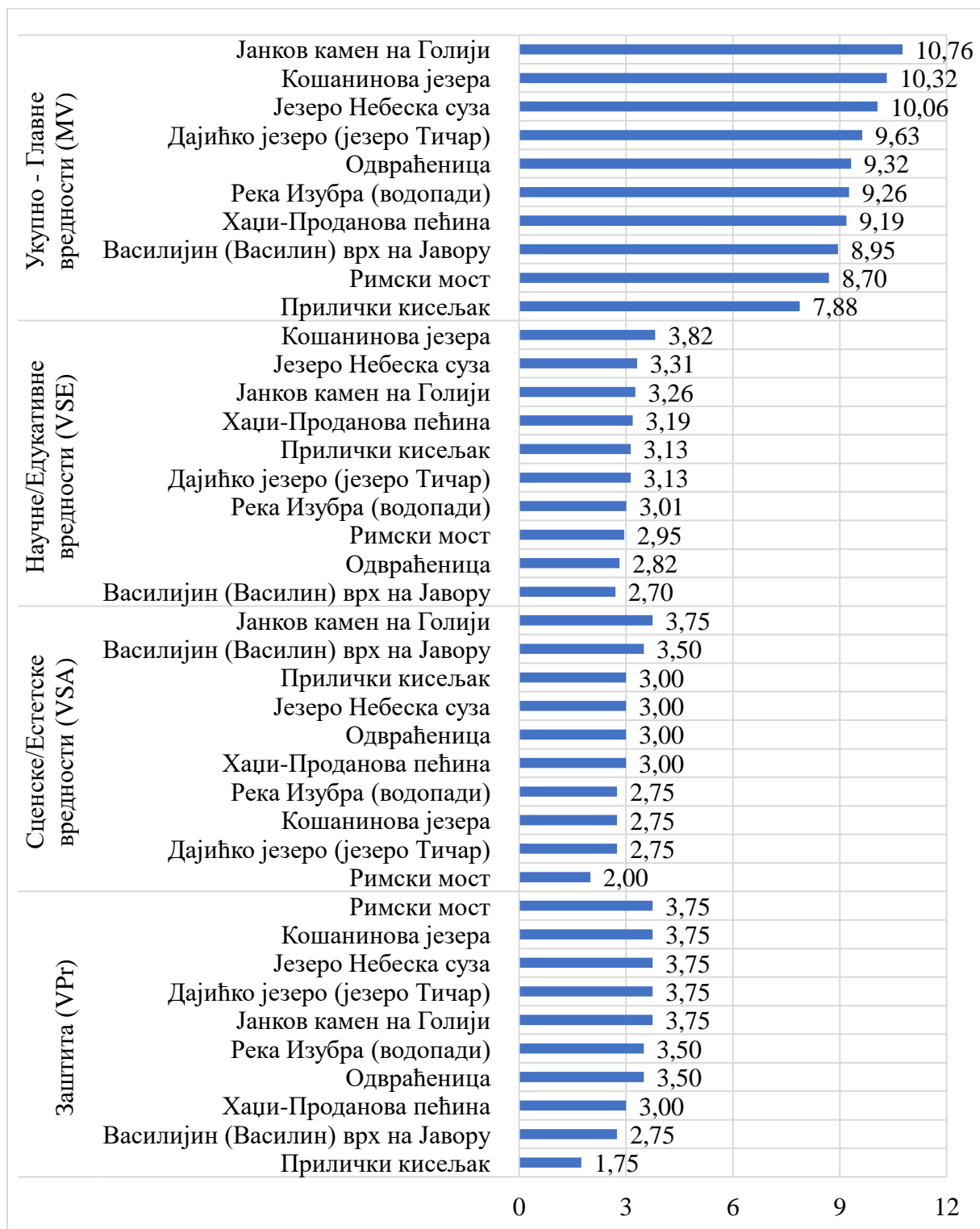
Табела 152. Валоризација природних локалитета – Општина Ивањица

	Природни локалитети									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
GAM	18,69	17,26	17,01	14,89	16,88	15,06	14,57	13,26	14,26	16,45
MV	9,19	10,76	9,32	8,95	9,63	10,06	10,32	7,88	9,26	8,70
VSE	3,19	3,26	2,82	2,70	3,13	3,31	3,82	3,13	3,01	2,95
VSE1	0,50	0,63	0,44	0,44	0,44	0,50	0,88	0,63	0,44	0,44
VSE2	0,69	0,63	0,50	0,44	0,75	0,81	1,00	0,50	0,75	0,69
VSE3	1,00	1,00	0,94	0,88	1,00	1,00	0,94	1,00	0,88	0,88
VSE4	1,00	1,00	0,94	0,94	0,94	1,00	1,00	1,00	0,94	0,94
VSA	3,00	3,75	3,00	3,50	2,75	3,00	2,75	3,00	2,75	2,00
VSA1	0,50	0,75	0,50	0,50	0,25	0,50	0,25	0,50	0,25	0,00
VSA2	0,50	1,00	0,50	1,00	0,50	0,50	0,50	1,00	0,50	0,00
VSA3	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	0,50	1,00	1,00
VSA4	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
VPr	3,00	3,75	3,50	2,75	3,75	3,75	3,75	1,75	3,50	3,75
VPr1	1,00	1,00	0,75	1,00	1,00	1,00	1,00	0,50	1,00	1,00
VPr2	0,75	1,00	1,00	0,00	1,00	1,00	1,00	0,00	1,00	1,00
VPr3	0,75	0,75	0,75	0,75	0,75	0,75	0,75	0,25	0,75	0,75
VPr4	0,50	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	0,75	1,00
AV	9,50	6,50	7,69	5,94	7,25	5,00	4,25	5,38	5,00	7,75
VFn	3,75	3,00	3,69	2,69	3,50	2,50	2,25	3,38	2,25	3,00
VFn1	1,00	0,50	1,00	0,50	1,00	0,50	0,25	1,00	0,50	1,00
VFn2	1,00	1,00	0,94	0,94	1,00	1,00	1,00	0,88	0,75	0,75
VFn3	0,75	0,50	0,50	0,75	0,50	0,50	0,50	0,50	0,50	0,50
VFn4	0,50	0,50	0,50	0,25	0,50	0,25	0,25	0,50	0,25	0,25
VFn5	0,50	0,50	0,50	0,25	0,50	0,25	0,25	0,50	0,25	0,50
VFn6	0,00	0,00	0,25	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
VTr	5,75	3,50	4,00	3,25	3,75	2,50	2,00	2,00	2,75	4,75
VTr1	0,75	0,75	0,75	0,50	0,75	0,75	0,75	0,00	0,75	0,75
VTr2	1,00	1,00	0,75	0,75	1,00	0,25	0,00	0,00	0,50	1,00
VTr3	0,50	0,25	0,00	0,25	0,25	0,25	0,25	0,50	0,25	0,50
VTr4	0,50	0,25	0,25	0,25	0,25	0,25	0,25	0,00	0,25	0,50
VTr5	0,50	0,50	0,50	0,50	0,50	0,25	0,25	0,00	0,25	0,50
VTr6	0,25	0,25	0,50	0,25	0,50	0,25	0,25	0,00	0,25	0,25
VTr7	0,50	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
VTr8	1,00	0,25	0,25	0,50	0,25	0,25	0,25	0,75	0,25	0,50
VTr9	0,75	0,25	1,00	0,25	0,25	0,25	0,00	0,75	0,25	0,75

Извор: Аутор

На наредној слици (Слика 130) приказано је рангирање природних локалитета који се налазе на територији општине Ивањица према главним вредностима.

Слика 130. Рангирање природних локалитета према главним вредностима (MV) – општина Ивањица

Извор: Аутор

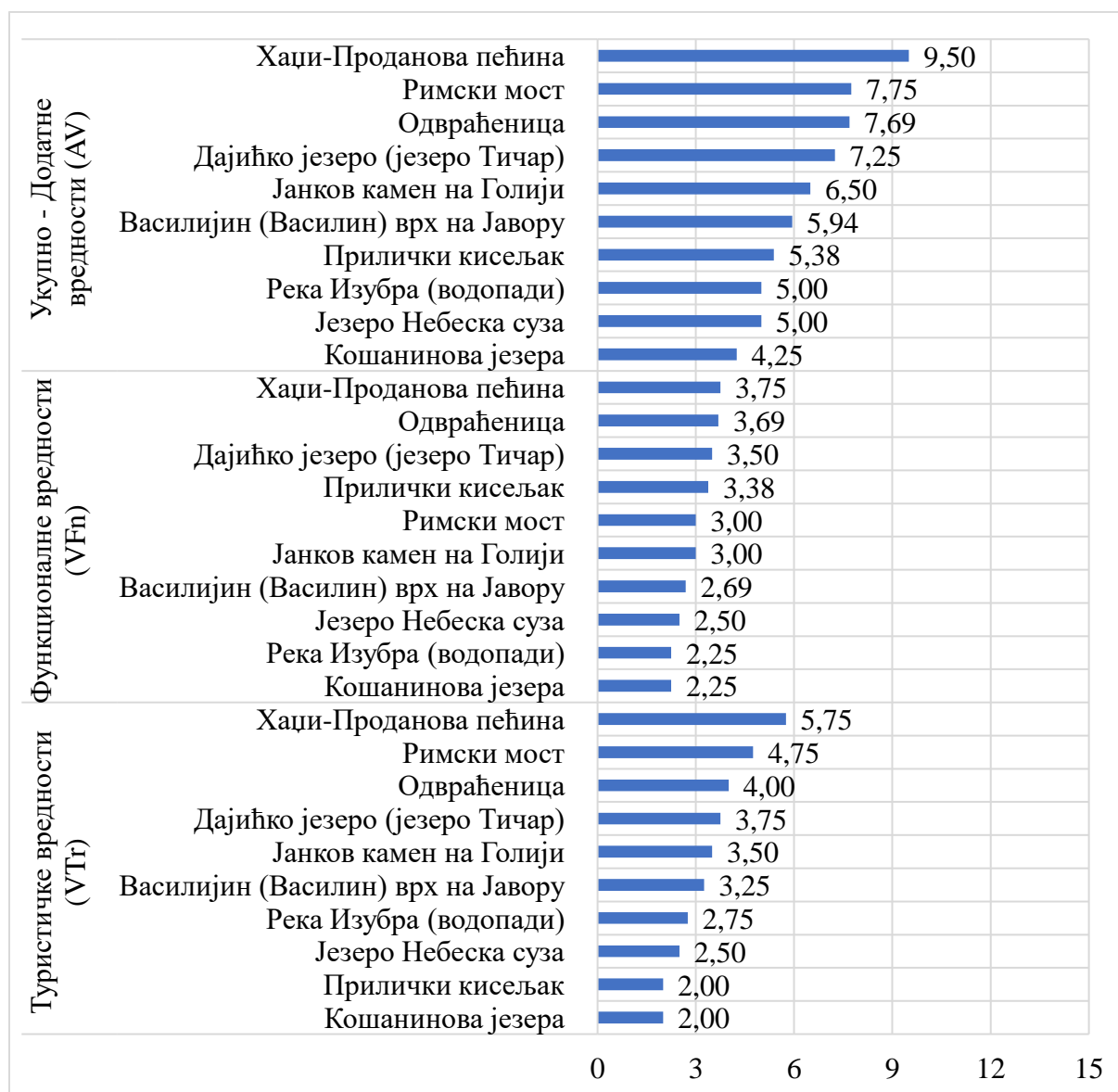
Најзначајнији природни локалитет са аспекта научне вредности су Кошанинова језера. У оквиру естетике издваја се Јанков камен на Голији. По критеријуму вредности заштите најважнији природни локалитети су Римски мост, голијска језера (Кошанинова, Небеска

суза и Дајићко) и Јанков камен на Голији. Јанков камен на Голији је најбоље позиционирани природни локалитет према укупним главним вредностима.

На наредној слици (Слика 131) приказано је рангирање природних локалитета који се налазе на територији општине Ивањица према додатним вредностима.

Слика 131. Рангирање природних локалитета према додатним вредностима (AV) – општина Ивањица

Извор: Аутор

Најзначајнији природни локалитет са аспекта функционалне и туристичке вредности је Хаџи-Проданова пећина. Хаџи-Проданова пећина је најбоље позиционирани природни локалитет према укупним додатним вредностима.

На наредној слици (Слика 132) приказано је рангирање природних локалитета који се налазе на територији општине Ивањица према укупној вредности.

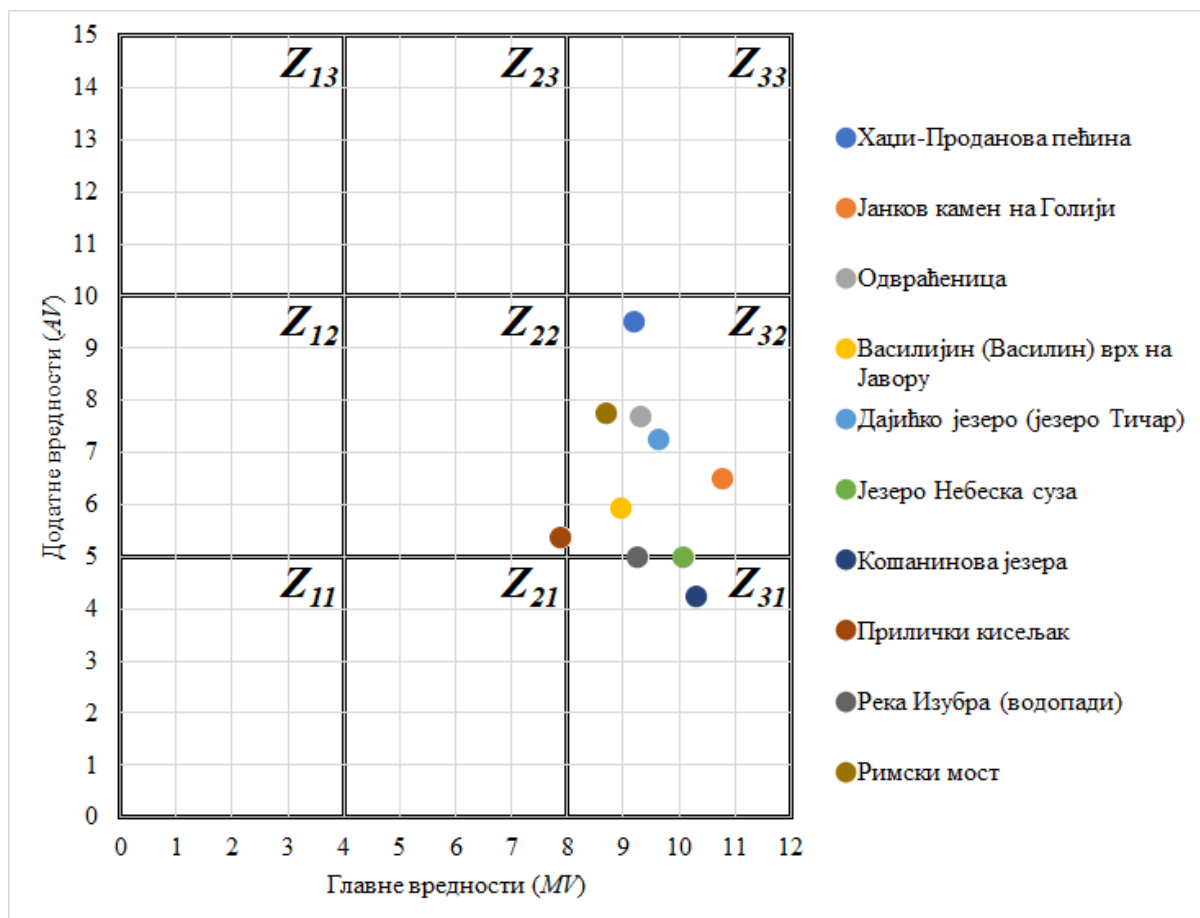
Слика 132. Рангирање природних локалитета према укупним вредностима – општина Ивањица

Извор: Аутор

Као што се на претходној слици може видети, природни локалитет који има највећу укупну вредност је Хаџи-Проданова пећина. На наредној слици (Слика 133) је приказано позиционирање природних локалитета који се налазе на територији општине Ивањица у односу на главне и додатне вредности.

Слика 133. Позиционирање природних локалитета у односу на главне и додатне вредности – општина Ивањица

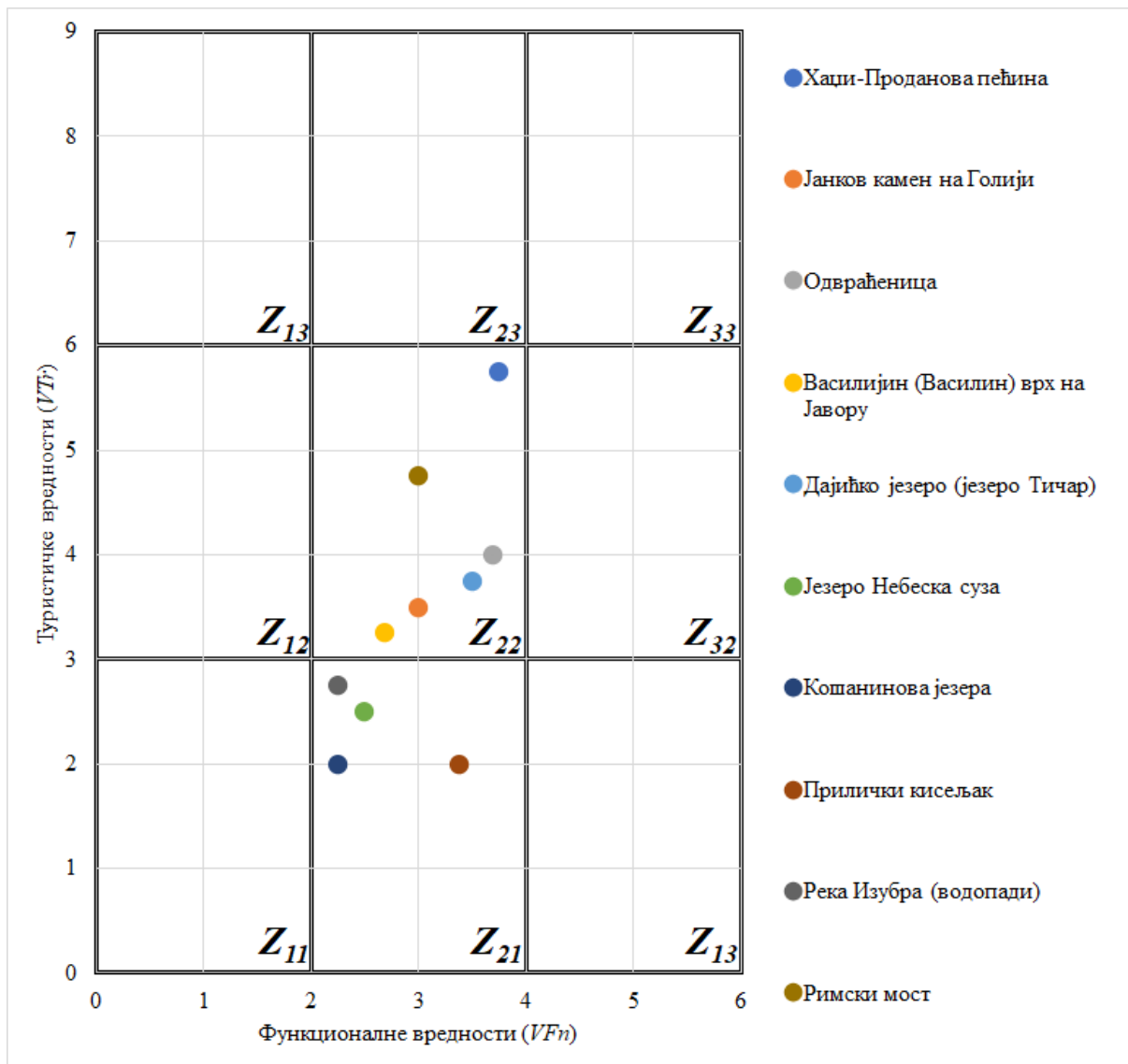

Извор: Аутор

Већина природних локалитета (шест) се налази у пољу Z_{32} (и два на граници), што указује на висок ниво главних и средњи ниво додатних вредности. Само један природни локалитет не припада категорији високих главних вредности. Седам природних локалитета има средњу додатну вредност, два су на граници средње и ниске, а један има ниску вредност.

На наредној слици (Слика 134) је приказано позиционирање природних локалитета који се налазе на територији општине Ивањица у односу на функционалне и туристичке вредности.

Слика 134. Позиционирање природних локалитета у односу на функционалне и туристичке вредности – општина Ивањица

Извор: Аутор

Већина природних локалитета (шест) се налази у пољу Z_{22} , што указује на средњи ниво функционалних и туристичких вредности. Сви природни локалитети припадају категорији средњих функционалних вредности. Шест природних локалитета има средњу туристичку вредност, а остатак ниску вредност.

4.1.2. Општина Лучани

У наредној табели (Табела 153) дат је приказ оцена природних локалитета који се налазе на територији општине Лучани.

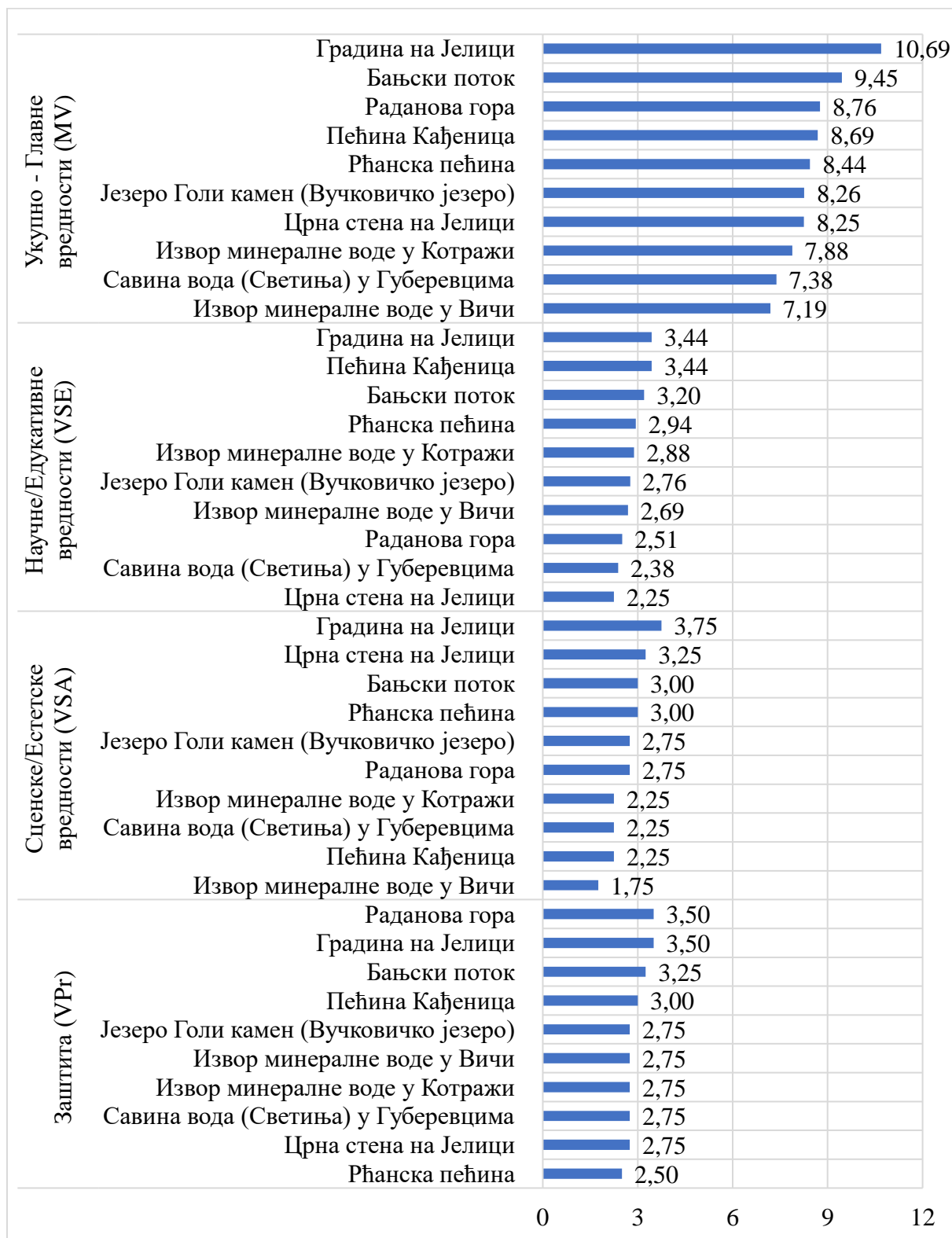
Табела 153. Валоризација природних локалитета – Општина Лучани

	Природни локалитети									
	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
GAM	15,63	17,94	14,44	17,69	14,51	12,13	14,32	12,88	14,45	17,14
MV	8,44	8,69	8,25	10,69	8,76	7,38	7,88	7,19	8,26	9,45
VSE	2,94	3,44	2,25	3,44	2,51	2,38	2,88	2,69	2,76	3,20
VSE1	0,50	0,50	0,50	0,56	0,25	0,38	0,50	0,50	0,25	0,44
VSE2	0,56	0,94	0,56	0,88	0,63	0,81	0,50	0,50	0,69	0,94
VSE3	0,94	1,00	0,19	1,00	0,69	0,25	0,94	0,75	0,88	0,88
VSE4	0,94	1,00	1,00	1,00	0,94	0,94	0,94	0,94	0,94	0,94
VSA	3,00	2,25	3,25	3,75	2,75	2,25	2,25	1,75	2,75	3,00
VSA1	0,50	0,25	0,75	0,75	0,50	0,25	0,75	0,25	0,50	0,50
VSA2	0,50	0,00	0,50	1,00	0,50	0,00	0,00	0,00	0,50	0,50
VSA3	1,00	1,00	1,00	1,00	0,75	1,00	0,50	0,50	0,75	1,00
VSA4	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
VPr	2,50	3,00	2,75	3,50	3,50	2,75	2,75	2,75	2,75	3,25
VPr1	0,50	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
VPr2	0,75	0,75	0,00	0,75	0,75	0,00	0,00	0,00	0,00	0,75
VPr3	0,75	0,75	0,75	0,75	0,75	0,75	0,75	0,75	0,75	0,75
VPr4	0,50	0,50	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	0,75
AV	7,19	9,25	6,19	7,00	5,75	4,75	6,44	5,69	6,19	7,69
VFn	3,44	3,75	3,44	3,50	3,25	3,00	3,94	3,69	3,19	3,44
VFn1	0,25	0,75	0,50	0,50	0,75	0,50	1,00	1,00	0,75	0,50
VFn2	0,94	1,00	0,94	1,00	0,75	0,75	0,94	0,94	0,94	0,94
VFn3	1,00	1,00	1,00	1,00	0,75	0,75	0,50	0,50	0,50	1,00
VFn4	0,75	0,75	0,75	0,75	0,75	0,75	0,50	0,75	0,50	0,75
VFn5	0,50	0,25	0,25	0,25	0,25	0,25	0,50	0,50	0,50	0,25
VFn6	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,50	0,00	0,00	0,00
VTr	3,75	5,50	2,75	3,50	2,50	1,75	2,50	2,00	3,00	4,25
VTr1	0,75	0,75	0,25	0,75	0,00	0,00	0,00	0,00	0,50	0,75
VTr2	0,50	0,75	0,25	0,50	0,00	0,00	0,00	0,00	0,25	0,75
VTr3	0,50	0,75	0,50	0,50	0,75	0,50	0,50	0,50	0,50	0,75
VTr4	0,00	0,75	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
VTr5	0,25	0,25	0,25	0,25	0,00	0,00	0,00	0,00	0,25	0,25
VTr6	0,25	0,75	0,25	0,25	0,00	0,00	0,25	0,00	0,25	0,25
VTr7	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
VTr8	0,75	0,75	0,50	0,75	1,00	0,50	0,75	0,75	0,50	0,75
VTr9	0,75	0,75	0,75	0,50	0,75	0,75	1,00	0,75	0,75	0,75

Извор: Аутор

На наредној слици (Слика 135) приказано је рангирање природних локалитета који се налазе на територији општине Лучани према главним вредностима.

Слика 135. Рангирање природних локалитета према главним вредностима (MV) – општина Лучани

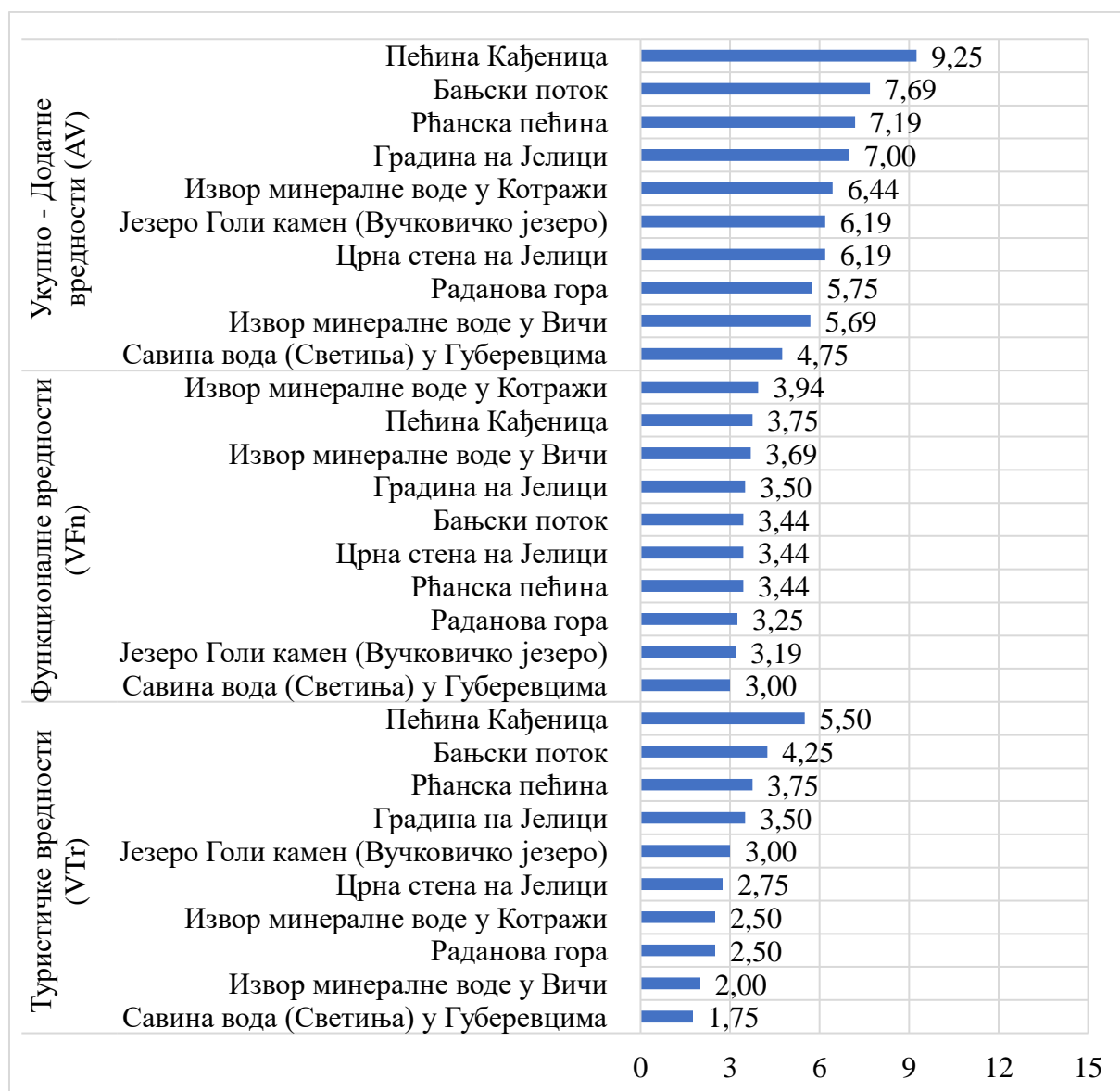
Извор: Аутор

Најзначајнији природни локалитети са аспекта научне вредности су Градина на Јелици и пећина Кађеница. У оквиру естетике издваја се Градина на Јелици. По критеријуму вредности заштите најважнији природни локалитети су Раданова гора и Градина на

Јелици. Градина на Јелици је најбоље позиционирани природни локалитет према укупним главним вредностима.

На наредној слици (Слика 136) приказано је рангирање природних локалитета који се налазе на територији општине Лучани према додатним вредностима.

Слика 136. Рангирање природних локалитета према додатним вредностима (AV) – општина Лучани

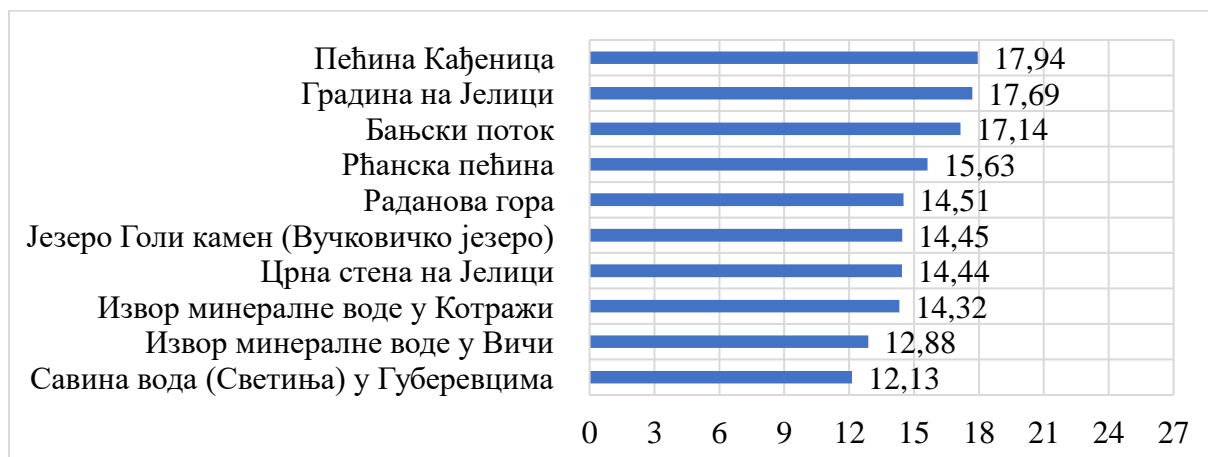
Извор: Аутор

Најзначајнији природни локалитет са аспекта функционалне вредности је извор минералне воде у Котражи. Пећина Кађеница је најбоље позиционирани природни локалитет према туристичким вредностима, као и укупним додатним вредностима.

На наредној слици (Слика 137) приказано је рангирање природних локалитета који се налазе на територији општине Лучани према укупној вредности.

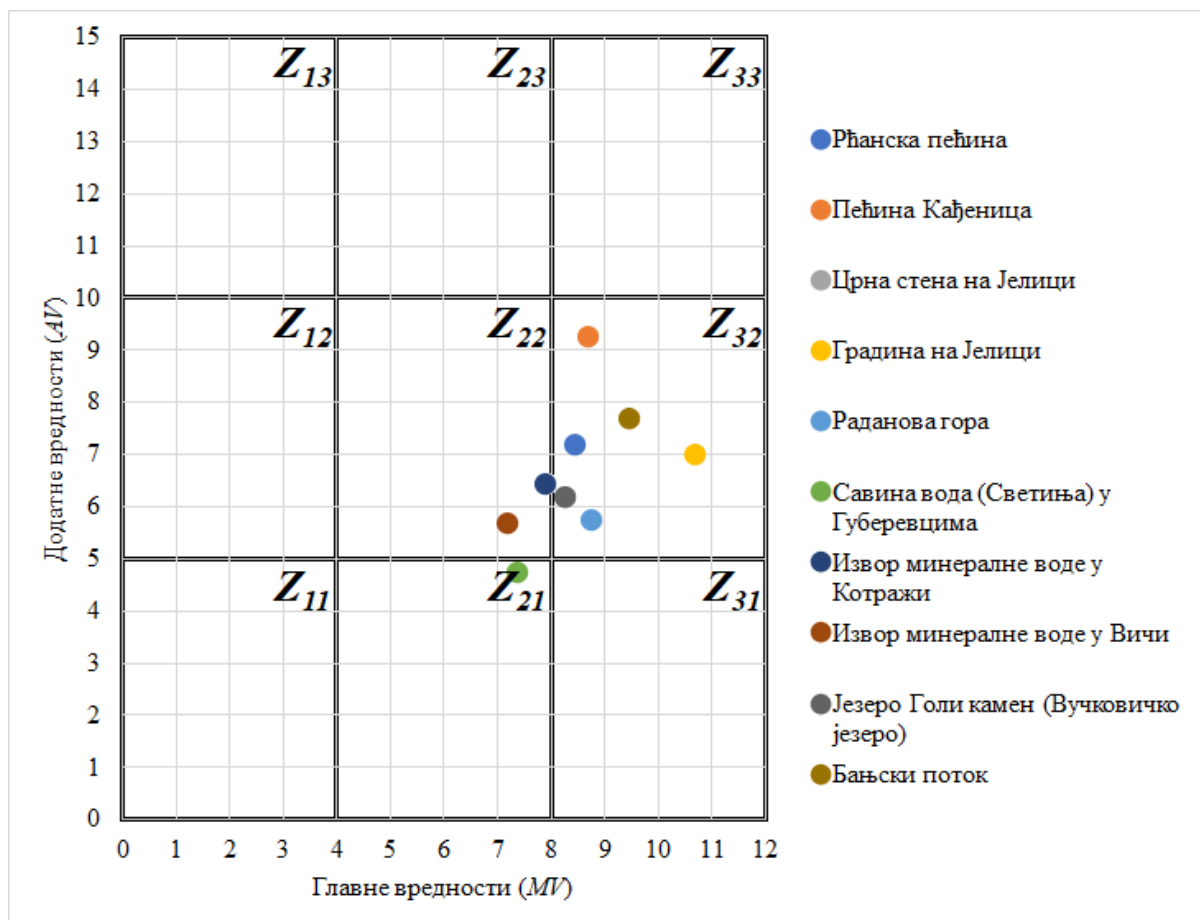
Слика 137. Рангирање природних локалитета према укупним вредностима – општина Лучани

Извор: Аутор

Као што се на претходној слици може видети, природни локалитет који има највећу укупну вредност је пећина Кађеница. На наредној слици (Слика 138) је приказано позиционирање природних локалитета који се налазе на територији општине Лучани у односу на главне и додатне вредности.

Слика 138. Позиционирање природних локалитета у односу на главне и додатне вредности – општина Лучани

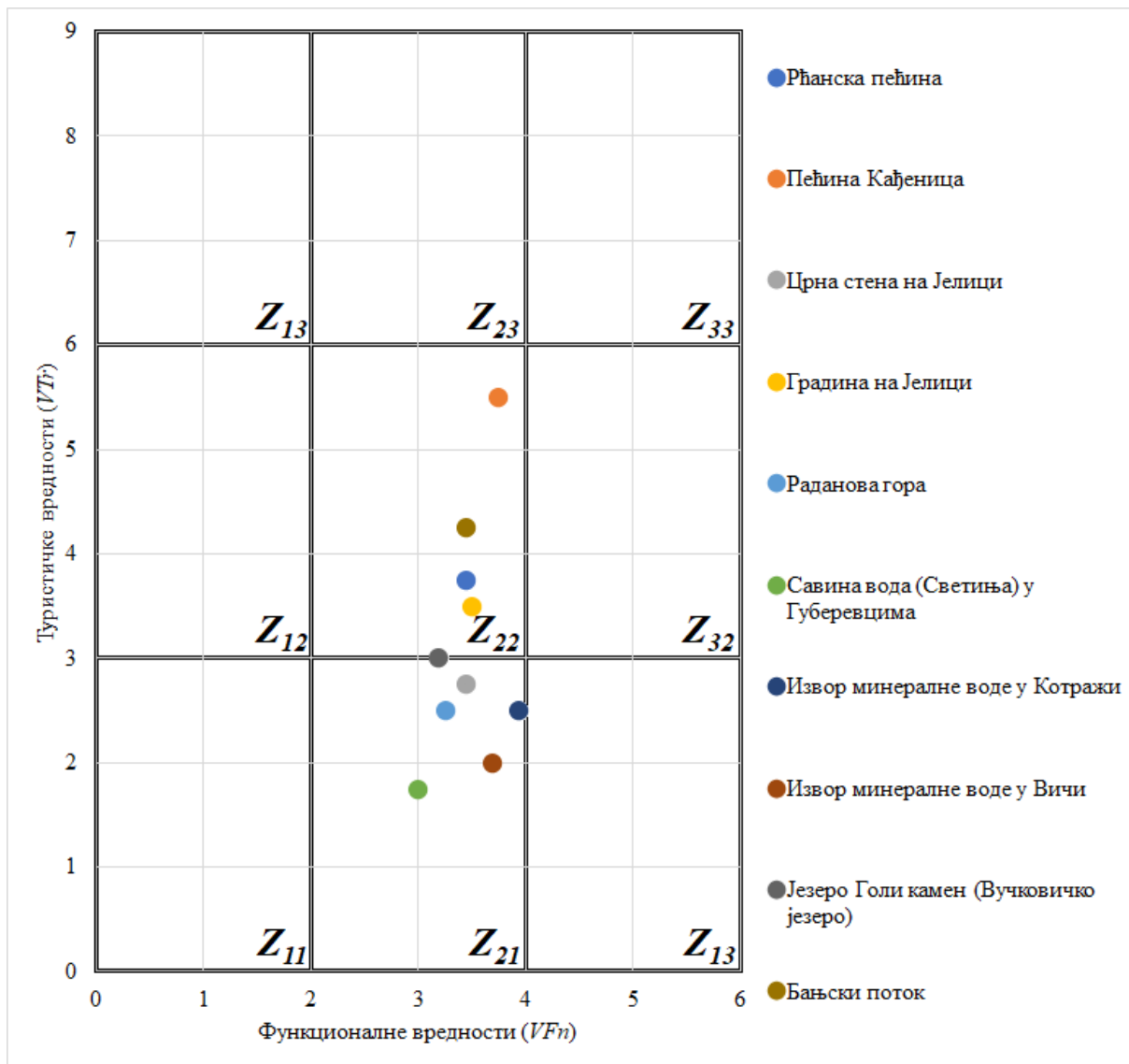

Извор: Аутор

Црна стена на Јелици и језеро Голи камен (Вучковичко језеро) имају готово исту позицију, што је довело до преклапања тачака. Већина природних локалитета (седам) се налази у пољу Z_{32} , што указује на висок ниво главних и средњи ниво додатних вредности. Само три природна локалитета не припада категорији високих главних вредности, а један категорији средњих додатних вредности.

На наредној слици (Слика 139) је приказано позиционирање природних локалитета који се налазе на територији општине Лучани у односу на функционалне и туристичке вредности.

Слика 139. Позиционирање природних локалитета у односу на функционалне и туристичке вредности – општина Лучани

Извор: Аутор

Половина природних локалитета се налази у пољу Z_{21} (и један на граници), што указује на средњи ниво функционалних и низак ниво туристичких вредности. Сви природни локалитети припадају категорији средњих функционалних вредности. Половина природних локалитета има ниску туристичку вредност, један је на граници између ниске и средње, а четири имају средњу вредност.

4.1.3. Град Чачак

У наредној табели (Табела 154) дат је приказ оцена природних локалитета који се налазе на територији града Чачка.

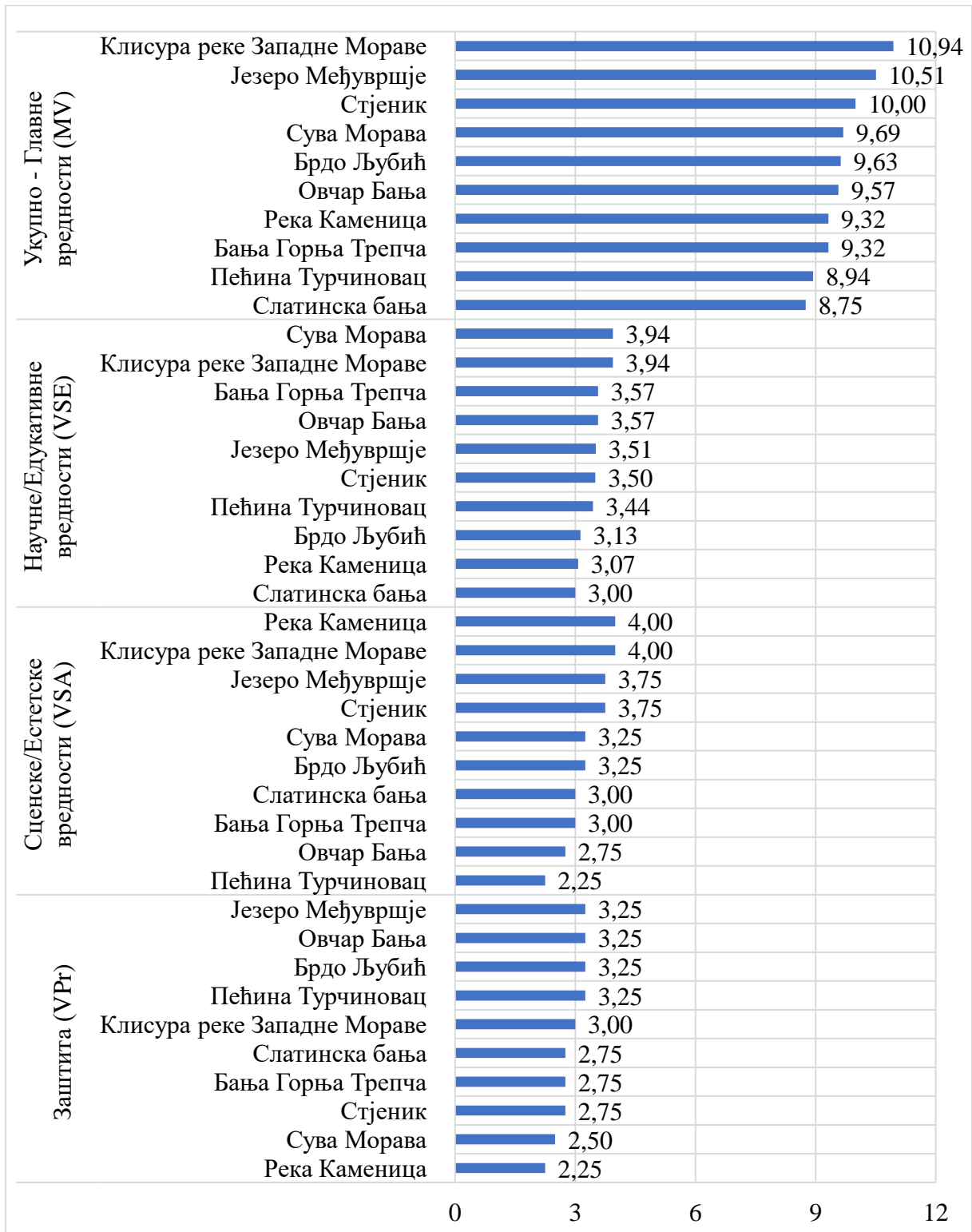
Табела 154. Валоризација природних локалитета – град Чачак

	Природни локалитети									
	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
GAM	16,44	22,69	15,75	21,88	16,94	21,32	20,07	15,25	21,01	15,57
MV	8,94	10,94	10,00	9,63	9,69	9,57	9,32	8,75	10,51	9,32
VSE	3,44	3,94	3,50	3,13	3,94	3,57	3,57	3,00	3,51	3,07
VSE1	0,50	0,94	0,56	0,44	0,94	0,69	0,69	0,56	0,63	0,44
VSE2	0,94	1,00	0,94	0,88	1,00	0,88	0,88	0,63	0,88	0,63
VSE3	1,00	1,00	1,00	0,81	1,00	1,00	1,00	0,81	1,00	1,00
VSE4	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
VSA	2,25	4,00	3,75	3,25	3,25	2,75	3,00	3,00	3,75	4,00
VSA1	0,25	1,00	0,75	0,75	0,25	0,50	0,50	0,50	0,75	1,00
VSA2	0,00	1,00	1,00	0,50	1,00	0,50	0,50	0,50	1,00	1,00
VSA3	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	0,75	1,00	1,00	1,00	1,00
VSA4	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
VPr	3,25	3,00	2,75	3,25	2,50	3,25	2,75	2,75	3,25	2,25
VPr1	1,00	0,50	1,00	0,75	0,75	0,75	1,00	1,00	0,75	0,75
VPr2	0,75	0,75	0,00	0,75	0,00	0,75	0,00	0,00	0,75	0,00
VPr3	0,75	0,75	0,75	0,75	0,75	0,75	0,75	0,75	0,75	0,50
VPr4	0,75	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
AV	7,50	11,75	5,75	12,25	7,25	11,75	10,75	6,50	10,50	6,25
VFn	3,25	5,00	3,50	5,00	4,00	5,25	4,25	3,75	5,00	3,75
VFn1	0,25	1,00	0,50	1,00	0,50	1,00	1,00	1,00	1,00	0,75
VFn2	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
VFn3	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	0,75	0,75	1,00	0,75
VFn4	0,75	0,75	0,75	1,00	1,00	0,75	0,75	0,75	0,75	0,75
VFn5	0,25	1,00	0,25	0,50	0,50	1,00	0,25	0,25	1,00	0,50
VFn6	0,00	0,25	0,00	0,50	0,00	0,50	0,50	0,00	0,25	0,00
VTr	4,25	6,75	2,25	7,25	3,25	6,50	6,50	2,75	5,50	2,50
VTr1	0,75	1,00	0,00	0,75	0,00	0,75	1,00	0,50	0,75	0,00
VTr2	0,25	1,00	0,25	1,00	0,25	1,00	1,00	0,25	1,00	0,25
VTr3	0,75	0,75	0,50	1,00	0,75	1,00	0,50	0,50	0,75	0,50
VTr4	0,00	0,50	0,00	0,50	0,00	0,50	0,50	0,00	0,00	0,00
VTr5	0,25	0,75	0,25	0,75	0,25	0,75	0,75	0,25	0,75	0,25
VTr6	0,25	0,50	0,25	0,75	0,00	0,50	0,75	0,00	0,50	0,00
VTr7	0,75	0,50	0,00	0,50	0,00	0,50	0,00	0,00	0,00	0,00
VTr8	0,50	0,75	0,50	1,00	1,00	0,50	1,00	0,50	0,75	0,75
VTr9	0,75	1,00	0,50	1,00	1,00	1,00	1,00	0,75	1,00	0,75

Извор: Аутор

На наредној слици (Слика 140) приказано је рангирање природних локалитета који се налазе на територији града Чачка према главним вредностима.

Слика 140. Рангирање природних локалитета према главним вредностима (MV) – град Чачак

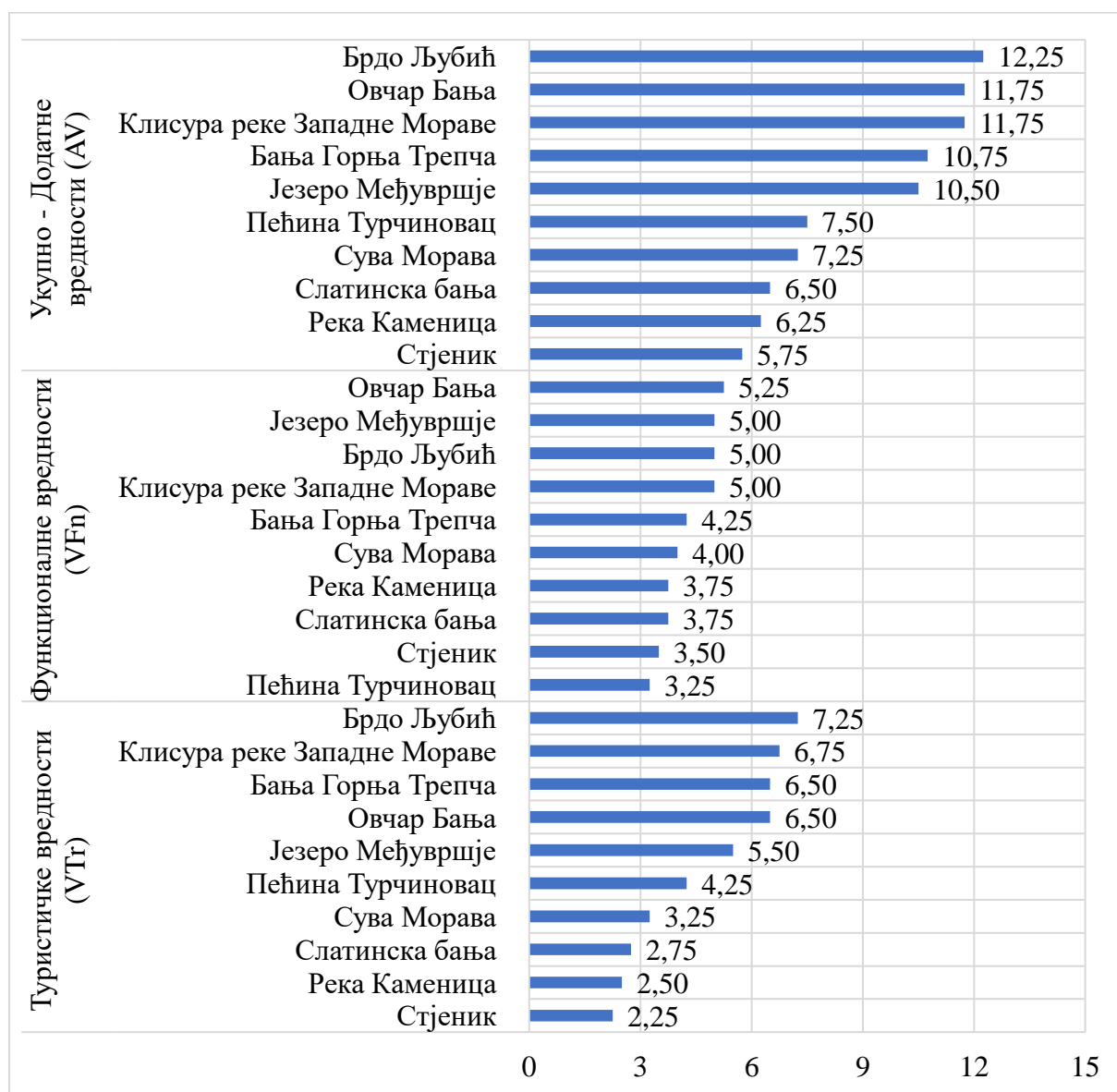
Извор: Аутор

Најзначајнији природни локалитети са аспекта научне вредности су Сува Морава и клисура реке Западне Мораве. У оквиру естетике издвајају се река Каменица и клисура реке Западне Мораве. По критеријуму вредности заштите најважнији природни

локалитети су: језеро Међувршје, Овчар Бања, брдо Љубић и пећина Турчиновац. Клисуре реке Западне Мораве је најбоље позиционирани природни локалитет према укупним главним вредностима.

На наредној слици (Слика 141) приказано је рангирање природних локалитета који се налазе на територији града Чачка према додатним вредностима.

Слика 141. Рангирање природних локалитета према додатним вредностима (AV) – град Чачак

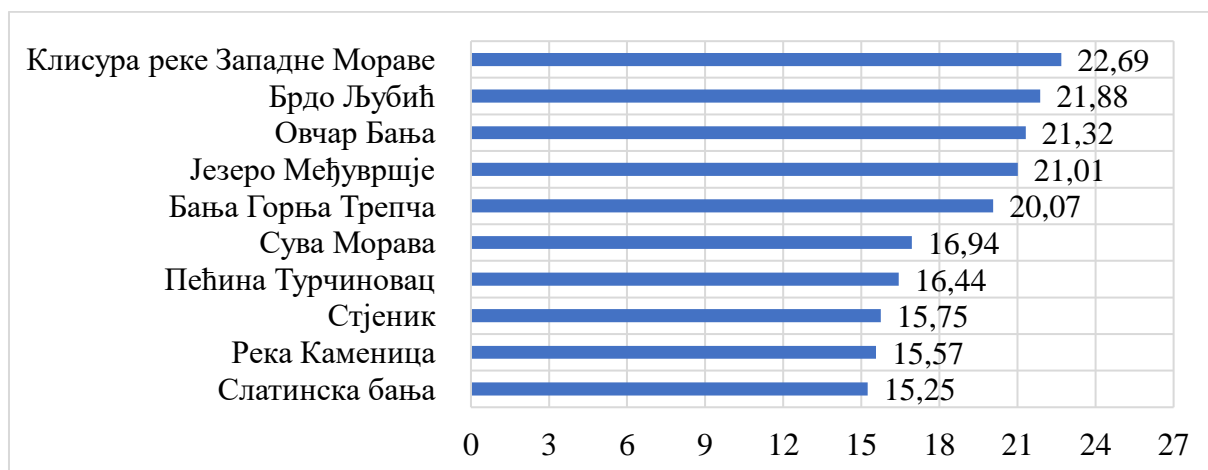

Извор: Аутор

Најзначајнији природни локалитет са аспекта функционалних вредности је Овчар Бања. Брдо Љубић је најбоље позиционирани природни локалитет према туристичким вредностима, као и укупним додатним вредностима.

На наредној слици (Слика 142) приказано је рангирање природних локалитета који се налазе на територији града Чачка према укупној вредности.

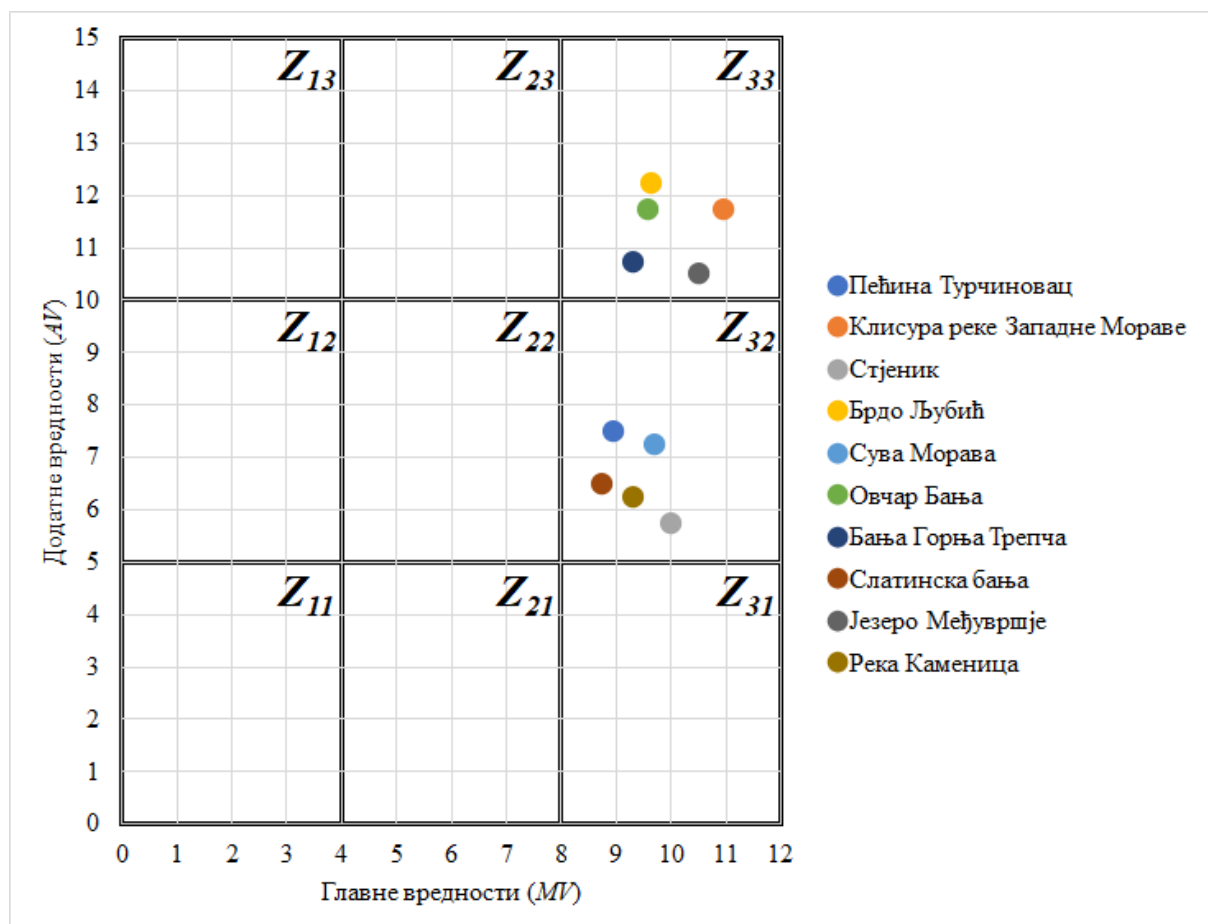
Слика 142. Рангирање природних локалитета према укупним вредностима – град Чачак

Извор: Аутор

Као што се на претходној слици може видети, природни локалитет који има највећу укупну вредност је клисура реке Западне Мораве. На наредној слици (Слика 143) је приказано позиционирање природних локалитета који се налазе на територији града Чачка у односу на главне и додатне вредности.

Слика 143. Позиционирање природних локалитета у односу на главне и додатне вредности – град Чачак

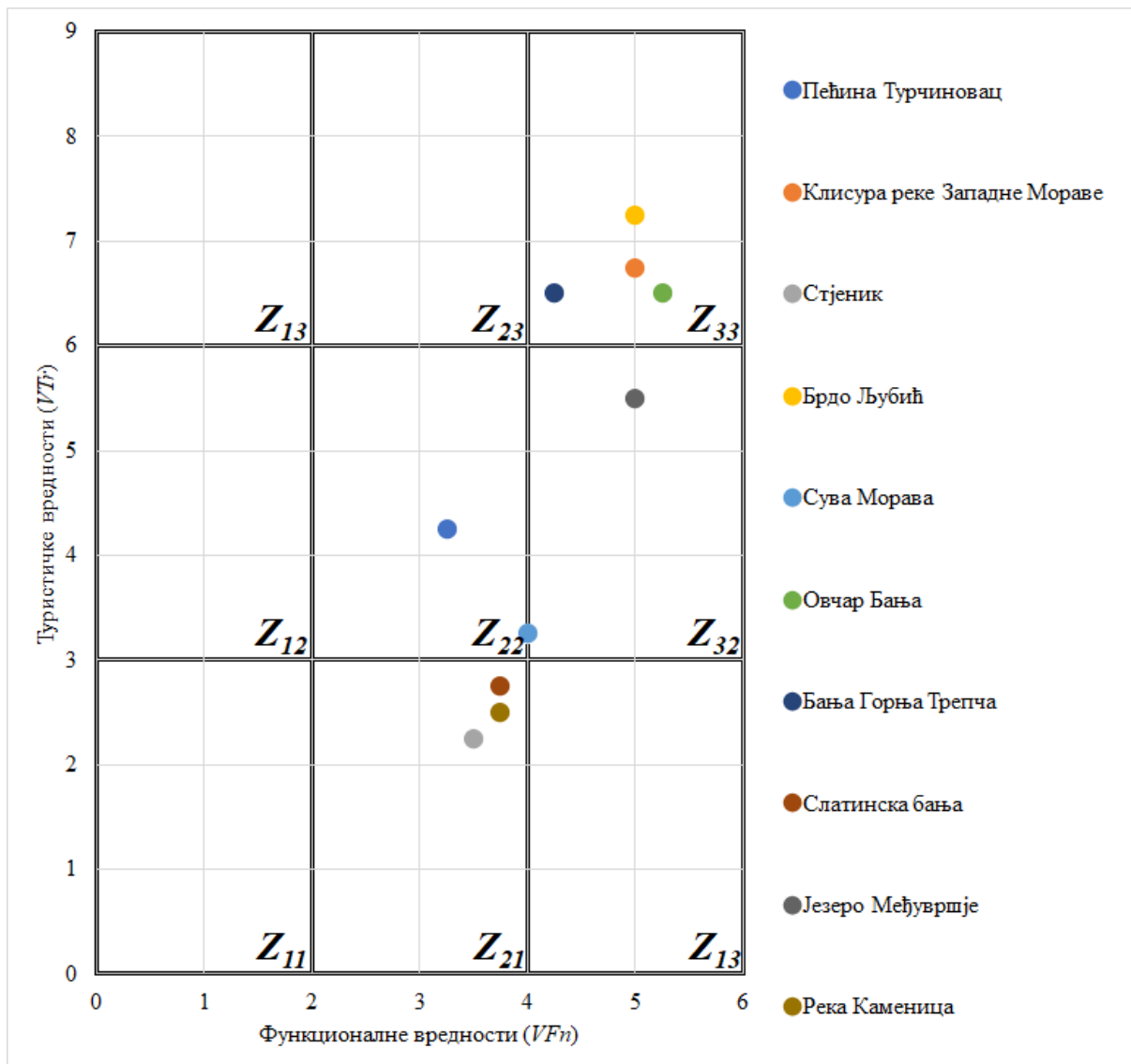
Извор: Аутор

Природни локалитети су подједнако распоређени у два поља – Z_{32} и Z_{33} . Сви природни локалитети имају висок ниво главних вредности. Половина природних локалитета има средњи, а половина висок ниво додатних вредности.

На наредној слици (Слика 144) је приказано позиционирање природних локалитета који се налазе на територији града Чачка у односу на функционалне и туристичке вредности.

Слика 144. Позиционирање природних локалитета у односу на функционалне и туристичке вредности – град Чачак

Извор: Аутор

Највећи број природних локалитета (четири) се налази у пољу Z_{33} , што указује на висок ниво функционалних и туристичких вредности. Половина природних локалитета припадају категорији високих функционалних вредности, један је на граници средњих и високих, а четири имају средњу функционалну вредност. Четири природна локалитета имају високу, три средњу и три ниску туристичку вредност.

4.1.4. Општина Горњи Милановац

У наредној табели (Табела 155) дат је приказ оцена природних локалитета који се налазе на територији општине Горњи Милановац.

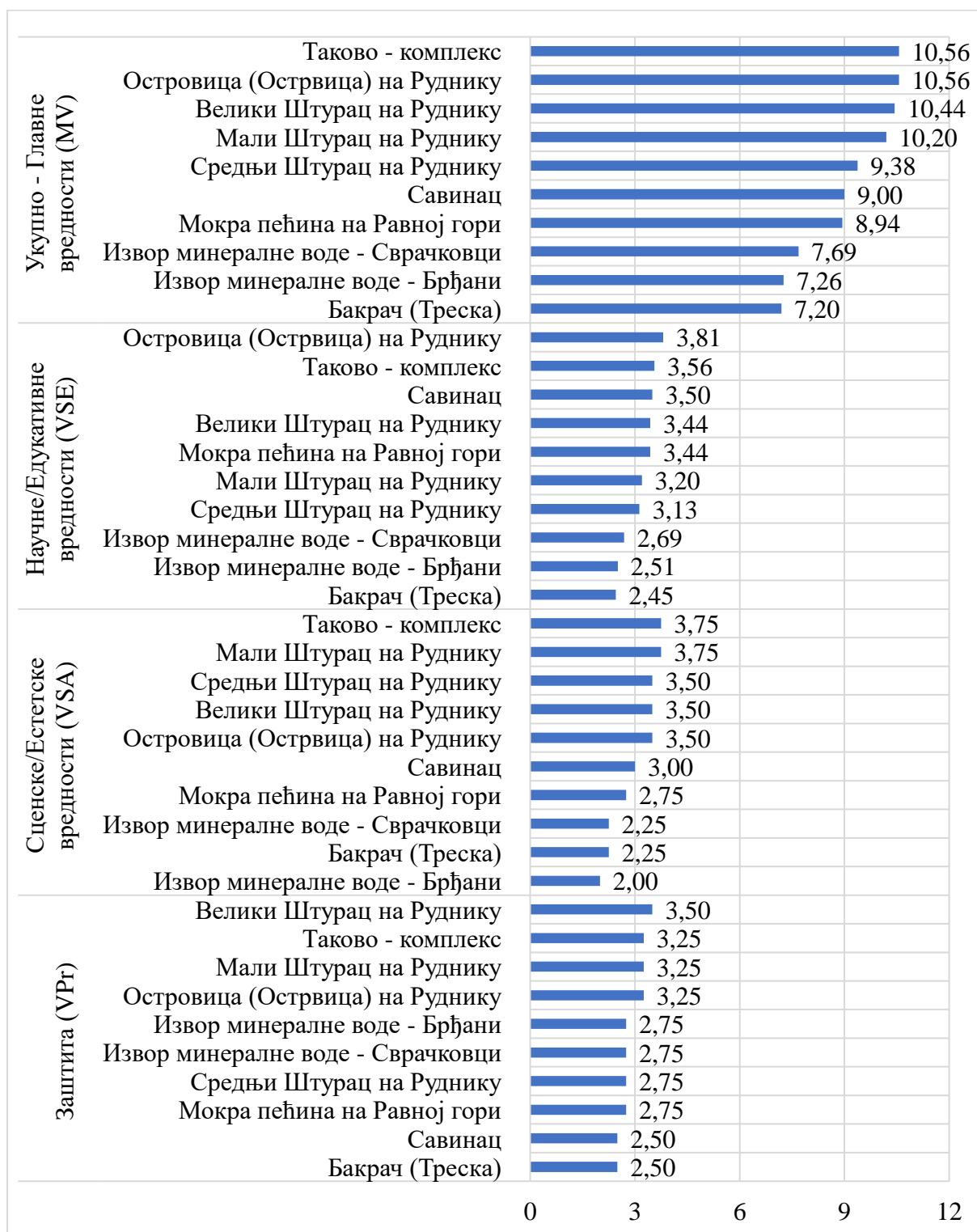
Табела 155. Валоризација природних локалитета – Општина Горњи Милановац

	Природни локалитети									
	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40
GAM	12,44	16,50	16,32	14,51	16,51	12,45	16,75	20,81	12,69	13,51
MV	8,94	10,56	10,44	9,38	10,20	7,20	9,00	10,56	7,69	7,26
VSE	3,44	3,81	3,44	3,13	3,20	2,45	3,50	3,56	2,69	2,51
VSE1	0,56	0,81	0,56	0,50	0,44	0,50	0,56	0,56	0,44	0,44
VSE2	1,00	1,00	0,88	0,69	0,88	0,63	0,94	1,00	0,50	0,44
VSE3	0,88	1,00	1,00	0,94	0,94	0,38	1,00	1,00	0,81	0,75
VSE4	1,00	1,00	1,00	1,00	0,94	0,94	1,00	1,00	0,94	0,88
VSA	2,75	3,50	3,50	3,50	3,75	2,25	3,00	3,75	2,25	2,00
VSA1	0,25	1,00	0,75	0,75	0,75	0,25	0,50	0,75	0,50	0,50
VSA2	0,50	0,50	1,00	1,00	1,00	0,00	0,50	1,00	0,00	0,00
VSA3	1,00	1,00	0,75	0,75	1,00	1,00	1,00	1,00	0,75	0,50
VSA4	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
VPr	2,75	3,25	3,50	2,75	3,25	2,50	2,50	3,25	2,75	2,75
VPr1	1,00	1,00	1,00	1,00	0,75	1,00	0,75	0,75	1,00	1,00
VPr2	0,00	0,75	0,75	0,00	0,75	0,00	0,00	0,75	0,00	0,00
VPr3	0,75	0,75	0,75	0,75	0,75	0,75	0,75	0,75	0,75	0,75
VPr4	1,00	0,75	1,00	1,00	1,00	0,75	1,00	1,00	1,00	1,00
AV	3,50	5,94	5,88	5,13	6,31	5,25	7,75	10,25	5,00	6,25
VFn	2,50	2,19	2,88	2,88	2,81	3,00	4,25	5,00	2,75	4,00
VFn1	0,25	0,25	0,50	0,50	0,50	0,25	1,00	1,00	0,75	0,75
VFn2	1,00	0,44	0,88	0,88	0,81	0,75	1,00	1,00	0,75	0,75
VFn3	0,50	0,50	0,75	0,75	0,75	1,00	1,00	1,00	0,50	0,75
VFn4	0,50	0,50	0,50	0,50	0,50	0,75	0,75	0,75	0,50	0,75
VFn5	0,25	0,50	0,25	0,25	0,25	0,25	0,25	0,50	0,25	1,00
VFn6	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,25	0,75	0,00	0,00
VTr	1,00	3,75	3,00	2,25	3,50	2,25	3,50	5,25	2,25	2,25
VTr1	0,00	0,75	0,75	0,00	0,00	0,00	0,75	0,75	0,00	0,00
VTr2	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
VTr3	0,25	0,50	0,50	0,50	0,50	0,50	0,50	0,50	0,50	0,50
VTr4	0,00	0,50	0,00	0,00	0,50	0,00	0,00	0,50	0,00	0,00
VTr5	0,25	0,25	0,25	0,25	0,25	0,25	0,50	0,50	0,25	0,00
VTr6	0,00	0,50	0,25	0,25	0,50	0,25	0,25	0,75	0,25	0,00
VTr7	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,50	0,00	0,00
VTr8	0,25	0,75	0,75	0,75	1,00	0,75	0,50	0,75	0,75	0,75
VTr9	0,25	0,50	0,50	0,50	0,75	0,50	1,00	1,00	0,50	1,00

Извор: Аутор

На наредној слици (Слика 145) приказано је рангирање природних локалитета који се налазе на територији општине Горњи Милановац према главним вредностима.

Слика 145. Рангирање природних локалитета према главним вредностима (MV) – општина Горњи Милановац

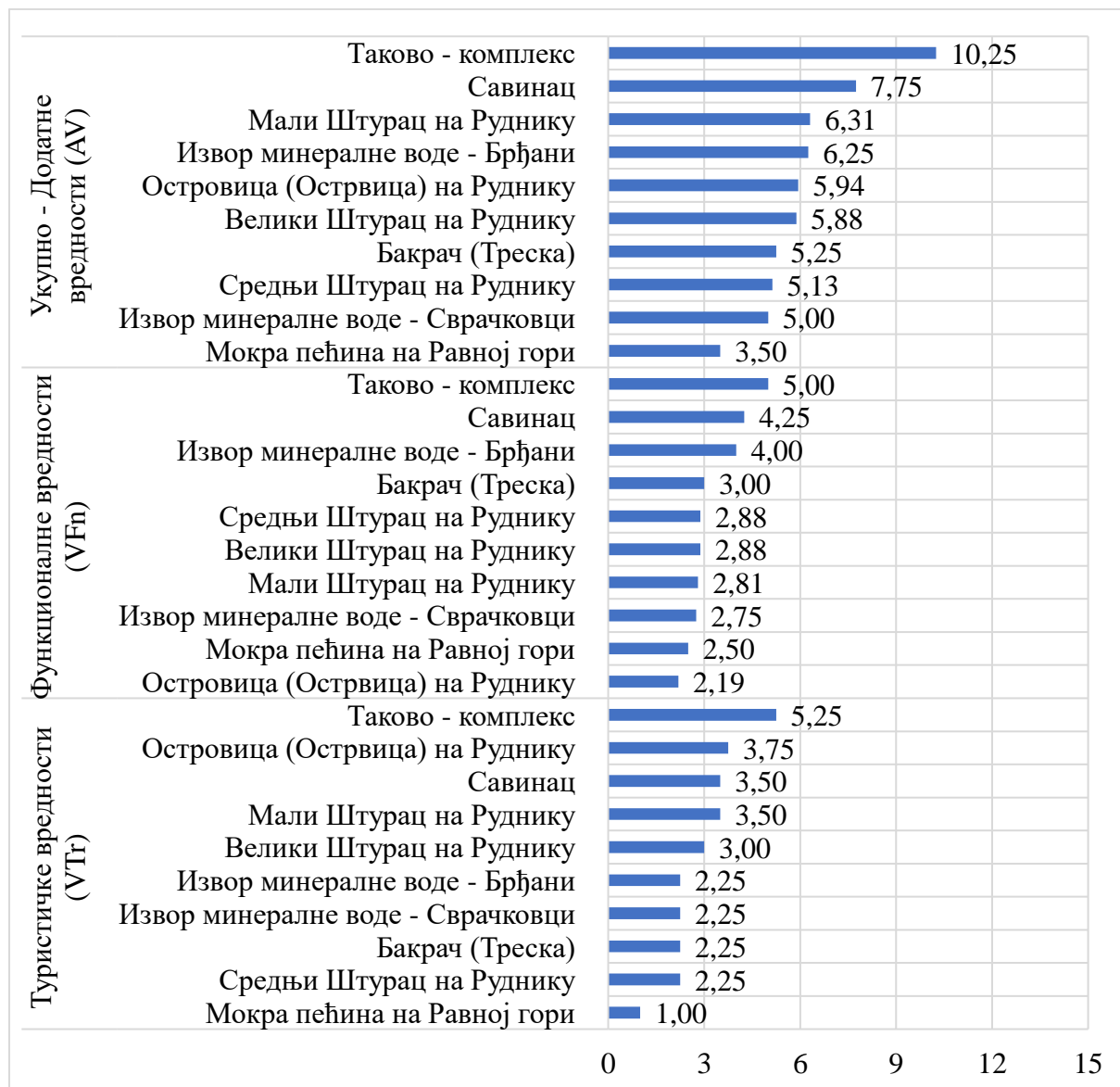
Извор: Аутор

Најзначајнији природни локалитет са аспекта научне вредности је Острвица (Острвица) на Руднику. У оквиру естетике издвајају се Таково – комплекс и Мали Штурац на Руднику. По критеријуму вредности заштите најважнији природни локалитет је Велики

Штурац на Руднику. Таково – комплекс и Острвица (Острвица) на Руднику су најбоље позиционирани природни локалитети према укупним главним вредностима.

На наредној слици (Слика 146) приказано је рангирање природних локалитета који се налазе на територији општине Горњи Милановац према додатним вредностима.

Слика 146. Рангирање природних локалитета према додатним вредностима (AV) – општина Горњи Милановац

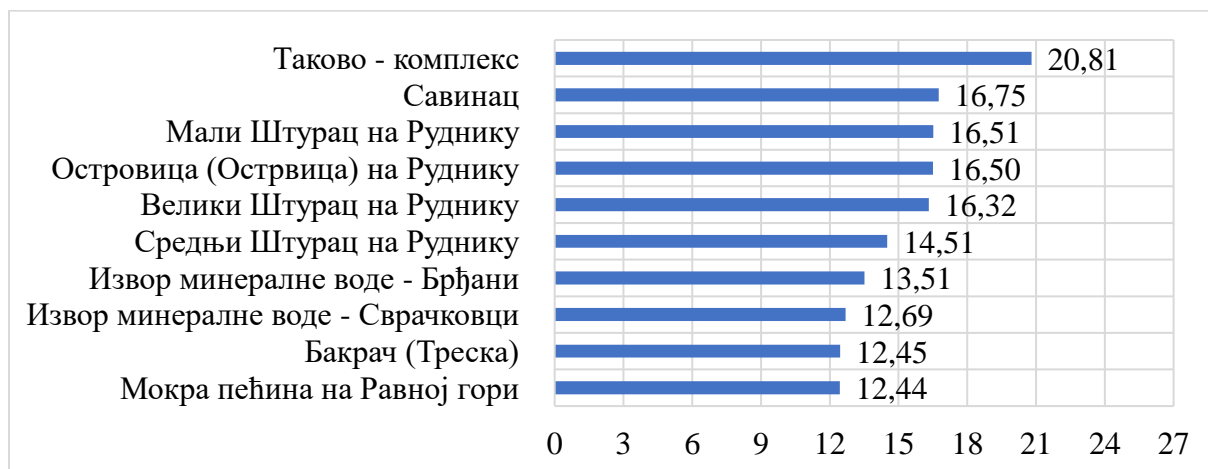

Извор: Аутор

Најзначајнији природни локалитет са аспекта функционалне и туристичке вредности је Таково - комплекс. Таково – комплекс је најбоље позиционирани природни локалитет према укупним додатним вредностима.

На наредној слици (Слика 147) приказано је рангирање природних локалитета који се налазе на територији општине Горњи Милановац према укупној вредности.

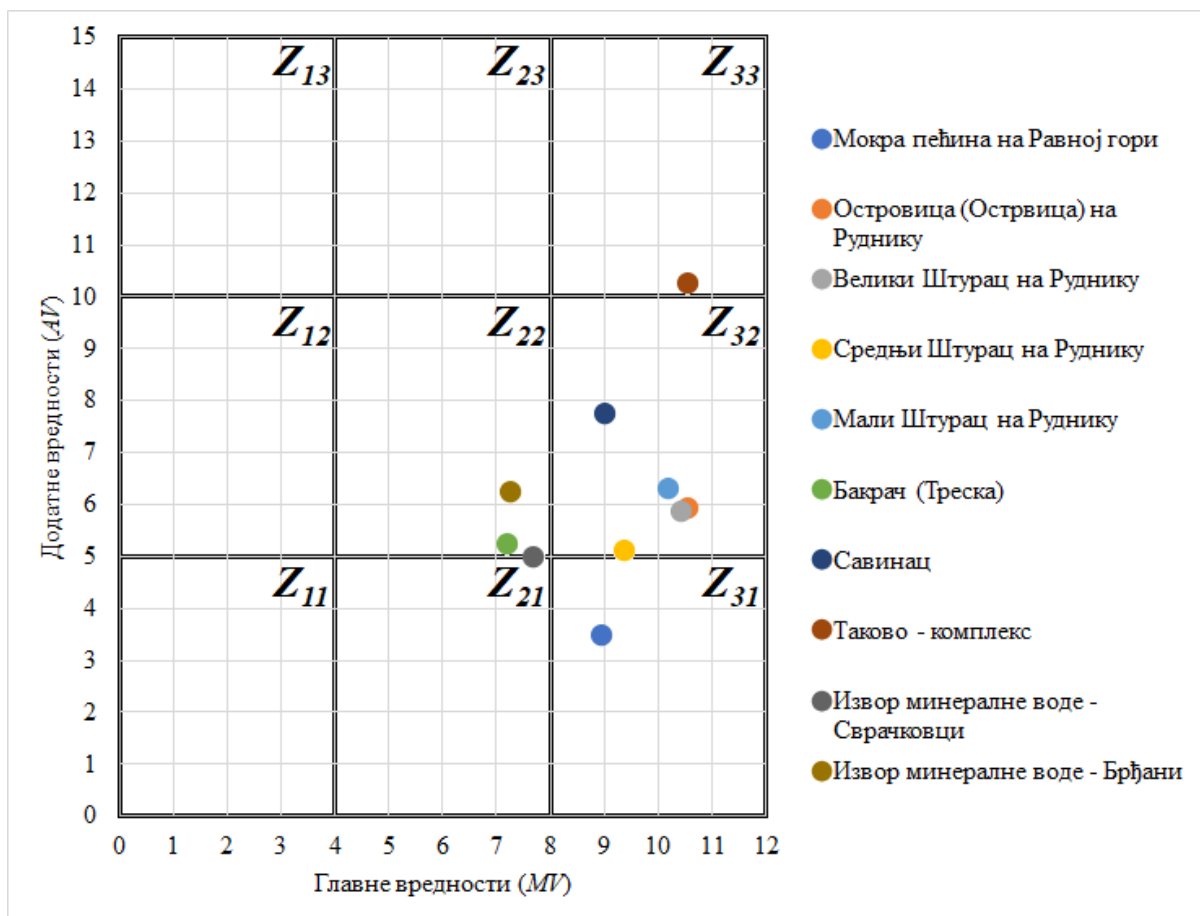
Слика 147. Рангирање природних локалитета према укупним вредностима – општина Горњи Милановац

Извор: Аутор

Као што се на претходној слици може видети, природни локалитет који има највећу укупну вредност је Таково – комплекс. На наредној слици (Слика 148) је приказано позиционирање природних локалитета који се налазе на територији општине Горњи Милановац у односу на главне и додатне вредности.

Слика 148. Позиционирање природних локалитета у односу на главне и додатне вредности – општина Горњи Милановац

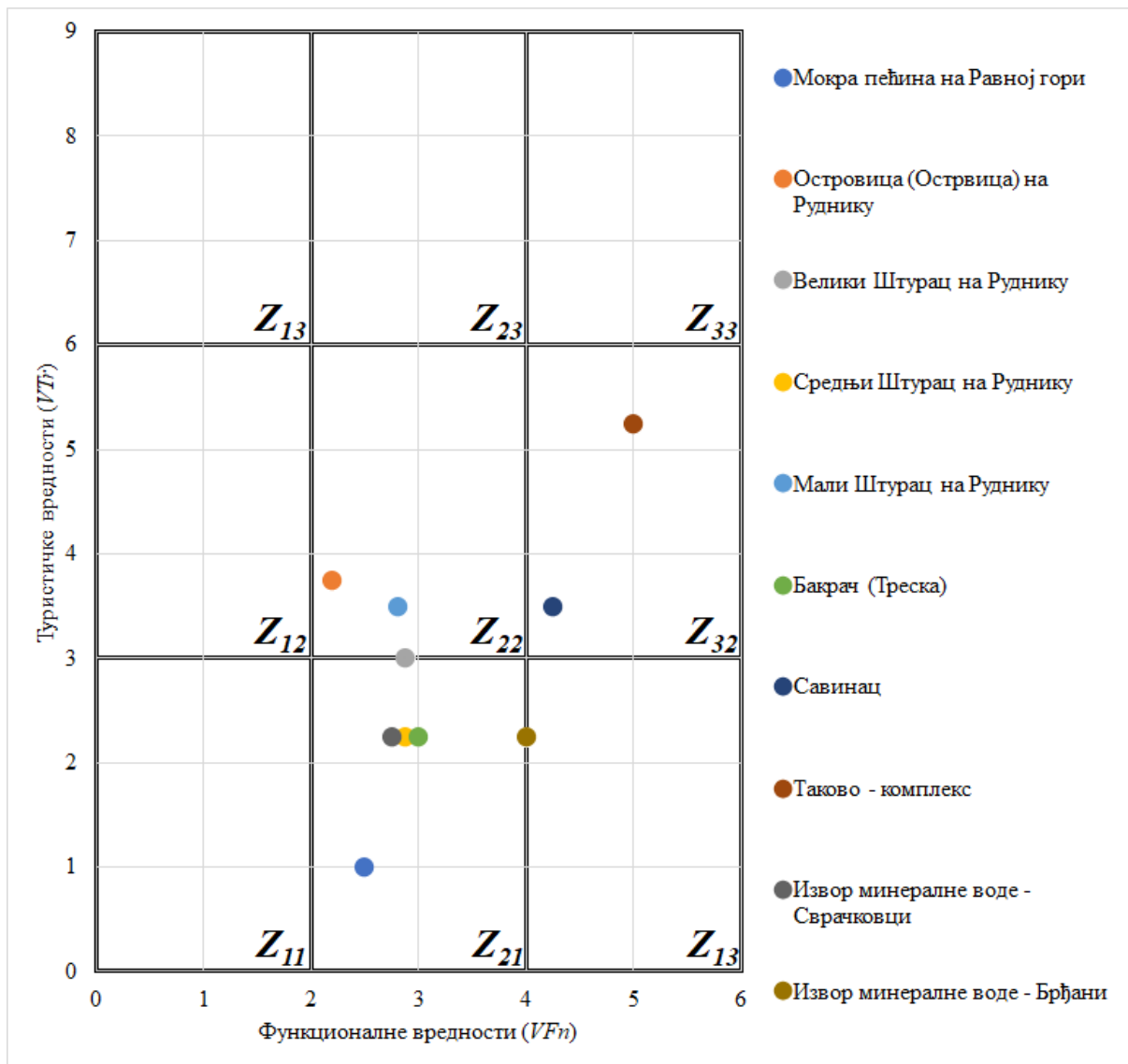

Извор: Аутор

Половина природних локалитета се налази у пољу Z_{32} , што указује на висок ниво главних и средњи ниво додатних вредности. Само три природна локалитета не припада категорији високих, већ средњих главних вредности. Један природни локалитет има високу додатну вредност, седам средњу, један је на граници средње и ниске, а један има ниску вредност.

На наредној слици (Слика 149) је приказано позиционирање природних локалитета који се налазе на територији општине Горњи Милановац у односу на функционалне и туристичке вредности.

Слика 149. Позиционирање природних локалитета у односу на функционалне и туристичке вредности – општина Горњи Милановац

Извор: Аутор

Највећи број природних локалитета (четири) се налази у пољу Z₂₁ (и два на граници), што указује на средњи ниво функционалних и низак ниво туристичких вредности. Седам природних локалитета припада категорији средњих функционалних вредности, један је на граници средње и високе, а два имају високу вредност. Половина природних локалитета има ниску туристичку вредност, један је на граници између ниске и средње, а четири имају средњу вредност.

4.1.5. Моравички управни округ

Резултати валоризације природних локалитета су, поред њиховог приказа по локалним самоуправама, представљени и у целини – на нивоу Моравичког управног округа. Сви природни локалитети су компаративно сагледани, како би се указало на најзначајније.

У циљу добијања додатних показатеља стања у области туризма заснованог на природним ресурсима, утврђене су и просечне вредности по локалним самоуправама,

али и у Моравичком управном округу као целини. У наредној табели (Табела 156) дат је приказ просечних оцена природних локалитета са територије Моравичког управног округа.

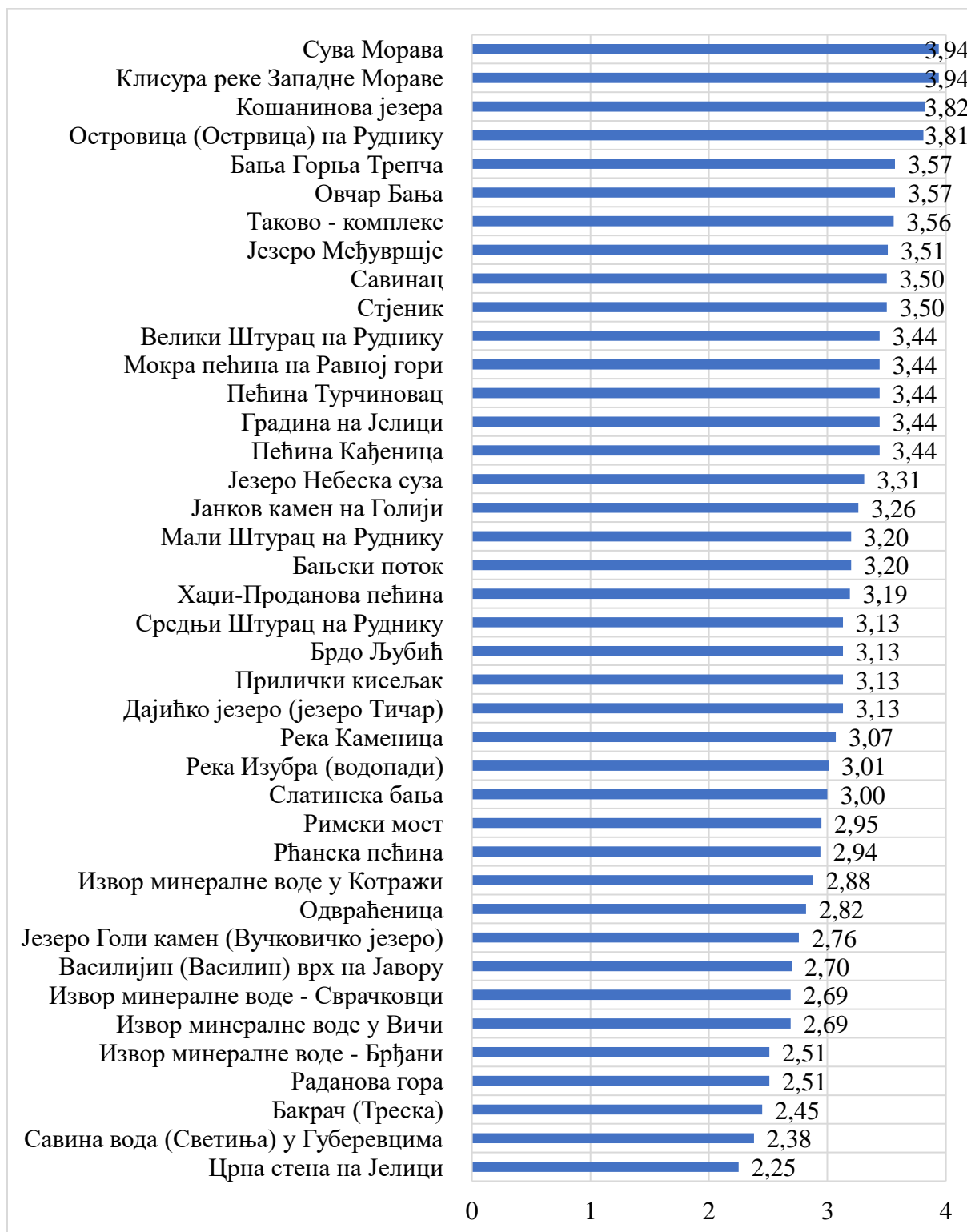
Табела 156. Валоризација природних локалитета са територије Моравичког управног округа (просечне вредности)

	Ивањица	Лучани	Чачак	Горњи Милановац	Моравички управни округ
<i>GAM</i>	15,83	15,11	18,69	15,25	16,22
<i>MV</i>	9,41	8,50	9,67	9,12	9,17
<i>VSE</i>	3,13	2,85	3,47	3,17	3,16
<i>VSE1</i>	0,53	0,44	0,64	0,54	0,54
<i>VSE2</i>	0,68	0,70	0,87	0,80	0,76
<i>VSE3</i>	0,95	0,75	0,96	0,87	0,88
<i>VSE4</i>	0,97	0,96	1,00	0,97	0,97
<i>VSA</i>	2,95	2,70	3,30	3,03	2,99
<i>VSA1</i>	0,40	0,50	0,63	0,60	0,53
<i>VSA2</i>	0,60	0,35	0,70	0,55	0,55
<i>VSA3</i>	0,95	0,85	0,98	0,88	0,91
<i>VSA4</i>	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
<i>VPr</i>	3,33	2,95	2,90	2,93	3,03
<i>VPr1</i>	0,93	0,95	0,83	0,93	0,91
<i>VPr2</i>	0,78	0,38	0,38	0,30	0,46
<i>VPr3</i>	0,70	0,75	0,73	0,75	0,73
<i>VPr4</i>	0,93	0,88	0,98	0,95	0,93
<i>AV</i>	6,43	6,61	9,03	6,13	7,05
<i>VFn</i>	3,00	3,46	4,28	3,23	3,49
<i>VFn1</i>	0,73	0,65	0,80	0,58	0,69
<i>VFn2</i>	0,93	0,91	1,00	0,83	0,92
<i>VFn3</i>	0,55	0,80	0,93	0,75	0,76
<i>VFn4</i>	0,38	0,70	0,80	0,60	0,62
<i>VFn5</i>	0,40	0,35	0,55	0,38	0,42
<i>VFn6</i>	0,03	0,05	0,20	0,10	0,09
<i>VTr</i>	3,43	3,15	4,75	2,90	3,56
<i>VTr1</i>	0,65	0,38	0,55	0,30	0,47
<i>VTr2</i>	0,63	0,30	0,63	0,00	0,39
<i>VTr3</i>	0,30	0,58	0,70	0,48	0,51
<i>VTr4</i>	0,28	0,08	0,20	0,15	0,18
<i>VTr5</i>	0,38	0,15	0,50	0,28	0,33
<i>VTr6</i>	0,28	0,23	0,35	0,30	0,29
<i>VTr7</i>	0,05	0,00	0,23	0,05	0,08
<i>VTr8</i>	0,43	0,70	0,73	0,70	0,64
<i>VTr9</i>	0,45	0,75	0,88	0,65	0,68

Извор: Аутор

На наредној слици (Слика 150) приказано је рангирање природних локалитета који се налазе на територији Моравичког управног округа према научној вредности.

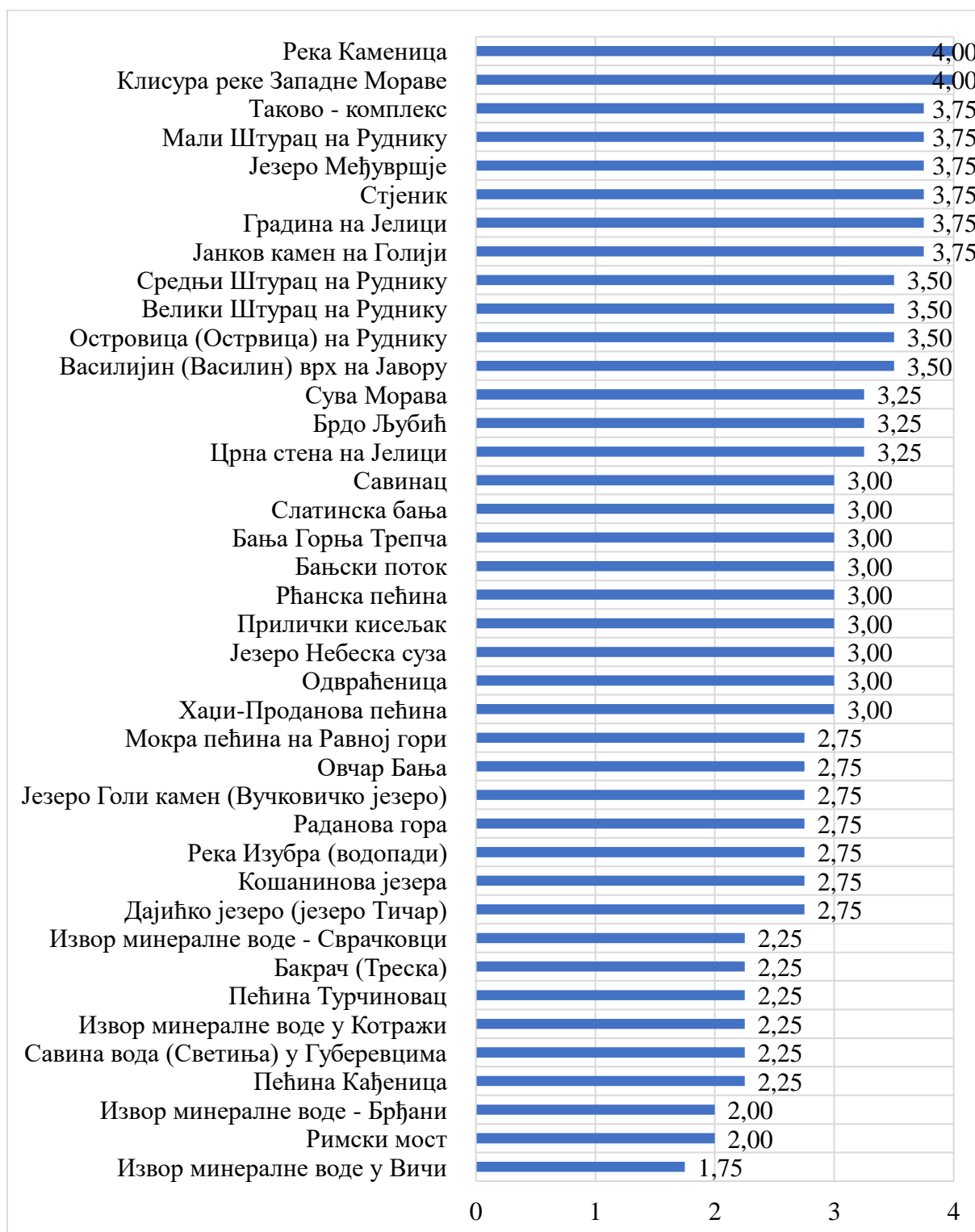
Слика 150. Рангирање природних локалитета према научној/едукативној вредности (VSE) – Моравички управни округ

Извор: Аутор

На наредној слици (Слика 151) приказано је рангирање природних локалитета који се налазе на територији Моравичког управног округа према естетској вредности.

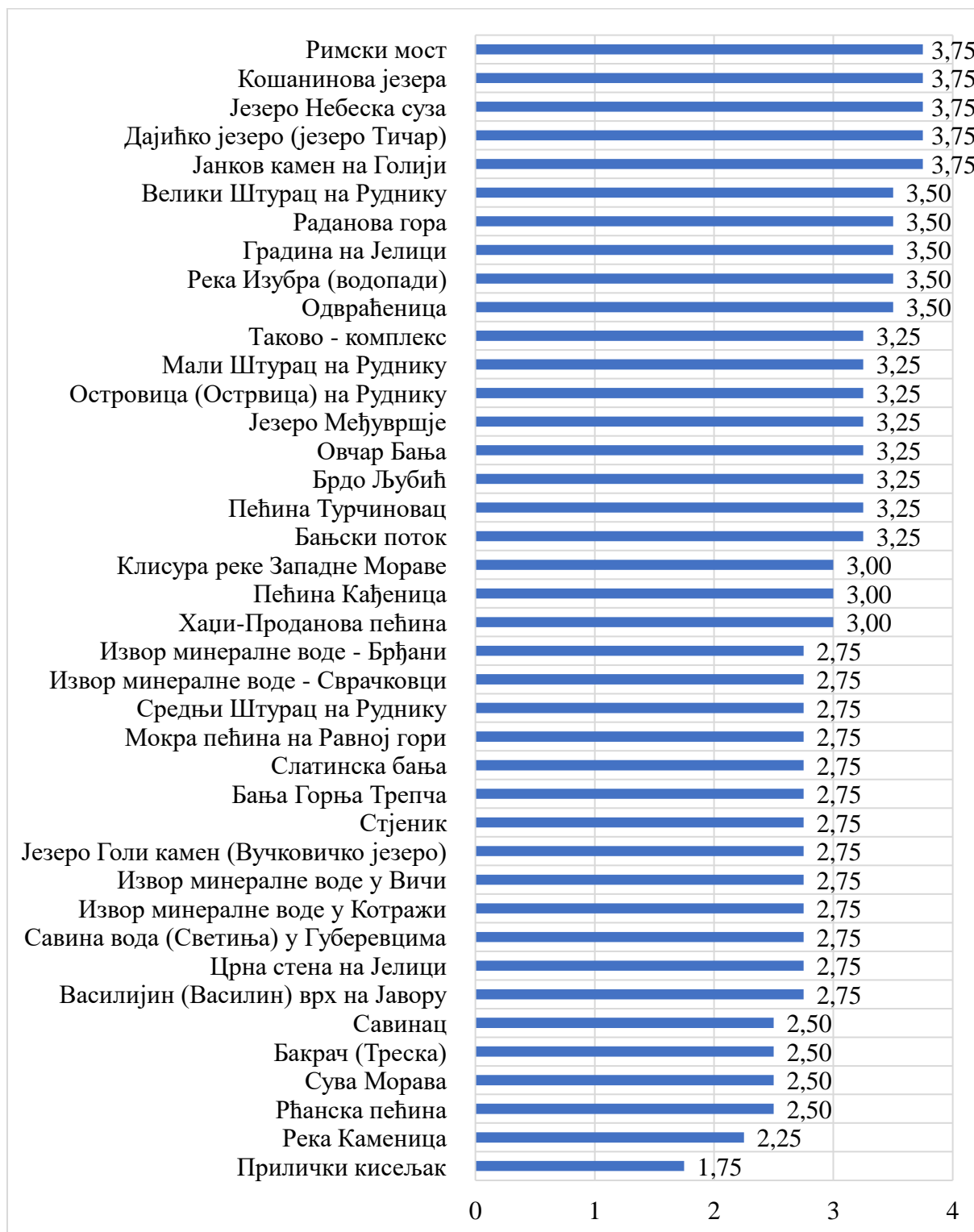
Слика 151. Рангирање природних локалитета према сценској/естетској вредности (VSA)
– Моравички управни округ

Извор: Аутор

На наредној слици (Слика 152) приказано је рангирање природних локалитета који се налазе на територији Моравичког управног округа према вредности заштите.

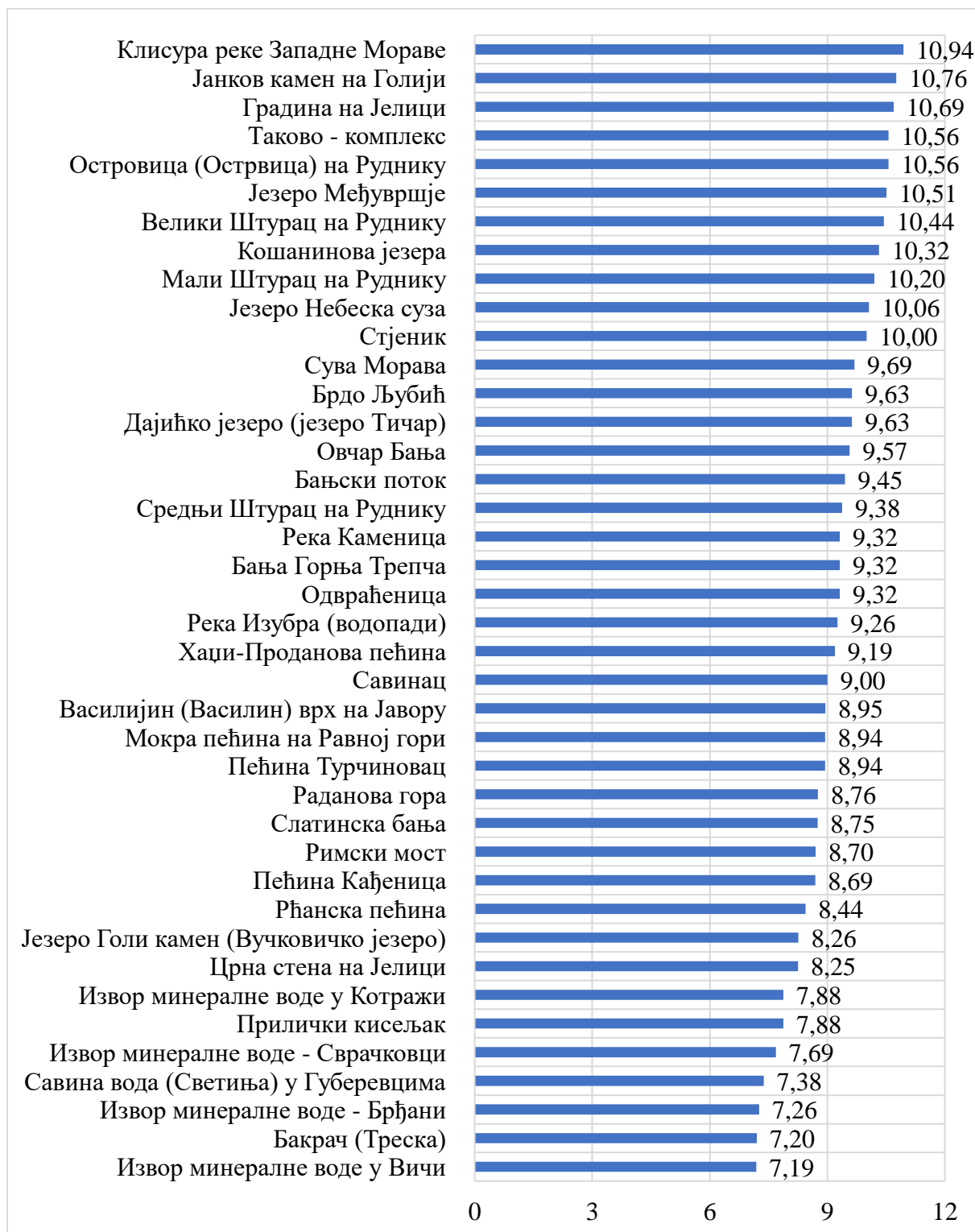
Слика 152. Рангирање природних локалитета према вредности заштите (VPr) – Моравички управни округ

Извор: Аутор

На наредној слици (Слика 153) приказано је рангирање природних локалитета који се налазе на територији Моравичког управног округа према укупним главним вредностима.

Слика 153. Рангирање природних локалитета према главним вредностима (MV) – Моравички управни округ

Извор: Аутор

Најзначајнији природни локалитети са аспекта научне вредности су Сува Морава и клисура реке Западне Мораве. У оквиру естетике издвајају се река Каменица и клисура реке Западне Мораве. Према критеријуму вредности заштите најважнији природни локалитети се налазе на подручју Голије – Римски мост, голијска језера (Кошанинова,

Небеска суза и Дајићко) и Јанков камен на Голији. Клисура реке Западне Мораве је најбоље позиционирани природни локалитет према укупним главним вредностима.

На наредној слици (Слика 154) приказано је рангирање локалних самоуправа према главним вредностима природних локалитета и позиција у односу на просек округа.

Слика 154. Рангирање локалних самоуправа према главним вредностима (MV) природних локалитета

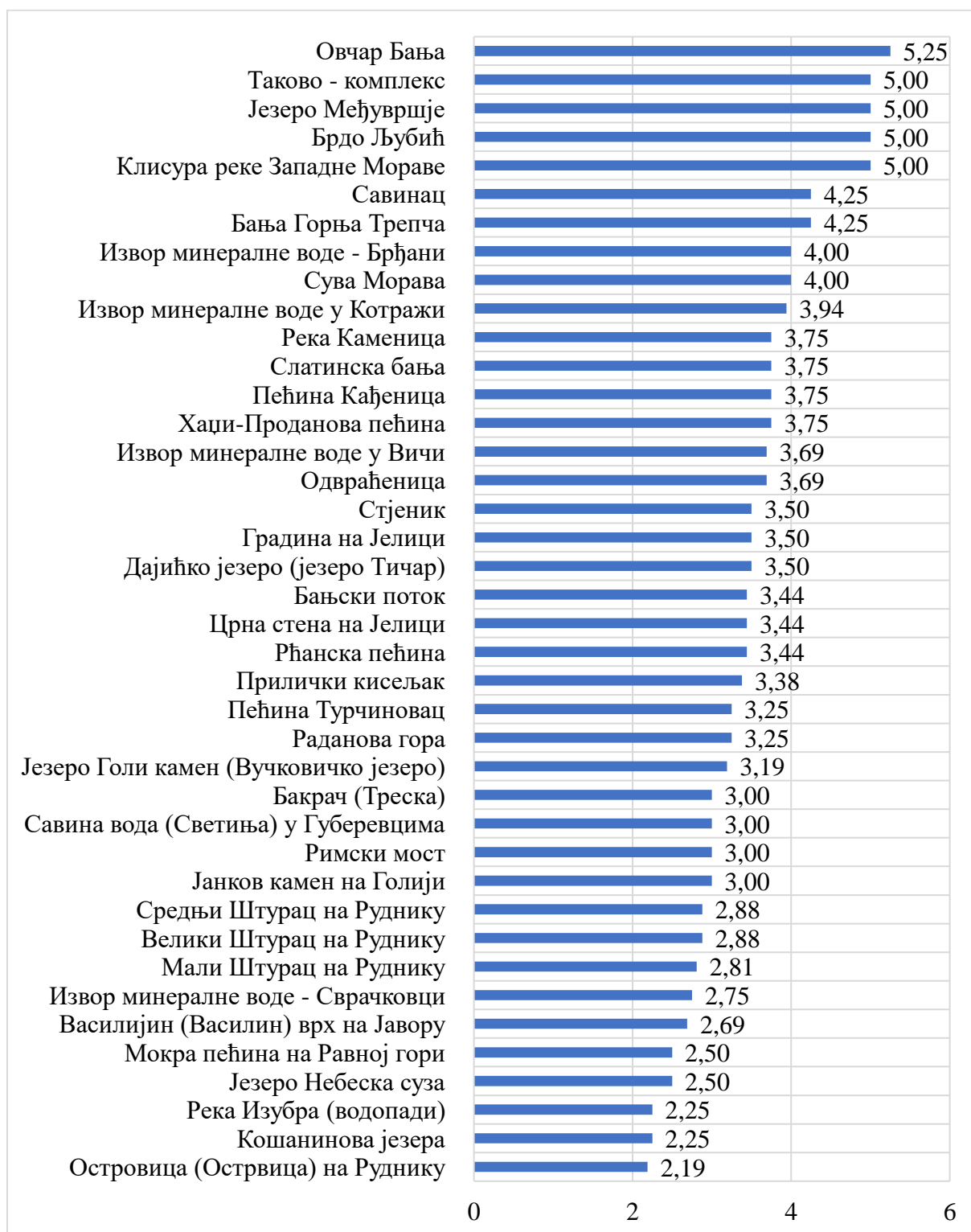

Извор: Аутор

Најзначајнија локална самоуправа са аспекта научних, естетских, као и укупних главних вредности природних локалитета је град Чачак. У наведеним категоријама најлошије је позиционирана општина Лучани. Према критеријуму заштите природних локалитета највише вредности има општина Ивањица, а најниже град Чачак.

На наредној слици (Слика 155) приказано је рангирање природних локалитета који се налазе на територији Моравичког управног округа према функционалним вредностима.

Слика 155. Рангирање природних локалитета према главним вредностима (VF_n) – Моравички управни округ

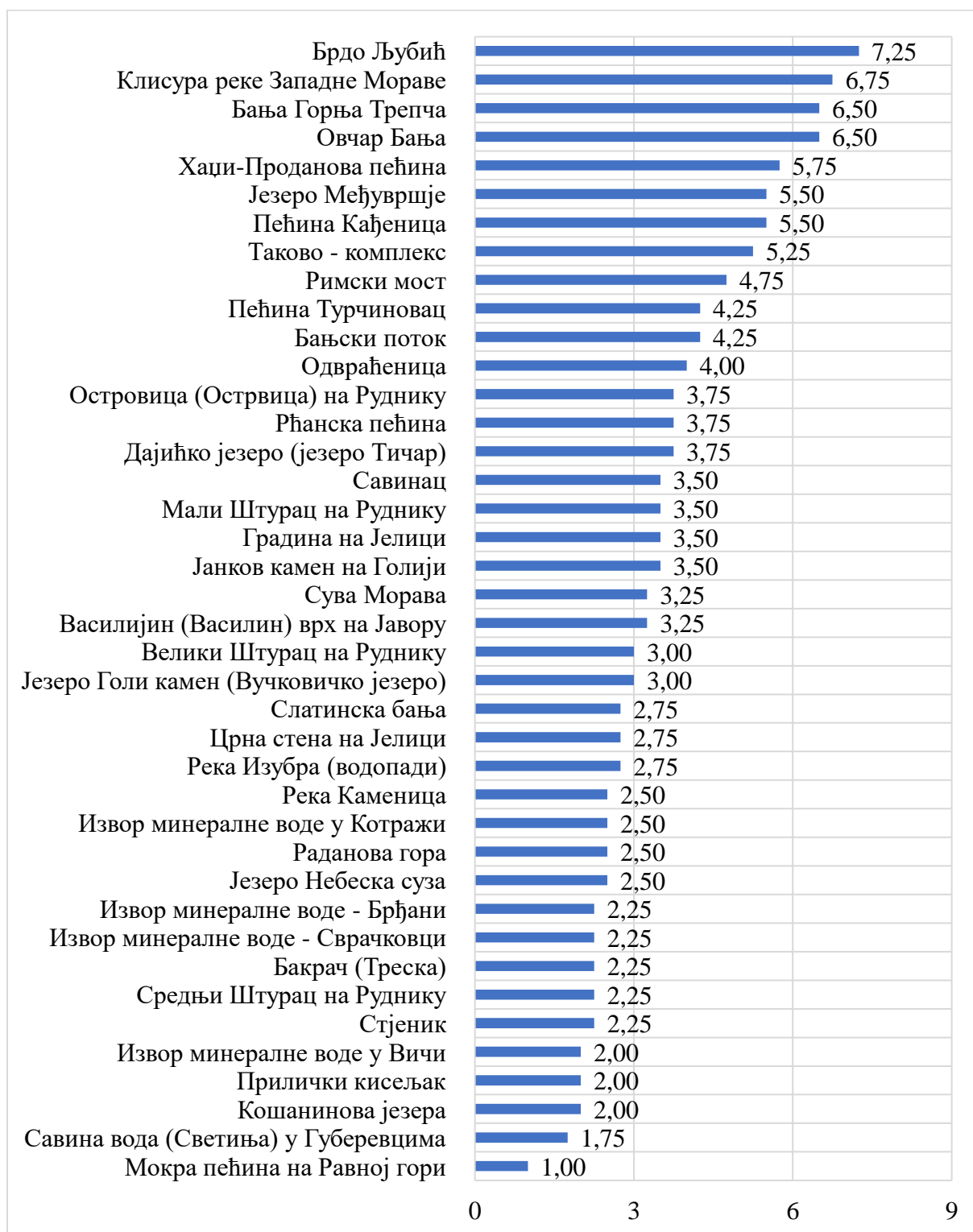

Извор: Аутор

На наредној слици (Слика 156) приказано је рангирање природних локалитета који се налазе на територији Моравичког управног округа према туристичким вредностима.

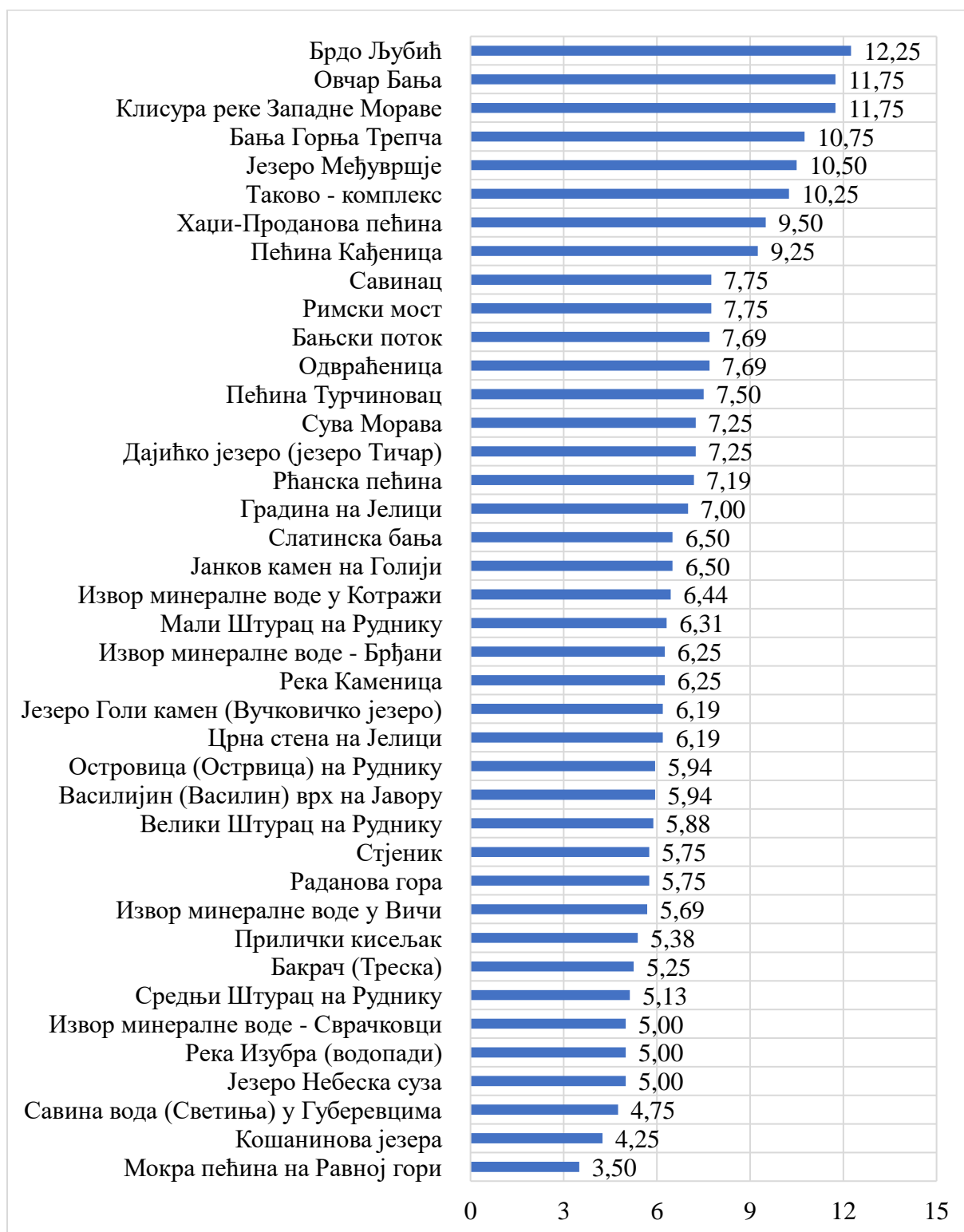
Слика 156. Рангирање природних локалитета према главним вредностима (VTr) – Моравички управни округ

Извор: Аутор

На наредној слици (Слика 157) приказано је рангирање природних локалитета који се налазе на територији Моравичког управног округа према укупним додатним вредностима.

Слика 157. Рангирање природних локалитета према додатним вредностима (AV) – Моравички управни округ

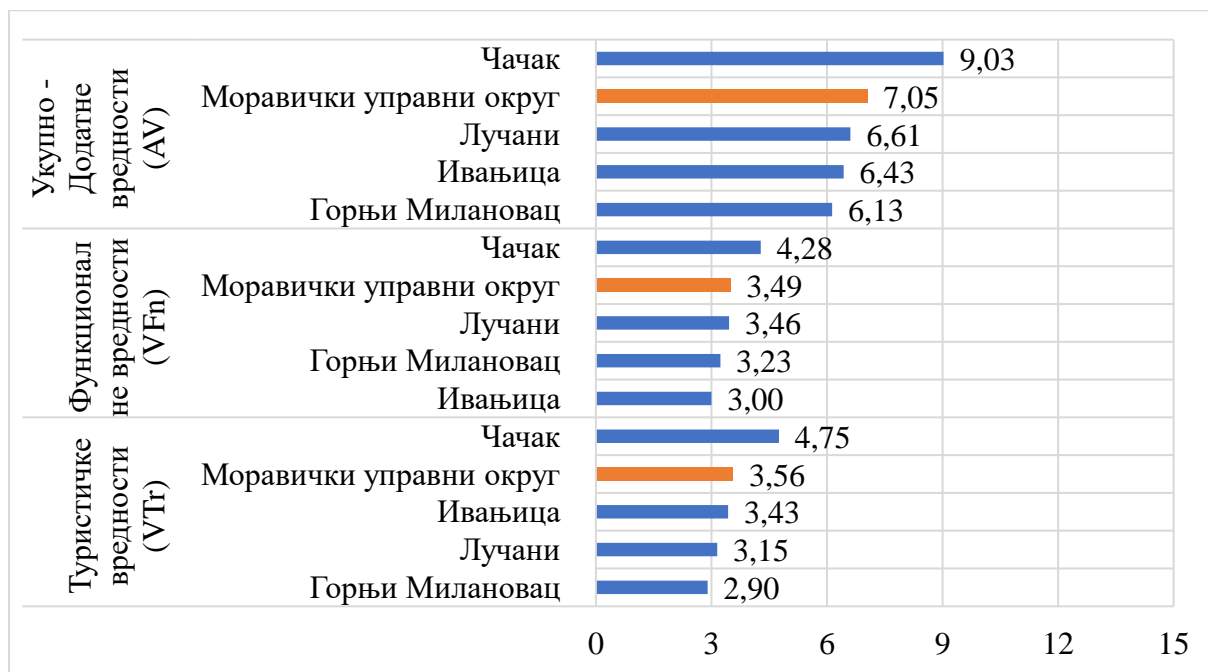

Извор: Аутор

Најзначајнији природни локалитет са аспекта функционалне вредности је Овчар Бања. Брдо Љубић је најбоље позиционирани природни локалитет према туристичким и укупним додатним вредностима.

На наредној слици (Слика 158) приказано је рангирање локалних самоуправа према додатним вредностима природних локалитета и позиција у односу на просек округа.

Слика 158. Рангирање локалних самоуправа према додатним вредностима (AV) природних локалитета

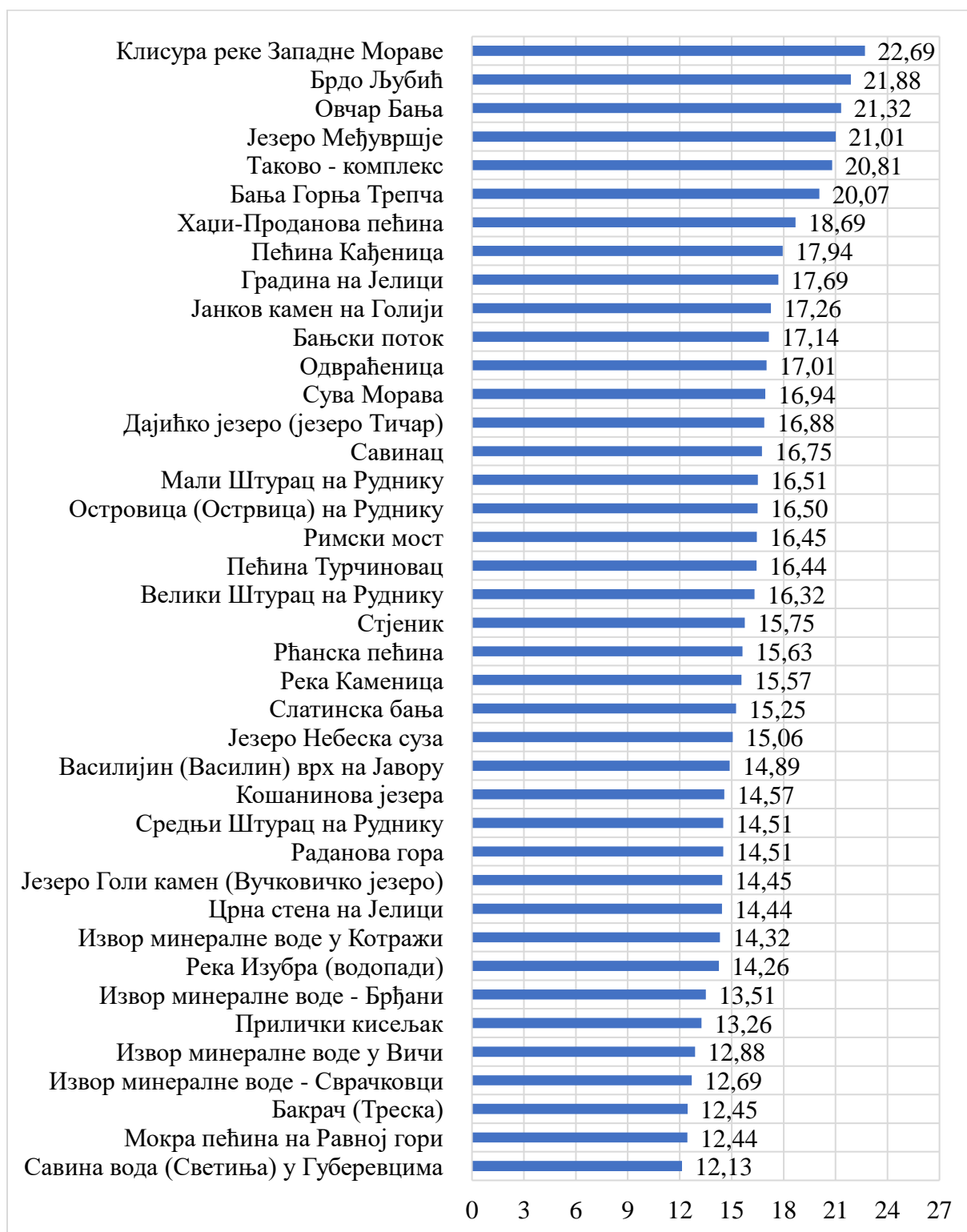

Извор: Аутор

Најзначајнија локална самоуправа са аспекта функционалних, туристичких, као и укупних додатних вредности природних локалитета је град Чачак. У категорији функционалних вредности најлошије је позиционирана општина Ивањица. Општина Горњи Милановац има најниже показатеље туристичких и укупних додатних вредности природних локалитета.

На наредној слици (Слика 159) приказано је рангирање природних локалитета који се налазе на територији Моравичког управног округа према укупној вредности.

Слика 159. Рангирање природних локалитета према укупној вредности – Моравички управни округ

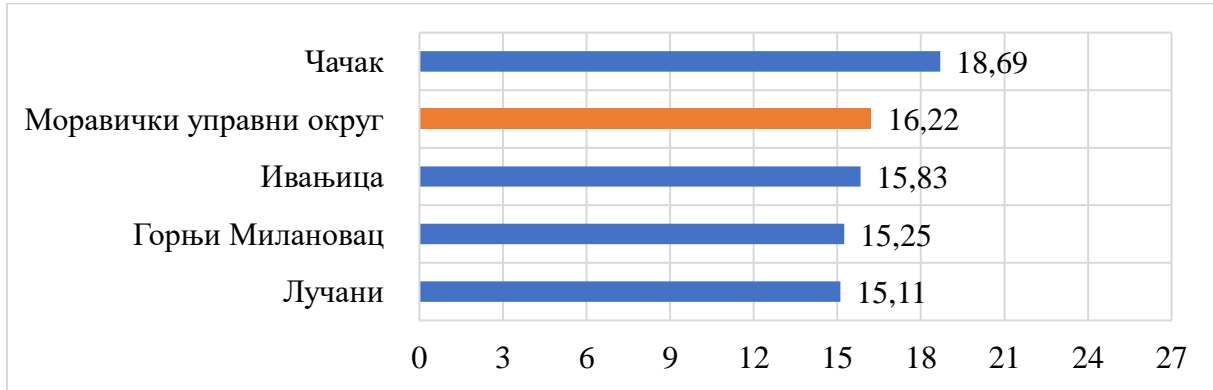

Извор: Аутор

Најзначајнији природни локалитет са аспекта укупне вредности је клисура реке Западне Мораве.

На наредној слици (Слика 160) приказано је рангирање локалних самоуправа према укупним вредностима природних локалитета и позиција у односу на просек округа.

Слика 160. Рангирање локалних самоуправа према укупним вредностима природних локалитета

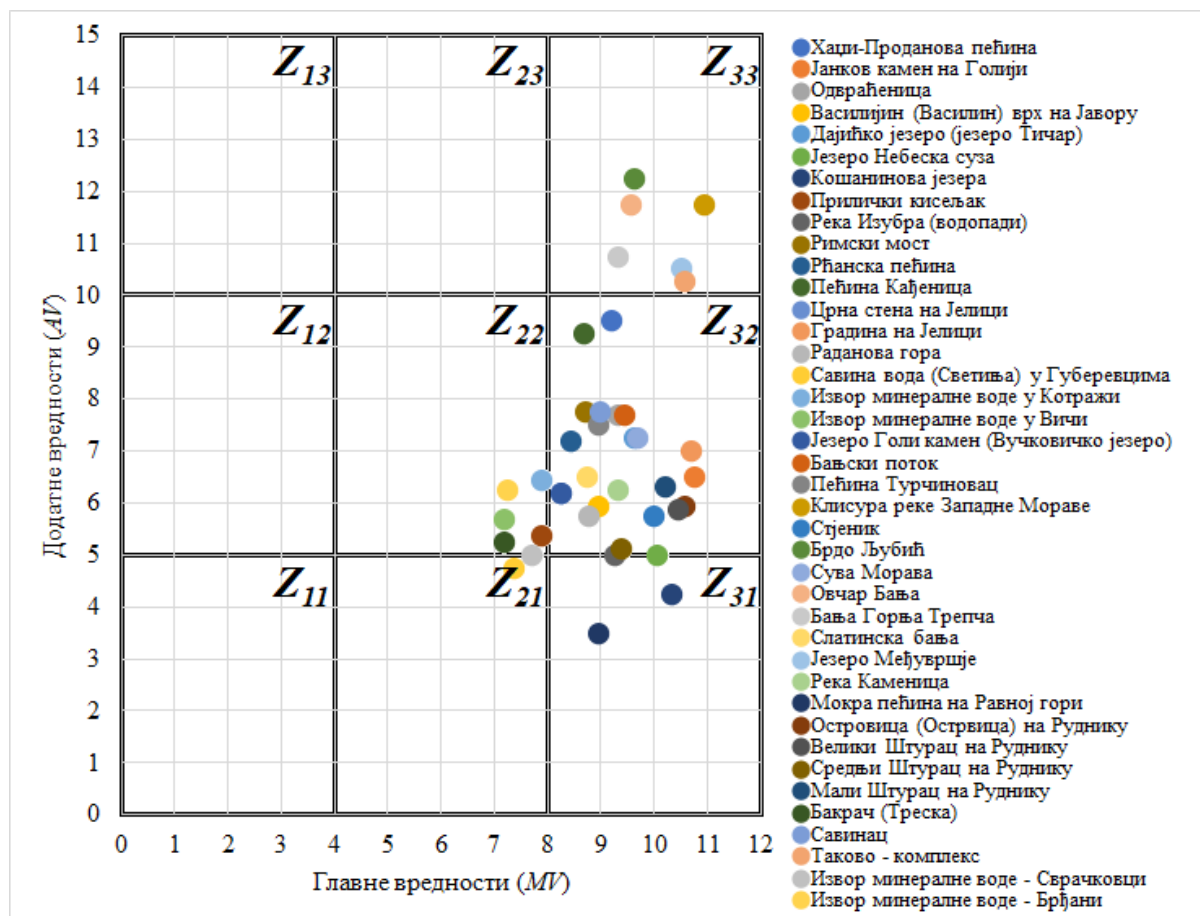

Извор: Аутор

Најзначајнија локална самоуправа са аспекта укупних вредности природних локалитета је град Чачак. Природни локалитети са територије општине Лучани имају најнижу просечну укупну вредност.

На наредној слици (Слика 161) је приказано позиционирање природних локалитета који се налазе на територији Моравичког управног округа у односу на главне и додатне вредности.

Слика 161. Позиционирање природних локалитета у односу на главне и додатне вредности – Моравички управни округ

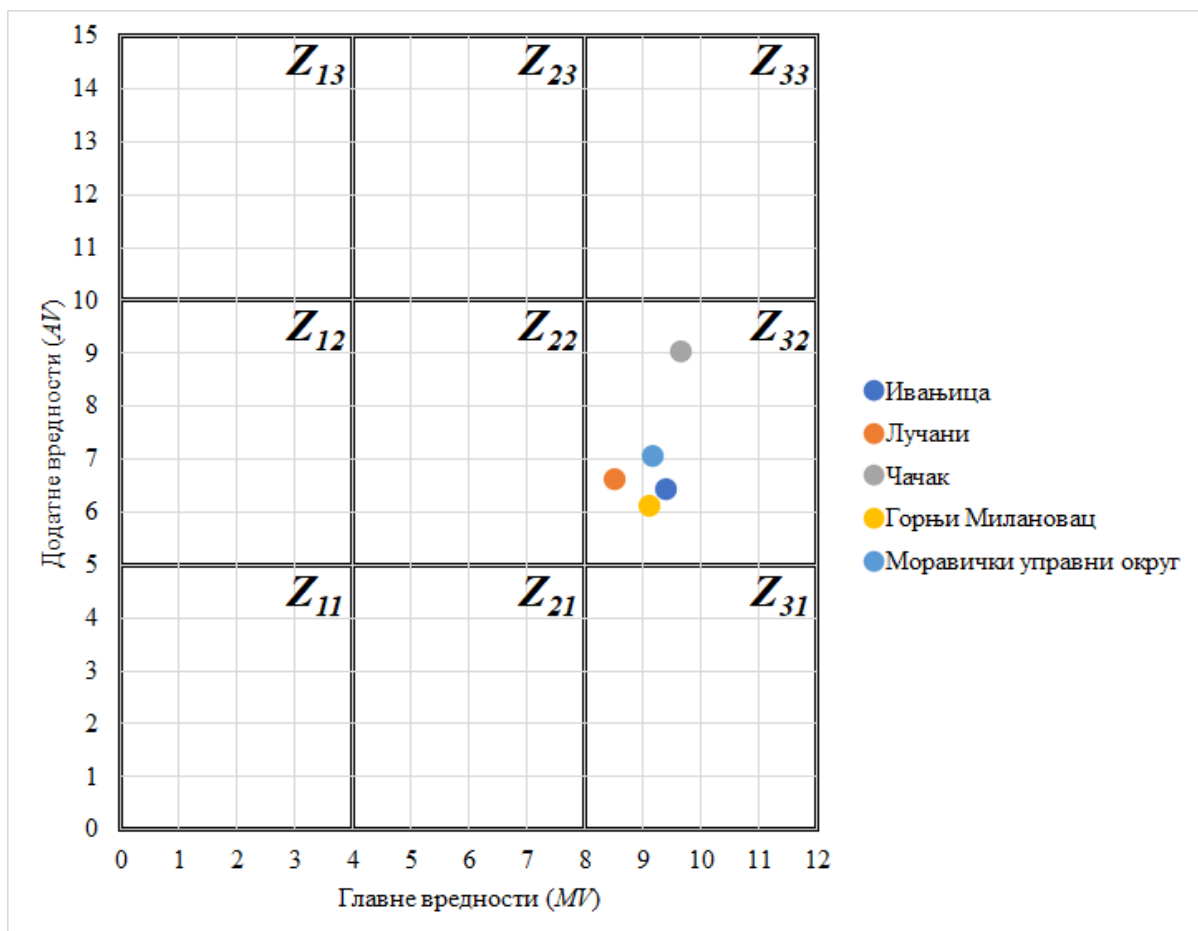

Извор: Аутор

Већина природних локалитета (23) се налази у пољу Z_{32} (и два на граници), што указује на висок ниво главних и средњи ниво додатних вредности. Природни локалитети у великом проценту имају високе главне вредности (33 природна локалитета, тј. 82,50%). Само седам природних локалитета (17,50%) не припада категорији високих, већ средњих главних вредности. Природних локалитета са ниским главним вредностима нема. Највише је заступљен средњи ниво додатних вредности природних локалитета (28 природних локалитета, тј. 70,00%). Шест природних локалитета (15,00%) има висок, а по три природна локалитета низак или ниво на граници ниских и средњих додатних вредности (по 7,50%).

На наредној слици (Слика 162) приказано је позиционирање локалних самоуправа и Моравичког управног округа у односу на главне и додатне вредности природних локалитета.

Слика 162. Позиционирање локалних самоуправа и Моравичког управног округа у односу на главне и додатне вредности природних локалитета

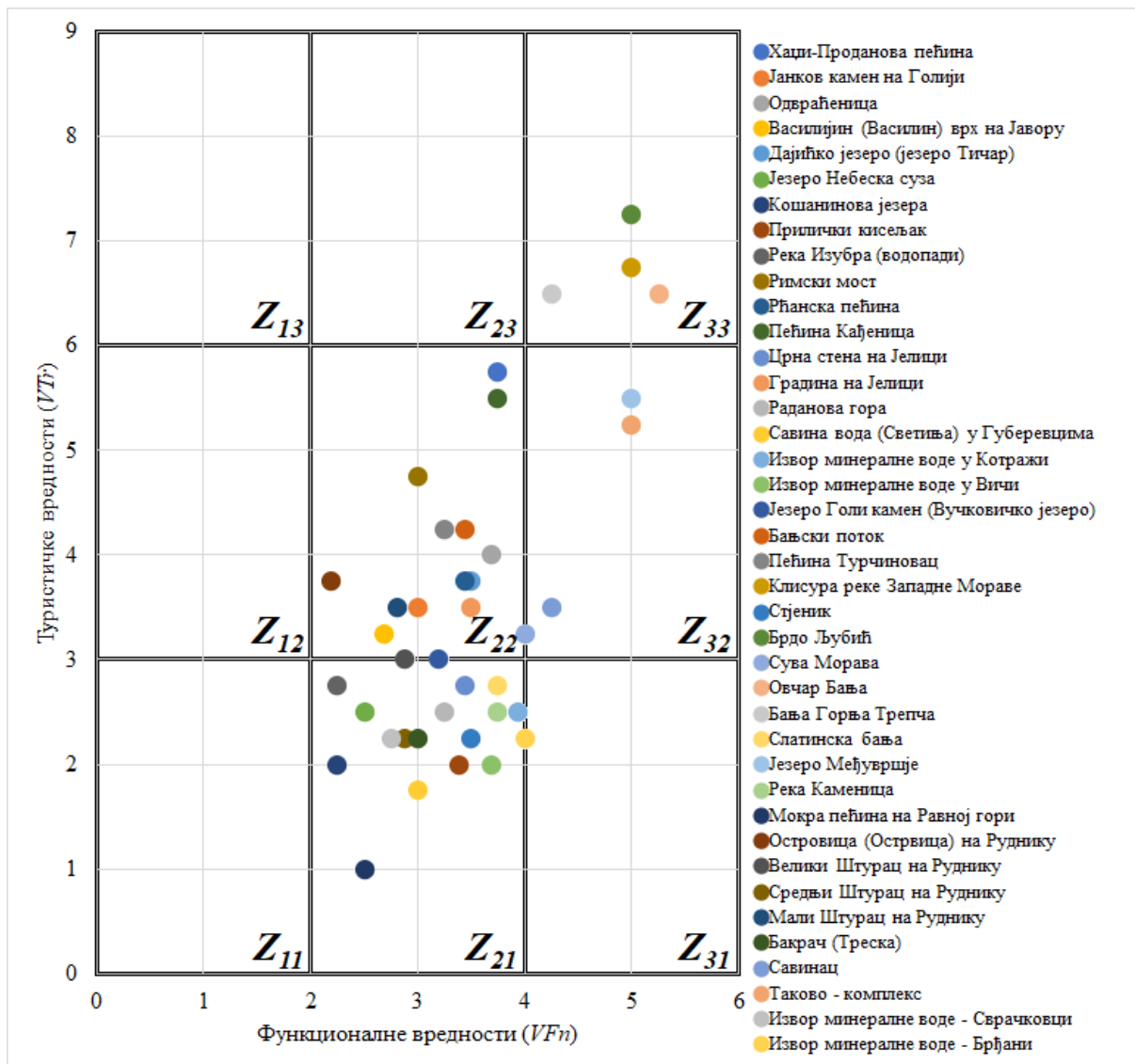
Извор: Аутор

Све локалне самоуправе, као и Моравички управни округ у целини, се налазе у пољу Z_{32} , што указује на висок ниво главних и средњи ниво додатних вредности. Стање главних вредности локалних самоуправа и Моравичког управног округа само додатно употпуњује раније представљене податке који указују на високе главне вредности природних локалитета. На основу свега наведеног, закључује се да Моравички управни округ располаже природним ресурсима, чиме је хипотеза $X_{1.1}$ потврђена.

На наредној слици (Слика 163) је приказано позиционирање природних локалитета који се налазе на територији Моравичког управног округа у односу на функционалне и туристичке вредности.

Слика 163. Позиционирање природних локалитета у односу на функционалне и туристичке вредности – Моравички управни округ

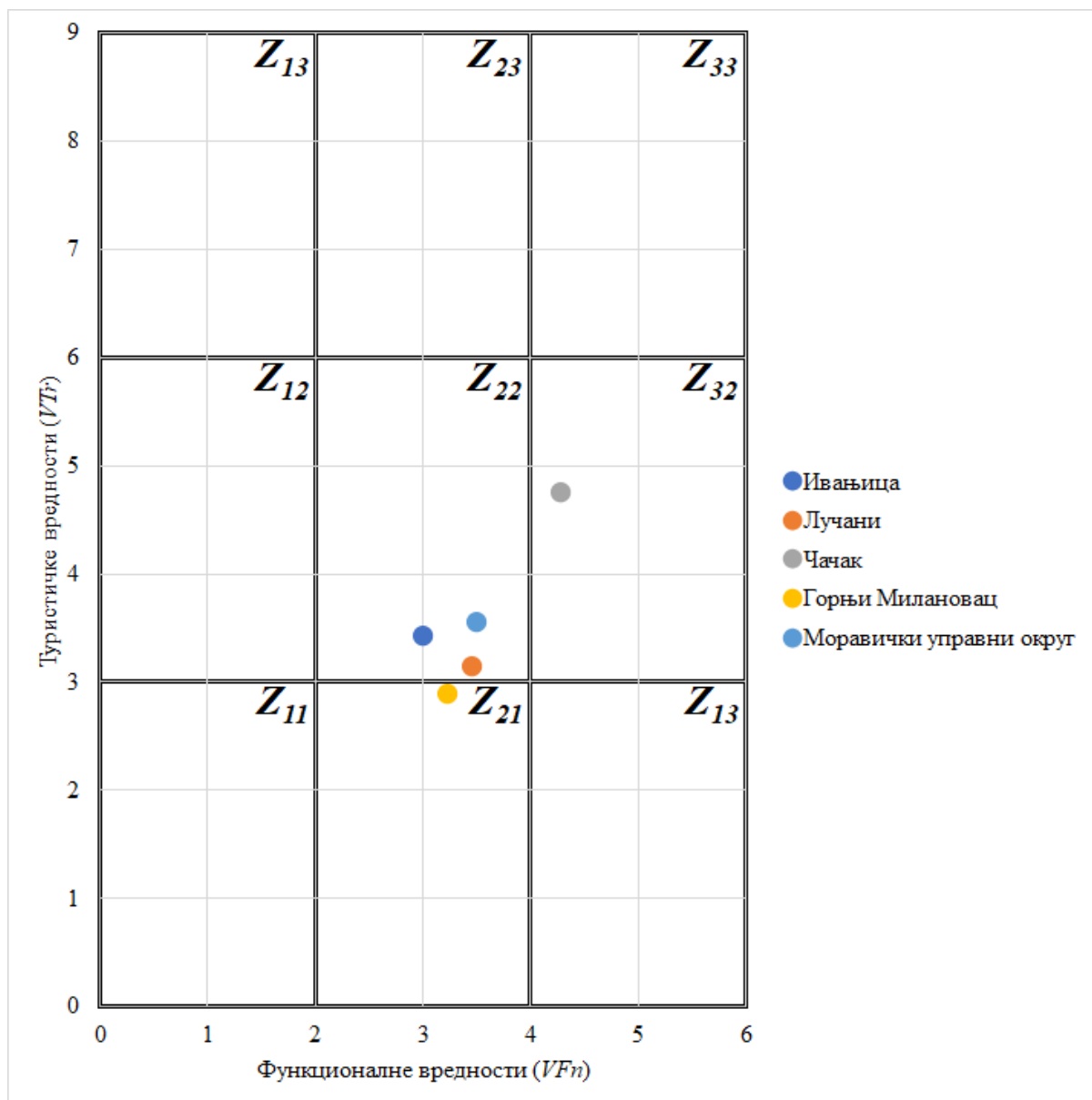

Извор: Аутор

Највећи број природних локалитета (16) се налази у пољу Z₂₁ (и три на граници), што указује на средњи ниво функционалних и низак ниво туристичких вредности. Већина природних локалитета (31 природни локалитет, тј. 77,50%) припада категорији средњих функционалних вредности, два (5,00%) су на граници средњих и високих, а седам (17,50%) имају високу функционалну вредност. Највећи број природних локалитета има или ниске или средње туристичке вредности (по 17 природних локалитета и два на граници, тј. по 42,50% и 5,00%), а четири природна локалитета (10,00%) је на високом нивоу.

На наредној слици (Слика 164) приказано је позиционирање локалних самоуправа и Моравичког управног округа у односу на функционалне и туристичке вредности природних локалитета.

Слика 164. Позиционирање локалних самоуправа и Моравичког управног округа у односу на функционалне и туристичке вредности природних локалитета

Извор: Аутор

Половина локалних самоуправа, као и Моравички управни округ у целини, се налази у пољу Z₂₂, што указује на средњи ниво функционалних и туристичких вредности. Локалне самоуправе, са изузетком града Чачка, имају у просеку средње функционалне, односно, са изузетком општине Горњи Милановац, средње туристичке вредности природних локалитета. Додатно, просечне туристичке вредности природних локалитета на нивоу Моравичког управног округа, као и већине локалним самоуправа, су испод половине укупне максимално могуће вредности, па тиме гравитирају ка граници ниске вредности (осим града Чачка – 4,75/9,00).

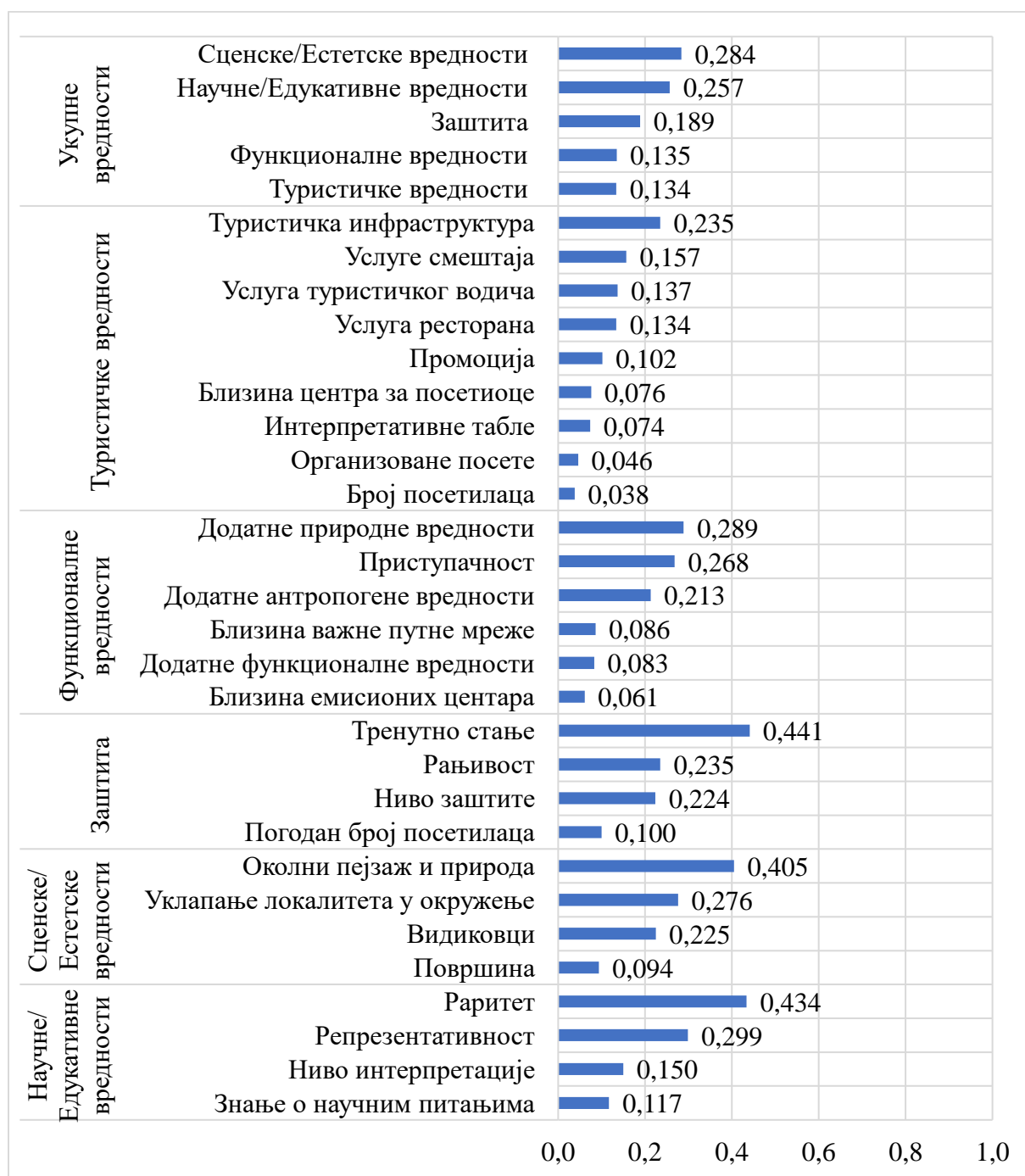
На основу наведених резултата, закључује се да природни ресурси нису искоришћени за развој туризма на територији Моравичког управног округа, чиме је хипотеза X_{1,2} доказана. Такође, може се констатовати да функционалне карактеристике дестинације дају допринос потпунијем развоју туризма заснованог на природним ресурсима.

Потенцијални допринос би могао бити још већи уколико би се поједини елементи функционалне вредности у будућности додатно унапредили. Закључује се да је хипотеза $X_{1.3}$ доказана. Доказивањем хипотеза $X_{1.1}$, $X_{1.2}$ и $X_{1.3}$, потврђује се хипотеза X_1 – „Природни ресурси имају потенцијал за развој туризма на територији Моравичког управног округа”.

4.1.6. Рангирање природних локалитета према мишљењу туриста

Као што је у опису истраживања наведено, након што су извршена израчунавања значаја критеријума у сваком валидном одговору, утврђена је њихова просечна вредност (заокружено на три децимале). Преглед просечних вредности значајности критеријума дат је на наредној слици (Слика 165).

Слика 165. Тежински коефицијенти критеријума

Извор: Аутор

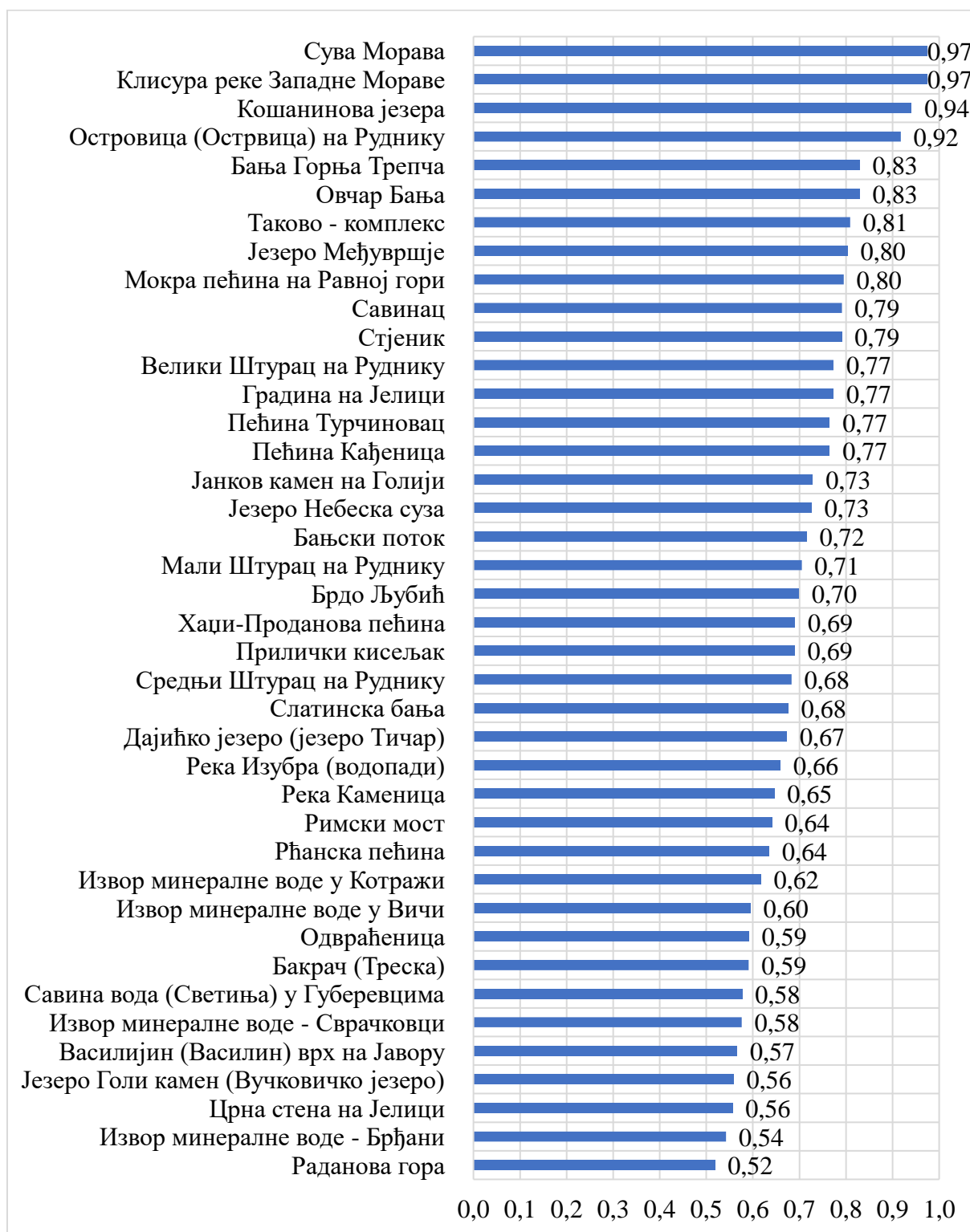
Значај критеријума може бити представљен и процентуално множењем наведених тежинских коефицијената бројем 100. Најзначајнији елемент научних вредности је раритет, естетике околни пејзаж и природа, а заштите тренутно стање са учешћем већим од 40%. За разлику од наведених група поређења, у функционалним и туристичким вредностима ниједан критеријум се не одликује ни приближно сличним нивоом значаја. Разлог за то би могао да буде већи број елемената који се пореде, као и уједначенија важност појединих критеријума. Међу функционалним вредностима три критеријума показују већу важност – додатне природне вредности, пристапачност и додатне антропогене вредности. Туристичка инфраструктура је критеријум са највећим

тежинским коефицијентом у домену туристичких вредности. Међу индикаторима, према мишљењу туриста водећу позицију заузима естетика, а потом научна вредност.

Полазећи од потребе за истицањем почетне једнакости свих индикатора, која ће потом бити коригована у складу са утврђеним значајем добијеним применом *AHP*, максимална могућа вредност сваког од пет индикатора је посматрана као 1, а укупна максимална могућа вредност као 5. У складу са наведеним, комбинујући оцене, значајност и постављену максимално могућу вредност, извршено је израчунавање нове модификоване вредности индикатора. Нова вредност је добијена множењем оцене сваког елемента у оквиру индикатора (субиндикатори) припадајућим тежинским коефицијентом и потом њиховим сабирањем. Овакав начин приказивања је добар из разлога што се веома једноставно може израчунати достигнути проценат максимално могуће вредности множењем бројем 100.

На наредној слици (Слика 166) приказано је рангирање природних локалитета који се налазе на територији Моравичког управног округа према научним/едукативним вредностима и мишљењу туриста.

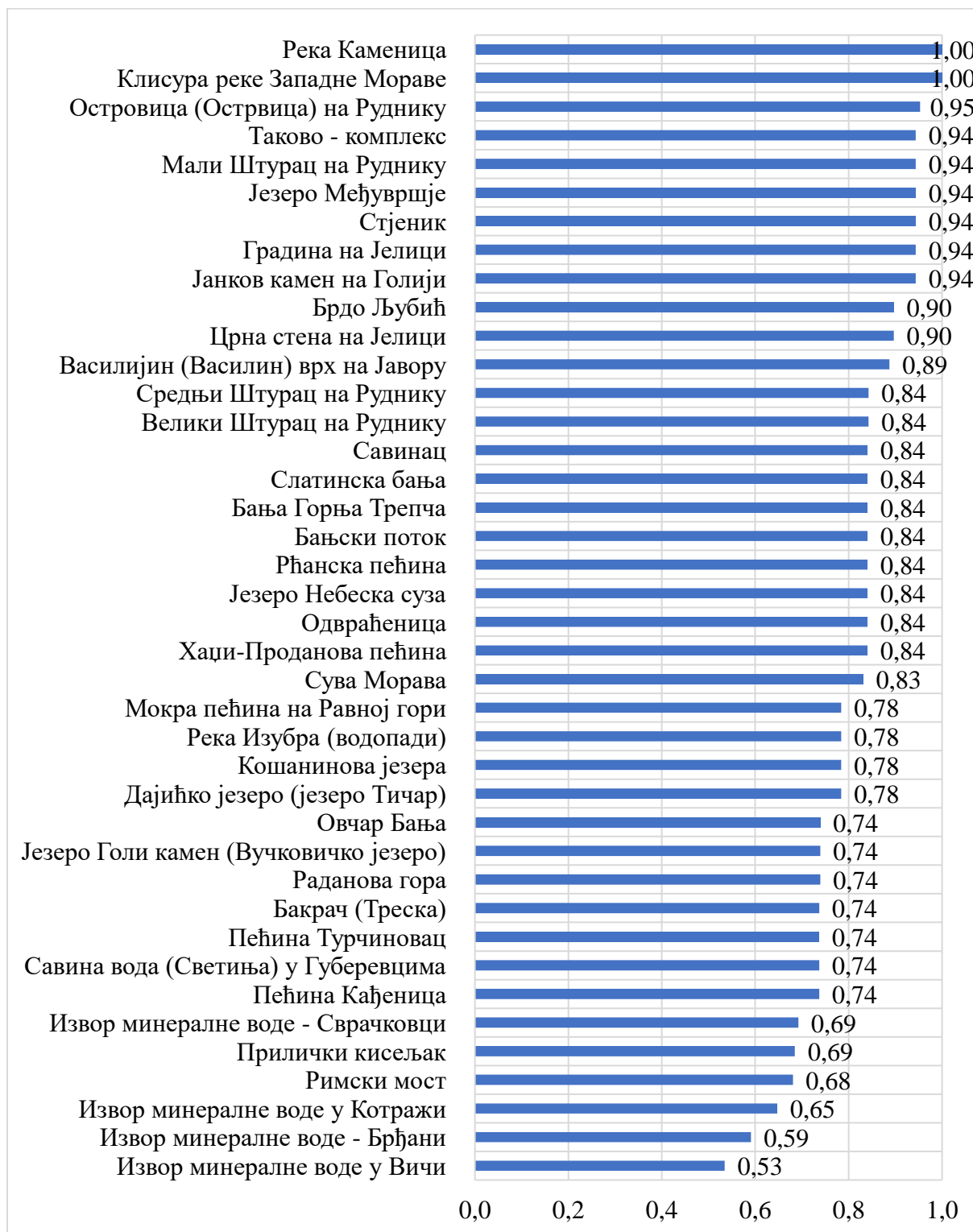
Слика 166. Рангирање природних локалитета према научним/едукативним вредностима и мишљењу туриста – Моравички управни округ

Извор: Аутор

На наредној слици (Слика 167) приказано је рангирање природних локалитета који се налазе на територији Моравичког управног округа према сценским/естетским вредностима и мишљењу туриста.

Слика 167. Рангирање природних локалитета према сценским/естетским вредностима и мишљењу туриста – Моравички управни округ

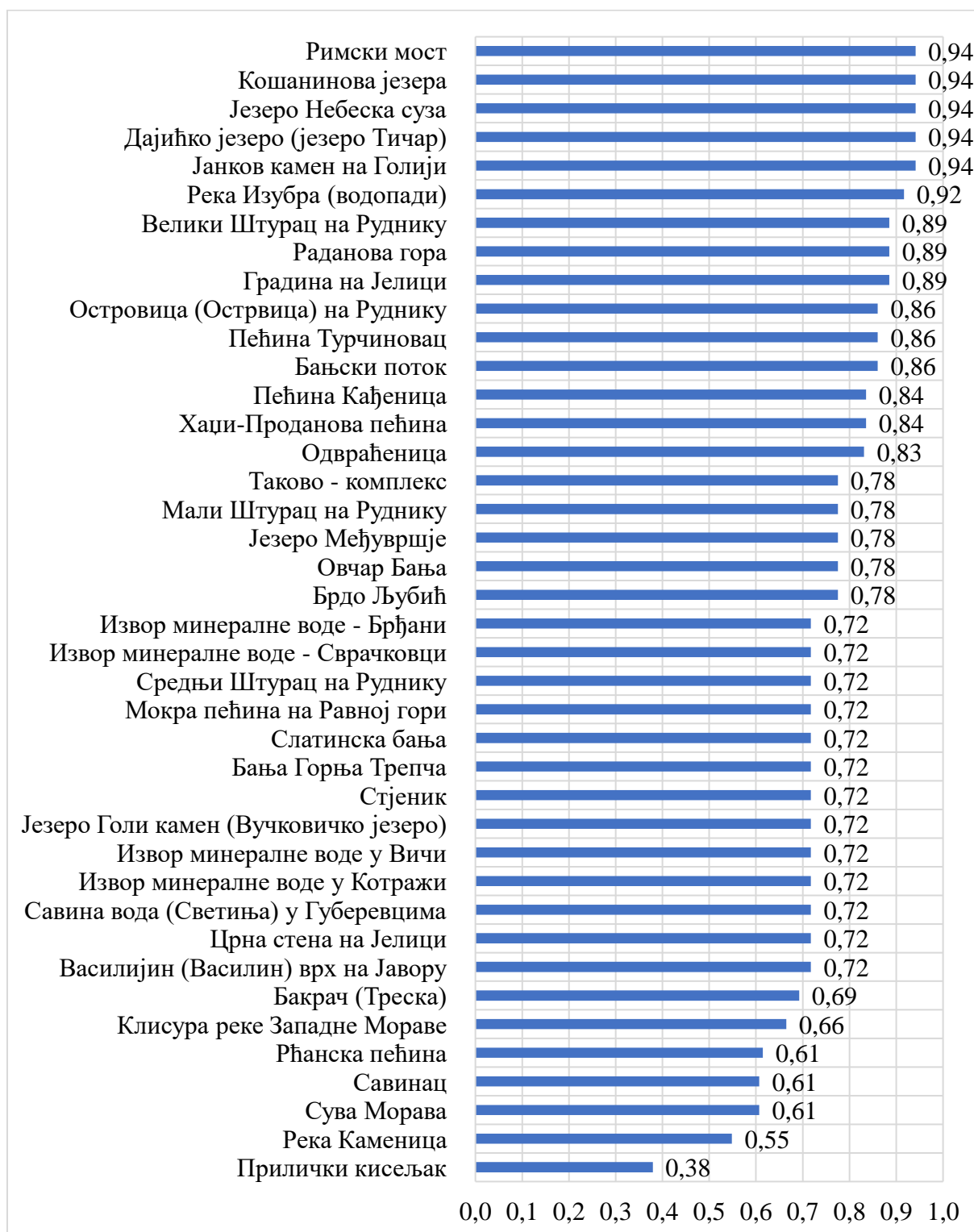

Извор: Аутор

На наредној слици (Слика 168) приказано је рангирање природних локалитета који се налазе на територији Моравичког управног округа према вредностима заштите и мишљењу туриста.

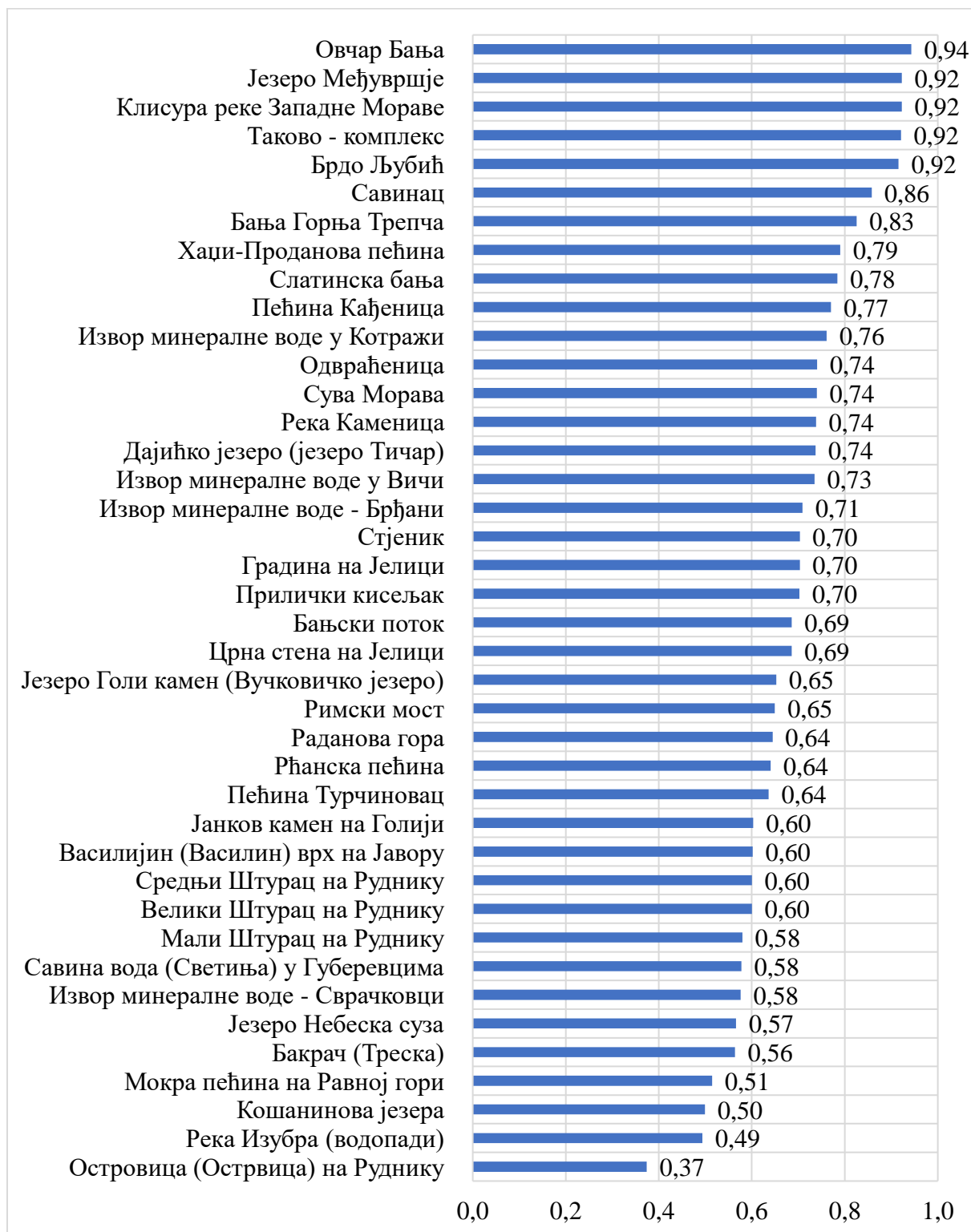
Слика 168. Рангирање природних локалитета према вредностима заштите и мишљењу туриста – Моравички управни округ

Извор: Аутор

На наредној слици (Слика 169) приказано је рангирање природних локалитета који се налазе на територији Моравичког управног округа према функционалним вредностима и мишљењу туриста.

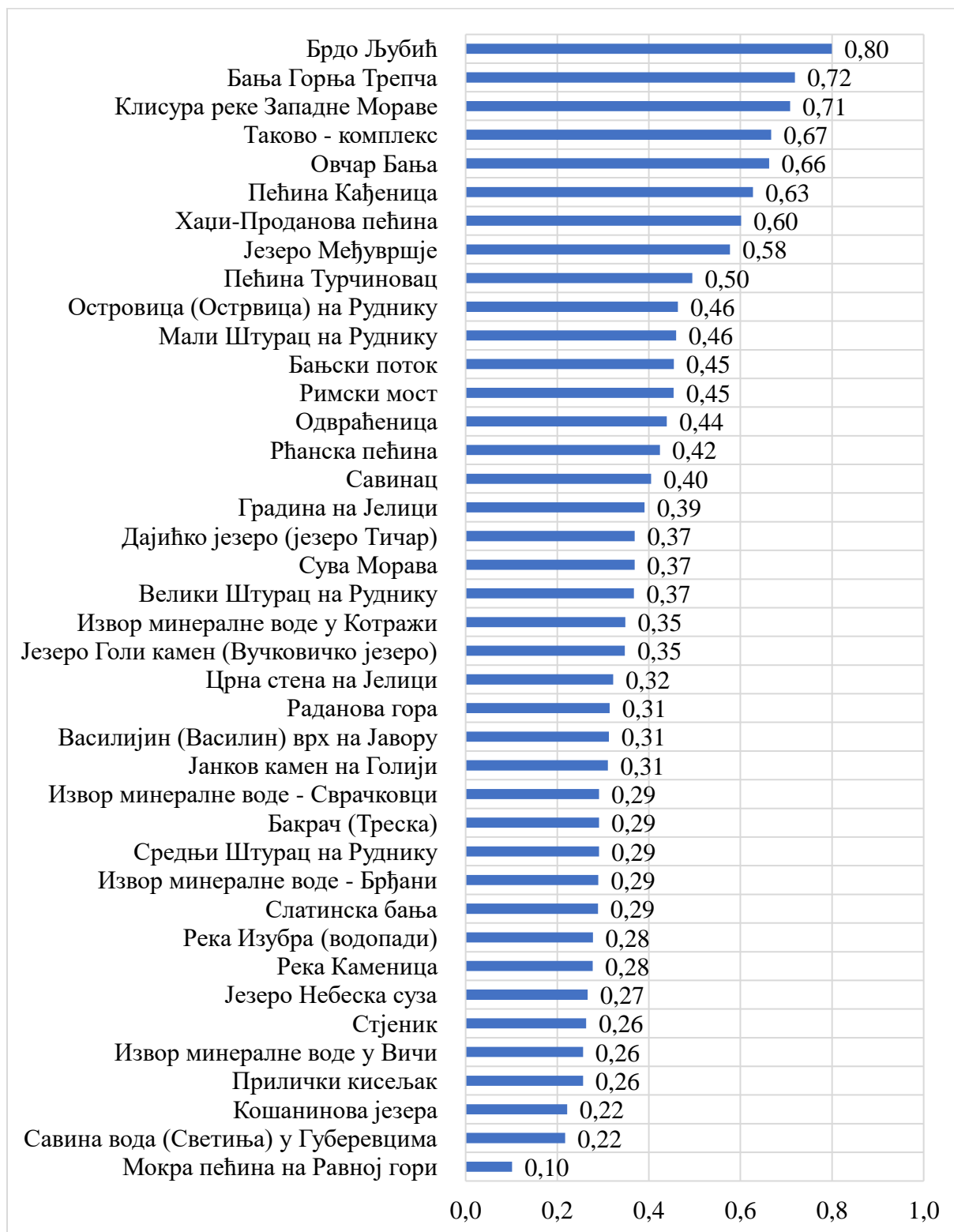
Слика 169. Рангирање природних локалитета према функционалним вредностима и мишљењу туриста – Моравички управни округ

Извор: Аутор

На наредној слици (Слика 170) приказано је рангирање природних локалитета који се налазе на територији Моравичког управног округа према туристичким вредностима и мишљењу туриста.

Слика 170. Рангирање природних локалитета према туристичким вредностима и мишљењу туриста – Моравички управни округ

Извор: Аутор

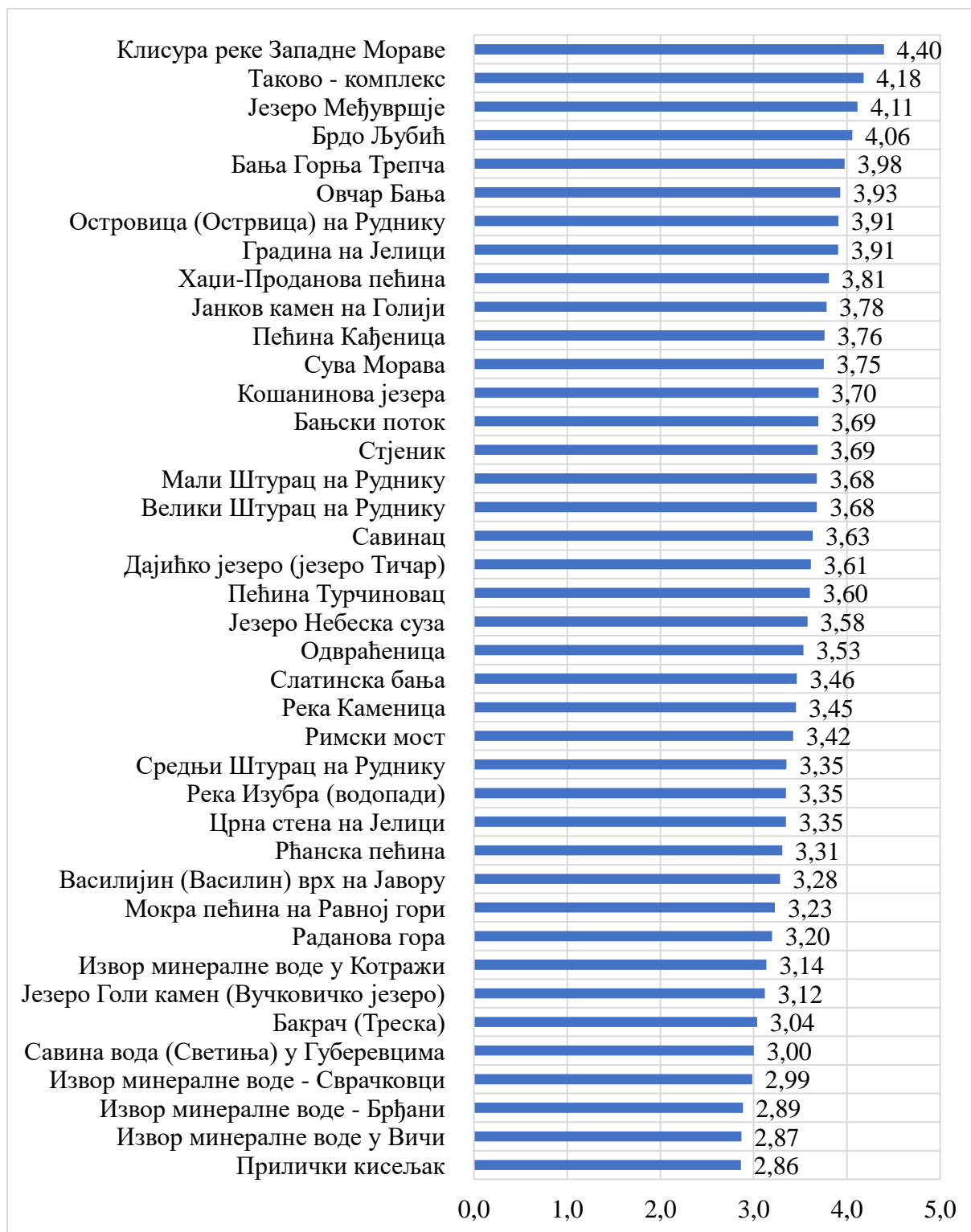
Најзначајнији природни локалитети са аспекта научне вредности су Сува Морава и клисура реке Западне Мораве, оба са територије града Чачка. У осталим локалним самоуправама најбоље су позиционирани: Кошанинова језера (Ивањица), Градина на

Јелици (Лучани) и Островица (Горњи Милановац). У оквиру естетике издвајају се река Каменица и клисура реке Западне Мораве, оба са територије града Чачка. У осталим локалним самоуправама најбоље су позиционирани: Јанков камен (Ивањица), Градина на Јелици (Лучани) и Островица (Острвица) на Голији (Ивањица). Према критеријуму вредности заштите најважнији природни локалитети се налазе на подручју Голије (општина Ивањица) – Римски мост, голијска језера (Кошанинова, Небеска суза и Дајићко) и Јанков камен на Голији. У осталим локалним самоуправама најбоље су позиционирани: Раданова гора и Градина на Јелици (Лучани), пећина Турчиновац (Чачак) и Велики Штурац на Руднику (Горњи Милановац). Најзначајнији природни локалитет са аспекта функционалне вредности је Овчар Бања – град Чачак. У осталим локалним самоуправама најбоље су позиционирани: Хаџи-Проданова пећина (Ивањица), пећина Кађеница (Лучани) и Таково – комплекс (Горњи Милановац). Брдо Љубић (град Чачак) је природни локалитет са највећим туристичким вредностима. У осталим локалним самоуправама најбоље су позиционирани: Хаџи-Проданова пећина (Ивањица), пећина Кађеница (Лучани) и Таково – комплекс (Горњи Милановац). Закључује се да су најбоље позиционирани природни локалитети исти као и у случају претходно спроведених рангирања која нису укључивала мишљење туриста.

Запажа се и да сви природни локалитети имају више од 50% максимално могуће научне и естетске вредности. Слична је и ситуација са вредностима заштите (39 природних локалитета) и функционалним вредностима (38 природних локалитета). Насупрот наведеном, у случају туристичких вредности само девет природних локалитета има вредност једнаку или већу од 50%. Наведено показује да је тренутно највећи проблем атрактивности природних локалитета у домену њихове лоше туристичке вредности.

Укупна вредност је израчуната множењем на описани начин добијених вредности индикатора припадајућим тежинским коефицијентима и њиховим множењем бројем 5 (максимална могућа вредност). Такође, добра опција је и посматрање остварене укупне вредности у односу на максимално могућу вредност која би била представљена бројем 1. На описани начин би се, као и у претходним примерима, добила јаснија слика о достигнутом проценту максимално могуће вредности, при чему би се множењем бројем 100 добиле процентуалне вредности. Укупне вредности представљају укупне атракцијске вредности сваког од природних локалитета према мишљењу туриста. На наредној слици (Слика 171) приказано је рангирање природних локалитета који се налазе на територији Моравичког управног округа према укупним вредностима и мишљењу туриста.

Слика 171. Рангирање природних локалитета према укупним вредностима и мишљењу туриста – Моравички управни округ

Извор: Аутор

Најзначајнији природни локалитет са аспекта укупне вредности, као и у случају претходно спроведених рангирања која нису укључивала мишљење туриста, је клисура реке Западне Мораве – град Чачак. У осталим локалним самоуправама најбоље су позиционирани: Хаџи-Проданова пећина (Ивањица), Градина на Јелици (Лучани) и

Таково – комплекс (Горњи Милановац). Посматрајући засебно пет група вредности и укупне вредности као целину, насупрот истоветним најбоље позиционираним природним локалитетима запажа се промена редоследа осталих природних локалитета. Наведена ситуација је резултат примене почетне једнакости пет група вредности и њиховог међусобног усклађивања према значајности одређеној од стране туриста. Овим се добија реалнија слика постојеће туристичке атрактивности појединих природних локалитета.

4.2. Резултати истраживања доприноса развоја туризма заснованог на природним ресурсима одрживом туризму Моравичког управног округа

Резултати истраживања доприноса развоја туризма заснованог на природним ресурсима одрживом туризму Моравичког управног округа се односе три компоненте одрживости туризма:

- Економска;
- Социјална; и
- Еколошка.

Добијени резултати су за сваку од претходне три наведене компоненте одрживог туризма презентовани и дискутовани у засебним деловима овог поглавља. Табеле су базиране на резултатима добијеним коришћењем програма *SPSS*.

4.2.1. Допринос развоја туризма заснованог на природним ресурсима економској компоненти одрживог туризма Моравичког управног округа

Потребно је најпре проверити тачност броја анкетираних испитаника у локалним самоуправама које су обухваћене узорком (Табела 157). Бројеви означавају број случајева по ћелијама, односно потребно је да буде испуњена претпоставка да у свакој ћелији број случајева мора бити већи од броја зависних променљивих. Такође, када у свакој ћелији постоји више од 50 случајева, евентуално нарушена нормалност или једнакост варијанси неће имати утицај при спровођењу анализе. Узорак обухвата 547 испитаника у четири локалне самоуправе Моравичког управног округа. У Лучанима је анкетирано 106, док Чачак бележи 223, Горњи Милановац 103 и Ивањица 115 испитаника.

Табела 157. Дескриптивна статистика – економска компонента одрживог туризма

	<i>LSamouprava</i>	<i>Mean</i>	<i>Std. Deviation</i>	<i>N</i>
EKN1	<i>Lucani</i>	4,52	0,621	106
	<i>Cacak</i>	4,48	0,722	223
	<i>Gornji Milanovac</i>	4,64	0,575	103
	<i>Ivanjica</i>	4,63	0,519	115
	<i>Total</i>	4,55	0,640	547
EKN2	<i>Lucani</i>	3,95	0,575	106
	<i>Cacak</i>	4,09	0,644	223
	<i>Gornji Milanovac</i>	3,91	0,658	103
	<i>Ivanjica</i>	3,95	0,673	115
	<i>Total</i>	4,00	0,643	547
EKN3	<i>Lucani</i>	3,98	0,730	106
	<i>Cacak</i>	4,09	0,738	223
	<i>Gornji Milanovac</i>	3,95	0,600	103
	<i>Ivanjica</i>	3,90	0,730	115
	<i>Total</i>	4,00	0,714	547
EKN4	<i>Lucani</i>	4,74	0,574	106
	<i>Cacak</i>	4,73	0,538	223
	<i>Gornji Milanovac</i>	4,77	0,469	103
	<i>Ivanjica</i>	4,71	0,526	115
	<i>Total</i>	4,73	0,529	547
EKN5	<i>Lucani</i>	4,46	0,604	106
	<i>Cacak</i>	4,37	0,622	223
	<i>Gornji Milanovac</i>	4,50	0,624	103
	<i>Ivanjica</i>	4,34	0,544	115
	<i>Total</i>	4,40	0,605	547
EKN6	<i>Lucani</i>	4,18	0,549	106
	<i>Cacak</i>	4,26	0,732	223
	<i>Gornji Milanovac</i>	4,05	0,567	103
	<i>Ivanjica</i>	4,03	0,545	115
	<i>Total</i>	4,16	0,638	547
EKN7	<i>Lucani</i>	4,69	0,541	106
	<i>Cacak</i>	4,62	0,572	223
	<i>Gornji Milanovac</i>	4,68	0,509	103
	<i>Ivanjica</i>	4,77	0,460	115
	<i>Total</i>	4,68	0,534	547

Извор: Аутор

Вредност за највишу субјективну просечну оцену бележи тврдња *EKN4* у Горњем Милановцу и *EKN7* у Ивањици (4,77). Тврдња *EKN4* је најбоље позиционирана и у преостале две локалне самоуправе – Лучанима (4,74) и Чачку (4,73). Може се закључити да је просек сагласности са тврдњама, како по локалним самоуправама, тако и у Моравичком управном округу као целини, на високом нивоу и да се испитаници слажу или у потпуности слажу са сваком од наведених тврдњи. Томе у прилог иде чињеница да је најнижи просек одговора за неку тврдњу по локалним самоуправама забележен за *EKN3* (3,90) у Ивањици, док је најнижи просек одговора на нивоу округа забележен за тврдње *EKN2* и *EKN3* (4,00).

Вредност у следећој табели (Табела 158) указује на то да ли подаци нарушавају претпоставку хомогености матрица варијансе и коваријансе – када је вредност *Sig.* већа од 0,001, претпоставка није нарушена. На основу искуства експерата у истраживању узорака са великим бројем података, дошло се до сазнања да је *Box's Test M* престрог да се користи у анализама (Tabachnick & Fidell, 2007, стр. 281). У конкретном примеру, вредност *Sig. Box's* показатеља *M* износи 0,001. Разлог за наведено стање је што се разматрани узорак сматра великим, односно број испитаника је 547, а такође је и различит број испитаника по локалним самоуправама.

Табела 158. *Box's Test* једнакости матрица коваријансе – економска компонента одрживог туризма

<i>Box's M</i>	136,641
<i>F</i>	1,585
<i>df1</i>	84
<i>df2</i>	416377,075
<i>Sig.</i>	0,001
Напомене: Тестира претпоставку да су опажене матрице коваријансе зависних варијабли једнаке међу групама. <i>Design: Intercept + LSamouprava</i>	

Извор: Аутор

Такође, вредности за *Sig. Levene's Test* једнакости варијансе грешке (Табела 159) су мање од 0,05, што упозорава да је нарушена претпоставка о једнакости варијансе зависних променљивих. У разматраном примеру две променљиве (*EKN2* и *EKN4*) имају значајну вредност *Levene's Test* (вредност *Sig.* је виша од 0,05), односно захтева се строжи ниво алфа за израчунавање значајности униваријационог *F*-теста за променљиве, као ниво 0,025 или 0,01 уместо ниво 0,05 (Tabachnick & Fidell, 2007).

Табела 159. *Levene's Test* једнакости варијансе грешке – економска компонента одрживог туризма

	<i>F</i>	<i>df1</i>	<i>df2</i>	<i>Sig.</i>
<i>EKN1</i>	5,617	3	543	0,001
<i>EKN2</i>	2,012	3	543	0,111
<i>EKN3</i>	3,342	3	543	0,019
<i>EKN4</i>	0,676	3	543	0,567
<i>EKN5</i>	2,761	3	543	0,042
<i>EKN6</i>	18,625	3	543	0,000
<i>EKN7</i>	7,114	3	543	0,000
Напомене: Тестира претпоставку да је варијанса грешке зависне варијабле једнака међу групама. <i>Design: Intercept + LSamouprava</i>				

Извор: Аутор

У табели мултиваријационих тестова (Табела 160) може се уочити да ли се групе зависне променљиве (*EKN*, *SOC* и *EKO*) статистички значајно разликују по линеарној комбинацији у зависности од локалних самоуправа. Израчунато је неколико показатеља. Најчешће се наводи показатељ *Wilks' Lambda*, који у конкретном примеру износи 0,890 уз значајност 0,000, односно постоји статистички значајна разлика у мишљењу испитаника по локалним самоуправама у погледу тврдњи које се односе на допринос

развоја туризма заснованог на природним ресурсима економској компоненти одрживог туризма Моравичког управног округа.

Табела 160. Мултиваријациони тестови – економска компонента одрживог туризма

<i>Effect</i>		<i>Value</i>	<i>F</i>	<i>Hypothesis df</i>	<i>Error df</i>	<i>Sig.</i>	<i>Partial Eta Squared</i>
<i>Intercept</i>	<i>Pillai's Trace</i>	0,992	9754,187 ^a	7,000	537,000	0,000	0,992
	<i>Wilks' Lambda</i>	0,008	9754,187 ^a	7,000	537,000	0,000	0,992
	<i>Hotelling's Trace</i>	127,150	9754,187 ^a	7,000	537,000	0,000	0,992
	<i>Roy's Largest Root</i>	127,150	9754,187 ^a	7,000	537,000	0,000	0,992
<i>LSamouprava</i>	<i>Pillai's Trace</i>	0,113	3,002	21,000	1617,000	0,000	0,038
	<i>Wilks' Lambda</i>	0,890	3,053	21,000	1542,524	0,000	0,038
	<i>Hotelling's Trace</i>	0,122	3,102	21,000	1607,000	0,000	0,039
	<i>Roy's Largest Root</i>	0,097	7,482 ^b	7,000	539,000	0,000	0,089
Напомене:							
<i>a.</i> Прецизна статистика							
<i>b.</i> Статистика је горња граница за <i>F</i> која даје нижи ниво значајности							
<i>Design: Intercept + LSamouprava</i>							

Извор: Аутор

Када се добије значајан резултат претходног мултиваријационог теста значајности, тада је потребно извршити истраживање сваке појединачне локалне самоуправе. Пре анализе вредности приказаних у следећој табели (Табела 161), задат је нижи ниво алфа, управо због избегавања ризика да се направи грешка I врсте, односно да резултат буде проглашен значајним када није. У разматраном примеру је ниво алфа 0,05 подељен са 7, колико има зависних променљивих, што даје нову вредност алфа од 0,007 (Tabachnick & Fidell, 2007, стр. 270). Дакле, резултати се сматрају значајним када је вероватноћа грешке I врсте (*Sig.*) мања од 0,007.

Табела 161. Тестирање ефеката између субјеката – економска компонента одрживог туризма

<i>Source</i>	<i>Devendent Variable</i>	<i>Type III Sum of Squares</i>	<i>df</i>	<i>Mean Square</i>	<i>F</i>	<i>Sig.</i>	<i>Partial Eta Squared</i>
<i>Corrected Model</i>	<i>EKN1</i>	2,876 ^a	3	0,959	2,361	0,070	0,013
	<i>EKN2</i>	3,129 ^b	3	1,043	2,541	0,056	0,014
	<i>EKN3</i>	3,503 ^c	3	1,168	2,310	0,075	0,013
	<i>EKN4</i>	0,175 ^d	3	0,058	0,207	0,891	0,001

<i>Source</i>	<i>Devendent Variable</i>	<i>Type III Sum of Squares</i>	<i>df</i>	<i>Mean Square</i>	<i>F</i>	<i>Sig.</i>	<i>Partial Eta Squared</i>
	EKN5	1,993 ^c	3	0,664	1,825	0,142	0,010
	EKN6	5,352 ^f	3	1,784	4,461	0,004	0,024
	EKN7	1,850 ^g	3	0,617	2,176	0,090	0,012
Intercept	EKN1	10331,704	1	10331,704	25443,731	0,000	0,979
	EKN2	7824,365	1	7824,365	19063,182	0,000	0,972
	EKN3	7843,513	1	7843,513	15516,159	0,000	0,966
	EKN4	11100,952	1	11100,952	39434,642	0,000	0,986
	EKN5	9653,471	1	9653,471	26511,662	0,000	0,980
	EKN6	8446,036	1	8446,036	21122,162	0,000	0,975
	EKN7	10889,468	1	10889,468	38426,864	0,000	0,986
LSamouprava	EKN1	2,876	3	0,959	2,361	0,070	0,013
	EKN2	3,129	3	1,043	2,541	0,056	0,014
	EKN3	3,503	3	1,168	2,310	0,075	0,013
	EKN4	0,175	3	0,058	0,207	0,891	0,001
	EKN5	1,993	3	0,664	1,825	0,142	0,010
	EKN6	5,352	3	1,784	4,461	0,004	0,024
	EKN7	1,850	3	0,617	2,176	0,090	0,012
Error	EKN1	220,491	543	0,406			
	EKN2	222,871	543	0,410			
	EKN3	274,490	543	0,506			
	EKN4	152,856	543	0,282			
	EKN5	197,718	543	0,364			
	EKN6	217,127	543	0,400			
	EKN7	153,876	543	0,283			
Total	EKN1	11549,000	547				
	EKN2	8978,000	547				
	EKN3	9046,000	547				
	EKN4	12407,000	547				
	EKN5	10809,000	547				
	EKN6	9676,000	547				
	EKN7	12118,000	547				
Corrected Total	EKN1	223,367	546				
	EKN2	226,000	546				
	EKN3	277,993	546				
	EKN4	153,031	546				
	EKN5	199,711	546				
	EKN6	222,479	546				
	EKN7	155,726	546				

Напомене:

a – *R Squared* = 0,013 (*Adjusted R Squared* = 0,007); *b* – *R Squared* = 0,014 (*Adjusted R Squared* = 0,008); *c* – *R Squared* = 0,013 (*Adjusted R Squared* = 0,007); *d* – *R Squared* = 0,001 (*Adjusted R Squared* = -0,004); *e* – *R Squared* = 0,010 (*Adjusted R Squared* = 0,005); *f* – *R Squared* = 0,024 (*Adjusted R Squared* = 0,019); *g* – *R Squared* = 0,012 (*Adjusted R Squared* = 0,006).

Извор: Аутор

У претходној табели потребно је посматрати трећи скуп вредности у реду са називом независне променљиве (*LSamouprava*), где су наведене све зависне променљиве и припадајући униваријациони показатељи *F*, број степени слободе *df* и вероватноћа грешке прве врсте *Sig.* У колони *Sig.* вредности мање од 0,007 (прилагођен ниво алфа) има само једна зависна променљива (*EKN6*), где је ниво значајности мањи од утврђене граничне (за *EKN6* је *Sig.* 0,004). Дакле, значајна разлика у мишљењу испитаника по локалним самоуправама је у тврдњи *EKN6* да туризам заснован на природним ресурсима диверсификује локалну привреду (структура привреде постаје разноврснија). Међутим, важност утицаја локалних самоуправа на допринос развоја туризма заснованог на природним ресурсима економској компоненти одрживог туризма Моравичког управног округа може се израчунати помоћу показатеља приказаног у последњој колони – парцијални ета-квадрат (енгл. *Partial Eta Squared*). Парцијални ета-квадрат представља пропорцију варијансе у зависним променљивима (седам тврдњи које се односе на допринос развоја туризма заснованог на природним ресурсима економској компоненти одрживог туризма Моравичког управног округа) коју објашњава независна променљива (*LSamouprava*). Вредност је 0,024 и представља веома мали утицај према опште прихваћеном критеријуму *Cohen* (0,01 – мали утицај, 0,06 – умерен утицај и 0,14 – велики утицај). Дакле, утицај локалних самоуправа објашњава само 2,4 процената варијансе у резултатима мерења тврдње *EKN6*.

У следећој табели (Табела 162) су приказане просечне вредности формиране на основу субјективних мишљења испитаника из четири локалне самоуправе, као узорка Моравичког управног округа, о седам тврдњи које се односе на допринос развоја туризма заснованог на природним ресурсима економској компоненти одрживог туризма Моравичког управног округа. Просечна вредност за субјективно мишљење испитаника је највиша за тврдњу *EKN7* у локалној самоуправи Ивањица (4,774), а затим за тврдњу *EKN4* у Горњем Милановцу (4,767), Лучанима (4,736) и Чачку (4,726).

Табела 162. Процењени гранични просеци – економска компонента одрживог туризма

<i>Dependent Variable</i>	<i>LSamouprava</i>	<i>Mean</i>	<i>Std. Error</i>	<i>95% Confidence Interval</i>	
				<i>Lower Bound</i>	<i>Upper Bound</i>
<i>EKN1</i>	<i>Lucani</i>	4,519	0,062	4,397	4,640
	<i>Cacak</i>	4,480	0,043	4,396	4,564
	<i>Gornji Milanovac</i>	4,641	0,063	4,517	4,764
	<i>Ivanjica</i>	4,635	0,059	4,518	4,752
<i>EKN2</i>	<i>Lucani</i>	3,953	0,062	3,831	4,075
	<i>Cacak</i>	4,090	0,043	4,005	4,174
	<i>Gornji Milanovac</i>	3,913	0,063	3,789	4,037
	<i>Ivanjica</i>	3,948	0,060	3,830	4,065
<i>EKN3</i>	<i>Lucani</i>	3,981	0,069	3,845	4,117
	<i>Cacak</i>	4,094	0,048	4,001	4,188
	<i>Gornji Milanovac</i>	3,951	0,070	3,814	4,089
	<i>Ivanjica</i>	3,896	0,066	3,765	4,026
<i>EKN4</i>	<i>Lucani</i>	4,736	0,052	4,635	4,837
	<i>Cacak</i>	4,726	0,036	4,657	4,796
	<i>Gornji Milanovac</i>	4,767	0,052	4,664	4,870
	<i>Ivanjica</i>	4,713	0,049	4,616	4,810
<i>EKN5</i>	<i>Lucani</i>	4,462	0,059	4,347	4,577
	<i>Cacak</i>	4,368	0,040	4,288	4,447
	<i>Gornji Milanovac</i>	4,495	0,059	4,378	4,612
	<i>Ivanjica</i>	4,339	0,056	4,229	4,450
<i>EKN6</i>	<i>Lucani</i>	4,179	0,061	4,059	4,300
	<i>Cacak</i>	4,260	0,042	4,177	4,343
	<i>Gornji Milanovac</i>	4,049	0,062	3,926	4,171
	<i>Ivanjica</i>	4,035	0,059	3,919	4,151
<i>EKN7</i>	<i>Lucani</i>	4,689	0,052	4,587	4,790
	<i>Cacak</i>	4,619	0,036	4,549	4,689
	<i>Gornji Milanovac</i>	4,680	0,052	4,577	4,783
	<i>Ivanjica</i>	4,774	0,050	4,676	4,871

Извор: Аутор

Представљање резултата *MANOVA* анализе

На основу претходно добијених резултата, једнофакторском мултиваријационом анализом варијансе истражене су разлике у ставовима становника четири локалне самоуправе Моравичког управног округа о доприносу развоја туризма заснованог на природним ресурсима економској компоненти одрживог туризма Моравичког управног округа. У моделу се користи седам зависних променљивих (*EKN1*, *EKN2*, *EKN3*, *EKN4*, *EKN5*, *EKN6* и *EKN7*). Независна променљива (*LSamouprava*) обухвата узорак од четири

локалне самоуправе Моравичког управног округа. Прелиминарним испитивањем проверене су претпоставке о нормалности, линеарности, униваријационим и мултиваријационим нетипичним тачкама, хомогености матрица варијансе-коваријансе и мултиколинearности, где нема озбиљније нарушавање претпоставки. Анализа је потврдила да је статистички значајна разлика између локалних самоуправа на основу седам тврдњи о економској одрживости $F(21,1542)=3,05$, $p=0,00$ (0,0001). Вредност *Wilks' Lambda* је 0,89, парцијални ета-квадрат је 0,04. Међутим, када су резултати зависних променљивих разматрани појединачно, једина разлика која је имала статистичку значајност (уз прилагодљив ниво алфа од 0,007) је тврдња *EKN6* за економску одрживост – $F(3,543)=4,46$, $p=0,004$, парцијални ета-квадрат 0,02. Имајући у виду просечну вредност резултата утврђено је да су се код тврдње *EKN6* највише изјашњавали анкетирани грађани у Чачку са $M=4,26$ и $SD=0,73$, а затим у Лучанима са $M=4,18$ и $SD=0,55$, Горњем Милановцу $M=4,05$ и $SD=0,57$ и Ивањици $M=4,03$ и $SD=0,55$.

Узимајући у разматрање резултате разлика у мишљењу становника четири локалне самоуправе Моравичког управног округа о тврдњама које се односе на допринос развоја туризма заснованог на природним ресурсима економској компоненти одрживог туризма, као и висок ниво сагласности са сваком од наведених тврдњи на нивоу локалних самоуправа и целине округа, може се закључити да је доказана помоћна (појединачна) хипотеза $X_{2.1}$ – „Развој туризма заснованог на природним ресурсима доприноси економској компоненти одрживог туризма Моравичког управног округа”.

4.2.2. Допринос развоја туризма заснованог на природним ресурсима социјалној компоненти одрживог туризма Моравичког управног округа

Дескриптивна статистика тврдњи које се односе на допринос развоја туризма заснованог на природним ресурсима социјалној компоненти одрживог туризма Моравичког управног округа приказана је у следећој табели (Табела 163).

Табела 163. Дескриптивна статистика – социјална компонента одрживог туризма

	<i>LSamouprava</i>	<i>Mean</i>	<i>Std. Deviation</i>	<i>N</i>
SOC1	<i>Lucani</i>	4,46	0,604	106
	<i>Cacak</i>	4,37	0,729	223
	<i>Gornji Milanovac</i>	4,54	0,623	103
	<i>Ivanjica</i>	4,54	0,551	115
	<i>Total</i>	4,46	0,654	547
SOC2	<i>Lucani</i>	4,53	0,650	106
	<i>Cacak</i>	4,51	0,670	223
	<i>Gornji Milanovac</i>	4,37	0,714	103
	<i>Ivanjica</i>	4,63	0,551	115
	<i>Total</i>	4,51	0,656	547
SOC3	<i>Lucani</i>	4,11	0,708	106
	<i>Cacak</i>	4,16	0,685	223
	<i>Gornji Milanovac</i>	4,32	0,598	103
	<i>Ivanjica</i>	4,17	0,596	115
	<i>Total</i>	4,18	0,658	547
SOC4	<i>Lucani</i>	4,39	0,738	106
	<i>Cacak</i>	4,30	0,739	223
	<i>Gornji Milanovac</i>	4,54	0,574	103
	<i>Ivanjica</i>	4,38	0,571	115
	<i>Total</i>	4,38	0,681	547
SOC5	<i>Lucani</i>	4,50	0,720	106
	<i>Cacak</i>	4,39	0,744	223
	<i>Gornji Milanovac</i>	4,56	0,605	103
	<i>Ivanjica</i>	4,60	0,526	115
	<i>Total</i>	4,49	0,678	547
SOC6	<i>Lucani</i>	4,12	0,628	106
	<i>Cacak</i>	4,09	0,798	223
	<i>Gornji Milanovac</i>	4,08	0,682	103
	<i>Ivanjica</i>	4,19	0,591	115
	<i>Total</i>	4,11	0,704	547
SOC7	<i>Lucani</i>	3,21	0,777	106
	<i>Cacak</i>	3,32	0,945	223
	<i>Gornji Milanovac</i>	3,27	0,730	103
	<i>Ivanjica</i>	3,22	0,770	115
	<i>Total</i>	3,27	0,840	547
SOC8	<i>Lucani</i>	4,55	0,634	106
	<i>Cacak</i>	4,38	0,807	223
	<i>Gornji Milanovac</i>	4,53	0,574	103
	<i>Ivanjica</i>	4,52	0,536	115
	<i>Total</i>	4,47	0,685	547

Извор: Аутор

Највишу остварену просечну оцену бележи тврдња *SOC2* у Ивањици (4,63) и Чачку (4,51). У Горњем Милановцу је најбоље позиционирана тврдња *SOC5* (4,56), а у Лучанима тврдња *SOC8* (4,55). Може се закључити да је просек сагласности са тврдњама, како по локалним самоуправама, тако и у Моравичком управном округу као целини, на

високом нивоу и да се испитаници слажу или у потпуности слажу са шест од седам наведених тврдњи. Само се у једном случају (*SOC7*) може констатовати да се испитаници у свим локалним самоуправама и округу као целини нити слажу нити не слажу, односно да имају неутралан став о тврдњи. Код наведене тврдње, најнижи просек одговора по локалним самоуправама је 3,21 и забележен је у Лучанима, док најнижи просек одговора на нивоу округа износи 3,27. Просек одговора је и у случају наведене тврдње изнад 3,00, односно изнад вредности половине коришћене мерне скале.

Вредност за *Box's Test* једнакости матрица коваријансе је 0,00 (*Sig.* 0,00) (Табела 164), односно евентуално нарушена нормалност или једнакост варијанси неће имати утицај при спровођењу анализе.

Табела 164. *Box's Test* једнакости матрица коваријансе – социјална компонента одрживог туризма

<i>Box's M</i>	248,029
<i>F</i>	2,230
<i>df1</i>	108
<i>df2</i>	408474,835
<i>Sig.</i>	0,000
Напомене: Тестира претпоставку да су опажене матрице коваријансе зависних варијабли једнаке међу групама. <i>Design: Intercept + LSamouprava</i>	

Извор: Аутор

Вредности *Levene's Test* једнакости варијансе грешке за седам тврдњи које се односе на допринос развоја туризма заснованог на природним ресурсима социјалној компоненти одрживог туризма Моравичког управног округа су мање од 0,05 (Табела 165), што упозорава да је нарушена претпоставка о једнакости варијансе зависних променљивих. У анализи тврдњи које се односе на допринос развоја туризма заснованог на природним ресурсима социјалној компоненти одрживог туризма Моравичког управног округа само променљива *SOC3* има значајну вредност *Levene's Test* (вредност *Sig.* 0,472), односно захтева се строжи ниво алфа за израчунавање значајности униваријационог *F*-теста за зависне променљиве (Tabachnick & Fidell, 2007).

Табела 165. *Levene's Test* једнакости варијансе грешке – социјална компонента одрживог туризма

	<i>F</i>	<i>df1</i>	<i>df2</i>	<i>Sig.</i>
<i>SOC1</i>	3,192	3	543	0,023
<i>SOC2</i>	5,250	3	543	0,001
<i>SOC3</i>	0,841	3	543	0,472
<i>SOC4</i>	3,574	3	543	0,014
<i>SOC5</i>	7,628	3	543	0,000
<i>SOC6</i>	3,157	3	543	0,024
<i>SOC7</i>	4,874	3	543	0,002
<i>SOC8</i>	7,754	3	543	0,000
Напомене: Тестира претпоставку да је варијанса грешке зависне варијабли једнака међу групама. <i>Design: Intercept + LSamouprava</i>				

Извор: Аутор

Вредност параметра *Wilks' Lambda* (Табела 166) за тврдње које се односе на допринос развоја туризма заснованог на природним ресурсима социјалној компоненти одрживог туризма Моравичког управног округа у узорку од четири локалне самоуправе износи 0,921, уз ниво статистичке значајности 0,007. Дакле, постоји статистички значајна разлика мишљења анкетираних становника у локалним самоуправама у погледу тврдњи које се односе на допринос развоја туризма заснованог на природним ресурсима социјалној компоненти одрживог туризма Моравичког управног округа.

Табела 166. Мултиваријациони тестови – социјална компонента одрживог туризма

<i>Effect</i>		<i>Value</i>	<i>F</i>	<i>Hypothesis df</i>	<i>Error df</i>	<i>Sig.</i>	<i>Partial Eta Squared</i>
<i>Intercept</i>	<i>Pillai's Trace</i>	0,990	6644,335 ^a	8,000	536,000	0,000	0,990
	<i>Wilks' Lambda</i>	0,010	6644,335 ^a	8,000	536,000	0,000	0,990
	<i>Hotelling's Trace</i>	99,169	6644,335 ^a	8,000	536,000	0,000	0,990
	<i>Roy's Largest Root</i>	99,169	6644,335 ^a	8,000	536,000	0,000	0,990
<i>LSamouprava</i>	<i>Pillai's Trace</i>	0,080	1,851	24,000	1614,000	0,007	0,027
	<i>Wilks' Lambda</i>	0,921	1,853	24,000	1555,164	0,007	0,027
	<i>Hotelling's Trace</i>	0,083	1,855	24,000	1604,000	0,007	0,027
	<i>Roy's Largest Root</i>	0,043	2,923 ^b	8,000	538,000	0,003	0,042
Напомене:							
<i>a.</i> Прецизна статистика							
<i>b.</i> Статистика је горња граница за <i>F</i> која даје нижи ниво значајности							
<i>Design: Intercept + LSamouprava</i>							

Извор: Аутор

Вредности у следећој табели (Табела 167) се разматрају на основу нове вредности алфа која износи 0,006 ($0,05/8=0,006$), управо због избегавања ризика да се направи грешка I врсте. Дакле, резултати се сматрају значајним када је вероватноћа грешке I врсте (*Sig.*) мања од 0,006 (мања од 0,01). У колони *Sig.* вредности мање од 0,01 (прилагођен ниво алфа) нема ниједна од осам зависних променљивих. Дакле, значајна разлика у субјективном мишљењу између анкетираних становника по локалним самоуправама нема у тврдњама које се односе на допринос развоја туризма заснованог на природним ресурсима социјалној компоненти одрживог туризма Моравичког управног округа.

Табела 167. Тестирање ефеката између субјеката – социјална компонента одрживог туризма

<i>Source</i>	<i>Dependent Variable</i>	<i>Type III Sum of Squares</i>	<i>df</i>	<i>Mean Square</i>	<i>F</i>	<i>Sig.</i>	<i>Partial Eta Squared</i>
Corrected Model	<i>SOC1</i>	3,329 ^a	3	1,110	2,616	0,050	0,014
	<i>SOC2</i>	3,876 ^b	3	1,292	3,040	0,029	0,017
	<i>SOC3</i>	2,572 ^c	3	0,857	1,992	0,114	0,011
	<i>SOC4</i>	4,020 ^d	3	1,340	2,921	0,034	0,016
	<i>SOC5</i>	4,373 ^e	3	1,458	3,214	0,023	0,017
	<i>SOC6</i>	1,016 ^f	3	0,339	0,681	0,564	0,004
	<i>SOC7</i>	1,249 ^g	3	0,416	0,589	0,622	0,003
	<i>SOC8</i>	3,119 ^h	3	1,040	2,230	0,084	0,012
Intercept	<i>SOC1</i>	9927,039	1	9927,039	23403,487	0,000	0,977
	<i>SOC2</i>	10067,126	1	10067,126	23685,152	0,000	0,978
	<i>SOC3</i>	8699,702	1	8699,702	20206,873	0,000	0,974
	<i>SOC4</i>	9603,008	1	9603,008	20931,018	0,000	0,975
	<i>SOC5</i>	10078,306	1	10078,306	22221,277	0,000	0,976
	<i>SOC6</i>	8399,233	1	8399,233	16894,495	0,000	0,969
	<i>SOC7</i>	5240,739	1	5240,739	7414,940	0,000	0,932
	<i>SOC8</i>	10006,178	1	10006,178	21459,444	0,000	0,975
LSamouprava	<i>SOC1</i>	3,329	3	1,110	2,616	0,050	0,014
	<i>SOC2</i>	3,876	3	1,292	3,040	0,029	0,017
	<i>SOC3</i>	2,572	3	0,857	1,992	0,114	0,011
	<i>SOC4</i>	4,020	3	1,340	2,921	0,034	0,016
	<i>SOC5</i>	4,373	3	1,458	3,214	0,023	0,017
	<i>SOC6</i>	1,016	3	0,339	0,681	0,564	0,004
	<i>SOC7</i>	1,249	3	0,416	0,589	0,622	0,003
	<i>SOC8</i>	3,119	3	1,040	2,230	0,084	0,012
Error	<i>SOC1</i>	230,324	543	0,424			
	<i>SOC2</i>	230,796	543	0,425			
	<i>SOC3</i>	233,779	543	0,431			
	<i>SOC4</i>	249,125	543	0,459			
	<i>SOC5</i>	246,274	543	0,454			
	<i>SOC6</i>	269,957	543	0,497			
	<i>SOC7</i>	383,782	543	0,707			
	<i>SOC8</i>	253,192	543	0,466			
Total	<i>SOC1</i>	11091,000	547				
	<i>SOC2</i>	11370,000	547				
	<i>SOC3</i>	9815,000	547				
	<i>SOC4</i>	10757,000	547				
	<i>SOC5</i>	11260,000	547				
	<i>SOC6</i>	9526,000	547				
	<i>SOC7</i>	6223,000	547				
	<i>SOC8</i>	11194,000	547				
Corrected Total	<i>SOC1</i>	233,653	546				
	<i>SOC2</i>	234,673	546				
	<i>SOC3</i>	236,351	546				

<i>Source</i>	<i>Dependent Variable</i>	<i>Type III Sum of Squares</i>	<i>df</i>	<i>Mean Square</i>	<i>F</i>	<i>Sig.</i>	<i>Partial Eta Squared</i>
	SOC4	253,144	546				
	SOC5	250,647	546				
	SOC6	270,973	546				
	SOC7	385,031	546				
	SOC8	256,311	546				
Напомене: <i>a – R Squared = 0,014 (Adjusted R Squared = 0,009); b – R Squared = 0,017 (Adjusted R Squared = 0,011); c – R Squared = 0,011 (Adjusted R Squared = 0,005); d – R Squared = 0,016 (Adjusted R Squared = 0,010); e – R Squared = 0,017 (Adjusted R Squared = 0,012); f – R Squared = 0,004 (Adjusted R Squared = -0,002); g – R Squared = 0,003 (Adjusted R Squared = -0,002); h – R Squared = 0,012 (Adjusted R Squared = 0,007).</i>							

Извор: Аутор

Вредности приказане у следећој табели (Табела 168) су просечне вредности формиране на основу субјективних мишљења у четири локалне самоуправе, као узорка Моравичког управног округа, о осам тврдњи које се односе на допринос развоја туризма заснованог на природним ресурсима социјалној компоненти одрживог туризма Моравичког управног округа. Просечна вредност за субјективно мишљење испитаника је највиша за тврдњу *SOC2* у Ивањици и износи 4,635, а затим и код тврдње *SOC5* износи 4,600. Разлика је статистички значајна, али је вредносно мала – мања од 1/2 јединице на скали.

Табела 168. Процењени гранични просеци – социјална компонента одрживог туризма

<i>Dependent Variable</i>	<i>LSamouprava</i>	<i>Mean</i>	<i>Std. Error</i>	<i>95% Confidence Interval</i>	
				<i>Lower Bound</i>	<i>Upper Bound</i>
<i>SOC1</i>	<i>Lucani</i>	4,462	0,063	4,338	4,587
	<i>Cacak</i>	4,368	0,044	4,282	4,453
	<i>Gornji Milanovac</i>	4,544	0,064	4,418	4,670
	<i>Ivanjica</i>	4,539	0,061	4,420	4,658
<i>SOC2</i>	<i>Lucani</i>	4,528	0,063	4,404	4,653
	<i>Cacak</i>	4,507	0,044	4,421	4,592
	<i>Gornji Milanovac</i>	4,369	0,064	4,243	4,495
	<i>Ivanjica</i>	4,635	0,061	4,515	4,754
<i>SOC3</i>	<i>Lucani</i>	4,113	0,064	3,988	4,238
	<i>Cacak</i>	4,161	0,044	4,075	4,248
	<i>Gornji Milanovac</i>	4,320	0,065	4,193	4,447
	<i>Ivanjica</i>	4,174	0,061	4,054	4,294
<i>SOC4</i>	<i>Lucani</i>	4,387	0,066	4,258	4,516
	<i>Cacak</i>	4,305	0,045	4,216	4,394
	<i>Gornji Milanovac</i>	4,544	0,067	4,413	4,675
	<i>Ivanjica</i>	4,383	0,063	4,259	4,507
<i>SOC5</i>	<i>Lucani</i>	4,500	0,065	4,372	4,628
	<i>Cacak</i>	4,386	0,045	4,297	4,474
	<i>Gornji Milanovac</i>	4,563	0,066	4,433	4,693
	<i>Ivanjica</i>	4,600	0,063	4,477	4,723
<i>SOC6</i>	<i>Lucani</i>	4,123	0,068	3,988	4,257
	<i>Cacak</i>	4,085	0,047	3,992	4,178
	<i>Gornji Milanovac</i>	4,078	0,069	3,941	4,214
	<i>Ivanjica</i>	4,191	0,066	4,062	4,320
<i>SOC7</i>	<i>Lucani</i>	3,208	0,082	3,047	3,368
	<i>Cacak</i>	3,318	0,056	3,208	3,429
	<i>Gornji Milanovac</i>	3,272	0,083	3,109	3,435
	<i>Ivanjica</i>	3,217	0,078	3,063	3,371
<i>SOC8</i>	<i>Lucani</i>	4,547	0,066	4,417	4,677
	<i>Cacak</i>	4,381	0,046	4,291	4,471
	<i>Gornji Milanovac</i>	4,534	0,067	4,402	4,666
	<i>Ivanjica</i>	4,522	0,064	4,397	4,647

Извор: Аутор

Представљање резултата *MANOVA* анализе

Истраживањем су проверене претпоставке о нормалности, линеарности, униваријационим и мултиваријационим нетипичним тачкама, хомогености матрица варијансе-коваријансе и мултиколинearности, где нема нарушавања претпоставки. Анализа је потврдила да статистички значајна разлика између локалних самоуправа на основу осам тврдњи које се односе на допринос развоја туризма заснованог на природним ресурсима социјалној компоненти одрживог туризма Моравичког управног округа износи $F(24,1555)=1,853$, $p=0,007$. Вредност *Wilks' Lambda* је 0,921, а парцијални ета-квадрат је 0,03. Међутим, када су резултати зависних променљивих разматрани појединачно, значајних разлика нема у субјективном мишљењу испитаника у узорку (четири локалне самоуправе) за тврдње које се односе на допринос развоја туризма заснованог на природним ресурсима социјалној компоненти одрживог туризма Моравичког управног округа. Имајући у виду просечне вредности резултата утврђено је да су најбоље оцењене тврдње *SOC2* у Ивањици $M=4,63$ и $SD=0,551$, а затим *SOC5* у Ивањици бележи $M=4,60$ и $SD=0,526$, и *SOC5* у Горњем Милановцу $M=4,56$ и $SD=0,605$.

Узимајући у разматрање резултате разлика у мишљењу становника четири локалне самоуправе Моравичког управног округа о тврдњама које се односе на допринос развоја туризма заснованог на природним ресурсима социјалној компоненти одрживог туризма, као и висок ниво сагласности са наведеним тврдњама на нивоу локалних самоуправа и целине округа (једино у случају *SOC7* је став неутралан, али већи од 3,00 као половине мерне скале), може се закључити да је доказана помоћна (појединачна) хипотеза $X_{2.2}$ – „Развој туризма заснованог на природним ресурсима доприноси социјалној компоненти одрживог туризма Моравичког управног округа”.

4.2.3. Допринос развоја туризма заснованог на природним ресурсима еколошкој компоненти одрживог туризма Моравичког управног округа

Дескриптивна статистика тврдњи које се односе на допринос развоја туризма заснованог на природним ресурсима еколошкој компоненти одрживог туризма Моравичког управног округа приказана је у следећој табели (Табела 169).

Табела 169. Дескриптивна статистика – еколошка компонента одрживог туризма

	<i>LSamouprava</i>	<i>Mean</i>	<i>Std. Deviation</i>	<i>N</i>
EKO1	<i>Lucani</i>	3,65	0,731	106
	<i>Cacak</i>	3,52	0,740	223
	<i>Gornji Milanovac</i>	3,53	0,654	103
	<i>Ivanjica</i>	3,51	0,612	115
	<i>Total</i>	3,54	0,698	547
EKO2	<i>Lucani</i>	3,76	0,626	106
	<i>Cacak</i>	3,65	0,756	223
	<i>Gornji Milanovac</i>	3,65	0,652	103
	<i>Ivanjica</i>	3,71	0,589	115
	<i>Total</i>	3,69	0,679	547
EKO3	<i>Lucani</i>	4,29	0,617	106
	<i>Cacak</i>	4,38	0,666	223
	<i>Gornji Milanovac</i>	4,37	0,594	103
	<i>Ivanjica</i>	4,33	0,525	115
	<i>Total</i>	4,35	0,615	547
EKO4	<i>Lucani</i>	4,69	0,523	106
	<i>Cacak</i>	4,58	0,652	223
	<i>Gornji Milanovac</i>	4,71	0,554	103
	<i>Ivanjica</i>	4,69	0,552	115
	<i>Total</i>	4,65	0,591	547
EKO5	<i>Lucani</i>	4,77	0,443	106
	<i>Cacak</i>	4,62	0,610	223
	<i>Gornji Milanovac</i>	4,59	0,550	103
	<i>Ivanjica</i>	4,73	0,446	115
	<i>Total</i>	4,67	0,540	547
EKO6	<i>Lucani</i>	3,71	0,690	106
	<i>Cacak</i>	3,80	0,820	223
	<i>Gornji Milanovac</i>	3,67	0,632	103
	<i>Ivanjica</i>	3,58	0,546	115
	<i>Total</i>	3,71	0,713	547
EKO7	<i>Lucani</i>	4,04	0,533	106
	<i>Cacak</i>	3,97	0,822	223
	<i>Gornji Milanovac</i>	3,88	0,582	103
	<i>Ivanjica</i>	3,99	0,628	115
	<i>Total</i>	3,97	0,691	547
EKO8	<i>Lucani</i>	4,37	0,622	106
	<i>Cacak</i>	4,28	0,731	223
	<i>Gornji Milanovac</i>	4,21	0,652	103
	<i>Ivanjica</i>	4,30	0,638	115
	<i>Total</i>	4,29	0,677	547
EKO9	<i>Lucani</i>	4,54	0,604	106
	<i>Cacak</i>	4,38	0,806	223
	<i>Gornji Milanovac</i>	4,32	0,630	103
	<i>Ivanjica</i>	4,39	0,617	115
	<i>Total</i>	4,40	0,702	547

Извор: Аутор

Највишу остварену просечну оцену бележи тврдња *EKO5* у Лучанима (4,77), Ивањици (4,73) и Чачку (4,62). У Горњем Милановцу највишу просечну оцену има тврдња *EKO4* (4,71). Може се закључити да је просек сагласности са тврдњама, како по локалним самоуправама, тако и у Моравичком управном округу као целини, на високом нивоу и да се испитаници слажу или у потпуности слажу са сваком од наведених тврдњи. Томе у прилог иде чињеница да је најнижи просек одговора за неку тврдњу по локалним самоуправама забележен за *EKO1* (3,51) у Ивањици, док је најнижи просек одговора на нивоу округа забележен за исту тврдњу – *EKO1* (3,54).

Вредност у следећој табели (Табела 170) је 0,00 (*Sig.* 0,00), односно евентуално нарушена нормалност или једнакост варијанси неће имати утицај при спровођењу анализе.

Табела 170. *Box's Test* једнакости матрица коваријансе – еколошка компонента одрживог туризма

<i>Box's M</i>	329,734
<i>F</i>	2,363
<i>df1</i>	135
<i>df2</i>	403153,727
<i>Sig.</i>	0,000
Напомене: Тестира претпоставку да су опажене матрице коваријансе зависних варијабли једнаке међу групама. <i>Design: Intercept + LSamouprava</i>	

Извор: Аутор

У следећој табели (Табела 171) вредности за *Sig.* су мање од 0,05 за седам променљивих (*EKO2*, *EKO3*, *EKO4*, *EKO5*, *EKO6*, *EKO7* и *EKO8*), осим за *EKO1* и *EKO9*, што значи да је значајан ниво вредности *Levene's Test*, односно варијансе нису једнаке и захтева се строжи ниво од 0,05.

Табела 171. *Levene's Test* једнакости варијансе грешке – еколошка компонента одрживог туризма

	<i>F</i>	<i>df1</i>	<i>df2</i>	<i>Sig.</i>
<i>EKO1</i>	1,743	3	543	0,157
<i>EKO2</i>	4,089	3	543	0,007
<i>EKO3</i>	3,384	3	543	0,018
<i>EKO4</i>	5,137	3	543	0,002
<i>EKO5</i>	12,569	3	543	0,000
<i>EKO6</i>	2,797	3	543	0,040
<i>EKO7</i>	6,695	3	543	0,000
<i>EKO8</i>	2,092	3	543	0,100
<i>EKO9</i>	3,113	3	543	0,026
Напомене: Тестира претпоставку да је варијанса грешке зависне варијабли једнака међу групама. <i>Design: Intercept + LSamouprava</i>				

Извор: Аутор

Вредност показатеља *Wilks' Lambda* је 0,913 уз ниво статистичке значајности *Sig.* 0,006 (Табела 172), што значи да постоји статистички значајна разлика у мишљењу анкетираних становника у локалним самоуправама у погледу тврдњи које се односе на

допринос развоја туризма заснованог на природним ресурсима еколошкој компоненти одрживог туризма Моравичког управног округа.

Табела 172. Мултиваријациони тестови – еколошка компонента одрживог туризма

<i>Effect</i>		<i>Value</i>	<i>F</i>	<i>Hypothesis df</i>	<i>Error df</i>	<i>Sig.</i>	<i>Partial Eta Squared</i>
<i>Intercept</i>	<i>Pillai's Trace</i>	0,992	7104,816 ^a	9,000	535,000	0,000	0,992
	<i>Wilks' Lambda</i>	0,008	7104,816 ^a	9,000	535,000	0,000	0,992
	<i>Hotelling's Trace</i>	119,520	7104,816 ^a	9,000	535,000	0,000	0,992
	<i>Roy's Largest Root</i>	119,520	7104,816 ^a	9,000	535,000	0,000	0,992
<i>LSamouprava</i>	<i>Pillai's Trace</i>	0,089	1,821	27,000	1611,000	0,006	0,030
	<i>Wilks' Lambda</i>	0,913	1,830	27,000	1563,118	0,006	0,030
	<i>Hotelling's Trace</i>	0,093	1,838	27,000	1601,000	0,006	0,030
	<i>Roy's Largest Root</i>	0,061	3,620 ^b	9,000	537,000	0,000	0,057
Напомене:							
<i>a.</i> Прецизна статистика							
<i>b.</i> Статистика је горња граница за <i>F</i> која даје нижи ниво значајности							
<i>Design: Intercept + LSamouprava</i>							

Извор: Аутор

Вредности у следећој табели (Табела 173) се разматрају на основу нове вредности алфа која износи 0,006 ($0,05/9=0,006$ или 0,01), управо због избегавања ризика да се направи грешка I врсте. Дакле, резултати се сматрају значајним када је вероватноћа грешке I врсте (*Sig.*) мања од 0,01. У колони *Sig.* вредности мање од 0,01 (прилагођен ниво алфа) нема ниједна зависна променљива. Дакле, значајних разлика у субјективном мишљењу испитаника у локалним самоуправама нема у тврдњама које се односе на допринос развоја туризма заснованог на природним ресурсима еколошкој компоненти одрживог туризма Моравичког управног округа.

Табела 173. Тестирање ефеката између субјеката – еколошка компонента одрживог туризма

<i>Source</i>	<i>Dependent Variable</i>	<i>Type III Sum of Squares</i>	<i>df</i>	<i>Mean Square</i>	<i>F</i>	<i>Sig.</i>	<i>Partial Eta Squared</i>
<i>Corrected Model</i>	<i>EKO1</i>	1,511 ^a	3	0,504	1,038	0,376	0,006
	<i>EKO2</i>	1,147 ^b	3	0,382	0,828	0,479	0,005
	<i>EKO3</i>	0,648 ^c	3	0,216	0,569	0,635	0,003
	<i>EKO4</i>	1,807 ^d	3	0,602	1,730	0,160	0,009

<i>Source</i>	<i>Dependent Variable</i>	<i>Type III Sum of Squares</i>	<i>df</i>	<i>Mean Square</i>	<i>F</i>	<i>Sig.</i>	<i>Partial Eta Squared</i>
	EK05	2,760 ^e	3	0,920	3,188	0,023	0,017
	EK06	3,944 ^f	3	1,315	2,605	0,051	0,014
	EK07	1,308 ^g	3	0,436	0,913	0,434	0,005
	EK08	1,300 ^h	3	0,433	0,945	0,419	0,005
	EK09	2,794 ⁱ	3	0,931	1,897	0,129	0,010
Intercept	EK01	6250,359	1	6250,359	12848,966	0,000	0,959
	EK02	6756,451	1	6756,451	14630,000	0,000	0,964
	EK03	9337,742	1	9337,742	24618,471	0,000	0,978
	EK04	10775,783	1	10775,783	30943,332	0,000	0,983
	EK05	10836,191	1	10836,191	37553,573	0,000	0,986
	EK06	6742,601	1	6742,601	13362,441	0,000	0,961
	EK07	7807,317	1	7807,317	16350,505	0,000	0,968
	EK08	9114,324	1	9114,324	19870,862	0,000	0,973
	EK09	9611,826	1	9611,826	19582,389	0,000	0,973
LSamouprava	EK01	1,511	3	0,504	1,036	0,376	0,006
	EK02	1,147	3	0,382	0,828	0,479	0,005
	EK03	0,648	3	0,216	0,569	0,635	0,003
	EK04	1,807	3	0,602	1,730	0,160	0,009
	EK05	2,760	3	0,920	3,188	0,023	0,017
	EK06	3,944	3	1,315	2,605	0,051	0,014
	EK07	1,308	3	0,436	0,913	0,434	0,005
	EK08	1,300	3	0,433	0,945	0,419	0,005
	EK09	2,794	3	0,931	1,897	0,129	0,010
Error	EK01	264,141	543	0,486			
	EK02	250,769	543	0,462			
	EK03	205,959	543	0,379			
	EK04	189,096	543	0,348			
	EK05	156,684	543	0,289			
	EK06	273,994	543	0,505			
	EK07	259,281	543	0,477			
	EK08	249,062	543	0,459			
	EK09	266,526	543	0,491			
Total	EK01	7139,000	547				
	EK02	7682,000	547				
	EK03	10562,000	547				
	EK04	12004,000	547				
	EK05	12075,000	547				
	EK06	7819,000	547				
	EK07	8893,000	547				
	EK08	10312,000	547				
	EK09	10861,000	547				
Corrected Total	EK01	265,653	546				
	EK02	251,916	546				
	EK03	206,607	546				
	EK04	190,903	546				
	EK05	159,444	546				

Source	Dependent Variable	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.	Partial Eta Squared
	EKO6	277,938	546				
	EKO7	260,589	546				
	EKO8	250,362	546				
	EKO9	269,320	546				

Напомене:
a – *R Squared* = 0,006 (*Adjusted R Squared* = 0,000); *b* – *R Squared* = 0,005 (*Adjusted R Squared* = -0,001); *c* – *R Squared* = 0,003 (*Adjusted R Squared* = -0,002); *d* – *R Squared* = 0,009 (*Adjusted R Squared* = 0,004); *e* – *R Squared* = 0,017 (*Adjusted R Squared* = 0,012); *f* – *R Squared* = 0,014 (*Adjusted R Squared* = 0,009); *g* – *R Squared* = 0,005 (*Adjusted R Squared* = 0,000); *h* – *R Squared* = 0,005 (*Adjusted R Squared* = 0,000); *i* – *R Squared* = 0,010 (*Adjusted R Squared* = 0,005).

Извор: Аутор

У следећој табели (Табела 174) су приказане просечне вредности за свих девет тврдњи које се односе на допринос развоја туризма заснованог на природним ресурсима еколошкој компоненти одрживог туризма у четири локалне самоуправе Моравичког управног округа. Просечна вредност формирана на основу субјективног мишљења испитаника највише је потврђена код тврдње *EKO5* у Лучанима 4,774 и Ивањици 4,730.

Табела 174. Процењени гранични просеци – еколошка компонента одрживог туризма

Dependent Variable	LSamouprava	Mean	Std. Error	95% Confidence Interval	
				Lower Bound	Upper Bound
EKO1	<i>Lucani</i>	3,651	0,068	3,518	3,784
	<i>Cacak</i>	3,516	0,047	3,424	3,607
	<i>Gornji Milanovac</i>	3,534	0,069	3,399	3,669
	<i>Ivanjica</i>	3,513	0,065	3,385	3,641
EKO2	<i>Lucani</i>	3,764	0,066	3,634	3,894
	<i>Cacak</i>	3,650	0,046	3,561	3,740
	<i>Gornji Milanovac</i>	3,650	0,067	3,519	3,782
	<i>Ivanjica</i>	3,713	0,063	3,589	3,838
EKO3	<i>Lucani</i>	4,292	0,060	4,175	4,410
	<i>Cacak</i>	4,381	0,041	4,300	4,462
	<i>Gornji Milanovac</i>	4,369	0,061	4,250	4,488
	<i>Ivanjica</i>	4,330	0,057	4,218	4,443
EKO4	<i>Lucani</i>	4,689	0,057	4,576	4,801
	<i>Cacak</i>	4,578	0,040	4,501	4,656
	<i>Gornji Milanovac</i>	4,709	0,058	4,595	4,823
	<i>Ivanjica</i>	4,687	0,055	4,579	4,795
EKO5	<i>Lucani</i>	4,774	0,052	4,671	4,876
	<i>Cacak</i>	4,619	0,036	4,548	4,689
	<i>Gornji Milanovac</i>	4,592	0,053	4,488	4,696

<i>Dependent Variable</i>	<i>LSamouprava</i>	<i>Mean</i>	<i>Std. Error</i>	<i>95% Confidence Interval</i>	
				<i>Lower Bound</i>	<i>Upper Bound</i>
	<i>Ivanjica</i>	4,730	0,050	4,632	4,829
EKO6	<i>Lucani</i>	3,708	0,069	3,572	3,843
	<i>Cacak</i>	3,803	0,048	3,709	3,896
	<i>Gornji Milanovac</i>	3,670	0,070	3,532	3,807
	<i>Ivanjica</i>	3,583	0,066	3,452	3,713
	<i>Lucani</i>	4,038	0,067	3,906	4,170
EKO7	<i>Cacak</i>	3,973	0,046	3,882	4,064
	<i>Gornji Milanovac</i>	3,883	0,068	3,750	4,017
	<i>Ivanjica</i>	3,991	0,064	3,865	4,118
	<i>Lucani</i>	4,368	0,066	4,239	4,497
EKO8	<i>Cacak</i>	4,278	0,045	4,189	4,367
	<i>Gornji Milanovac</i>	4,214	0,067	4,083	4,345
	<i>Ivanjica</i>	4,304	0,063	4,180	4,428
	<i>Lucani</i>	4,538	0,068	4,404	4,671
EKO9	<i>Cacak</i>	4,377	0,047	4,285	4,469
	<i>Gornji Milanovac</i>	4,320	0,069	4,185	4,456
	<i>Ivanjica</i>	4,391	0,065	4,263	4,520
	<i>Lucani</i>	4,368	0,066	4,239	4,497

Извор: Аутор

Представљање резултата *MANOVA* анализе

Истраживањем су проверене претпоставке о нормалности, линеарности униваријационим и мултиваријационим нетипним тачкама, хомогености матрица варијансе-коваријансе и мултиколинearности, где нема озбиљније нарушавање претпоставки.

Анализа је потврдила да статистички значајна разлика између локалних самоуправа на основу девет тврдњи које се односе на допринос развоја туризма заснованог на природним ресурсима еколошкој компоненти одрживог туризма износи $F(27,1563)=1,830$, $p=0,006$. Вредност *Wilks' Lambda* је 0,913, а парцијални ета-квадрат је 0,03. Међутим, када су резултати зависних променљивих разматране појединачно, значајне разлике нема у субјективном мишљењу испитаника у четири локалне самоуправе Моравичког управног округа о тврдњама које се односе на допринос развоја туризма заснованог на природним ресурсима еколошкој компоненти одрживог туризма Моравичког управног округа. Имајући у виду просечне вредности резултата утврђено је да је најбоље оцењена тврдња *EKO5* у Лучанима са $M=4,77$ и $SD=0,443$, а затим у Ивањици $M=0,473$ и $SD=0,446$.

Узимајући у разматрање резултате разлика у мишљењу становника четири локалне самоуправе Моравичког управног округа о тврдњама које се односе на допринос развоја туризма заснованог на природним ресурсима еколошкој компоненти одрживог туризма, као и висок ниво сагласности са сваком од наведених тврдњи на нивоу локалних самоуправа и целине округа, може се закључити да је доказана помоћна (појединачна)

хипотеза $X_{3.1}$. – „Развој туризма заснованог на природним ресурсима доприноси еколошкој компоненти одрживог туризма Моравичког управног округа”.

Помоћне (појединачне) хипотезе $X_{2.1}$, $X_{2.2}$ и $X_{2.3}$ су потврђене, из чега произилази да је потврђена посебна (споредна) хипотеза X_2 – „Развој туризма заснованог на природним ресурсима доприноси одрживом туризму Моравичког управног округа” такође потврђена. На основу потврде хипотеза X_1 и X_2 потврђује се и главна (генерална) хипотеза X_0 – „Природни ресурси Моравичког управног округа имају потенцијал за одрживи туризам”.

5. ПРЕГЛЕД ПРЕДЛОГА КЉУЧНИХ ПРАВАЦА РАЗВОЈА ТУРИЗМА МОРАВИЧКОГ УПРАВНОГ ОКРУГА У БУДУЋНОСТИ

Стратешки правци развоја указују на области ка којима би требало у будућности тежити. Дугорочно сагледавање развоја туризма Моравичког управног округа пружа могућност за прилагођавање краткорочних и средњорочних циљева предложеном стратешком оквиру. Преглед предлога кључних праваца развоја туризма Моравичког управног округа приказан у овој дисертацији базиран је на детаљној анализи стања која је садржана у претходним поглављима.

Активни туризам – Моравички управни округ располаже великим потенцијалима за развој активних облика туризма, укључујући и спортски, рекреативни, авантуристички и друге облике туризма. Од активности би требало унапредити оне које се реализују у природи.

Гастрономски туризам – Традиционална и разноврсна гастрономска понуда (храна и пиће), домаћа и здрава храна, велики број угоститељских објеката и профила средњег образовања које се односи на гастрономију представљају основ за привлачење туриста.

Еко-туризам – Предели са очуваном природом и незагађеном животном средином, која се одликује аутентичношћу, као и присутност заштићених природних добара, како на националном, тако и на међународном нивоу, пружају могућност за развој еколошког туризма.

Зимски туризам – Планинско и брдско-планинско подручје уз одговарајуће климатске услове имају могућност за развој зимског туризма. Примери су бројни – Голија, Јавор, Рудник, Јелица и други. Насупрот потенцијалима, зимски туризам је развијен само у мањем обиму.

Културни туризам и туризам наслеђа – Богата историја и разноврсна културна понуда (споменици, религијски објекти, установе културе, манифестације, етнолошко наслеђе и други елементи културно-историјске понуде) чине сегмент понуде коју би требало унапредити. Присутност заштићеног нематеријалног и непокретног културног наслеђа додатно употпуњују потенцијал развоја. Чачак је прва српска престоница културе. Посебно значајан елемент културног туризма и туризма наслеђа чини **верски туризам**.

Манифестациони туризам – На територији Моравичког управног округа се организује велики број манифестација различитог садржаја (музика, спорт, култура и др). Постојеће, али и нове манифестације, уз бољу организацију, међусобно повезивање и промовисање могу привући различите сегменте посетилаца.

Сеоски туризам – Велики број села, сеоских домаћинстава и пољопривредних газдинстава пружа добру полазну основу за даљи развој овог облика туризма. Добри примери могу се наћи у Ивањици, као традиционалној, и Горњем Милановцу, као новој дестинацији сеоског туризма. Традиција пољопривредне производње и њена развијеност додатно употпуњују понуду сеоског туризма, пре свега у погледу агро-туризма.

Бањски и здравствени туризам – Моравички управни округ располаже бројним минералним изворима, како испитаних, тако и неиспитаних (на пример Горња Трепча, Овчар Бања, Слатинска бања, Сврачковици, Вича, Котража, Брђани и други извори). Насупрот потенцијалима, закључује се да је постојеће стање њихове не само туристичке,

већ и опште искоришћености на веома ниском нивоу. У погледу тренутне развијености издваја се једино Горња Трепча.

Истраживачки туризам – Спроведено истраживање је показало да су научно-едукативне вредности природе Моравичког управног округа на изузетно високом нивоу. Потребно је организовати истраживања до сада недовољно познатих, али и додатне анализе већ истраживаних природних локалитета. Одличан пример пружања подршке истраживањима јесте часопис „Бележник Овчарско-кабларске клисуре”. Наравно, истраживачки туризам је могуће развијати не само у природним, већ и друштвеним и другим областима. Повољност је постојање институција високог образовања и института.

Едукативни туризам – Висок ниво научно-едукативних вредности природних локалитета показује потенцијал за организовање различитих облика едукација (на пример радионице, школе у природи, семинари и остале форме едукације). У едукацију могу бити укључене различите групе како предавача, тако и слушалаца – ученици основних и средњих школа, студенти као и многе друге категорије (на пример локално становништво). Поред природних, постојање значајних антропогених вредности и образовно-истраживачких институција употпуњују едукативну сферу туристичке понуде.

Излетнички туризам – Велики број разноврсних природних локалитета пружа прилику за организовање излета.

Транзитни туризам – Повољан положај Моравичког управног округа условљава развој транзитног туризма. Наведени облик туризма би требало развијати, али у мери која не угрожава животну средину.

Туризам у природи – Потенцијални обухват туризма у природи је велики, и може укључивати све претходно наведене облике туризма, почевши од спортско-рекреативних и авантуристичких активности, еко-туризма, бањског и здравственог туризма, сеоског, гастрономског, али и многе друге. Посебна погодност је уживање у природи, укључујући одмор и опуштање.

Шансе за развој наведених облика туризма, као и многих других, постоје, али их је потребно искористити. Предложене активности које би довеле до оптималнијег туристичког развоја би требало да буду засноване на постојећим снагама и њиховом јачању, отклањању или умањењу слабости, уз избегавање потенцијалних опасности. Предложене активности су:

- Побољшање демографске ситуације – Заустављање тренда смањења бројности становника, које је првенствено оличено у сеоским и планинским пределима, старења становништва, миграција (млади, сеоско становништво);
- Креирање додатних/допунских туристичких садржаја;
- Унапређење еколошког стања и свести о екологији – Спречавање даље деградације животне средине, решавање постојећих еколошких проблема, едукација локалног становништва и туриста о екологији и еко-туризму и друге сличне активности;
- Побољшање економско-финансијске ситуације – Побољшање животног стандарда локалног становништва (на пример субвенције, подстицаји, едукације и друге мере помоћи);

- Коришћење расположивог земљишта – Уређење запуштених површина и њихово коришћење (на пример кроз развој пољопривреде);
- Развој инфраструктуре – Побољшање квалитета постојеће (често застареле) и изградњи нове инфраструктуре (путеви, струја, вода, канализација, улична расвета и остали облици инфраструктуре), не само на природним локалитетима, већ и на подручју целог округа, посебно у сеоским и планинским пределима. Потребно је побољшати квалитет саобраћаја, уредити постојеће и изградити нове стазе (пешачке и бицикличке), паркинг места, сигнализацију (путокази и инфо-табле), објекте за рекреацију (на пример базени), инфо-центре и сувенирнице, излетишта и места за одмор, видиковце, жичаре, смештајне капацитете, тржне центре, инфраструктуру на рекама и купалиштима, као и многе друге активности;
- Унапређење људских ресурса у туризму – Побољшање квалификованости, информисаности и заинтересованости постојећег кадра у области туризма и угоститељства, запошљавање додатног квалификованог кадра, решавање проблема неадекватног запошљавања и других проблема у домену људских ресурса;
- Веће укључивање културно-историјског наслеђа у туристичку понуду;
- Едукација, информисање и укључивање локалног становништва у области развоја туризма;
- Коришћење карактеристика локалног становништва које су повољне за развој туристичко-угоститељских делатности – менталитет, добри, пријатни и вредни људи, гостопримство, спремност да помогну, туристичка култура;
- Бројност, разноврсност и посећеност постојећих манифестација и њихово боље коришћење за развој и промоцију других елемената туристичке понуде;
- Унапређење маркетинга – Већа улагања, осмишљавање адекватних промотивних кампања, коришћење савремених технологија и друге активности усмерене на побољшање свих елемената маркетинг микса;
- Побољшање организованости у области пољопривредне производње – пољопривредна домаћинства и газдинства;
- Веће укључивање природних ресурса у туристичку понуду;
- Унапређење угоститељства – Побољшање капацитета и квалитета, посебно у области смештаја и унапређење међусобне сарадње угоститељских објеката;
- Развој села и пољопривредне производње, као и коришћење њиховог потенцијала;
- Решавање проблема неадекватне градње;
- Креирање плана за примену у периодима ванредних ситуација (као што су епидемије, природне непогоде, политичка криза, економско-финансијска криза и друге кризне ситуације);
- Праћење утицаја климатских промена на сферу туризма и прилагођавање;
- Идентификовање, праћење и анализирање стања развоја конкурентских дестинација и спровођење потребних активности.

6. ДОПРИНОС ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ И МОГУЋИ ПРАВЦИ ДАЉЕГ ИСТРАЖИВАЊА

Ова докторска дисертација, у складу са својој тематиком, пружа допринос који се огледа у теоријским и практичним импликацијама. У складу са тим, допринос се може сагледати као:

- **Научни допринос** – теоријски допринос академској заједници; и
- **Практични допринос** – струковни допринос туристичко-угоститељском сектору и привреди као целини.

Научни допринос докторске дисертације налази се у чињеници да дисертација представља основ за сагледавање постојећих теоријских сазнања о значају природних ресурса у развоју туризма, као и потврђивање значаја природних ресурса у савременом туристичком развоју. Прикупљање литературе на једном месту и њено систематизовање представља основ за даље теоријске анализе предметне тематике. Наведено се посебно односи на прикупљање доступних материјала и сазнања о природним ресурсима Моравичког управног округа, као и литературе о њиховом значају у сфери туризма анализираног подручја. Поједини елементи природног окружења су у одређеној мери анализирани, али обично не у потпуности, док се о осталим елементима могу пронаћи оскудни подаци. Са друге стране, повезаност природних ресурса са туризмом анализирана је у још мањој мери, па из емпиријског истраживања значаја природних ресурса у унапређењу постојеће и потенцијалном креирању нове туристичке понуде произилази научни допринос. Научни допринос се огледа у истраживању заснованом на константном питању у којој мери природа утиче на одређене привредне активности, у овом случају на туризам (са фокусом на Моравички управни округ) и обрнуто. Природни ресурси насупротив друштвеним често знају бити занемарени, али они од зачетака туризма до данашњих дана чине атракцијску основу туристичких кретања. Питање је каква је њихова међусобна повезаност, односно како и у којој мери антропогени ресурси могу допринети потпунијем искоришћавању природних ресурса у туристичке сврхе. Повезивање досадашњих доступних теоријских сазнања са резултатима спроведеног истраживања представљаће значајан допринос научној сфери. На основу доступних теоријских сазнања и специфичних карактеристика Моравичког управног округа, а у циљу спровођења истраживања, извршено је креирање модела за процену потенцијала природних и доприноса друштвених ресурса развоју туризма заснованог на природним ресурсима, који се може користити и за међусобно рангирање одабраних природних локалитета.

Практични допринос докторске дисертације огледа се у анализи природних ресурса Моравичког управног округа, њихових потенцијала за развој одређених облика туризма, утврђивању степена њихове искоришћености у туристичке сврхе, доприноса одрживом развоју, улоге друштвених (материјалних и нематеријалних) ресурса у коришћењу природних ресурса у туристичке сврхе, као и у прегледу природних потенцијала за развој туризма на које се посебно треба усмерити у будућем планирању туристичког развоја. Добијени резултати представљају добру основу за употпуњавање туристичке понуде Моравичког управног округа као целине, али и локалних самоуправа које сачињавају округ (Ивањица, Лучани, Чачак и Горњи Милановац), кроз имплементацију у програме, планове и стратегије развоја туризма као целине или појединих облика туризма. Практични допринос је могуће пронаћи и у указивању постојећим и потенцијалним предузетницима, као и другим привредним субјектима из области туристичко-угоститељске и осталих повезаних делатности у које облике туризма и у које природне

ресурсе би требало улагати средства и развијати пословање, на основу највећег потенцијалног успеха процењеног путем рангирања одабраних природних локалитета. Додатан допринос туристичкој пракси представља пример коришћења алата пословне интелигенције (енгл. *Business Intelligence*) за обраду доступних отворених података (енгл. *Open Data*), што није присутно у досадашњој литератури према Vladojević et al. (2020).

Могући правци даљег истраживања огледају се у упоређивању стања у Моравичком управном округу са другим управним окрузима на територији Републике Србије, али и шире, где је степен развоја туризма заснованог на природним ресурсима на истом или сличном нивоу као у Моравичком управном округу. Постоји могућност испитивања значаја појединих посебних облика одрживог туризма заснованих на природним ресурсима Моравичког управног округа.

ЗАКЉУЧАК

ЗАКЉУЧАК

Моравички управни округ је у овој докторској дисертацији анализиран са становишта потенцијала за одрживи туризам заснованих на природним ресурсима. Најпре је, са теоријског аспекта, указано на однос природних ресурса и туризма, кроз сагледавање појма и врсте природних ресурса, као и значаја природних ресурса за развој туризма. Такође је истакнута потреба за постизањем одрживости природних ресурса и туризма оличеним у појмовима/концептима одрживог развоја, одрживог коришћења природних ресурса и одрживог туризма.

Моравички управни округ је анализиран са становишта природних, али и друштвених карактеристика које га одликују како у целини, тако и по локалним самоуправама које га сачињавају. Административна подела, становништво, привредне и ванпривредне делатности представљају главне елементе анализе са друштвеног аспекта. У оквиру анализе природних карактеристика, дат је приказ кључних геоморфолошких, водних, климатских и биолошких ресурса.

Постојеће стање заштите природе у Моравичком управном округу анализирано је са становишта законске регулативе, али и прегледа заштићених природних добара. Такође, указано је и на главне еколошке проблеме.

Туризам у Моравичком управном округу сагледан је кроз актуелно стање туристичке инфраструктуре и супраструктуре, туристичког промета, постојећих облика туризма и потенцијала за даљи развој. Постојећи облици туризма су додатно посматрани кроз анализу *веб-сајтова* четири локалне туристичке организације, Туристичке регије Западна Србија и Туристичке организације Србије. Потенцијали за развој туризма Моравичког управног округа засновани на природним ресурсима издвојени су на основу мишљења свих испитаника, испитаника са територије Моравичког управног округа испитаника са територије општине Ивањица, општине Лучани, града Чачка и општине Горњи Милановац, и испитаника који припадају и који не припадају некој од дефинисаних категорија стручности. На основу анализе резултата спроведеног истраживања закључује се:

- Хаџи-Проданова пећина је најзначајнији предлог природног локалитета који се налази на територији општине Ивањица према мишљењу свих испитаника, испитаника из Моравичког управног округа, испитаника са територије општине Ивањица и испитаника који не припадају некој од дефинисаних категорија стручности. Са друге стране, испитаници са територије општине Лучани су највише наводили језеро Голи камен (Вучковичко језеро), а испитаници који припадају некој од дефинисаних категорија стручности Дајићко језеро (језеро Тичар).
- Овчарско-кабларска клисура је најзначајнији предлог природног локалитета који се налази на територији општине Лучани према мишљењу свих испитаника, испитаника из Моравичког управног округа, испитаника са територије града Чачка, општине Горњи Милановац, испитаника који припадају и који не припадају некој од категорија стручности. Са друге стране, испитаници са територије општине Ивањица су највише наводили језеро Голи камен (Вучковичко језеро), а испитаници са територије општине Лучани Рћанску пећину.
- Овчарско-кабларска клисура је најзначајнији предлог природног локалитета који се налази на територији града Чачка према мишљењу свих испитаника,

испитаника из Моравичког управног округа, испитаника са територије општине Лучани и испитаника који припадају некој од дефинисаних категорија стручности. Са друге стране, испитаници са територије града Чачка и испитаници који не припадају некој од дефинисаних категорија стручности су највише наводили Овчар Бању, а испитаници из општине Горњи Милановац Горњу Трепчу.

- Острвица (Острвица) на Руднику је најзначајнији предлог природног локалитета који се налази на територији општине Горњи Милановац према мишљењу свих испитаника, испитаника из Моравичког управног округа, испитаника са територије општине Горњи Милановац и испитаника који припадају некој од дефинисаних категорија стручности. Са друге стране, испитаници са територије града Чачка су највише наводили планину Вујан, а испитаници који не припадају некој од дефинисаних категорија стручности Савинац.
- Овчарско-кабларска клисура је најзначајнији предлог природног локалитета који се налази на територији Моравичког управног округа према мишљењу свих испитаника, испитаника из Моравичког управног округа и испитаника који припадају некој од дефинисаних категорија стручности. Најзначајнији природни локалитет на територији Моравичког управног округа је према мишљењу испитаника са територије општине Ивањица Хаџи-Проданова пећина, испитаника са територије општине Лучани Рћанска пећина, испитаника са територије града Чачка и испитаника који не припадају некој од дефинисаних категорија стручности Овчар Бања, испитаника са територије општине Горњи Милановац Острвица (Острвица) на Руднику.

Указано је и на антропогене туристичке вредности као неизоставни део туристичке понуде Моравичког управног округа. Наведено је спроведено са становишта нематеријалног и непокретног културног наслеђа у Моравичком управном округу.

Спровођењем *SWOT* анализе указано је на главне снаге, слабости, шансе и опасности развоја туризма у Моравичком управном округу. *SWOT* анализа је извршена на основу спроведеног истраживања (мишљење стручњака и лица која не припадају категорији стручњака), што резултатима додатно даје на значају. Закључује се да су природни ресурси највећа снага, а инфраструктура највећа слабост развоја туризма Моравичког управног округа према мишљењу испитаника из свих разматраних категорија (сви испитаници, испитаници из Моравичког управног округа, испитаници из Ивањице, испитаници из Лучана, испитаници из Чачка, испитаници из Горњег Милановца, испитаници који припадају некој од дефинисаних категорија стручности и испитаници који не припадају некој од дефинисаних категорија стручности). Развој инфраструктуре је највећа шанса за развој туризма Моравичког управног округа према мишљењу испитаника из свих разматраних категорија, уз назнаку да испитаници са територије општине Горњи Милановац у истом проценту наводе и активни туризам. Нарушавање животне средине је највећа опасност за развој туризма Моравичког управног округа према мишљењу испитаника из већине разматраних категорија, са изузетком испитаника са територије општине Ивањица, који су на прво место опасности ставили здравствене кризе.

Дат је преглед постојећих докумената (планови, извештаји, програми и стратегије) које се односе на развој туризма Моравичког управног округа и однос према животној средини. У документима из области туризма је фокус био на природним ресурсима, тачније туризму заснованом на природним ресурсима, а у документима из области заштите животне средине на улози туризма.

Истраживањем ставова о актуелној и потенцијалној туристичкој понуди Моравичког управног округа извршена је валоризација одабраних 40 природних локалитета. Валоризација је спроведена оцењивањем које су извршили стручњаци из области природних ресурса (четири стручњака), естетике и лепоте пејзажа (три стручњака), екологије и заштите животне средине (три стручњака) и туризма (четири стручњака). Такође, део оцењивања спроведено је од стране аутора. На основу анализе резултата спроведеног истраживања закључује се да су према категоријама вредности најзначајнији природни локалитети:

- На територији општине Ивањица:
  - Научне/едукативне вредности – Кошанинова језера;
  - Сценске/естетске вредности – Јанков камен на Голији;
  - Вредности заштите – Римски мост, голијска језера (Кошанинова, Небеска суза и Дајићко) и Јанков камен на Голији;
  - Укупне главне вредности – Јанков камен на Голији;
  - Функционалне вредности – Хаџи-Проданова пећина;
  - Туристичке вредности – Хаџи-Проданова пећина;
  - Укупне додатне вредности – Хаџи-Проданова пећина;
  - Укупне вредности – Хаџи-Проданова пећина.
- На територији општине Лучани:
  - Научне/едукативне вредности – Градина на Јелици и пећина Кађеница;
  - Сценске/естетске – Градина на Јелици;
  - Вредности заштите – Раданова гора и Градина на Јелици;
  - Укупне главне вредности – Градина на Јелици;
  - Функционалне вредности – Извор минералне воде у Котражи;
  - Туристичке вредности – Пећина Кађеница;
  - Укупне додатне вредности – Пећина Кађеница;
  - Укупна вредност – Пећина Кађеница.
- На територији града Чачка:
  - Научне/едукативне вредности – Сува Морава и клисура реке Западне Мораве;
  - Сценске/естетске вредности – Река Каменица и клисура реке Западне Мораве;
  - Вредности заштите – Језеро Међувршје, Овчар Бања, брдо Љубић и пећина Турчиновац;
  - Укупне главне вредности – Клисура реке Западне Мораве;
  - Функционалне вредности – Овчар Бања;
  - Туристичке вредности – Брдо Љубић;
  - Укупне додатне вредности – Брдо Љубић;
  - Укупна вредност – Клисура реке Западне Мораве.
- На територији општине Горњи Милановац:
  - Научне/едукативне вредности – Острвица (Острвица) на Руднику;
  - Сценске/естетске вредности – Таково – комплекс и Мали Штурац на Руднику;
  - Вредности заштите – Велики Штурац на Руднику;
  - Укупне главне вредности – Таково – комплекс и Острвица (Острвица) на Руднику;
  - Функционалне вредности – Таково – комплекс;
  - Туристичке вредности – Таково – комплекс;
  - Укупне додатне вредности – Таково – комплекс;

- Укупна вредност – Таково – комплекс.
- На територији Моравичког управног округа:
  - Научне/едукативне вредности – Сува Морава и клисура реке Западне Мораве;
  - Сценске/естетске вредности – Река Каменица и клисура реке Западне Мораве;
  - Вредности заштите – Римски мост, голијска језера (Кошанинова, Небеска суза и Дајићко) и Јанков камен на Голији;
  - Укупне главне вредности – Клисура реке Западне Мораве;
  - Функционалне вредности – Овчар Бања;
  - Туристичке вредности – Брдо Љубић;
  - Укупне додатне вредности – Брдо Љубић;
  - Укупна вредност – Клисура реке Западне Мораве.

Закључује се, такође, да је најзначајнија локална самоуправа са аспекта научних, естетских, укупних главних, функционалних, туристичких, укупних додатних и укупних вредности град Чачак. Највише вредности заштите има општина Ивањица.

Посматрајући однос главних и додатних вредности, закључује се да је већина природних локалитета који се налазе на територији Моравичког управног округа, локалне самоуправе и Моравички управни округ као целина, позиционирана у пољу Z_{32} , што указује на висок ниво главних и средњи ниво додатних вредности. Већина природних локалитета који се налазе на територији Моравичког управног округа има високе главне вредности, у мањем проценту средње, док природних локалитета са ниским главним вредностима нема. Већина природних локалитета има средњи ниво додатних вредности.

Посматрајући однос функционалних и туристичких вредности, закључује се да је највећи број природних локалитета који се налазе на територији Моравичког управног округа у пољу Z_{21} , што указује на средњи ниво функционалних и низак ниво туристичких вредности. Већина природних локалитета који се налазе на територији Моравичког управног округа припада категорији средњих функционалних вредности, два су на граници средњих и високих, а седам имају високу функционалну вредност. Највећи број природних локалитета има или ниске или средње туристичке вредности, а само четири природна локалитета имају висок ниво туристичких вредности.

На основу главних вредности утврђено је да Моравички управни округ располаже природним ресурсима. Установљено је и да на територији Моравичког управног округа природни ресурси нису искоришћени за развој туризма, као и да функционалне карактеристике дестинације доприносе потпунијем развоју туризма заснованог на природним ресурсима. На основу наведеног, дошло се до закључка да природни ресурси имају потенцијал за развој туризма на територији Моравичког управног округа.

Анализом резултата истраживања мишљења потенцијалних туриста о значају дефинисаних критеријума, односно карактеристика природних локалитета, установљено је да је најзначајнији елемент научних вредности раритет, естетике околни пејзаж и природа, а вредности заштите тренутно стање са учешћем већим од 40%. У оквиру функционалних вредности најбоље су позициониране додатне природне вредности, а у оквиру туристичких вредности туристичка инфраструктура, али за разлику од претходно наведених група поређења, ниједан критеријум се не одликује ни приближно сличним нивоом значаја. Посматрајући међусобно пет група поређења, највећи значај имају сценске/естетске вредности. Комбинујући оцене природних локалитета дате од стране

стручњака и аутора са оценом значаја критеријума природних локалитета извршено је поновно рангирање. На основу новог рангирања закључује се да су природни локалитети који су најбоље позиционирани према посматраним критеријумима, односно тренутно туристички најатрактивнији, исти као и у претходном рангирању које није укључивало мишљење туриста, али да је дошло до промене поретка других локалитета.

Анкетирањем локалног становништва утврђен је ниво сагласности са тврдњама које се односе на допринос развоја туризма заснованог на природним ресурсима одрживом туризму Моравичког управног округа. На основу анализе резултата спроведеног истраживања закључује се:

- Најбоље позиционирана тврдња која се односи на допринос развоја туризма заснованог на природним ресурсима економској компоненти одрживог туризма Моравичког управног округа код испитаника из Лучана, Чачка, Горњег Милановца и Моравичког управног округа као целине је да је туризам заснован на природним ресурсима добар за привреду Моравичког управног округа (*EKN4*). За разлику од наведеног, испитаници из Ивањице су највишу сагласност имали са тврдњом да туризам заснован на природним ресурсима пружа користи и другим делатностима, а не само туристичкој привреди у Моравичког управног округу (*EKN7*). Најлошије позициониране тврдње су да туризам заснован на природним ресурсима пружа снажан економски допринос Моравичком управног округу (*EKN2*), у случају испитаника из Лучана, Чачка, Горњег Милановца и Моравичког управног округа као целине, и да доноси приходе од пореза локалној самоуправи на територији Моравичког управног округа (*EKN3*), у случају испитаника из Ивањице, Чачка и Моравичког управног округа као целине.
- Најбоље позиционирана тврдња која се односи на допринос развоја туризма заснованог на природним ресурсима социјалној компоненти одрживог туризма Моравичког управног округа код испитаника из Ивањице, Чачка и Моравичког управног округа као целине је да туризам заснован на природним ресурсима побољшава квалитет живота у Моравичком управног округу (*SOC2*). За разлику од наведеног, испитаници из Лучана су највишу сагласност имали са тврдњом да се квалитет окружења у заједници није погоршао због туризма заснованог на природним ресурсима (*SOC8*), а испитаници из Горњег Милановца да туризам заснован на природним ресурсима не доводи до пренатрпаности Моравичког управног округа (*SOC5*). Најлошије позиционирана тврдња код свих наведених група испитаника је да туризам заснован на природним ресурсима расте одговарајућом брзином (*SOC7*).
- Најбоље позиционирана тврдња која се односи на допринос развоја туризма заснованог на природним ресурсима еколошкој компоненти одрживог туризма Моравичког управног округа код испитаника из Ивањице, Лучана, Чачка и Моравичког управног округа као целине је да је неопходно да туризам заснован на природним ресурсима буде развијан у хармонији са природним и културним окружењем (*EKO5*). За разлику од наведеног, испитаници из Горњег Милановца су највишу сагласност имали са тврдњом да туризам заснован на природним ресурсима мора заштитити природно окружење Моравичког управног округа (*EKO4*). Најлошије позиционирана тврдња код свих наведених група испитаника је да је природно окружење Моравичког управног округа заштићено сада и да ће бити заштићено и у будућности од стране туристичке привреде засноване на природним ресурсима (*EKO1*).

Општи закључак је да постоји висок ниво сагласности испитаника са тврдњама које се односе на допринос развоја туризма заснованог на природним ресурсима одрживом туризму Моравичког управног округа, и то по локалним самоуправама и у Моравичком управном округу као целини. Томе у прилог иде чињеница да је најнижи просек одговора за тврдње из домена економске компоненте одрживог туризма 3,90 (Ивањица), односно 4,00 (Моравички управни округ), социјалне компоненте одрживог туризма 3,21 (Лучани), односно 3,27 (Моравички управни округ), и еколошке компоненте одрживог туризма 3,51 (Ивањица), односно 3,54 (Моравички управни округ). Узимајући у разматрање разлике у мишљењима међу испитаницима у зависности од локалне самоуправе Моравичког управног округа из које долазе са приказаним нивоима сагласности, потврђено је да развој туризма заснованог на природним ресурсима доприноси економској, социјалној и еколошкој компоненти одрживог туризма. Закључује се да развој туризма заснованог на природним ресурсима доприноси одрживом туризму Моравичког управног округа.

Потврђено је да природни ресурси Моравичког управног округа имају потенцијал за одрживи туризам. Такође, дат је преглед предлога кључних праваца развоја туризма анализираног подручја у будућности како би се постојећи потенцијали додатно унапредили, у туристичке сврхе искористили, али поштујући принцип одрживости.

На основу наведеног, закључује се да су дефинисани предмет, циљеви и задаци докторске дисертације остварени. Такође, постављене хипотезе су доказане.

Моравички управни округ прави је пример како природа може бити благонаклона према неком подручју. Рудник као „кров Шумадије” пружа изузетан поглед на ову прелепу регију, али засигурно да ће посматрачу поглед отићи и на југ, ка подручју Такова и Чачка. Није случајно што је Јован Цвијић Горњи Милановац назвао „бели лабуд у зеленом језеру”. На путу ка југу, посетилац ће имати прилику да ужива у рекама, богатству биљног и животињског света, и да се окрепи на изворима воде у Сврачковцима, Брђанима и Савинцу. Чачанска котлина ће привући својим обиљем воћа и поврћа, а Овчарско-кабларска клисура богатством живог света, бројним пећинама и погледом на меандре Западне Мораве од којих застаје дах. Када су човек и природа на истој страни, све је могуће. Вештачка језера на Западној Морави само додатно употпуњују доживљај лепота овог краја Србије, док бање пружају могућност за одмор и рекреацију. Са Овчара и Јелице види се брдско Драгачево којим се пролама звук трубе, глас борбености и прошлости. Обично кажу да планине раздвајају географска подручја, али Овчарско-кабларска клисура спаја Лучане и Чачак, загрљена Драгачевом и чачанском котлином. И на крају на Јавору и „ваздушној бањи” Голија треба удахнути пуним плућима и уживати, уживати у непрегледним лепотама природе Моравичког управног округа употпуњених звуцима трубе, виолине, фруле, двојница, старих инструмената, певања углас, као и речима најлепше поезије, али и савременој рок и реге мелодији.

Природни ресурси јесу значајни за развој туризма, али људи са овог подручја, развијена пољопривредна производња и мноштво манифестација чини Моравички управни округ значајним чиниоцем развоја туризма Србије у будућности. Човек је важан део природе, али је природа потребнија човеку. Само у њиховом међусобном складу настају добра непроцењиве вредности.

ЛИТЕРАТУРА

ЛИТЕРАТУРА

1. Aleksić, P., & Jančić, G. (2012). Biosphere reserve Golija-Studenica. In Lj. Rakonjac (Ed.) *Proceedings International Scientific Conference Forests in the Future – Sustainable Use, Risks and Challenges, 4-5 October 2012, Belgrade, Republic of Serbia*. (pp. 877-884).
2. Алексић Чеврљаковић, М. (2016). Планина Рудник – образац ревитализације, могућности и ограничења. *Зборник радова Народног музеја*, 46, 15-25. https://www.cacakmuzej.org.rs/files/nmcacak_zbornik_46.pdf
3. Anđelić, S., Garabinović, D., & Šormaz, G. (2019). A review of wine and wine tourism presence in the scientific papers in journals in the field of tourism. *Economics of Agriculture*, 66(4), 1055-1090. <https://doi.org/10.5937/ekoPolj1904055A>
4. Антоновић, Д., и Вукадиновић, М. (2010). Прљуша – Мали Штурац нова истраживања праисторијског рудника на Руднику. *Наша прошлост*, 12, Краљево: Народни музеј, Историјски архив, 35-44.
5. Антоновић, Д., Вукадиновић, М., и Цицковић, А. (2014). Праисторијски рудник бакра на Малом Штурцу: Истраживања 2010-2012. године. *Зборник Радова Музеја рудничко-таковског краја, Горњи Милановац*, 7, стр. 5-19.
6. Апотека Чачак (2022). <http://www.apotekacacak.co.rs/>
7. Aćimović, S., Aničić, R., Babić, J., Backović, M., Bakić, O., Bogetić, Z., Bogičević, B., Boričić, B., Bošković, O., Božić, V., Bubanja, N., Cerović, B., Čačić, K., Devetaković, S., Dević, A., Dimitrijević, B., Dragutinović, D., Dragutinović Mitrović, R., Đoletić, V., ... Žižić, M. (2006). *Ekonomski rečnik* (2. izmenjeno i dopunjeno izd.). Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta, Beograd.
8. Baker, A. S. C. (2005). Recreation and tourism in Areas of Outstanding Natural Beauty: key influences on the policymaking process. *Current Issues in Tourism*, 8(2-3), 93-113. <https://doi.org/10.1080/13683500508668207>
9. Bateman, P. W., & Fleming, P. A. (2017). Are negative effects of tourist activities on wildlife over-reported? A review of assessment methods and empirical results. *Biological Conservation*, 211, 10-19. <https://doi.org/10.1016/j.biocon.2017.05.003>
10. Беган, М. (2019). *Проблеми конзервације и могућности интерпретације геодиверзитета кањона и клисура Југоисточне Србије* (Докторска дисертација). Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство. <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/11426/Disertacija.pdf?sequence=6&isAllowed=y>
11. Beeton, S. (2000). *Ecotourism: A Practical Guide for Rural Communities*. Landlinks Press.
12. Белиј, Ј. С. (2017). *Улога Рамсарских подручја у креирању интегралне туристичке понуде Војводине* (Докторска дисертација). Београд: Географски факултет. <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/10346/Disertacija.pdf?sequence=6&isAllowed=y>
13. Becken, S. (2010). The importance of climate and weather for tourism: Literature review. *Land Environment and People (LEaP) background paper, Lincoln University*. https://researcharchive.lincoln.ac.nz/bitstream/handle/10182/2920/weather_literature_review.pdf?sequence=1&isAllowed=y

14. Becken, S. (2013). A review of tourism and climate change as an evolving knowledge domain. *Tourism Management Perspectives*, 6, 53-62. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2012.11.006>
15. Биочанин, М. (2014). *Лековито биље планине Јавор*. Краљево: М. Биочанин.
16. BirdLife International (2022), <http://www.birdlife.org>
17. Blagojević, M., Papić, M., & Garabinović, D. (2020). Business intelligence and open data: Possibilities for the derivation of valuable information in tourism domain. *Hotel and Tourism Management*, 8(2), 113-124. <https://doi.org/10.5937/menhottur2002113B>
18. Blešić, I., Pivac, T., Besermenji, S., Ivkov-Džigurski, A., & Košić, K. (2014). Resedents' Attitudes and Perception towards Tourism Development: A Case Study of Rural Tourism in Dragacevo, Serbia. *Eastern European Countryside*, 20(1), 151-165. <https://doi.org/10.2478/eec-2014-0007>
19. Božić, S., & Tomić, N. (2015). Canyons and gorges as potential geotourism destinations in Serbia: comparative analysis from two perspectives – general geotourists' and pure geotourists'. *Open Geosciences*, 7(1), 531-546. <https://doi.org/10.1515/geo-2015-0040>
20. Borges, M. A., Carbone, G., Bushell, R., & Jaeger, T. (2011). *Sustainable Tourism and natural World Heritage – Priorities for action*. IUCN, Gland, Switzerland.
21. Бошковић, Н. Р. (2016). *Одрживо коришћење природних ресурса као основа развоја туризма Србије* (Докторска дисертација). Крагујевац: Универзитет у Крагујевцу, Економски факултет Крагујевац. <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/4658/Disertacija238.pdf?sequence=4&isAllowed=y>
22. Bošnjak, A. (2015). Održivi razvoj ruralnog turizma na Goliji, *Zbornik radova Fakulteta tehničkih nauka, Edicija: Tehničke nauke – zbornici, Godina XXX, Broj 2/2015* (str. 404-407). Fakultet tehničkih nauka Novi Sad.
23. Brković, D., Marković, G., Tanasković, S., & Krsmanović, M. (2011). Prilog fitoekološkim i hidrološkim istraživanjima priobalja i akvatičnog ekosistema reke Dičine (sliv Zapadne Morave). U *Zbornik radova – XVI Savetovanje o biotehnologiji sa međunarodnim učešćem, Čačak, 4-5. mart 2011.* (str. 483-490). Čačak: Univerzitet u Kraгујевцу, Agronomski fakultet u Čačku.
24. Брковић, Д. (2019). Прилог познавању *Polyrhophyta* Овчарско-кабларске клисуре. *Бележник Овчарско-кабларске клисуре*, 10(4), стр. 22-29.
25. Будински, И. (2013). Први преглед фауне слепих мишева Овчарско-кабларске клисуре. *Бележник Овчарско-кабларске клисуре*, 4(1), 85-89.
26. Бурмаз, Б. (1995). Грабљивице (*Falconiformes*) ваљевског краја. У Н. Јеросимић (Ур.) Зборник радова, број 12, Друштво истраживача „Владимир Мандић – Манда” (стр. 20-29). Ваљево: Фондација „Владимир Мандић – Манда”.
27. Buckley, R. (2006). *Adventure tourism*. CABI.
28. Buckley, R. (2009). *Ecotourism: Principles and practices*. CABI.
29. Buckley, R. (2010). *Adventure tourism management*. Routledge. Butterworth-Heinemann is an imprint of Elsevier.
30. Ванић, П., Томић, М., и Вујовић, Д. (1995). Геолошка грађа чачанског краја. У Вишевековна историја Чачка и околине. *Зборник радова са научно-стручног скупа одржаног 28. и 29. октобра 1994. у Београду* (стр. 355-373). Удружење Чачана у Београду, Београд.
31. Васиљевић, Б. (1973). Велика пећина у селу Рти. *Гласник Српског географског друштва*, 53(2), 35-49.

32. Vasiljević, Đ. A. (2015). *Geodiverzitet i geonasleđe Vojvodine u funkciji zaštite i turizma* (Doktorska disertacija). Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo. <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/1676/Disertacija.pdf?sequence=6&isAllowed=y>
33. Васиљевић, Љ. Б. (2015). *Експлоатација и значај термалних извора у римском периоду на територији Србије* (Докторска дисертација). Београд: Универзитет у Београду, Филозофски факултет. <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/3350/Disertacija.pdf?sequence=6&isAllowed=y>
34. Вељковић, Д., Матејевић, Т., Инић, Р., Нешић, Д., Ђурђевић, С., и Јањић, М. (2015). Бањско и климатско лечење у Србији. *Здравствена заштита*, 44(6), 53-60.
35. Veljović, P., Đukić, D., & Simović, S. (1985). Prilog proučavanju ihtiofaune reke Zapadne Morave. *Ribarstvo Jugoslavije*, 40(4-5-6), 76-79. <https://hrcak.srce.hr/116632>
36. Видојевић, О. (1995). Могућности развоја туризма у чачанском крају. У *Вишевековна историја Чачка и околине. Зборник радова са научно-стручног скупа одржаног 28. и 29. октобра 1994. у Београду* (стр. 563-569). Удружење Чачана у Београду, Београд.
37. Vicentijević, M. B., Knezevic, M. N., Kosanin, O. D., Novakovic-Vukovic, M. R., & Belanovic Simic, S. B. (2017). Floristic and edaphic characteristics of beech and fir forests on mt. Maljen. *Fresenius Environmental Bulletin*, 26(6), 3788-3794.
38. Влада Републике Србије (2000). Уредба о утврђивању подручја ваздушне бање Ивањица. „Сл. гласник РС”, број 3 од 26. јануара 2000.
39. Влада Републике Србије (2009). Уредба о заштити Парка природе Голија. „Службени гласник РС”, број 45 од 20. јула 2001, 47 од 26. јуна 2009.
40. Влада Републике Србије (2010). Уредба о еколошкој мрежи. „Службени гласник РС”, број 102 од 30. децембра 2010.
41. Влада Републике Србије (2015). Уредба о категоризацији државних путева. „Службени гласник РС”, бр. 105 од 29. новембра 2013, 119 од 30. децембра 2013, 93 од 13. новембра 2015.
42. Влада Републике Србије (2016). Стратегија развоја туризма Републике Србије 2016-2025. „Службени гласник РС”, број 98 од 8. децембра 2016.
43. Влада Републике Србије (2021a). *Стратегијски маркетинг план туризма Републике Србије до 2025. године*. <https://mtt.gov.rs/extfile/sr/714/Strategijski%20marketing%20plan%20turizma%20RS%20do%202025..pdf>
44. Влада Републике Србије (2021b). Уредба о проглашењу Предела изузетних одлика „Овчарско-кабларска клисура”, „Сл. Гласник РС”, број 77 од 30. јула 2021.
45. Влада Републике Србије (2022). Уредба о категоризацији железничких пруга које припадају јавној железничкој инфраструктури. „Службени гласник РС”, бр. 92 од 29. јуна 2020, 6 од 29. јануара 2021, 33 од 11. марта 2022.
46. Vujanović, V., & Teofilović, M. (1983). *Banjske i mineralne vode Srbije: hemijski sastav, geohemija i geneza*. Kulturni centar RJ „Privredna knjiga” Gornji Milanovac.
47. Vujičić, M. D., Vasiljević, Dj. A., Marković, S. B., Hose, T. A., Lukić, T., Hadžić, O., & Janićijević, S. (2011). Preliminary geosite assessment model (GAM) and its application on Fruška Gora mountain, potential geotourism destination of Serbia. *Acta Geographica Slovenica*, 51(2), 361-376. <https://doi.org/10.3986/AGS51303>

48. Вукајловић, Ф., и Тот, И. (2018). Овчарско-кабларска клисура – најјужнија граница ареала врсте *Oberea moravica* (Coleoptera: Cerambycidae). *Бележник Овчарско-кабларске клисуре*, 8(3), 17-21.
49. Vukajlović, F., Tot, I., Đurić, M., & Ilić, N. (2019). Strižibube (Coleoptera: Cerambycidae) Predela izuzetnih odlika „Ovčarsko-kablarska klisura” (Zapadna Srbija). *Zbornik rezimea XII Simpozijuma entomologa Srbije sa međunarodnim učešćem* (str. 58-59). Niš, Univerzitet u Nišu, 25.-29. septembar 2019. Entomološko društvo Srbije.
50. Вукоичић, Д. Ж. (2013). *Географске основе туристичке валоризације Србије – позиционираност урбаних, бањских и руралних насеља Горње Топлице* (Докторска дисертација). Београд: Универзитет у Београду, Географски факултет.
<https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/2178/Disertacija.pdf?sequence=4&isAllowed=y>
51. Vukojičić, S., & Lakušić, D. (1994/1995). Vegetacija sipara i visokih zeleni planine Mučanj (Jugozapadna Srbija). *Glasnik Instituta za botaniku i Botaničke bašte Univerziteta u Beogradu*, 28, 221-236.
https://botanicaserbica.bio.bg.ac.rs/arhiva/pdf/1994_28_437.pdf
52. Вучковић, С. К. (1938). *Споменица: о подизању Летовалишта на планини Јелици у 1934 и 1935*. Чачак: Штампарија Славка Г. Поповића и Сина.
53. Gajić, M. (1989). *Flora i vegetacija Golije i Javora*. Београд: Šumarski fakultet, Ivanjica: OOUR Šumarstvo „Golija”.
54. Gajić, M., & Kilibarda, M. (1970). Zavisnost pojave lekovitog i aromatičnog bilja od tipa fitocenoze na planini Rudnik u Srbiji. *Šumarstvo*, 23(9-10), 53-60.
55. Garabinović, D. (2017). The examples of good entrepreneurial marketing practice in the area of tourism in Dragacevo, In *Paper proceedings of 10th International Conference Science and higher education in function of sustainable development* (pp. 7-1 – 7-8). Business and Technical College of Applied Sciences, Međavnik, Mokra Gora, Užice.
56. Garabinović, D., & Anđelić, S. (2019). Povezanost broja manifestacija sa promotivnim aktivnostima lokalnih turističkih organizacija i hotela na društvenoj mreži Facebook. *Trendovi u poslovanju*, 7(2), 23-35. <https://doi.org/10.5937/trendpos1902023G>
57. Garabinović, D., Kostić, M., & Lakićević, M. (2020). Potentials for tourism development based on protected natural resources in Moravica administrative district territory – opinion of the city of Čačak residents. *Economics of Agriculture*, 67(4), 1249-1264. <https://doi.org/10.5937/ekoPolj2004249G>
58. Garabinović, D., & Milićević, S. (2021). The Internet promotion of Moravica administrative district as a tourism destination. *Ekonomika*, 67(1), 27-41. <https://doi.org/10.5937/ekonomika2101027G>
59. Garabinović, D., Papić, M., & Kostić, M. (2021). Multi-criteria decision making trends in ecotourism and sustainable tourism. *Economics of Agriculture*, 68(2), 321-340. <https://doi.org/10.5937/ekoPolj2102321G>
60. Garabinović, D., Ćuruvija, M., & Ćuruvija, I. (2022). Unapređenje menadžmenta događaja u Moravičkom upravnom okrugu kao turističkoj destinaciji. U A. Skorup & S. Skorup (Ur.) *Zbornik radova šeste nacionalne naučno-stručne konferencije sa međunarodnim učešćem „Trendovi u poslovanju 2022”* (str. 307-317). Visoka poslovna škola strukovnih studija „Prof. dr Radomir Vojković”, Kruševac.
61. Ѓњатовић, И., и Симоновић, И. (2013). Први преглед фауне стрижибуба (Coleoptera: Cerambycidae) Овчарско-кабларске клисуре. *Бележник Овчарско-кабларске клисуре*, 4(1), стр. 26-29.

62. Голијанин, М. Б. (2015). *Геоколошка евалуација природних потенцијала Равне планине и Паљанске котлине у функцији одрживог развоја* (Докторска дисертација). Београд: Универзитет у Београду, Географски факултет. <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/5754/Disertacija3619.pdf?sequence=6&isAllowed=y>
63. Голић, Р. М. (2016). *Српска Црна Гора – савремене географске промене у функцији регионалног развоја* (Докторска дисертација). Београд: Универзитет у Београду, Географски факултет. <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/7498/Disertacija.pdf?sequence=6&isAllowed=y>
64. Google Scholar (2023). https://scholar.google.com/schhp?hl=sr&as_sdt=0,5 (29.01.2023.).
65. Град Чачак (2018а). Програм заштите животне средине града Чачка за период 2018-2027. године. „Службени лист града Чачка”, бр. 14/2018. <https://ekologija.cacak.rs/wp-content/uploads/2020/01/Program-zastite-zivotne-sredine-Grada-Cacka-za-period-2018-do-2027.-godine.pdf>
66. Град Чачак (2018б). Програм развоја туризма града Чачка 2019-2024. године, октобар 2018. <https://turizamcacak.rs/dokumenta/preuzimanja/Program-razvoja-turizma-grada-Cacka-za-period-2012-2024.-godine.pdf>
67. Градски завод за јавно здравље Београд (2020). *Програм систематског праћења квалитета земљишта на подручју града Чачка у 2020. год.* Београд, децембар 2020. <https://ekologija.cacak.rs/wp-content/uploads/2021/12/IZVESTAJ-2020-ZEMLJISTE.zip> (02.01.2023.).
68. Градски завод за јавно здравље Београд (2021). *Програм систематског праћења квалитета земљишта на подручју града Чачка у 2021. год.* Београд, октобар 2021. <https://ekologija.cacak.rs/wp-content/uploads/2021/11/Rezultati-ispitivanja-zemljista.zip> (02.01.2023.).
69. Градски завод за јавно здравље Београд (2022). *Програм систематског праћења квалитета земљишта на подручју града Чачка у 2022. год.* Београд, децембар 2022. <https://ekologija.cacak.rs/wp-content/uploads/2022/12/Izvestaj-o-sprovedenom-Programu-ispitivanja-zemljista-za-grad-Cacak-2022...-1.pdf> (02.01.2023.).
70. Грубач, Б. Р. (2003). Птице подручја Овчарско-кабларске клисуре. *Бележник Овчарско-кабларске клисуре*, 2(1), стр. 81-95.
71. Грујић-Тешић, Лј. В. (2017). *Geonasleđe Golije i Peštera* (Doktorska disertacija). Univerzitet u Beogradu, Rudarsko-geološki fakultet. <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/8777/Disertacija.pdf?sequence=6&isAllowed=y>
72. Gstaettner, A. M., Lee, D., & Rodger, K. (2018). The concept of risk in nature-based tourism and recreation—a systematic literature review. *Current Issues in Tourism*, 21(15), 1784-1809. <https://doi.org/10.1080/13683500.2016.1244174>
73. Дамјановић, Ј., Тот, И., Петровић, Д., Ђурић, М., и Вукајловић, Ф. (2019). Фауна бубамара (Coleoptera: Coccinellidae) Овчарско-кабларске клисуре. *Бележник Овчарско-кабларске клисуре*, 10(4), 7-13.
74. Dangić, A. (1995). Geogemijski procesi u prirodi i radionuklidi. U M. Kovačević (Ur.) *Jonizujuća zračenja iz prirode* (str. 41-56). Institut za nuklearne nauke „Vinča”, Laboratorija za zaštitu od zračenja i zaštitu životne sredine „Zaštita”, Jugoslovensko društvo za zaštitu od zračenja, Beograd.

75. Dangić, A. (2007). Arsenic in surface- and groundwater in central parts of the Balkan Peninsula (SE Europe). *Trace Metals and other Contaminants in the Environment*, 9, 127-156.
76. Дашић, Ј. (1979). *Јелички рудници*. Чачак: [б. и.].
77. Димитрић, Д. Р. (2016). *Излетничко-рекреативни туризам становништва Београда на простору града Београда, у Војводини, западној и источној Србији* (Докторска дисертација). Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Институт за географију, туризам и хотелијерство. <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/7185/Disertacija6881.pdf?sequence=6&isAllowed=y>
78. Димитровски, Д. Д. (2013). *Туризам Шумадијског округа у контексту одрживог развоја* (Докторска дисертација). Београд: Универзитет у Београду, Географски факултет. <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/2176/Disertacija.pdf?sequence=4&isAllowed=y>
79. Dimić, V. B. (2019). Hammering the past: The experimental (re) construction and usage of prehistoric mining hammerstones from the Prljuša-Mali Šturac site, Rudnik Mountain. *Starinar*, 69, 85-112. <https://doi.org/10.2298/STA1969085D>
80. Dimić, M., & Živković, J. (2016). The possibilities of developing mountain tourism on the mountain of Golija. *Serbian Journal of Geosciences*, 2(1), 49-60. <https://www.pmf.ni.ac.rs/download/casopisi/srbjgeosci/2016/5-2016.pdf>
81. Директорат цивилног ваздухопловства Републике Србије (02.06.2022.). *Евиденција хелидрома са сагласношћу за коришћење*. [https://cad.gov.rs/upload/aerodromi/2022/Evidencija%20helidroma%20sa%20saglasno%20C5%A1%C4%87u%20za%20kori%20C5%A1%C4%87enje%20\(Izmena%2012\)%2002.06.2022..pdf](https://cad.gov.rs/upload/aerodromi/2022/Evidencija%20helidroma%20sa%20saglasno%20C5%A1%C4%87u%20za%20kori%20C5%A1%C4%87enje%20(Izmena%2012)%2002.06.2022..pdf) (13. децембар 2022.).
82. Директорат цивилног ваздухопловства Републике Србије (24.11.2022.). *Евиденција аеродрома са дозволом за коришћење*. <https://cad.gov.rs/upload/aerodromi/2022/Evidencije%20aerodroma%20i%20helidroma/Evidencija%20aerodroma%20sa%20dozvolom%20za%20koriscenje.pdf> (13. децембар 2022.).
83. Директорат цивилног ваздухопловства Републике Србије (25.05.2022.). *Евиденција аеродрома са сагласношћу за коришћење*. [https://cad.gov.rs/upload/aerodromi/2022/Evidencija%20aerodroma%20sa%20saglasno%20C5%A1%C4%87u%20za%20kori%20C5%A1%C4%87enje%20\(Izmena%2020\)%2025.05.2022.pdf](https://cad.gov.rs/upload/aerodromi/2022/Evidencija%20aerodroma%20sa%20saglasno%20C5%A1%C4%87u%20za%20kori%20C5%A1%C4%87enje%20(Izmena%2020)%2025.05.2022.pdf) (13.12.2022.).
84. Djordjević, M., & Trumbulović, Lj. (2015). Ekotourism of Cacak. In M. Đuričić, M. Jovanović & N. Milutinović (Eds.) *Paper Proceedings – Second International Conference Higher Education in Function of Sustainable Development of Tourism in Serbia and Western Balkans within 8th International Conference „Science and Higher Education in Function of Sustainable Development – SED 2015”, October 2015, Užice* (pp. 569-578); Užice: Business and Technical College of Vocational Studies.
85. Дом здравља Горњи Милановац (2022), <http://www.dzgm.rs/>
86. Дом здравља Чачак (2022). <http://domzdravljacacak.rs/>
87. Dou, X., & Day, J. (2020). Human-wildlife interactions for tourism: a systematic review. *Journal of Hospitality and Tourism Insights*, 3(5), 529-547. <https://doi.org/10.1108/JHTI-01-2020-0007>
88. Dragičević, S., Ghirardelli, E., & Ranzi, R. (2018). Hydrometeorological monitoring in West Morava river basin (Serbia). *Acta Technica Corviniensis – Bulletin of*

- Engineering, Tome XI [2018], Fascicule 1 [January – March], Editura Politehnica, 67-70. <https://acta.fih.upt.ro/pdf/archive/ACTA-2018-1.pdf#page=67>*
89. Dražić, G. (2020). *Održivi turizam* (1. izd.). Beograd: Univerzitet Singidunum.
  90. Đelić, G., Branković, S., & Marković, M. (2017). Hydrophytes-Biological Indicators of Environmental Conditions and Water Quality in "Međuvršje Reservoir (Serbia). *Water Research and Management*, 7(3), 43-47.
  91. Ђелић, Г., и Вићентијевић-Марковић, Г. (2002). Флористичка истраживања. *Бележник Овчарско-кабларске клисуре*, 1, стр. 45-51.
  92. Ђелић, Г., и Вићентијевић-Марковић, Г. (2003). Прилог познавању флоре Овчарско-кабларске клисуре са освртом на лековите биљке. *Бележник Овчарско-кабларске клисуре*, 2, стр. 52-59.
  93. Ђелић, Г., и Вићентијевић-Марковић, Г. (2005). Прилог познавању флоре Овчарско-кабларске клисуре. *Бележник Овчарско-кабларске клисуре*, 3, стр. 47-56.
  94. Ђикановић, В., и Скорић, С. (2013). Концентрација 16 метала у ткивима одабраних врста риба из акумулације Међувршје. *Бележник Овчарско-кабларске клисуре*, 4(1), стр. 46-52.
  95. Ђикановић, В., и Скорић, С. (2019). Процена ризика еколошког статуса акумулације Међувршје коришћењем различитих врста макрофита и врста риба употребом акумулационог фактора биота-седимент. *Бележник Овчарско-кабларске клисуре*, 10(4), 14-21.
  96. Đukanović, D. (1969). *Klima Čačka i okoline*. Beograd: [s. n.].
  97. Ђурђевић, А. (2013). Први преглед фауне вилинских коњица (Odonata) Овчарско-кабларске клисуре. *Бележник Овчарско-кабларске клисуре*, 4(1), 22-25.
  98. Đurić, M., & Franeta, F. (2011). First study of the butterflies (Lepidoptera: Papilionoidea) of Mt. Mučanj. *Acta entomologica serbica*, 16(1/2), 81-90. Retrieved from <https://aes.bio.bg.ac.rs/index.php/aes/article/view/88>
  99. Ђурић, М., и Хриц, Б. (2013). Први увид у фауну ноћних лептира Овчарско-кабларске клисуре. *Бележник Овчарско-кабларске клисуре*, 4(1), стр. 34-39.
  100. Ђурић, М., и Хриц, Б. (2018). Трећа фаза упознавања ноћних лептира Овчарско-кабларске клисуре. *Бележник Овчарско-кабларске клисуре*, 8(3), 18-25.
  101. Đurić, S. (1991). Zagađenje reke Zapadne Morave nitritima i nitratima i preduzete organizaciono-tehničke mere na sanaciji. *Voda i sanitarna tehnika*, 21(5-6), 67-74.
  102. Ђуровић, П. (1995). *Крашки рељеф у сливу Краваричке реке – Драгачево*. Посебна издања, Српска академија наука и уметности, Географски институт „Јован Цвијић”, Књига 45. Београд: Српска академија наука и уметности, Географски институт „Јован Цвијић”.
  103. Eagles, P. F. J., McCool, S. F., & Haynes, C. D. (2002). *Sustainable tourism in protected areas: Guidelines for planning and management*. A. Phillips (Series Ed.) Best Practice Protected Area Guidelines Series No. 8. Gland: IUCN.
  104. Edgell Sr, D. L. (2006). *Managing sustainable tourism: A legacy for the future*. The Haworth Hospitality Press®, an imprint of The Haworth Press, Inc.
  105. Edgell Sr, D. L. (2016). *Managing sustainable tourism: A legacy for the future* (Second edition). Routledge.
  106. еКултура (2022). http://e-kultura.net/ustanove?type=&region=&district=19&municipality=&place=&num_results=12 (11.12.2022.).
  107. Elmahdy, Y. M., Haukeland, J. V., & Fredman, P. (2017). *Tourism megatrends: A literature review focused on nature-based tourism*. MINA fagrapport 42. Norwegian

- University of Life Sciences (NMBU), Faculty of Environmental Sciences and Natural Resource Management. ISSN: 2535-2806 <https://nmbu.brange.unit.no/nmbu-xmlui/bitstream/handle/11250/2648159/mif42.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
108. Ердељановић, Ј. (1902). *Доње Драгачево: антропогеографска проучавања*. Српски етнографски зборник, Књига 4, Насеља српских земаља 1. Београд: Српска краљевска академија.
  109. Estevão, C., & Costa, C. (2020). Natural disaster management in tourist destinations: a systematic literature review. *European Journal of Tourism Research*, 25, 2502.
  110. Eusébio, C., Carneiro, M.J., Madaleno, M., Robaina, M., Rodrigues, V., Russo, M., Relvas, H., Gama, C., Lopes, M., Seixas, V., Borrego, C., & Monteiro, A. (2021). The impact of air quality on tourism: a systematic literature review. *Journal of Tourism Futures*, 7(1), 111-130. <https://doi.org/10.1108/JTF-06-2019-0049>
  111. Завод за заштиту природе Србије (2021). *Преглед заштићених подручја у Републици Србији*. <https://www.zzps.rs/wp/pdf/centralniregistar/2021%20Izvod%20iz%20Centralnog%20registra%20-%20zasticena%20podrucja%20Srbije.pdf> (01.01.2023.).
  112. Завод за заштиту природе Србије (2023а). *Међународно значајна подручја за биљке – ИПА подручја*. <https://www.zzps.rs/wp/ipa/> (01.01.2023.).
  113. Завод за заштиту природе Србије (2023б). *Одабрана подручја за дневне лептуре – ПБА подручја*. <https://www.zzps.rs/wp/pba/> (01.01.2023.).
  114. Завод за заштиту природе Србије (2023в). *Природна добра послата на усвајање*. <https://www.zzps.rs/wp/poslata-na-usvajanje/> (01.01.2023.).
  115. Завод за јавно здравље Чачак (2022а). Извод из извештаја о мерењу буке у животној средини на подручју града Чачка за 2022. годину. https://www.zdravljecacak.org/dokumenta/buka/Izvod_iz_Izvestaja_2022_cacak.pdf (01.01.2023.).
  116. Завод за јавно здравље Чачак (2022б). Извод из извештаја о мерењу буке у животној средини на подручју општине Горњи Милановац за 2022. годину. https://www.zdravljecacak.org/dokumenta/buka/Izvod_iz_Izvestaja_2022G.M..pdf (01.01.2023.).
  117. Zaitouni, Y. M. (2019). *Ekosistemski potencijali i održivi razvoj zaštićenih područja Libije* (Doktorska disertacija). Beograd: Univerzitet Metropolitan, Fakultet za primenjenu ekologiju Futura. https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/11982/bitstream_63578.pdf?sequence=5&isAllowed=y
  118. Закон о амбалажи и амбалажном отпаду, „Службени гласник РС”, број 36 од 15. маја 2009, 95 од 8. децембра 2018 – др. закон.
  119. Закон о бањама, „Службени гласник РС”, бр. 80 од 6. новембра 1992, 67 од 30. августа 1993 - др. закон, 95 од 8. децембра 2018 – др. закон.
  120. Закон о биоцидним производима, „Службени гласник РС”, број 109 од 19. новембра 2021.
  121. Закон о водама, „Службени гласник РС”, бр. 30 од 7. маја 2010, 93 од 28. септембра 2012, 101 од 16. децембра 2016, 95 од 8. децембра 2018, 95 од 8. децембра 2018 – др. закон.
  122. Закон о водама, „Службени гласник РС”, бр. 46 од 31. јула 1991, 53 од 16. јула 1993, 53 од 16. јула 1993 – др. закон, 67 од 30. августа 1993 - др. закон, 48 од 20. јула 1994 – др. закон, 54 од 26. децембра 1996, 101 од 21. новембра 2005 – др. закон, 30 од 7. маја 2010 – др. закон – важе само одредбе чл. 81 до 96.
  123. Закон о дивљачи и ловству, „Службени гласник РС”, бр. 18 од 26. марта 2010, 95 од 8. децембра 2018 – др. закон.

124. Закон о жичарама за транспорт лица, „Службени гласник РС”, бр. 38 од 29. априла 2015, 113 од 17. децембра 2013 – др. закон, 31 од 29. априла 2019.
125. Закон о забрани изградње нуклеарних електрана у Савезној Републици Југославији, „Службени лист СРЈ”, број 12 од 10. марта 1995, „Службени гласник РС”, број 85 од 6. октобра 2005 – др. закон.
126. Закон о забрани развоја, производње, складиштења и употребе хемијског оружја и о његовом уништавању, „Службени гласник РС”, бр. 36 од 15. маја 2009, 104 од 27. новембра 2013.
127. Закон о заштити ваздуха, „Службени гласник РС”, бр. 36 од 15. маја 2009, 10 од 30. јануара 2013, 26 од 23. марта 2021 - др. закон.
128. Закон о заштити животне средине, „Службени гласник РС”, бр. 135 од 21. децембра 2004, 36 од 15. маја 2009, 36 од 15. маја 2009 – др. закон, 72 од 3. септембра 2009 – др. закон, 43 од 14. јуна 2011 – УС, 14 од 22. фебруара 2016, 76 од 12. октобра 2018, 95 од 8. децембра 2018 – др. закон.
129. Закон о заштити земљишта, „Службени гласник РС”, број 112 од 30. децембра 2015.
130. Закон о заштити и одрживом коришћењу рибљег фонда, „Службени гласник РС”, бр. 128 од 26. новембра 2014, 95 од 8. децембра 2018 – др. закон.
131. Закон о заштити од буке у животној средини, „Службени гласник РС”, број 96 од 8. октобра 2021.
132. Закон о заштити од нејонизујућих зрачења, „Службени гласник РС”, број 36 од 15. маја 2009.
133. Закон о заштити природе, „Службени гласник РС”, бр. 36 од 15. маја 2009, 88 од 23. новембра 2010, 91 од 3. децембра 2010 – исправка, 14 од 22. фебруара 2016, 95 од 8. децембра 2018 – др. закон, 71 од 15. јула 2021.
134. Закон о заштити становништва од изложености дуванском диму, „Службени гласник РС”, број 30 од 7. маја 2010.
135. Закон о интегрисаном спречавању и контроли загађивања животне средине, „Службени гласник РС”, бр. 135 од 21. децембра 2004, 25 од 13. марта 2015, 109 од 19. новембра 2021.
136. Закон о јавним скијалиштима, „Службени гласник РС”, број 46 од 2. јуна 2006.
137. Закон о климатским променама, „Службени гласник РС”, број 26 од 23. марта 2021.
138. Закон о метеоролошкој и хидролошкој делатности, „Службени гласник РС”, број 88 од 23. новембра 2010.
139. Закон о метрологији, „Службени гласник РС”, број 15 од 25. фебруара 2016.
140. Закон о националним парковима, „Службени гласник РС”, бр. 84 од 6 октобра 2015, 95 од 8. децембра 2018 – др. закон.
141. Закон о пољопривредном земљишту, „Службени гласник РС”, бр. 62 од 19. јула 2006, 65 од 5. јула 2008 - др. закон, 41 од 2. јуна 2009, 112 од 30. децембра 2015, 80 од 29. августа 2017, 95 од 8. децембра 2018 - др. закон.
142. Закон о потврђивању Амандмана на Анекс Б Кјото протокола уз Оквирну конвенцију Уједињених нација о промени климе, „Службени гласник РС – Међународни уговори”, број 38 од 25. маја 2009.
143. Закон о потврђивању Амандмана на Монреалски протокол о супстанцама које оштећују озонски омотач, „Службени гласник РС – Међународни уговори”, број 17 од 13. септембра 2021.
144. Закон о потврђивању Базелске конвенције о контроли прекограничног кретања опасних отпада и њиховом одлагању, „Сл. лист СРЈ – Међународни уговори”, бр. 2 од 25. децембра 1999.

145. Закон о потврђивању Доха Амандмана на Кјото Протокол уз Оквирну конвенцију Уједињених нација о промени климе, „Службени гласник РС – Међународни уговори”, број 2 од 26. априла 2017.
146. Закон о потврђивању Кјото Протокола уз Оквирну конвенцију Уједињених нација о промени климе, „Службени гласник РС”, број 88 од 24. септембра 2007.
147. Закон о потврђивању Конвенције о забрани развоја, производње, складиштења и употребе хемијског оружја и о његовом уништавању, „Службени лист СРЈ – Међународни уговори”, број 2 од 30. јуна 2000.
148. Закон о потврђивању конвенције о прекограничним ефектима индустријских удеса, „Службени гласник РС”, број 42 од 2. јуна 2009.
149. Закон о потврђивању Одлуке 2014/2 о измени Анекса I Конвенције о прекограничним ефектима индустријских удеса, „Службени гласник РС – Међународни уговори”, број 17 од 13. септембра 2021.
150. Закон о потврђивању Оквирне конвенције Уједињених нација о промени климе, са анексима, „Службени лист СРЈ – Међународни уговори”, број 2 од 27. јуна 1997.
151. Закон о потврђивању Протокола о дуготрајним органским загађујућим супстанцама уз Конвенцију о прекограничном загађивању ваздуха на великим удаљеностима из 1979. године, „Службени гласник РС - Међународни уговори”, број 1/2012-203.
152. Закон о потврђивању Протокола о тешким металима уз Конвенцију о прекограничном загађивању ваздуха на великим удаљеностима из 1979. године, „Службени гласник РС – Међународни уговори”, број 1/2012-237.
153. Закон о потврђивању Ротердамске конвенције о поступку давања сагласности на основу претходног обавештења за одређене опасне хемикалије и пестициде у међународној трговини са изменама и допунама, „Службени лист РС – Међународни уговори”, број 38 од 25. маја 2009.
154. Закон о потврђивању Стокхолмске конвенције о дуготрајним органским загађујућим супстанцама, „Службени гласник РС”, број 42 од 2. јуна 2009.
155. Закон о проглашењу Закона о ратификацији Конвенције о прекограничном загађивању ваздуха на великим удаљеностима, „Службени лист СФРЈ – Међународни уговори”, број 11 од 21. новембра 1986.
156. Закон о процени утицаја на животну средину, „Службени гласник РС”, бр. 135 од 21. децембра 2004, 36 од 15. маја 2009.
157. Закон о путевима, „Службени гласник РС”, бр. 41 од 31. маја 2018, 95 од 8. децембра 2018 – др. закон.
158. Закон о радијационој и нуклеарној сигурности и безбедности, „Службени гласник РС”, бр. 95 од 8. децембра 2018, 10 од 15. фебруара 2019.
159. Закон о ратификацији Амандмана на Монреалски протокол о супстанцама које оштећују озонски омотач, „Службени лист СЦГ – Међународни уговори”, број 24 од 24. децембра 2004.
160. Закон о ратификацији Бечке конвенције о заштити озонског омотача, са прилозима I и II, „Службени лист СФРЈ – Међународни уговори”, број 1 од 23. фебруара 1990.
161. Закон о ратификацији Монреалског протокола о супстанцама које оштећују озонски омотач, „Службени лист СФРЈ – Међународни уговори”, број 16 од 29. децембра 1990.
162. Закон о ратификацији Протокола уз Конвенцију о прекограничном загађивању ваздуха на велике даљине из 1979. године, о дугорочном финансирању Програма сарадње за праћење и процену прекограничног преноса загађујућих материја у

- ваздуху на велике даљине у Европи (ЕМЕР): „Службени лист СФРЈ – Међународни уговори”, број 2 од 27. фебруара 1987.
163. Закон о режиму вода, „Службени лист СРЈ”, број 59 од 4. децембра 1998, „Службени гласник РС”, број 101 од 21. новембра 2005 – др. закон.
164. Закон о рударству и геолошким истраживањима, „Службени гласник РС”, бр. 101 од 8. децембра 2015, 95 од 8. децембра 2018 - др. закон, 40 од 22. априла 2021.
165. Закон о стандардизацији, „Службени гласник РС”, бр. 36 од 15. маја 2009, 46 од 28. маја 2015.
166. Закон о стратешкој процени утицаја на животну средину, „Службени гласник РС”, бр. 135 од 21. децембра 2004, 88 од 23. новембра 2010.
167. Закон о управљању отпадом, „Службени гласник РС”, бр. 36 од 15. маја 2009, 88 од 23. новембра 2010, 14 од 22. фебруара 2016, 95 од 8. децембра 2018 – др. закон.
168. Закон о хемикалијама, „Службени гласник РС”, бр. 36 од 15. маја 2009, 88 од 23. новембра 2010, 92 од 7. децембра 2011, 93 од 28. септембра 2012, 25 од 13. марта 2015.
169. Закон о шумама, „Службени гласник РС”, број 30 од 7. маја 2010, 93 од 28. септембра 2012, 89 од 27. октобра 2015, 95 од 8. децембра 2018 – др. закон.
170. *Zaštito Suvu Moravu* (2022). *Home* [Facebook page]. Facebook. <https://www.facebook.com/Suva.Morava.Cacak/> (20.06.2022.).
171. Zolfani, S. H., Sedaghat, M., Maknoon, R., & Zavadskas, E. K. (2015). Sustainable tourism: a comprehensive literature review on frameworks and applications. *Economic Research – Ekonomska Istraživanja*, 28(1), 1-30. <https://doi.org/10.1080/1331677X.2014.995895>
172. Zhang, Y., Cole, S. T., & Chancellor, C. H. (2015). Facilitation of the SUS-TAS application with parsimony, predictive validity, and global interpretation examination. *Journal of Travel Research*, 54(6), 744-757. <https://doi.org/10.1177/0047287514535848>
173. Ivković, S., Pantović, U., & Skejo, J. (2018). Ovčar-Kablar Gorge (SW Serbia) – a new hotspot of Orthoptera diversity. *Annales de la Société entomologique de France (N.S.)*, 54(3), 257-272. <https://doi.org/10.1080/00379271.2018.1474136>
174. Илић, Б. С. (2016). *Стратегијски правци регионалног економског и еколошког развоја туристичког потенцијала Гамзиградске бање* (Докторска дисертација). Зајечар: „John Naisbitt” универзитет, Факултет за менаџмент Зајечар. https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/5474/bitstream_61509.pdf?sequence=5&isAllowed=y
175. *Инвентар објеката геонаслеђа Србије* (2005). Београд: Завод за заштиту природе Србије <https://zzps.rs/wp/pdf/Inventar%20geonasledja%20Srbije.pdf> (01.01.2023.)
176. Isek, J., Cablík, V., Cablikova, L., Hlavata, M., Milenic, D., & Tomanec, R. (2013). Thermal springs of Ovcar banja spa. *13th International Multidisciplinary Scientific GeoConference: SGEM: Surveying Geology & Mining Ecology Management, Conference Proceedings volume II, hydrogeology, engineering geology and geotechnics, mineral processing, applied and environmental geophysics, oil gas exploration, Section Hydrogeology, Engineering Geology and Geotechnics*, 16-22 June, 2013, Albena Co., Bulgaria (pp. 517-523).
177. Jenkins, I. (2019). *Adventure Tourism and Outdoor Activities Management: A 21st Century Toolkit*. CABI.

178. Јовановић, Б. (1988). Прљуша-Мали Штурац: праисторијски рудник бакра и горског кристала на Руднику. *Зборник радова Народног музеја у Чачку*, 18, 5-12. Чачак: Народни музеј у Чачку.
179. Јовановић, К. (1908). *Горње Драгачево, антропогеографска проматрања*. Српски етнографски зборник, Књига једанаеста, Насеља српских земаља, Књига V. Београд: Српска краљевска академија.
180. Јовановић, М., Павић, Д., Радојевић, Б., и Петковић, В. (1997). Воде Овчарско-кабларске клисуре. У *Овчарско-кабларска клисура: географско-туризмолошка студија* (стр. 17-31). Нови Сад: Природно-математички факултет, Институт за географију, Друштво младих истраживача Института за географију „Бранислав Букуров”; Београд: Млади истраживачи Србије.
181. Јованчевић, Р. (1981). *Драгачевски крај*. Лучани: Самоуправна интересна заједница основног образовања општине Лучани.
182. Јовић, В. (1995). Геолошка прошлост Чачка и околине. У *Вишевековна историја Чачка и околине. Зборник радова са научно-стручног скупа одржаног 28. и 29. октобра 1994. у Београду* (стр. 351-354). Удружење Чачана у Београду, Београд.
183. Јовичић, Д. (2009). *Туристичка географија Србије*. Београд: Универзитет у Београду, Географски факултет.
184. Josimovic, B., & Crncevic, T. (2012). The development of renewable energy capacities in Serbia: Case study of three small hydropower plants in the „Golija” biosphere reserve with special reference to the landscape heritage. *Renewable Energy*, 48, 537-544. <https://doi.org/10.1016/j.renene.2012.06.015>
185. ЈП „Србијашуме” (2020). План управљања Парком природе „Голија” за период 2021-2030. године. Србијашуме, Београд, мај 2020. године. <https://srbijasume.rs/ssume/wp-content/uploads/2020/05/PlanUpravGolija.pdf>
186. ЈУ „Туристичка организација Чачка” (2020). *Извештај о раду ЈУ „Туристичка организација Чачка” за 2019. годину*. Чачак, 2020. године.
187. ЈУ „Туристичка организација Чачка” (2021). *Извештај о раду ЈУ „Туристичка организација Чачка” за 2020. годину*. Чачак, 2021. година.
188. ЈУ „Туристичка организација Чачка” (2022). *Извештај о раду ЈУ „Туристичка организација Чачка” за 2021. годину*. Чачак, 2022. година.
189. Jurisic, I. (2004). Benthic algal community structure and water quality of the Zapadna Morava River basin near Čačak. *Acta Agriculturae Serbica*, 9(18), 13-33.
190. Kaján, E., & Saarinen, J. (2013). Tourism, climate change and adaptation: A review. *Current Issues in Tourism*, 16(2), 167-195. <https://doi.org/10.1080/13683500.2013.774323>
191. Караџић, В. (1826). Почетак описанија српски манастира. *Даница* 35-52. Прештампа у Београду 1969. Просвета.
192. Катић, С. (2015). Рударство Чемерна и Троглава (16-17. век). *Наша прошлост: часопис Историјског архива и Друштва историчара среза Краљево*, 16, 9-24.
193. Кићовић, Д. (2016). *Валоризација и регионализација туристичко-географских потенцијала Старог Влаха и Рашке* (Докторска дисертација). Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство. <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/7134/Disertacija6690.pdf?sequence=6&isAllowed=y>
194. Kićović, D. M. (1991). *Turizam i zaštita prirode gornjeg Polimlja* (Doktorska disertacija). Priština: Univerzitet u Prištini, Prirodno-matematički fakultet, Odsek za geografiju.

- <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/4134/Disertacija.pdf?sequence=4&isAllowed=y>
195. Kiš, V., Lončar, L., Mićević, D. (1996): Posmatranje ptica na Maljenu u julu 1995. i junu 1996. godine. *Petničke sveske* 42(2): 18-28
  196. Kličković, M. (2015). Nove turističke pećine Srbije. *Naš krš*, 35(48), 63-77.
  197. Kovačević, J., & Grujičić-Tešić, Lj. (2020). Vode planine Golije. 49. konferencija o aktuelnim temama korišćenja i zaštite voda VODA 2020 (str. 107-114). Trebinje, 19.-20. novembar 2020.
  198. Ковачевић, Б. (2014). *Туризам Шајкашке* (Докторска дисертација). Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство. <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/9131/Disertacija.pdf?sequence=6&isAllowed=y>
  199. Ковачевић, Б., Ковачевић, Р. Ж., Лабус, Д., и Поповић, И. (1997). *Моравички округ: Научно-стручна монографија са регистрима по општинама*. НИП „Глас Србије” Краљево.
  200. Косовић, М. С. (2016). *Примена ГИС концепта у функцији анализе вода као туристичког ресурса Београда* (Докторска дисертација). Београд: Универзитет Сингидунум, Департман за последипломске студије. https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/6605/bitstream_59802.pdf?sequence=10&isAllowed=y, https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/6605/bitstream_59803.pdf?sequence=11&isAllowed=y, https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/6605/bitstream_59804.pdf?sequence=12&isAllowed=y
  201. Кошанин, Н. (1908). *Давићско језеро: Хидро-биолошка студија*. Београд: Српска краљевска академија.
  202. Кузмановић, Ј. (2016). Могућности развоја руралног туризма у заштићеном подручју ПИО „Овчарско-кабларска клисура”. *Бележник Овчарско-кабларске клисуре*, 7, 63-71.
  203. Khanra, S., Dhir, A., Kaur, P., & Mäntymäki, M. (2021). Bibliometric analysis and literature review of ecotourism: Toward sustainable development. *Tourism Management Perspectives*, 37, 100777. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2020.100777>
  204. Лазаревић, Р. (2011). *Драгачевска пећина*. Београд: Želnid.
  205. Lazić, T., Marković, G., Nikolić, D., & Đurić, S. (2003). Prisustvo teških metala u nekim vrstama riba akumulacije Međuvršje. *Zbornik radova* (str. 59-62). Konferencija „Voda 2003”, 3-6. jun 2003, Zlatibor.
  206. Laing, J., & Frost, W. (2014). *Explorer Travellers and Adventure Tourism*. Tourism and Cultural Change 40. Channel View Publications.
  207. Lindberg, K., & Veisten, K. (2012). Local and non-local preferences for nature tourism facility development. *Tourism Management Perspectives*, 4, 215-222. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2012.08.004>
  208. Liu, Z. (2003). Sustainable tourism development: A critique. *Journal of sustainable tourism*, 11(6), 459-475. <https://doi.org/10.1080/09669580308667216>
  209. Liu, S., & Li, W.-Y. (2020). Ecotourism Research Progress: A Bibliometric Analysis During 1990–2016. *SAGE Open*, 10(2). <https://doi.org/10.1177/2158244020924052>
  210. Ловачки савез Централне Србије (2022а). ЛУ „Драгачево” – Гуча. https://www.lovackisavez.rs/viewpage.php?page_id=32
  211. Ловачки савез Централне Србије (2022б). ЛУ „Раде Јоксић” – Јежевица. https://www.lovackisavez.rs/viewpage.php?page_id=14

212. Ловачки савез Централне Србије (2022в). *ЛУ „Радиша Поштић” – Мрчајевци.* https://www.lovackisavez.rs/viewpage.php?page_id=23
213. Ловачки савез Централне Србије (2022г). *ЛУ „Чачак” – Чачак.* https://www.lovackisavez.rs/viewpage.php?page_id=22
214. Ловачки савез Централне Србије (2022д). *ЛУ „Чемерница” – Ивањица.* https://www.lovackisavez.rs/viewpage.php?page_id=18
215. Ловачко удружење Војвода Милан Обреновић (2022). *Ловна дивљач.* <http://lovgm.org/index.php/subscribe-now/lovna-divljac>
216. Ловачко удружење „Драгачево” Гуча (2022). *Ловиште.* <https://www.dragacevo.lu.rs/loviste/>
217. Lopes, E. R., & Simões, J. T. (2019). Tourism and climate changes: bibliometric analysis. *Tourism and Hospitality International Journal*, 13(1), 131-158. <http://thijournal.isce.pt/index.php/THIJ/article/view/249> [На португалском: Lopes, E. R., & Simões, J. T. (2019). Turismo e alterações climáticas: Análise bibliométrica. *Tourism and Hospitality International Journal*, 13(1), 131-158.]
218. Лукић, Д. М. (2015). *Геонаслеђе српског Подунавља у функцији одрживог развоја туризма* (Докторска дисертација). Београд: Универзитет у Београду, Географски факултет. <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/4823/Disertacija412.pdf?sequence=6&isAllowed=y>
219. Луковић, С., и Марковић, С. Љ. (2015). *Западноморавски рудници угља* (1. изд.). Чачак: Међуопштински историјски архив.
220. Лутовац, М. Д. (2016). *Географске детерминанте регионалног развоја Војводине* (Докторска дисертација). Београд: Универзитет у Београду, Географски факултет. <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/7503/Disertacija.pdf?sequence=6&isAllowed=y>
221. Мајсторовић, Г., и Стаменковић, С. (2021). *Рурални туризам – Чачак: одмор на селу у хармонији природе, традиције и здравог живота.* Туристичка организација Чачка.
222. Максимовић, М. В. (2016). *Стратегијско позиционирање одрживог развоја руралног туризма Старе планине* (Докторска дисертација). Зајечар: „John Naisbitt” универзитет, Факултет за менаџмент Зајечар. https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/7101/bitstream_61533.pdf?sequence=5&isAllowed=y
223. Mandić, A. (2019). Nature-based solutions for sustainable tourism development in protected natural areas: a review. *Environment Systems and Decisions*, 39, 249-268. <https://doi.org/10.1007/s10669-019-09718-2>
224. Марковић, Г. (2002). *Упоредна испитивања најважнијих еколошких обележја врсте Leuciscus cephalus L. Реке Западне Мораве и акумулације Међувршије* (Докторска дисертација). Београд: Универзитет у Београду, Биолошки факултет.
225. Marković, G. (2019). Ugrožene riblje vrste reke Zapadne Morave. U Zbornik radova 1 – XXIV Savetovanje o biotehnologiji sa međunarodnim učešćem, Čačak, 15-16. mart 2019. godine (str. 291-296). Čačak: Univerzitet u Kragujevcu, Agronomski fakultet u Čačku.
226. Марковић, Г. (2019). Угрожене рибаље врсте реке Западне Мораве. *Бележник Овчарско-кабларске клисуре*, 10(4), стр. 3-6.
227. Marković, G. S., Simić, V. M., Ostojić, A. M., & Simić, S. B. (2003). The diet of *Leuciscus cephalus* L. in the reservoir Medjuvrsje (Western Morava, Serbia). *Acta Agriculturae Serbica*, 8(16), 75-81.

228. Marković, G., Đikanović, V., Skorić, S., Lujić, J., & Marinović, Z. (2013). New members of the Zapadna Morava river ichthyofauna (Serbia). *Natura Montenegrina*, 12(2), 295-303.
229. Marković, G., Đurović, I., Pantović, J., Brković, D., & Popović Đorđević, J. (2018). Ocena ekološkog statusa reke Zapadne Morave. U *Zbornik radova – XXIII Savetovanje o biotehnologiji sa međunarodnim učešćem, Čačak, 9-10. mart 2018. godine* (str. 311-315). Čačak: Univerzitet u Kragujevcu, Agronomski fakultet u Čačku.
230. Marković, G., & Lenhardt, M. (2007). Heavy metals in fish of the Zapadna Morava River. In Conference proceedings of III International Conference „Fishery” (pp. 287-290). Belgrade, Serbia.
231. Marković, G., & Simović, S. (1994). Ichthyofauna of the middle course of Zapadna Morava as a saprobic indicator. *Archives of Biological Science, Belgrade*, 46(1-2), 39-44.
232. Marković, G., Simović, S., & Veljović, P. (1993). Ichthyofauna of the Medjuvršje reservoir. *Ichthyologia*, 25(1), 35-40.
233. Марковић, Г., Симовић, С., и Јуришић, И. (1998). Загађеност горњег и средњег тока реке Западне Мораве и заштита. *Зборник VI Научно-стручног скупа „Еколошка истина”*, 163-165.
234. Marković, S. Lj., Ostojić, M., & Popović, I. V. (2012). Ruralni turizam SFR Jugoslavije začet je u ivanjičkim selima. *Treći međunarodni kongres o ruralnom turizmu*, Osijek, 23.-26. svibnja 2012.
235. Marković, S. Lj., Ostojić, M., Popović, I., & Miljković, O. (2011). Ivanjica – kolevka srpskog seoskog turizma. *Tematski zbornik 6. Međunarodni naučni skup – Mediteranski dani, Trebinje 2011, Turizam i ruralni razvoj (Savremene tendencije, problemi i mogućnosti razvoja)*, Trebinje, 07-08. oktobar.
236. Марковић, С. Љ., и Поповић, И. В. (2021). *Град Чачак*. Град Чачак, Регионални центар за таленте Чачак, Чачак.
237. Marković, S., Ostojić, M., & Popović, I. (2012). Golijaska jezera – neiskorišćeni turistički potencijal. *5th Internatioanl Conference „Science and Higher Education in Function of Sustainable Development” SED 2012*, 4-5 October 2012, Uzice, Serbia.
238. Marroni, M., Principi, G., Pandolfi, L., Chiari, M., Garfagnoli, F., Hrvatovic, H., Levi, N., Menna, F., Nirta, G., Trivic, B., & Saccani, E. (2008). Tectonic setting of the Zlatibor-Maljen area (Internal Dinarides, Central-Western Serbia). *Rend. online Soc. Geol. It.*, 3, 534-535.
239. Матвејев, С. Д. (1950). *Распрострањење и живот птица у Србији (Ornithogeographia Serbica)*. Српска академија наука, Посебна издања, Књига CLXI, Институт за екологију и биогеографију, Књига 3. Београд: Научна књига.
240. Матовић, Н. (2013). Прилог познавању фауне сисара Овчарско-кабларске клисуре. *Бележник Овчарско-кабларске клисуре*, 4(1), стр. 78-84.
241. Mašković, J. M., Marković, G., & Mašković, P. Z. (2018). Analytical and environmental control of water quality of the Bjelica river. *Acta Agriculturae Serbica*, 23(45), 111-120. <https://doi.org/10.5937/AASer1845111M>
242. Mbaiwa, J. (2011). The effects of tourism development on the sustainable utilisation of natural resources in the Okavango Delta, Botswana. *Current Issues in Tourism*, 14(3), 251-273. <https://doi.org/10.1080/13683500.2011.555525>
243. Mijajlović, N., Vuković, P., & Djurić, I. (2010). Particularities of Golija nature park and conditions for further development of rural tourism. *Economics of Agriculture*, 57(Spec. num. 2), 123-130. Retrieved from <https://www.ea.bg.ac.rs/index.php/EA/article/view/923>

244. Милановић, А., и Миловановић, Б. (2010). Приказ климатских карактеристика Голије у функцији евалуације простора, *Зборник радова – Географски факултет Универзитета у Београду*, 58, 29-46. <https://scindeks.ceon.rs/images/ftPDFhover.png>
245. Милановић, А., Урошев, М., и Милијашевић, Д. (2006). Примена RHS метода у сливу Голијске Моравице. *Гласник Српског географског друштва*, 86(2), 53-61.
246. Миленковић, С., и Танасковић, С. (2005). Истраживање ентомофауне Овчарско-кабларске клисуре. *Бележник Овчарско-кабларске клисуре*, 3(1), стр. 57-60.
247. Милојевић, Б. Ж. (1948). *Долине Западне Мораве, Мораче и Треске: географска проматрања*. Научна књига, издавачко предузеће Народне Републике Србије. Посебна издања Српског географског друштва, Свеска 26.
248. Милосављевић, С., и Поповић, И. В. (2007). Туризам у функцији развоја општине Лучани. *Зборник радова, Географски институт „Јован Цвијић”*, 57, 243-250.
249. Миљановић, Д. (2005). Стање животне средине на подручју Парка природе „Голија”. *Гласник Српског географског друштва*, 85(1), 249-264. <https://doi.org/10.2298/GSGD0501249M>
250. Милjkовић, Н., Грубаћ, В., & Руџић, М. (2008). Nalazi planinskog porića *Prunella collaris* u Ovčarsko-kablarskoj klisuri. *Ciconia*, 17, 108.
251. Миљковић, Ђ. Љ. (2018). *Геоморфолошко и хидролошко геонаслеђе Хомоља* (Докторска дисертација). Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство. <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/9891/Disertacija17583.pdf?sequence=6&isAllowed=y>
252. Министарство заштите животне средине (2023). *Обавештење о поступку покретања заштите Предела изузетних одлика „Планина Јелица”*, 12. јануар 2023. <https://www.ekologija.gov.rs/obavestjenja/zastita-prirode/obavestjenje-o-postupku-pokretanja-zastite-predela-izuzetnih-odlika-planina-jelica>
253. Министарство туризма и омладине (2022). Категорисани објекти Србија – октобар 2022. година. <https://mto.gov.rs/extfile/sr/452/Kategorisani%20objekti%20oktobar%202022.%20god..xlsx> (10.12.2022).
254. Мирковић, М. С. (2014). *Одрживи развој пољопривреде и туризма, са посебним освртом на могућности Парка природе „Голија”* (Докторска дисертација). Ниш: Универзитет у Нишу, Економски факултет. https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/3866/Miroslav_Mirkovic.pdf?sequence=5&isAllowed=y
255. Mitra, A. (2018). *Steps towards Sustainable Tourism: Explore, Don't Exploit*. Cambridge Scholars Publishing.
256. Митровић, Д. С. (1925). *Чачак и чачанска котлина*. Чачак: Полет.
257. Мићовић, М. (1995). Успон и пад виноградарства у општини Чачак. У Вишевековна историја Чачка и околине. *Зборник радова са научно-стручног скупа одржаног 28. и 29. октобра 1994. у Београду* (стр. 510-528). Удружење Чачана у Београду, Београд.
258. Мојић, Ј. (2016). Валоризација економско-географских ресурса Јужне Србије у функцији туристичког развоја (Докторска дисертација). Ниш: Универзитет у Нишу, Економски факултет. <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/8379/Disertacija.pdf?sequence=6&isAllowed=y>

259. Musavengane, R., & Matikiti, R. (2015). Does social capital really enhance community based ecotourism? A review of the literature. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 4(1), 1-18. <http://www.ajhtl.com/uploads/7/1/6/3/7163688/article27vol4-1-2015-jan-june2015.pdf>
260. Mutana, S., & Mukwada, G. (2018). Mountain-route tourism and sustainability. A discourse analysis of literature and possible future research. *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*, 24, 59-65. <https://doi.org/10.1016/j.jort.2018.08.003>
261. Надаждин, Б. (2015). Први преглед фауне водоземаца и гмизаваца Овчарско-кабларске клисуре. *Бележник Овчарско-кабларске клисуре*, 6(1), 71-75.
262. Narasaiah, M. L. (2004). *Globalization and sustainable tourism development*. Discovery Publishing House, New Delhi.
263. Narasaiah, M. L. (2005). *Water and sustainable tourism*. Discovery Publishing House, New Delhi.
264. Newsome, D., Moore, S. A., & Dowling, R. K. (2012). *Natural area tourism: Ecology, impacts and management* (2nd edition). Aspects of Tourism: 58. Channel View Publications.
265. Недељковић, З. (2005). *Рударство рудничких рудишта кроз векове: прилози за монографију*. Горњи Милановац: Доситеј.
266. Nikolić, G., Rudić, B., Kurčubić, M., Gavrilović, M., & Ružić, M. (2011). Posmatranje belorepana *Haliaeetus albicilla* u Ovčarsko-kablarskoj klisuri i klisuri Uvca. *Ciconia*, 20, 92-94.
267. Николић, С. (2013). Еколошко туристичке одлике Голије. *Глобус*, (37-38), 61-71. <http://sgd.org.rs/publikacije/globus/3738/2-golija.pdf>
268. Николић, С. (2014). *Голија: Еколошко-туристичка студија са програмском основом*. Београд: Српско географско друштво.
269. Nickerson, N. P., Vecerra, L., & Zumstein, P. (2011). *Climate Change & Tourism Literature Review*. Institute for Tourism and Recreation Research Publications. 234. https://scholarworks.umt.edu/itrr_pubs/234
270. Njoroge, J. M. (2015). Climate change and tourism adaptation: literature review. *Tourism and hospitality management*, 21(1), 95-108. <https://doi.org/10.20867/thm.21.1.7>
271. Novaković, B. (2013). Indicative ecological status assessment of the Zapadna Morava River based on aquatic macroinvertebrate community. *Water research and management*, 3(2), 37-43. http://www.sepa.gov.rs/download/radovi/2013/Indicative_ecological_status_assessment_Zapadna_Morava_WRM_Journal_2013.pdf
272. Novaković, B., & Raković, M. (2004). Stanje i analiza faune ptica planine Maljen. *Ciconia: glasnik Društva za zaštitu i proučavanje ptica Vojvodine*, 13, 99-104.
273. Нововић, М. (2015). *Улога региона Западне Србије у привредном развоју са посебним освртом на развој туризма* (Докторска дисертација). Ниш: Универзитет у Нишу, Економски факултет. <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/4310/Disertacija166.pdf?sequence=6&isAllowed=y>
274. Novović, M., & Popović, J. (2012). Uloga eko-menadžmenta u razvoju zdravstveno-rekreativnog turizma opštine Ivanjica. U *Međunarodna naučna konferencija MENADŽMENT 2012 Zbornik radova* (pp. 502-508), Mladenovac, Srbija, 20-21. april 2012., Fakultet za poslovno industrijski menadžment, Izdavački centar za industrijski menadžment Mladenovac.

275. Обрадовић, В. М. (2014). *Природне и антропогене вриједности у функцији развоја туризма на примјеру регије Биач* (Докторска дисертација). Београд: Универзитет у Београду, Географски факултет. <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/2180/Disertacija.pdf?sequence=4&isAllowed=y>
276. Obradović, S. Stojanović, V., Kovačić, S., Jovanovic, T., Pantelić, M., & Vujičić, M. (2021). Assessment of residents' attitudes toward sustainable tourism development – A case study of Bačko Podunavlje Biosphere Reserve, Serbia. *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*, 35, 100384. <https://doi.org/10.1016/j.jort.2021.100384>
277. Обрадовић-Бурсаћ, Л., и Станковић-Васовић, В. (2004). *Бања Горња Трепча: монографија*. Горња Трепча: Природно лечилиште Горња Трепча.
278. Обренић, Ј. (2015). Може ли туризам да развије драгачевска села?. *Зборник Матице српске за друштвене науке*, (151), 307-317. <https://doi.org/10.2298/ZMSDN1551307O>
279. Obrenić, J., Bjeljac, Ž., & Terzić, A. (2015). Assessment model of nature-based touristic motives in the Ovčar-kablar gorge (Serbia). *Journal of the Geographical Institute „Jovan Cvijic” SASA*. 65(3), 407–422. <https://doi.org/10.2298/IJGI1503407O>
280. Општина Горњи Милановац (2015). *Локални еколошки акциони план општине Горњи Милановац за период од 2015. до 2025. године*. „Службени гласник општине Горњи Милановац”, година XXIV, број 24, 01. децембар 2015. године.
281. Ostojić, M. (2010). Village tourism – brend of Ivanjica. *3rd International Conference „Science and Higher Education in Function of Sustainable Development” SED 2010*, 7-8 October 2010, Uzice, Serbia, 8-63 – 8-70.
282. Остојић, М. (2017). *Ивањица: Пешачење, планинарење и бициклизам*. Ивањица: Туристичка организација општине Ивањица. <https://ivatourism.org/wp-content/uploads/2021/08/Ivanjica-Pesacenje-planinarenje-i-biciklizam.pdf>
283. Ostojić, M., Marković, S. Lj., & Popović, I. V. (2008). Uticaj razvoja turističkih ponuda na poboljšanje kvaliteta života ljudi u ivanjičkom kraju. *Festival kvaliteta 2008. 3. Konferencija o kvalitetu života. Kragujevac, 13.-15. maj 2008*. Asocijacija za kvalitet i standardizaciju Srbije.
284. Ostojic, M., & Markovic, S. Lj. (2011). Sustainable development of rural tourism in Moravica Region. *4th International Conference – „Science and Higher Education in Function of Sustainable Development” SED 2011* (pp. 5-108 – 5-115). 7th and 8th of October 2011, Uzice, Serbia.
285. Павић, Д., Јовановић, М., и Радојевић, Б. (1997). Релјеф Овчарско-кабларске клисуре. У *Овчарско-кабларска клисура: географско-туризмoлошка студија* (стр. 9-16). Нови Сад: Природно-математички факултет, Институт за географију, Друштво младих истраживача Института за географију „Бранислав Букуров”; Београд: Млади истраживачи Србије.
286. Ravićević D, Ivković S., & Horvat L. (2014): New and rare species of orthopteroid insects in the fauna of Serbia. *Fauna Balkana*, 3, 103–122.
287. Павићевић, Д. (2016). Правокрилци (Orthoptera) планина Столови, Чемерно и Радочело. *Заштита природе*, 66(2), 41-54. https://www.zzps.rs/wp/casopisi_pdf/023/casopis.pdf?script=lat
288. Павловић, С. (2007). Природни потенцијали за развој туризма бање Горња Трепча. *Зборник радова – Географски факултет Универзитета у Београду*, св. LV, 105-114.
289. Павловић, С. (2008). Туризам у функцији развоја бање Горња Трепча. *Гласник Српског географског друштва*, 88(4), 99-108.

- <https://gery.gef.bg.ac.rs/bitstream/handle/123456789/279/277.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
290. Павловић, С., и Ђорђевић, Т. (2013). Прогнозе развоја сеоског туризма у општинама Косјерић и Горњи Милановац, *Journal of the Geographical Institute „Jovan Cvijic”*, SASA, 63(1), 47-65. <https://doi.org/10.2298/IJGI120123002P>
291. Padma, P., Ramakrishna, S., & Rasoolimanesh, S. M. (2022). Nature-Based Solutions in Tourism: A Review of the Literature and Conceptualization. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 46(3), 442-466. <https://doi.org/10.1177/1096348019890052>
292. Pang, S. F. H., McKercher, B., & Prideaux, B. (2013). Climate change and tourism: An overview. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 18(1-2), 4-20. <https://doi.org/10.1080/10941665.2012.688509>
293. Пантелић, М., Драшковић, Р., и Алексић, С. (1996). *Минералне воде и пелоиди Горње Трепче*. Горња Трепча: Природно лечилиште Горња Трепча.
294. Panjković, B., Kovačev, N., Panić, I., & Šehovac, E. (2000). Zaštita i turizam planine Golije. *Turizam*, 4, 88-89.
295. Panjković, B., Pavlović, D., Perić, R., Panić, I., & Amidžić, L. (2014). Forests with Greek maple (*Acer heldreichii* Orph. ex Boiss.) on Mt. Golija (Serbia). *Biologia Serbica*, 36(1-2), 18-23. https://ojs.pmf.uns.ac.rs/index.php/dbe_serbica/article/viewFile/2422/29
296. Папић, М. Ж. (2015). *Вишекритеријумска анализа квалитета земљишта чачанске котлине* (Докторска дисертација). Бор: Универзитет у Београду, Технички факултет у Бору. <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/5736/Disertacija3632.pdf?sequence=6&isAllowed=y>
297. Папић, М. Ж. (2017). *Примена метода Прометеј и АХП у одређивању квалитета земљишта на територији чачанске котлине: монографска студија*. Чачак: Универзитет у Крагујевцу, Факултет техничких наука.
298. Papić, M., Garabinović, D., & Blagojević, M. (2018). An overview of online marketing promotion activities in the event tourism of the Moravica district. *Hotel and Tourism Management*, 6(1), 41-51. <https://doi.org/10.5937/menhottur1801041P>
299. Papp, B., & Erzberger, P. (2005). The bryophyte flora of Golija-Studenica biosphere reserve and some adjacent sites (SW Serbia, Serbia-Montenegro). *Studia botanica Hungarica*, 36, 101-116. http://publication.nhmus.hu/pdf/Studia/StudiaBotHung_2005_Vol_36_101.pdf
300. Papp, B., Pantović, J., Nikolić, N., & Sabovljević, M. S. (2019). Contributions to the bryophyte flora of Serbia: Ovčar, Kablar, and Vujan mts. *Studia botanica Hungarica*, 50(2), 331-346. <https://doi.org/10.17110/StudBot.2019.50.2.331>
301. Pârvu, I. N., & Fleşeriu, C. (2018). Good practices in mountain tourism: a literature review. *Revista De Turism - Studii Si Cercetari In Turism*, 0(25). Retrieved from <http://www.revistadeturism.ro/rdt/article/view/404/262>.
302. Patterson, C. (2007). *The Business of Ecotourism: The Complete Guide for Nature and Culture-Based Tourism Operators* (3rd ed.). Trafford Publishing.
303. Paunović, I. (2017). *Uparedna analiza održivog razvoja planinskog turizma alpske i dinarske regije* (Doktorska disertacija). Beograd: Univerzitet Singidunum, Departman za posle diplomске studije i međunarodnu saradnju. https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/8371/bitstream_60005.pdf?sequence=4&isAllowed=y
304. Paunović, M., Simić, V., Pantović, N., Đikanović, V., Slavevska-Stamenković, V., & Cakić, P. (2010). Water Quality Assessment Based on Saprobiological Analyses of the Macroinvertebrate Communities in the Zapadna Morava River Basin. *BALWOIS 2010*

- Ohrid, Republic of Macedonia – 25, 29 May 2010. https://balwois.com/wp-content/uploads/old_proc/ffp-1842.pdf
305. ПД „Каблар” (2022а). *Планинарска кућа у Овчар Бањи*. <https://www.kablar.org.rs/index.php/planinarski-dom> (10.12.2022.).
306. ПД „Каблар” (2022б). *Планинарске стазе Овчара и Каблара*. https://drive.google.com/file/d/0Bw6o_mWRyx3KZ010N2xvOEd6Yms/view?resourcekey=0-LJe3oT3_Ov2kkTu8vBIbkg (10.12.2022.).
307. Пењишевић, И. (2016). *Географски аспекти регионалног развоја Западног Поморавља* (Докторска дисертација). Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство. <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/6916/Disertacija146529712571210.pdf?sequence=6&isAllowed=y>
308. Perman, R., Ma, Y., McGilvray, J., & Common, M. (2003). *Natural Resource and Environmental Economics* (3rd ed.). Pearson Education Limited.
309. Perović, M., & Cvjetićanin, R. (2009). Ecological and floristic characteristics of the new subassociation *Aceri heldreichii-Fagetum subass. carpinetosum betuli* on Mt. Rudnik. *Glasnik Sumarskog fakulteta*, (100), 179-190. <https://doi.org/10.2298/GSF0900179P>
310. Петровић, М. Д. (2014). *Квалитет агротуризма Војводине и његов утицај на станове локалног становништва* (Докторска дисертација). Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство. <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/1775/Disertacija.pdf?sequence=6&isAllowed=y>
311. Плавша, Ј. (1995). *Книнска крајина географска студија* (Докторска дисертација). Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Институт за географију. <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/12213/Disertacija.pdf?sequence=6&isAllowed=y>
312. *Планинарске стазе Атомске бање Горња Трепча* (нема датума) [брошура]. Град Чачак, Месна заједница Горња Трепча, Планинарски савез Србије, Министарство омладине и спорта Републике Србије, Планинарски клуб ФРА.
313. Роровић, И. В. (1996). *Општина Ћаџак: географска проучавања*. Ћаџак: ГИ. ДД. „Литорапир”.
314. Поповић, И. В. (2006). *Општина Лучани: географска проучавања: научна монографија*. Гуча: Центар за културу, спорт и туризам општине Лучани „Драгачево” у Гучи.
315. Поповић, М. (2013). Дневни лептири Овчарско-кабларске клисуре (Lepidoptera: Rhopalocera). *Бележник Овчарско-кабларске клисуре*, 4(1), 30-33.
316. Поповић, М., и Тот, И. (2015). Дневни лептири Овчарско-кабларске клисуре (Lepidoptera: Papilionoidea). *Бележник Овчарско-кабларске клисуре*, 6(1), 48-58.
317. Principi, G., Levi, N., Menna, F., Nirta, G., Marroni, M., Pandolfi, L., Trivic, B., Chiari, M., Saccani, E., & Garfagnoli, F. (2008). The geology of the Internal Dinarides in the Zlatibor-Maljen area (Central-Western Serbia), In F. Calamita, F. Lentini., E. Tavarnelli & L. Tortorici (Eds.) *Rendiconti online SGI, 1, Note Brevi, Aspetti geologico-strutturali delle catene perimediteranee*, (GIGS, Catania, 26-29 Febbraio 2008) (pp. 143-147). Società Geologica Italiana – Roma Febbraio 2008, www.socgeol.it.

318. Protić, D. (1995). *Mineralne i termalne vode Srbije*. Posebna izdanja Geoinstituta, Knjiga 17. Geoinstitut, Beograd.
319. Puzović, S. (2002). Gnežđenje pomrakuše na padinama Maljen planine. *Ciconia*, 11, 163-164.
320. Puzović, S., & Grubač, V. (1998). Međunarodno značajna staništa ptica u Srbiji. *Ciconia*, 7, 14-18.
321. Радуловић, О., и Зорић, Г. (1997). Проблеми и могућности унапређења туристичке понуде. У *Овчарско-кабларска клисура: географско-туризмолошка студија* (стр. 64-68). Нови Сад: Природно-математички факултет, Институт за географију, Друштво младих истраживача Института за географију „Бранислав Букуров”; Београд: Млади истраживачи Србије.
322. Рајичић, З., Петровић, Д., Николић, Г., и Енгелман, Ж. (2017а). *Птице Чачка и околине. Св. бр. 1*. Чачак: Друштво љубитеља птица и природе „Сове на опрезу”.
323. Рајичић, З., Петровић, Д., Николић, Г., и Енгелман, Ж. (2017б). *Птице Чачка и околине. Св. бр. 2*. Чачак: Друштво љубитеља птица и природе „Сове на опрезу”.
324. Рајков, С. (2015). Други преглед фауне вилинских коњица (Odonata) Овчарско-кабларске клисуре. *Бележник Овчарско-кабларске клисуре*, 6(1), 20-29.
325. Ракоњац, Б. (2019). Аутохтоне сорте воћака заступљене у Овчарско-кабларској клисури. *Бележник Овчарско-кабларске клисуре*, 10(4), стр. 30-37.
326. Ramirez, F., & Santana, J. (2019). *Environmental Education and Ecotourism*. Springer, Cham. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-01968-6>
327. Република Србија, Министарство заштите животне средине, Агенција за заштиту животне средине (2020). *Годишњи извештај о стању квалитета ваздуха у Републици Србији 2019. године*. Београд: Агенција за заштиту животне средине. http://www.sepa.gov.rs/download/izv/Vazduh_2019.pdf (02. јануар 2023.).
328. Република Србија, Министарство заштите животне средине, Агенција за заштиту животне средине (2022). *Годишњи извештај о стању квалитета ваздуха у Републици Србији 2021. године*. Београд: Агенција за заштиту животне средине. http://www.sepa.gov.rs/download/Vazduh_2021.pdf (02. јануар 2023.).
329. Републички завод за заштиту споменика културе (2022). *Претрага НКД*. https://nasledje.gov.rs/index.cfm/spomenici/pretraga_spomenika_new (19. децембар 2022.).
330. Републички завод за статистику Републике Србије (2003). *Општине у Србији, 2002*. Преузето са <https://publikacije.stat.gov.rs/G2002/Pdf/G20022002.pdf> (18. новембар 2022.).
331. Републички завод за статистику Републике Србије (2004). *Општине у Србији, 2003*. Преузето са <https://publikacije.stat.gov.rs/G2003/Pdf/G20032002.pdf> (18. новембар 2022.).
332. Републички завод за статистику Републике Србије (2005). *Општине у Србији, 2004*. Преузето са <https://publikacije.stat.gov.rs/G2004/Pdf/G20042002.pdf> (18. новембар 2022.).
333. Републички завод за статистику Републике Србије (2006). *Општине у Србији, 2005*. Преузето са <https://publikacije.stat.gov.rs/G2005/Pdf/G20052002.pdf> (18. новембар 2022.).
334. Републички завод за статистику Републике Србије (2007). *Општине у Србији, 2006*. Преузето са <https://publikacije.stat.gov.rs/G2007/Pdf/G20072001.pdf> (18. новембар 2022.).
335. Републички завод за статистику Републике Србије (2008). *Општине у Србији, 2007*. Преузето са <https://publikacije.stat.gov.rs/G2008/Pdf/G20082001.pdf> (18. новембар 2022.).

336. Републички завод за статистику Републике Србије (2009). *Општине у Србији, 2008*. Преузето са <https://publikacije.stat.gov.rs/G2009/Pdf/G20092001.pdf> (18. новембар 2022.).
337. Републички завод за статистику Републике Србије (2010а). *Општине у Србији, 2009*. Преузето са <https://publikacije.stat.gov.rs/G2010/Pdf/G20102001.pdf> (18. новембар 2022.).
338. Републички завод за статистику Републике Србије (2010б). *Општине у Србији, 2010* (Исправљено издање). Преузето са <https://publikacije.stat.gov.rs/G2010/Pdf/G20102003.pdf> (18. новембар 2022.).
339. Републички завод за статистику Републике Србије (2011). *Општине и региони у Републици Србији, 2011*. Преузето са <https://publikacije.stat.gov.rs/G2011/Pdf/G20112005.pdf> (18. новембар 2022.).
340. Републички завод за статистику Републике Србије (2012). *Општине и региони у Републици Србији, 2012*. Преузето са <https://publikacije.stat.gov.rs/G2012/Pdf/G20122008.pdf> (18. новембар 2022.).
341. Републички завод за статистику Републике Србије (2013). *Општине и региони у Републици Србији, 2013*. Преузето са <https://publikacije.stat.gov.rs/G2013/Pdf/G20132011.pdf> (18. новембар 2022.).
342. Републички завод за статистику Републике Србије (2014). *Општине и региони у Републици Србији, 2014*. Преузето са <https://publikacije.stat.gov.rs/G2014/Pdf/G20142014.pdf> (18. новембар 2022.).
343. Републички завод за статистику Републике Србије (2015). *Општине и региони у Републици Србији, 2015*. Преузето са <https://publikacije.stat.gov.rs/G2015/Pdf/G20152017.pdf> (18. новембар 2022.).
344. Републички завод за статистику Републике Србије (2016). *Општине и региони у Републици Србији, 2016* (Исправљено издање 21.03.2017.). Преузето са <https://publikacije.stat.gov.rs/G2016/Pdf/G20162020.pdf> (18. новембар 2022.).
345. Републички завод за статистику Републике Србије (2017). *Општине и региони у Републици Србији, 2017*. Преузето са <https://publikacije.stat.gov.rs/G2017/Pdf/G201713044.pdf> (18. новембар 2022.).
346. Републички завод за статистику Републике Србије (2018). *Општине и региони у Републици Србији, 2018*. Преузето са <https://publikacije.stat.gov.rs/G2018/Pdf/G201813045.pdf> (18. новембар 2022.).
347. Републички завод за статистику Републике Србије (2019). *Општине и региони у Републици Србији, 2019*. Преузето са <https://publikacije.stat.gov.rs/G2019/Pdf/G201913046.pdf> (18. новембар 2022.).
348. Републички завод за статистику Републике Србије (2020). *Општине и региони у Републици Србији, 2020*. Преузето са <https://publikacije.stat.gov.rs/G2020/Pdf/G202013047.pdf> (18. новембар 2022.).
349. Републички завод за статистику Републике Србије (2021). *Општине и региони у Републици Србији, 2021*. Преузето са <https://publikacije.stat.gov.rs/G2021/Pdf/G202113048.pdf> (18. новембар 2022.).
350. Републички хидрометеоролошки завод Републике Србије (2002). *Метеоролошки годишњак 1. Климатолошки подаци 2001*. https://www.hidmet.gov.rs/data/meteo_godisnjaci/Meteoroloski%20godisnjak%201%20-%2020klimatoloski%20podaci%20-%202001.pdf
351. Републички хидрометеоролошки завод Републике Србије (2003). *Метеоролошки годишњак 1. Климатолошки подаци 2002*. https://www.hidmet.gov.rs/data/meteo_godisnjaci/Meteoroloski%20godisnjak%201%20-%2020klimatoloski%20podaci%20-%202002.pdf

- https://www.hidmet.gov.rs/data/meteo_godisnjaci/Meteoroloski%20godisnjak%201%20-%2020klimatoloski%20podaci%20-%202015.pdf
365. Републички хидрометеоролошки завод Републике Србије (2017). *Метеоролошки годишњак 1. Климатолошки подаци 2016.* https://www.hidmet.gov.rs/data/meteo_godisnjaci/Meteoroloski%20godisnjak%201%20-%2020klimatoloski%20podaci%20-%202016.pdf
366. Републички хидрометеоролошки завод Републике Србије (2018). *Метеоролошки годишњак 1. Климатолошки подаци 2017.* https://www.hidmet.gov.rs/data/meteo_godisnjaci/Meteoroloski%20godisnjak%201%20-%2020klimatoloski%20podaci%20-%202017.pdf
367. Републички хидрометеоролошки завод Републике Србије (2019). *Метеоролошки годишњак 1. Климатолошки подаци 2018.* https://www.hidmet.gov.rs/data/meteo_godisnjaci/Meteoroloski%20godisnjak%201%20-%2020klimatoloski%20podaci%20-%202018.pdf
368. Републички хидрометеоролошки завод Републике Србије (2020). *Метеоролошки годишњак 1. Климатолошки подаци 2019.* https://www.hidmet.gov.rs/data/meteo_godisnjaci/Meteoroloski%20godisnjak%201%20-%2020klimatoloski%20podaci%20-%202019.pdf
369. Републички хидрометеоролошки завод Републике Србије (2021a). *Метеоролошки годишњак 1. Климатолошки подаци 2020.* https://www.hidmet.gov.rs/data/meteo_godisnjaci/Meteoroloski%20godisnjak%201%20-%2020klimatoloski%20podaci%20-%202020.pdf
370. Републички хидрометеоролошки завод Републике Србије (2021б). *Хидролошки годишњак 1. Површинске воде, 2020.* https://www.hidmet.gov.rs/data/hidro_pov_godisnjaci/2020.pdf
371. Републички хидрометеоролошки завод Републике Србије (2021в). *Хидролошки годишњак 2. Подземне воде, 2020.* https://www.hidmet.gov.rs/data/hidro_pod_godisnjaci/PODZEMNE%20VODE%202020.pdf
372. Ribeiro, M. A., Pinto, P., Silva, J. A., & Woosnam, K. M. (2018). Examining the predictive validity of SUS-TAS with maximum parsimony in developing island countries. *Journal of Sustainable Tourism*, 26(3), 379-398. <https://doi.org/10.1080/09669582.2017.1355918>
373. Río-Rama, M., Maldonado-Erazo, C., Durán-Sánchez, A., & Álvarez-García, J. (2019). Mountain tourism research. A review. *European Journal of Tourism Research*, 22, 130-150.
374. Ristanović, B., Jokić, I., & Božanić, T. (2001). Nacionalne turističke vrednosti dragačevskog kraja u procesu globalnih trendova u turizmu. *Turizam*, 5, 91-92.
375. Ružić, M. (2003). Neki aspekti prolećne seobe ptica u okolini Čačka 2002. i 2003. *Ciconia*, 12, 163-166.
376. Ружић, М. (2003). Прилог проучавању орнитофауне Овчарско-кабларске клисуре. *Бележник Овчарско-кабларске клисуре*, 2(1), стр. 75-80.
377. Ружић, М. (2005). Процена предаторског утицаја ихтиофагих (писциворних) врста птица на бројност и састав фауне риба акумулације Међувршје са посебним освртом на корморане *Phalacrocorax spp.* *Бележник Овчарско-кабларске клисуре*, 3(1), стр. 71-81.
378. Ружић, М., и Николић, Г. (2013). Мониторинг гнезђења шумске сове *Strix aluco* (Linnaeus, 1758) у кутијама за гнезђење на подручју Овчарско-кабларске клисуре 2009-2013.. *Бележник Овчарско-кабларске клисуре*, 4(1), 69-77.

379. Ружић, М., и Пантовић, У. (2016). *Упознајмо птице Овчарско-кабларске клисуре*. Чачак: Туристичка организација Чачка, Нови Сад: Друштво за заштиту и проучавање птица Србије.
380. Ružić, M., Radaković, M., & Šćiban, M. (2004). Zimska distribucija i brojnost ptica vodenih staništa na Zapadnoj Moravi od Čačka do Adrana. *Ciconia*, 13, 105-109.
381. Ruhanen, L., Weiler, B., Moyle, B. D., & McLennan, C.-L. J. (2015). Trends and patterns in sustainable tourism research: A 25-year bibliometric analysis. *Journal of Sustainable Tourism*, 23(4), 517-535. <https://doi.org/10.1080/09669582.2014.978790>
382. Ршумовић, Р. Љ. (1960). *Рељеф слива Голиске Моравице – геоморфолошка студија*. Српска академија наука, Посебна издања, Књига СССXXIX, Географски институт, Књига 16, Београд: Научно дело.
383. Swarbrooke, J. (1999). *Sustainable tourism management*. CABI Publishing.
384. Swarbrooke, J., Beard, C., Leckie, S. & Pomfret, G. (2011). *Adventure Tourism: The new frontier*. Routledge, Taylor & Francis Group.
385. Saaty, T. L. (1980). *The Analytic Hierarchy Process (AHP)*. McGraw-Hill.
386. Sagić, Z., Lakićević, M., & Durković, D. (2019). Analysis of tourist turnover in a rural tourism destination—case study of Ivanjica. *Economics of Agriculture*, 66(3), 835-850. <https://doi.org/10.5937/ekoPolj1903835S>
387. Sahebalzamani, S., & Bertella, G. (2018). Business models and sustainability in nature tourism: A systematic review of the literature. *Sustainability*, 10(9), 3226. <https://doi.org/10.3390/su10093226>
388. Sekularac, G. (2002). The tendency of climatic elements and water balance in the soil of the area of Čacak. *Acta agriculturae Serbica*, 7(14), 39-44. <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0354-9542/2002/0354-95420214039S.pdf>
389. Sznajder, M., Przezbórska, L., & Scrimgeour, F. (2009). *Agritourism*. CABI. <http://dx.doi.org/10.1079/9781845934828.0000>
390. Симин, Ђ., и Бериша, Д. (2013). Флористичка истраживања Овчарско-кабларске клисуре током 2010.. *Бележник Овчарско-кабларске клисуре*, 4(1), стр. 4-17.
391. Simić, S. B., Petrović, A. S., Đorđević, N. B., Vasiljević, B. M., Radojković, N. M., Mitrović, A. B., & Janković, M. G. (2018). Indicative ecological status assessment of the Despotovica river. *Kragujevac Journal of Science*, (40), 227-242. <http://dx.doi.org/10.5937/KgJSci1840227S>
392. Singh, J. (2010). *Ecotourism*. I.K. International Publishing House Pvt. Ltd, New Delhi.
393. Sirakaya-Turk, E. (2007). Concurrent Validity of the Sustainable tourism Attitude scale. *Annals of Tourism Research*, 34(4), 1081-1084. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2007.05.014>
394. Sirakaya-Turk, E., Ekinçi, Y., & Kaya, A. G. (2008). An examination of the validity of SUS-TAS in cross-cultures. *Journal of Travel Research*, 46(4), 414-421. <https://doi.org/10.1177/0047287507308328>
395. Skejo, J., и Пантовић, У. (2015). Први преглед фауне правокрилаца (Insecta: Polyneoptera: Orthoptera) Овчарско-кабларске клисуре (Западна Србија). *Бележник Овчарско-кабларске клисуре*, 6(1), 30-37.
396. Скорић, С., и Ђикановић, В. (2013). Мониторинг иктиофауне Предела изузетних одлика „Овчарско-кабларска клисура”. *Бележник Овчарско-кабларске клисуре*, 4(1), стр. 40-45.
397. Skorić, S., Đikanović, V., Marković, G., & Hegediš, A. (2013). Concentrations of 16 Elements in Tissues (Liver, Muscle, Scales) of Prussian Carp (*Carassius Gibelio*, Bloch, 1782) in Medjuvršje Reservoir, Seasonal Aspect. In: V. Poleksić (Ed.). *VI International Conference „Water & Fish” proceedings* (pp. 288-294). Belgrade-Zemun, Serbia, June, 12-14. 2013. Faculty of Agriculture, University of Belgrade,

- Belgrade.
<http://arhiva.nara.ac.rs/bitstream/handle/123456789/777/46%20Water%20and%20Fish%202013%20-%20Skoric.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
398. Славковић, Ј. М. (2009). *Села и вароши Драгачева: хроника*. Гуча: Центар за културу, спорт и туризам општине Лучани „Драгачево”.
399. Спасојевић, М. (1991). Вредносна оцена земљишног потенцијала Драгачева. *Географски годишњак*, 27, 23-39.
400. Спасојевић, Т. (2013). Прилог познавању фауне паукова Овчарско-кабларске клисуре. *Бележник Овчарско-кабларске клисуре*, 4(1), стр. 18-21.
401. Spasojevic, M., Markovic, G., Rafailovic, L., & Ribic-Zelenovic, L. (2005). Basic physico-chemical parameters of the Zapadna Morava river water quality in the Ovčar-Kablar gorge area. *Acta Agriculturae Serbica*, 10(19), 43-51.
402. Србија Воз а.д. (2022). *Ред возње – Листа возова из станице: Чачак*. <https://w3.srbvoz.rs/redvoznje//stanicni/%C4%8CA%C4%8CAK/13060/13.12.2022/0000/polazak/999/sr> (13.12.2022).
403. Србијашуме (2022). *Ловство: Ловишта*. <https://srbijasume.rs/lovstvo/lovista/>
404. Срдановић, М. (2015). *Природне вредности као основа унапређења туристичке понуде северозападне Црне Горе* (Докторска дисертација). Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство. <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/1657/Disertacija.pdf?sequence=6&isAllowed=y>
405. Стајић, Б., и Казимировић, М. (2018). Утицај температуре ваздуха и падавина на прираст црног бора (*Pinus nigra* J. F. Arnold): студија случаја са подручја планине Рудник. *Гласник Шумарског факултета*, 118, 143-164.
406. Станчевић, А. (1995). Историјски развој воћарства чачанског краја. У *Вишевековна историја Чачка и околине. Зборник радова са научно-стручног скупа одржаног 28. и 29. октобра 1994. у Београду* (стр. 495-509). Удружење Чачана у Београду, Београд.
407. Stojanović, V. (2006). *Održivi razvoj turizma i životne sredine*. Novi Sad: Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo.
408. Stojanović, J., Denda, S., & Stojanović, M. (2015). Eko-turizam Ovčarsko-kablarske klisure – stanje i perspektive. U M. Milinčić, M. Milanović & M. Ilić (Ur.) *Prva ekološka konferencija sa međunarodnim učešćem „Smederevo ekološki grad”, decembar 2015. – Zbornik radova* (str. 137-143). Smederevo: Lokalni ekološki pokret; Katedra za životnu sredinu Geografskog fakulteta – Univerziteta u Beogradu. https://dais.sanu.ac.rs/bitstream/handle/123456789/1079/Smederevo_2_2015.pdf?sequence=1&isAllowed=y
409. Стојановић, Љ., Крстић, М., и Бјелановић, И. (2010). Састојинско стање и проредне сече у природним састојинама црног бора на Маљену. *Шумарство*, 62(3-4), 23-33. http://www.srpskosumarskoudruzenje.org.rs/pdf/sumarstvo/2010_3-4/sumarstvo2010_3-4_rad03.pdf
410. Стојановић, С. (1997). Материјална основа туризма Овчар Бање. У *Овчарско-кабларска клисура: географско-туризмолошка студија* (стр. 69-72). Нови Сад: Природно-математички факултет, Институт за географију, Друштво младих истраживача Института за географију „Бранислав Букуров”; Београд: Млади истраживачи Србије.
411. Стојићевић, Г. (2016). *Биоклиматска слика Западне Србије у функцији туризма* (Докторска дисертација). Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство.

- <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/7190/Disertacija6897.pdf?sequence=6&isAllowed=y>
412. Стричевић, Љ. С. (2015). *Водни ресурси Расинског округа и њихов утицај на регионални развој* (Докторска дисертација). Ниш: Универзитет у Нишу, Природно-математички факултет, Департман за географију. <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/5132/Disertacija803.pdf?sequence=6&isAllowed=y>
413. Sharpley, R. (2000). Tourism and Sustainable Development: Exploring the Theoretical Divide. *Journal of Sustainable Tourism*, 8(1), 1-19. <https://doi.org/10.1080/09669580008667346>
414. Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2007). *Using multivariate statistics* (5th Edition). Boston, Pearson Education.
415. Танасковић, С., и Миленковић, С. (2003). Прилог проучавању вилинских коњица (Odonata) Овчарско-кабларске клисуре. *Бележник Овчарско-кабларске клисуре*, 2(1), стр. 70-74.
416. Танасковић, С., и Миленковић, С. (2005). Проучавање вилинских коњица реда Odonata Овчарско-кабларске клисуре. *Бележник Овчарско-кабларске клисуре*, 3(1), стр. 61-65.
417. Теofilović, М., Vujanović, V., & Arsenijević, М. (1972). Geološke i geohemijske karakteristike izvora Ovčar banje i njihova geneza. *Glasnik Prirodnjačkog muzeja; ser. A., Mineralogija, Geologija, Paleontologija, Knjiga 27*, 287-298.
418. Tervo, K. (2008). The operational and regional vulnerability of winter tourism to climate variability and change: The case of the Finnish nature-based tourism entrepreneurs. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 8(4), 317-332. <https://doi.org/10.1080/15022250802553696>
419. Тимотијевић, М., и Савовић, С. (2014). *Равна гора*. Београд: Службени гласник.
420. Тодоровић, А. (2007). Туристички потенцијал Рудничког краја. *Зборник радова Географског института „Јован Цвијић” САНУ*, 57(1), 213-222. http://www.gi.sanu.ac.rs/media/gi/pdf/en/journal/057/gijc_zr_57_026_a_todorovic_sr_eng.pdf
421. Тодоровић, Б. Ч. (2015). *Улога планинских дестинација у развоју туризма Златиборског округа* (Докторска дисертација). Ниш: Универзитет у Нишу, Економски факултет. https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/6847/Todorovic_Brankica_disertacija.pdf?sequence=4&isAllowed=y
422. Tomić, A. (2013). *Ekološki menadžment* (3. doštampano izd.). Beograd: Visoka škola za poslovnu ekonomiju i preduzetništvo.
423. Томић, Ј. (1926). *Котленик петрографско-геолошка студија са 5 профила у тексту, 1 геолошком картом и 8 микро-фотографија на крају књиге* (Докторска теза). Београд-Земун: Графички завод „Макарије” а.д. <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/3319/Disertacija.pdf?sequence=4&isAllowed=y>
424. Томић, Н. (2016). *Геонаслеђе Средњег и Доњег Подунавља у Србији: инвентар, геоконверзација и геотуризам* (Докторска дисертација). Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство. <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/6293/Disertacija4245.pdf?sequence=6&isAllowed=y>

425. Tomić, N., & Stojšavljević, R. (2013). Spatial Planning and Sustainable Tourism—A Case Study of Golija Mountain (Serbia). *European Researcher*, 65(12-2), 2918-2929. http://www.erjournal.ru/journals_n/1389204090.pdf
426. Tomović, G., & Vukojičić, S. (1997/1998). Prilog vaskularnoj flori planine Javor (JZ Srbija, Jugoslavija). *Glasnik Instituta za botaniku i Botaničke bašte Univerziteta u Beogradu*, 31, 35-41.
427. Тот, И. (2018). Дневни лептири Предела изузетних одлика „Овчарско-кабларска клисура” (Lepidoptera: Papilionoidea). *Бележник Овчарско-кабларске клисуре*, 8(3), 26-30.
428. Туристичка организација „Драгачево” (2020). *Извештај о раду за 2019. годину*. Гуча, јануар 2020. године.
429. Туристичка организација „Драгачево” (2021а). *Извештај о раду за 2021. годину*. Гуча, децембар 2021. године.
430. Туристичка организација „Драгачево” (2021б). *Извештај о раду за 2020. годину*. Гуча, јануар 2021. године.
431. Туристичка организација општине Горњи Милановац (2020). *Извештај о раду ТООГМ за 2019. годину*. Горњи Милановац, Редни број: 31/20, Датум: 25.02.2020.
432. Туристичка организација општине Горњи Милановац (2021). *Извештај о раду Туристичке организације општине Горњи Милановац за 2020. годину*. Горњи Милановац, Редни број: 18/21, Датум: 25.02.2021.
433. Туристичка организација општине Горњи Милановац (2022). *Извештај о раду Туристичке организације општине Горњи Милановац за 2021. годину*. Горњи Милановац, 08.02.2022. год.
434. Туристичка организација општине Горњи Милановац (2022а). *Излетничка места: Излетничка места Горњег Милановца*. <https://www.togm.org.rs/index.php/sta-videti/izletnicka-mesta> (13.12.2022.).
435. Туристичка организација општине Горњи Милановац (2022б). *Културно-историјске знаменитости: Културно-историјске знаменитости општине Горњи Милановац*. <https://www.togm.org.rs/index.php/sta-videti/znamenitosti> (13.12.2022.)
436. Туристичка организација општине Горњи Милановац (2022в). *Манифестације: Манифестације у општини Горњи Милановац*. <https://www.togm.org.rs/index.php/sta-raditi/manifestacije> (13.12.2022.).
437. Туристичка организација општине Горњи Милановац (2022г). *Рудник: Рудник је највиша планина Шумадије*. <https://www.togm.org.rs/index.php/sta-videti/rudnik> (13.12.2022.).
438. Туристичка организација општине Горњи Милановац (2022д). *Спортско-рекреативни објекти: Спортски живот Горњег Милановца*. <https://www.togm.org.rs/index.php/sta-raditi/sportsko-rekreativni-objekti> (13.12.2022.).
439. Туристичка организација општине Горњи Милановац (2022ђ). *Цркве и манастири: Горњи Милановац има велики број цркава, манастира и конака*. <https://www.togm.org.rs/index.php/sta-videti/crkve-i-manastiri> (13.12.2022.).
440. Туристичка организација општине Ивањица (2019). *Извештај о раду установе „Туристичка организација општине Ивањица” за 2019. годину*. Ивањица, децембар 2019. године.
441. Туристичка организација општине Ивањица (2020). *Извештај о раду установе „Туристичка организација општине Ивањица” за 2020. годину*. Ивањица, децембар 2020. године.

442. Туристичка организација општине Ивањица (2022а). *Активан одмор*. <https://ivatourism.org/aktivan-odmor/> (13.12.2022.).
443. Туристичка организација општине Ивањица (2022б). *Извештај о раду установе „Туристичка организација општине Ивањица” за 2021. годину*. Ивањица, фебруар 2022. године.
444. Туристичка организација општине Ивањица (2022в). *Језера*. <https://ivatourism.org/jezera/> (13.12.2022.).
445. Туристичка организација општине Ивањица (2022г). *Културно-историјски споменици*. <https://ivatourism.org/spomenici/> (13.12.2022.).
446. Туристичка организација општине Ивањица (2022д). *Манифестације*. <https://ivatourism.org/manifestacije/> (13.12.2022.).
447. Туристичка организација општине Ивањица (2022ђ). *Планине*. <https://ivatourism.org/planine/> (13.12.2022.).
448. Туристичка организација општине Ивањица (2022е). *Рехабилитација у Ивањици*. <https://ivatourism.org/rehabilitacija-u-ivanjici/> (13.12.2022.).
449. Туристичка организација општине Лучани (2022а). *Археолошки локалитети*. <https://turizamdragacevo.org/arheoloski-lokaliteti/> (13.12.2022.).
450. Туристичка организација општине Лучани (2022б). *Култура: Споменичка бастина Драгачева*. <https://turizamdragacevo.org/spomenicka-bastina-dragaceva/> (13.12.2022.).
451. Туристичка организација општине Лучани (2022в). *Манастири*. <https://turizamdragacevo.org/manastiri/> (13.12.2022.).
452. Туристичка организација општине Лучани (2022г). *Манифестације*. <https://turizamdragacevo.org/manifestacije/> (13.12.2022.).
453. Туристичка организација општине Лучани (2022д). *Музеји*. <https://turizamdragacevo.org/muzeji/> (13.12.2022.).
454. Туристичка организација општине Лучани (2022ђ). *Природа*. <https://turizamdragacevo.org/priroda/> (13.12.2022.).
455. Туристичка организација општине Лучани (2022е). *Природа: Језеро Голи камен*. <https://turizamdragacevo.org/priroda-jezero-goli-kamen/> (13.12.2022.).
456. Туристичка организација општине Лучани (2022ж). *Спорт: Спорт и спортски терени*. <https://turizamdragacevo.org/sport-sportski-tereni/> (13.12.2022.).
457. Туристичка организација општине Лучани (2022з). *Цркве*. <https://turizamdragacevo.org/crkve/> (13.12.2022.).
458. Туристичка организација регије Западна Србија (2021). *Програм развоја туризма туристичке регије Западна Србија 2020-2025. године*. Одлука број 39/21 од 12. априла 2021. године. <https://uzice.rs/wp-content/uploads/2021/06/7-1-Program-Turizam.pdf>
459. Туристичка организација регије Западна Србија (2022а). *Активни одмор: Драгачево – Гуча*. <https://westserbia.org/aktivni-odmor/dragacevo-guca/> (13.12.2022.).
460. Туристичка организација регије Западна Србија (2022б). *Активни одмор: Ивањица*. <https://westserbia.org/aktivni-odmor/ivanjica/> (15.12.2022.).
461. Туристичка организација регије Западна Србија (2022в). *Активни одмор: Чачак*. <https://westserbia.org/aktivni-odmor/cacak/> (13.12.2022.).
462. Туристичка организација регије Западна Србија (2022г). *Културно-историјско наслеђе: Драгачево – Гуча*. <https://westserbia.org/kulturno-istorijsko-nasledje/dragacevo-guca/> (13.12.2022.).

463. Туристичка организација регије Западна Србија (2022д). *Културно-историјско наслеђе: Ивањица*. <https://westserbia.org/kulturno-istorijsko-nasledje/ivanjica/> (13.12.2022.).
464. Туристичка организација регије Западна Србија (2022ђ). *Културно-историјско наслеђе: Чачак*. <https://westserbia.org/kulturno-istorijsko-nasledje/cacak/> (13.12.2022.).
465. Туристичка организација регије Западна Србија (2022е). *Манифестације: Драгачево – Гуча*. https://westserbia.org/manifestacije/dragacevo-guca (13.12.2022.).
466. Туристичка организација регије Западна Србија (2022ж). *Манифестације: Ивањица*. <https://westserbia.org/manifestacije/ivanjica/> (13.12.2022.).
467. Туристичка организација регије Западна Србија (2022з). *Манифестације: Чачак*. <https://westserbia.org/manifestacije/cacak/> (13.12.2022.).
468. Туристичка организација регије Западна Србија (2022и). *Природне атракције: Драгачево – Гуча*. <https://westserbia.org/prirodne-atrakcije/dragacevo-guca/> (13.12.2022.).
469. Туристичка организација регије Западна Србија (2022ј). *Природне атракције: Ивањица*. <https://westserbia.org/prirodne-atrakcije/ivanjica/> (13.12.2022.).
470. Туристичка организација регије Западна Србија (2022к). *Природне атракције: Чачак*. <https://westserbia.org/prirodne-atrakcije/cacak/> (13.12.2022.).
471. Туристичка организација Србије (2022а). *Бање*. <https://www.srbija.travel/vidi-srbiju/banje/> (13.12.2022.).
472. Туристичка организација Србије (2022б). *Голија*. <https://www.srbija.travel/dozivi-srbiju/priroda/unesko-rezervati-biosfere/golija/> (15.12.2022.).
473. Туристичка организација Србије (2022в). *Голија*. <https://www.srbija.travel/dozivi-srbiju/priroda/parkovi-prirode/golija/> (15.12.2022.).
474. Туристичка организација Србије (2022г). *Догађаји*. <https://srbija.travel/kalendar/> (13.12.2022.).
475. Туристичка организација Србије (2022д). *Западна Србија*. <https://www.srbija.travel/istrazi-srbiju/odmor-na-selu/zapadna-srbija/> (15.12.2022.).
476. Туристичка организација Србије (2022ђ). *Музички фестивали*. <https://www.srbija.travel/dozivi-srbiju/festivali/muzicki-festivali/> (15.12.2022.).
477. Туристичка организација Србије (2022е). *Паркови природе*. <https://www.srbija.travel/dozivi-srbiju/priroda/parkovi-prirode/> (15.12.2022.).
478. Туристичка организација Србије (2022ж). *Пећине*. <https://www.srbija.travel/dozivi-srbiju/priroda/pecine/> (15.12.2022.).
479. Туристичка организација Србије (2022з). *Пешачење*. <https://www.srbija.travel/istrazi-srbiju/aktivni-odmor/pesacenje/> (13.12.2022.).
480. Туристичка организација Србије (2022и). *Планински центри*. <https://www.srbija.travel/vidi-srbiju/planine/> (13.12.2022.).
481. Туристичка организација Србије (2022ј). *Посматрање птица*. <https://www.srbija.travel/istrazi-srbiju/aktivni-odmor/posmatranje-ptica/> (15.12.2022.).
482. Туристичка организација Србије (2022к). *Природа*. <https://www.srbija.travel/dozivi-srbiju/priroda/> (15.12.2022.).
483. Туристичка организација Србије (2022л). *Путевима Тесле*. <https://www.srbija.travel/istrazi-srbiju/tematske-ture/putevima-tesle/> (15.12.2022.).
484. Туристичка организација Србије (2022љ). *Средњовековни манастири*. <https://www.srbija.travel/vidi-srbiju/kultura/srednjovekovni-manastiri/> (13.12.2022.).

485. Туристичка организација Србије (2022м). *УНЕСКО резервати биосфере*. <https://www.srbija.travel/dozivi-srbiju/priroda/unesko-rezervati-biosfere> (15.12.2022.).
486. Туристичка организација Србије (2022н). *Унескове листе*. <https://www.srbija.travel/vidi-srbiju/kultura/uneskove-liste> (13.12.2022.).
487. Туристичка организација Србије (2022њ). *Централна Србија*. <https://www.srbija.travel/istrazi-srbiju/odmor-na-selu/centralna-srbija> (15.12.2022.).
488. Туристичка организација Чачка (2022а). *Активан одмор*. <https://www.turizamcacak.rs/turisticka-ponuda/aktivan-odmor> (13.12.2022.).
489. Туристичка организација Чачка (2022б). *Бање*. <https://www.turizamcacak.rs/banje/> (13.12.2022.).
490. Туристичка организација Чачка (2022в). *Излети*. <https://www.turizamcacak.rs/turisticka-ponuda/izleti> (13.12.2022.).
491. Туристичка организација Чачка (2022г). *Културно-историјски споменици*. <https://www.turizamcacak.rs/turisticka-ponuda/kulturno-istorijski-spomеници> (13.12.2022.).
492. Туристичка организација Чачка (2022д). *Манастири*. <https://www.turizamcacak.rs/ovcarsko-kablarska-klisura/manastiri> (13.12.2022.).
493. Туристичка организација Чачка (2022ђ). *Манифестације*. <https://www.turizamcacak.rs/turisticka-ponuda/manifestacije> (13.12.2022.).
494. Туцаков, Ј., и Михајлов, М. (1977). *Медицинска флора Овчара, Каблара и Јелице. Српска академија наука и уметности. Посебна издања, Књига CDXCVI. Одељење медицинских наука, Књига 27. Београд: Српска академија наука и уметности.*
495. Ćuruvija, I., Ćuruvija, M., & Garabinović, D. (2022). *Menadžment u turizmu i ugostiteljstvu*. Kruševac: Visoka poslovna škola strukovnih studija „Prof. dr Radomir Vojković”.
496. Ђурчић, У. (2008). *Век дружења с природом: сто десет година ловства Моравичког (Ивањичког) краја (1898-2008)*. Ивањица: Удружење ловаца „Чемерница”.
497. Универзитет у Крагујевцу (2014). *Стратешки мастер план одрживог развоја планине Рудник од 2014. до 2024. године*. https://www.kg.ac.rs/Docs/MPPR_10_06_2014_konacno.pdf
498. United Nations Environment Programme & World Tourism Organization (2005). *Making tourism more sustainable: A guide for policy makers*. https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/8741/-Making%20Tourism%20More%20Sustainable_%20A%20Guide%20for%20Policy%20Makers-2005445.pdf?sequence=3&isAllowed=y
499. Урошев, М. (2006). Квалитет вода у сливу Голијске Моравице. *Гласник Српског географског друштва*, 86(1), 55-60.
500. Урошев, М. (2007). *Слив Голијске Моравице – хидролошка анализа*. Посебна издања Књига 69, Београд: Географски институт „Јован Цвијић” Српске академије наука и уметности. https://hdl.handle.net/21.15107/rcub_dais_13076
501. Fennell, D. A. (2002). *Ecotourism programme planning*. CABI Publishing.
502. Fennell, D. A. (2015а). *Ecotourism* (Fourth edition). Routledge.
503. Fennell, D. A. (2015б). The status of animal ethics research in tourism: A review of theory. In K. Markwell (Ed.), *Animals and tourism: Understanding diverse relationships*, Aspects of Tourism: 67 (pp. 27-43). Channel View Publications. <https://doi.org/10.21832/9781845415051-006>

504. Филиповић, Б. (2003). *Минералне, термалне и термоминералне воде Србије*. Удружење бањских и климатских места, Врњачка Бања – Институт за хидрогеологију Рударско-геолошког факултета у Београду, Београд.
505. Fredman, P., & Margaryan, L. (2021). 20 years of Nordic nature-based tourism research: a review and future research agenda. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 21(1), 14-25. <https://doi.org/10.1080/15022250.2020.1823247>
506. Hinch, T. (1998). Ecotourists and indigenous hosts: Diverging views on their relationship with nature. *Current issues in tourism*, 1(1), 120-124. <https://doi.org/10.1080/13683509808667834>
507. Hsu, C.-Y., Chen, M.-Y., Nyaupane, G. P., & Lin, S.-H. (2020). Measuring sustainable tourism attitude scale (SUS-TAS) in an Eastern island context. *Tourism Management Perspectives*, 33, 100617. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2019.100617>
508. Huddart, D., & Stott, T. (2020). *Adventure Tourism: Environmental Impacts and Management*. Palgrave Macmillan, Springer Nature. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-18623-4>
509. Hunter, C. (1997). Sustainable tourism as an adaptive paradigm. *Annals of tourism research*, 24(4), 850-867. [https://doi.org/10.1016/S0160-7383\(97\)00036-4](https://doi.org/10.1016/S0160-7383(97)00036-4)
510. Carr, N., & Broom, D. M. (2018). *Tourism and animal welfare*. CABI.
511. Цветановић, М. (2015). Природне карактеристике планине Рудник као фактори развоја одрживих типова туризма. *Менаџмент у хотелијерству и туризму*, 3(2), 17-24. <http://www.htmanagementvb.com/index.php/HITM/article/view/127>
512. Свјјановић, Д., & Руџић, Р. (2017). *Ruralni turizam*. Fakultet za hotelijerstvo i turizam u Vrnjačkoj Banji, Univerzitet u Kragujevcu.
513. Цвјетићанин, Р., Кошанин, О., и Новаковић, М. (2009). Флористичке карактеристике и земљишта у културама црног бора на Сувобору. *Шумарство*, 61(3-4), 39-50. http://www.srpskosumarskoudruzenje.org.rs/pdf/sumarstvo/2009_3-4/sumarstvo2009_3-4_rad04.pdf
514. Цвјетићанин, Р., Новаковић, М., и Перовић, М. (2011). Заједница букве и јеле (*Abieti-fagetum serpentinicum beus* 1980) на Сувобору. *Гласник Шумарског факултета, Београд*, 103, 147-156.
515. Центар за нематеријално културно наслеђе Србије (2022). *Листа елемената нематеријалног културног наслеђа Републике Србије*. Национални регистар нематеријалног културног наслеђа, <https://nkns.rs/cyr/elementi-nkns> (19. децембар 2022.).
516. Cong, L., Newsome, D., Wu, B., & Morrison, A. M. (2017). Wildlife tourism in China: a review of the Chinese research literature. *Current Issues in Tourism*, 20(11), 1116-1139. <https://doi.org/10.1080/13683500.2014.948811>
517. Costa, M. (2018). *Activity T1.1 – Analysis of the tourism, linked to the visit of the caves*. Adriatic-Ionian Programme INTERREG V-B Transnational 2014-2020.
518. Council of Europe (2022). *Convention on the conservation of European wildlife and natural habitats*. Standing Committee, 42nd meeting, Strasbourg, 28 November – 2 December 2022. Updated list of officially nominated candidate Emerald Network sites (December 2022). T-PVS/PA(2022)09 <https://rm.coe.int/pa09e-2022-updated-list-officially-nominated-candidate-emerald-sites/1680a93c85>
519. Chamarro, A., Cobo-Benita, J., & Herrero Amo, M. D. (2023). Towards sustainable tourism development in a mature destination: Measuring multi-group invariance between residents and visitors' attitudes with high use of accommodation-sharing platforms. *Journal of Sustainable Tourism*, 31(2), 520-537. <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1870988>

520. Chandel, A., & Mishra, S. (2016). Ecotourism revisited: Last twenty-five years. *Czech Journal of Tourism*, 5(2), 135-154. <https://doi.org/10.1515/cjot-2016-0008>
521. Chen, A., Lu, Y., & Ng, Y. C. (2015). *The Principles of Geotourism*. Springer-Verlag GmbH Berlin Heidelberg, jointly published with Science Press, Beijing.
522. Choi, H.-S. C., & Sirakaya, E. (2005). Measuring Residents' Attitude toward Sustainable Tourism: Development of Sustainable Tourism Attitude Scale. *Journal of Travel Research*, 43(4), 380–394. <https://doi.org/10.1177/0047287505274651>
523. Šaćirović, S. (2014). Geokološko vrednovanje parka prirode Golija za potrebe turizma i rekreacije. *Новоназарски зборник*, 37, 163-175. <https://muzejnp.rs/ZBORNIK/37/index.html#p=164>
524. Шеат, Ј., и Надаждин, Б. (2018). Стенице (Insecta, Heteroptera) Овчарско-кабларске клисуре. *Бележник Овчарско-кабларске клисуре*, 8(3), 8-16.
525. Шеварлић, М. М., и Петровић, З. (2011). Развој сеоског туризма у општини Горњи Милановац – угледни пример за села Србије. *Економика пољопривреде*, 58(3), 457-473. <https://www.ea.bg.ac.rs/index.php/EA/article/view/720>
526. Ševarlić, M., & Petrović, Z. (2010). Privredni značaj, turistički imidž i održivi razvoj seoskog turizma u Rudničko-takovskom kraju. U P. Petrović & V. Golubović (Ur.) *Tematski zbornik radova Unapređenje turizma kao faktor razvoja privrede Republike Srbije* (str. 236-251). Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
527. Школска управа Чачак (2022). *Установе*. <https://www.skolskaupravacacak.rs/ustanove/>
528. Wang, W.-C. (2019). The effect of early-life outdoor experiences on residents' attitudes towards sustainable tourism within an urban context. *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*, 25, 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.jort.2018.10.002>
529. Warren, C., & Becken, S. (2017). Saving energy and water in tourist accommodation: A systematic literature review (1987–2015). *International Journal of Tourism Research*, 19(3), 289-303. <https://doi.org/10.1002/jtr.2112>
530. Wearing, S., & Neil, J. (1999). *Ecotourism: Impacts, Potentials and Possibilities*. Butterworth-Heinemann, Reed Educational and Professional Publishing Ltd.
531. Winter, C. (2020). A review of animal ethics in tourism: Launching the annals of tourism research curated collection on animal ethics in tourism. *Annals of Tourism Research*, 84, 102989. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.102989>
532. World Commission on Environment and Development (1987). *Our Common Future*. Oxford. <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>
533. Yu, C.-P. (S.), Chancellor, H. C., & Cole, S. T. (2011). Measuring residents' attitudes toward sustainable tourism: A reexamination of the sustainable tourism attitude scale. *Journal of Travel Research*, 50(1), 57-63. <https://doi.org/10.1177/0047287509353189>

ПРИЛОГ 1

Прилог 1. Анкетни упитник – Предлози природних локалитета за развој туризма у Моравичком управном округу

АНКЕТА	
Предлози природних локалитета за развој туризма у Моравичком управном округу	
<p>Поштовани/а,</p> <p>Пред Вама се налази анкета која се односи на утврђивање листе предлога природних локалитета који су погодни за развој туризма у Моравичком управном округу. Наведено истраживање је део ширег истраживања које је обухваћено докторском дисертацијом „Потенцијали за одрживи туризам засновани на природним ресурсима на територији Моравичког управног округа“. Унапред хвала на издвојеном времену.</p> <p>С поштовањем,</p> <p>Душан Гарабиновић, маг. екон. Докторанд на Факултету за хотелијерство и туризам у Врњачкој Бањи, Универзитета у Крагујевцу dusan.garabinovic.032@gmail.com</p>	

ОПШТИ ПОДАЦИ О ИСПИТАНИКУ						
Пол (заокружити):	а) Мушки			б) Женски		
Године старости (заокружити):	а) 25 и мање	б) 26-40	в) 41-60	г) 61 и више		
Ниво образовања (заокружити):	а) Основно	б) Средње	в) Више/Високо	г) Мастер/ Магистратура/ Докторат		
Општина/град у коме живите (заокружити):	а) Чачак	б) Лучани	в) Горњи Милановац	г) Ивањица	д) _____ (уписати)	
Да ли по свом образовању, истраживачкој делатности, специфичним активностима или радном месту припадате некој од наредних категорија? (могуће заокружити више одговора)	а) Област природних ресурса (нпр. биологија, геологија, хидрологија, географија и др.)	б) Област екологије и заштите животне средине	в) Област туризма	г) Област естетике и лепоте пејзажа (нпр. фотографи, сликари, пејзажне архитекте и др.)	д) Заљубљеници у природу (разна удружења и појединци – планинари, ловци, риболовци, рекреативци и др.)	ђ) Ништа од наведеног

Наведите главне **ШАНСЕ (ПРИЛИКЕ)**, односно могућности (појаве, ситуације, тенденције и сл.) које би се могле искористити у даљем развоју туризма Моравичког управног округа:

Наведите главне **ПРЕТЊЕ (ОПАСНОСТИ)**, односно појаве, ситуације или тенденције које би могле угрозити туризам Моравичког управног округа у погледу негативног ефекта на даљи развој и које би требало избегавати, тежити њиховом смањењу и сл.

ПРИЛОГ 2

Прилог 2. Пример структуре анкетног упитника за стручњаке из области природних ресурса – валоризација локалитета

АНКЕТА СТРУЧЊАКА ИЗ ОБЛАСТИ ПРИРОДНИХ РЕСУРСА	
Оцењивање научне/едукативне вредности локалитета и додатних природних вредности у окружењу	
<p>Поштовани/а,</p> <p>Пред Вама се налази анкета која се односи на оцењивање научне/едукативне вредности природних локалитета у Моравичком управном округу, као и додатних природних вредности у њиховом окружењу. Наведено истраживање је део ширег истраживања које је обухваћено докторском дисертацијом „Потенцијали за одрживи туризам засновани на природним ресурсима на територији Моравичког управног округа“. Унапред хвала на издвојеном времену.</p> <p>С поштовањем,</p> <p>Душан Гарабиновић, маг. екон. Докторанд на Факултету за хотелијерство и туризам у Врњачкој Бањи, Универзитета у Крагујевцу dusan.garabinovic.032@gmail.com</p>	

ОПШТИ ПОДАЦИ О ИСПИТАНИКУ	
Име и презиме (уписати):	
Општина/град у коме живите (уписати):	
Број телефона (уписати):	
<i>E-mail</i> адреса (уписати):	
Образовање, занимање и др. што упућује на Вашу стручност у области природних ресурса (уписати):	

ЛОКАЛИТЕТИ КОЈИ СЕ ОЦЕЊУЈУ

1. Хаџи-Проданова пећина, Ивањица
2. Јанков камен на Голији, Ивањица
3. Одвраћеница, Ивањица
4. Василијин (Василин) врх на Јавору, Ивањица
5. Дајићко језеро (језеро Тичар), Ивањица
6. Језеро Небеска суза (језеро Округлица, Округличко језеро), Ивањица
7. Кошанинова језера, Ивањица
8. Извор минералне воде у Приликама (Прилички кисељак), Ивањица
9. Река Изубра (водопади), Ивањица
10. Римски мост, Ивањица
11. Рћанска пећина, Лучани
12. Пећина Кађеница, Лучани
13. Црна стена на Јелици, Лучани
14. Градина на Јелици, Лучани
15. Раданова гора, Лучани
16. Савина вода (Светиња) у Губеревцима, Лучани
17. Извор минералне воде у Котражи, Лучани
18. Извор минералне воде у Вичи, Лучани
19. Језеро Голи камен (Вучковичко језеро), Лучани
20. Бањски поток, Лучани
21. Пећина Турчиновац, Чачак
22. Клисура реке Западне Мораве (Овчарско-кабларска клисура)
23. Стјеник, Чачак
24. Брдо Љубић, Чачак
25. Сува Морава, Чачак
26. Овчар Бања, Чачак
27. Бања Горња Трепча, Чачак
28. Слатинска бања, Чачак
29. Језеро Међувршје, Чачак
30. Река Каменица, Чачак
31. Мокра пећина на Равној гори, Горњи Милановац
32. Островица (Острвица) на Руднику, Горњи Милановац
33. Велики Штурац на Руднику, Горњи Милановац
34. Средњи Штурац на Руднику, Горњи Милановац
35. Мали Штурац на Руднику, Горњи Милановац
36. Бакрач (Треска), Горњи Милановац
37. Савинац, Горњи Милановац
38. Таково – комплекс, Горњи Милановац
39. Извор минералне воде – Сврачковци, Горњи Милановац
40. Извор минералне воде – Брђани, Горњи Милановац

Изјављујем да сам упознат/а са карактеристикама наведених локалитета и у складу са тим приступам оцењивању њихове научне/едукативне вредности, као и додатних природних вредности у њиховом окружењу.

(Потпис)

Назив локалитета

Оцењивање се за сваки критеријум научне/едукативне вредности, као и за додатне природне вредности у окружењу, врши означавањем једног од одговора који су понуђени испод назива и објашњења критеријума који се оцењује.

РАРИТЕТ

Опис критеријума	Број најближих идентичних локалитета.				
Оцена критеријума	Уобичајено	Регионални	Национални	Међународни	Јединствена појава

РЕПРЕЗЕНТАТИВНОСТ

Опис критеријума	Дидактичке и примерне карактеристике локалитета и опште конфигурације.				
Оцена критеријума	Нема	Ниска	Умерена	Висока	Највиша

ЗНАЊЕ О НАУЧНИМ ПИТАЊИМА

Опис критеријума	Број написаних радова у признатим часописима, теза, презентација и осталих публикација.				
Оцена критеријума	Нема	Локалне публикације	Регионалне публикације	Националне публикације	Међународне публикације

НИВО ИНТЕРПРЕТАЦИЈЕ

Опис критеријума	Ниво интерпретативних могућности природних процеса (геолошких, биолошких, климатских, хидролошких и сл.), појава и облика и ниво научног знања.				
Оцена критеријума	Нема	Умерени ниво процеса, али је тешко објаснити нестручњацима	Добар пример процеса, али је тешко објаснити нестручњацима	Умерен ниво процеса, али је лако објаснити уобичајеном посетиоцу	Добар пример процеса, али је лако објаснити уобичајеном посетиоцу

ДОДАТНЕ ПРИРОДНЕ ВРЕДНОСТИ

Опис критеријума	Број додатних природних вредности у радијусу од 5 km (природни локалитети су такође укључени).				
Оцена критеријума	Нема	1	2 до 3	4 до 6	Више од 6

Ја _____ (име и презиме – уписати) потврђујем да сам извршио/ла оцењивање научне/едукативне вредности 40 (четрдесет) природних локалитета који се налазе на територији Моравичког управног округа, као и додатних природних вредности у њиховом окружењу. Оцене су садржане на претходним страницама анкете (Анкета стручњака из области природних ресурса), почевши од странице број ____ закључно са страницом број ____ . Сагласан/на сам да се садржај ове анкете може у целини користити и објавити од стране Душана Гарабиновића, докторанда на Факултету за хотелијерство и туризам у Врњачкој Бањи, Универзитета у Крагујевцу, за сврху писања докторске дисертације под називом „Потенцијали за одрживи туризам засновани на природним ресурсима на територији Моравичког управног округа“.

У _____, _____ год.

_____
(Потпис)

ПРИЛОГ 3

Прилог 3. Пример структуре анкетног упитника за стручњаке из области екологије и заштите животне средине – валоризација локалитета

АНКЕТА СТРУЧЊАКА ИЗ ОБЛАСТИ ЕКОЛОГИЈЕ И ЗАШТИТЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ	
Оцењивање заштите локалитета	
<p>Поштовани/а,</p> <p>Пред Вама се налази анкета која се односи на оцењивање заштите природних локалитета у Моравичком управном округу. Наведено истраживање је део ширег истраживања које је обухваћено докторском дисертацијом „Потенцијали за одрживи туризам засновани на природним ресурсима на територији Моравичког управног округа“. Унапред хвала на издвојеном времену.</p> <p>С поштовањем,</p> <p>Душан Гарабиновић, маг. екон. Докторанд на Факултету за хотелијерство и туризам у Врњачкој Бањи, Универзитета у Крагујевцу dusan.garabinovic.032@gmail.com</p>	

ОПШТИ ПОДАЦИ О ИСПИТАНИКУ	
Име и презиме (уписати):	
Општина/град у коме живите (уписати):	
Број телефона (уписати):	
<i>E-mail</i> адреса (уписати):	
Образовање, занимање и др. што упућује на Вашу стручност у области екологије и заштите животне средине (уписати):	

ЛОКАЛИТЕТИ КОЈИ СЕ ОЦЕЊУЈУ

1. Хаџи-Проданова пећина, Ивањица
2. Јанков камен на Голији, Ивањица
3. Одвраћеница, Ивањица
4. Василијин (Василин) врх на Јавору, Ивањица
5. Дајићко језеро (језеро Тичар), Ивањица
6. Језеро Небеска суза (језеро Округлица, Округличко језеро), Ивањица
7. Кошанинова језера, Ивањица
8. Извор минералне воде у Приликама (Прилички кисељак), Ивањица
9. Река Изубра (водопади), Ивањица
10. Римски мост, Ивањица
11. Рћанска пећина, Лучани
12. Пећина Кађеница, Лучани
13. Црна стена на Јелици, Лучани
14. Градина на Јелици, Лучани
15. Раданова гора, Лучани
16. Савина вода (Светиња) у Губеревцима, Лучани
17. Извор минералне воде у Котражи, Лучани
18. Извор минералне воде у Вичи, Лучани
19. Језеро Голи камен (Вучковичко језеро), Лучани
20. Бањски поток, Лучани
21. Пећина Турчиновац, Чачак
22. Клисура реке Западне Мораве (Овчарско-кабларска клисура)
23. Стјеник, Чачак
24. Брдо Љубић, Чачак
25. Сува Морава, Чачак
26. Овчар Бања, Чачак
27. Бања Горња Трепча, Чачак
28. Слатинска бања, Чачак
29. Језеро Међувршје, Чачак
30. Река Каменица, Чачак
31. Мокра пећина на Равној гори, Горњи Милановац
32. Островица (Острвица) на Руднику, Горњи Милановац
33. Велики Штурац на Руднику, Горњи Милановац
34. Средњи Штурац на Руднику, Горњи Милановац
35. Мали Штурац на Руднику, Горњи Милановац
36. Бакрач (Треска), Горњи Милановац
37. Савинац, Горњи Милановац
38. Таково – комплекс, Горњи Милановац
39. Извор минералне воде – Сврачковци, Горњи Милановац
40. Извор минералне воде – Брђани, Горњи Милановац

Изјављујем да сам упознат/а са карактеристикама наведених локалитета и у складу са тим приступам оцењивању њихове вредности заштите.

(Потпис)

Назив локалитета

Оцењивање се за сваки критеријум заштите врши означавањем једног од одговора који су понуђени испод назива и објашњења критеријума који се оцењује.

ТРЕНУТНО СТАЊЕ

Опис критеријума	Тренутно стање природног локалитета.				
Оцена критеријума	Потпуно оштећен (као резултат људских активности)	Јако оштећен (као резултат природних процеса)	Средње оштећен (са очуваним суштинским природним одликама)	Мало оштећен	Нема оштећења

НИВО ЗАШТИТЕ

Опис критеријума	Заштита од стране локалних или регионалних група, националне владе, међународних организација.				
Оцена критеријума	Нема	Локални	Регионални	Национални	Међународни

РАЊИВОСТ

Опис критеријума	Рањивост природног локалитета.				
Оцена критеријума	Неповратна (са могућношћу тоталног губитка)	Висока (може бити лако оштећен)	Средња (може бити оштећен од природних процеса или људских активности)	Ниска (може бити оштећен само људским активностима)	Нема

ПОГОДАН БРОЈ ПОСЕТИЛАЦА

Опис критеријума	Предложен број посетилаца на локалитету у исто време, у складу са површином.				
Оцена критеријума	0	0 до 10	10 до 20	20 до 50	Више од 50

КОМЕНТАРИ

Оцењивач има могућност да, уколико жели и сматра да је потребно, додатно истакне своја запажања о заштити локалитета.

Ја _____ (име и презиме – уписати)
потврђујем да сам извршио/ла оцењивање заштите 40 (четрдесет) природних локалитета
који се налазе на територији Моравичког управног округа. Оцене су садржане на
претходним страницама анкете (Анкета стручњака из области екологије и заштите
животне средине), почевши од странице број ____ закључно са страницом број ____.
Сагласан/на сам да се садржај ове анкете може у целини користити и објавити од стране
Душана Гарабиновића, докторанда на Факултету за хотелијерство и туризам у Врњачкој
Бањи, Универзитета у Крагујевцу, за сврху писања докторске дисертације под називом
„Потенцијали за одрживи туризам засновани на природним ресурсима на територији
Моравичког управног округа“.

У _____, _____ ГОД.

_____
(Потпис)

ПРИЛОГ 4

Прилог 4. Пример структуре анкетног упитника за стручњаке из области естетике и лепоте пејзажа – валоризација локалитета

АНКЕТА СТРУЧЊАКА ИЗ ОБЛАСТИ ЕСТЕТИКЕ ПРИРОДЕ И ПЕЈЗАЖА	
Оцењивање сценске/естетске вредности локалитета	
<p>Поштовани/а,</p> <p>Пред Вама се налази анкета која се односи на оцењивање сценске/естетске вредности природних локалитета у Моравичком управном округу. Наведено истраживање је део ширег истраживања које је обухваћено докторском дисертацијом „Потенцијали за одрживи туризам засновани на природним ресурсима на територији Моравичког управног округа“. Унапред хвала на издвојеном времену.</p> <p>С поштовањем,</p> <p>Душан Гарабиновић, магст. екон. Докторанд на Факултету за хотелијерство и туризам у Врњачкој Бањи, Универзитета у Крагујевцу dusan.garabinovic.032@gmail.com</p>	

ОПШТИ ПОДАЦИ О ИСПИТАНИКУ	
Име и презиме (уписати):	
Општина/град у коме живите (уписати):	
Број телефона (уписати):	
E-mail адреса (уписати):	
Образовање, занимање и др. што упућује на Вашу стручност у области естетике природе и пејзажа (уписати):	

ЛОКАЛИТЕТИ КОЈИ СЕ ОЦЕЊУЈУ

1. Хаџи-Проданова пећина, Ивањица
2. Јанков камен на Голији, Ивањица
3. Одвраћеница, Ивањица
4. Василијин (Василин) врх на Јавору, Ивањица
5. Дајићко језеро (језеро Тичар), Ивањица
6. Језеро Небеска суза (језеро Округлица, Округличко језеро), Ивањица
7. Кошанинова језера, Ивањица
8. Извор минералне воде у Приликама (Прилички кисељак), Ивањица
9. Река Изубра (водопади), Ивањица
10. Римски мост, Ивањица
11. Рћанска пећина, Лучани
12. Пећина Кађеница, Лучани
13. Црна стена на Јелици, Лучани
14. Градина на Јелици, Лучани
15. Раданова гора, Лучани
16. Савина вода (Светиња) у Губеревцима, Лучани
17. Извор минералне воде у Котражи, Лучани
18. Извор минералне воде у Вичи, Лучани
19. Језеро Голи камен (Вучковичко језеро), Лучани
20. Бањски поток, Лучани
21. Пећина Турчиновац, Чачак
22. Клисура реке Западне Мораве (Овчарско-кабларска клисура)
23. Стјеник, Чачак
24. Брдо Љубић, Чачак
25. Сува Морава, Чачак
26. Овчар Бања, Чачак
27. Бања Горња Трепча, Чачак
28. Слатинска бања, Чачак
29. Језеро Међувршје, Чачак
30. Река Каменица, Чачак
31. Мокра пећина на Равној гори, Горњи Милановац
32. Островица (Острвица) на Руднику, Горњи Милановац
33. Велики Штурац на Руднику, Горњи Милановац
34. Средњи Штурац на Руднику, Горњи Милановац
35. Мали Штурац на Руднику, Горњи Милановац
36. Бакрач (Треска), Горњи Милановац
37. Савинац, Горњи Милановац
38. Таково – комплекс, Горњи Милановац
39. Извор минералне воде – Сврачковци, Горњи Милановац
40. Извор минералне воде – Брђани, Горњи Милановац

Изјављујем да сам упознат/а са карактеристикама наведених локалитета и у складу са тим приступам оцењивању њихове сценске/естетске вредности.

(Потпис)

Назив локалитета

Оцењивање се за сваки критеријум сценске/естетске вредности врши означавањем једног од одговора који су понуђени испод назива и објашњења критеријума који се оцењује.

ВИДИКОВЦИ

Опис критеријума	Број видиковаца доступних пешачком стазом. Сваки мора представљати одређени угао гледања и бити удаљен мање од 1 km од локалитета.				
Оцена критеријума	Нема	1	2 до 3	4 до 6	Више од 6

ПОВРШИНА

Опис критеријума	Цела површина локалитета. Сваки локалитет се узима у обзир у квантитативном односу са осталим локалитетима.				
Оцена критеријума	Мала	-	Средња	-	Велика

ОКОЛНИ ПЕЈЗАЖ И ПРИРОДА

Опис критеријума	Квалитет панорамског погледа, присуство воде и вегетације, одсуство погоршања изазваног човеком, близина урбаног подручја итд.				
Оцена критеријума	-	Мала	Средња	Велика	Највећа

УКЛАПАЊЕ ЛОКАЛИТЕТА У ОКРУЖЕЊЕ

Опис критеријума	Ниво контраста природи, контраста боја, изглед облика.				
Оцена критеријума	Неуклопљен (не уклапа се)	-	Неутрално	-	Уклопљен (уклапа се)

КОМЕНТАРИ

Оцењивач има могућност да, уколико жели и сматра да је потребно, додатно истакне своја запажања о сценској/естетској вредности локалитета.

<hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/>

Ја _____ (име и презиме – уписати) потврђујем да сам извршио/ла оцењивање сценске/естетске вредности 40 (четрдесет) природних локалитета који се налазе на територији Моравичког управног округа. Оцене су садржане на претходним страницама анкете (Анкета стручњака из области естетике природе и пејзажа), почевши од странице број ____ закључно са страницом број ____.

Сагласан/на сам да се садржај ове анкете може у целини користити и објавити од стране Душана Гарабиновића, докторанда на Факултету за хотелијерство и туризам у Врњачкој Бањи, Универзитета у Крагујевцу, за сврху писања докторске дисертације под називом „Потенцијали за одрживи туризам засновани на природним ресурсима на територији Моравичког управног округа“.

У _____, _____ год.

_____
(Потпис)

ПРИЛОГ 5

Прилог 5. Пример структуре анкетног упитника за стручњаке из области туризма – валоризација локалитета

АНКЕТА СТРУЧЊАКА ИЗ ОБЛАСТИ ТУРИЗМА	
Оцењивање одређених елемената туристичке вредности локалитета (_____) (општина/град)	
<p>Поштовани/а,</p> <p>Пред Вама се налази анкета која се односи на оцењивање одређених елемената туристичке вредности природних локалитета у Моравичком управном округу – _____ (општина/град). Наведено истраживање је део ширег истраживања које је обухваћено докторском дисертацијом „Потенцијали за одрживи туризам засновани на природним ресурсима на територији Моравичког управног округа“. Унапред хвала на издвојеном времену.</p> <p>С поштовањем,</p> <p>Душан Гарабиновић, маг. екон. Докторанд на Факултету за хотелијерство и туризам у Врњачкој Бањи, Универзитета у Крагујевцу dusan.garabinovic.032@gmail.com</p>	

ОПШТИ ПОДАЦИ О ИСПИТАНИКУ	
Име и презиме (уписати):	
Општина/град у коме живите (уписати):	
Број телефона (уписати):	
<i>E-mail</i> адреса (уписати):	
Образовање, занимање, туристичка организација у којој сте запослени и др. што упућује на Вашу стручност у области туризма (уписати):	

ЛОКАЛИТЕТИ КОЈИ СЕ ОЦЕЊУЈУ

1.	_____
2.	_____
3.	_____
4.	_____
5.	_____
6.	_____
7.	_____
8.	_____
9.	_____
10.	_____

Изјављујем да сам упознат/а са информацијама о наведеним локалитетима и у складу са тим приступам оцењивању одређених елемената њихове туристичке вредности.

_____
(Потпис)

Ја _____ (име и презиме – **уписати**) потврђујем да сам извршио/ла оцењивање наведених критеријума туристичке вредности 10 (десет) природних локалитета који се налазе на територији Моравичког управног округа – _____ (**општина/град**). Оцене су садржане на претходним страницама анкете (Анкета стручњака из области туризма), почевши од странице број ___ закључно са страницом број ___. Сагласан/на сам да се садржај ове анкете може у целини користити и објавити од стране Душана Гарабиновића, докторанда на Факултету за хотелијерство и туризам у Врњачкој Бањи, Универзитета у Крагујевцу, за сврху писања докторске дисертације под називом „Потенцијали за одрживи туризам засновани на природним ресурсима на територији Моравичког управног округа“.

У _____, _____ год.

_____
(Потпис)

ПРИЛОГ 6

ОЦЕЊИВАЧКИ ЛИСТ – АУТОР
Оцењивање одређених елемената туристичких и функционалних вредности природних локалитета

ЛОКАЛИТЕТИ КОЈИ СЕ ОЦЕЊУЈУ
1. Хаџи-Проданова пећина, Ивањица
2. Јанков камен на Голији, Ивањица
3. Одвраћеница, Ивањица
4. Василијин (Василин) врх на Јавору, Ивањица
5. Дајићко језеро (језеро Тичар), Ивањица
6. Језеро Небеска суза (језеро Округлица, Округличко језеро), Ивањица
7. Кошанинова језера, Ивањица
8. Извор минералне воде у Приликама (Прилички кисељак), Ивањица
9. Река Изубра (водопади), Ивањица
10. Римски мост, Ивањица
11. Рћанска пећина, Лучани
12. Пећина Кађеница, Лучани
13. Црна стена на Јелици, Лучани
14. Градина на Јелици, Лучани
15. Раданова гора, Лучани
16. Савина вода (Светиња) у Губеревцима, Лучани
17. Извор минералне воде у Котражи, Лучани
18. Извор минералне воде у Вичи, Лучани
19. Језеро Голи камен (Вучковичко језеро), Лучани
20. Бањски поток, Лучани
21. Пећина Турчиновац, Чачак
22. Клисура реке Западне Мораве (Овчарско-кабларска клисура)
23. Стјеник, Чачак
24. Брдо Љубић, Чачак
25. Сува Морава, Чачак
26. Овчар Бања, Чачак
27. Бања Горња Трепча, Чачак
28. Слатинска бања, Чачак
29. Језеро Међувршје, Чачак
30. Река Каменица, Чачак
31. Мокра пећина на Равној гори, Горњи Милановац
32. Острвица (Острвица) на Руднику, Горњи Милановац
33. Велики Штурац на Руднику, Горњи Милановац
34. Средњи Штурац на Руднику, Горњи Милановац
35. Мали Штурац на Руднику, Горњи Милановац
36. Бакрач (Треска), Горњи Милановац
37. Савинац, Горњи Милановац
38. Таково – комплекс, Горњи Милановац
39. Извор минералне воде – Сврачковци, Горњи Милановац
40. Извор минералне воде – Брђани, Горњи Милановац

Назив локалитета

Оцењивање се за сваки од наведених критеријума функционалних и туристичких вредности врши означавањем једног од одговора који су понуђени испод назива и објашњења критеријума који се оцењује.

ПРИСТУПАЧНОСТ

Опис критеријума	Могућност приступа локалитету.				
Оцена критеријума	Неприступачно	Ниска (пешице са специјалном опремом и стручним водичима)	Средња (бициклом или друга средства на људски погон)	Висока (аутомобилом)	Највећа (аутобусом)

ДОДАТНЕ АНТРОПОГЕНЕ ВРЕДНОСТИ

Опис критеријума	Број додатних антропогених вредности у радијусу од 5 km.				
Оцена критеријума	Нема	1	2 до 3	4 до 6	Више од 6

БЛИЗИНА ЕМИСИОНИХ ЦЕНТАРА

Опис критеријума	Близина емисионих центара (значајних насељених места – из којих могу долазити туристи) – за емисионе центре су узети административни центри управних округа.				
Оцена критеријума	Више од 100 km	50 до 100 km	25 до 50 km	5 до 25 km	Мања од 5 km

БЛИЗИНА ВАЖНЕ ПУТНЕ МРЕЖЕ

Опис критеријума	Близина важних путних мрежа у радијусу од 20 km – најближи значајан пут природном локалитету.				
Оцена критеријума	Нема	Локална	Регионална	Национална	Међународна

ДОДАТНЕ ФУНКЦИОНАЛНЕ ВРЕДНОСТИ

Опис критеријума	Паркиралишта, бензинске пумпе, механичари и др.				
Оцена критеријума	Нема	Ниско	Средње	Високо	Највеће

ПРОМОЦИЈА					
Опис критеријума	Ниво и број промотивних ресурса (доступних туристима у циљу стварања свести, информисаности и сл.).				
Оцена критеријума	Нема	Локална	Регионална	Национална	Међународна

БЛИЗИНА ЦЕНТРА ЗА ПОСЕТИОЦЕ					
Опис критеријума	Близина туристичког инфо-центра природном локалитету.				
Оцена критеријума	Више од 50 km	20 до 50 km	5 до 20 km	1 до 5 km	Мање од 1 km

ИНТЕРПРЕТАТИВНЕ ТАБЛЕ					
Опис критеријума	Интерпретативне карактеристике текста и графике, квалитет материјала, величина, уклапање у околину итд.				
Оцена критеријума	Нема	Низак квалитет	Средњи квалитет	Висок квалитет	Највиши квалитет

ТУРИСТИЧКА ИНФРАСТРУКТУРА					
Опис критеријума	Ниво додатне инфраструктуре за туристе (пешачке стазе, места за одмор, канте за ђубре, тоалети итд.).				
Оцена критеријума	Нема	Низак ниво	Средњи ниво	Висок ниво	Највиши ниво

УСЛУГА ТУРИСТИЧКОГ ВОДИЧА					
Опис критеријума	Уколико постоји, ниво стручности, знање страног(их) језика, интерпретативне вештине итд.				
Оцена критеријума	Нема	Ниска	Средња	Висока	Највиша

УСЛУГЕ СМЕШТАЈА					
Опис критеријума	Услуге смештаја у близини природног локалитета.				
Оцена критеријума	Више од 50 km	25 до 50 km	10 до 25 km	5 до 10 km	Мање од 5 km

УСЛУГА РЕСТОРАНА					
Опис критеријума	Услуга ресторана, тј. хране и пића, у близини природног локалитета.				
Оцена критеријума	Више од 25 km	10 до 25 km	5 до 10 km	1 до 5 km	Мање од 5 km

ПРИЛОГ 7

Прилог 7. Анкетни упитник – Анкета потенцијалних туриста – Истраживање потенцијала природних ресурса за развој туризма на територији Моравичког управног округа – Одређивање значаја субиндикатора

АНКЕТА ПОТЕНЦИЈАЛНИХ ТУРИСТА	
Истраживање потенцијала природних ресурса за развој туризма на територији Моравичког управног округа – Одређивање значаја субиндикатора	
Поштовани/а,	
<p>Пред Вама се налази анкета која се односи одређивање значаја индикатора и субиндикатора у оквиру истраживања потенцијала природних ресурса за развој туризма на територији Моравичког управног округа. Наведено истраживање је део ширег истраживања које је обухваћено докторском дисертацијом „Потенцијали за одрживи туризам засновани на природним ресурсима на територији Моравичког управног округа“. Унапред хвала на издвојеном времену.</p>	
С поштовањем,	
<p>Душан Гарабиновић, маг. екон. Докторанд на Факултету за хотелијерство и туризам у Врњачкој Бањи Универзитета у Крагујевцу dusan.garabinovic.032@gmail.com</p>	

ОПШТИ ПОДАЦИ О ИСПИТАНИКУ				
Пол (заокружити):	а) Мушки		б) Женски	
Године старости (заокружити):	а) 25 и мање	б) 26-40	в) 41-60	г) 61 и више
Ниво образовања (заокружити):	а) Основно	б) Средње	в) Више/Високо	г) Мастер/ Магистратура/ Докторат
Општина/град у коме живите (уписати назив):				

**ПОРЕЂЕЊЕ СУБИНДИКАТОРА У ОКВИРУ ИНДИКАТОРА НАУЧНА/ЕДУКАТИВНА
ВРЕДНОСТ**

Назив субиндикатора	Опис субиндикатора
Раритет	Број најближих идентичних локалитета.
Репрезентативност	Дидактичке и примерне карактеристике локалитета и опште конфигурације.
Знање о научним питањима	Број написаних радова у признатим часописима, теза, презентација и осталих публикација.
Ниво интерпретације	Ниво интерпретативних могућности природних процеса (геолошких, биолошких, климатских, хидролошких и сл.), појава и облика и ниво научног знања.

У овом делу се упоређује доминантност једног субиндикатора у односу на други **са аспекта значаја за туристу**. Поређење се врши за сваки пар субиндикатора заокруживањем одговарајуће оцене у складу са њеним значењем које је дато у наредној табели.

Субиндикатор 1 (СИ-1)					Субиндикатор 2 (СИ-2)			
9	7	5	3	1	3	5	7	9
Апсолутна доминантност СИ-1 у односу на СИ-2	Врло јака доминантност СИ-1 у односу на СИ-2	Јака доминантност СИ-1 у односу на СИ-2	Слаба доминантност СИ-1 у односу на СИ-2	Једнака (исти значај)	Слаба доминантност СИ-2 у односу на СИ-1	Јака доминантност СИ-2 у односу на СИ-1	Врло јака доминантност СИ-2 у односу на СИ-1	Апсолутна доминантност СИ-2 у односу на СИ-1

У складу са претходно наведеним упутством, упоредите доминантност једног у односу на други наведени субиндикатор:

Раритет					Репрезентативност			
9	7	5	3	1	3	5	7	9

Раритет					Знање о научним питањима			
9	7	5	3	1	3	5	7	9

Раритет					Ниво интерпретације			
9	7	5	3	1	3	5	7	9

Репрезентативност					Знање о научним питањима			
9	7	5	3	1	3	5	7	9

Репрезентативност					Ниво интерпретације			
9	7	5	3	1	3	5	7	9

Знање о научним питањима					Ниво интерпретације			
9	7	5	3	1	3	5	7	9

**ПОРЕЂЕЊЕ СУБИНДИКАТОРА У ОКВИРУ ИНДИКАТОРА СЦЕНСКА/ЕСТЕТСКА
ВРЕДНОСТ**

Назив субиндикатора	Опис субиндикатора
Видиковци	Број видиковаца доступних пешачком стазом. Сваки мора представљати одређени угао гледања и бити удаљен мање од 1 km од локалитета.
Површина	Цела површина локалитета. Сваки локалитет се узима у обзир у квантитативном односу са осталим локалитетима.
Околни пејзаж и природа	Квалитет панорамског погледа, присуство воде и вегетације, одсуство погоршања изазваног човеком, близина урбаног подручја итд.
Уклапање локалитета у окружење	Ниво контраста природи, контраста боја, изглед облика.

У овом делу се упоређује доминантност једног субиндикатора у односу на други са аспекта значаја за туристу. Поређење се врши за сваки пар субиндикатора заокруживањем одговарајуће оцене у складу са њеним значењем које је дато у наредној табели.

Субиндикатор 1 (СИ-1)					Субиндикатор 2 (СИ-2)			
9	7	5	3	1	3	5	7	9
Апсолутна доминантност СИ-1 у односу на СИ-2	Врло јака доминантност СИ-1 у односу на СИ-2	Јака доминантност СИ-1 у односу на СИ-2	Слаба доминантност СИ-1 у односу на СИ-2	Једнака (исти значај)	Слаба доминантност СИ-2 у односу на СИ-1	Јака доминантност СИ-2 у односу на СИ-1	Врло јака доминантност СИ-2 у односу на СИ-1	Апсолутна доминантност СИ-2 у односу на СИ-1

У складу са претходно наведеним упутством, упоредите доминантност једног у односу на други наведени субиндикатор:

Видиковци					Површина			
9	7	5	3	1	3	5	7	9

Видиковци					Околни пејзаж и природа			
9	7	5	3	1	3	5	7	9

Видиковци					Уклапање локалитета у окружење			
9	7	5	3	1	3	5	7	9

Површина					Околни пејзаж и природа			
9	7	5	3	1	3	5	7	9

Површина					Уклапање локалитета у окружење			
9	7	5	3	1	3	5	7	9

Околни пејзаж и природа					Уклапање локалитета у окружење			
9	7	5	3	1	3	5	7	9

ПОРЕЂЕЊЕ СУБИНДИКАТОРА У ОКВИРУ ИНДИКАТОРА ЗАШТИТА

Назив субиндикатора	Опис субиндикатора
Тренутно стање	Тренутно стање природног локалитета.
Ниво заштите	Заштита од стране локалних или регионалних група, националне владе, међународних организација.
Рањивост	Рањивост природног локалитета.
Погодан број посетилаца	Предложен број посетилаца на локалитету у исто време, у складу са површином.

У овом делу се упоређује доминантност једног субиндикатора у односу на други са аспекта значаја за туристу. Поређење се врши за сваки пар субиндикатора заокруживањем одговарајуће оцене у складу са њеним значењем које је дато у наредној табели.

Субиндикатор 1 (СИ-1)					Субиндикатор 2 (СИ-2)				
9	7	5	3	1	3	5	7	9	
Апсолутна доминантност СИ-1 у односу на СИ-2	Врло јака доминантност СИ-1 у односу на СИ-2	Јака доминантност СИ-1 у односу на СИ-2	Слаба доминантност СИ-1 у односу на СИ-2	Једнака (исти значај)	Слаба доминантност СИ-2 у односу на СИ-1	Јака доминантност СИ-2 у односу на СИ-1	Врло јака доминантност СИ-2 у односу на СИ-1	Апсолутна доминантност СИ-2 у односу на СИ-1	

У складу са претходно наведеним упутством, упоредите доминантност једног у односу на други наведени субиндикатор:

Тренутно стање					Ниво заштите				
9	7	5	3	1	3	5	7	9	

Тренутно стање					Рањивост				
9	7	5	3	1	3	5	7	9	

Тренутно стање					Погодан број посетилаца				
9	7	5	3	1	3	5	7	9	

Ниво заштите					Рањивост				
9	7	5	3	1	3	5	7	9	

Ниво заштите					Погодан број посетилаца				
9	7	5	3	1	3	5	7	9	

Рањивост					Погодан број посетилаца				
9	7	5	3	1	3	5	7	9	

ПОРЕЂЕЊЕ СУБИНДИКАТОРА У ОКВИРУ ИНДИКАТОРА ФУНКЦИОНАЛНЕ ВРЕДНОСТИ

Назив субиндикатора	Опис субиндикатора
Приступачност	Могућности приступа локалитету.
Додатне природне вредности	Број додатних природних вредности у радијусу од 5 km (природни локалитети су такође укључени).
Додатне антропогене вредности	Број додатних антропогених вредности у радијусу од 5 km.
Близина емисионих центара	Близина емисионих центара (значајних насељених места – из којих могу долазити туристи).
Близина важне путне мреже	Близина важних путних мрежа у радијусу од 20 km.
Додатне функционалне вредности	Паркиралишта, бензинске пумпе, механичари.

У овом делу се упоређује доминантност једног субиндикатора у односу на други са аспекта значаја за туристу. Поређење се врши за сваки пар субиндикатора заокруживањем одговарајуће оцене у складу са њеним значењем које је дато у наредној табели.

Субиндикатор 1 (СИ-1)					Субиндикатор 2 (СИ-2)				
9	7	5	3	1	3	5	7	9	
Апсолутна доминантност СИ-1 у односу на СИ-2	Врло јака доминантност СИ-1 у односу на СИ-2	Јака доминантност СИ-1 у односу на СИ-2	Слаба доминантност СИ-1 у односу на СИ-2	Једнака (исти значај)	Слаба доминантност СИ-2 у односу на СИ-1	Јака доминантност СИ-2 у односу на СИ-1	Врло јака доминантност СИ-2 у односу на СИ-1	Апсолутна доминантност СИ-2 у односу на СИ-1	

У складу са претходно наведеним упутством, упоредите доминантност једног у односу на други наведени субиндикатор:

Приступачност					Додатне природне вредности				
9	7	5	3	1	3	5	7	9	

Приступачност					Додатне антропогене вредности				
9	7	5	3	1	3	5	7	9	

Приступачност					Близина емисионих центара				
9	7	5	3	1	3	5	7	9	

Приступачност					Близина важне путне мреже				
9	7	5	3	1	3	5	7	9	

Приступачност					Додатне функционалне вредности				
9	7	5	3	1	3	5	7	9	

Додатне природне вредности					Додатне антропогене вредности				
9	7	5	3	1	3	5	7	9	

Додатне природне вредности					Близина емисионих центара				
9	7	5	3	1	3	5	7	9	

Додатне природне вредности					Близина важне путне мреже				
9	7	5	3	1	3	5	7	9	

Додатне природне вредности					Додатне функционалне вредности				
9	7	5	3	1	3	5	7	9	

Додатне антропогене вредности					Близина емисионих центара				
9	7	5	3	1	3	5	7	9	

Додатне антропогене вредности					Близина важне путне мреже				
9	7	5	3	1	3	5	7	9	

Додатне антропогене вредности					Додатне функционалне вредности				
9	7	5	3	1	3	5	7	9	

Близина емисионих центара					Близина важне путне мреже				
9	7	5	3	1	3	5	7	9	

Близина емисионих центара					Додатне функционалне вредности				
9	7	5	3	1	3	5	7	9	

Близина важне путне мреже					Додатне функционалне вредности				
9	7	5	3	1	3	5	7	9	

ПОРЕЂЕЊЕ СУБИНДИКАТОРА У ОКВИРУ ИНДИКАТОРА ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ

Назив субиндикатора	Опис субиндикатора
Промоција	Ниво и број промотивних ресурса (доступних туристима у циљу стварања свести, информисаности и сл.).
Организоване посете	Годишњи број организованих посета природном локалитету.
Близина центра за посетиоце	Близина туристичког инфо-центра природном локалитету.
Интерпретативне табле	Интерпретативне карактеристике текста и графике, квалитет материјала, величина, уклапање у околину итд.
Број посетилаца	Годишњи број посетилаца.
Туристичка инфраструктура	Ниво додатне инфраструктуре за туристе (пешачке стазе, места за одмор, канте за ђубре, тоалети, извори итд.).
Услуга туристичког водича	Уколико постоји, ниво стручности, знање страног(их) језика, интерпретативне вештине итд.
Услуге смештаја	Услуге смештаја у близини природног локалитета.
Услуга ресторана	Услуга ресторана, тј. хране и пића, у близини природног локалитета.

У овом делу се упоређује доминантност једног субиндикатора у односу на други са аспекта значаја за туристу. Поређење се врши за сваки пар субиндикатора заокруживањем одговарајуће оцене у складу са њеним значењем које је дато у наредној табели.

Субиндикатор 1 (СИ-1)					Субиндикатор 2 (СИ-2)			
9	7	5	3	1	3	5	7	9
Апсолутна доминантност СИ-1 у односу на СИ-2	Врло јака доминантност СИ-1 у односу на СИ-2	Јака доминантност СИ-1 у односу на СИ-2	Слаба доминантност СИ-1 у односу на СИ-2	Једнака (исти значај)	Слаба доминантност СИ-2 у односу на СИ-1	Јака доминантност СИ-2 у односу на СИ-1	Врло јака доминантност СИ-2 у односу на СИ-1	Апсолутна доминантност СИ-2 у односу на СИ-1

У складу са претходно наведеним упутством, упоредите доминантност једног у односу на други наведени субиндикатор:

Промоција					Организоване посете			
9	7	5	3	1	3	5	7	9

Промоција					Близина центра за посетиоце			
9	7	5	3	1	3	5	7	9

Промоција					Интерпретативне табле			
9	7	5	3	1	3	5	7	9

Промоција					Број посетилаца			
9	7	5	3	1	3	5	7	9

Промоција					Туристичка инфраструктура			
9	7	5	3	1	3	5	7	9

Промоција					Услуга туристичког водича			
9	7	5	3	1	3	5	7	9

Промоција					Услуге смештаја			
9	7	5	3	1	3	5	7	9

Промоција					Услуге ресторана			
9	7	5	3	1	3	5	7	9

Организоване посете					Близина центра за посетиоце			
9	7	5	3	1	3	5	7	9
Организоване посете					Интерпретативне табле			
9	7	5	3	1	3	5	7	9
Организоване посете					Број посетилаца			
9	7	5	3	1	3	5	7	9
Организоване посете					Туристичка инфраструктура			
9	7	5	3	1	3	5	7	9
Организоване посете					Услуга туристичког водича			
9	7	5	3	1	3	5	7	9
Организоване посете					Услуге смештаја			
9	7	5	3	1	3	5	7	9
Организоване посете					Услуге ресторана			
9	7	5	3	1	3	5	7	9
Близина центра за посетиоце					Интерпретативне табле			
9	7	5	3	1	3	5	7	9
Близина центра за посетиоце					Број посетилаца			
9	7	5	3	1	3	5	7	9
Близина центра за посетиоце					Туристичка инфраструктура			
9	7	5	3	1	3	5	7	9
Близина центра за посетиоце					Услуга туристичког водича			
9	7	5	3	1	3	5	7	9
Близина центра за посетиоце					Услуге смештаја			
9	7	5	3	1	3	5	7	9
Близина центра за посетиоце					Услуге ресторана			
9	7	5	3	1	3	5	7	9
Интерпретативне табле					Број посетилаца			
9	7	5	3	1	3	5	7	9
Интерпретативне табле					Туристичка инфраструктура			
9	7	5	3	1	3	5	7	9
Интерпретативне табле					Услуга туристичког водича			
9	7	5	3	1	3	5	7	9
Интерпретативне табле					Услуге смештаја			
9	7	5	3	1	3	5	7	9

Интерпретативне табле					Услуге ресторана				
9	7	5	3	1	3	5	7	9	
Број посетилаца					Туристичка инфраструктура				
9	7	5	3	1	3	5	7	9	
Број посетилаца					Услуга туристичког водича				
9	7	5	3	1	3	5	7	9	
Број посетилаца					Услуге смештаја				
9	7	5	3	1	3	5	7	9	
Број посетилаца					Услуге ресторана				
9	7	5	3	1	3	5	7	9	
Туристичка инфраструктура					Услуга туристичког водича				
9	7	5	3	1	3	5	7	9	
Туристичка инфраструктура					Услуге смештаја				
9	7	5	3	1	3	5	7	9	
Туристичка инфраструктура					Услуге ресторана				
9	7	5	3	1	3	5	7	9	
Услуга туристичког водича					Услуге смештаја				
9	7	5	3	1	3	5	7	9	
Услуга туристичког водича					Услуге ресторана				
9	7	5	3	1	3	5	7	9	
Услуге смештаја					Услуге ресторана				
9	7	5	3	1	3	5	7	9	

ПОРЕЂЕЊЕ ИНДИКАТОРА

Назив индикатора	Опис индикатора, тј. субиндикатори које обухвата
Научна/Едукативна вредност	Раритет, репрезентативност, знање о научним питањима, ниво интерпретације.
Сценска/Естетска вредност	Видиковци, површина, околни пејзаж и природа, уклапање локалитета у окружење.
Заштита	Тренутно стање, ниво заштите, рањивост, погодан број туриста.
Функционална вредност	Пристапачност, додатне природне вредности, додатне антропогене вредности, близина емисионих центара, близина важне путне мреже, додатне функционалне вредности.
Туристичка вредност	Промоција, организоване посете, близина центра за посетиоце, интерпретативне табле, број посетилаца, туристичка инфраструктура, услуга туристичког водича, услуге смештаја, услуге ресторана.

У овом делу се упоређује доминантност једног субиндикатора у односу на други са аспекта значаја за туристу. Поређење се врши за сваки пар субиндикатора заокруживањем одговарајуће оцене у складу са њеним значењем које је дато у наредној табели.

Индикатор 1 (И-1)					Индикатор 2 (И-2)			
9	7	5	3	1	3	5	7	9
Апсолутна доминантност И-1 у односу на И-2	Врло јака доминантност И-1 у односу на И-2	Јака доминантност И-1 у односу на И-2	Слаба доминантност И-1 у односу на И-2	Једнака (исти значај)	Слаба доминантност И-2 у односу на И-1	Јака доминантност И-2 у односу на И-1	Врло јака доминантност И-2 у односу на И-1	Апсолутна доминантност И-2 у односу на И-1

У складу са претходно наведеним упутством, упоредите доминантност једног у односу на други наведени индикатор:

Научна/Едукативна вредност					Сценска/Естетска вредност			
9	7	5	3	1	3	5	7	9

Научна/Едукативна вредност					Заштита			
9	7	5	3	1	3	5	7	9

Научна/Едукативна вредност					Функционална вредност			
9	7	5	3	1	3	5	7	9

Научна/Едукативна вредност					Туристичка вредност			
9	7	5	3	1	3	5	7	9

Сценска/Естетска вредност					Заштита			
9	7	5	3	1	3	5	7	9

Сценска/Естетска вредност					Функционална вредност			
9	7	5	3	1	3	5	7	9

Сценска/Естетска вредност					Туристичка вредност			
9	7	5	3	1	3	5	7	9

Заштита					Функционална вредност			
9	7	5	3	1	3	5	7	9

Заштита					Туристичка вредност			
9	7	5	3	1	3	5	7	9

Функционална вредност					Туристичка вредност			
9	7	5	3	1	3	5	7	9

ПРИЛОГ 8

Прилог 8. Анкетни упитник – Анкета локалног становништва у Моравичком управном округу – Истраживање доприноса развоја туризма заснованог на природним ресурсима одрживом туризму Моравичког управног округа

АНКЕТА ЛОКАЛНОГ СТАНОВНИШТВА У МОРАВИЧКОМ УПРАВНОМ ОКРУГУ	
Истраживање доприноса развоја туризма заснованог на природним ресурсима одрживом туризму Моравичког управног округа	
Поштовани/а,	
<p>Пред Вама се налази анкета која се односи на истраживање доприноса развоја туризма заснованог на природним ресурсима одрживом туризму Моравичког управног округа. Наведено истраживање је део ширег истраживања које је обухваћено докторском дисертацијом „Потенцијали за одрживи туризам засновани на природним ресурсима на територији Моравичког управног округа“. Унапред хвала на издвојеном времену.</p>	
С поштовањем,	
<p>Душан Гарабиновић, маг. екон. Докторанд на Факултету за хотелијерство и туризам у Врњачкој Бањи, Универзитета у Крагујевцу dusan.garabinovic.032@gmail.com</p>	

ОПШТИ ПОДАЦИ О ИСПИТАНИКУ				
Пол (заокружити):	а) Мушки		б) Женски	
Године старости (заокружити):	а) 25 и мање	б) 26-40	в) 41-60	г) 61 и више
Ниво образовања (заокружити):	а) Основно	б) Средње	в) Више/Високо	г) Мастер/ Магистратура/ Докторат
Општина/град у коме живите (заокружити):	а) Чачак	б) Лучани	в) Горњи Милановац	г) Ивањица

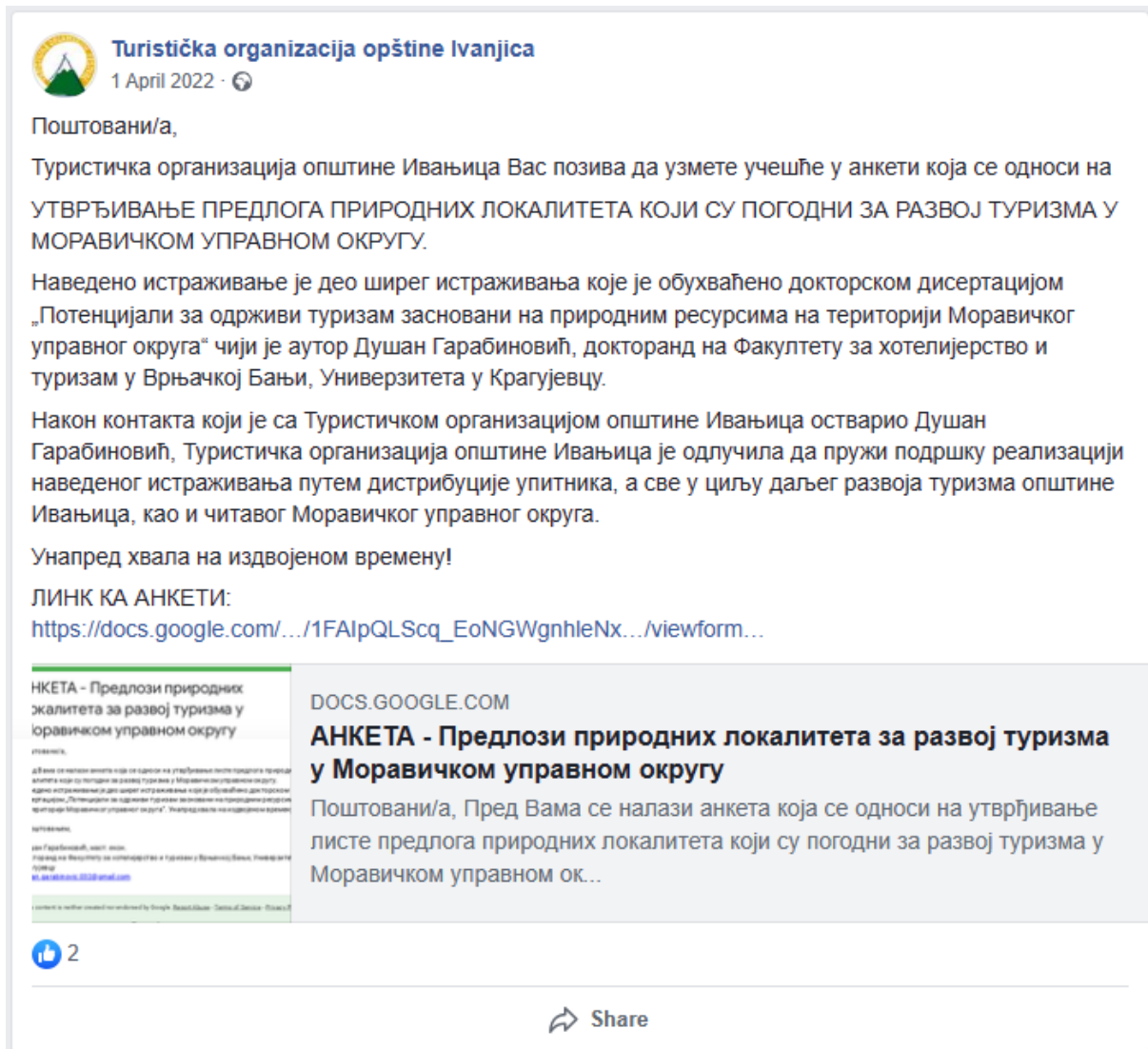
Тврдње за ЕКОНОМСКУ ОДРЖИВОСТ туризма заснованог на природним ресурсима у Моравичком управном округу						
Своје ставове о наведеним тврдњама исказите заокруживањем одговарајућег броја на петостепеној скали (1 – у потпуности (уопште) се не слажем, 2 – не слажем се, 3 – нити се слажем нити се не слажем (неутрално), 4 – слажем се, 5 – у потпуности се слажем).						
1.	Туризам заснован на природним ресурсима доноси нове приходе Моравичком управном округу.	1	2	3	4	5
2.	Туризам заснован на природним ресурсима пружа снажан економски допринос Моравичком управном округу.	1	2	3	4	5
3.	Туризам заснован на природним ресурсима доноси приходе од пореза локалној самоуправи на територији Моравичког управног округа.	1	2	3	4	5
4.	Туризам заснован на природним ресурсима је добар за привреду Моравичког управног округа.	1	2	3	4	5
5.	Туризам заснован на природним ресурсима креира нова тржишта за локалне производе.	1	2	3	4	5
6.	Туризам заснован на природним ресурсима диверсификује локалну привреду (структура привреде постаје разноврснија).	1	2	3	4	5
7.	Туризам заснован на природним ресурсима пружа користи и другим делатностима, а не само туристичкој привреди у Моравичком управном округу.	1	2	3	4	5

Тврдње за СОЦИЈАЛНУ ОДРЖИВОСТ туризма заснованог на природним ресурсима у Моравичком управном округу						
Своје ставове о наведеним тврдњама исказите заокруживањем одговарајућег броја на петостепеној скали (1 – у потпуности (уопште) се не слажем, 2 – не слажем се, 3 – нити се слажем нити се не слажем (неутрално), 4 – слажем се, 5 – у потпуности се слажем).						
1.	Туристи усмерени на туризам заснован на природним ресурсима не ремете квалитет живота у Моравичком управном округу.	1	2	3	4	5
2.	Туризам заснован на природним ресурсима побољшава квалитет живота у Моравичком управном округу.	1	2	3	4	5
3.	Туризам заснован на природним ресурсима не доводи до иританости локалне заједнице у Моравичком управном округу.	1	2	3	4	5
4.	Рекреациони ресурси заједнице нису прекомерно коришћени од стране туриста.	1	2	3	4	5
5.	Туризам заснован на природним ресурсима не доводи до пренатрпаности Моравичког управног округа (настале по основу присуства великог броја људи).	1	2	3	4	5
6.	Чланови локалне заједнице се осећају удобно и добродошло у локалним привредним субјектима из домена туризма.	1	2	3	4	5
7.	Туризам заснован на природним ресурсима расте одговарајућом брзином.	1	2	3	4	5
8.	Квалитет окружења у заједници се није погоршао због туризма заснованог на природним ресурсима.	1	2	3	4	5
Тврдње за ЕКОЛОШКУ ОДРЖИВОСТ туризма заснованог на природним ресурсима у Моравичком управном округу						
Своје ставове о наведеним тврдњама исказите заокруживањем одговарајућег броја на петостепеној скали (1 – у потпуности (уопште) се не слажем, 2 – не слажем се, 3 – нити се слажем нити се не слажем (неутрално), 4 – слажем се, 5 – у потпуности се слажем).						
1.	Природно окружење Моравичког управног округа је заштићено сада и биће заштићено и у будућности од стране туристичке привреде засноване на природним ресурсима.	1	2	3	4	5
2.	Диверзитет (различитост, разноврсност, разноликост) природе Моравичког управног округа је вреднован и заштићен од стране туристичке привреде засноване на природним ресурсима.	1	2	3	4	5
3.	Развој туризма заснованог на природним ресурсима требало би да ојача напоре за очување окружења заједнице.	1	2	3	4	5
4.	Туризам заснован на природним ресурсима мора заштитити природно окружење Моравичког управног округа.	1	2	3	4	5
5.	Неопходно је да туризам заснован на природним ресурсима буде развијан у хармонији са природним и културним окружењем.	1	2	3	4	5
6.	Развој туризма заснованог на природним ресурсима у Моравичком управном округу штити дивљи свет и природна станишта.	1	2	3	4	5
7.	Развој туризма заснованог на природним ресурсима у Моравичком управном округу промовише етички однос према окружењу међу свим странама које имају удела у туризму.	1	2	3	4	5
8.	Стандарди регулаторног окружења су неопходни да редукују негативне утицаје развоја туризма заснованог на природним ресурсима.	1	2	3	4	5
9.	Туризам заснован на природним ресурсима у Моравичком управном округу унапређује окружење за будуће генерације.	1	2	3	4	5

ПРИЛОГ 9

Прилог 9. Позив за попуњавање анкета – Објаве на званичној *Facebook* страници
Туристичке организације општине Ивањица

 Turistička organizacija opštine Ivanjica
1 April 2022 · 🌐

Поштовани/а,

Туристичка организација општине Ивањица Вас позива да узмете учешће у анкети која се односи на УТВРЂИВАЊЕ ПРЕДЛОГА ПРИРОДНИХ ЛОКАЛИТЕТА КОЈИ СУ ПОГОДНИ ЗА РАЗВОЈ ТУРИЗМА У МОРАВИЧКОМ УПРАВНОМ ОКРУГУ.

Наведено истраживање је део ширег истраживања које је обухваћено докторском дисертацијом „Потенцијали за одрживи туризам засновани на природним ресурсима на територији Моравичког управног округа“ чији је аутор Душан Гарабиновић, докторанд на Факултету за хотелијерство и туризам у Врњачкој Бањи, Универзитета у Крагујевцу.

Након контакта који је са Туристичком организацијом општине Ивањица остварио Душан Гарабиновић, Туристичка организација општине Ивањица је одлучила да пружи подршку реализацији наведеног истраживања путем дистрибуције упитника, а све у циљу даљег развоја туризма општине Ивањица, као и читавог Моравичког управног округа.

Унапред хвала на издвојеном времену!

ЛИНК КА АНКЕТИ:
https://docs.google.com/.../1FAIpQLScq_EoNGWgnhleNx.../viewform...

АНКЕТА - Предлози природних локалитета за развој туризма у Моравичком управном округу

Поштовани/а, Пред Вама се налази анкета која се односи на утврђивање листе предлога природних локалитета који су погодни за развој туризма у Моравичком управном ок...

2

Share

Извор:

Turistička organizacija opštine Ivanjica (01.04.2022.). *Поштовани/а, Туристичка организација општине Ивањица Вас позива да узмете учешће у анкети која се односи на УТВРЂИВАЊЕ ПРЕДЛОГА ПРИРОДНИХ ЛОКАЛИТЕТА...* [Приложен линк]. Facebook.

[https://www.facebook.com/toivanjica/posts/pfbid03426eNU1GD6VF4PfNwwceXLMk8HRcCGAHXMsMCJZ8NKi52pwcS9cmtN493JDR9QUZI?_cft_\[0\]=AZXKkQWpCEYVSf9UlnFJ4OHn-f7A27FZNNynciuqyhYOOYCLiljO-ypLjfKFfBBCtmLF1-10d7aEMe5uKkxFynaKCGXtz1wEPqC7kTjQNXHGw7kyBjI1fogCI5fwm-QusiFDq_v_cy29aJYz-c2C0WkQtGY2lqiEwj3tY4s86zp3xjEPoxHmdKH5kC-zMDRfzs4Kb5b3_BsOCVX9xJCcUNH&_tn_=%2C0%2CP-R](https://www.facebook.com/toivanjica/posts/pfbid03426eNU1GD6VF4PfNwwceXLMk8HRcCGAHXMsMCJZ8NKi52pwcS9cmtN493JDR9QUZI?_cft_[0]=AZXKkQWpCEYVSf9UlnFJ4OHn-f7A27FZNNynciuqyhYOOYCLiljO-ypLjfKFfBBCtmLF1-10d7aEMe5uKkxFynaKCGXtz1wEPqC7kTjQNXHGw7kyBjI1fogCI5fwm-QusiFDq_v_cy29aJYz-c2C0WkQtGY2lqiEwj3tY4s86zp3xjEPoxHmdKH5kC-zMDRfzs4Kb5b3_BsOCVX9xJCcUNH&_tn_=%2C0%2CP-R)

Turistička organizacija opštine Ivanjica

1 April 2022 · 🌐

Поштовани,

Туристичка организација општине Ивањица позива СТАНОВНИКЕ МОРАВИЧКОГ УПРАВНОГ ОКРУГА да узму учешће у анкети која се односи на

ИСТРАЖИВАЊЕ ДОПРИНОСА РАЗВОЈА ТУРИЗМА ЗАСНОВАНОГ НА ПРИРОДНИМ РЕСУРСИМА ОДРЖИВОМ ТУРИЗМУ МОРАВИЧКОГ УПРАВНОГ ОКРУГА.

Наведено истраживање је део ширег истраживања које је обухваћено докторском дисертацијом „Потенцијали за одрживи туризам засновани на природним ресурсима на територији Моравичког управног округа“ чији је аутор Душан Гарабиновић, докторанд на Факултету за хотелијерство и туризам у Врњачкој Бањи, Универзитета у Крагујевцу.

Након контакта који је са Туристичком организацијом општине Ивањица остварио Душан Гарабиновић, Туристичка организација општине Ивањица је одлучила да пружи подршку реализацији наведеног истраживања путем дистрибуције упитника, а све у циљу даљег развоја туризма општине Ивањица, као и читавог Моравичког управног округа.

Унапред хвала на издвојеном времену!

ЛИНК КА АНКЕТИ:

https://docs.google.com/.../1FAIpQLSc1OxEsa4KQzp2_L.../viewform...

анкета локалног становништва у
Моравичком управном округу -
истраживање доприноса развоја
туризма заснованог на природним
ресурсима одрживом туризму
Моравичког управног округа

DOCS.GOOGLE.COM

Анкета локалног становништва у Моравичком управном округу - Истраживање доприноса развоја туризма заснованог на природним ресурсима о

Поштовани/а, Пред Вама се налази анкета која се односи на истраживање доприноса развоја туризма заснованог на природним ресурсима...

👍 3

🔗 Share

Извор:

Turistička organizacija opštine Ivanjica (01.04.2022.). *Поштовани/а, Туристичка организација општине Ивањица позива СТАНОВНИКЕ МОРАВИЧКОГ УПРАВНОГ ОКРУГА да узму учешће у анкети која се односи на ИСТРАЖИВАЊЕ...* [Приложен линк]. Facebook.

[https://www.facebook.com/toivanjica/posts/pfbid0hwUwcSQoWNHZf1iasgUGUf2QLcFcDaeWY9sAP3psdbX8N1xW5oA77fCgVK2KtAmql?_cft__\[0\]=AZU7IDeSU2UXh2m5o24EvH2fesKcQQkTpXPIyxcARBP_jhYDQkNCDhFIBRvWGGfQkRxz7wjDZDKlYnRG_uyMvHU7Esho-9HK8pjsDeY8vNeyzeBjF9ltDiNyWVjCciJGJL007HZaDkP-fDsXZkc2YkCjQhKpNc6w9OkSrza2SjDu6-mrQDD7QZVj88RN_0a3GUYh4UD7geeFOkYMZjD1AD&_tn=2CO%2CP-R](https://www.facebook.com/toivanjica/posts/pfbid0hwUwcSQoWNHZf1iasgUGUf2QLcFcDaeWY9sAP3psdbX8N1xW5oA77fCgVK2KtAmql?_cft__[0]=AZU7IDeSU2UXh2m5o24EvH2fesKcQQkTpXPIyxcARBP_jhYDQkNCDhFIBRvWGGfQkRxz7wjDZDKlYnRG_uyMvHU7Esho-9HK8pjsDeY8vNeyzeBjF9ltDiNyWVjCciJGJL007HZaDkP-fDsXZkc2YkCjQhKpNc6w9OkSrza2SjDu6-mrQDD7QZVj88RN_0a3GUYh4UD7geeFOkYMZjD1AD&_tn=2CO%2CP-R)

Turistička organizacija opštine Ivanjica

1 April 2022 · 🌐

Поштовани/а,

Туристичка организација општине Ивањица Вас позива да узмете учешће у анкети која се односи на **ИСТРАЖИВАЊЕ ПОТЕНЦИЈАЛА ПРИРОДНИХ РЕСУРСА ЗА РАЗВОЈ ТУРИЗМА НА ТЕРИТОРИЈИ МОРАВИЧКОГ УПРАВНОГ ОКРУГА – ОДРЕЂИВАЊЕ ЗНАЧАЈА (СУБ)ИНДИКАТОРА ОД СТРАНЕ ПОТЕНЦИЈАЛНИХ ТУРИСТА**

Наведено истраживање је део ширег истраживања које је обухваћено докторском дисертацијом „Потенцијали за одрживи туризам засновани на природним ресурсима на територији Моравичког управног округа“ чији је аутор Душан Гарабиновић, докторанд на Факултету за хотелијерство и туризам у Врњачкој Бањи, Универзитета у Крагујевцу.

Након контакта који је са Туристичком организацијом општине Ивањица остварио Душан Гарабиновић, Туристичка организација општине Ивањица је одлучила да пружи подршку реализацији наведеног истраживања путем дистрибуције упитника, а све у циљу даљег развоја туризма општине Ивањица, као и читавог Моравичког управног округа.

Унапред хвала на издвојеном времену!

ЛИНК КА АНКЕТИ:

<https://docs.google.com/.../1FAIpQLSdvKI-pEQFNhPPYW.../viewform...>

9

1 share

Share

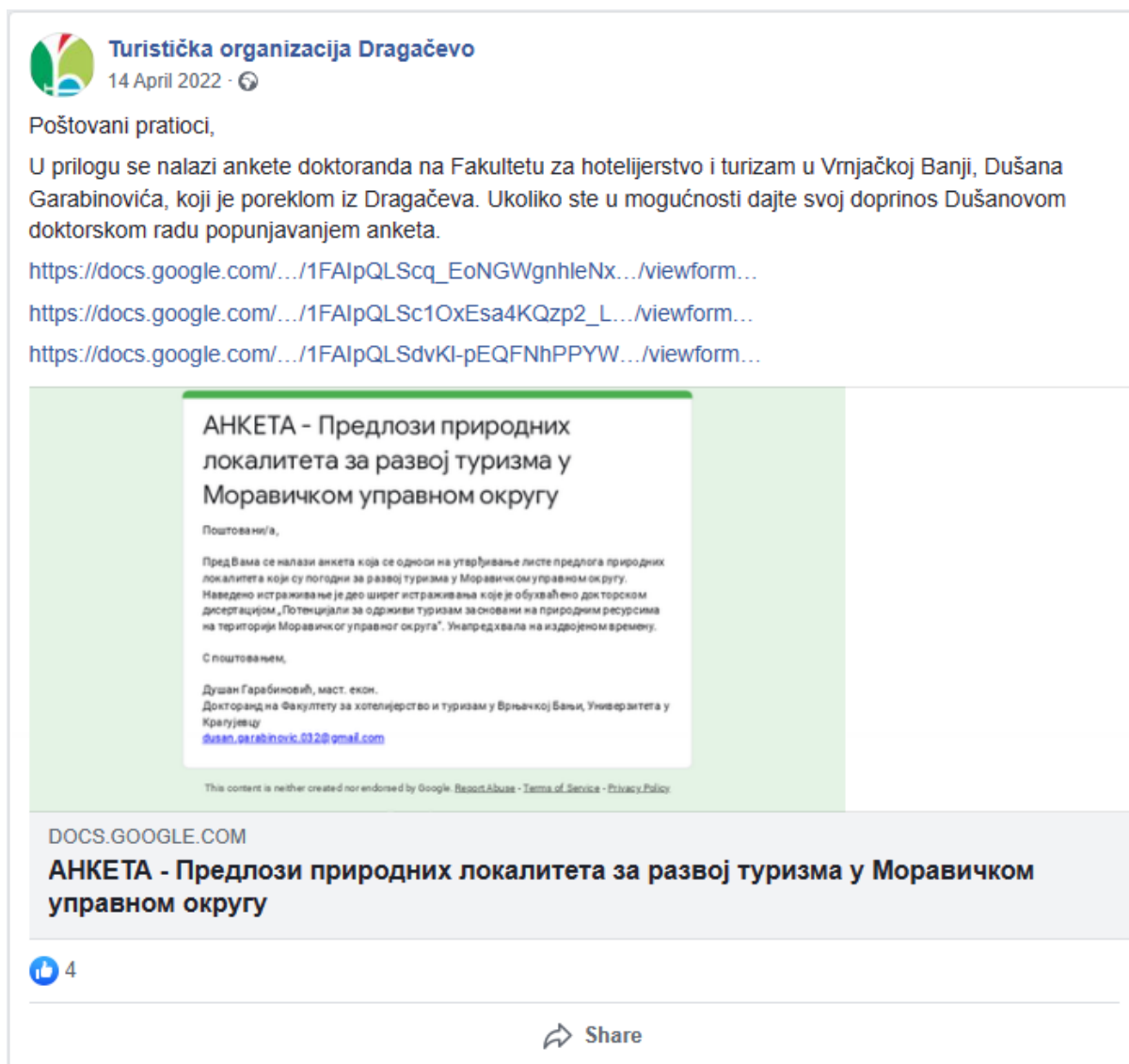
Извор:

Turistička organizacija opštine Ivanjica (01.04.2022.). *Поштовани/а, Туристичка организација општине Ивањица Вас позива да узмете учешће у анкети која се односи на ИСТРАЖИВАЊЕ ПОТЕНЦИЈАЛА ПРИРОДНИХ РЕСУРСА...* [Приложен линк]. Facebook.

[https://www.facebook.com/toivanjica/posts/pfbid02tQ9Hd34hAaDgUCt7VZstSRm9GriGgkw1H1dGDNHRM2x8g2Wntc3FJN2kDfqjptBnl?_cft__\[0\]=AZWUNQDRzDzTDDEcR-LQjbLO75bgvIHoShQsjWe4sSo9ruhkXZc6gi2iGiH5SAW-tK8iLdea_PoYJ3qvl0ruXM5WQ2OXJ-zuTDfpaIe_GcbRRxJi95qjX82DdgpAZPuUpfJ5DPCVLS2Y9xuEOxWBp2pqo3gIdM1Oiza4vmlnq8kn5Iexi2H1Tifi8-vLqgth6VqXBvq6WR5tkkVCzh1f3Vjw&_tn_=%2C0%2CP-R](https://www.facebook.com/toivanjica/posts/pfbid02tQ9Hd34hAaDgUCt7VZstSRm9GriGgkw1H1dGDNHRM2x8g2Wntc3FJN2kDfqjptBnl?_cft__[0]=AZWUNQDRzDzTDDEcR-LQjbLO75bgvIHoShQsjWe4sSo9ruhkXZc6gi2iGiH5SAW-tK8iLdea_PoYJ3qvl0ruXM5WQ2OXJ-zuTDfpaIe_GcbRRxJi95qjX82DdgpAZPuUpfJ5DPCVLS2Y9xuEOxWBp2pqo3gIdM1Oiza4vmlnq8kn5Iexi2H1Tifi8-vLqgth6VqXBvq6WR5tkkVCzh1f3Vjw&_tn_=%2C0%2CP-R)

ПРИЛОГ 10

Прилог 10. Позив за попуњавање анкета – Објаве на званичној *Facebook* страници Туристичке организације општине Лучани „Драгачево” Гуча

Turistička organizacija Dragačevo
14 April 2022 · 🌐

Poštovani pratioci,

U prilogu se nalazi ankete doktoranda na Fakultetu za hotelijerstvo i turizam u Vrnjačkoj Banji, Dušana Garabinovića, koji je poreklom iz Dragačeva. Ukoliko ste u mogućnosti dajte svoj doprinos Dušanovom doktorskom radu popunjavanjem anketa.

https://docs.google.com/.../1FAIpQLScq_EoNGWgnhleNx.../viewform...
https://docs.google.com/.../1FAIpQLSc1OxEsa4KQzp2_L.../viewform...
<https://docs.google.com/.../1FAIpQLSdvKI-pEQFNhPPYW.../viewform...>

АНКЕТА - Предлози природних локалитета за развој туризма у Моравичком управном округу

Поштовани/а,

Пред Вама се налази анкета која се односи на утврђивање листе предлога природних локалитета који су погодни за развој туризма у Моравичком управном округу. Наведено истраживање је део ширег истраживања које је обухваћено докторском дисертацијом „Потенцијали за одрживи туризам за сновани на природним ресурсима на територији Моравичког управног округа”. Унапред хвала на издвојеном времену.

С поштовањем,

Душан Гарабиновић, маг. екон.
Докторанд на Факултету за хотелијерство и туризам у Врњачкој Бањи, Универзитета у Крагујевцу
dušan.garabinovic.532@gmail.com

This content is neither created nor endorsed by Google. Report Abuse - Terms of Service - Privacy Policy

DOCS.GOOGLE.COM

АНКЕТА - Предлози природних локалитета за развој туризма у Моравичком управном округу

👍 4

🔗 Share

Извор:

Turistička organizacija Dragačevo (14.04.2022.). *Poštovani pratioci, U prilogu se nalazi ankete doktoranda na Fakultetu za hotelijerstvo i turizam u Vrnjačkoj Banji, Dušana Garabinovića, koji...* [Приложен линк]. Facebook.
[https://www.facebook.com/turistickadragacevo/posts/pfbid02YXYJwKENzhKrU8prnBEcnr6EUVgiEVyvHWSHQfGcRtdz7ffqyfjxrFLihY8muiLtl?_cft__\[0\]=AZUB-xzgBEdv_1CE56QoPKaYqlop99uLPinFYhQRk-Sx_cznGgyQVypSV7ajEtPzDxm6ppu_8Ias2ofFdTI5E2mDwr7AK2vxEHtoEdEMM7MRd0ed1uwB0x7dSONcpSLD2YtwLJpFjk_U7Haug7bE2JK5vy0XemBMVuERvVIg6Jl_dIMnGNhkRqRy5UIysgCrcd5HX7LBYvnmBXCvIG_iB1Oi&tn=%2CO%2CP-R](https://www.facebook.com/turistickadragacevo/posts/pfbid02YXYJwKENzhKrU8prnBEcnr6EUVgiEVyvHWSHQfGcRtdz7ffqyfjxrFLihY8muiLtl?_cft__[0]=AZUB-xzgBEdv_1CE56QoPKaYqlop99uLPinFYhQRk-Sx_cznGgyQVypSV7ajEtPzDxm6ppu_8Ias2ofFdTI5E2mDwr7AK2vxEHtoEdEMM7MRd0ed1uwB0x7dSONcpSLD2YtwLJpFjk_U7Haug7bE2JK5vy0XemBMVuERvVIg6Jl_dIMnGNhkRqRy5UIysgCrcd5HX7LBYvnmBXCvIG_iB1Oi&tn=%2CO%2CP-R)

ПРИЛОГ 11

Прилог 11. Позив за попуњавање анкета – Објаве на званичном веб-сајту и Facebook страници Туристичке организације Чачка

Туристичка организација Чачка | Контакт: 032 343 721 | Туризам Чачка

Анкете – научно-истраживачки рад

Почетна / Вести

04-04-2022

Наведено истраживање је део ширег истраживања које је обухваћено докторском дисертацијом „Потенцијали за одрживи туризам засновани на природним ресурсима на територији Моравичког управног округа“.

Аутор је Душан Гарабиновић, докторанд на Факултету за хотелиство и туризам у Брњачкој Бањи, Универзитета у Крагујевцу. Туристичка организација Чачка је одлучила да пружи подршку реализацији наведеног истраживања путем дистрибуције упитника, а све у циљу даљег развоја туризма града Чачка, као и читавог Моравичког управног округа.

Позивамо све заинтересоване да попуњавањем Упитника, допринесемо што репрезентативнијим истраживању.

ЛИЈЕКА АНКЕТИЈЕ

УТВРЂИВАЊЕ ПРЕДЛОГА ПРИРОДНИХ ЛОКАЛИТЕТА КОЈИ СУ ПОГОДНИ ЗА РАЗВОЈ ТУРИЗМА У МОРАВИЧКОМ УПРАВНОМ ОКРУГУ

ЛИЈЕКА АНКЕТИЈЕ

https://docs.google.com/forms/d/e/FAIpQLScq_toNGWgnhIeNxs68T0BLNWDemoLJWIM0PbbWICZVQ/viewform?usp=ef_link

ИСТРАЖИВАЊЕ ДОПРИНОСА РАЗВОЈА ТУРИЗМА ЗАСНОВАНОГ НА ПРИРОДНИМ РЕСУРСИМА ОДРЖИВОМ ТУРИЗМУ МОРАВИЧКОГ УПРАВНОГ ОКРУГА.

ЛИЈЕКА АНКЕТИЈЕ

https://docs.google.com/forms/d/e/FAIpQLSciOxEso4KQzr2_UbeJzjwEhNrcwWBRY_U-CvLTrdm4uZQQA/viewform?usp=ef_link

ИСТРАЖИВАЊЕ ПОТЕНЦИЈАЛА ПРИРОДНИХ РЕСУРСА ЗА РАЗВОЈ ТУРИЗМА НА ТЕРИТОРИЈИ МОРАВИЧКОГ УПРАВНОГ ОКРУГА – ОДРЕЂИВАЊЕ ЗНАЧАЈА (СУБ)ИНДИКАТОРА ОД СТРАНЕ ПОТЕНЦИЈАЛНИХ ТУРИСТА

ЛИЈЕКА АНКЕТИЈЕ

https://docs.google.com/forms/d/e/FAIpQLSdvKi-rEQfNfPPYwMz3OUTgMz2inu0Po6LgBE0wyInn9wg/viewform?usp=ef_link

Тагови
Туристичка организација
Туризам
Чачка

© 2020. Туристичка организација Чачка | Веб дизајн: [SofiaArt Studio](#) | [Facebook](#) | [Instagram](#) | [Twitter](#)

Извор:

Туристичка организација Чачка (04.04.2022). *Анкете – научно-истраживачки рад.*
<https://www.turizamcacak.rs/vesti/ankete-nau-no-istra-iva-ki-rad504>

Turistička organizacija Čačak - Zvanična strana

5 April 2022 · 🌐

Postovani,

U prilogu se nalazi anketa za istraživački rad našeg sugrađanina na temu razvoja turizma Moravičkog okruga.

<https://www.turizamcacak.rs/.../ankete-nau-no-istra-iva-ki-ra...>

TURIZAMCACAK.RS

Анкете - научно-истраживачки рад

Наведено истраживање је део ширег истраживања које је обухваћено докторском дисертацијом...

2

1 share

Share

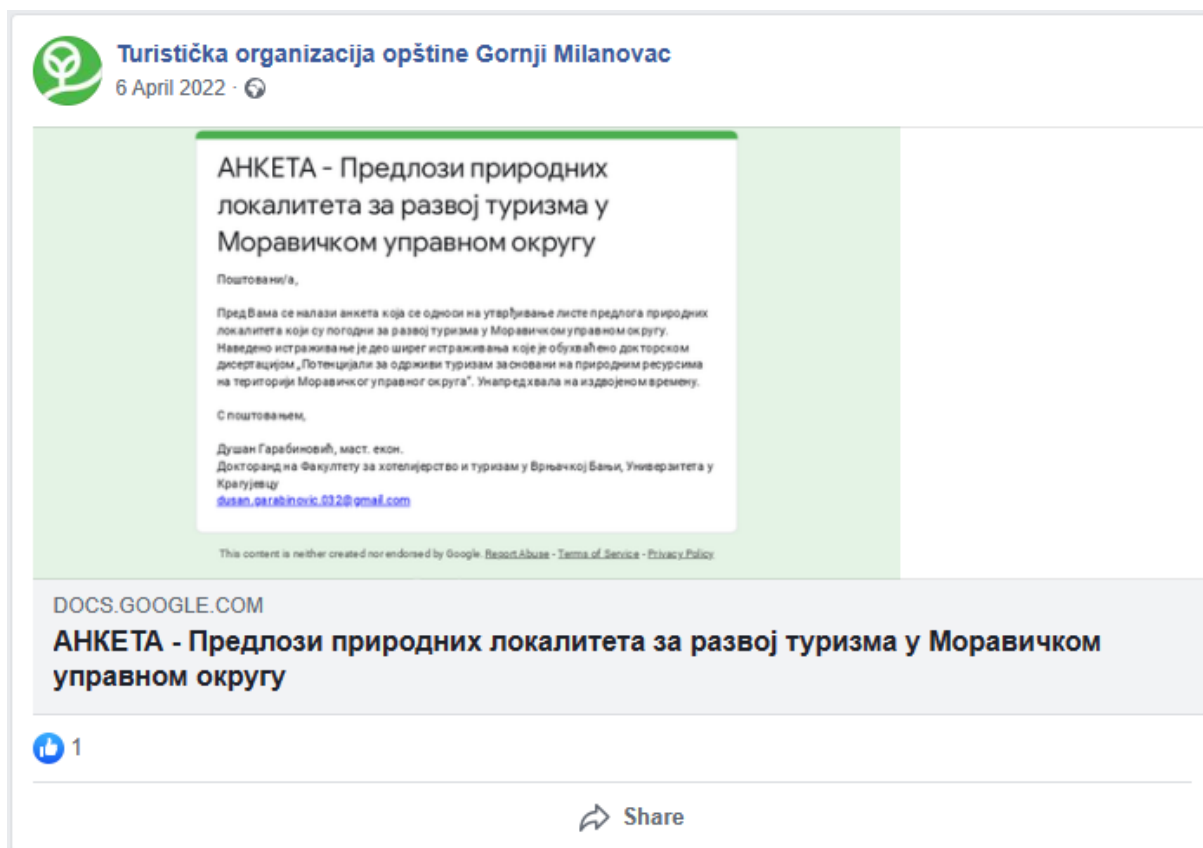
Извор:

Turistička organizacija Čačak – Zvanična strana (05.04.2022.). *Poštovani, U prilogu se nalazi anketa za istraživački rad našeg sugrađanina na temu razvoja turizma Moravičkog okruga.* [Приложен линк]. Facebook.

[https://www.facebook.com/JuTuristickaOrganizacijaCacak/posts/pfbid0AH1KEr4sin2XPD D8B8cfNR37xX2kaDj3skLjRnZSiy8ok7mRhUd6SxE8A9m4vgWkl?_cft__\[0\]=AZWrJGnLMjfCYRdnCsNW7ghV7JjeW4qm2VGs8K9FfWkxhn4qnvear_twNtCwRloI88Kf2K-2_YDHEOFVpOOJSMFj17tjhcTojmj-I3lsgxyoMNmlsGTOcVaVrxr8fYHVP6ZHDOuUWylRCzA8CpPSrMHE_PaKrg7326kY2n-B1VuKZ_YgJLLMXGb0DFE2Yyts185O-OEtckrSnFt_9z_hTfQH7fIIEGyZZNdeKzJkJFM3A&_tn_=%2CO%2CP-R](https://www.facebook.com/JuTuristickaOrganizacijaCacak/posts/pfbid0AH1KEr4sin2XPD D8B8cfNR37xX2kaDj3skLjRnZSiy8ok7mRhUd6SxE8A9m4vgWkl?_cft__[0]=AZWrJGnLMjfCYRdnCsNW7ghV7JjeW4qm2VGs8K9FfWkxhn4qnvear_twNtCwRloI88Kf2K-2_YDHEOFVpOOJSMFj17tjhcTojmj-I3lsgxyoMNmlsGTOcVaVrxr8fYHVP6ZHDOuUWylRCzA8CpPSrMHE_PaKrg7326kY2n-B1VuKZ_YgJLLMXGb0DFE2Yyts185O-OEtckrSnFt_9z_hTfQH7fIIEGyZZNdeKzJkJFM3A&_tn_=%2CO%2CP-R)

ПРИЛОГ 12

Прилог 12. Позив за попуњавање анкета – Објаве на званичној *Facebook* страници
Туристичке организације општине Горњи Милановац

Turistička organizacija opštine Gornji Milanovac
6 April 2022 · 🌐

АНКЕТА - Предлози природних локалитета за развој туризма у Моравичком управном округу

Поштовани/а,

Пред Вама се налази анкета која се односи на утврђивање листе предлога природних локалитета који су погодни за развој туризма у Моравичком управном округу. Наведено истраживање је део ширег истраживања које је обухваћено докторском дисертацијом „Потенцијали за одрживи туризам засновани на природним ресурсима на територији Моравичког управног округа“. Унапред хвала на издвојеном времену.

С поштовањем,

Душан Гарашевић, маг. екон.
Докторанд на Факултету за хотелијерство и туризам у Врњачкој Бањи, Универзитета у Крагујевцу
dušan.garasevic.032@gmail.com

This content is neither created nor endorsed by Google. Report Abuse - Terms of Service - Privacy Policy

DOCS.GOOGLE.COM
АНКЕТА - Предлози природних локалитета за развој туризма у Моравичком управном округу

👍 1

➦ Share

Извор:

Turistička organizacija opštine Gornji Milanovac (06.04.2022.). [Приложен линк].
Facebook.

[https://www.facebook.com/toogm/posts/pfbid08H8k5pHziqnt3ZeW7ch35pF7PqeHpEYwji mD4MYMGVoWuW3yb5YoFma3q7fWzDx4l?_cft_\[0\]=AZUxEzwUGE4OmsgVvEYi vITuNQRDF5yY_3ouod2XQzfF-dB8bjDwbonOTY7yinNd1Ug_OgpC5ns9YqwxQfLqRTCo7-q3EZXfo40KCXI4CUhaafq0RCWJPSmw6cTBCRGXLAYeNGjaPKqU1AO9KdNpGAXcFMr-o6a_xFJZu3ORrXODIgHc5EJ1eGYDn_Y62VWxCpyGEn9xNg0ydLfCssAaUI&tn=%2CO%2CP-R](https://www.facebook.com/toogm/posts/pfbid08H8k5pHziqnt3ZeW7ch35pF7PqeHpEYwji mD4MYMGVoWuW3yb5YoFma3q7fWzDx4l?_cft_[0]=AZUxEzwUGE4OmsgVvEYi vITuNQRDF5yY_3ouod2XQzfF-dB8bjDwbonOTY7yinNd1Ug_OgpC5ns9YqwxQfLqRTCo7-q3EZXfo40KCXI4CUhaafq0RCWJPSmw6cTBCRGXLAYeNGjaPKqU1AO9KdNpGAXcFMr-o6a_xFJZu3ORrXODIgHc5EJ1eGYDn_Y62VWxCpyGEn9xNg0ydLfCssAaUI&tn=%2CO%2CP-R)

Turistička organizacija opštine Gornji Milanovac

6 April 2022 · 🌐

Анкета локалног становништва у
Моравичком управном округу -
Истраживање доприноса развоја
туризма заснованог на природним
ресурсима одрживом туризму
Моравичког управног округа

Поштовани/а,

Пред Вама се налази анкета која се односи на истраживање доприноса развоја
туризма заснованог на природним ресурсима одрживом туризму Моравичког
управног округа. Наведено истраживање је део ширег истраживања које је
обухваћено докторском дисертацијом „Потенцијали за одрживи туризам засновани на
природним ресурсима на територији Моравичког управног округа“. Унапред хвала на
издвојеном времену.

С поштовањем,

Душан Гарабиновић, маг. екон.

DOCS.GOOGLE.COM

**Анкета локалног становништва у Моравичком управном округу - Истраживање
доприноса развоја туризма заснованог на природним ресурсима о**

➦ Share

Извор:

Turistička organizacija opštine Gornji Milanovac (06.04.2022.). [Приложен линк].
Facebook.

[https://www.facebook.com/toogm/posts/pfbid029WLXLGCgucckLX2ugubfyvBEUXn8AVeC8hhBi8bFCbQNtTBddpMkiNu5wEaiVLOq1?_cft__\[0\]=AZVvihXKGwvdmJkl0Hpj5ROEwenND3Z9xq-MLPW9u45vwtJjR463B8zeGqzuSthCzi8ss9I2HvyzjQ8UMnr67hzl697zBxDWfxyhQi1Y1mh7LK1d2wS7ctuqJB4CQ3z9CAw9oOF7y-L2cP7hX0ThFy9U4y2gt9Jkwux6fHpF0-rZVYeZHdCM2q9iemZ9Uk_55Wy4XqXpr0I7mr5ih2ugRywq&_tn_=%2CO%2CP-R](https://www.facebook.com/toogm/posts/pfbid029WLXLGCgucckLX2ugubfyvBEUXn8AVeC8hhBi8bFCbQNtTBddpMkiNu5wEaiVLOq1?_cft__[0]=AZVvihXKGwvdmJkl0Hpj5ROEwenND3Z9xq-MLPW9u45vwtJjR463B8zeGqzuSthCzi8ss9I2HvyzjQ8UMnr67hzl697zBxDWfxyhQi1Y1mh7LK1d2wS7ctuqJB4CQ3z9CAw9oOF7y-L2cP7hX0ThFy9U4y2gt9Jkwux6fHpF0-rZVYeZHdCM2q9iemZ9Uk_55Wy4XqXpr0I7mr5ih2ugRywq&_tn_=%2CO%2CP-R)

Turistička organizacija opštine Gornji Milanovac

6 April 2022 · 🌐

АНКЕТА ПОТЕНЦИЈАЛНИХ ТУРИСТА – Истраживање потенцијала природних ресурса за развој туризма на територији Моравичког управног округа – Одређивање значаја индикатора и субиндикатора

Поздрављени,

Добро вам пожељно! Ова анкета се односи на одређивање значаја индикатора и субиндикатора у оквиру истраживања потенцијала природних ресурса за развој туризма на територији Моравичког управног округа. Поштовани, истраживање је део истраживања које се обавља у оквиру пројекта „Потенцијал природних ресурса за развој туризма на територији Моравичког управног округа“.

Поздрављени,

Др. Габријела Милошевић, магистар

DOCS.GOOGLE.COM

АНКЕТА ПОТЕНЦИЈАЛНИХ ТУРИСТА – Истраживање потенцијала природних ресурса за развој туризма на територији Моравичког управног округа

Поштовани/а, Пред Вама се налази анкета која се односи на одређивање значаја индикатора и субиндикатора у оквиру истраживања потенцијала...

Share

Извор:

Turistička organizacija opštine Gornji Milanovac (06.04.2022.). [Приложен линк]. Facebook.

[https://www.facebook.com/toogm/posts/pfbid0b9nE34ENaCeJcD4JiTNNbVxd81aH9LdvKk64s6rsofcMnijjmcZwwHymvrzaMCWZl?_cft__\[0\]=AZUzhdjhRidy115wBfbiy9Z9Ep6NIeW6cas7R7Ij7r5mgMdGbi0gGgZh1M43_FZJ3A22btNgja2MQBQ7ofDfVbnE4Ubt0rXOLbYcU0w6qn73TfmO2oGOnaDIfaqE3b3T-9R2Y6LUOhlC2QZJKeuYG4qbX2Rxxkg3Si7P18VJYp4n_YSIW_QUD2SZXTk-sSIUMMA9qwfCWjAeK-nN2rR0BbLeZ&_tn_=%2CO%2CP-R](https://www.facebook.com/toogm/posts/pfbid0b9nE34ENaCeJcD4JiTNNbVxd81aH9LdvKk64s6rsofcMnijjmcZwwHymvrzaMCWZl?_cft__[0]=AZUzhdjhRidy115wBfbiy9Z9Ep6NIeW6cas7R7Ij7r5mgMdGbi0gGgZh1M43_FZJ3A22btNgja2MQBQ7ofDfVbnE4Ubt0rXOLbYcU0w6qn73TfmO2oGOnaDIfaqE3b3T-9R2Y6LUOhlC2QZJKeuYG4qbX2Rxxkg3Si7P18VJYp4n_YSIW_QUD2SZXTk-sSIUMMA9qwfCWjAeK-nN2rR0BbLeZ&_tn_=%2CO%2CP-R)

БИОГРАФИЈА

Душан Гарабиновић рођен је 11. новембра 1994. године у Чачку. Основну школу у Горачићима завршио је 2009. године као носилац дипломе „Вук Караџић”. Економску школу у Чачку смер банкарски службеник – оглед завршио је 2013. године као носилац дипломе „Вук Караџић” и ђак генерације. Као ученик Економске школе у Чачку школске 2009/2010. године освојио је прво, а школске 2010/2011. године треће место на Републичком такмичењу из математике у оквиру Заједнице економских, правно-биротехничких, трговинских и угоститељско-туристичких школа Србије. По завршетку средње школе 2013. године уписао је основне академске студије смер пословна економија и предузетништво на Високој школи за пословну економију и предузетништво, где је као студент освојио прва места у квизи знања (тим од три члана) на такмичењима „Менаџеријада 2014”, „Менаџеријада 2015” и „Еуроџада 2015”. Основне студије завршио је 2016. године одбраном завршног рада под називом „Појам, врсте и значај директног маркетинга у савременом пословању” и просеком оцена 10,00, и тиме стиче звање економисте. По завршетку основних студија 2016. године уписује мастер академске студије смер пословна економија и предузетништво на Високој школи за пословну економију и предузетништво, где као студент у квизи знања (тим од три члана) осваја треће место на такмичењу „Еуроџада 2016” и друго место на такмичењу „Еуродијада 2017”. Мастер академске студије завршава 2018. године одбраном мастер рада под називом „Примена промотивних стратегија у савременом пословању и њихов утицај на понашање потрошача” са просеком оцена у току студија 10,00 чиме стиче звање мастер економисте. Докторске академске студије смер менаџмент у хотелијерству и туризму на Факултету за хотелијерство и туризам у Врњачкој Бањи Универзитета у Крагујевцу уписује 2018. године где на испитима остварује просечну оцену 10,00.

Током школске 2016/2017. године био је ангажован на Високој школи за пословну економију и предузетништво као сарадник у настави. Од 2018. године запослен је на Високој пословној школи струковних студија „Проф. др Радомир Бојковић“ Крушевац (сарадник у звању асистента).

Аутор је и коаутор више научних и стручних радова (конференције и часописи) из области туризма, предузетништва, предузетничког образовања, маркетинга, информационо-комуникационих технологија и других области, фокусирајући се у значајној мери на анализу стања у Моравичком управном округу. Један је од аутора три уџбеника који се користе на институцијама високог образовања.

ИЗЈАВА АУТОРА О ОРИГИНАЛНОСТИ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Изјављујем да докторска дисертација под насловом:

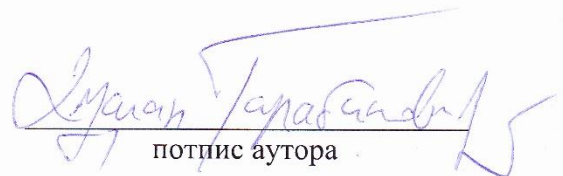
**ПОТЕНЦИЈАЛИ ЗА ОДРЖИВИ ТУРИЗАМ ЗАСНОВАНИ НА ПРИРОДНИМ
РЕСУРСИМА НА ТЕРИТОРИЈИ МОРАВИЧКОГ УПРАВНОГ ОКРУГА**

представља *оригинално ауторско дело* настало као резултат *сопственог истраживачког рада*.

Овом Изјавом такође потврђујем:

- да сам *једини аутор* наведене докторске дисертације,
- да у наведеној докторској дисертацији *нисам извршио/ла повреду* ауторског нити другог права интелектуалне својине других лица,

У Врњачкој Бањи, 22.05.2023. године,

потпис аутора

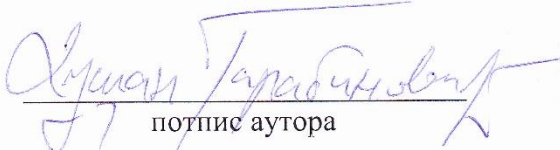

Образац 2

**ИЗЈАВА АУТОРА О ИСТОВЕТНОСТИ ШТАМПАНЕ И ЕЛЕКТРОНСКЕ ВЕРЗИЈЕ
ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ**

Изјављујем да су штампана и електронска верзија докторске дисертације под насловом:
**ПОТЕНЦИЈАЛИ ЗА ОДРЖИВИ ТУРИЗАМ ЗАСНОВАНИ НА ПРИРОДНИМ
РЕСУРСИМА НА ТЕРИТОРИЈИ МОРАВИЧКОГ УПРАВНОГ ОКРУГА**
истоветне.

У Врњачкој Бањи, 22.05.2023. године,

потпис аутора

ИЗЈАВА АУТОРА О ИСКОРИШЋАВАЊУ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Ја, Душан Гарабиновић,

дозвољавам

не дозвољавам

Универзитетској библиотеци у Крагујевцу да начини два трајна умножена примерка у електронској форми докторске дисертације под насловом:

ПОТЕНЦИЈАЛИ ЗА ОДРЖИВИ ТУРИЗАМ ЗАСНОВАНИ НА ПРИРОДНИМ РЕСУРСИМА НА ТЕРИТОРИЈИ МОРАВИЧКОГ УПРАВНО ОКРУГА

и то у целини, као и да по један примерак тако умножене докторске дисертације учини трајно доступним јавности путем дигиталног репозиторијума Универзитета у Крагујевцу и централног репозиторијума надлежног министарства, тако да припадници јавности могу начинити трајне умножене примерке у електронској форми наведене докторске дисертације путем *преузимања*.

Овом Изјавом такође

дозвољавам

не дозвољавам¹

припадницима јавности да тако доступну докторску дисертацију користе под условима утврђеним једном од следећих *Creative Commons* лиценци:

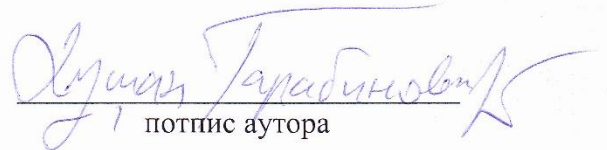
- 1) Ауторство
- 2) Ауторство - делити под истим условима
- 3) Ауторство - без прерада

---

¹ Уколико аутор изабере да не дозволи припадницима јавности да тако доступну докторску дисертацију користе под условима утврђеним једном од *Creative Commons* лиценци, то не искључује право припадника јавности да наведену докторску дисертацију користе у складу са одредбама Закона о ауторском и сродним правима.

- 4) Ауторство - некомерцијално
- 5) Ауторство - некомерцијално - делити под истим условима
- ⑥ Ауторство - некомерцијално - без прерада²

У Врњачкој Бањи, 22.05.2023. године,

потпис аутора

---

² Молимо ауторе који су изабрали да дозволе припадницима јавности да тако доступну докторску дисертацију користе под условима утврђеним једном од *Creative Commons* лиценци да заокруже једну од понуђених лиценци. Детаљан садржај наведених лиценци доступан је на: [http://creativecommons.org/rs/](http://creativecommons.org.rs/)